A MAGYAR NÉP MŰVÉSZETE

FRANKLIN TÁRSULAT KIADÁSA

A MAGYAR NÉP MŰVÉSZETE

HÁROM KÖTETBEN

* * *

SZÁMOS SZAKÉRTŐ ÉS MŰVÉSZ KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

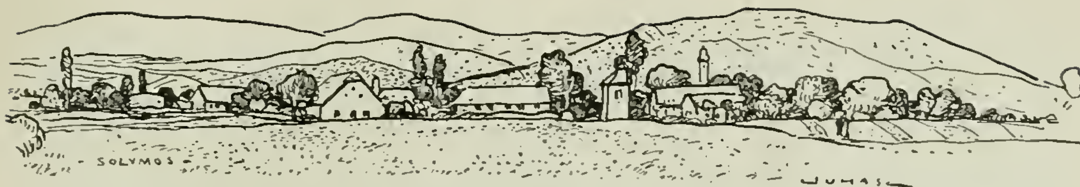
ÍRTA

MALONYAY DEZSŐ

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

A PALÓCOKRÓL.

SOLYMOS KÖZSÉG (HEVES). (1)

Erdély, Balaton és a Dunántul magyar vidékei után hazánk más szépséges részébe: a jó palócok földjére vezetjük olvasóinkat (3).

A felkutatott terület a Duna—Tisza közétől, az ország kellős közepétől fölfelé, délnyugattól északkeletre hosszú vonalban húzódik az Alföld és a szláv nyelvhatár között. Utunk még a délibábos Alföld felső rónaságán halad keresztül, csak fönt, a Közép-Kárpátok nyulványainál szakad meg. Bármerre tekintünk, lombborított hegyeket s dombokat látunk; a vonat erdők mélyén siet, vagy szelid, kedves hegyek (2) között bujkál. Sziklák, szakadékok, vízmosások, agyagpartok tarkítják a vidéket. A sok hegy nem teszi vadonná e tájat, bár bérevilágát csak itt-ott enyhíti egy-egy tágasabb gyönyörűséges völgy; a kuphegyekről régi várak omladékai tekintenek alá s viszik képzeletünket elmult időkbe, amikor sok vitéz magyar ontotta vérét ezért az imádott földért.

Az eddig érintetlen, igazán földmivelte vidéket mind nagyobb arányokban foglalja le a bányavállalkozás, a gyáralapítás. Az apró helységek mellett füstölgő kéménytornyok merednek égnek (4); eddig szarvasok, vaddisznók járta erdők mélyéből ipartelepek apró vonatai kattognak elé. A hegyek tetején bányák telefonpóznái, sodrony-kötélpályák gerendás vastornyai, fogaskerekű vasutak hirdetik, hogy a kultura rohamosan vonul be a palócoknak eddig jóformán elrejtett, csöndes birodalmába. Még elég jókor érkeztünk azonban, hogy tőlünk telhetően összetarlózgassuk e vidék ősi magyarságának népművészetét, amit még szeretettel őrizget itt e nép.

Először is a budapest—rutkai vasuton, a Pest megyével szomszédos Nógrádba utazunk. E megye hazánk egyik legérdekesebb része; izzó itt még a magyarság büszke faji érzése, lángol még a hagyományos hazaszeretet. Ez a szeretet ebben az egy megyében is egész sereg várral védte hajdan a magyarságot.

Ma már csak festői romok a várak, amelyeket szorgalmasan látogatnak a tájrajzi szépségek barátai. Nógrádról már Bél Mátyás, megemlíti 1742-ben kiadott terjedelmes munkájában, hogy itt mindenki kiválóan magyar, itt a latin nyelv nem tudott lábra kapni, itt a nemzeti érzéshez, a nemzeti hagyományok-

A MEDVES-HEGY. (2)

A FELKUTATOTT TERÜLET TÉRKÉPE. (3)

SALGÓTARJÁNI ACÉLGYÁR. (4)

hoz való ragaszkodás mindig erős volt. Ennek a megyének a népe, legsulyosabb politikai üldözések közepette is, hűségesen ápolta a nemzeti törekvéseket; itt a magyar nyelvet már 1792-ben megparancsolták a közhivataloknak, sőt az itélés is magyar volt. Egy régi író a kora irodalmát jellemző kedves naivsággal jegyzi föl, hogy itt «a magyar Vers szerzést látjuk s tapasztaljuk örömmel s gyönyörűséggel, melly nagy betsben tartatik az azt érezni tanult olvasók előtt, és ezen feljül a Magyar Szép Nemnek a fénnye lágy s jó szivét azzal gyönyörködteti.»

Nógrádban a magyarságé az elsőség, hiszen hetven százalékkal miénk a többség. Így tehát társadalmi és kulturális téren is vezetünk. A megye közepe: Nagyszécsény és Salgótarján vidéke a legtipikusabb palócság hazája. Megjárjuk hát itt a kedves községeket, elbeszélgetünk tisztességtudó, igaz lelkű, munkás népével. Benézünk Salgótarjánba, a kis faluból amerikai méretű gyárteleppé lendült községbe, elmegyünk a hatalmas vár (6) romtömbjével koronázott Fülekre, ahol valamikor magas kőkerítések alatt mély árkok, erős karózások vagyis palánkfák állottak heves ostromokat s ahol most nagy csöndesség honol. Ebben a megyében utunk felső határa az a vonal, amelyet a térképen Balassagyarmattól, Mikszáthfalván át Losoncig huzunk. Benézünk Losoncra, a Felvidék egyik legforgalmasabb magyar városába, mely mint a nemzeti szellem védőbástyája állott meg a nemzeti kötelességek teljesítésében. Az emlitett vonalon fölül jámbor tótság tanyáz, de örvendetesen kezd már átalakulni a magyarosodás javára. A szijjazott bocskort egyre nagyobb számban váltja föl a rámás csizma.

E szép megyében született Madách Imre, Lisznyay Kálmán; innen származott el Werbőczy István, innen a nagy Mikszáth Kálmán, aki ennek a népnek szentelte *A jó palócok* című kötetét, melynek bája, csillogó humora, pompás sok megfigyelése nemcsak szerzője nevének hírét alapozta meg, hanem a palócoknak is egyszerre népszerűséget szerzett. A megye felső részének tótsága, a szomszédos németség kulturája természetesen nem kerülte el a figyelmünket, tudjuk, hogy azok hatással voltak egy s más dologra, de népművészetünk magyarosságával, annak eredetiségével nem bírtak soha.

Nógrádból átmegyünk Gömör-Kishontba, ahogy az ottaniak mondják: Kis-Magyarországba. Azért Kis-Magyarország, mert szerintük, ami kincs e hazában elszórva van, azt e megyében mind együtt lelhetjük. A magyar szabadságharc hős, haláltmegvető vörössipkás vitézeit itt toborozták, aminthogy százbércű Gömör megyét legnagyobbrészt ős-

AZ OZDI VASGYÁR. (BORSOD) (5)

eredetű magyar nép lakja ma is. Németek egyedül fent Dobsinán vannak. A tótok, mint általában földszegényebb nemzetiségeink: a bérceekkel borított vidékeken laknak már a honfoglalás óta. Noha a megyének egy járása sincs, amelyben tisztán csak magyarok laknának, mégis kétségtelen, hogy itt is a magyarság dominál és itt is magyar népművészetről beszélhetünk. Ebben a megyében szólította Mátyás király kapálóversenyre a megye urait, hogy tanulják megbecsülni a munkásnépet. Ez a megye vallja magáénak Czinka Pannát; Tóth Ede népszinműveit ennek a megyének festői népe inspirálta. A természeti szépségekben változatos vidéken, széleshátú dombsorok között gyönyörű lapályra jutunk, s ott a derék magyar város: Rimaszombat. Igen régi rigmus így emlékszik meg róla:

Ékes volt ez Város Czéh s Társaságokkal,
Huszonnégy személyből álló szép Tanátstsal,
Híres oskolával, tanult ifiakkal,
Nem lakott itt egyéb Nemzet Magyaroknál,
Kegyes Istenfélő Reformátusságnál,
Német, Zsidó, Görög itt helyt nem találtál,
Kereskedést üzni ebben nem lakhattál.

Régi szólás szerint: Rimaszombaton végződik a magyar Miatyánk. Északra már tótok laknak a Rimaszombattól Rozsnyóig húzott vonaltól.

A várost elhagyva, erdők és ismét erdők között haladunk Jolsváig. A vármegye területének felét erdők borítják, ahol valamikor bölényvadászatokat is tartottak. Sok milliót jövödelmez itt évenkint a bányászat: a gömöri vasérc a nemzeti vagyonosodás egyik főtényezője. Ahol még csak a mult század elején is apró tót kemencék olvasztották a vasat, ott ma hatalmas kohókban izzik a kiapadhatlan hegyek érce. Gazdag szénbányák vidékéről Rozsnyóhoz kerülünk; ezen fölül már tótság lakik. Az onnan érkező szelet is tót szélnek, a patakokon onnan leúszó jeget pedig tót jégnek mondják.

Rozsnyón emlegetik ma is még azokat a régi jó időket, amikor itt valóságos Kalifornia volt! Még brüsszeli gazdag vállalkozók is szivesen lejöttek ide tárnákat nyitogatni, bányászást kezdeni.

Seholse láttunk az országban annyi nemesi udvarházat, mint Gömörben.

Hivogat bennünket nemes Borsod vármegyének szépséges hegyvidéke: a Bükk-hegység tája, a Tisza ölébe rohanó Sajónak regényes völgyé. Meglátogatjuk a vasgyártó, a belga, francia erődöket romboló ágyukat öntő híres Diósgyőrt; azután a megye közepén, az Avas-hegy lábánál tekvő székvárost, Miskolcot, hazai közművelődésünk egyik legerősebb várát. Alatta már ott a kedves alföldi róna. Bennünket e kötetben csak a megye felső, hegyes-völgyes része érdekel. A hatszáz évesnél régibb diósgyőri vár romjai között még hallhatjuk a nép regéjét, hogy az ide nyiló völgyben, a Királykut nevű forrásnál sokszor pihent meg Mátyás király.

Örömmel indulunk az igazán magyar Heves vármegyébe, ahol a magyarul nemtudók száma még az ezret sem haladja meg, ami az egész országban egyedül álló jelenség. Ellátogatunk oda, «hol a Mátra ölén epedőn szól gyakran a pásztori sip.»

A szöges buzogányhoz hasonló megyének azonban csak északi, a hegyes részét

FÜLEK VÁRA. (6)

látogatjuk meg. E megye a Felföld és Alföld érintkezése; a hatalmas róna itt ér a bércek lába alá. A hevesi felföld, az palócország; e buzogánynak a Tisza szalagjával díszített nyelén termő népművészetet, majd alföldi kötetünk tárgyalja. E megyében megjárjuk a vulkáni eredetű Mátrának törzsökös magyar vidékeit, azokat a boldog vidékeket, ahol az élő ősmagyar szellem magyarrá is formált át ellenállhatlan erővel mindent: nyelvben, viseletben és erkölcsökben. A hirtelen felszökkenő Mátra hatalmas tömege között messzire kisér el bennünket a kékellő Kékes csúcsa. Meglátogatjuk a mély völgybe szorult sok toronnyal, köztük csillagvizsgáló toronnyal is büszkélkedő, szép középületekkel díszeskedő Egert, ahol a nők segítettek valaha Dobó Istvánnak hazát menteni.

Az Abák ősi fészkén át eljutunk a kellemes fekvésű Gyöngyösre, s ott a Mátra-hegység. Gyönyörködünk a városka szorgalmas, vidám népében.

Bíborban született Konstantinus szerint a hét magyar törzs neve: Nekély (Nyék), Megerë (Megyer), Kurtu germatu (Kürt-gyarmat), Tarjánu (Tarján), Enax (Jenő), Karé (Kara), Kazé (Kaza). Meglepően érdekes, hogy ezeket az elnevezéseket megtaláljuk e bejárt terület következő helységeiben: Ipolynyék, Megyer, Ipolykürt, Balassagyarmat, Salgótarján, Karancsság, Karancsberény, Diósjenő, Kozárt.

Körülbelül azt a területet járjuk be így, melyen köztudat szerint – a magyarságnak kétségtelenül egyik legérdekesebb része – palócság lakik, vagyis olyan magyarok, akiknek sajátságos nyelvjárása, számos eredeti szokása (9—12), ősi hitvallásra emlékeztető babonája, gondolkozása, érdekes néprajzi jelenségei, a hazai nyelvészek, etnografusok, folkloristák munkásságát állandóan foglalkoztatják. A bejárt területről térképet közlünk. Sejtjük eleve, hogy a föltüntetett városok s falvak közül több szabadkozik majd az ellen, hogy őket a palócok országába sorozzuk. Elvitázhatatlan azonban, hogy Nógrád szívében, Gömörnek alsó részén, Hevesnek felső részén, Borsodnak a Miskolctól nyugatra eső csücskében, a Bükk, Karancs és a Mátra környékén, ott él a színtiszta palóc-magyarság. A palóc elnevezés ma már olyan közismert és mondhatjuk, mindinkább népszerű meghatározás, hogy könyvünkben bátran merjük palócművészetnek nevezni az említett vidék perifériáinak népművészetét is, hiszen nem vitás már az sem, hogy Borsod megyének még alsó, rónás részében lévő Mezőkövesd, Tard, Szentistván lakói, a matyók is egyik törzse a palócságnak.

A palócok hazáját bajos egész pontosan körvonalaznunk. Országunk egyik népével sem foglalkozott annyit az irodalom, mint éppen a palócokkal, s lám, legalaposabb ismerőik is, a legeltérőbben határozzák meg a palócok települési helyét.

Szeder Fábián – a Tudományos Gyüjtemény című, régi jó becsületes, úttörő folyó-

JÁNOSI KÖZSÉG. (GÖMÖRMEGYÉBEN.) (7)

iratban — még 1819-ben nagy ismerettel ír a palócokról; bencés tanár volt ő, született és sokat tartózkodott is közöttük; idézi Magda Pál statisztikáját, amit eredeti helyesírásban itt közlünk:

«Hevesben a lakosok száma 198,000. kik között 689 a nem egyesült Görög, 922 Zsidó, a' Német és Tót kevés: tegyük tehát, hogy 5000 és igy marad 191,389 Magyar. Ezek között 11,600 a nemes, tegyük, hogy a máshonnan oda származott magyarok száma 6000; mégis marad Palócz ... 173,789.

Borsodban a lakosok száma 145,045, közöttök a nem egyesült Görög 506, Zsidó 3736, kevés német és tót; tegyük ezt a két nemzetet 4000-re, és marad 136, 803 magyar. Ezek között 19,900 a nemes; tegyük, hogy az oda származott egyéb magyarság 5000-re megy, mégis ha mindezeket nem veszszük is számba, marad Palócz ... 111,903.

Gömörben a lakosok száma 146,744. A' magyar több mint a tót, kevés német, sok cigány. Tegyük, hogy a tót 30,000, a' német 5000, a cigány 4000 és igy marad 109,744 magyar. Ha ide nem számlállyuk is a' 8870 nemest és a más tájakról ide telepedett magyarokat, akiket 4000-re veszszünk, mégis lészen Palócz ... 96,874.

Nógrádban 163,360 lélek számláltatik. A' magyar több, mint a tót, német kevés. Tegyük, hogy a tót 60,000, a német 8000 és marad 95,360 magyar. Ezek között 6324 a nemes, 3000 legyen a máshonnan oda szakadott magyar. Ha mindezeket számbavesszük, még is marad Palócz ... 86,036.

N. Honthan a lakosok száma 108,000. Felénél több benne a' tót, német is elég van. Az idei Fő Megyebeli Schematismus szerint a' Honti fölső Alesperestségben egy magyar Plebania sincs. A Honthi közép Alesperestségben 14 Plébánia között 10 magyar, 1 tót-magyar, 3 pedig egészen tót. A' lelkek száma összesen 24,174. a' kik között 18,046 magyar vagyon. Az Ipoli alsó Alesperestségben 12 Plébániában, értetödik annugy, hogy a tiliálisokkal együtt, a lelkek száma 20,438 és 6 magyar és 3 tót-magyar Plébániában 8182 magyar vagyon. A Dunai alsó Alesperestségben 15 Plébániában, mellyek között 10 magyar, ' magyar-német. 1 tót-magyar, 1 német-magyar-tót és két tót Plébánia számláltatik a' nép' száma összesen 19,540 és közülök 10,956-an magyarok. És igy a mondott Alesperestségekben, avagy is az egész vármegyében a' magyarok' száma 37,184. Innen kiszámlálván a' 3550 nemest azon magyarokkal együtt, kik máshonnan szakadhattak ezen tájakra (2000-ren felyül nehezen lehet őket venni) a' Palóczok lehetnek ... 21,634.

Tehát a' Palóczok száma könnyen fölmegy ... 490,237.»

Jerney János 1855-ben írt tanulmánya Borsodban 11, Gömörben 4, Hevesben 18, Nógrádban pedig 15 községet sorol föl tősgyökeres palóc-helységnek. Megjegyzi azonban maga is, hogy lajstroma hiányát igenis érezi.

Pintér Sándor nagyszécsényi ügyvéd büszkén vallja magát palócnak; nagy szeretettel foglalkozott népével, érdemes könyvet is írt róluk, 1880-ban. Szerinte a palócok Nógrád, Heves, Gömör és Borsod vármegyének ama tereit választották, melyeket a Mátra és kinyúló ágai behálóznak. Palóc-ország főbb vizei: az Ipoly, Zagyva, Sajó, melyek magyar nevek. A palócok: alullakók; a hornyákok: felüllakók; emezek a palócok ellenlábasai. Nógrád 76 községében 8511 házban 57,131 palóc, Gömör 29 községében 2956 házban 19,353, Hevesben 35 község 5336 lakóházban 32,880, Borsod 10 községében 2107 lakóházban 10,960 palóc; tehát: 150 községben legóvatosabb számítás szerint 120,324 palóc.

A palócok jeles ismertetője Istvánffy Gyula, miskolczi polgáriiskolai szakfelügyelő igazgató; ő az Ethnographia című folyóirat és mellékletének, a Néprajzi Értesítő-nek sok számában, fáradságos kutatásai nyomán, becses adatokkal szolgál a palócokat illetőleg, s adatait — az ő szíves engedelmével — mi is fölhasználjuk e kötetünk folyamán.

Istvánffy Gyula bejárta Borsod megyében a Bükk-hegység tájékait s ott azt állapította meg, hogy nemcsak katolikus, de református palócok is vannak, mégpedig több községben, mint amennyit Pintér Sándor emlit. A neve alatt megjelent közlemény szerint a magyarságnak e néprajzilag felette érdekes töredéke ama nagy területen lakik, mely Borsod, Heves, Gömör, Hont, Bars és Nógrád megyék összeszögellő részeit magában foglalva a Mátra északi lejtőitől körülbelül a Rima és Sajó völgyéig, s a Bikk-hegységtől nyugatra, az Ipoly folyó lapályáig terjed. Eme utóbbi meghatározása Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben című munkában jelent meg, amelynek szerkesztősége, értesülésünk szerint, az író eredeti meghatározását módosította.

A palócokat szeretettel és szorgalommal tanulmányozta Farkas Pál főgimnáziumi tanár is (érdemes és jóizűen megírt tanulmánya a Magyarország Vármegyéi és Városa című monográfia-sorozat nógrádi kötetében jelent meg); e kötetünk szövegének érdekében szívesen volt segítségünkre ő is. Szerinte a palócok 150 faluban, mintegy 150,000 lelket számlálnak. Nógrád községeit — írja Farkas Pál — szeretik palóc és magyar falvak szerint osztályozni; mindenki más és más falut jelöl ki igazi palócnak, valójában pedig minden falu egyforma. Nagyon finom precizitás kedvéért azt mondhatnók, hogy palócok laknak az Ipoly mentén Pinctől Őrhalomig, továbbá Karancs, Medves, Mátra és Cserhát vidékén. Nógrád palócait két csoportba oszthatjuk: karancsvidékiekre és cserhátvidékiekre. A Gömörrel és Hevessel szomszédos karancsvidékiek a palóc-fogalmat jobban képviselik, noha a cserhátvidékiektől ma már csak néhány szavukkal és nyelvalakkal különböznek.

E kötetünk javarészét érdemes munkatársunk, *Gróh István* gyüjtötte, s az ő megfigyelése szerint a palócságunk északi határa

KASZINÓZÁS DIÓSJENŐN. (8)

a magyar nyelvhatár, keleti határa pedig a Boldva vagy talán a Hernád vize; a határvonal délen a Bükk- és Mátra-hegycsoportnak az Alföld felé eső lejtőjén húzódik és leszögellik szinte Pestig, mert Dunakesz és Rákospalota palócok. Folyás ellen menvén, a Dunát Verőczénél elhagyja a vonal és Esztergom vármegye északi csücskét átmetszvén, kimegyen a Vágig.

Bizonyos azonban, hogy kivált az északi határvonal változott, ingadozott. Valaha messzebb beszögellett fönt a tótságba, de ezek a csúcsok eltávolódtak, megsemmisültek, viszont nyert a német bányavárosokból és megmagyarosította, behódította pl. Rozsnyót. De ilyen pontos határok megállapítása nem a tárgyi ethnográfia, főkép nem a népművészetet

PALÓCOK ŐRHALOMRÓL (NÓGRÁD). (9)

tárgyaló munka feladata. Ebben a tekintetben nagy munka vár tudósainkra. Meg kell állapítani a fonográffelvételek ezreinek összehasonlításával pontosan a palóc nyelvbéli sajátságokat, s fonográf-archivumot kell gyüjtenünk felvételekből, amilyen a bécsi akadémiának már van tízezer felvételt meghaladó, de nékünk nincs. Meg kell vizsgálni embertan szempontjából az egyedek ezreit, hogy tudományosan kiadódjék a típus. Azután gondos kutatások szükségesek a népszokások, a törzsi szerkezet kérdésének tisztázásához is.

Egyes megyékben vizsgálva a palócokat, bizonyos, hogy Losonc és Fülek között valódi tisztán maradt palóćok laknak. Borsod megyében a Bükk-hegység északnyugati nyulványai között lakó palócok neve: barkó. Megnéztük azt a falucsoportot Sajópüspöki és Hangony között, amit *Barkóság*-nak mondanak, de nem találtunk semmi vonást, ami megkülönböztetné őket a többi palóćoktól. Úgy látszik, csufnévnek ragadt rájuk ez az elnevezés. Az ilyen elnevezésekkel a szomszédság kedveskedik azoknak, akik másmilyenek, mint

ők. Hunfalvy Jánosnak Gömör és Kishont Leírása című, 1857-ben megjelent munkája szerint: a palócok délnyugaton laknak, a barkók pedig délen az úgynevezett Erdőhátat foglalják el; szójárásuk tisztább a palócokénál, de a palócok sok elnevezését és kiejtését használják.

Hevesben a palócságnak egyik legszebb fajtája lakik a palóc székhely, Pétervására körül csoportosulva, a híres ásványvizet szolgáltató Parád községgel együtt. Kétségtelenül, Gyöngyös is palóc.

Érdekes, hogy a vonatkozó irodalom nemcsak a palócok számát és községeit nem tudja pontosan meghatározni, de még azon is régóta vitáz — s ez nagyon jellemző — hogy a palócok magyar eredetűek-e vagy sem? A palóc-föld teli a legeredetibb magyar sajátosságok-

PALÓC LEGÉNYEK. (10)

kal, láthatjuk, hogy a palócok nyelve ősi magyar szavakat, máshol már kihalt szólásformákat őriz meg, hogy itt a magyar nyelvnek pompás patinája van, mégis akad tudományoskodás, mely jobb ügyhöz illő buzgalommal bizonyítani kivánná, hogy a palócok nem magyar eredetűek! Ilyen irányú tudományoskodást is csak a türelmes jó magyar szenved el a maga földjén. Ha ugyan türelem ez, nem pedig közömbösség, ami már nem erény, de hiba. Maholnap azonban mégis csak csődbe jut már az a szerencsétlen törekvés, mely ebből a szép országból minden magyaros vonást kész kidisputálni és boldogtalan észjárással majd megszakad annak erősítésében, hogy itt minden van, csak magyar eredet nincsen, s itt a népművészet gyönyörűséges virágai, bájos formái minden nációé inkább, csak éppen a magyaré nem.

Nem akarunk túlságosan eltérni tulajdonképpeni tárgyunktól, de mivel a palócok eredetével kapcsolatban népművészetük eredetét is kutathatják, és ennek magyarosságát

talán meg is gyanusíthatnák: tekintsük át kissé a palócok históriájáról szóló közléseket. Ahány érv: annyi más vélemény.

A palócok eredete igen sok történetbuvárt foglalkoztatott. Osztoics és Kojánovics, a két orosz leírja, hogy a magyarok, akik Hugor vize mellett Pannonia felé tartottak, Tánais vizénél megverték a palouceokat, kik ellenük fölmerének támadni. Dugonics András az orosz írók e szűkszavú tudósítását hosszú lére eresztette, s végén arra a következtetésre jut, hogy a magyarok meghódították a palócokat, és őket a Mátra vidékén telepítették le. E letelepített népet most is palóczoknak nevezik, akik sokat megtartottak a szitlyai nyelvnek módjából.

A «palowcok» Oroszország történetében sokat szerepelnek. A XI—XIII. században éltek a Don, Dnyeper és Volga folyók vidékén; sok orosz hősköltemény szerint vakmerő, harcias vitézek valának. Egy történetíró azt mondja, hogy a palóc, besenyő és mongol az Oroszbirodalom rettentő csapása volt, félezredre megakasztotta a birodalom haladását. Az oroszok csak 1232 körül szabadultak meg tőlük, mikor is a palócok elmenekültek a tatárok elől, s roppant birodalmuk elpusztult. Egy bizanci író is említi ezt a történeti eseményt, de ő az elpusztult birodalmat Kunbirodalomnak nevezi, és a mongolok előtt menekülő népet kunoknak mondja. Oroszországnak azonegy ellenségét az orosz történetírók palócoknak, a mi történetíróink pedig más nemzetbeliekkel egyetemben, kunoknak mondják.

Anonymus, aki valószínűen Eger egyházmegyéjének papja vala és legalaposabban a palócok vidékéről írt, azt jegyezte föl, hogy Árpád hadához a kunok Kiovnál csatlakoztak, az ország északkeleti részén telepedtek meg s tőlük származnak a palócok.

Legelterjedtebb csakugyan az a vélemény, hogy a palócok az Árpád-házi királyok alatt beköltözött kunok ivadékai. A kunok betelepülése történelmi valóság, *azonban nagyon kétséges, hogy azok a kunok, e kötetünk népművészeti tárgyait készítő palócok ősei lennének.*

Kétségtelenül igazolva van, hogy a kunok török eredetűek, ők nem tudtak magyarul, nyelvük nem is hasonlított a magyarhoz. A kun nyelv élt még Zsigmond uralkodása alatt is (1387—1437), mert a király intézkedik azokról, akik nem tudnak vala kun nyelven.

Szeder Fábián a Tudományos Gyüjtemény 1821. évi kötetében históriai adatok alapján is állítja, hogy a palócok a magyarokkal érkezének Pannoniába és egyeredetűek. Szerinte: ha palócok későbben jöttek volna Pannoniába, mint a többi magyar, arról, mint nevezetes dologról nem hallgattak volna a hazai vagy a külföldi krónikások. Följegyezték, hogy a bysséntusok a vezérek uralkodásakor telepedtek meg Pannoniában; Salamon maga csalta be a kunokat atyja ellen; IV. Béla alatt sokan jöttek hazánkba a német és szász nemzetből. A kutfőknek tehát a palócokat illető hallgatásából az következik, hogy ők vagy a magyarok előtt már Pannoniában voltak, vagy vélünk költözködtek ide. Az első tételt azonban Szeder szerint bizonyítani semmikép sem lehet; ezért ő annak az állításának bizonyításába kezd, hogy a palócok egyeredetűek a magyarokkal; Jornandes és Bonfinus ama hunokra, Szvatopluk és a magyarok csatájára vonatkozó adatait idézi, amelyeknek Anonymus ellene mond. Katona, Kornides, Turóczi azomban Anonymusnak fogják pártját, följegyezvén, hogy Attila halála után nem tért valamennyi hun Ázsiába vissza, hanem háromezren hátramaradtak közülök Erdélyben, és ott a székely nemzetséget alapították. Szeder szerint itt Pannoniában megelőzőleg nem volt magyar nemzetség, tehát palócság sem volt. Ezért a palócok is magyar eredetűek. A palócok nyelvéből is arra következtet Szeder, hogy ők a magyarokkal azonegy nemzetből származnak. Ha ugyanis a palócoknak saját külön nyelvük lett volna, ez semmiesetre sem veszett volna ki teljesen; lehetetlen, hogy azon a nyelven némelyek ne beszélnének, vagy abból a nyelvből néhány szó meg ne maradt volna. Már pedig a palócok, ők a mi közönséges magyar nyelvünkön beszélnek. Csak annak a nemzetnek vész el a nyelve, mely egészen más nemzet közé keveredik: a palócok pedig nem más nemzet közé keveredtek. Hevest,

Borsodot, Gömört és Nógrádot legnagyobbrészt, Nagy-Hont vármegyében pedig az Ipoly és Garam tájékát palócok lakják, majdnem félmilliónyi számban. E nagyszámú és mindenkor együttlakó népnek tehát külön nyelve nem volt. Ez legvilágosabb bizonyítéka Szeder szerint annak, hogy a palócok a magyarokkal egyeredetűek.

A Tudományos Gyüjtemény 1834. évfolyamában Horváth István sok folytatásos könyvbírálat kapcsán hosszasan foglalkozik a palócokkal s a vonatkozó külföldi irodalommal. Horváth is azt mondja, hogy a palócok ősmagyar eredetűek. A palóc szó azonban szláv származású s annyit jelent: zsákmányoló, spoliátor. Egyébként pedig fantáziája elkalandozik egész a bibliai időkig: Horváth szerint a palóc szónak annak idejében olyanforma jelentősége lett volna: együgyü.

Azt, hogy a palóc név gunyolásból származott, következtethetnők Beke Márton 1790-ben írt könyvéből, melyben azt jegyzi föl, hogy a palóc dialektus röstelni való. Bél Mátyás 1742-ben pedig azt mondja, hogy a palócok kificamítják a szavakat. Még Révai Miklós is inteni kénytelen a nyelvészeket: ne nevessék ki a palócok furcsaságait, mert e nép a régi nyelv emlékeit tisztán őrzi!

Az Akadémia kiadásában 1840-ben megjelent Magyar Történelmi Tár első kötetének legelső közleményét Jerney János írta, e címmel: A palóc nemzet és palóc krónika orosz és lengyel évkönyvek nyomán. A palóc nemzet — írja Jerney — a hun-scytha népcsaládnak levén egyik felekezete, saját nyelvén magát KUN néven nevezé, melyen és Comanus, Cumanus meg Hunnus néven említtetik a magyar krónikákban és a byzanti történetírόknál, míg az orosz és lengyel történetekben palóc néven fordul elő. Magyar hazánk egyik terjedelmes vidékén élő magyar népfaj hivatik Palóc néven: és éppen ezen palócok valódi kun maradékokul mutathatók föl a magyar történetirás útmutatása szerint; mely adatok egybevetése után semmi sem bizonyosabb annál: mikép a híres palóc nemzet (t. i. mely az orosz történetben szerepel) ivadékai honunkban velünk együtt élnek maiglan... Állításának bizonyítására régi krónikákat, orosz évkönyveket, lengyel történetirókat idéz évszámrendben. Rámutat azokra a forrásokra, amelyek a palóc elnevezést a mezőföldtől, a vadásztól, rablótól származtatják. Legutolsó adat szerint az oroszországi palócok végzete az volt, hogy őket a mongolok részben elűzték, részben járom alá hajtották. Nevük ezért tünt el az orosz krónikákból. E nemzetből negyvenezer fegyveres, családjával együtt, Magyarországon húzódott meg, vélünk eggyéolvadt, sorsuk elegendőképen ismeretes honunk történetében. Schlösser neves német kritikus is hasonlóan beszél: vannak azomban, akik a bessenyők utódait látják a palócokban, mert régi krónikások a beköltöző bessenyőket is kunoknak nevezik.

Hunfalvy Pál, Magyarország Ethnographiája című 1876-ban megjelent munkájában külön tárgyalja ama a jövevény népeket, akik a magyarsággal összeolvadtak; a bessenyők után a kunokat említi. Szerinte: ezeket illeti a jövevények között az elsőség. «Két nagy felekezetük van mai napig: a Mátrahegység ágai közt Borsod, Heves, Nógrád, Gömör megyékben a palócok, — a Duna—Tisza síkságán, a Nagy- és Kis-Kunságban, a tulajdonképeni kunok. A névbeli külömbség maga is bizonyítja, hogy külömböző időkben s külömböző körülmények közt jöttek be, valamint azután politikailag is nagyon különböztek egymástól. A kun nép a bessenyők után nyomakodék a Volga felől a Fekete-tenger és a Duna felé. A kunok mind közelébb jövének az oroszok és magyarok országaihoz. 1061-ben csapnak be először orosz birtokba. Az oroszoknál e gonosz ellenségnek a neve *polovcz* s az oroszok nyomán a lengyelek is így hívják. A magyarok 1086-ban ismerkedének meg vélök először, amikor Salamon versengvén I. vagy Szent Lászlóval, hozzájok folyamodék segítségért. A magyar palóc név tökéletesen azonos az orosz-szláv polovcz-val. Amit a magyar krónikák és bizantinus följegyzések a kunokról beszélnek, ugyanazt az orosz és lengyel írók a polovczoknak tulajdonítják. A palóc név tehát nemcsak szószerint, hanem a történetek szerint is azonos a szláv polovcz-val. Honnan lett már, hogy nálunk mind a palóc, mind a kun egyaránt honos? Bizonyosan onnan, mert, amint már érintve van, két külömböző nagy beköltözés mintegy két folyamban történt, az egyik a szláv földről, azaz

Orosz és Lengyel országok felől, az északi Kárpátokon által; a másik kelet-délfelől, a kelet-déli Kárpátokon által. A palóc folyam nyilván előbb indult meg s előbb is megszűnt, mint a kun folyam. De róla, mint sok másról, nem tudunk semmi bizonyost: csak azt mondja meg a név, hogy azt okvetlenül az oroszoktól (és lengyelektől) vette a magyar nép. Azomban ezt sejteti vélünk az idő is, amelly előtt nem indulhatott meg a palóc beköltözés. Az már kétségen kívül áll, hogy a palóc nem lehetett előbb nálunk, mint az oroszoknál; hisz neve sem lehetett előbb ismeretes nálunk, mint emezeknél. Az orosz évkönyvek 1061-ben említik meg a polovczokat; Szent László királyunk 1086-ban és 1090-ben hadakozik először a kunokkal. Történelmi lehetetlenség annálfogva a palócok első beköltözését Szent László előtti időbe gondolni. Ámde utódja, Kálmán 1104-ben a kiovi fejedelem Svatopluk leányát vevé feleségül, aki azután Boricsot, II. István s II. Béla alatt nem kevés zavarnak okozóját szülte; ebből a történetből sokszoros viszony fejlett ki a magyarok és az oroszok között. A palóc beköltözések csak Kálmán alatt indulhatának meg, s folyhatának II. István és II. Béla idejében (1104-től 1141-ig). Mikor Anonymus a krónikáját írta, a palócok vagy kunok a Mátra ágai közt már meg valának telepedve. Azt is kétségtelennek vehetjük, hogy bessenyők is telepedtek a palócok közé vagy mellé, de azokat nem külömbözteti meg ezektől Anonymus, mert az ő idejében már nem látszik vala meg a külömbség. A palócok kiváltságos állapotra nem vergődhetének soha, minek okát csak abban lehet gyanítani, hogy beköltözésök oly észrevétlenül s oly kicsi folyamban történt, mint a ruténeké vagy oláhoké. Ma egyéb nem különbözteti meg a többi magyarságtól, mint az úgynevezett palóc, azaz némi sajátságos kiejtésű magyar nyelv, amelyben egyes szokatlan tájszók is fordulnak elő, mint más tájnyelvben. Egyébiránt nincsen grammatikai sajátsága, melyet a göcsejségben, ormánságban, székely nyelvben nem találnánk meg. A palócságról sokan igen nagy előszeretettel írtak eddigelé, abban valami eredetiséget gyanítván, mely az általános magyarságot megelőzte volna. De a palóc nyelv, úgy mint a székelyek nyelve, legvilágosabban és legérthetőbben a közönséges magyar nyelv mellett tanuskodik. *Akármillyenek és akárkik voltak is* a palóc-kunok eredetileg, azokká itt lettek, amiesodák most.»

NAGYLÓCZIAK. (11)

Hunfalvy az ő vélekedésének bizonytalanságát ezzel a végső mondattal maga is bevallja.

Pauler Gyula a Századok 1877. évfolyamában megjelent értekezésében azt mondja, hogy a mi palócainkat nem szabad a XI. század ama kunjaival azonosoknak tartani, akiket az oroszok és lengyelek palócoknak neveztek. A név itt nem bizonyít azonosságot. Nem

szabad felejtenünk, hogy sem a magyar, sem más nemzet a szlávokon kívül nem nevezte a kunt palócnak. A kunok maguk e névvel nem éltek, a mai palócok sem használják, de még a tótok sem hívják őket palócoknak. A magyarok között sem tudott e név soha diplomatikai érvényre jutni. Törvényeink, okleveleink nem ismerik e nevet, melyet maguk a palócok is ma csak röstelve hallanak.

Pintér Sándor 1880-ban erősen megrója Jerney Jánost, aki a palóc-kun nyelvet a magyarral azonosnak tartja, elfogadja az orosz-lengyel-görög krónikások följegyzéseit, sőt a megbizhatlan Anonymust is teljes hitelre érdemesíti. Pintér így gúnyolódik: «Jerney János úr ugyan beutazta Keletet, s a Kaukázusnak talán minden zegit-zugát megnézte, de elfelejtett a Mátrahegység közé, az Ipoly–Zagyva mentére betekinteni, s úgy látszik munkájából, mintha csak az Azovi-tenger martján lévő egyik «Kurgán» tetején hallotta volna meg, hogy Magyarországban e nevezet alatt «Palócok» egy nagy népcsalád él ám. Palóc krónikát írni, s azt sem tudni hányan, hol és mily viszonyok között élnek ezen «szlavizált palóc-kunok» . . . Mikor Jerney ezen krónikát írta, talán divat volt, hogy amiről írtak, különösen ha az a magyar nemzettesthez tartozott, azt ismerni szükség nem volt.»

PALÓC LEÁNYOK TÁNCKÖZBEN. (12)

Pintér Sándor aztán megrójja Hunfalvy Pált is, mert lemásolta 1876-ban azt a hibát, amit Jerney 1855-ben leírt. Pintér Sándor, ki magyar szívével büszkén vallja, hogy szépapjának, dédanyjának is hamisítatlan palócvér lüktetett ereiben, teljes logikával így folytatja írását, s ezt vésse jól emlékébe minden magyar író és kutató: «Miből ismerjük meg a népek multját, ha azoknak irott hagyományaik nincsenek? Mondáiból, melyekben őskorának kiváló mozzanatait tükrözi vissza. Szokásaiból, melyeken régen mult családi vagy társadalmi belszervezetének élénk jellege vonul keresztül. Viseletéből, melynek egy-egy alkatrésze ezredeken keresztül megtartja eredeti jellegét és az ahhoz kötött ősi fogalmat. Vallásából, mely ha mégannyi alakváltozáson szűrődött légyen is keresztül, ősi jelentőségét elveszíteni nem képes soha. Játékaiból és gyülekezési mulatságaiból, melyeket még az éghajlati viszony sem képes megsemmisíteni és ősiségéből kivetköztetni. A népek nyelvének ősi gyökere annyira mély azok mondáiba, szokásaiba, viseletébe, vallásába és játékába, hogy azt azokból, míg a nép él, kitépni, kiirtani nem lehet. Valjon Hunfalvy tett-e a palóc nép ezen ősiségének megfigyeléséhez csak egy lépést is? Nem tett, de mégis kimondott két fontos ítéletet, azt t. i., hogy a székelyek nem Attila hunjainak maradékai, hanem csak Szent László után odarendelt, telepített határőrök, és hogy a palócok a magyarok között magyarosodtak meg s ősi nyelvük «szlavo-csuvasztörök habarék» volt. A nagytudományú író e

súlyos itélete ellen csak egy föllebbviteli forum van, s ez maga az élő nép. Vissza tehát, csak vissza a nép közé, van még ott elég keresetlen gyöngyszem. E gyöngyszemek összeszedegetéséhez sem levél-, sem könyvtárak nem kellenek, csak emberismeret, leereszkedő nyájasság, a nép belső életének ismerete és elhatározott akarat. A levéltárainkban penészlő egyes okmányok meg nem érthető szavait, ha kérdezgetjük, a nép fogja nékünk megmagyarázni. Ezért igen jól tesszük, ha történelmi kutatásainknál magát a népet kérjük fel együtt munkálótársul. Tudományos Akadémiánk sokat áldozott már idegen népek, nemzetek tanulmányozóira, de a magyar nemzet egyes ágainak helyszinti, tudományosan leendett megfigyelésére még elvben sem állapitott meg eddigelé buzdító eszközt, pedig ime, itt vannak és élnek a jászok, kunok, palócok! No, de minek is volna a magyar nemzet e családtagjainak háztűzhelyét, családi életét, jellemző gondolatmenetét, önállólag sajátos nyelvezetét, háziiparát stb., stb. itthon tanulmányozni? Ott vannak a finnek, osztjákok, cseremiszek, csuvaszok és a többi népfajok, tanulmányozzuk először azokat, hogy megtudjuk, kik és mik vagyunk mi itthon. Valóban úgy vagyunk mi ezzel, mint azon eladó leány, aki meglátta ugyan a távol álló kapufélfában a tűt, de a lába előtt lévő nagy kőben megbotlott.»

Aranyigék ezek, — s egészítsük ki még azzal is, hogy a nép multjára a nép művészete is világosságot, sőt fényt vethet.

Pintér Sándor egyetért azokkal az írókkal, akik a «palóc» szónak síkon, gyepen lakó értelmet tulajdonítanak. Ezt megcáfolatlanul igazolja az, hogy a palóc ma is a sikabb, míg a hornyák a hegyesebb vidékeken lakik. A palóc elnevezés, szerinte, önálló nemzetnek általános elnevezése sohasem volt, hanem az orosz nép a hatalmas kun nemzet ama részét nevezte így, mely vele szomszédos volt s melynek telepedési helyét jobban illette a palóc szóval. Pintér, továbbá, nagy buzgalommal azt akarja valószinüsiteni, hogy a vármegyéinkben mai nap is palóc elnevezés alatt élő népcsalád a honfoglaló magyarok bejövetelét jóval megelőzőleg már itt lakott. Szerinte Ázsiából, az emberiség bölcsőjéből a skytha nép első rajnak a hunt bocsátotta ki. Követő újabb raj: az avarok. A hunok bocsájtottak ki ismét újabb rajt: a magyarokat. A hun és kun szó pedig: egyazon jelentésű.

Rámutat arra, hogy a palócok ősi hagyományai a szomszédos szlávoknál nincsenek meg; a palóc a szlávval közvetetlen családi összeköttetésbe nem lép még ma sem, a palóc nem tótosodik el, mint más ajkú. Nincsen eset, hogy palóc község eltótosodott volna. A palócoknak még ma is vannak olyan szokásaik amilyeneket a mai magyarság és a kunság nem ismer. Mindebből Pintér azt következteti, hogy palócaink a honfoglaló magyarokkal sem egyidőben, sem később nem költözhettek be.

«A négy megyében palóc elnevezés alatt ma is tekintélyes számban élő népcsalád ősei Árpád hadához Kiovnál nem csatlakoztak, vagyis a honfoglaló magyarokkal sem mint polowczok, sem mint kunok, sem mint kazarok nem jöttek. Így Anonymus históriájának idevonatkozó része, Jerney János lekövetkeztetése, Pauler Gyula kombinációja, valamint Hunfalvy Pál állítása a palócok történetének igazságára nem vezet. Ellenben valószínű az, hogy a három törzsre oszló népcsalád, mint skitha-hun-avar maradvány már a honfoglaló magyarok által mint baromtenyésztő s földművelő nép, jelenlegi lakóhelyeiken találtatván, a honfoglalás könnyítéséhez hozzájárultak és mint lényegében a magyarral egy nyelven beszélők s vérrokonok, és mint talán már előbbről keresztények is, az államalkotó magyarokkal mindjárt az első században nemzettestté olvadtak, s mint állandóan letelepült földművelő hódolt nép, a másajkú hóditottakkal együtt, a vezérek között felosztattak, tehát autohton népmaradék.»

Vámbéry Ármin szerint az Ural, Aral, Kaspi-tó környékén lakott törökségnek a kun, palóc, bessenyő nemzetiségi törzse volt.

Láthatjuk tehát, hogy a palócok eredetének megállapításában a tudomány mennyire botorkál: a szakértők annyi eltérő véleményt kockáztattak már, hogy e kérdésben több a zűr-zavar, mint a világosság.

Bizonyosak lehetünk azonban, hogy akik a magyarságtól gyönyörű népművészetünket oly szivesen elvitatnák, azok erre azt mondják, hogy hiszen ime a palócok magyar eredete, még magyar irók szerint is, kétséges lévén, hát akkor hogyan lehet a palócok népművészetét magyar népművészetnek nevezni? . . .

Nekünk is az a véleményünk, hogy a kunoknál mindig nagyobb számot képviselő palócok sohasem alkottak a magyartól különböző nemzetet. Véleményünknek támogatására érkezik Farkas Pál, a palóc föld etnográfus-kutatója; derék tanulmányaiban rámutat arra, hogy a palócnak keresztelt nyelvjárás az ősmagyar nyelv és a kódexek korából legtöbb régiséget mentett meg. A legrégibb magyar kódex, az Ehrenfeld-féle, a palóc nyelvjárás sajátságait tükrözi. Ezt a kódexet tagadhatatlanul palóc nyelvjárást beszélő ember írta a XV. században. Az 1490. évből «Mátyás király halálára írott emlékdal» címmel van egy nyelvemlékünk, melyről már Döbrentei kijelentette, hogy az nógrád—mátrai palóc ejtés. A kunok e nyelvemlékek keltémél sokkal később magyarosodtak meg. Igy tehát lehetetlen, hogy a sokkal korábban magyarul beszélő palócok a kunok ivadékai lennének. Farkas Pál kimutatja, hogy több történetiró a palócokat Magyarországon nem ismeri még a XVIII. században sem, — már pedig ha ilyen szláv-palóc nép itt nagy seregben lett volna, akkor ezt semmi esetre sem hallgatták volna el!

DIÓSJENŐRŐL. (13)

A palócoknak nevezett mai magyarok nyelvi sajátságait már a kódexekben is megtaláljuk; ilyen sajátságos nyelven 1490-ből költeményünk is van, bár őket az egykori történetirók palócoknak még sem nevezték; jól jegyezzük meg, hogy a palóc elnevezés a XIX. századig sehol semmiféle törvényben, oklevélben vagy műben elő nem fordult. Mi is oszthatjuk tehát Farkas Pál ama nézetét, hogy a mi jóeszű magyarjaink palócok soha sem voltak, kun, bessenyő, kabar vagy más idegen eredetű népből nem származtak, hanem igenis: ők voltak a törzsekből álló magyarság legtisztább vérű magyar törzse, mely az ősöknek most figurásnak tetsző, de nyelvtörténeti szempontokból is rendkívüli nagy, komoly figyelmet érdemlő nyelvét, vallását, családi és társadalmi szervezetét s egyéb ma már különös sajátságait hegyeik közé vonulva, habár töredékben, de mégis leghívebben őrizte meg, — és rájuk a szláv eredetű *palóc* elnevezés csak századok mulva tapadt. A palóc elnevezést jó maguk, csodálatosképpen kicsinyesnek tartják. Hát ez a nép, melynek legszebb jellemvonása a mult idők emlékeihez való ragaszkodás, ez a nép, mely a multból legtöbb eredetiséget őrzött meg: éppen a nevét felejtette volna el?! Hogy a «palóc» elnevezés soha sem volt a nép igazi becsületes neve, azt a többi vármegye egyetemes tiltakozása igazolja legjobban. Farkas Pál kérdőiveket küldött szét. Csupán egyetlenegy falu vallotta magát palócnak. Több kutató igazolja, hogy a palóc elnevezésre a nép éppenséggel nem büszke. Ezen a vidéken is a göcseji esetünk ismétlődött meg. A göcseji ember szinte szégyenli, hogy az ő szűkebb hazáját Göcsejnek nevezik. Mikor azt kérdeztük, hogy Göcsejben vagyunk-e már, azt mondották: haladjunk csak még néhány falun át, aztán kezdődik Göcsej . . . A néhány falun túl pedig azt mondották: kiértünk már Göcsejből. A palócoknak mondott földön is mindenki máshol sejti a palócságot. Sok helyütt kérdeztük mi is: Palócok kendtek, kedves bátyám? Mire azt felelte a kérdezett: Már hogy volnánk mi palócok, mikor magyarok vagyunk! . . .

A történelem Oroszország egykori palócait rakoncátlan, vakmerő fajtának ismeri. Földünk népe ősi pogányságához, természetet imádó szép hitéhez híven ragaszkodott, behívták Endrét és Leventét. Ezek voltak azok az ősmagyarok, akik így énekeltek: Engedd mi nékünk, hogy eleink módjára pogányságban éljünk! Nagyon helyesen állítja tehát Farkas Pál, hogy ez a pogánysághoz szító, pezsgővérű magyar törzs erősen hasonlított a kun-palócok rakoncátlan természetéhez, s így elkeresztelték őket palócoknak, ahogyan az oroszok és lengyelek krónikásai is polowetzeknek nevezték el az Oroszországba rablókalandokra kelő kunokat. A zaklatott szláv környezet persze kapott e csúf-néven, melyet a palóc magáénak el nem ismert s éppen ezért törvénykönyvbe, oklevélbe nem is kerülhetett és nem is került soha. A palóc éppen olyan epitheton ornans, mint német honfitársaink sváb elnevezése. A palóc elnevezésnek történeti jelentőséget nem tulajdoníthatunk·

Benkóczy Emil, Eger környékének hivatott írója jegyzi meg, hogy az egri járás lakóinak nyelve a déli, palócos nyelvjárásvidék hevesmegyei csoportjához tartozik. Palócos tehát beszéde e népnek, melyet testvériesen fűz össze az ősi hagyomány. Mégsem tetszik e népnek a palóc elnevezés. Hallott egy egri palóc leányról, aki csak azért adta ki udvarlójának az utat, mert arra társai ráfogták, hogy palóc, mivel Felsőtárkányon született.

Berze Nagy János is említi Hevesmegyei Nyelvjárás című tanulmányában, hogy a bessenyőtelkiek haragusznak, ha palócoknak nevezik őket; maga is fültanuja volt Felsőtárkányon, hogy a palóc elnevezésnek nem valami hizelgő jelentést tulajdonít a vidék népe. Két kis fiú játszadozott az utca porában. Az egyik homokdombot épített, a másik kaviccsal «ostromolta» azt, miközben egy kődarabocska az építő gyermek kezét érte. Összevesztek. A nem éppen barátságos kifejezések egész sorozata következett ezután. Egyik gyermek a teljes megvetés hangján odaszól a másiknak, menekülésre készen: Te kutya palóc! Káromkodásuk is így szól: erre-arráját a palóc apádnak, anyádnak!... Az egyes falvak is harcban vannak egymással ezért a szóért. Mindegyik a másik falura igyekszik tolni palóc-voltát. A felnémeti paraszt, aratás alkalmával, szürkeszínű gatyát ölt, hogy ne lássék meg rajta egyhamar a piszok. Erre már a tárkányi palóc ezt mondja: «Nem csuda, hogy a felnémetyinek fekete a gatyája, hiszen palóc, csak nem tagadja meg a fajtáját.»

Hunfalvy János már említett könyvében írja: Különös az, hogy Gömör déli népének nincs semmi öntudata arról, hogy ő palóc vagy barkó, de amely barkó tudja magát annak, arra büszke.

Bizonyos az, hogy a palócoknak a magyar közjogban semmiféle szerepük soha nem volt, noha az jászokat, kunokat, székelyeket sokszor emleget s a részükre kiváltságokat biztosít a palócokat azomban, mint ilyeneket sohasem ismerte el.

Igazán kiváncsiak voltunk ezek után, hogy a jó palócok maguk mit szólnak hát a palóc elnevezéshez?... Jártunkban-keltünkben kérdezgettük is az embereket.

Német József fölsőtoldi legény azt mondotta nékünk, jó palóc dialektusban, hogy a palócok Sámsonházán vannak, *mert ott tótul* beszélnek! — Egy márkházai tejeskocsistól kérdeztük, hogy palócnak tartja-e magát? Már hogy volnék az, — válaszolta, — mikor jóravaló keresztény katholikus vagyok! A salgótarjáni állomáson egy szomszéd falubeli legény azt vallotta, hogy ők nem hívják egymást palócnak, csak magasabb állású emberek mondják rájuk: ezek csak olyan palócok, vagyis parasztok!... Szerinte a palóc annyit jelent: paraszt. Egy pásztói ember ezt mondotta: Hallatszik, hogy palócnak hívnak bennünket, de tudja az Isten, ez honnan jön... Máma már nem volna jó a faluban mondani, hogy palócok vagyunk, mert a paraszt is urasodik mindenhol. Azt is hallotta, hogy a palócok Bars megyében laknak! Egy salgótarjáni hivatalszolga palóc-dialektusban mondotta, hogy ő nem palóc, ámbár Rákóczi is palóc volt; színpadon a palóc-öltözetet most is az ő ruhája után csinálják; a palócokat azért hívják így, mert azok igazi hevesvérű emberek, belőlük toborozzák a legjobb magyar ezredeket!...

KÖNYVOSZTÁS A GYÖNGYÖSI IFJÚSÁGI NÉPKÖNYVTÁRBAN. (11)

Másokat is megkérdeztünk: palóc kigyelmed?!... A legtöbb ember zavarba jött, kertelt s ilyenformán válaszolt: «Hát kérem bizony mi földművesek, magyar emberek vagyunk.» Sok meg úgy tett, mintha a palóc elnevezést egész életében nem is hallotta volna.

Eleinte magunk is ingadoztunk: e kötetünket a palóc elnevezéshez kapcsoljuk-e?... De hát vannak a palóc népnek intelligens fiai, akik ma már határozott büszkeséggel vallják magukat palócoknak; a palóc-magyarságot az ország minden fia rendkívül munkás, szorgalmas, jólelkű embernek ismeri; ma már a palóc elnevezésben semmi csufolódás nincsen, Mikszáth Kálmán, a nagy palóc valósággal népszerűvé tette; a palócság művészetét ismertetvén, e nemes népre tisztelettel és meleg szeretettel gondolunk mi is.

Egy nép eredetének kutatásánál kétségtelenül a nyelvet is, még pedig talán legelső sorban ezt, figyelembe kell venni; hasonlóan a használati eszközöknek ősi formái, akár a díszítő motivumok sajátosságai is, földerítő fényt lövelhetnek az eredet kérdését burkoló homályba. Nem kétséges, hogy a beköltöző magyarok egyik települési vonala itt a Sajó völgye, melyet azóta is tiszta magyarság lakik, sajátos nyelvvel. A népművészet termékei után kutató figyelmét és érdeklődését nem kerülheti el a palócok sajátságos beszédmódja, amiről őket, találkozzunk vélük az ország bármely részében, azonnal megismerjük. Beszédjük a más vidékről való emberre szinte kómikusan hat, pedig a kutató legkomolyabb figyelmére van jussa ennek a nyelvjárásnak.

A nyelvtudósok hirdetik is, hogy az ősmagyarok nyelvéből a palócok őriztek meg legtöbb emléket. Az ország más vidékein lakó magyarság, különösen a kulturával megáldott Dunántúlnak nyelve csinosodva csiszolódott, a Mátra körül elszigetelt magyarság azomban a maga eredetiségében őrizhette nyelvét. Gyűjtögetésünk közben a palóc falvakban sokszor zavarba jöttünk, mert bizony sok szót nem is értettünk meg, mintha idegen kifejezések lettek volna, úgy kellett azokat külön megmagyaráztatni. Igy tudtuk meg, hogy az *ácsik:* gyermekállóka; *apáca:* szűz toklyó; *bábakakas:* kappan; *bakkanó:* zökkenős út; *bakó:* fasulyok; *belezna:* hibás öltés; *bitó:* a barkók kendertörője; *hendergő:* rögtörő henger; *pancsi:* gyermekcipő; *rakóca:* polc az istállóban; *szátyva:* szövőszék; *verzsel:* himestojást fest; *bungyika, dundika:* ujjatlan ködmön; *fojtóka:* nyakravaló keskeny bársonypántlika a leányoknál; *kapacs:* teknővájó vas-szerszám; *kollár:* kerékgyártó; *másik anya:* öreg anya; *szap:* kemenceoldal; *szapaly:* a mellette lévő pad; *kostros:* borzas; *bickől:* szundikál; *morvány:* fonott kalács; *gyük:* gyökér; *peg:* pedig; *belejke:* függőbölcső; *szoporog:* siet. A himes sodrófa helyett: *csikiritó*-t, cifra mosófa helyett: *sug*-ot kellett keresnünk. A palóc-legény rávezetett bennünket, hogy a szomszédságukban van egy virágos keretű *gyűkör*, vagyis tükör. Az alig észrevehetően mozgó fűszál: *lingó levél:* a madár röppen, de a szárnyas bogár *lippen*.

Negyedik kötetünkben foglalkoztunk a zalamegyei Göcsej viszonyaival. Abban a szintén hegyes-völgyes kis országrészben hasonlóan elszigetelődött egy maroknyi magyarság, akiknek különleges beszédmódja erősen hasonlít a palócokéhoz. A palócok között gyüjtögetvén: mintha csakugyan régi kódexek nyelve elevenedett volna meg körülöttünk. Kérdéseinkre férfiak, leányok egyaránt lágyan, bizonyos éneklő hanghordozással válaszolgattak. A hosszú *á*-ból alakult *a*-ról nem tud leszokni e vidék szülötte, kerüljön el innen bárhová. A magánhangzók általános zártsága szintén Árpád-kori beszédmód. A *val, vel* rag náluk, éppen mint Göcsejben, változatlanul marad, a szóvégi mássalhangzóhoz nem hasonlik: *ablakval, botval, kinval, késvel, menyemvel*. A ragok a következő példák szerint következnek: *háromszer, ötszer, másodszer*. Az *á, é, ó, ő* magánhangzókat így ejtik: *uá, ié, uó, üő: laó, haó, aólom, vuáros, iédes, üőrzöm, miérges, kiéreg*. A két magánhangzót külön-külön jól meghalljuk. A palócok híven őrzik az eredeti nyilt, hosszú *è* hangot: *levèl, tehèn*. A rövid *a*-t kevéssé nyitott szájjal ejtik ki, de mégsem tótosan. Nagyon érdekes, hogy *ü* előtt a *t* betűt *ty*-ére változtatják: *tyükör, tyűz*. A *d* helyett *gy* hangzik: *gyisznuó, gyinó, gyiuák,* disznó, dió, diák. A ti helyett tyi: szeretyi Katyi Petyit. Mondatszerkesz-

tésüknek igen érdekes sajátsága, hogy kötőszó: *és*, *hogy*, stb. nélkül órákig tudnak elbeszélgetni. A Halotti Beszéd-et a palóc nyelv ismeretével lehetett csak a maga teljességében megérteni.

E kötetünkben bemutatott népművészeti tárgyak készítőinek beszéde annyira eredeti, hogy érdeklődésre tarthatnak számot jó Szeder Fábián alább bemutatott sorai, melyeket mintegy száz évvel ezelőtt jegyzett föl, akkor, amikor a palócok nyelve érintetlenebb volt, amikor még nem változtatott rajtuk a minden faluban százával terjesztett krajcáros ujság és ponyvairodalom, amikor Amerikába se vándorolgatott még onnan a magyar.

Balról közöljük a palóc-szóejtést, jobbról pedig, hogy irodalmi nyelven miként kell érteni.

Estuók bacsim Ila nenüémveü szomoruo hirt hozott Nyiékröü Jakabiék Matyisrou, hogy iéppen mikou ott leszuátak a szekerröü, akkou huzták meg neki a csenditüőt, iés iézibe meg is haut a petüőcsbe. Most keserüőségibe mind a kettüőt togja a hideg. Pegyi minek rinak iérte, hisz miég iét, csak ett, itt, paskortuáskodott iés a szentegyhuázba a szoros misén iés a könyörgiésen biczköüt; azié szentsuága üőt a kaleduába is zuáratta, pegy vendiégsiégkou. Megest mikou leginyek voutunk, huát a pallagon rögveü bringattunk, iés üő mêsturamnak azt a nyuzga gyerekit megütötte, a ki is egy luábon ugrosva ies sivaukodva ment a muásuájuánuá panaszkodnyi. Vuárjatok tyik külykek, mond kühögve a viény Eüze, tennap is a hugy a papnuá mentem, majd agyba hagyiguátuátok a bacsa geduojuát. Muáskou meg hugy Matyisiék Beruánuá egy töklincet vittem ajuándiékba, mer a lelkemtüő szakadtt üő is adott niékem egy kiést pegy hijjuába, akkou is ostorhegyveü csipdeütiék a nagy gambuájuó kuoduot, meg a kürtüő söprüőt. Erre mi eüfuttunk eübe a kollnár szivvuássuába, iés ott egy nyukát kergetett egy puncsi kutya. Mink sövegünköt, csuhuánkot, kankuonkot eüvettük, hogy azt iziében eüfoghassuk. Emmink is lett az a liésza mellett a gyiuófa alatt. Ugy de tyüzes küő, gunyuánkot agygyig eüloptuák, pegy csuhujamba tyizen öt garas, iés egy bablon kendüő is vout. Muás nap ugy megesztrenguátak otthon a kuárié minket, iés ugy mekkobzottak hugy mindenünk fuájt, iés fejünk ollyan kosztros lett mint a boszorkuányié. Egykou napuáldozat utuán a biken a puskuám maguátou eüsüt, iés ollyat pukant, mind egy uágyu. Mit löőttié, kiérgyi apnósom; aszontam, hogy egy evetkiét akartam eütanuányi. Ne bolondozz, feleü üő, inkuább siker suárvau lüőddöznié; most mennyünk hiskuámba iéjjeüre, van ott csigiém, kinyerem, morványom, posadtt aumuám iés aluánk sarnyu.

A hugy megyünk, az utyikuán eliétanuá a

Istók bácsim Ilona néném|mel szomoru hirt hozott Nyékről Jakabék Mátyásról, hogy éppen mikor ott leszállottak a szekérről, akkor huzták meg neki a lélekharangot, és iziben meg is halt a patécsban. Most keserűségében mind a kettőt leli a hideg. Pedig minek sirnak érette, hiszen míg élt, csak evett, ivott, nyalánkodott, és a szentegyházba az öreg misén és a könyörgésen szundikált. Azért szentatya őtet a kalodába is záratta, pedig vendégségkor. Megint mikor legények voltunk, tehát a parlagon reggel zúgattunk, és ő a mester uramnak azt a kényes gyermekét megütötte, aki is egy lábon ugrálva és sivalkodva ment az öreganyjához panaszkodni. Várjatok ti kölykek, mond köhögve a vén Örzse, tegnap is, ahogy a paphoz mentem, majd agyba hajitottátok a birkás gidáját. Máskor megint hogy Matyisék Alberthez egy stiglicet vittem ajándékba, mert a lelkemtől szakadt ő is adott nekem egy kést pedig ingyen, akkor is ostorheggyel csipdesték a nagy ajaku koldust, meg a kéménysöprőt. Erre mi elfutottunk oda be a bognár szilvásába, és ott egy nyulacskát kergetett egy pincsi kutya. Mi süvegünket, csuhánkat, kankónkat elvetettük, hogy azt iziben elfoghassuk. A mienk is lett az a sövény mellett a diófa alatt. Ugy de tüzes kő, gunyánkat addig ellopták, pedig csuhám ujjában tizenöt garas és egy pamut kendő is volt. Másnap úgy megesztrengáltak otthon a kárért bennünket, hogy mindenünk fájt és fejünk oly borzas lett, mint a boszorkányé. Egykor napnyugat után a bikkesben a puskám magától elsült és olyat durrant, mint egy ágyu. Mit lőttél, kérdé öreg apám. Azt mondottam, hogy egy mókust akartam eltalálni. Ne bolondozz, felelé, inkább sikéres sárral lövöldöznél. (Gyermekjáték sárgolyóval.) Most menjünk hegyi hajlékomba éjjelre, van ott csigerem, kenyerem, fonott kalácsom, savanyu almám és alánk sarju.

Amint megyünk az utacskán, elétalál a csősz bennünket, és kérdi: nem láttunk-e a

csűőz minket, iés kiérgyi, nem tuáttunk e a harasztba bojnyikokat tyüzeünyi. Eükaczagom magam erre: de mongya nekem, haugass, mer meszszagounak bennünköt. Felelek: hisz meszetiégetüők azok, meszetet iégetnek szeginy leginyek. Az egyik közüőlök suánta, mer a pitarbou rejtyuám föüment a szobuára, iés ott leszakadt a deszka alatta, iés beesett a huázba a kemence mellié a szap aluá. A muásik nyevüe ugy juár mind a kerep, de keze lusta: azié nem a magajiébou ha muásiébou ié, mind a vereb; csuduálom hugy annak neki az emberek hijjuába ennyi. Gyüvejde Estyi mondom neki, noszadsza furollyuád, halluám. Idagygya, iés azt eücseriétem vele toplyojié, meg tyiz veres hagymajié.

Sitiét lett, mikoura a hiskuáhou iértünk: de Apuósom a zuávuár koucsuát eütiévesztett. Truóbuátuk fuácskuávau kinyitnyi a zuávuár, ugy de külykeit föü nem touhattuk. Mit tegyünk huát muást, mondtam Apuósnak, ballagjunk haza huányi, mert itt se nem ehetünk, se nem auhatunk a sotuónuá, mer meszszur a juszié.

Mikou haza iértünk, huát alyig ulünk a tuócuára, muá is besziélyik, hogy Gyuris öcsiém katona lett Baluázs Gyarmoton, csupa rettegiésböü, mer gazduojuának, a hou szouguát, szusziékjuát meddiézmuáta; pinciéjiéböü elüőszöü kuártyikuávau, osztuán rocskuávau lopdosta a bort. Mettudta ezt a gazda, iés üő fiét a kutya lagzitou, iés föüvuágott az estruázsamesternek. Nem fog muá Katyi muátkuájuvau tuánczounyi a lagziba, se vendiégsiégkou; nem fog vele bolondoznyi, mikou kendert hiéheü; se nem patkoutat több tyizmuát Katyinak a barboruás cziguánynuá, se nem vesz neki vuásuárkou a görögnié selyemruhát, garuályist, hajkötüőt.

Ej biz miégis jobb lett vouna nekünk a jusziélen huányi, mind illyen keserüősiégre hazagyünnyi. Azomba öcsiémöt se hagygya eü az Isten, ha maguát jobban fogja viseünyi mind egygyig.

harasztban zsiványokat tüzelni. Elnevetem magamat erre, de mondja nékem: hallgass, mert megszagolnak bennünket. Felelek: hiszen mészégetők azok, meszet égetnek szegény legények. Az egyik közülök sánta, mert a konyhából lajtorján fölment a padlásra, és ott leszakadt a deszka alatta és beesett a szobába a kemence mellé, a szap alá. A másik nyelve úgy jár mint a kereplő, de keze tunya, azért nem a magáéból, hanem máséból él, mint a veréb. Csodálom, hogyan adnak néki az emberek ingyen enni. Gyere ide Istók, mondom neki, nosza add ide furulyádat, had lássam. Ideadja, és azt elcserélem vele tapolóért, meg tiz vöröshagymáért.

Sötét lett, mikorra a szöllőházhoz értünk, de öreg apám a zár kulcsát elvesztette. Próbáltuk fácskával kinyitni a závárt, de kölykeit föl nem tolhattuk. Mit tegyünk tehát mást, mondtam az apósnak, ballagjunk haza hálni, mert itt se nem ehetünk, se nem alhatunk a borprésnél, mert megszúr a csipős szél.

Mikor hazaértünk, tehát alig ültünk a deszkapadra, máris beszélik, hogy György öcsém katonává lett Balassagyarmaton, csupa rettegésből, mert gazdájának, ahol szolgált, szuszékját megdézsmálta; pincéjéből először kis kannával, azután rocskával lopogatta a bort. Megtudta ezt a gazda, és ő félt a kutyalagzitól és felvágott, kezet adott a strázsamesternek. Nem fog már Kati mátkájával táncolni a lakodalomban, sem a bucsuban, nem fog vele tréfálni, mikor kendert gerebenez, sem nem patkoltat több csizmát Katinak a bőgős cigánynál, sem nem vesz neki vásárkor a görögnél selyemkötényt, gyöngyöt, pántlikát.

Ej bizony mégis jobb lett volna nékünk a csipősszélen hálni, mint ilyen keserűségre hazajönni. Azomban az öcsémet sem hagyja el az Isten, ha magát jobban fogja viselni, mint eddig.

Ezzel a kis nyelvészeti kitéréssel azt akartuk igazolni, hogy az e kötetben bemutatott népművészeti tárgyak legnagyobb része is nyilván ősi palóc tulajdon, hiszen a formákat ugyanolyan ragaszkodás őrizte, mint amilyet nyelvi téren is kimutathatunk.

*

A palóc dolgos, józan gondolkozású, természetes eszű nép. Azt szokták rá mondani: eleven, mint a kéneső, pedig hát lassan cselekvő, flegmatikus, tempós, a külvilágból jóformán nem hat rá semmi. Örömét, bánatát gyöngéd, keresetlen nótákba önti. Mondókáiból, köszöntőiből egészséges, nemes magyar humor sugárzik. Nagy gyüjtemény telik ki a palóc

népköltés termékeiből. Érzés, szív van ebben a népköltésben, amit gyönyörűen jellemez ez a kis palóc nóta:

Ha én aztat tudnám
Melyik úton mégy el:
Felszántanám én azt
Aranyos ekével.

Be is vetném én azt
Szemenszedett gyönggyel.
Be is boronálnám
Sürű könnyeimmel.

A palócok becsületesek, törvénytisztelők. Szeretnek tanácsot kérni, de a maguk eszén járnak. Idegennel eleintén tartózkodók, gyanakodók, ami nem is csuda, mert őket is sok városi utazó csapta már be. A palócok, de különösen a barkók, nagyon értelmesek, leleményesek, eleven, teremtő lélekkel vannak megáldva, amit e könyvünkben bemutatott művészetük igazol legjobban. Észjárásuk furfangos, okoskodó, e tekintetben nagyon hasonlítanak a székelyekhez. Ravaszok, de csak olyan értelemben, hogy a vélük szemben ravaszkodó mesterembernek, fiskálisnak lehetőleg túljárnak az eszén. A palóc is, mint általában a magyarság, önérzetes egész az arisztokratikusságig; jó módjában rátartó. A falujabeli szegényebb emberrel szemben is fölényeskedő; felsőbbsége előtt tisztelettel áll meg, de kemény derekát meg nem hajtja senki előtt. Idegen társaságban tartózkodó, de a maga háza előtt, a korcsmában, a piacon, magafajtájával nyilt, beszédes, évődő és kifogyhatlan jóízű humorban. Gondolkodása kiforrott, józan; semmiféle politikai vagy társadalmi tulzás nem talál köztük vérmes követőkre. A fiatalság szeret virtusoskodni, kötekedni. Ha már dolgozik benne a *fityusz*, az ital, nekimegy a csendőrszuronynak is, vagy ott kiabálja a falu közepén, hogy még az éjjel csendőrvérrel pucolja ő ki a csizmáját! A verekedéseket másnap elfelejti, anélkül, hogy alantas bosszut vagy gyűlöletet lihegne. A palóc büszke arra, hogy szavát megtartja. Ezért hát dévajul is emlegeti, hogy nem igér semmit, — de azt megtartja!

Szorgalmas és kitartó munkás. Ez a magyarázata, hogy vidékén olyan nagy számban virulhatnak a bányavállalatok és a gyárak; a palóc Amerikában is könnyen boldogul. A följebb lakó tótok jellemétől a palócok jelleme igen előnyösen tér el. A tót sokkal elmaradottabb, és közömbös a haladás iránt. Lelki és szellemi képessége a palócéval szemben határozottan tunya. A palócság között nem pusztít annyira a pálinka sem, mint a tótságban, ahol a nép jámborabb ugyan és alázatosabb, de nem is olyan önérzetes.

A palóc családi élete mintaszerű. Az asszony előtt a férj apjukom, emberem, emberkém; a férj az asszonyt galambomnak, lelkemnek szólítja, de tegezi. A gyermek fiú és leány tegezi egymást, de ha a fiú legénnyé serdül, megkívánja, hogy a leány magázza, míg ő továbbá is tegezi. Erkölcsi életük is példás. Megesett leány, házasságon kívül született gyermek náluk nagy ritkaság. Lisznyai Kálmán is írja, hogy «lélek-örömmel tapasztalta szerelmi viszonyaikban és enyelgéseikben a legszeplőtelenebb erkölcsi erőt.» A közbiztonsági viszonyok a palócságban kitünőek; mutatja ezt az is, hogy a kocsiút mellett ássák a krumplis, répás gödröket, ezek tetejét csak egy kis ággal takarják be; falun kívül vannak a kenderáztatók s azokból sem vész el soha semmi. A faluban botot hordani csak a birónak és a kisbirónak illik; a bot, nyilván, hatalmi jelvény! . . . A nép hálás szívét mi sem igazolja jobban, mint az, hogy lakodalomban a menyasszony a második táncot a kocsissal táncolja, aki ingyen hozta a vőlegény házához. Ez a nép is nagyon vendégszerető. Az életben komoly, de poharazás közben vidám, nagyon közlékeny, elevenséggel, bőséggel szól. Asztalán ott az ízletes kenyér, szép fehér-piros szőttes abroszba takarva. Alig lép be az ember a szobába, már szól a gazda: tiszteljük meg, szeljünk egy darabka kenyeret! Rendkívül érdekes, hogy az öreg palóc csak ötig számlál, a hatot már így mondja: *öt meg egy*, s a számlálást így folytatja: *öt meg kettő*, *öt meg három*. Ma is

találunk még öreget, aki apró kövecsekkel, babszemekkel számol. Az új nemzedék között azonban ma már alig van ember, aki a templomban ne könyvből imádkoznék. Szinte megszólják azt, aki még annyira sem vitte, hogy a nyomtatott betűt olvasni tudja!..

A takarékos palócasszonynál — egy jóízű följegyzés szerint — a láda fiókjában mindig akad egy pár kölcsönadható garas. A szegényebb sorsú, kinek váratlanul temetése lett vagy igavonó marhája pusztult el, csak *Panni ángyoho* fordult kölcsönért. Az pedig adott néki szívesen zabra, vagy búzára vagy «kitermésre». Adott neki Szentgyörgynapkor tíz forintot úgy, hogy azért Szentkeresztkor tíz kila zab jár vissza. A Szentkereszt eljött, de a termett zab porcióra is kevés lévén: Jóska bátya adós maradt a zabbal, de kötelezte magát, hogy jövő őszre egy negyed kila kamatjával megadja emberségesen; akkor sem adhatta meg csak felét, s így tartozásban maradt hat és egy negyed kilával, amire ismét egy negyed kila kamatot kötelezett . . . és így tovább, úgy, hogy tíz év lefolyása alatt Panni ángyo már száz forintot vett be a zabért, mit neki Jóska bátyó hívségesen kimért, és még ma is harminc kila zabbal tartozik néki . . .

NAGYLÓCZIAK. (15)

VISELET.

VISELET HEVESMEGYÉBŐL. (I. tb.)

1. Recski palócmenyecske. — 2. Hasznosi menyecske ünneplő ruhában. — 3. Nagybátonyi menyecske.
4. Recski házaspár.

Ezen a vidéken láttunk olyat, amit eddig egyebütt nem láttunk; az első pillanatban azt hittük, bőrből varrott bunda, — de aztán tudtuk meg, hogy az bizony *guba* (16). Belseje síma szövés, külseje pedig olyan, mint a hosszúgyapjas birka teste. Megtudtuk azt is, hogy nemes Miskolcz városában még csinálják a gubát, melynek legnagyobb tudója: *Simon* András, a gubások céhének mestere. Őt keressük meg!

Bárkitől kérdezgettük a nagy város utcáin a gubást, urak s egyszerű emberek, egyformán tudták lakását. Ott lakik a Szinva partján; házának ablakán régi kihasaló vasrács; udvarán nagy a rend, az épületek fehér meszelésben ragyognak.

Simon András túl jár a hetvenen; magas, romjaiban is tekintélyes alak, szép magyaros arcáról értelem sugárzik. Szíves barátsággal fogad bennünket. Különösnek, szinte hihetetlennek találja, hogy ma, amikor már a paraszt is elfelejti a gubást, pesti urak kiváncsiskodnak utána! . . .

— Bizonyosan el akarják tanulni az urak a mi régi mesterségünket s valahol föl akarják állítani, — véli, de hozzáteszi mindjárt, hogy ő bizony azt sem bánja, elmond ő szívesen mindent, amit kérdezünk tőle.

Mi is hát az a guba?

Az a bőr, amit a mészáros, vagy elhullás utan a birkás a birkáról lenyúz, az a szűcshöz megyen, aki a szőrtelen részt timsóval meg mindenfélével pácolja s az így puhított gyapjas bőrből azután hosszú bundát, testhez álló rövid bekecset, ködmönt, pruszlikot, sapkát varr vagy prémet szab.

A bundának errefelé nincsen ujja, a gubának pedig van ujja. A bekecs vagy más szóval: ködmön a fölső testet takarja, lejebb esik egy csöppet a hasnál és szintén van ujja. A pruszlik csak a mellet takarja, vállon és oldalt gombolódik, fölébe lehet posztóruhát is ölteni.

A szűcs csak olyan birka bőrét használhatja, amelyet ősszel vagy télen vágnak le.

A gubás nem bőrből, ő a hosszúfürtű birkának tavasszal és nyáron lenyirt gyapjából dolgozik.

GUBA VISELET. (16)

Gubásnak a bőrhöz semmi köze. Simon András azt is megmondja, hogy errefelé az a tímár, aki finom fekete bőrt cserez, a varga pedig az, aki darva, cseres históriát állít elő.

Gyapjúból fekete, fehér vagy szürke gubát készítettek. A gyapjút égerfa héjával és stejerországi köszörűsárból, nagy gyárak hulladékával, kőporával: a sankkal föstötték feketére. Errefelé épen azért van sok égerfa, mert sok volt a gubás mesterember. (Eger város nevét állítólag az égerfától nyerte.) Ahol nincs gubás, ott égerfa sincsen sok, mert nem tűzifa s így az erdész nem ülteti. Szerszámfának, kulacsnak, nyeregnek való; vízpartján nő. Ha a levágott fát víz éri: megvörösödik. Az urodalom a levágott törzseket ellicitálta. A gubások januárban szállították haza és ha jó tavasz volt, már áprilisban meghántották a fát, s így a haja megpállott. Ez olyan szépen elválik, hogy a fa olyan lesz, mint a csupasz ember, szép síma. A héját ezután elvitték a kallóba, a gubások közös munkatelepére; ott jó nagy rézüstben főzték, mely közös volt, de a tűzifát mindenki maga szállította az üst alá. A vízbe *sank* jött, mely szépen összeérett a folyadékkal, amihez zöldgálicot adtak. Ezt a levet melegen leszűrték, — a gyapjút horoggal belenyomkodták és abban két óra hosszat benne is hagyták. Ekkor a folyadéknak még nincs elég ereje, tehát még tízszer is beletették a gyapjút, míg nem ragyogott olyan szépen, mint a tükör vagy a fekete selyem. Ezt a fekete gyapjút összekeverve, összekártolva fehérrel: szép vadgalambszínű fürtöket kaptak. Íme tehát: a legősibb festések egyike. Az égerfa héjával való föstés rokona azoknak a maradandó föstéseknek, amit most a régi keleti szőnyegeken csodálunk.

Jó helyt járunk, ismerjünk meg más növényi föstéket is. Kérdeztük is Simon Jánost, föstött-e más színűre is gyapjút, és hogyan?

— Föstöttem bizony kékre is, de hogy mivel, azt nem mondom meg, mert titkát ellopják tőlem az urak!

A világ minden kincséért nem szólt azután más föstési módról semmit. Csak mikor azt mondottuk, hogy bizonyosan indigóval föstött, azt válaszolta, hogy az is volt benne, dehát ahhoz még sok minden kell, amit ő nem mond meg senkinek. Hány ilyen jóravaló gyakorlati titok szállhatott már sírba a bizalmatlankodó Simon Andrásokkal?

A gubás felesége elmondta, hogy bizony, régente a föstéket nem igen vásárolták boltban. Lám, a diósgyőri leányok fejkendőjüket most is sáfránylébe mártják, attól olyan szép sárga az! . . .

Simon András szerint, az apró magyar báránykák finom fürtjeiből a bárányguba készült, ezt viselték még a hercegek is. Száz forint is volt egynek-egynek az ára!

A gyapjút a gubás maga fonta meg olyan formájú gépen, amilyen az asszonyok rokkája. Amazt azonban egy nagy kerékkel hajtották. A fonalat gombolyagra tekerték. A fonalat is a gubás szőtte meg, a lakásán lévő szövőszéken, mely a takácsokénál sokkal erősebb, mert a gubaposztó vastag. (A szövőszék előtt lábító van, oldalán csavaró; ha az egyik lábítót megnyomják, a kifeszített fonál kétfelé nyílik, a gép nyüstje le és föl megyen; elnyitják a nyüstöt, a készentartott gyapjúfürtöket kis csomónként belerakják a szövés anyagába, amiből úgy csüngenek alá, akárcsak a bőrön a fürtös szőr; ezért a gubát messziről könnyen gyapjas bőrnek nézi, aki nem ismeri.)

A gubás addig szőtt, míg a posztó nem lett egy gubára való, vagyis míg nem lett egy *sing*. Egy sing három rőf, azaz háromszor 75 centiméter. Kérésünkre Simon András behozatta a singet: hosszú, lapos, vékony faléc, mely huszonnégy részre, *jegyre* van fölosztva. Jó munkás tizenkét sing gubát is megszőtt naponkint, de volt olyan, aki csak hetet győzött. Az aprófürtű gubából egész nap csak egynegyed singet szőtt meg a legjobb munkás is. A posztó szélessége két sing. Szövés után a posztót megfésülik, hogy a szövetbe gyöngébben gyökerező fürtöt idejekorán eltávolítsák, nehogy viselés közben maradozzon le. A fésülés másik célja, hogy ha a guba vízbe kerül, ez a fürtöt ne verhesse le a posztóra. Az eltávolított gyapjút gondosan összeszedték, mert hiszen az drága s azután kasban gyűjtötték össze, ahonnan ismét fonás alá került.

A posztó ezután a kallóba jutott, ahol összeverödött, *összekallódott*, olyan lett mint a posztó, jó «fakemény», mert szövés után ugyanis a posztó gyönge, laza.

A kalló a Szinva folyó partján van, s ott a kallósgazda ügyel a rendre. A kallóban fölemelik a vizet, mint a molnárok szokták; a víz azután belé zuhog egy hatalmas nagy kádba és ebbe teszik bele a gubaposztókat, tizet is egyszerre. Azt mondja Simon András, hogy önműködő a kalló, mert a zuhany a kádban maga forgatja a posztót, ami negyvennyolc órahosszat is benne van a vízben. A kallósgazda időközönkint singgel méregeti meg a posztót: hogy összement-e már a kellő tömörségre? Azután a posztót nem szárítják, hanem szikkajtják. A megszikkadás: kicsi száradás. Nagyon nem szabad megszárítani, mert paraszti embernek csak úgy jó a ruha, ha mennél nehezebb.

A fő, hogy a víz tiszta legyen. A miskolczi vizet a vasgyár rozsdás vize elpiszkolta. A gyárnak meg is gyűlt a gubásokkal a baja: bepörölték s huszonnégyezer korona költségbe verték a gyárat. A hatóság ugyanis kötelezte a gyárat, hogy egy új csatornán vezesse el a vizét és ne okozzon kárt a súlyos időkkel amúgy is küzködő gubásoknak.

A gubás a posztót maga szabta ki, s maga varrta meg a gubát is. Érdeklődünk, hogy a magyarok eme ősi ruhadarabját miként is szabhatták? Simon András elövesz egy akkora síma papirost, mint a kiterített újság. Azt mondja: épen ilyen formája volt a gubaposztónak. Singgel kiméri a posztó hosszúságának közepét és ott egy ujjnyi bemetszést csinál. Ez a jegy. Ezután a posztó egyik szélét hosszában behajtja, olyan arányban, amilyen szélesre szánja a guba ujját, mert ebből a behajtásból telik ki majd az ujj. Az előttünk balról-jobbra hosszasságban fekvő forma két végét összehajtja úgy, hogy ezek a jegynél találkoznak. A posztó tehát két rét fekszik előttünk. Most a fölső réteget bemetszette abban a vonalban, amely a hosszában történt legelső behajtás alsó vonala fölé esik, vagyis az ujja szélességében. Így kiszabódott a két újj, amit kiteríthetünk, s így, három

GUBÁSOK GUBÁT ÁRULNAK A MISKOLCZI VÁSÁRON. (17)

A GUBÁS KÁRTOL, A FELESÉGE MELYEK-ET, VÉKONY FONALAT SODOR. (18)

metszéssel, megkaptuk egy nagy ruhadarab teljes szabási mintáját. Még csak a nyak helyét kell kimetszeni, még pedig a fölső behajtásból félkör alakban, s azt majd hátra lehet hajtani gallérnak. Az így kiszabott posztó két irányban kiván csak varrást: a melléné! és az ujjak aljánál egész hoszszaságban. Olyan egyszerű az egész minta, Simon András mégis hosszan gondolkozik, sokat forgatja a papirost, míg beléjön a szabásba. Látszik rajta, hogy borongós érzések kedvetlenítik. Olyan régen dolgozott egykor annyira szeretett mesterségében!... Hat papirost is elrontott, míg megkapjuk a mintát. Simon Andrásné pedig egyre biztat bennünket, hogy csak úgy szabjuk a gubát, mint a régi asszonyok a kis gyerekek ingét szokták, meg ahogyan most a varró szalonokban az egybeszabott bluzokat szabják.

A gubának zsebje nincsen; a guba nyakára került egy kis piros posztó s erre valami virág. A gubát nem igen bélelték be, legföljebb félig volt szabad bélelni. A piros bélés elül hengeresen kidomborodott s fűrészfogasra metszett, egymásra rakott színes posztócsikokkal ékesítették. A gubát 50—60 forintjával adták. Ma is megkap még az a néhány dolgozó gubás száz koronát egy jó gubáért, pedig hát a külföldi posztó ugyancsak nagy versenyt csinál néki. A mai munkás ember inkább szürke gubát visel, amelynek olcsóbb az ára, mint a fényes feketére föstött gubáé.

«Nagy kelete volt valamikor a gubának. A miskolczi vásárban hatvan-hetven gubás sátor is állott egy sorjában. Volt olyan idő, hogy egymagában Miskolczban 165 gubásmester dolgozott és élt jó módban! Most már azonban megurhodott a paraszt, bécsi rongyot visel, hogy a fene egye meg a bőrét! — méltatlankodik Simon András. — Most vékony bécsi rongyot visel, s az a csuda, hogy meg nem fagy benne! Errefelé az urak és iparosok is gubában jártak valaha. Ez volt az első viselet. Most csak az igen szegény kocsisember viseli!» A nagy téli hidegben mi is leginkább csak kocsisnépen, lovat hajtó embereken láttunk gubát.

Ma már csak hat gubás dolgozik Miskolczon. Valamikor pedig az ő céhük volt, a csizmadiáké után, legnépesebb.

— Hát Simon bátyánk, van-e valami emléke a régi céhvilágból?

— Hát hogyne volna! Hozzad be csak, asszony, a bemondó táblát!

A fürge, tisztes asszonyság behoz egy szívalakú, sárgaréz dobozt, melynek hátul kapocsrajáró födele van. Elől *G. C.* betűk, amelyek azt jelentik, hogy Gubás Céh. Az előlapon bekarcolt rajzok: egy ember, aki valami hegyesfenekű üst előtt áll s kezében tart valamit. Szíves házigazdánk magyarázza, hogy a gubáslegény nem üst előtt, hanem a kas előtt áll, kezében pedig fésű van. Az az a kas, amiben a szövés után a megfésült gubáról lekerülő gyapjut gyüjtik. A másik rajzon: egy ember hosszú padon ül, előtte szekrény, kezében pedig hosszúszőrű kefe.

— Hát ez mit csinál?

— Kártol.

— Az micsoda? Erről még nem is volt szó?

— Hja, erről el is felejtettem beszélni, toldja a szót Simon bácsi. Mikor a gyapjú lekerül a birkáról, az kemény, nem lehetne könnyen fonni, ezért meg kell a kártszéken kártolni. A széken lévő szekrényformának teteje a kis asztal, ami hegyes drótokkal van tele. A legény kezében is drótkefe van. A gyapjut a drótok között puhára, finomra kártolják, éppen úgy, mint mikor az asszonynép a megtilolt kendert a szöges guzsalyba csapkodja, hogy könnyebben fonhasson belőle. A bemondó táblán rajta van még az 1843. évszám is.

— Hát bizony, véljük, régen használták már ezt a táblát!

— Használjuk bizony tekintetes uram, használjuk még most is, mert a régi céhből megmaradt hat gubás még most is társaságban van. Együtt tartjuk fönn a kallót. Evvel a táblával hívjuk össze a gyűlést. Ezt a kapcsot, itt ni, föltoljuk, a födelet kinyitjuk s a táblába tesszük a meghivót.

Csakugyan, találunk benn szép figurára összehajtott papirdarabot, s azon az írás: «Miskolcz, 1913 dec. 26. Tisztelettel értesítem a társulat tisztelt tagjait, hogy folyó hó 29-én, vasárnap délután 1 órakor házamnál a perceptori számadásgyűlés fog megtartatni. Kéretnek a mélyen tisztelt tagok, hogy erre a gyűlésre jelenjenek meg és akinek tartozásaik vannak, úgy okvetlen egyenlítsék ki. Kmf. Simon András elnök.» E meghivó írása kaligrafus. Vajjon ki írhatta?

— Az Erzsi leányom, — válaszolja a hetvenkétéves gubásmester.

Egyszerre csak a szobában terem Erzsike, fiatal szép uri leányka. Édes apja büszkén beszéli, hogy Erzsike a vasúti üzletvezetőségnél hivatalnok, ezer korona fizetéssel és négyszázhusz korona lakáspénze is van! Kitünően érti a gépírást és nagyszerűen tud a gyorsíráshoz is! Ime: a család életében a világ sorának mekkora fordulása! Az égerfa héjával föstött gubától az amerikai irógépig!...

De mi lett azokkal a gubásokkal, akiknek még kenyérkereső gyermekük sincsen!?... Mivel kárpotolja őket a megváltozott kor, s mivel ezt a szegény országot, amelynek régi háziiparát tönkretette, művészkedő, derék kisiparosait földresujtotta s készítményeik helyett idegen portékát, tucatárút hord a nyakunkra?

— Bizony, jobb világ volt régen, a céhvilágban! — sóhajt föl Simon András. — Hibát követett el a kormány, amikor eltörölte a céheket. Ez rontotta meg a fiatalságot. Eresztik ma világgá a fiatal legényt, mint pásztor nélkul a juhokat! Régen: a céhmester kiküldötte a legények fejét, az atyamestert, két bejáró mesterrel és a dékánnal. A dékán a legények eleje volt. Ezek bejártak s megnézték minden műhelyt: a legények nem tesznek-e gyalázatos, piszkos beszédeket? nem beszélgetnek-e rossz, renye r......kal? A bejárók megvizsgálták azt is, hogy a mesterek tiszta anyagból dolgoznak-e? Mert csak tiszta gyapjut volt szabad használni, kecske- vagy disznószőrrel nem volt szabad a közönséget becsapni. Bizony nem törődik most senki a közönséggel, de a céhek vigyáztak a mesterség becsületére! Azt is megnézték, tiszta-e a műhely? Nem kóborol-e oda az inas vagy a legény? Ha rossz-

GUBÁS A FONÓGÉP MELLETT. (19)

féle helyen járt, ka kapuban cselédekkel locsogott, ha éjszakázott, ha bitang volt, ha nem fogadott szót : a céhgyűlésben az öregek előtt hatot vagy tizenkettőt rácsaptak. És ha ez nem használt, megcsapták megint. Mindenféle haszontalanságért nem ütötték, hanem ha ütötték, a legény úgy viselkedett, mint a kezes bárány. Ha nem használt az intelem : kiadták néki a könyvet, hogy — erigy, nem való vagy te mesterembernek ! . . . És lett belőle paraszt.

Simon András, maga már beteges lévén, megint csak feleségét küldte ki, hogy hozza be, mutassa meg nékünk a virgácsot is !

Láttuk a miskolczi gubás-céh erősfonású, kétágú virgácsát, a magyar kancsukát, ami a mai gépiró-kisasszony édesapjának idejében még javában suhogott.

— Ki csapta meg a bűnösöket ?

— A legényeket a fiatalabbik bejáró-mester látta el, az inasokat pedig a céhszolga !

— De hiszen ezzel a kétágú, kemény szíjjal az ütés borzasztóan fájhatott !

De bánta is ám a fene — mondá Simon András, kemény hajthatatlansággal. — Igazságtalanul nem bántottak senkit és ez a fő !

A régi céhírásokat elvitte a Szinva árvize. A céhládát meg valamelyik mester őrzi. Ennek a ládának is története van. A legények gyűlésén csak akkor nyithatták föl, ha a dékán előbb elmondotta a következő imádságot : «Áldott szent Úr Isten, kérünk, légy te velünk az gyűlésünkben. Aki fölvirrasztál a mai szent napra és egybegyűjtél ide, jó atyánk (az atyamester) házába. Érdemes jó atyánk, s háznak gazdája, kivánjuk : szálljon rád az égnek áldása. Véle egyetemben két hű bejáróink légyenek minékünk igaz szószólóink, hogy ezen kis sereg legyen szelídséggel : fölnyitom az ládát közmegegyezséggel.»

A ládát csak ezután nyithatták ki. Gyűlés végeztével, a ládát csak akkor zárhatták be, miután elmondották a következő fohászkodást : «Hála a mindenség Urának, aki megsegített mostan is bennünket. Elvégezvén ma kötelességünket, törvényünk egyik nagy része azt tartja, hogy aki itt mit látott : azt olyan mélyen szívébe zárja, mikép lezáratik e ládának zárja : hogy az sem utcán, sem otthon senkinek ne mondja, mivel annak méltán büntetését kapja, ki a mások hibáit előmutogatja, tartsa hát mindenki ezt kincsül magában, hogy részes lehessen az Úr áldásában. Becsületreméltó tisztelt ifjúság, szabad tetszésekből bezárom e ládát.»

Felekezeti vonás nincs az imádságokban ! Simon András meg is magyarázta, hogy a céh tagjai mind jó magyar emberek voltak, még pedig — reformátusok. Csak később vettek be pápistát, mert előbb azt hitték, hogy mihelyt pápista valaki : nem is lehet tökéletesen tiszta magyar az ! . . . A vargacéh utolsó percig se vett be egyetlen katholikust sem.

Simon András magyarázta nékünk azt is, hogy gubás és szűrszabó között nagy a különbség. A szűrszabó végposztóból dolgozik ; a szűr posztója vékonyabb, finomabb ; a szűrposztót a csapók készítették, akik ezen a vidéken tótok voltak ; a csapók kallója egészen más volt, abban bunkóval dolgoztak ; a csapók kallója is ott volt, ahol a gubásoké, de már kétszáz éve, hogy elpusztult. A gubások kallója azonban, kétszáz esztendeje áll ott a régi helyén ! Igaz, hogy ma már a hat gubás nem igen akar a rendbentartásáért fizetni, hiába hívja őket Simon András perceptori számadásra. Egyszer majd jön egy árvíz, viszi a gubások kallóját — és elpusztul majd e valaha olyan hatalmas régi magyar mesterségnek még az emléke is, teljesen.

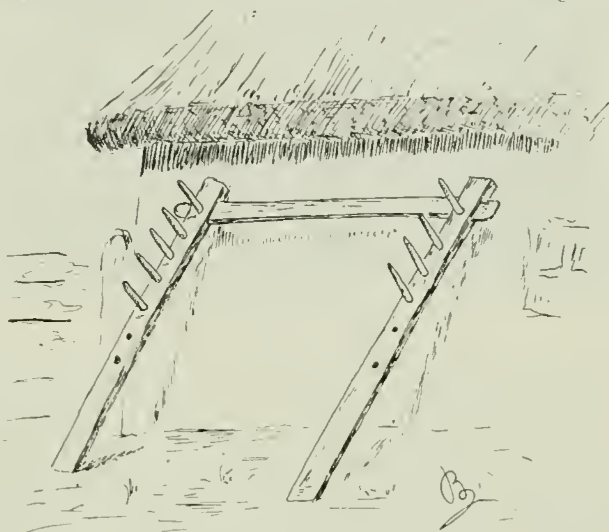
Simon András legénykorában is már csak tíz szűrszabó volt Miskolczon. A szűrszabó rangosabb mesterember volt, mint a gubás és a csizmadia ; a polgárság elejének tartották. A szűrposztót a miskolczi szűrszabók a rozsnyói és jolzsvai csapóktól szerezték meg. El is van az öreg keseredve az ö kedves iparának pusztulásán. Panaszolja : nincs haszontalanabb ember a magyarnál ! Hát mért is nem kell néki már az a jó guba, ami puha volt, mint a derékalj s ha az ember gubát vett föl és báránybőr-sapkát tett a fejére, elfekhetett a jég hátán is, ott se fázott meg ! . . .

Elbucsúztunk Simon Andrástól, s utunk más helységek felé vitt. Kár, hogy nem láttuk a gyapjú fonását, nem láttuk a gubát szövő szék munkáját s a kallót, ami már nem soká dobog ott a felvidék egyes patakjain!... Megismerkedtünk azonban *Biró* Sándorral, a miskolczi lelkes iróval, aki szeretettel ügyeli ott a magyar nép munkáját, és készséggel vállalkozott, hogy megfigyeli ezt az ősi iparos munkát; az ő adatai nyomán igazodunk a következőkben.

A népmunka egyik ősi terméke a guba. Hajdani fénykorának már letünt a napja, szerényen húzódik meg a városi vásár piacának valamelyik szögletében, s alig akad emberfia, aki megtekintésre érdemesítené.

Amilyen egyszerű maga ez a ruhadarab, csak olyan egyszerű, valósággal kezdetleges a gubásmester szerszáma is, amivel azonban annál ügyesebben tud bánni. A gubásmester szerszámának anyaga, szerkezete, kiviteli módja a mai műszövésnek olyan őse, mint a sódaráló vagy a kásaőrlő a műmalomnak, a falusi fazekas korongja a porcellán-, a majolika-gyárak mintázó asztalának. A gubásmester szerszámai megmaradtak a magok kezdetlegességükben s néhány évtized mulva nyomtalanul el is tünnek, anélkül, hogy a rohamosan fejlődő teknika ujított volna rajtuk valamit. Ami szeg, kapocs, mint erősités látható a gubásmesterség szerszámain, az mind csak olyan egyszerű cigánykovácsmunka; régebben szivesen vásárolták a díszes guzsalyszegeket, a fakutyákat, sőt a gyűrűket is cigánykovácsoktól.

A gubásszerszámok gazdája legtöbbször, maga sincs tisztában, hogy milyen régi a guzsalya, a vetőfája, mert mint némely szerszámjára mondja: «Már ötven éve használom ezt a szövőszéket, de már akkor is öreg volt. Ha olykor nyikorog, ütök egyet a szorító éken, s megint csak olyan jó, mint valaha!»

GUBÁS VETŐFÁJA MISKOLCZRÓL. (20)

A szerszámfélék kezelése igen egyszerű, egyik-másik a nő munkakörébe vág; látunk a családban gyermekeket, (de még sem lesz gubás belőlük) mily arravalósággal fésülik az «öreg gyapjat» a «bélhez», s a «melyékhez», látunk görnyedt, öreg asszonyokat, akik naphosszat guzsaly mellett ülve szorgalmasan segítik a családfenntartót küzdelmeiben. A miskolczi régi, messze vidéken híres gubás céhnek százhatvanöt tagja közül ma csak három érdemes öreg munkás szállít a hónapos és az országos vásárra (17) portékát, de ez sem kél ott el mind. Nem csoda, ha a mester ma már nem nevel inast, s nem tart segédet, nem csoda, ha gyermekei nem öröklik már apjuk iparát. Így a mai nemzedék mulásával elmúlik lassacskán maga a guba is.

— Eddig is csak időtöltésből dolgoztam, — sóhajt az öreg gubás — hogy ne teljék hát épen ingyen az idő! Feleségem ide is, oda is bejár, első szobámat kiadom, gyerekem is segít, így hát csak éldegélünk valahogyan!... Öreg vagyok én már, uram! A hatvanon jóval túl. Ha majd nem birom tovább a munkát, szövőszék, fonógép, kártoló a padra vagy a kamrába kerülnek, — de amig én élek, tüzet abból nem raknak!

Bezzeg, a régi jó világban!... Amikor «göndörszőrű kurta gubája, jól levert takarója csak a jobb móduaknak volt!» A miskolczi gyapjúvásár ma is milliókat forgat s ennek a ma is hatalmas forgalomnak valaha a tekintélyes gubás céh vetette meg alapját. Ma már a híres és «kiadó magyar gyapjú», mint nyerstermék a miskolczi piacról külföldre

SZÖVIK A GUBÁT. (21)

vándorol, a három gubásmester csak annyit vásárol belőle magának, amenynyit inkább csak «időtöltésből» már maga feldolgoz. «A guba nem való már ebbe a hamis világba, mert nem lehet azt úgy hamisítani, mint a tejet, a bort, meg mint a bécsi ruharongyot!» — mondja az egyik öreg gubás.

Csak pár évtizeddel ezelőtt is százhatvanöt önálló gubásiparos foglalkozott Miskolczon, százhatvanöt mester tartott segédet, inast, százhatvanöt mester látott el a városban és messze környékén ezer és ezer embert egy szükségleti ruhadarabbal. Ezt a szükségleti ruhát ma jóformán a mi nyers terményeinknek külföldön feldolgozott, s onnan hozzánk visszaszállított terméke pótolja.

A gubásnak nincs szüksége sok szerszámra; kell néki szövőszék, guzsaly, orsó, fonógép, motolla, kell a vetőfa és a kártolószék. Mind ott vannak ezek a szerszámok a gubásmester szobája sarkában elhelyezett szövőszék mellett; a gubásnak, mint a legtöbb régi kisiparosnak, egyszersmind lakószobája is a műhelye.

A gyapjút súly szerint veszi, mert ő maga is súly szerint adja el a gubát; van olyan guba, mely 25 régi fontot is nyom, de ennél nehezebbet már nem igen készítenek, mert ha megázik, «lerogy» az ember alatta. A gyapjút, valamint a gubát is, az ősi «körtvés» mérleggel méri le, ami egy függőlegesen tartandó villaszerű fogantyúban mozgó rúd, amelynek egyik karja rövidebb, a másik meg hosszabb; a rúd rövidebb karjának horgába akasztandó a teher, míg a másik, hosszabb karon ide-oda tolható körtealakú súly van, s a tiszta súly a «körtve» melletti számról leolvasható.

A vásárolt gyapjút a gubás azután osztályozza, külön rakja az aprófürtű, külön a nagyfürtű, és külön az «öreg» gyapjút. Más guba készül az aprófürtűből és más a hoszszabb fürtűből; az öreggyapju pedig, lévén legerősebb, fonálsodrásra való.

Az öreggyapjút a kártolószéken jól megfésüli, fonáshoz (sodráshoz) előkészíti a gubás. Mert a gyapjú már az állat testén, s utóbb a nyírás, a szállítás, az elraktározás, a kezelés során többé-kevésbbé egymáshoz tapad, megcsomósodik, egyenletes szálak sodrásához nem alkalmas. Ezért szükséges a kártolás. E műveletnél nem annyira a szék maga, inkább a két fésű (mint kender feldolgozásánál a gereben) játsza a főszerepet; a két fésű közül egyik a szék felső lapjához van erősítve, a másik pedig a kártoló kezében mozog. A kártoló-fésű: téglaalakú deszkalap, nyéllel ellátva; egyik lapjába kiálló görbített szegek vannak erősítve. A kártolás hasonlít a fésüléshez: a székhez erősített fésű fogaival megfogja a gyapjú szálait, míg a kézben mozgó a szálakat meglazítja, kifésüli. Kártolás után a nagy mennyiségű fésült gyapjúból a vékony fonál sodrásához (a «melyék» sodrásához) vagy a vastagabbhoz (a «bélhez») annyit veszen a fonóasszony vagy férfi, amennyire szüksége van.

A gubásmester műhelyében régente segédek s inasok dolgoztak, de voltak szakavatott fonóasszonyok is, akik hétszámra leltek így foglalkozást, kenyérkeresetet. Ma segédet már

nem látunk a műhelyben, más meg éppen nincsen, de segít az asszony, ő fonja a gubához a vékonyabb szálakat, (18) a melyéket, olykor kártol is. A vékony szálak sodrásához a kártolt gyapjút rendesen az asszony dolgozza föl. A kifésült gyapjúból két-három maroknyit a guzsaly rúdjára köt, s ebből fonja, sodorja a gubához szükséges vékony szálakat; a szálakat orsóra sodorja, tekeri. A telt orsót azután nagy gombolyagokba szokás legombolyítani.

A gubás guzsalya teljesen egyezik a kender- és lenfeldolgozásnál használt guzsalyokkal; ezeken faragás, díszesebb esztergályozás vagy ólomdíszítés nem igen akad, csak az esetben, ha a guzsaly nem kizárólag a gubásnak készült. A gubás inkább az egytalpú, s nem a kéttalpú guzsalyt használja.

GUBÁSOK KALLÓJA MISKOLCZON. (22)

A vékony és sodrott fonalat orsóra csavarja a fonóasszony. Ezt a szerszámot is láttuk már a kendert megmunkáló asszonyok kezében. Ez az orsó vékony karikához hasonlít, melyből 30—35 cm-nyi pálcika nyúlik ki. Szintén egyszerű szerszám, azonos a vásári cigányok hasonló készítményeivel.

A vastagabb fonalakat a fonógép (19) segélyével fonja, illetve sodorja a gubás. Nagyon egyszerű szerszám az a fonógép is: lazán összeesapolt állványon mozgó kerék és orsó; a kereket az orsóval szíj köti össze, s itt is, mint a guzsalyon, balkézzel sodorják a fonalat, jobbkézzel pedig a kereket hajtják s így, közvetve, az orsót forgatják. A megtelt orsóról motollára tekerik föl a fonalat.

A gubás motollája 60 cm hosszú sima pálcika; a faág kérgét lehántják s kész a motolla, amin semmi cifraság, semmi faragás. E pálcára hosszában vetik föl a sodrott fonalat szabad kézzel, s amikor a pálca közepén 6—8 cm vastag a fonal, más motollára kerül sor.

Nem egy, de több gubára való vékony és vastag fonalat készít így elő a gubás és visz át motollára, illetve gombolyít gombolyagokba. Ez nem is lehet másként, mert a vékony fonalak, a «melyék» felvitele a szövőszékre türelmet kivánó, hosszadalmas munka. Vastag fonalat, úgynevezett «bélt» ugyan szövés közben is lehet sodorni, mert erre már úgyis csak akkor van szükség.

Hogy a több gubára való «melyéket» felvihessék a szövőszék «durungjára», megelőzőleg a «vetőfa» (20) fogai közé feszítik ki a vékony fonalakat, még pedig párosan.

A «vetést» kezdik a bal oszlop első fogán, onnan átviszik a páros szálat a jobb oszlop első fogára, visszatérnek, de most a bal oszlop első fogát kerülik meg, hogy a jobboldali oszlop második fogát elérjék, és újból visszatérjenek. Ezt így annyiszor ismétlik, ahány gubához való szálat akarnak a szövőszékbe beállítani. Nem érintve a gubamennyiséget: 53 páros szálat kell a vetőfára kifeszíteni.

A felvetett páros szálakat innen a «bordás fésű» segélyével a szövőszék felső durungjára csavarják föl, végét a bordán és nyüstön keresztülhaladó szálhoz kötik, s innen van, hogy gubás nyüstjéből és bordájából sohasem fogy ki a fonal.

A szövőszék (21) alapszerkezetében hasonlít a hazánkban általánosan használt vászonszövőszékekhez, az úgynevezett osztovátákhoz. Ami szerkezeti különbség van, azt a fonál erőssége, vastagsága, a gubaanyag tömöttsége, a szövött anyagmennyiség felesavarhatásának lehetősége kívánják meg. A durungok végein látható kovácsolt vasfogakat kivéve, az egész szövőszék fából készült, s ma is megvan még a maga ősi mivoltában, minden díszítés nélkül.

A szövőszék szerkezete négy függőlegesen álló oszlop közé van illesztve; az oszlopok szilárdságát a beléjük vésett oldalfák biztosítják ; öt nevezetesebb részből áll : két nyüst, két durung és a borda. A nyüst folytatása, mint váltó, már a nyüstnek kiegészítő része, és ezt lábitónak nevezik.

A vékony szálak, a «melyék» a felső durungra vannak felesavarva, az alsó durungon már a szálak közé vetett «bél» s az e fölé rakott fürt, mint szövött guba látható. A két nyüst csigán mozog, az egyik mindig fönt, a másik lent van ; a nyüst közepén levő karikákon haladnak át a szálak, miért is 53 szál mindig fönt, 53 szál mindig lent van. Szövéskor a két szál között vetik át a vastagabb fonalat; ha most a lábitóval átváltják a nyüstöt, akkor a felső szál alulra, az alsó fölülre kerül. A két szálsor közé ekkor újból vetnek vastag fonalat. Mikor a motollát (a bélt) a két szálsor közé dobta a gubás, nyomban fürtöt is helyez a felső «melyék» szálai alá. Amikor mind az 53 szál mellett van már fürt is : a bordával leveri, hogy egyenletesen sűrű legyen a szövés, azután pedig a lábitóval átváltja a nyüstöt. Következik a motolla visszavetése a «melyék» szálai között, majd a fürtrakás, végül a bordával való leverés. Most a lábitóval a nyüstöt újból átváltja, hogy a felső szálsor alulra, az alsó fölülre kerüljön, hogy közéje újból vethessen fonalat, s rakhasson ismét fürtöt. E művelet folyton ismétlődik : hajnalhasadtól késő estig. Lassú munka biz' ez ! Bár fonalai vastagok és durvák, de a fürtberakás egyenletessége sok időt emészt. A berakandó fürt nincs kártolva, a maga természetes mivoltában kerül a szövőszékbe. Ha az egyes fürtcsomó túlnagy, letép belőle a gubás, ha kevés, ád még hozzá. Némely fürt hosszú, némelyik rövid. A rövid fürtből minden lábítás után helyez a szövő a «melyék» szálai alá, a «bél» mellé, ha azonban hosszú, csak a második vagy a harmadik bél elhelyezése után rak le új fürtsort.

Az így elkészített gubát a kallóhoz (22) szállítják, ahol nagy üstökben megfestik, majd áztatással, a víz erejével megkallózzák, azaz mesterséges úton még tömöttebbé teszik, hogy fürtjét ne hullassa.

A kallónál, felülcsapó vízimalom módjára, a főmedencéből egy külön levezetett árok vízgyűjtőjéből két csatornán két hatalmas kádba zuhan alá a víz. E kád minden második dongája hosszabb, az alázuhanó víztömeg a két hosszabb donga között folyik ki; a hosszabb dongának az a rendeltetése, hogy meggátolja a guba kijutását a kádból. Van a kád fenekén egy 6 cm átmérőjű lyuk s azon is állandóan folyik ki a víz ; ez a kifolyás, amit a felső vízcsapás is elősegít, örvényesen forgatja a kádban levő víztömeget, s így a gubát is. A guba az állandó víznyomás és forgás következtében összébb megyen, a szövet még szorosabb lesz, a szálak valósággal egymáshoz tapadnak.

A kész gubát horoggal szedi ki a kallós gazda a kádból, s viszi a szárító kamarába, aminek a kulcsát ő őrzi.

A miskolczi piacon ma már csak nagyvásáros napokon látni eladó gubát, meg a téli hónapok hónapos vásárjain. Három öreg ember várja ilyenkor a vevőket, akik bizony igen gyéren jelentkeznek. Az eladásban segít az asszony is. Olykor, nagy ritkán, Nyiregyházáról s Abaujból is vetődik egy-egy gubás a vásárra, de panaszolják is, hogy sokszor ráfizetnek az útjukra.

Pedig hát éppen ebben a mai motorkocsizó világban, micsoda pompás *soffőr-bunda* telnék a magyar gubából ! És aki ennek divatját tudná teremteni, egy egész magyar régi ipart mentene meg a biztos pusztulástól, s milyen áldott darab kenyérrel adna többet jó népünk kezébe !

Noha a gubaviselet utolsó nyomait eddig csak itt láttuk, visszaemlékezünk, hogy a guba szó nyelvünk szókincsében milyen elevenen él még most is, noha jelentőségét sok helyen alig tudják.

Némely vidéken a hosszúszőrű kutya: gubás eb. Ezért mondja a közmondás: Eben gubát cserélt. A gubaviselet régi magyarságát igazolja, hogy a zamatos magyarságú nagy pap, Pázmány Péter is többször említi hasonlataiban. Pl.: Vonszolják egymáson a gubát (vagyis veszekednek). A közmondások is a gubának egykori elterjedettségére mutatnak. Pl.: Közelebb az ing, mint a guba. Úgy illik, mint aranyrojt a szobránci gubához. Guba gubához, bunda bundához. (Hasonló a hasonlónak örül.) Ung megyét, tréfásan, Guba vármegyének nevezik.

A gubát Nógrád megyében Alsózellő, Erdőkürt, Kálló, Kiskürtös, Rétság s Romhány vidékén még javában hordják, mert a nép messzebb földre is eljár terményeivel, így hát úton a guba a rövid ködmönnél vagy morva posztóból készült kabátnál jobb szolgálatot tesz. Még a lónak is jobban esik, ha gubával takarják be. A Szárazvölgy gubája simafürtű, a rimavölgyié pedig göndör. A *rakott* gubának van ugyan fürtje, de ez nem göndör báránygyapjúból, hanem tépett, hosszú juhgyapjúból készül. Az ötvenes évek körül kezdettek Miskolczon göndörfürtű báránygubákat szőni a debreczeniek mintájára.

A gubás- és szűrszabó-ipar virágzásának alapja a kiterjedt juhtenyésztés volt, mely az egyik főjövödelmet adta. A hideg agyagtalaj a juhtrágyát kívánta. A juhtejből a felvidék híres sajtjai és turói készültek. A birka gyapjával is adózott, még pedig olyan nagy mértékben, hogy nemcsak a népies ruhákat készítő iparosok, hanem a közeli posztógyárak szükségletét is fedezte.

Az uradalmak, sőt a kisebb gazdák is finom merino juhokat tenyésztettek. Nagyban virágzott a durva egynyiretű és kétnyiretű birkatenyésztés is. Egy-egy birka két és fél font gyapjút is adott évenként, az anyabirkáról pedig tíz-tizenkét font gyapjút is vágtak. A losonczi és rimaszombati vásárokon tömérdek gyapjú került piacra. 1867 körül egy mázsa gyapjú 80 vagy 120 forint volt. Tenyésztettek oláh és magyar hosszúszőrű juhokat is, melyek a hegyi legelőkön jobban boldogultak. Különösen Szentsimon község volt híres kiválóan szép birkáiról. A legelők csökkenésével a nép birkatenyésztése nagyon megfogyatkozott.

Losonczon ősszel és tavasszal még most is látogatott bőr- és gyapjúvásár esik, de ez már csak olyan árnyéka a régi híres vásároknak, amelyeken a fél ország mesteremberei szerezték be szükségleteiket. A közeli gácsi posztógyár, sőt a brünni és külföldi posztógyárosok seregestől jártak ide. A vármegye urai is sok jó bankót hordtak haza, ha ugyan el nem dáridózták a híres-hangos losonczi vásáron. Valamikor a juhtenyésztés a vármegyében első helyen állott, most azonban a legelők megfogyatkozásával bizony nagyon hátraszorult. A gubások nem keresik ma már az ősportékát, a szegény ember meg, jó meleg s puha guba helyett, holmi elnyűtt bécsi ágyterítőbe burkolózva didereg a bakon. A gubásoknak Rimaszombaton 1810-ben már céhük volt s a hadseregnek, 1840 körül, sok jó lópokrócot szállítottak. Vajjon a hadsereg, egy kis jóakarattal, nem virágoztathatná föl ismét a gubások pokróc-iparát?

*

Kétségtelen, hogy legősibb viselet az állati bőrből készült ruha; (II. tb. 4,5 képe és 23—25) a felvidéken még bőven láthatunk ilyet, hordják sok faluban, még pedig szépen díszítve. Dunántúl a Nyugattal érintkező kultura, de inkább az olcsóbb piaci portéka már majdnem teljesen kiszorította használatból a magyar szűcsök munkáit, de itt, e kötetünk területén, még elég szépen maradt az ősiségből. Régi palócainknak, földmívelés mellett, a baromtenyésztés volt legkedvesebb foglalkozásuk. Volt olyan gazda, akinek húsz-harminc darab marhája legelt. A nagy állattenyésztés a bőr- és szőrmeipart természetszerűen fejlesztette. Bőrből mindig nagy kivitelük volt a felső megyéknek. Egy 1867. följegyzés szerint: Ratkón 800 darab szarvasmarhának, Tiszolczon pedig 10,000 darab aprómarhának a bőrét dolgozták föl évenként.

A palócok megyéiben nagy tölgy- és cserrengetegek vannak. A kiterjedt állattenyésztés mellett ezek is természetes istápolói voltak a bőripar fejlődésének; cserhéjat törni vizierőre épített egyszerű csertörő malmokat épitettek a timárok; mondják, hogy Gyöngyös község a vidéken nagy bőségben termett tölgyfákon élősködő úgynevezett erdei gyöngytől kapta nevét. Ratkón ötven évvel ezelőtt is 86 varga és timár dolgozott, de minden valamirevaló községben népes céheket alkottak a szűcsök, timárok, szíjgyártók. A Turóc-patak mellett lévő Ratkó nagyközség lakosai messze földön híres timárok voltak; különösen a nagyon keresett vörös szattyánt készitették s ezzel az egész országban kereskedtek; 1837-ben 104 timár és varga lakott itt, 150 posztós és gubás. A patakon számos szűrkalló állott. Miskolczon annyi volt a szűcs, hogy országos vásárkor a város alsó részében lévő piachelyen alig fértek el s ezért a rendet a céh szabályozta; később, 1820-ban a Csabai kapu nevű nagyobb uteában 2570 R. frtért vettek helyet «Isten segedelmébül, magok meggyengitésükkel, közönséges megegyezéssel». A miskolczi szűcsök messze vidékekre elhordták árúikat, Pestet különösen a Medárdus-napi vásár alkalmával keresték föl.

Hogy milyen elterjedt volt az állati bőrökből készült őseredetű, közkedvelt ruhák viselete, azt mutatja a szűcs-céhek népessége, s e céheknek hazánk kulturtörténetével összefüggő, eleven élete. A szűcsök minden városban tekintélyes osztályt alkottak, céhük gazdag volt, bőkezűen támogattak templomot s jótékony intézményeket. Ezek a derék, értelmes mesteremberek olyan céh-artikulust is szerkesztettek, mely az emberséges és becsületes emberek társaságából kizárta azt, aki egy állatot pálcával megütött; vigyáztak, hogy mesterségét mindenki serényen és lelkiismeretesen űzze, a vevőt meg ne csalja, nehogy az egész céhre becstelenség háromoljék. A szűcsmesterek nagyon ügyeltek tekintélyükre; igazolja ezt a miskolczi céh szabályzatának következő passzusa: «Ha valamelly közöttünk levő mester Ember valami dög nyuzásával, eb, matska és egyéb tisztátalan állatnak agyonverésével, vagy megölésében vagy pedig azoknak egy hellyből más hellybe való elhuzásával magát meg motskolá, vagy csak megvéresítené is, Mesterségén maradjon. Másképp eb vagy egyéb állat ellen maga oltalmára minden Ember tartozik kikelni és maga tehetsége szerint védelmezni.»

HÍMZETT BUNDÁBAN ÉS BŐ INGBEN. (23)
Szentsimoni emberek.

A miskolczi szűcs-céh legrégibb szabályzata, 1737-ből, az ottani múzeumban van. Bizonyos azomban, hogy már századokkal azelőtt szervezve voltak a szűcsök. A rimaszombati szűcsök latin privilégiuma az országban a legrégibb. A gyöngyösi szabó- és szűcscéh szabályait a király 1636-ban erősitette meg. A két céh testvériesen együtt működött. Mikor a rimaszombati szűcsök cifra ködmöneiket Gyöngyösön akarták árulni, ez ellen a gyöngyösi céh erélyesen tiltakozott. Gyöngyösön, az 1863. évben teljesített összeírás szerint, volt 56 szűcs, 4 kontár, 42 szűrszabó, 104 magyartimár, 4 némettimár, 3 gombkötő, 17 takács, 6 sapkás, 18 fazekas. Egy régi leírás megjegyzi,

hogy Gyöngyösön, szőlőmívelés után, a szűcsmesterség, a szűrszabóság, a csizmadiaság és a timárság megyen legjobban. A többi iparos munkája nem igen keresett. Ez pedig «azért van így, mert a gyöngyösi mesteremberek nagyobbrésze mestersége elejibe teszi a szőlő- vagy földmívelést. Alig hogy mesterré avattatik föl: vagy megnősül s azonnal minden gondját odaforditja, hogy szőlőt vehessen magának, — ha pedig ezt nem bírja megcselekedni, legalább is krumpli- és kukoricaföldet haszonbérel, mesterségét egész nyáron alig űzi, de állandóan a szőlőben vagy a földeken kapál. Nem is csoda, ha arról vala híres hajdan Gyöngyös: hogy minden háznál borcégér vala kitéve a kapu fölé!» Ime ez a néhány sor milyen szépen magyarázza, hogy miért nem tudunk mi igazi ipari állam lenni! . . .

A céhek apránként valóságos egyedárúságot szerveztek, úgyannyira, hogy végül a közönséget már szinte zsarolták is. Ez az oka, hogy a vármegyegyűlése Hevesben megállapította a szűcsök, vékonyszabók, szűrszabók, vargák, timárok és a többi mesterember készítményeinek árát.

A szűcsök, szabók és szűrszabók gyakran összevesztek azon, ha egyik mesterember olyan ruhadarabot csinált, ami a másik mesterségéhez tartozott. A miskolczi szabók és szűcsök 1741-ben sulyos pörbe keveredtek, melynek lefolytatására a vármegye nagy bizottságot küldött ki, a viceispán elnöklése alatt. A bizottság hosszasan megokolt végzést hozott, melyben a két nemes céhek között a bélelt menték árulása miatt keletkezett villongás fölött mondottak itéletet. Kimondották, hogy egyik céh a másik gyakorlott mesterségébe ne avassa magát, azaz a szűcs-mesterember a szabó-mesterrel varrattasson mentét, a szabó-mester pedig a szűccsel béleltesse a mentét, «illendő fizetése meglévén minden priváta vindréta és gyűlölség nélkül . . . Communicáltatott hoc tamen superadito: hogyha a szűcs mesteremberek bélés dolgában megfogyatkoznának, szabad légyen a szabóknak törökországi táblás béléseket venni és azokkal mentéket béleltetni a szűcsökkel. Mindenféle nyesteknek süvegre való fölvarrása pedig fogja illetni a szűcs mesterembereket.»

A régi szűcsmunkák a népies iparművészetnek igazi remekei voltak a szó szoros értelmében, mert hiszen akkor csak remekes mester árulhatott a vásárban ruhát. A miskolczi céh statutuma, például, következően írja elő a remekelés szabályát: «A melly Személly remekelni akar, megkivántatik, hogy maga készittsen 6 tisztességes Bárány bőröket, hellyesen és hiba nélkül megkaszálván és a Remekhez tartozandó materiálét illendőképpen elkészitvén, tartozik a Ns. Czéh asztalán megszabni a négy kántoroknak idején, nem restaurátio vagy egyéb Gyűléseknek alkalmatosságával és az ahoz rendelendő Mester Emberek előtt tökéletesen, a Ns. Czéhnek tetzése szerint megvarrni: mert ha különben lenne, az ő Remeke

KISBUNDÁBAN ÉS CIFRASZŰRBEN. (24)
Szentsimoni emberek.

bé nem vétetődik.» Aki a remekelő munkásnak segítségére volt, azt négy forinttal büntették, s ha föl nem hagyott: a céhből is kiutasították.

A szűcsmesterséghez szükséges nyersanyagot maga a céh szerezte be. Egy kiküldetés számadása így szól: «Midőn a Bárány bőröket mind megszámlálásában, mind megvételében, mind pedig ehhez kivántató circumstantiákban eljártunk, erogáltunk kenyérre, húsra mind össze négy Rfrtokat.»

Céh-szabály szerint a céhbe álló mester remekmunkái a következők: egy férfinak való dolmányujjú galléros ködmön; «egy vidrabörből mivelt keztyű, melynek tenyere sárga avagy karmasinbőrből készül»; «egy három arasz ketskebőrből tsinált tsente ködmön».

A miskolczi szűcsmester a céhbeállás után egy esztendőre köteles volt megházasodni, s ha ezt nem tette: ötven itce bort tartozott a céhtagoknak fizetni. A második esztendőnek már száz itce volt a büntetése. Ha a negyedik esztendőben sem házasodott meg, kizárták a céhből, s míg meg nem nősült, nem számították magukénak.

KISBUNDÁBAN, NAGYBÁTONYI ASSZONY. (25)

A miskolczi szűcsmunkák dija a következő volt: farkasbőr kikészítése 60 pénz; rókabőrért 12 pénz; nyestbőrért 15 pénz; báránybőrért 12 pénz; hiúzbőrért 60 pénz. Egy férfinek való galléros ködmön ára, ha a megrendelő bőrt ád hozzá: 150 pénz; egy asszonynak való ködmön, «ha mindent eleget ád hozzá» 120 pénz; egy kucsmáért 36 pénz.

Érdekes, hogy a szűcs-céhbe álló két bőrvedret is köteles volt beszolgáltatni; ezeket a vedreket a városházára adták, ahol tűzoltásra tartogatták készen.

Az állati bőrből készült, népies művészettől ékes ruhák nagy elterjedettségét az is bizonyitja, hogy még a szűcslegények is népes társaságokat alakítottak. A miskolczi szűcslegények 1824-ben tánciskolát nyitottak; a följegyzések szerint a táncmesterek jutalma egy-egy kócsagforgó volt, 22 Rfrton. A kiadások közt 1827-ben is szerepel ez a tétel: egy

kócsagtoll 20 Rfrt. A szűcsök saját öltözékükre is rátarti emberek voltak. A miskolczi legények társaságának följegyzéseiben ilyen tételeket találunk: haja boglyas volt, tizenöt kr.; hanyagul öltözött, 30 kr. Ez a büntetés! A miskolczi fiatal szűcslegény fizetése közé tíz báránybőr is számítódott.

Szűcs- és szűrszabó-díszítések után az Ipoly mentén kutattunk legbehatóbban. A gyüjtés területe nem valami nagy s igy a népművészet e termékei közül alaposan megállapithattuk azokat, amelyek a palócföldön jellegzetesek; e vidék népművészet szempontjából meglehetősen egységes, amit elsősorban a kedvező, a népi izlést védelmező földrajzi fekvésnek tulajdonithatunk. A hegyhullámos vidék az Ipoly folyását követi; a folyó melléke olyan, mintha valami kiapadt, hatalmas ősfolyam elhagyott medre lenne, melyben vékony ezüst szalagnak megmaradt a hajdani nagy vizből a szeszélyesen kanyargó kis Ipoly. A vidék középpontja Losoncz, hét kilométernyire az Ipolytól. A folyó mentét, Losoncztól Gyarmatig, tiszta palóc nép lakja. Az itteni palócok ruhájukban, viseletükben s nyelvükben is külömböznek a Szécsény vidékén és a Balassagyarmat vidékén lakóktól. Az ipolymentiek mintha egy más hadhoz, külön törzshöz tartoznának: barkóknak nevezik őket. Losoncztól északra már tótság lakik, s nem vegyül a magyarsággal. Ez a nép itt idegen elemeket nem fogad be, a tótságot valóságosan lenézi; palócságból a tótságba nincs is itt semmi átmenet. — Pinczfalva még tiszta magyar, a szomszédos Videfalva és Kálló pedig már egészen tót. Bizonyos, hogy ugyanigy a palóc népművészet is független a tót népművészettől.

*

Kétféle szűcs van, írja a Néprajzi Értesítő czimű folyóiratban munkatársunk, Fábián Gyula: németszűcs és magyarszűcs (mint a szabóknál). A németszűcs mesterségének körébe tartozott a külömböző prémek kidolgozása, uri bundák, szőrmeárúk, sapkák készítése. A magyarszűcs főképen bundákat, subákat, ködmönöket s bekecseket készitett, amiket szépen kicifrázott, hogy ne csak hideg ellen védje az asszonynépséget, de ékességül is szolgáljon. A bunda vagy suba tisztességet jelent, a férfi nyáron is felölti. A subáról, «a magyar demokrácia címeré»-ről itt is az a mondás járta, hogy hétköznap viselő, vasárnap ünneplő, öregnek tisztesség, legénynek kényesség. Télen különösen nagy becsülete volt mindenha a jól bélelt ködmönnek, más néven: bekecsnek. Meg is érdemelte a cifrákat, amiket apró kivágott szines bőrökből, meg selyemfonalakból teremtett rá a mester.

A magyarszűcs kizárólag juhbőrből dolgozott.

A bőrt nyersen vette meg a bőrös zsidótól, azon mód, ahogy azt lenyúzták az állatról. A bőrt rendesen úgy készitették ki, hogy rajta maradt a prémje is. A gyapjú belülre került, s másik oldalát pedig simára dolgozták. Legjobban szerették a feketegyapjas báránybőrt. Ezt használták prémnek. Szép kékesfekete színe volt és nem piszkolódott. Sapkáknak, ködmönök gallérjának, ujjavége prémdiszének a szép göndör fekete báránybőr szolgált. A fehér inkább gyapjúbélésnek volt használatos.

A bőr sima oldala fénytelen volt s kétféle szinben készült. Lehetett fehér (olyan, mint a pergament), lehetett sárgásbarna (olyan, mint a világos dohánylevél). A fehér bőr volt finomabb, kikészitése nagy munkát adott, de szép is rajta a virág! Asszonynépnek nem is kellett ködmön, csak ilyen fehér bőrből!

Losonczon sok szűcsmester lakott a régi időben.

Füleken találtunk mi is egyet: az öreg Nagy Jánost, aki még valamicskét dolgozott. Többnyire régi, viseltes ködmönöket javítgatott az öreg, mert azért viseli ám még a palóc az ilyen régimódi bőrgunyát, csak majd ha utolsó foszlánya is leválik, akkor veszen újat, — de már német kabátot. Az öreg Nagy János még «virágozni» is tudott, de az üzlet nem igen ment, mert ő bizony öreg volt s reszketett a keze. Sohase oda szúrt, ahová akart, pedig pápaszeme is volt . . . Nagy uramat még most is emlegetik Fülek vidékén. Gyarmaton még két szűcs dolgozott az utóbbi időben: Juhász és Horváth János. Itt-ott a falvakban

is laknak még szücsök. Ezek mesterségüket azomban csak télen üzik: nyáron a gazdaság fontosabb nékik is!...

Legszebb a ködmönök diszitése.

Kétféle ködmön (közsök) van: férfiködmön és nőiködmön (24. és 25.). A férfiak ködmöne nincs díszitve; bőre barnára cserzett; legföljebb a ködmön hátára jut egy kis zsinórdíszités.

Az asszonynép ködmöne annál cifrább, erre remekeli virágait a szűcsmester. Erről azután nem is hiányzott semmi pompa, jutott rá, amit és amennyit a bőr anyaga csak megengedett. Többnyire fehérre dolgozott finom bőrből készült a női ködmön, nyaka és ujja fényes fekete birkaprémmel volt díszitve.

Ugyancsak asszonynép viselte a ködmönkét is, aminek a neve inkább: lajbi; mellényhez hasonló, prémes bőrből készült ruhadarab, mely ékesség dolgában sem marad el a nagy ködmön mögött. Nyáron is viselték, mivel ujja nem volt, valami nagy meleget nem tartott, de hüvös estéken mégis csak jó szolgálatot tett.

A legegyszerűbb díszítmények természetesen úgy s akkor adódnak, mikor a bőrrel való bánás közben a varrás, a bőrkivágás szinte magától kinálkozik, hogy díszitésnek használják. Különösen szegések levarrásánál láttunk ilyen módon előállitott díszeket, melyek, természetüknél, végtelen szalagdíszitések. Ezeknél a varrás valami sötétebb fonállal történik és maga a díszitmény vonalas rajzú. Leggyakoribb az egyszerű vagy kettős hullámvonal, a lánc, a zeg-zugos menet, a meandervonal egyszerűbb vagy összetettebb változatai; általában mindazok a kezdetleges végtelen szalagdíszitések, melyek minden népnél előfordulnak és általánosan ismertek.

Szokásos a zsinórdíszités is. Ehez fekete vagy sötétzöld zsinórt használnak, mely azomban nem túlságosan vastag: a zsinórt a díszitésnek megfelelően rávarrják a ködmön bőrére; a ködmön szél-részein is alkalmazzák, de leggyakrabban a hátat díszitik így. Különösen a férfiködmönöket látták el olyan zsinórdíszitésekkel, amelyek figyelemreméltó változatokat mutatnak.

A ködmön-díszitésnek tagadhatatlanul legősibb, legszebb módja a *rárakás*, az applikálás. A régi, ma már agyonvásott ködmönökön majdnem mindig megtalálhatjuk az applikálást; himzésre már csak a tüszúrások nyomán látható lyukacskákból következtethetünk, a fonalak réges-régen lekoptak, de az applikált bőrvirágok azon frissen megmaradtak és együtt pusztulnak csak el azzal a bőrrel, amelyre egykor a majszter rávarrta.

Miután a legrégibb darabokon rendesen találunk applikálást, — még pedig sokszor tisztán csak ez a díszitési mód fordul elő, a himzés teljes mellőzésével, — nyilvánvaló, hogy ez a teknika a szűcsremekek díszitésének az iránymódja. És csakugyan, ez illik legjobban a bőr természetéhez is.

Bőrt bőrrel díszíteni, — ez a kedves naiv gondolat az ősi magyar szűcsök ötlete. A bőrvirág (26) más színű bőrből volt kivágva. Rendesen fényes bőrt választottak erre a célra, mely a ködmön fénytelen bőrén szépen hatott, szokott fekete, karmazsinvörös vagy sárga színével az alaptól élesen elütött.

A himzés is kinálkozott díszitésnek. De meg kell vallanunk, hogy csak mint mostohagyermek szerepelhetett, mert anyaga egész más, mint a ködmönöké. Hiába, no! Mégis csak természetesebb a bőrvirág a ködmönön, mint a himzés, ha selyemfonálból van is. De azért a himzés is helyet kapott, mert könnyű volt és számtalan motivumnak kedvezett. Söt sok olyan virág van, melyet bőrből kivágni nagyon bajos, himezni pedig semmi nehézséggel nem jár.

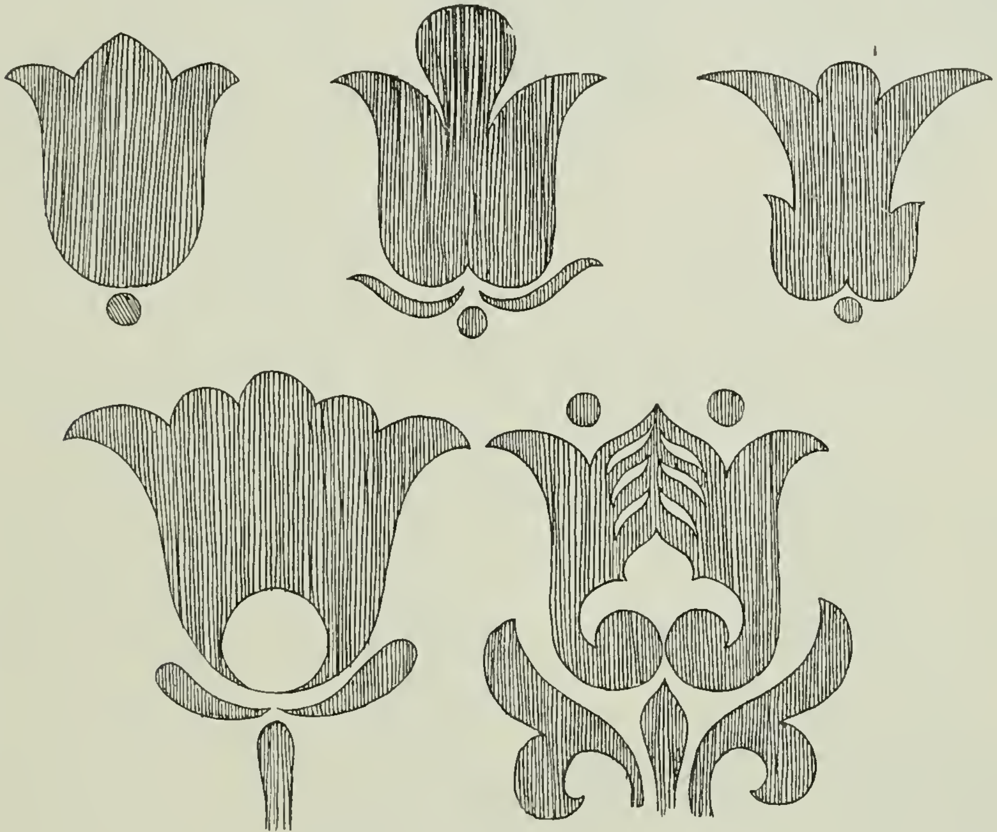
A himzőfonál rendesen selyemből volt, mert csak ennek a ragyogása volt összhangban a bőrvirágok fényességével. Az alkalmazott selyem szinek: fekete, a cinóber és kármin skálája között lévő újvörös, sötétzöld, világoszöld, kanárisárga. Más színt nem is igen látunk.

Kezdetben félénken jelenkezik csak himzés az applikáció mellett. Kis rozmaringviráglevelek, pontok, — eleinte alig himeznek egyebet, de később már bátrabban dolgozik a himzötű. Vegyesen jelennek meg a himzett virágok az applikáltakkal, sokszor tulajdon-

képpen ezeket díszítve, gazdagítva. Végül megtörténik, hogy tisztán hímzéssel díszítenek a szűcsmesterek. Az applikációnak csak egy-két virágmotivumban marad nyoma.

Ennek a fejlődésnek (inkább elfajulásnak) képeink mutatják sorsát; látjuk, hogy az egyszerű, naiv, a tiszta bőrvirágokhoz mint lopódzik oda a hímzés, mely legjobban megtűri a nemzetköziséget.

Az applikálásban van bizonyos konzervatizmus; a díszítésnek ez a módja megkíván bizonyos sajátosságokat, korlátokat, amelyek határozott jelleget biztosítanak neki. A hímzés viszont, könnyen módosul, mert teknikája szabad, korlátot alig ismer; könnyen hajlik is minden idegen befolyásra, nehézség nélkül szed föl új motivumokat, s ejt el régi, meg-

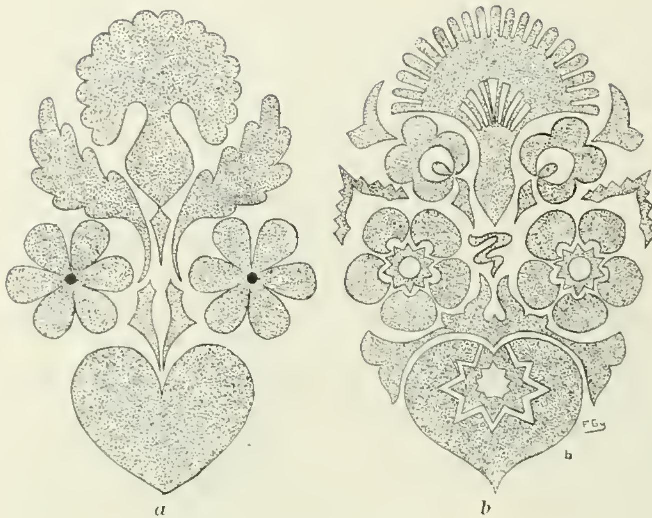
BŐRVIRÁGOK. (26)

szokott formákat. Erre a merevebb bőr nem alkalmas. Ezért becsüljük többre a szűcsremekeken a bőrvirágokat. Ezeken látjuk a tiszta, naiv formákat, amik a legértékesebbek, mert bizonyos faji sajátosságokat a maguk konzervativ jellege révén őriztek meg leginkább.

Tiszta applikációval készültek a 27. ábra virágai. Mind a kettő régi ködmönről való; hátat díszítettek; piros, fekete és sárga bőrökből vannak az egyes motivumok kivágva. Hímzésnek semmi nyoma. Az *a* példán a növényi eredet világosan meglátszik; a szív-formát kivéve, minden egyes motivumnak kimutathatjuk növényi eredetét. Koronázó minta a szegfű; alatta arányosan két tölgyfalevél; a szerkezet derekán egy-egy rózsa foglal helyet, és az egész díszítés szívformájú levélbe van ültetve.

Még szebb a *b* példa.

Legalul foglal helyet a két nagy levélforma, mely a szerkezet tartója és szívfoltot ád; utána összekötő levélzet (mely ismét erősebben arab jellegű); erre következik a két

BŐRDÍSZÍTÉSEK BŐRRUHÁRÓL. (27)
Sziv, rózsa és szekfű.

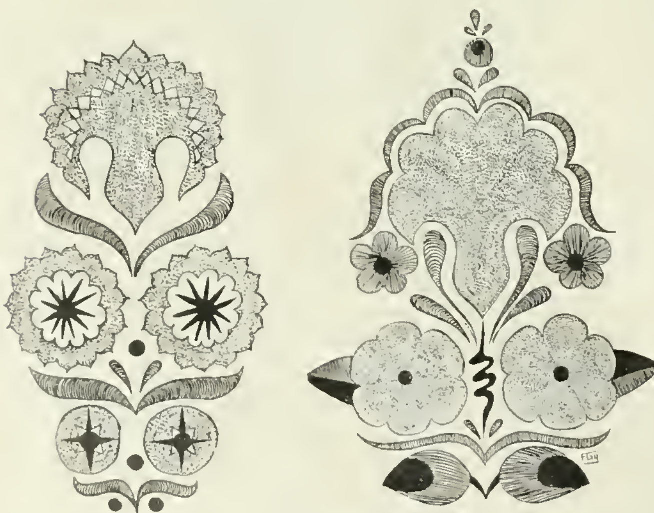
nagy derékfolt (jobbra és balra egy-egy, mellette a két bimbó arányosan elosztva); legutoljára a koronázó szegfű.

Nagyon szép példákat látunk a 28. ábrán. Ezek már nagyobb minták, rozmaringlevél-diszitéssel. Igen régi ködmönökről valók ezek; a himzés fonala már levált régen, de a tűszúrások rajzából a levelek alakját egész pontosan meg még lehet állapitani. A minták egyetlen bőrből vannak kimetszve, csak a közepükön látható kisebb fekete forma az, mely külön darabból készült. Foglaló formájuk tojásvonal; ebből a nagy formából karéjosan van kivágva a diszítés, melynek vonalai erősen keletiek, az arabs hajlásokra feltünő módon emlékeztetők.

Mind a két minta részarányos. Eredetük, úgy látszik, levélre vezethető vissza. Erősen stilizált a természettől szinte erőszakosan elmódosult motivumoknak látszanak; természetüket azonban mégis elárulja a körrajz csipkézete, a levélkarélyok és a levélerezet sejtetése.

Az újabb női ruhák díszítése, különösen a lájbiké, tisztán himzéssel készült.

Az egyes minták természetesen ezekhez az ismert készítési eljárásokhoz módosultak, de közel rokonságot mutatnak a szurvirágokkal is. A levelek úgyszólván vonásról-vonásra hasonlók a szürvirágok leveleihez s csak itt-ott mutatnak olyan feltünőbb különbségeket amelyek a bőr megmunkálásának sajátos módjából következnek. A rozmaring-levél itt is nagy szerepet játszik. Mindenütt megvan, mindenhová jó, alkalmas. De mégis sokkal szerényebb, mint a szürvirágoknál. Ezeknél tömött, sűrű domináló foltokat alkot, de a bőrruhán csak nagyon ritkán jut ehez a szerephez. Itt valami virágszárat kisérnek, nem sűrűn sorakozva egymás mellé. Ennek a különbségnek a magyarázata egyszerű: a ködmönök diszítésénél a főszerepet a bőr viszi. A nagyobb virágok tartója a bőr; minden tipikus palóc szerkesztésben. A kisebb, lényegtelenebb virágokat himezték (27/*a*), így a rozmaring-leveleket is. Már a teknika kényszerítette tehát a rozmaringlevelet arra a rendeltetésre, amelyet a díszitésben betölt.

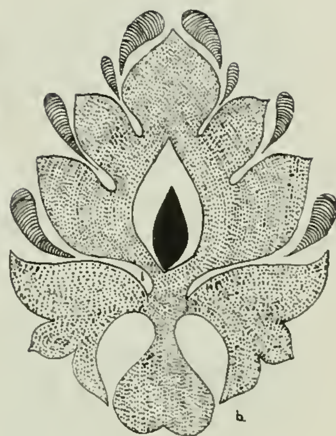

SZŰCSVIRÁGOK. (27/*a*)
A bőrvirág mellett a himzés is tértfoglal, pinci ködmönről, miskiˇ ködmönről.

Az a jelenség azonban, amit a szürvirágoknál látunk, hogy rozmaringlevelek motivumokat alkothatnak, itt is előfordul. A bemutatott rajzokon rózsát látunk szegfűvel s rozmaringlevelekkel csoportosítva. A *rózsalevél* a ködmönvirágokon eltünni látszik; míg a szürvirágokon a foltelosztásban jelentős szerepe volt, itt nem

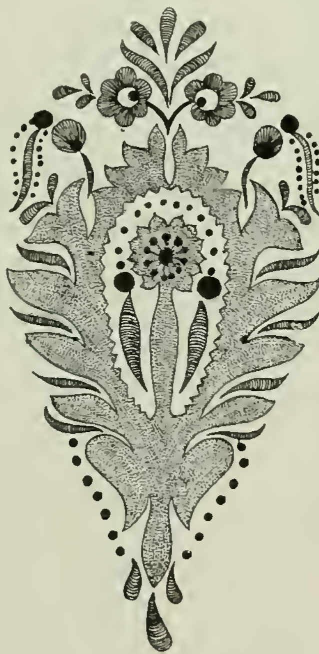
becsülik többre a rozmaringlevélnél. A *tölgyfalevél* már sűrűbben megmaradt, többször alkalmazzák, aminek okát abban keressük, hogy bőrből is szívesen vágták ki, és mint tisztán bőrvirágot is alkalmazták, de szívesen himezték is. Ezt a mintát sem látjuk soha magában, legtöbbnyire összekötő formaként szerepel.

A képzelet alkotta levéldíszt becsüli a szűcs legjobban s ezek ritkán mutatnak valami határozottabb levélformát, inkább csak külső foglaló alakjuk és rendeltetésük árulja el eredetüket. Legtöbbjüket bőrből vágják ki; előfordulnak önálló díszítésnek, de mint alárendeltebb motivumok is. Egészen önállóan diszitik a nagyobb összetettebb levelek a ködmön hátát, a kisebbek pedig a ködmön ujját; férfiködmönökön leggyakoribbak. Példákat erre különösen a 27—30. ábrákon látunk. A levélformák arabus jellege elvitázhatatlan. Már megalkotásuk is mohamedán ízlésre vall: nem akarja a természetet utánozni, nem akar valami határozott alakot ábrázolni a mester, — amikor metszőkéssel hasogatja a bőrt, teljesen képzeletére bízza magát. Ereszti az éles kést úgy, ahogy fantáziája vezeti, kanyarít vele, lendületes vonalakat metsz, szinte magukból támadnak a bizarr formák, mintha igazán csak a kés szeszélyéből.

BŐRDISZÍTÉSEK HIMZÉSSEL. (28)
Bolyki ködmönről.

Nézzük csak a 28. ábrát! Hogyan készülhettek ezek? Ovális formájú bört hajlított össze a mester s abból közepe táján kimetszett egy darabot, azután fölülről kezdve az éles metszőkéssel karéjokat vagdosott ki. Ha egy ilyen karéj két vonalát megfigyeljük, rágondolunk az összehajlított bőrre, az éles metszőkésre, s azonnal tisztában lehetünk ezeknek a diszitéseknek a jellegével és látjuk, mily végtelen egyszerű s mégis tetszetős, csinos, változatos ornamentumokat kapunk ezzel a szinte gyermekesen kezdetleges komponálási móddal. Szándékosan mondjuk, hogy gyermekes komponálási mód ez, mert csakugyan az, ma is így csinálják a gyerekek, s magunk is így csináltuk gyer-

KÉPZELETALKOTTA LEVÉLDÍSZEK SZŰCSMUNKÁN. (29, 30)

SZŰCSVIRÁG. (32)
Gazdag szívdiszítéssel, forgó malomrózsával és szekfűvel. Losoncz vidékéről.

mekkorunkban. Szűcseink tehát nem cselekedtek egyebet, bőrleveleiket metszegetvén, mint ezt a primitiv ősjátékot. Ha a művészet csakugyan a lélek gyönyörködtető játéka, ezek a mesterek öntudatlanul bár, de a legkifejezettebben, legtisztábban végzik azt a játékot. Vizsgáljuk hát meg azt is, mint jutottak szűcseink ahoz az arabos gondolkozáshoz, a keleti szellemhez, mely bőrvirágfánkon mutatkozik a legjellegzetesebben.

Fábián Gyula szerint a magyar timárok és szűcseink a törököktől tanulták java mesterségüket. A török uralom hatása látszik meg bőrrel dolgozó mestereink munkáján. Ott, ahol török fészkek voltak, nagyban virágzott a bőripar, a timárok, vargák, szűcsök stb. híres nagy céheket alkottak: szorgalmasan szállították bőrárúikat a török uraságoknak, akik a keleti bőrmunkát szerették, követelték. Csak egy pár bőrkészitési nemet említünk. Ezek elárulják rögtön eredetüket. Sok «kordován»-t, «szattyán»-t készítettek, csizmának, papucsnak; «irha»-bőröket «bekecs»-nek, ködmönnek. A «timár» is török név. Általában a magyar bőripar hemzseg török reminiszcenciáktól. Egykorú följegyzéseken sokszor látunk vonatkozásokat a bőriparra vonatkozólag.

(Mikszáth «Beszélő köntösé»-ben említést tesz egy török kaftánról, amelynek bőrvirágait egy magyar szűcs hajszálról-hajszálra utánozni tudja.)

A palócföld a török uralom alatt megszállott terület volt; Füleken basa lakott, Losonczon bégség volt, Balassagyarmat állandó táborhely, Nógrád vára pedig szintén török fészek vala. Losonczon meg is maradt a «Bég»-utcája, s mellette a «Vargák utcája.» Egerben a szépséges mecset épségben emlékeztet még ma is a török uralomra.

Szív-motivummal a szűrvirágoknál csak mint alárendelt szerepű formával találkozunk; a ködmönön azonban önállóan szerepel és gyakran, amit főképpen annak köszönhet ez a forma, hogy bőrből való kimetszésre igen alkalmas. Az összehajtott

SZŰCSVIRÁG DÍSZÍTETT SZÍVVEL. (31)
Keleties tulipánnal Losonez vidékéről.

BALASSAGYARMATI SZŰCSVIRÁG. (33)
Bőrből vágott rózsákkal, hímzéssel gazdagítva.

bőr szinte kinálkozik, hogy a rozmaringlevél alakját utánozva, egy metszéssel szívalakot vágjunk belőle. A 27. ábrán látunk ilyen bőrszíveket. A kétféle metszést is megfigyelhetjük az *a* és *b* példán. Az elsőnél a kiinduló metszővonal, megtartva lendületét, egyszerűen hajlik be; a másodiknál kissé visszatérve, csúcsosabban, hegyesebben adja a szív alakját. Ezt a két hajlást utánozza a többi szív is. A szivet sokszor díszítik valami himzéssel, mint a 31. ábrán látjuk. A szív karéjánál, fölül, pontot látunk, amiből a szívbe sugarasan vonalak indulnak szét, amelyek közt zeg-zugos vonal foglal még helyet. Gazdagabb már a szív-motivum a 32. ábrán; a szív-közepét négy zeg-zugos vonalból képezett rács díszíti, széleit pedig rozmaringlevelek koszoruzzák. Többnyire a szívből indul ki a virág s mint alap-motivum egyik legjelentősebb része a szerkezetnek; foltban is érvényre jut, mert formája erre alkalmasan nagyobb.

A képzeletalkotta levelek közé sorozhatjuk azokat is, amelyek csupán valami folt kitöltésére valók, de egyéb szerepet nem játszanak. Ilyen leveleket látunk a 27. ábrán is. Ezek a levélformák bőrből valók és úgylátszik, nem egyebek, mint afféle kisebb hulladékok, amiket a mester akkor kapott, amikor nagyobb bőrformákat vágott ki. Ezeken is ott az arab jelleg. Leveleken kívül előfordulnak még bizonyos indaszerű formák is, amik egyes motivumok összekapcsolására valók.

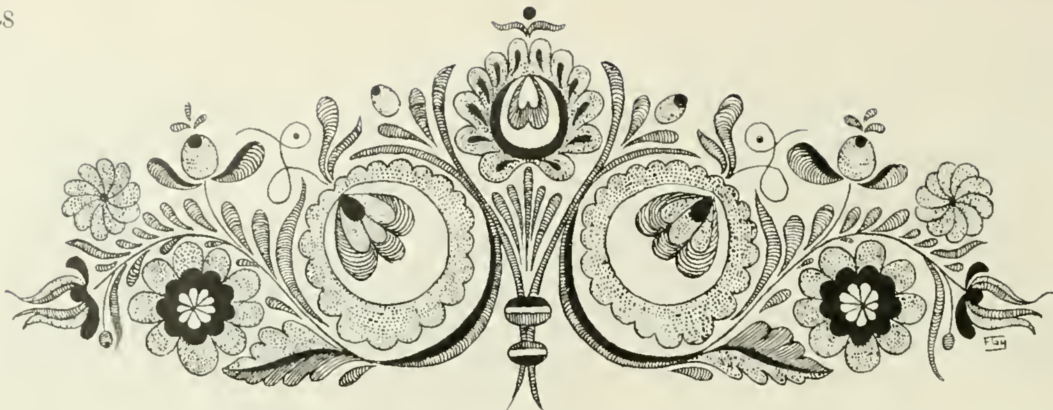
A virág itt is nagy szerepet játszik, sőt sokkal nagyobbat, mint a szürvirágoknál. Szürdíszítéseknél a levelek tömege szinte elnyomni látszik a virágokat, amik jóformán csak arra valók, hogy a levelek elmés játékát élénkitsék. A ködmönön azonban a virág nyomul előtérbe; a 33. ábra díszítménye csupa rózsa, itt-ott néhány levél, de azok is inkább csak a virágszár erősítésére szolgálnak. A virágokat bőrből vágják ki és himzéssel gazdagítják, úgy, hogy a bőr jellege sokszor megsínyli; az apróbb motivumok azután tisztán himzéssel készülnek. Itt is körülbelül azokkal a virágmotivumokkal találkozunk, amilyeneket a szürvirágok során láttunk.

Leggyakrabban azok a virágformák fordulnak elő, amelyeknek bőrből való kivágása nem okoz nagyobb nehézségeket; azok a motivumok, amiket bőrből metszeni nem lehet s csupán himzésre alkalmasak, csenevészek, kis foltjuk van és csak mint kisegítő elemek szerepelnek.

A *rózsa* mint naiv motivum természetesen itt is kiválóan fontos.

SZŰCSVIRÁG. (34)
Bőrrózsákkal, tulipánokkal és himzésekkel Losoncz vidékéről.

SZŰCSVIRÁG. (35)
Forgó malomrózsákkal, kiemelt tengelylyel, Horváth János balassagyarmati szűcs rajzkönyvéből.

Legegyszerűbb alakját a 27. ábra *a* rajzán látjuk. Egy darab bőrből kivágott motivum, melynek hat levele van. Ehhez hasonlók a 33. ábra rózsái; szintén bőrből vannak kivágva, de több karéjuk van; mindenik rózsában más színű bőrből kivágott rózsa foglal helyet, mely a motivum gazdagítására szolgál. A rózsát, mely bőrből van többnyire kivágva, gyakran himzés díszíti; a 34. ábra rózsáin a himzés még kevés, egy pár fonál csak az egész, amik a rózsa középpontjából sugarasan terjednek szerte s a motivum osztottságának hangsúlyozására szolgálnak, és mintha ezek a fonalak a porzószárakat akarnák utánozni. Leggyakoribb a 31. ábra rózsája; ezt, osztottságának megfelelően, csillag díszíti, mely zeg-zugos vonalakból áll; ezen belül porzócsomócskát utánzó himzés van, mely kiemeli a rózsa középpontját.

A 35., 36. ábrákon a *forgó malomrózsá*val találkozunk. Az ilyenek rendesen himezve vannak. A 34. ábra rózsáján módosulás történik, mert itt is látjuk a sűrűn alkalmazott hatszögű csillagot. Az eddig említett rózsaalakok mind középponti elrendezésűek voltak; osztottságukat jellemzi a hatos szám; rendszerint hat szirmuk van, előfordul azonban az ötös osztás is, mely a rózsa hívebb megfigyelésének eredménye.

*Bazsarózsá*nak nevezzük az olyan díszítést, mely nem középponti elrendezésű; ilyen van a 37—38. ábrán. Foglaló formája kör, de magja nem a centrumban foglal helyet,

SZŰCSVIRÁG. (36)
Forgó malomrózsákkal, rozmaring ágacskákkal, tulipánnal, Horváth János balassagyarmati szűcs rajzkönyvéből.

1. Rimóci legény. (Nógrád.) — 2. Hasznosi legény. (Heves.) — 3. Nagyhangonyi palóclegény. (Gömör.) —
4. Hasznosi asszony ünneplőben. — 5. Maconkai nénike ünneplőben. (Heves.) (II. tb.)

hanem a foglaló vonalat belül érinti; ugyanilyen belül érintő köröcskékből áll maga a mag is; részarányos motivum; a karélyok nem egyformák; a mag érintési pontján van a legkisebb karéj (szirom) és innen kezdve nagyobbodnak az osztási távolságok. Ez a minta annak a szíves rózsának alapja, melynek a szűcsmunkákon nagy a szerepe.

SZŰCSVIRÁG. (37—38)
Bazsarózsa, nem középponti elrendezéssel.

A *szegfű*, erősen keleti jellegével, szinte uralkodik a ködmön ornamentikában. Legjellemzőbb alakját a 27. ábra *a* példáján látjuk. Ez a minta erősen stilizált, bár világosan mutatja a szegfűfoltját; a *b* rajzon már kissé túlzott a metsző kés munkája, de azért ez a szegfű sem marad eredetiség tekintetében az említett mögött.

Szép szegfűket találunk azok között, amelyeknél a motivumnak csak a foglaló formája van bőrből, a többi pedig himzés. Ilyen a 32. ábra szegfűje. Ennél a csésze: két egymásfelé fordított rozmaringlevél. A szegfű csipkézete szintén érdekes; megfelelően zeg-zugos vonal követi a szegfű hajlását. A motivumhoz tartozónak látszik az a két nagyobb rozmaringlevél, mely fölfelé hajlik. A szegfű gyakran nagyon hasonlít a pálmához is, mely a keleti stílusban nagy szerepet játszik; a szűcs virágjain mint koronázó motivum szerepel, mindig arra szolgál, hogy a kompoziciót befejezze. Ez magának a szegfűnek jellegéből következik. A szegfű ugyanis: magas, egyenesszáron ülő virág, mely legtöbbször oldalnézetben érvényesül. Ezt a jellemvonását megőrzi itt is, mert rendesen magas száron, a szerkezet tetejében látjuk elhelyezve a szegfűt.

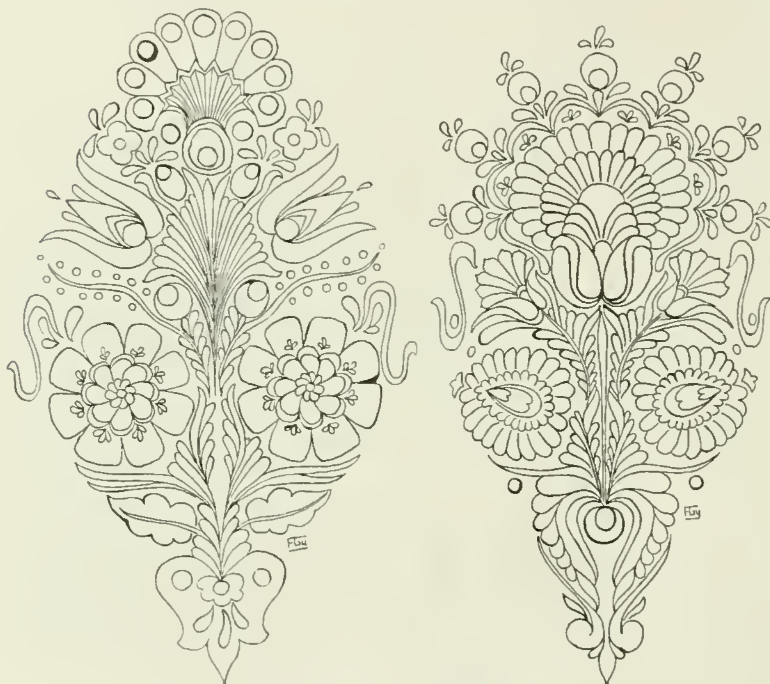
A *liliom* vagy inkább *tulipán* sem hiányzik a ködmönökről. Meglehetősen gyakran fordul elő. Itt-ott teljesen bőrből van kivágva, különösen a nagyon régi ködmönökön, de legtöbbször himzést is találunk kialakításában. A tulipán ábrázolása a népies díszitésben általánosan egyforma: három szirmot látunk; egy szirmot elölről nézve, két oldalt pedig egyet-egyet profilban, amelyek kihajolva adják a tulipánnak jól ismert alakját. A két oldalszirom a mellső alól látszik kibujni (34. ábra fenn).

SZŰCSVIRÁG. (39)
Horváth János balassagyarmati szűcs rajzkönyvéből.

Érdekes a 31. ábra tulipánja, keleties jellege miatt. Itt a két oldalszirom eggyé olvadt; az egész motivumnak tojásvonal a foglaló formája; legnevezetesebb az, hogy a külső vonalat erősen tagozzák a rajta lévő bemetszések; a középső levél nagyobb itt, mint az eddig látottaknál és rácshoz hasonló himzés díszíti. A tulipán a szerkezetben többnyire koronázó motivumnak szerepel, de nem ritkán az oldalvirágok között is helyet foglal.

Apróbb virágok s bimbók is szerepet kapnak, részben mint fő-, részben mint mellérendelt motivumok.

Megtörténik sokszor az is, hogy valamely szerkezetben csupa kicsi virág van; ezeknek foltja egyenlő értékű, egyik sem érvényesül a másik rovására. Ilyenkor a kompozicióban egy-két vonal, mint ágazat szerepel s ezeket az ágakat díszítik a kis rózsák, cseresznyevirágok inkább ötletesen, mint megállapodott rend szerint. Különösen említésreméltó a *cseresznyevirág*, mely egymást belül érintő két kis kör. Ez a minta fejlődik, szinte határtalanul változatosan. A külső kör helyett elipszist is látunk. Általában: sok az apróbb motivum, különösen ha a ködmön tisztán himzett díszítéssel készül.

FAMÓDRA SZERKESZTETT SZŰCSVIRÁGOK. (40—41)
Losoncz vidékéről.

Az állatvilágból vett motivum ritkaság; akad galambforma, de láttunk papagályt is, nagyon naivan ugyan, de jellemző ábrázolásban. A magyar címer is előfordul, mint díszítő elem.

A szűcsremekeken nagyon érdemes magát a kompoziciót is vizsgálgatni. Alapeszméket találunk, amelyek vezetik a virágozó mester kezét a tervezésben és a motivumok csoportosításában. A tervezés nem ötletszerűen történik: annak jellegzetes szabályai és korlátai vannak amelyek részint magukról a díszített felületekről, részint a motivumok tulajdonságaiból és az anyag természetéből sarjadnak. A tervezésre legelsősorban a díszítésre váró terület van befolyással, ez áll elő az első kivánalmakkal s megköveteli például azt, hogy a virág alkalmazkodjék a díszítendő terület nagyságához és alakjához. Ködmöndíszítésre legalkalmasabb rész: a hát. Ez a legnagyobb; szabás, varrás, szegés után szabályos trapézalakú marad a hát; különösen régente tele is teremtették virágdíszítéssel!

Általában kétféle típusba oszthatjuk a ködmöndíszítési szerkezetet: a nyaknál kezdődik és halad lefelé, háromszöghöz hasonlóan tölti ki a teret; vagy alul kezdődik és *fa*alakú kompozició módjára halad a nyak felé. A díszítésnek e mindkét módja nagyon régi és egyformán elterjedt.

A 36. ábra foglaló formája trapéz. Tökéletesen alkalmazkodik tehát a díszítésre váró felület alakjához; részarányosan elrendezett, jobbra-balra hajló rozmaringágacskából nő ki a szimmetriális tengelyben elhelyezett ág, melynek végén tulipán díszeleg. Az ágak gazdagon rakvák rozmaringlevéllel; a levelek között apró motivumok foglalnak helyet, nem nagyon uralkodó foltokban; csak a két nagyobb forgórózsa van kissé kiemelve.

A 35. ábránál a tengelyt emelték ki elsősorban, de beléje csak kisebb motivumot helyeztek; a jobbról-balról következő rózsamotivumok adják a szerkezet legnagyobb foltját. Ezektől kifelé: egyre kisebbedő motivumok foglalnak helyet a hullámosan hajló ág mellett. Az utóbbihoz hasonló igen szép szerkezetet látunk a másik ábrán; a motivumok foltjai meglehetősen egyenlő értékűek, arányosan helyezkednek el, s körülbelül úgy, hogy a középső legnagyobb mintához viszonyítva, meglehetősen egyensúlyban legyenek.

Legérdekesebb a *fa*módra való szerkesztés, ami igen réginek látszik és a szürvirágnál is nagyon elterjedt; alapjában ez is keleti módja a díszítésnek s megtaláljuk ezt más vidékeken is. Annyi bizonyos, hogy ez típus. Nézzük a 27 *a* ábrát. Az *a* rajzból még hiányzanak a tipikus *fa* kellékei, de a szerkezet már ebben is megvan. Látjuk a szív foltjait, látjuk derékban a rózsát, utána az összekapcsoló levélalakzatot, végül a koronázó szegfűt. A *b* példánál a tipikus fakompozíciónak minden kelléke ott van. Nem hiányzik semmi. Először is ott a szív, utána a kapcsolóforma; erre nagyobb motivum következik (legtöbbször rózsa); azután bimbót látunk, mely átmenet a szegfűbe. A fatípust látjuk legkisebb részletekig érvényesülni a 31., 32., 34., 40., 41. ábrákon. Ezeknél csak a minták változtatása adja meg a különféleségét és változatosságot. Általában: ezeket a szerkesztéseket bizonyos könnyedség, kecsesség jellemzi, igazán rájuk illik a *virág* név. Szürdíszitéseken az ilyen kompoziciók sokkal nyomottabbak, ridegebbek; bizonyosan azért, mert itt a fatípus alkalmazkodik ahoz a térhez, amelyet díszít, a szürökön viszont csak a gallér sarkán foglal helyet, ahol tengelye nyulánkabbra nem fejlődhetik; a ködmönökön a bátat díszíti, az aljban kezdődik a virág, felfut a háton egész a gallért díszítő prémig, s így tehát karcsú alakot ölthet.

SZŰCSVIRÁG HÍMEZVE. (42)
Daróczi ködmönről.

A 33. ábra kompoziciója nem tipikus fa, amit úgy kell érteni, hogy ámbár a szerkezet elég jó, de nem olyan palócos, mint az iméntiek. Ezen magas, karcsú szárat látunk cserépből kinőni s azt csupa rózsa díszíti; az egészet a rozmaringlevelek kissé élénkítik, de különösebb jelentőségük nincs.

Díszítették a ködmön ujjának végét is, természetesen kisebb mintákkal, melyek a nagy virágokhoz hasonlóak.

A ködmön elején ritkán látunk díszítést; a gombon szükséges a parádé. A gombot csakugyan többszínű bőrből kötik rózsabimbóalakra; a gomblyukat bőrzsinórból készült kötők helyettesítik, amiket szintén cicomáznak.

A ködmön elejének alsó sarkára azonban néha jut mégis díszítés. Ilyen a 37—38. ábra; a díszítés szigoruan alkalmazkodik a sarok hajlásához, a vezető vonalak mindig a sarokhoz görbülnek.

A ködmönök színpompában valóságosan duskálnak.

Láttunk olyan ködmönöket is, melyeken nincs virág, csak szines bőr- vagy posztópántlikákból kötött 8—10 bojt díszíti a háti részt. A parádét tetézik a bojtokban végződő átvető színes, sodrott selyemzsinórok.

A hosszú bundának is van díszített és egyszerű fajtája. A salgótarjáni piacon hosszú, díszítetlen bundában paprikát árult egri Biró István. Kérdeztük tőle, hogy az ő bun-

dája miért olyan egyszerű, miért nincs kicifrázva? Azt válaszolta: ő ebben a bundában csak piaczozni jár, nem pedig templomba, — csak az cifráztatja a bundáját, aki templomba jár benne!...

Nők is, férfiak is viselnek olyan kis kurta bundát, aminek *kissárga* a neve, sárga színéről, amit a különleges festési eljárástól nyert. Az ilyet a szűcs kivarrja selyemmel, szűcs-selyemmel úgy, amint a falu divatja kívánja. A lapos gombokat lencsésgombnak nevezik; a kecsői, méhi, simoni, darnai, serkei nemes asszonyok ezüstgombos, paszomántos, rókatorkos mándlikat viselnek selyemből s finomabb szövetekből.

Balogvölgy asszonyai hosszú, rókamálos bundát viselnek, melynek széles prémgallérja fölfelé áll, úgy, hogy a fej alig látszik elé belőle.

Egyes vidékeken a tarka hímzést szeretik, de sok helyen a ködmön, a bunda sárgásbarna alapszínén a kivarrás komoly, fekete. Ezeket az ünnepélyes ruhadarabokat Miskolcz környékén még nagy számban látjuk s olyan finom aprólékos mintájú díszítést találunk némelyiken, hogy lepirítja magát az ötvösművészetet is.

Vannak rövidebb s hosszabb kerekgallérok is.

A miskolczi tejpiacon télnek idején egy nénikét láttunk ködmönben; a nénike csakhamar megvallotta, hogy bizony ő ilyen hidegben az ura bekecsét viseli, mert női viseletben megfáznék, ha órákhosszat álldogálna a tejpiac kövezetén.

Ezen a vidéken az állati bőrökből készült ruhák kultuszát a vasuti állomásokon is látjuk, mert a vasuti szolgaszemélyzet itt a téli hónapokban szebb, módosabb bundában tesz szolgálatot, mint másutt.

A bőrruhákat inkább falun élő paraszt-szűcsök díszítették, természetes tehát, hogy a virágok népies ízlésűek. A falu ízlésének hatását azonban ott leljük a városi szűcs munkáján is, ami szintén természetes, mert hiszen a városi mester is a falu népének ízléséhez igazódott, hogy a nép kedvire való virágos ruhadarabbal szolgálhasson. A városi mester sokszor volt kénytelen falusi fiút fogadni inasnak, s nem egyszer az inas oktatta ki mesterét a falu ízlésére, amiben van valami jellemzően közös, van bizonyos hagyományszerű az országban. A szűcs szívesen nevelte fiát a maga mesterségére, mert hiszen ez régente jómódot és tisztességet jelentett; a céhéletben sok előnyt biztosítottak a mesterek fiának, aki remekkészítésnél több elnézésre is számíthatott. Ifju Kun János miskolczi szücslegény remekét, 1791-ben hibásnak találták, de mert ő mester fia volt, remeke «különös megegyezésből akceptáltatott.» A mesterember fia, vagy az, aki mester özvegyét vagy leányát vette feleségül, a céhbeállás summájának felét fizette. Ez is egyik oka, hogy a mesterség a család több nemzedékének kezén úgy megmaradt. Természetes tehát, hogy az ősi minták átöröklődtek, s azokat a fiú kegyeletből is őrizte.

A népies ruhadarabok díszítései az egész országban még azért is mutatnak számos közösséget, mert hiszen a céhek előírták a köteles vándorlási időt, ami rendszerint három esztendő volt. Ezt az időt «jó Levelekkel» kellett visszatéréskor igazolni; aki a vándorlást nem igazolta, azt nem volt szabad műhelyben alkalmazni, különben a mestert érzékenyen megbüntették, a legényt pedig a városból kiutasították. A céh a vándor részére pöcsétes levelet, «Kundschaft»-ot állított ki. Miskolczról, Vértesy Sándor közlése szerint, évenkint 25—50 szűcslegény kelt vándorútra; később vándorkönyveket adtak ki útlevélnek. A legénynek a város céhmesterénél vagy atyamesterénél kellett jelentkeznie, aki a Herbergen szállást s élelmezést adott neki, és gondoskodott, hogy a vándor munkát is kapjon. Két heti fölmondás után mehetett tovább, de könyvét sok helyt az elüljáróság is «vidimálta.» Aki nem járt vándoruton, arra úgy szólt a regula, hogy «remeke nem akceptáltatik.»

A szűcsmunkák olyan szépek is voltak, hogy aki ócsárolta, valóságosan vétkezett. A miskolczi szűcsök céhszabályai így rendelkeznek: «Ha valamely Szüts Mester Ember más Szüts Mester Ember művét vizsgálván együtt is, másutt is, Városban vásárban, közönséges vagy kiváltképpen való helyen szóllaná, gyalázná vagy ótsárolná, büntetése lészen 1 Rfrt.»

A szép ködmönök és a cifra bundák viselete azonban már itt is pusztul. A palócasszonyra is ráalkudja a posztókabátot a városi boltos, a nép leányait is elragadta a módi. A ködmön száz év előtt is csak olyan volt mint ma, s aki ködmönben jár, az úgy öltözködik, mint öreganyjának az öreganyja. A modern nő pedig, mégha föld népe is, már maradiságnak tartja az ilyesmit. A bécsi posztókabát örökösen fordul, divat szerint, az tetszik tehát! A gyári portéka kiszorítja lassankint a régi tartós készítményeket, amiket egész életen át elhordott vevője, sőt maradéka is. Az is baj, hogy a legelők fölosztásával csökkent az állattenyésztés; az uraság mohóságában kiirtotta az erdőket, ahol pompás legelők voltak, mert a fa gyökerei megkötötték a talajt, ma azonban a zápor, különösen hegyoldalakon, szabadon vájja a gödröt s így pusztul a legelő.

Pusztul a ködmönviselet, a vásárokon egyre rövidebb a szűcssátrak sora; a rókafarkat limbáló szűcscégérek a város előkelő részeiből, a mesterek elszegényedésével, a város külső viskóira kerültek. Maholnap a régi viselet emlékét csak a népdalok őrzik:

Ihajla, ezt a kislányt nem az anyja nevette,
Zöld erdőben jegenyefa termette.
Férjhez menne, nem kell neki édesanyja dunnája,
Betakarja szeretője subája.

No meg őrzik a régi viseletet az ilyen jóizű közmondások is: Eb a juhász bunda nélkül. — Juhászbundára bársony folt. — Könnyű bunda alatt könnyű megfázni. — Nyáron két bunda, télen szűr se. — Télen a szalonnát, nyáron a bundáját el nem hagyja az okos.

SZŰCSVIRÁG. (43)

A szűrszabó a szép himzett virágok helyett most már olcsó posztóapplikációkat alkalmaz, a szűcs azonban nem térhet át ilyen könnyedén efféle olcsóbb eljárásra, mert ezt nem igen tűri meg a bőrruha állandóbb, drágább anyaga. A magyar szűcs nem vág ki piros bőrből olyan nagy díszitéseket, mint a garammenti tótok mesterembere, legföljebb hogy apasztja a díszítést.

A népművészet e pusztuló termékeit a nép sem becsüli már, szívesen túl is ád rajta, ha garast lát érte, — cigány-házalók, ócskás kereskedők vásárolják össze, természetesen potom áron, a régi kacatot. Az ócska ködmönök bőrét csizmadiák szabdalják fel toldozni-foltozni, vagy a ha másra nem tudják a szattyánt használni, csizma talpa alá teszik, csikorgónak.

Magunk is találtunk nem egyszer csizmadiaműhelyekben ködmöndarabokat, amelyeken a szűcs virágozásának nyomai voltak. Sőt nem egy itt közölt szűcsremeket ilyen eldobott bőrdarabokról, a varrás helye, a bőr szine és himzésfoszlányok útmutatása nyomán sikerült megállapitani és megrajzolni.

*

Az állati bőrből készült ruha után, ősiség rendén, kétségtelenül a *szűr* következik, (44. és többi) mely nevét a *szőr* szó után vette. A Fogarasi-szótár így határozza meg: «Kutyaszőrű gyapjuból kallott durva daróczposztó». Abaposztónak, halinának is mondják, amit csapónak nevezett mesteremberek készitenek. Ez az olcsó szövet roppant erős: texturája

szálas, felülete szőrös, érdes; nehéz anyag, vastagsága és szövedéke miatt nem igen hajlik; színe legtöbbször fehér. Ilyenre virágoztak legszívesebben, mert a színekben nagy szabadságot engedett. Hibája, hogy könnyen piszkult. A fekete posztó is divatos volt; feketére különösen piros, sárga és zöld színnel virágozhattak szépen. Színének tartóssága miatt nagyon becsülték. A sötétszürke posztó ritkább volt; ultramarinkék virággal ékesítették legszívesebben s parádéskocsisok különösen kedvelték.

Ratkó, Jolsva, Csetnek, Klenócz községekben a durva juhgyapjúból igen sok szűrposztót és pokrócot készítettek. Ratkón 1866-ban 75 szűrcsapó 1600 vég szűrposztót készített. Csetneken a gombkötőknek 1705-ben, Klenóczon a csapóknak 1815-ben, Nagyrőczén 1834-ben, Rimaszombaton 1611-ben már céhük volt. Gyöngyösön a csapókat vastagszűrposztósoknak nevezték. A Bene-völgyben a mult század elején a Hármasforrás vizének mentén 17 kalló dobogott és tömérdek végszámra verte szűrposztónak a magyar juh szőréből font fonalat. A kelmét szamárháton szállították el a csapók a kallóktól. Nyustya rimavölgyi tót községben is nagyon sok szűrszabó volt; 1825-ben már céhet alkottak. Losonczon 1835-ben 12 gombkötő mester és 14 szűrposztós élt. A losonczi vásárok híresek voltak arról, hogy ott került össze a legtöbb szép cifraszűr.

A szűr fajai: öregszűr, hosszúszűr, köpönyegszűr, dolmányszűr, halász-szűr, révészszűr, béres-szűr, galléros szűr, gallértalan szűr. A hosszúszűr neve: csuha; a rövid szűr neve némely vidéken: kankó.

A cifraszűr a lakodalmi meneteknek is nagy ékessége volt. A vőlegény menyasszonyát hajdan a templomba lóháton kísérte, amikor a cifraszűr úgy takarta be a vőlegényt és lovát, akárcsak koronázási ceremónián palást a királyt.

A tatai, pápai s privigyei szűrök mellett híres volt a gyöngyösi szűr; a bakonyi cifraszűrrel egy sorban emlegették az egri cifraszűrt is.

A szűrhöz nemcsak sok nóta, de számos példaszó is fűződik. Mindenhol ismerik ezt a közmondást: Kitették a szűrét... A legény cifraszűrben ment leánykérőbe; egyideig elbeszélgetett s indulván, mintha véletlenül történnék: ott felejtette a szűrét. Hajnalfelé aztán visszasompolygott. Ha a szűr nem lógott künt a tornácban, akkor tudta, hogy övé a lány. Ha pedig a szűr künt lógott: kereshetett feleséget másütt, mert elutasították. Réső-Ensel Sándor, a magyar népszokásokról irott könyvében, ezt a szokást bakonyvidékinek tulajdonítja.

A balassagyarmati törvényszék azonban súlyos rabságra itélte még 1903-ban Lovász Mártont, aki egy leányt agyonszúrt, mert — kiakasztotta a szűrét. Látjuk tehát, hogy a szűrkitevés a palócoknál ma is szokásban van.

A szűrt nemcsak a népdal, hanem a magyar közmondás igen sokszor emleget. Fakó kocsi, kenderhám, nemes ember: szűrdolmány. (Elszegényedett nemesember.) — Jobb egy rongyos szűr két semminél. — Szűrujjában az esze. — Szűrben keresték, köpönyegben elköltötték. — A bunda volt a melegebb viselet azért tartja a közmondás: A bunda csak bunda, a szűr meg szűr. (Ezen átjár a hideg.)

A palóc népművészet java holmija: a palóc szűrszabó remekei. Büszke is volt rá az is, aki készítette, s még büszkébb, aki viselte. A palócnak, régente, nélkülözhetetlen ruhadarabja volt a szűr, sok faluban még ma is látunk idősebb embereken, akik úgy tartják illendőnek, hogy templomba díszes szűrben ballagjanak még nyáron is. A szűr a nyugalom és ünnepély köntöse.

A palóc szűr javarészt Losonczon és Balassagyarmaton készült. A szűrszabók onnan hordták szerte palóc vásárokra... És ma már Balassagyarmaton nincs olyan szűrszabó aki virágoz... Losonczon, Györi János műhelyében azonban még láttunk cifraszűrt, amilyet, nagy ritkán, rendelnek is még egy-egy példányt. Valamikor Losonczon dolgozott Rakottyai Zsiga is, de vénségére elhagyta mesterségét és korcsmáros lett. Nála dolgozott még legutóbb is Englert Béla, akinek rajzkönyvéből több különösen ügyes és értelmes rajzot mutatunk be.

Rimaszombatban hajdan a szűrszabók, csakúgy mint a szűcsök, a gubások, aranyművesek, csutorások, az egész magyar ipar történetére kihatóan, nagy szerepet vittek. Egy följegyzés szerint, 1821-ben 93 szűrszabó, 198 gubás és 124 csizmadia élt ott. Megkérdeztük a rimaszombati általános ipartestületet, hogy mi él még ebből a régi szép iparosvilágból? Az ipartestület elnöksége (1914, szám 62) következően volt szíves válaszolni. Levele mindenesetre érdekes kortörténeti okmány:

«Szíves érdeklődésre, sajnálatunkra, csak annyit közölhetünk, hogy városunkban a szűrszabó-, szűcs-, csapó-, gubás-, fazekas- és takácsipar egykor szépen virágzott, de most már teljesen megszűnt. A céhek életére vonatkozó okmányok és tárgyak megmaradt s testületünk által átvett csekély részét a gömörmegyei múzeumnak adtuk át. Egyetlen szűcsiparosunk a régibb időből Borsos Sándor, kinek díszes virágos munkái kiállításokon, rajzai szaklapokban is megjelentek, kilenc évi amerikai tartózkodás után a napokban érkezett haza, Putnokra költözött. Utolsó szűrszabónk pedig Kovács István volt, ki iparát legtovább folytatta s atyja céhmester volt, jelenleg a helybeli munkásbiztosító-pénztár hivatalnoka.»

KANÁSZ CIFRA SZŰRBEN. (41)
Vállán karikás, hátán kürt.

A palóc szűr közé került bizony más vidékről is, mert a gazdák állatjaikkal, terményeikkel messzebb városok vásárait is fölkeresték, jó vásár után ott vettek olyan szűrt, aminek virágozása eltér e vidék mintáitól, ámbár hogy rokonság mindig van: különösen az egri minták mutatnak az ipolyvölgyi mintákkal hasonlatosságot.

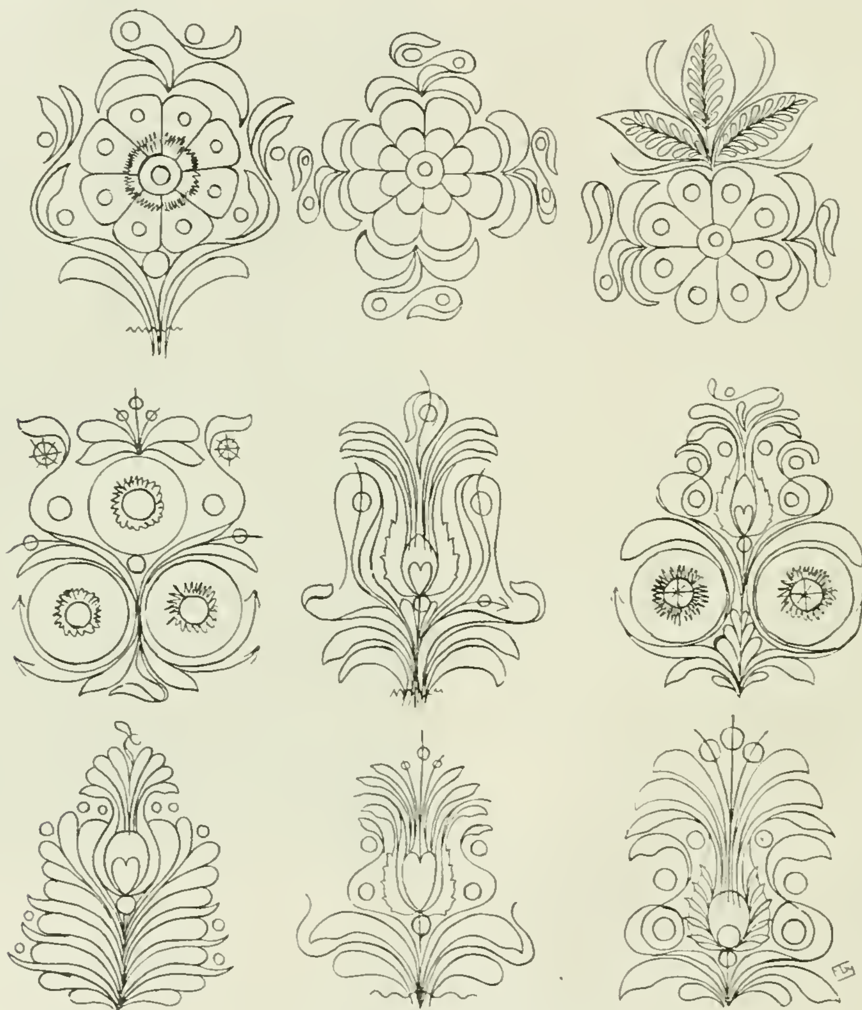
Nézzük már most: milyen a palóc cifra szűr!?

A díszítés főhelye a háton lecsüngő négyszögletű gallér; ezt föltétlenül díszítik, nagy felülete valósággal kínálkozik hozzá. Díszítik a szűr oldalát is, körülbelül a könyök magasságában; ez az oldaldísz néha nagy felületet foglal el, de legtöbbször csak tenyérnyi széles szalag. A tipikus palóc-szűrnek feneke is van: az ujja ugyanis nem nyitott, de be van födve köralakú posztódarabbal, ami díszítésre szintén igen alkalmas; ide, a szűr «bekötött ujjába» rakja apróbb holmiját a gazda. Virágdíszt alkalmaznak általában a szűrre ott, ahol erre alkalmas szöglet vagy egyéb alkalmas felület kínálkozik. A váll díszítése nagyon ritka.

Jellemzi a palóc-szűrt külömben, hogy díszítése szertelenségbe nem igen csap, mint más tájak, például Borsod vidékének szűrje, amelyen a posztó alig látszik a cifrától. A palóc-szűrnek legtöbbször csak a gallérja van virágozva, s a mester kezét inkább ízlés, mint pazarlás vezeti.

Maga a díszítés kétféle teknikával készül: himzéssel és applikálással.

Az applikálás úgy történik, hogy színes posztóból kivágott virágokat varrnak a szűrre, sokszor zsinórszegélyzéssel. Az applikálás eddig ezen a vidéken legföljebb mint szegés szerepelt, tulajdonképpeni virágozásra sohasem alkalmazták, amióta azomban a varrógép ide is eljutott, s a hamaros, olcsó munkát kívánja már a nép is: a szűrszabó is változtatott ornamentikáján. Fekete vagy barna posztóból metszi ki a díszítést és rávarrja géppel ugyanazon helyekre, amiket a szűrszabószokás a virágok részére állapított meg ősidők óta. Csodálatos, hogy ebben a változott díszítésmódban, a szövetapplikációban is mennyire otthonosak lettek szűrszabóink, s hogy milyen harmónikus, szép rajzú díszítések kerülnek elé már a varrómasina alól is.

ROZMARINGLEVELES. (45)
Változatos alkalmazása szűrökön, rózsákkal.

Külömböző községek a szűrt külömböző színű posztóval szegetik, ilyen színéhez az illető község állhatatosan ragaszkodik. A hangonyiak például századon át vörös posztóval szegettek, mint ezt a falu hagyománya beszéli, s egyéb színről a hangonyi ember hallani sem akar. Vannak magyarázók, akik e megkülömböztetésben régi hadi szokás emlékét látják.

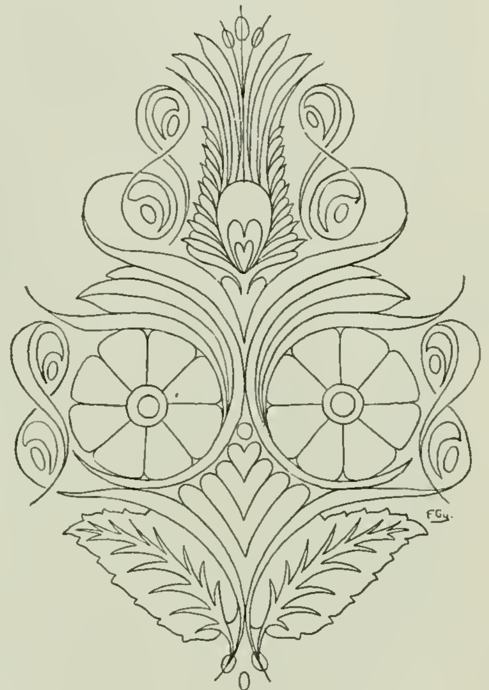
A nép lelkéhez azomban mégis csak a virág marad legközelebb. Virág alatt a nép azokat a díszítéseket érti, amelyek használati tárgyain, eszközein, ruháján előfordulnak.

Főképen pedig azokat a díszítéseket jelenti a virág nevezet, miket maga a nép alkotott lelke gyönyörűségére: szűrvirág, kendővirág, ködmönvirág stb. Ládavirág, székvirág, szóval bútorvirág nincsen, mert az már: tulipános!

A palóc-szűr virágai himzéssel készültek. Alkalmas erre a posztó anyaga is, melynek határozatlan szövedéke a fonálvezetésben a legnagyobb szabadságot lehetségessé tette. Nem lévén a posztó szemcsés vagy hálószerű szövésű, nem is korlátozta a mester tűjét semmi irányban. A fonalak, amint nyilvánvaló is az anyag természeténél fogva, lehetőleg rövid alakban feküsznek. Mennél közelebb fekvő pontokat kötni össze: ez az elv jut érvényre a szűrvirág himzésénél. Igy például a rózsánál a fonalak a középpont felé futnak. A fonalak sűrűn egymás mellé sorakoznak s vastag ágak révén: nagyobb foltoknál kissé kidomborodnak, úgy, hogy színek nélkül is lehetséges a motivumok elkülönítése, bármilyen szorosan legyenek is azok egymás mellé helyezve, mert közöttük barázda keletkezik, mely a rajzot szépen érvényre juttatja. Fonálnak a hárászt (berliner) használják; ennek vastagsága felel meg legjobban a posztó anyagának is.

A szűrvirág elemei igen egyszerűek. Két főcsoportra oszthatók: *levelekre* és *virágokra.*

A levél legegyszerűbb és egyszersmind legérdekesebb alakja a rozmaringlevél Ez a motivum minden díszítőmódban föltalálható. Nem ismerünk díszítő stílust, ahol ezzel ne találkoztunk volna, akár mint alárendelt, akár mint kiemelt motivummal.

RÓZSALEVELES. (46)
Fent liliomos; szűrhimzés Losonczról.

Két utat követhetünk e motivum meghatározásánál. Mondhatjuk azt, hogy mint a rozmaringlevél kezdetleges stilizálása, különleges magyar nemzeti motivum, amit sajátos magyar népművészetünk állapított és fejlesztett ki, — de tekinthetjük átvett elemnek is, mely nemcsak hogy átkerült a magyar népművészetbe, de valósággal nemzeti jelleget is öltött.

Az tagadhatatlan, hogy e motivumnak és változatának legnagyobb jelentősége a magyar népművészetben van; alig találunk népies ornamentumot, amelyből ez hiányoznék, leszámítva azt az esetet, mikor az tisztán ebből a motivumból van fölépítve. Ez különösen a bemutatott szűrvirágokra áll. Még azok a virágalakok is, melyek ettől a motivumtól függetleneknek látszanak, visszavezethetők erre. Nézzük meg bármelyiket: az egyszerű levélmotivum és annak változatai mint alapvető elemek szerepelnek. Szinte kimeríthetetlennek látszik ennek az igénytelen levélkének alkalmazkodó képessége. Motivumképzésre, alárendeltebb tér- vagy formakitöltésre egyaránt alkalmas (45).

Fontos levélforma a rózsalevél. Legtisztább alakjait az 46—49. ábrákon láthatjuk. Ezek képezik a virág alapját; erre épültek föl az itt említett díszítések; a levél stilizálása igazán szépen sikerült, alig-alig tér el a stilizált motivum a mintától; megtartotta a rózsalevél általános alakját, erőteljesen bár, de nem hibásan, kifejezésre juttatta erezetét, megfigyelte csipkézetét, szinte nagyítóüvegen meglátott hűséggel utánozva azt. Ezt a csipkézetet átvitte azután más motivumokra, például a liliomra is. Látunk rózsaleveleket, melyeknek csak a foglaló formája emlékeztet az eredetre; itt az erezetet rozmaringágacska pótolja. Ilyeneket látunk például az 50., 51. és 52. képeinken.

Meglehetősen terjedelmes formájánál fogva fontos szerep jut a szűrvirágok szerkezeténél a rózsalevélnek. Nem lehet már olyan szabadon és könnyedén bánni vele, mint a kis, variálható rozmaringlevéllel; alkalmazkodóképessége sokkal kisebb, elhelyezése is nagyobb gondot, több körültekintést kíván. Leggyakrabban a kompoziciók alján látjuk kettesével részarányosan elhelyezve; a két levélre helyezkednek a virágok, azokra van építve az egész ornamentum. Mint önálló motivum is szerepelhet.

A tölgyfalevél a legnagyobb levélforma, amellyel a palóc szűrvirágok során itt-ott találkozunk. Példát erre az 54. ábrán láthatunk. Nagyságánál fogva ez is a kompozició alapjául

SZŰRHIMZÉS. (47)

Alul rózsalevéllel, fölötte szives rózsával: fent tulipánnal.

szolgál. Ennél a motivumnál azonnal szembetűnik az erős stilizálás. A tölgyfalevél azonnal felismerhető benne, de ha szétbontását is megpróbáljuk, — nagyobb rozmaringlevelekből álló, összetett motivumnak tekinthetjük, melyben a rozmaringlevelek egy főér mentén helyezkednek el, mindegyikük egy kisebb levelet zár be, melyek összességükben ágacskát képezve, a levél erezetét alkotják.

Még mint nagy, önálló levelet felemlíthetjük a 55. ábrán látható két részarányos motivumot, melyek a koronát fogják körül. Ez a levélmotivum azonban nem egyéb, mint kétszer hajlított erezetbe ékelt kisebb s hegyes rozmaringlevelek összetétele.

A többi levelek, melyek a szűrvirágokban előfordulnak, nagy változatosságuk mellett sem egyebek, mint a rozmaringlevél változatai. Ezek a levelek soha sem szerepelnek ön-

állóan, mint a nagyobb levelek, inkább összetételekben fordulnak elő; mesterük bámulatos ügyességgel tud bánni velük. Jóformán minden más virágon újabb és újabb alakot mutatnak, sokszor azonosságuk mellett is.

Jóllehet levélmotivumokban a szűrvirágok nem nagyon gazdagok, (hiszen csak három fajtáról emlékeztünk meg, sőt megengedhetőnek tartjuk azt a felfogást is, hogy csak egy levélről: a rozmaringlevélről és ennek változatairól lehet szó) mégis, mintha ezek a levelek soha meg sem ismétlődnének, mintha minden virágban újak lennének, önálló jellemvonást látszanak mutatni, soha sem unalmasak, összetételeik természetesek, naivak, soha sem erőltettek. A szerkezet ügyességét is bizvást dicsérhetjük. Itt szerepet kell juttatnunk a virágmotivumoknak is, melyek nagyban hozzájárulnak ahoz, hogy a nagy alkalmazkodó-

EGYENES SZŰRVIRÁG RÓZSALEVÉLLEL. (48)
Fölötte szives rózsával, tulipánnal, a középen szekfűvel, melyet búzakalász koszorúz. Győri János műhelyéből.

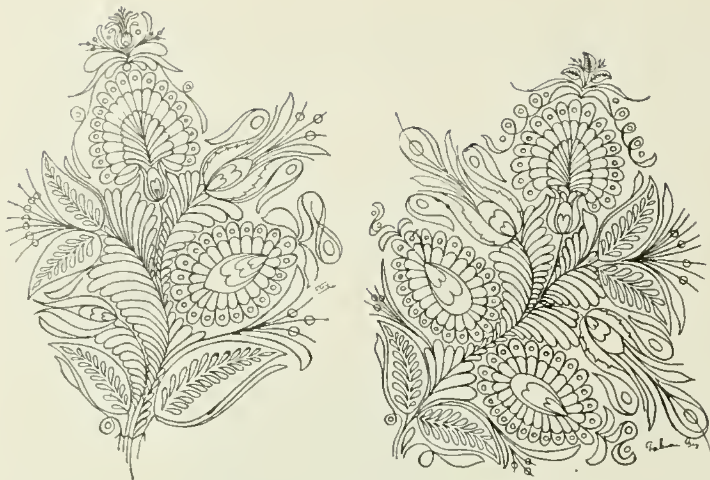

SZŰRHIMZÉS. (49)
Farendszerű rózsalevéllel, forgó malomrózsával, igen szép tulipánnal, Losoncról.

képességű levelek érvényesülhessenek. Bármily nagy szerepük van a leveleknek a palóc szűrornamentikában, mégis alárendeltebbek a virágoknál, akármilyen önállóknak mutatkozzanak is némelyik példán.

A virág rendesen uralkodó minta a szűrdiszítésben.

A leveleknél terjedelmesebb foltjuk, megállapodottabb, határozottabb formájuk lévén, melyek nem változnak olyan könnyen, mint a levélalakok, jelentőségük sokkal fontosabb is. A virágok megkövetelik, hogy a szerkezetben mindig a főhelyet kapják és foltelosztásuk legyen döntő minden más motivum elhelyezésénél. Mindig a szerkezetek fejét vagy törzsének középpontját képezik. A levelek mellettük olyanoknak látszanak, mintha a naiv virágmotivumoknak csupán gazdagítására szolgálnának. Számtalanszor fordulnak elő önállóan.

GÖRBE SZŰRVIRÁG. (50—51)

Alul rózsalevél, melyben az ér: rozmaring-ág; felette szives rózsák, legfölül szekfű.

egy-két levéllel díszítve, melyek azonban mindig csak a virághoz tartozóknak látszanak.

Legsűrűbben és legtöbb változatban előforduló virágelem: a *rózsa*.

Ez minden díszítőmódnak általánosan ismert alakja. Tulajdonképen nem más, mint a kör és ennek különböző díszítő képzése. Nem vehetjük a rózsa szigorú értelemben vett stilizálásának, mert csak foltjának tekinthetnők, ha fölülnézetben szemléljük. A szűrvirágok rózsái sem egyebek.

A rózsa legkezdetlegesebb alakja az egyszerű köridomú folt. Ez a naiv forma igen régi virágozásoknál is előfordul s középpontjának megjelölésével máig használatos volt. A 45., 46. képeink mutatnak ilyen példákat: a rózsa egyszerű kör csak, amiben kisebb kör foglal helyet; ennek a színe más, csipkeszegéllyel is díszítve van.

A rózsának legáltalánosabb alakja az, amelyen a külső körvonal nyolc egyenlő karélyra van osztva, melyek a középkörig — azaz körökig — érvényesülnek, nyolc cikkre (vagy, ha szabad ezt a kifejezést használnunk), nyolc szirömra osztva a motivumot. Gyakran minden sziromban pont foglal helyet, megtörve annak színét és gazdagítva a virágot. Ez az úgynevezett nyolcas rózsa. (45. ábra első és harmadik rajz.) Néha még a szirmok is osztva vannak két részre (45. ábra 2. rajz), de ebben a formájában már ritkán találkozunk vele.

Divatban volt régente a rózsa «satirozása» is: a rózsa színe a közép felé fokozatosan sötétedik, hímzés alkalmával a középpont köré fokozatosan sötétedő szálakat varrtak. Ilyent látunk a 45. ábra 1. rajzán.

A «nyolcas rózsán» kívül több részre osztott motivummal is találkozunk. A négyes, nyolcas, tizenhatos osztás leggyakoribb. Ez a kör természetéből úgyszólván önként következik s nem is csoda, hogy legtöbbször ilyen osztásra jár a virágozómester keze. De előfordul a hetes, kilences és másféle páratlan számú osztás is. Ezzel leggyakrabban az úgynevezett «forgó» vagy «malom-rózsák-

SZŰRVIRÁG RÓZSALEVELEKKEL, (52)

melyekben az ér: rozmaring-ág. Bolyk községből.

nál» találkozunk, amikor a hímző csupán arra törekszik, hogy a csavart osztó vonalak körülbelül egyenlő távolságokban tagolódjanak el.

A malom-rózsát tulajdonképen hegyükkel a középpontban találkozó, körben elhelyezett rozmaring-levélcsoportnak is nézhetjük. Ilyeneket látunk a 49. ábrán. A forgó rózsát igen szeretik, talán azért, mert úgy látszik, mintha valami kis élet, mozgás, forgás volna benne (32. és 36.).

Érdekes, hogy a szűrszabó-mester rózsájánál nem fordul elő az ötös szám, mely természetrajzi szempontból a rózsára jellemző.

A «*szíves rózsa*» nagyon kedves eleme a szűr-ornamentikának. Tulajdonképen nem is szoros értelemben vett rózsa, mert nem köralakú, hanem ellipszis vagy pedig tojásformájú. Más vidéken «pávaszemes rózsa» néven ismerik, de a palóc szűrszabó szótárában ez az elnevezés nincsen meg. Szíves rózsának nevezik itt azért, mert a minta magva szív, sokszor több, egymásba helyezett szív. Szíves rózsákat látunk a 47., 48., 56. stb. képeinken.

TŰLKÖLŐ KANÁSZ, SZŰRBEN. (53)
Vállán az ólomöntésekkel díszített karikásnyél.

A szíves rózsa legtöbbször tojásforma keretbe van zárva. Ezen belül mandulaalakú forma van, amely néha nem végződik hegyben, hanem alkalmazkodva a külső vonalhoz, tojásvonal is maradhat. A két vonal közötti forma rozmaringlevelekre van osztva, az 50—51. ábrán két sorban is. A levelek gyakran ponttal vannak gazdagítva. Most azután egy nagyobb szívforma következik, mely még egy vagy több szívet zár magába. A mintát osztó vonalak súlya mind a tojásvonal keskenyedő részére nehezedik, erre felé irányul a szív hegye is. A szíves rózsának nagy szerepe van a szűrvirágozásban. Fontossága majdnem akkora, mint a rózsáé. A szív különben azért is fontos, mert főalkotó része a «tulipán»-nak, azaz : liliomnak.

A *tulipán* számos változatban fordul elő a palóc szűrökön.

Típusa egy tengelyes, részarányos motivum, mely tojásformájú mag két oldalán elhelyezett levélből áll, a két levél közt levő üres forma pedig levelekkel van kitöltve. Példát erre az 54. ábrán látunk. Az egész motivum különben a tulipánvirág hosszmetszetének látszik. Kívül látjuk a kehely metszetét, mely a maghont zárja magába, amiből a porzók magasra emelkednek; a többi levél is metszetben ott látszik a kelyhen belül elhelyezve. Tagadhatatlanul a tulipán a legkarcsúbb motivum, s ez a tulajdonsága azonnal szembe tűnik, mihelyt összehasonlítjuk a többinek vaskosabb jellegével. Sok változata van. Legszebb talán a 49. ábra tulipánja. Ennek magva lencsealakú (ez a leggyakoribb) és szíveket zár magába. Az egész félig kinyillott tulipánra emlékeztet, melynek szirmait fonállal vonták össze, hogy szebb alakja legyen. A porzókat makkocskák helyettesítik, a két külső szirom széle csipkés. Magát a mintát hegyével lefelé álló tojásvonallal kerítették be.

A *liliom* széle rendesen csipkés. Ez néha úgy is keletkezik, hogy a záró levelekbe rozmaringlevelek vannak elhelyezve, melyeknek hegye csipkésen szakítja meg a *tulipán* konturját. Példát látunk a 46., 57. ábrán. A kisebb tulipánnak «bimbó» a neve. Ez mindenben egyezik a tulipán szerkezetével, csak magja és levélzete sokkal szegényebb. A tulipán helyét szerkesztésében nagyon helyes érzékkel jelölte ki a mester. Látta a természetben, hogy a tulipán magas száron nyílik, ő is alkalmazkodott tehát ehhez s a szerkezetből mintegy kiemelkedve magas szárra (a tengelyre) helyezi a virágot; a bimbók közvetetlenül alája kerülnek, hogy az egyensúlyt meg ne bontsák.

A *szegfű* (melyet a nép indiai kartonokon, szöveteken gyakran látott) meglehetősen hasonló az ázsiai stílusok szegfűjéhez, csak valamivel esetlenebb, vaskosabb. Itt is hosszmetszetben látjuk a virágot, de annyira stilizálva, hogy szegfű eredetére csak körrajzából ismerünk rá; szerkezete különben kissé a legyezőpálma levelére is emlékeztet. Maga a motivum rozmaringlevelekre oszlik, melyek mindenike a körrajz vonalát követve, még többszörösen is osztva lehet. A szegfű maga kis liliomból nő ki, ez alkotja a virág csészéjét (48., 51., 52. ábra.). A szegfű legtöbbször a szerkezet feje, mindig ki van emelve; mint alárendelt motivum soha sem szerepel.

VIRÁG TÖLGYFALEVÉLLEL. (54)
Tarnóci szűrről.

Virágokon kívül más elemek is előfordulhatnak a szűrdíszítésekben.

Ilyen például a 48. ábra szegfűjét koszorúzó «buzakalász». Kissé nehézkes ugyan a stilizálása, de tagadhatatlanul kifejezi a kalász jellegét.

Gazdagító, kisegítő motivum a makk és a pont. Ez utóbbi jelentéktelennek látszó volta mellett is jó szolgálatot tesz a virágozó mesternek, ha valami szegényes motivumot akar díszesebbé tenni, valamely színt megtörni, vagy ha valamely üres forma uralmát kell csökkenteni. A motivumok valódi értékét a jó kompozició, a helyes összeállítás adja meg. *A szűrvirág szerkezete* mindig alkalmazkodik a felülethez, amelyet díszít. Megállapodott módszerek szerint történik a tervezés, melyben a régihez, a megszokotthoz való ragaszkodás szembeszökő.

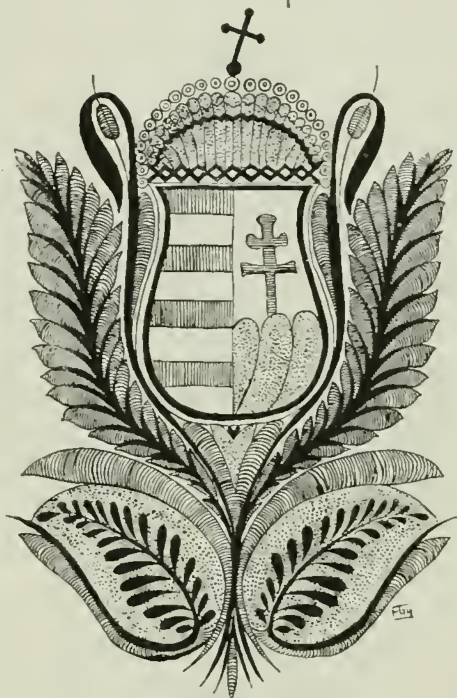
A palócszűrön kivált három rész kerül díszítésre, főképen: a gallér, az oldal s a fenék. Ennek megfelelőleg három nagy csoportra oszthatnók a virágkompoziciókat: a fára, a szalagra, a körkitöltésre. Ezen kívül előfordulnak más kompoziciók is, de típusoknak nem tekinthetők.

A farendszerű kompozició keleti, határozottan indiai eredetű. «Fá»-nak nevezik azért, mert egy törzs mellé vannak csoportosítva a motivumok, tetejükben valamely koronázó elemmel. A tervezésnek ez a módja nagyon hálás, mert a törzs mellé (mely a kompoziciónak egyszersmind részarányos tengelye is) szabadon helyezhetők el a motivumok olyan számban, amint az jól esik a tervezőnek. A palóctervezésnél a motivumok rendje, száma, elhelyezése közszokásos. A legáltalánosabban elterjedt típus, mondhatnók a főtípus példáját az 54-ik ábrán látjuk. Ezt körülbelül kánonnak is vehetjük.

A szerkezet két rózsalevélre van építve. Ezeken nagy levelek nyugosznak, melyek a szerkezet derekában rózsákat zárnak magukba. Ezek után tulipánbimbók következnek, a fa tetejében pedig, befejezve a szerkezetet, nagyobb liliom ül. Hogy mennyire ez a palóc

szűrvirág szerkezetének típusa, azt mutatja a felrajzolás módja. A virágozó mesternek ugyanis kemény papirosból kivágott mintái vannak a nagyobb szerkezet egyensúlyára fontos motivumokra. Így mintája van rózsalevélre, rózsára, színes rózsára, liliomra. Megbúzza a részarányos tengelyt, a mintákat mellé helyezi és elosztja a hagyományos rend szerint; legalul a rózsalevél, azután rózsa, bimbó, s végül ott a tulipán.

E módszerből látjuk, hogy a szűrszabó teljesen is tisztában van a foltok jellegével és azok elosztására nagyon is sokat ád; mindegyik kompoziciójának megvan a maga egységes folthatása is, vagy tojásidom (48., 49., 56. stb.) esetleg négyszög (54., 55.), vagy valamely más idom, amelyen belül nagy gonddal osztja el elsősorban a nagy motivumokat foltjaik szerint, a többi üres részt azután tölti ki levelekkel vagy más apróbb elemmel. Az itt említett kereteken belül persze számos változattal találkozunk, melyek részint egyes motivumok kicserélésén, részint egyesek elhagyásán alapulnak.

SZŰCSVIRÁG. (55)
A koronát rozmaring-ágak övezik.
Vilkei szűrfoszlányról.

Jellegzetes az 56. ábra. Ezt szíves rózsa koronázza. Szép a 17. ábra szerkezete is, nem hiányzik belőle semmi, hogy tipikusnak ne mondhatnók. Ilyen jellegzetes szerkezet még a 48. ábra is.

Ezektől eltérő, de szintén egyenes részarányos tengellyel bíró szerkezetek is előfordulhatnak.

Az eddig bemutatott szerkezetek tengelye egyenes vonal s ezeket elnevezhetjük «egyenes virágok»-nak, ellentétben a «görbevirágok»-kal, melyek már mesterkéltebbek és inkább csak a szűrszabó-mester tervező ügyességének fitogtatására valók.

Görbe virágot tervezni nem is könnyű feladat! Ragaszkodni kell a megszokott elrendezéséhez, amit nagyon megnehezít az, hogy a tengely görbe vonal. Egyszer vagy kétszer is elhajolhat a szerkezet gerince, a mesternek ehez kell tehát alkalmazkodnia. Az itt bemutatott példák igen szépen igazolják, mennyire ügyes a virágozó keze e kényes feladat megoldásában is.

Az 51. ábra *b)* rajzán látható görbe virág teljesen megtartotta a főtípus szerkezetét: két rózsalevélre volt csupán szükség, hogy a hajló szegfű és az alatta álló tulipán között támadt üresség kitöltessék; a foltelosztás, a hajlott tengely mellett is, sikerültnek mondható, és a szerkezet egyensúlya sincs megbolygatva. Szép görbe virágokat mutat még az 50. ábra első rajza. A görbe virág nem olyan gyakori. Ennek oka részint az, hogy fölépitése nehezebb mint az egyenes virágé, részint pedig, hogy a virágozómester igen konzervativ természetű és nem szívesen változtat a hagyományos renden.

A tervezés másik módja, amit jellegzetesnek mondhatunk: a *szalag*. Ez a mód minden díszítő stílusban föltalálható, általánosan használt s igen kedvelt. Alapelve az, hogy a díszítő elemek, mint tagok egymás mellett vannak. Rendesen kétféle különnemű tag szerepel, melyek felváltva helyezkednek egymás mellé. Az ritkán fordul elő, hogy a sor egynemű tagokból álljon, ami pedig más díszítő módokban igen gyakori. De erre is találunk példát az 58. ábra *e)* rajzán, továbbá a *b), c), d)* példákon.

Ez különben az általánosan ismert kezdetleges szalagszerkesztési mód. Hullámvonal a szerkezet gerince s e mellé sorakoznak az egyes motivumok; rendesen csupán a hullámvonal öle zár valamely elemet magába, de ez nem általánosan követett szabály; a szalag-

díszítés nagyon sok szabadságot, változatot enged meg, de a hagyományoshoz ragaszkodó palóc ornamentikában ez a dicséretes tulajdonsága nincsen kiaknázva.

A legszebb szalagdíszítmény az 59. ábra *a)* példánya; két különnemű tagból: rózsából és rozmaringlevélcsoportból áll; rózsa mellé rozmaringlevélcsoport van helyezve, ezután ismét rózsa következik.

Két-két rózsa között akkora távolság van, mint a mekkora a rózsa körének a sugara. Ha tehát a sort geometriai hálóval akarnók kifejezni: olyan négyzeteket kapnánk, melyeket egymástól vízszintes középvonal és olyan függőleges vonalak választanak el, melyek a körök középpontjain és kerületüket érintve osztják szélességben a szalagot.

Valószínű, hogy a virágozónak eszébe sem jutott geometriai hálóba szerkeszteni szalagját, de mivel ez csakugyan kiolvasható belőle, megemlítjük, mint megfigyelésre méltót.

SZŰRVIRÁG. (56)
Lent rózsalevéllel, középen rózsával, fent: szíves rózsával. Győri János műhelyéből.

Az 59. ábra *d)* rajza ugyanolyan, mint az előbbi.

Itt is rózsa mellé (szíves rózsa) rozmaringlevél-csomó van helyezve. De itt a rózsa foltja egyenlő a levélcsomóéval, nem is olyan szép mint az előbbi, amelyen a rózsa folthatása nagyobb, ki van emelve és így a szerkezet ritmusa élénkebb, változatosabb.

Mind a két szalagnál érdekes a levélcsomó beilleszkedése is; a levélcsomó gerince a rózsa függőleges átmérőjének felső pontjából indul ki, darabig a kör kerületének mentén halad, majd a két rózsa közötti távolság közepén áthajolva az utána következő kör alsó bal negyedének az ívéhez, ugyancsak e rózsa függőleges átmérőjének legalsó pontjánál végződik.

A levélcsomónak ez a hajlása némi játékot, mozgást ád a szalagba s annak bizonyos élénkséget is kölcsönöz.

A képeinken bemutatott többi szerkezet az előbbiektől lényegesen különbözik, mert ezekből a folytathatóság teljesen hiányzik; mindmegannyi befejezett szerkezet, amelyek hosszúkás téglaalapidomú tért foglalnak el.

A téglaalapban bizonyos geometriai arány van, mert az idom szélessége négyszer akkora, mint a téglalap magassága.

A szerkezetek kétoldali részarányossággal bírnak; közepükben uralkodó foltnak valami nagyobb motivum: rózsa (59. ábra *b)* és *c)*, liliom (58. ábra *a)* van elhelyezve.

Nagyobb motivumokat látunk a díszítmény két szélén is. A közép és a szélső motivum közötti tért hullámvonalra épített kisebb díszítések (kis rózsák, liliomok, rozmaringlevelek) töltik ki.

Érdekes szalagdíszítést látunk a 60. ábrán. De ez lényegesen el nem tér az eddig tárgyalt típusoktól.

Ez az ornamentum azért különbözik a többitől, mert nem «aszal», hanem — harisnyakötő dísze. Ezt a harisnyakötőt Rakottyai Zsiga szűrszabó-mester hímezte remekbe, vőlegény volt: ajándékba készítette menyasszonyának. A körkitöltéseket nagy rózsáknak tekinthetjük.

A díszítmény közepén nagyobb rózsa foglal helyet, amit valami koszorú körít.

Különlegessége miatt érdekes az 55. ábra. Ez a szerkezet az eddigiektől teljesen eltér; csak alapja maradt meg, mert itt is látjuk a két rózsalevelet. Ez a díszítmény a magyar címert mutatja, természetesen erősen stilizálva, úgy, ahogy azt a varrásmód és az anyag maga is megkivánta. A magyar címer kedves motivum a palóc diszitésben is. A szűrökön másütt is sűrűn előfordul, még inkább faragásokon. Mint szűrvirág a hatvanas években volt nagyon divatos, amit nyilván annak a kornak politikai viszonyai magyaráznak. A nemzeti nekibuzdulás, mely az abszolutizmust követte, az öltözködésre, a viseletre is nagy befolyással volt; divatja került a honi posztóból készült ruhának, még pedig a magyar szabású ruháknak; tüntetés volt akkor a magyar nemzeti divat, mindenki nemzeti ruhát viselt. Ekkor támadt a megkülönböztetés a «magyar szabó» és a «német szabó» között. Sajnos, ma már «magyar szabó» alig akad.

Az akkori idők divatja vitte a magyar címert a szűr gallérjára is; az úri nép is viselte a szűrt, különösen az urak kedvelték inkább a magyar címermotivumot; annak sok változata keletkezett így, melyek közül a legjellegzetesebbet mutatjuk be.

Virágokat — mint már említettük — a szűr gallérjára, oldalára, s az ujjak fenékre alkalmaztak, de apró virággal díszítették néha a hasítékok elejét is.

A gallér az, mely legkinálkozóbb a díszítésre. A szűr vállárói a hátra függ le, négyszögletes, nagysága 70 cm. hosszú, 60 cm. széles. Szabhatnak azonban négyzetalakú gallért is. A gallér két alsó sarka a két hely, ahol a díszítés foltjának legnagyobb a súlya; sokszor a két alsó sarokvirágon kívül egyéb díszítés nincs is a galléron. A sarokdíszítésre a nagy virágot (legyen az «egyenes» vagy «görbe») alkalmazzák. A nagy virág tengelye a sarok 90°-ú szögét felezve, tehát mindig 45° alatt áll a gallér alsó széléhez; kivétel csak néha a görbülő virág. De amennyire lehet, még a görbe virágoknál is érvényesül a sarokszöget felező forma. (59. ábra). A galléron tehát a sarokdíszítés dominál nagy foltjával. A két nagy virág között valami kisebb középdísznek jut hely, amit kisebb szalagdísz köt össze a nagy virágokkal. Ilyen kis középvirágokkal a 45. képünkön találkozunk. A gallért

SZŰRGALLÉR. (62)

Alant rózsalevél, fölötte rózsa, legfölül liliom, a sarok szöget felező irányban. Bolyk községből.

piros posztóval szegik be, alsó két sarkára fityegő, zömök posztórózsát alkalmaznak. A palóc galléron egyéb díszítést nem igen látunk. Más vidéken az egész gallér tömören virágokkal van borítva, úgy, hogy az alapposztó anyagából semmit sem látunk. A palócszűrön a díszítés, helyes ízléssel, a gallérnak mintegy csak kerete.

A virág foltja maga tömör. Ezen belül nem találunk olyan helyecskét, ami kitöltve ne lenne teljesen; egyik motivum formája szorosan illeszkedik a másikéhoz és ha valahol hézag mutatkoznék, a leleményes virágozó azonnal betölti valami levélkével vagy ponttal. De ezen túl azután, semmiféle erőszakos pazarlási kedvre mutató kísérlettel nem is találkozunk. A keret tömören díszíti a gallért, de nem nyomja el, sőt csinos folt-elosztásával annak anyagát is érvényesülni engedi.

SZALAGDISZITÉSEK SZŰRÖKRŐL. (58)

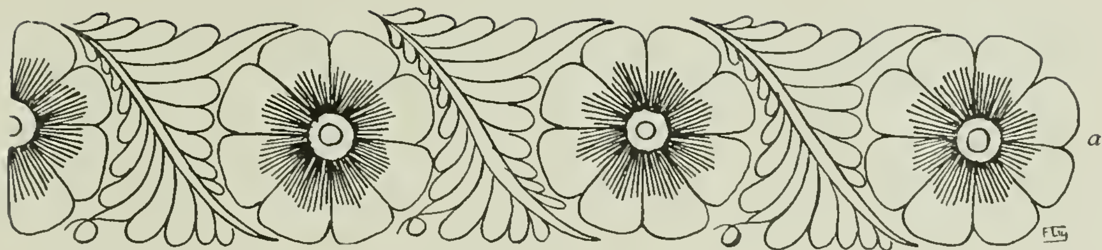
Ugyancsak fegyelmezett ízléssel, soha nem pazarolva díszítik a szűr oldalát is. Erre az *«aszal»* szolgál. Az aszal körülbelül 30 cm. hosszú, 10 cm. széles posztódarab, mely a 58., 59. ábrákon látható díszítésekkel van kihímezve. Az aszalt bevarrják a szűr oldalába. Különös esetekben megtörténik, hogy 2–3 aszalt alkalmaznak egymás alá, de azt, hogy a szűr egész oldalát rakják asztalokkal tele, azt soha el nem követik. (62.)

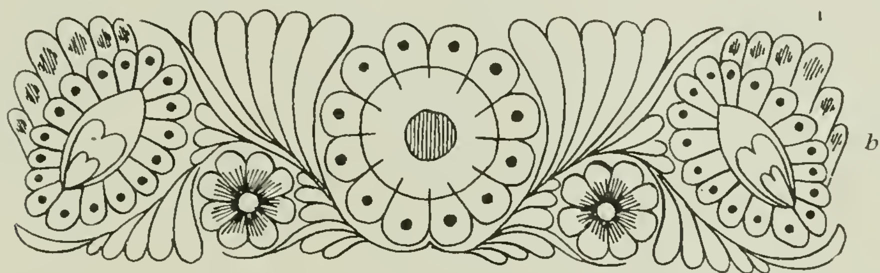
A fenék a szűr ujját födi be. Díszítését a 63. ábrán találjuk.

A szűrszabók nemcsak szűrök virágozásával foglalkoztak. Hímeztek ők egyebet is, hímeztek fali szőnyegeket, vánkoshajakat, terítőket, lótakarókat stb., — ilyen munkáknak azonban, sajnos, ma már nyoma sincsen. A régi példányok használat közben elpusztultak, újabbak pedig egyáltalán nem készülnek. Csak emlékezés, szóbeszéd nyomán tudunk róluk.

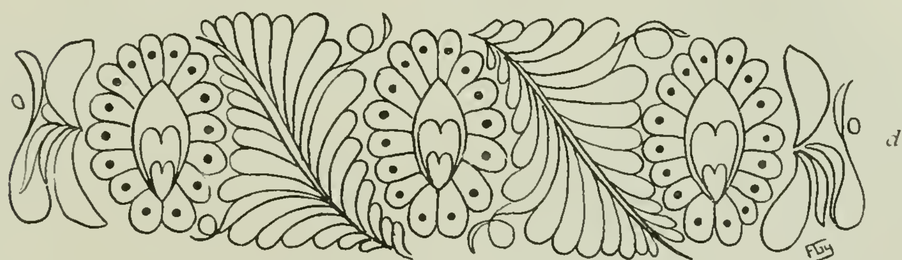
A *színek* elrendezése, azoknak megválasztása és alkalmazása igen fontos. A magyar népművészetben a színezésre kutatóink nem igen figyeltek eddig, lényegtelennek tartották, meg sem igen említik. Ha szólnak róla, legföljebb annyit mondanak: a színezésre jellemző a tarkaság, a színek szétszórtsága, mely a keleti népművészetre emlékeztet s jellemzően rendszertelen.

Ami a keleti vonatkozást illeti, az tagadhatatlan, — de a palóc virágok színezésében van bizony rendszer. A keleties színelosztás nem mindig részarányosságon, vagy valami más geometriai szerkezeten alapszik, hanem az egyensúlyon és bizonyos színharmóniára való törekvésen. A nagy színfoltokon belül, melyek az ornamentum szerkezetéhez alkalmazkodnak, a

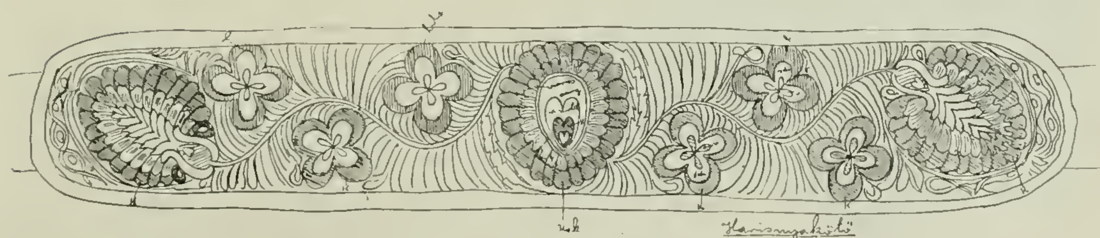

SZALAGDISZITÉSEK SZŰRÖKRŐL. (59)

HARISNYAKÖTŐ. (60)

Szűcsmester remeke menyasszonyának.

színek látszólag minden rendszer nélkül helyezkednek el, de ez a rendszertelenség csak látszólagos. Hasonlatos a palóc virágok színezése is. A színfoltok elosztásában bizonyos konzervatizmus van, mely nemzedékről nemzedékre szállva, szinte megrögződött a virágozó mesterek felfogásában. Már a színek megválogatásában is mutatkozik bizonyos megállapodás. A tört, a kétes színeket nem szeretik; tercier színek (olyanok, melyek három szín keverékéből állanak) a barna kivételével nem fordulnak elő soha; egyes színek, például a szürkék, teljesen hiányoznak.

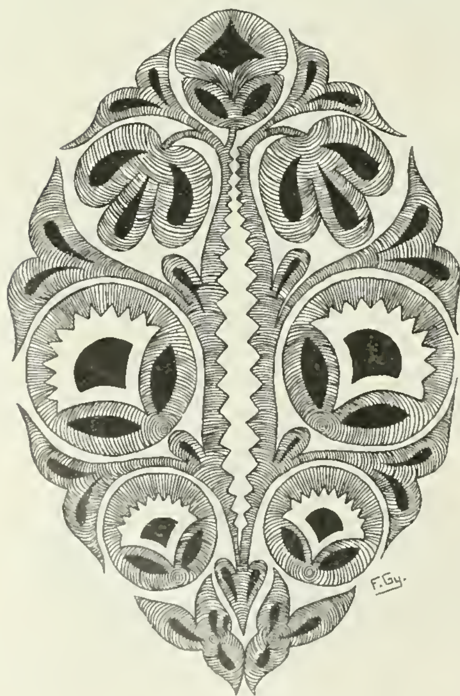
Színek közül a következők fordulnak elő: újpiros (a karmin és cinóber közt), vörös, cinóber, sötétzöld, rézrozsda, ultramarin, lila, sötét rozsdabarna, kadmiumsárga, fehér, fekete. Színskálájuk, feketétől a fehérig, meglehetősen egyenletes. Nagyobb tónusugrás nincsen. A középértékű színek itt a vörös, a sötétzöld és a barna. Tömegben ezek is dominálnak, s így a színezés összhatása rendesen kissé sötét, komoly. A színek megválasztása különben, elsősorban a posztó alapszínétől függ.

Leginkább használatos alapszín: a fehér. Ilyenkor majdnem valamennyi szín helyet kap a szerkezetben; domináló szín: a fekete és a három középszín. Ha a posztó színe fekete: egyes színek teljesen elmaradnak. Elmarad a három középszín, és természetesen el, a fekete is. Másképen nem is érvényesülhetnének a túlsötét alapon. Ilyenkor sok sárga, világoszöld és cinóber kerül a díszítésbe. Ha az alap szürke posztó: az egész ornamentumot egy színnel, rendesen ultramarinnal himezik.

Divatos volt a két színű díszítés is: piros és fekete. Ezt a két színt teljesen egyenlően osztották el, pirosat és feketét egymással felváltva. Mindenesetre legtöbb figyelmet érdemel a nagy virág, a fa színeinek elosztása, amilyet a 47. ábrán láthatunk. Ez a palóc virágban a színfoltok elosztásának jellegzetes rendje.

A nagy virágnak, mint már említettük, részarányos tengelye van, amely mellé szigorú pontossággal helyezkednek el az egyes motivumok. De ez a tengely a színfoltok elosztásánál csak részben szerepel, mint szimmetriális.

A két középrózsa külső színfoltja, a koronázó liliom két külső szirmának színe egyezik csak meg egymással és hódol a szimetriának; a többi szín nem tartja meg az arányosság törvényeit, de elosztásukban bizonyos ütem érvényesül.

SZŰRVIRÁG KOCSISSZŰRRŐL. (66)

Az itt bemutatott szép anyag nem ölel fel nagyobb kort. A hatvanas évekig tudtunk visszamenni csak, mert a szűr teljesen kiment már a használatból. Erősen hisszük, — fejezi be Fábián Gyula ezt az alapos tanulmányt, — hogy a palóc szűrszabók konzervativizmusa nem igen változtatta sem az egyes motivumokat, sem a komponálás és a színezés módját. Mindezek olyan megállapodottságot mutatnak, annyira kiforrottnak, befejezettnek látszanak, hogy okunk van hinni: évszázadok előtt is ugyanezek a típusok voltak jellemzők a palóc szűrornamentikában.

*

A szűrszabók és szűcsök jó régideje szerepelnek a följegyzésekben; tudjuk, hogy 1570 körül az egész Nógrád megyében alig volt kétszáz iparos; az igaz, a földmíves-lakosság is jóval kevesebb volt, de azért az iparosok száma mégis aránytalanul kicsiny, ami azt mutatja, hogy a nép szükségleteit maga állította elő. Az ipari élet a szatmári békekötés (1711) után kezd nekilendülni, különösen Losoncon; Nógrádban ugyanis

Losonc volt az egyetlen szabadalmas város. Annál érdekesebb, hogy az egri püspöki udvartartás mesterembereiről 1494-ben készült jegyzék már udvari szűcsöt említ. A püspöknek volt tehát vargája (suttor), szűcse (pellifex), fazekasa (luti figulus); az iparcikkek bevásárlási adatai a következők: lenből készült ing és lábravaló, két tárkányi kanász ezekre évenként egy forintot kapott; egy közönséges posztóöltözet (chypoostho) két forint s ilyet hordtak a mesteremberek; a fegyverkovács zubbonyra és nadrágra egy forintot kapott; a zenészek díszesebb öltözete négy forintba, a vicevárnagy felsőruhája ugyanennyibe került; a lovászmester és vicevárnagy subájának ára hat-hat forint, az udvarmester rókabörsubája (de pellibus vulpinis) nyolc forint; a nyestbőrből készült suba (mardorialis) 18 forint; a posztó 32 rőfje 625 dénár; a püspök rokonainak négy pár téli lábbeli: 25 dénár; zsákoknak 134 dénárért «karlathlan darócot» vásároltak. Karlott darócból készült akkor is a szűr, amelynek nyomát tehát már 1494-ben, írásokban is megtaláljuk.

A szűcsök és szűrszabók mintái legtöbbször csak úgy fejből termettek, de voltak, akik mintáikat könyvbe rajzolták, már csak azért is, hogy azokat gyermekeikre, az utódokra hagyják. Bizony jó volna, ha ezeket a mintakönyveket megmentenők és közgyűjteményeinkben helyeznők el. Különösen a vidéki múzeumokra vár e téren szép és hálás föladat. A III—VII. táblán és több képen bemutatjuk annak a mustrakönyvnek egyes lapjait, amelyre Groh István munkatársunk bukkant Miskolcon; az ábrákat Fülep István szűrszabó rajzolta. A címlapon 1824 az évszám; a könyvecske legutolsó lapján három francia huszár van lerajzolva, ezzel az aláírással: *Pinx. Steph. Fülep 1826.* A nyilván katonaviselt mester tehát két esztendő során rajzolta ezeket a mustrákat s végül a három huszárt: *«Frantzöschise Gavallérien»*. Mesterünk bizonyosan világlátott ember volt, s ez rokokós naturalizmusán meg is látszik; rajzainak legnagyobb részét kiszinezte, még pedig sokkal mesterkéltebben, mint ahogyan az magyar szűrszabó ízléséhez illenék. Motivumai között ott a bokrétába kötött rózsa, a tulipán, nefelejts és csipkebimbó; itt-ott jelentkezik a magyar pávaszemes virág is. Az egyik bokrétára kétfejű sas szállott; az egyik sas nefelejts-bokrétát tart csőrében; alul valami oltárféle, amely fölött két géniusz kezel, a tudomány muzsája és a hírnév trombitás angyala. Bizony ezek nagyon elkalandozó ábrázolások egy magyar tervező mesterember részéről. A könyvecske egyes lapjain azomban megemberelte magát Fülep István, mert igazán magyaros ornamenteket, jó részarányosan elosztott bokrétákat rajzolt; egyenes virágszáron kakastarajosan csipkézett szegfű, kétoldalt nehéz, stílusos rózsa-szem, edényből kinövő bokor, hajladozó rózsaágak, — ezek lehettek Fülep István korában a miskolci szűrszabóság virágai.

A mesterek mintakönyveiben sok érdekes följegyzést is találhatunk. Fülep István például az egyik lapra egy népdal elejét is följegyezte.

A mintakönyv Fülep rokonára: Nyitrai Dánielre maradt, aki a könyvnek mintegy folytatásaként a képeinken bemutatott virágokat rajzolta. Nyitrai már nem rajzolgatta annyi szeretettel és gond-

JUHÁSZ SZŰRBEN, DIÓSJENŐRŐL.
A szűr ujja fenekes.

CIFRA SZŰR, KITERÍTVE. (64)

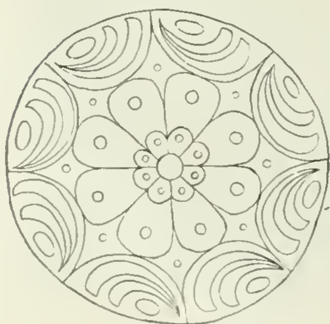
dal virágait, mint Fülep István; nem is színezte, csak konturvonalakat húzott, de viszont az ő rajzaiban jellegzetes a stílus. Különösen a rózsáit érdemes megfigyelnünk, indáit hegyes vagy tompa leveleeskék borítják, amelyek között kicsiny bogyók tarkálnak; bokrétáit alul szalaggal éppen úgy köti össze, mint Fülep; szereti a cserépedényből kinövő bokrot. Nyitrai Dánielt is befolyásolják azonban idegen hatások. Fölfelé fordított szaruja nyilván a Bidermayer-kor bőségszarujának utánzása. Érdekes a Proksa nevű mészáros számára 1837-ben rajzolt ökörfej, tagló és kés, amelyet magyaros virágkoszorú övez. Látjuk saját címerét s kezdőbetűit is, egy kidolgozott állatbőr társaságában; ez a bőr arra enged következtetnünk, hogy nem szűrszabó volt Nyitrai, mint ahogyan azt egyik unokája állítja, hanem szűcs. A bőr mellett ágaskodó, nyelvöltögető oroszlánok ábrázolása kedvesen naiv.

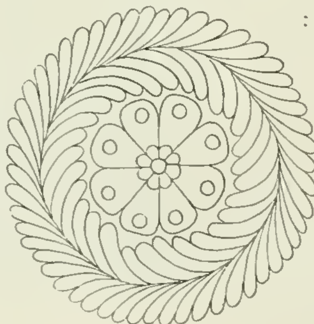
*

A férfiviselet, mint általában az egész országban: itt is komorodik, mind egyszerűbb és izléstelenebb lesz, különösen a palócföld nyugatán, azon az elmosódott néprajzi határon, mely a Vágig ér ki. Elszíntelenedett a viselet délen is, a Duna felé eső részen; el északon is, a Sajó és Rima mentén. A régi ruházkodást az ipari munkába szegődő férfinép elhagyja már manapság a palócság közepén, Ózd tájékán is.

Az asszonynép azomban, kivált Hevesben, Borsodban s Nógrádban még ma is színes, tetszeni kíván; a nőiviselet nem szürkül, sőt tarkább, ékesebb, amiben a manapság már könnyebben hozzáférhető bolti portéka is segíti. A palóc nő még a mezei házimunkára is rendkívül tisztán (65) öltözik, — így kívánja a tisztesség. Máskülömben eladó leány alig menne férjhez . . . Itt az apa nem a templomban vagy a mulatságban, hanem a legszorgosabb munkában szemeli ki menyét. És a nő itt ruházatában éppen olyan tiszta, mint erkölcseiben.

A palóc férfi hétköznapi ruházatában századokon keresztül kevés a változás, mert minden darab mezei munkához, a test könnyű mozgásához van szabva. A falujához ragaszkodó palóc viseletben, nőjével együtt a vidéken még elég maradi, nem úgy, mint más vidék népe, a nagy városokhoz közel, ahol az úrhatnámság a gatyás parasztból nadrágosat csinál, népies viseletéből kiforgatja, üde színeit megtompítja. Érdekes, hogy Hevesben a népviselet éppen a megye székhelyén: Egerben jellegzetesnek maradt meg. A városnak jó negyedét földmíves nép lakja, s ezek népiesen színes ruházata jóleső változatosságot, magyaros vonást ád a kulturában gazdag városnak.

SZŰR UJJ FENEKÉNEK DÍSZÍTÉSE. (63)

A nők a fekete színt inkább kerülik viseletükben.

A palóc eddig jóformán alig látta életében a negyedik falu határát s legföljebb a közeleső város piacára járt be, vagy a bíróság székhelyére, de ma már ezen a vidéken is megindult a népvándorlás: Amerika felé . . . Olyan könnyen és oly hamarosan szánják rá magukat hazájuk elhagyására, mintha csak arról volna szó, hogy a szomszéd faluba tekintsenek át, egy kis beszélgetésre! Akik visszatérnek, bizony már nem igen öltik többé magukra a magyar népies viseletet: Amerika elszínteleníti azt az egy-két magyaros vonást is, amit a palóc-öltözék eddig megőrizett.

A palóc föld jó poétája, Pósa Lajos is megénekli a népies viselet pusztulását:

Hová lett falunknak áhitatos lelke?
Elfutta a szellő!
Úgy divatját múlta mint a gyöngyös párta
Vagy a rojtos kendő.
Kordovány csizmának a nyoma se látszik.
Felvégen, alvégen:
A csattos cipellő, a selyem topánka
Eltaposta régen.

Micsoda világ ez, hogy már a falu is
Csak hivságnak áldoz!
Hűtlen lesz lassacskán a szántó-vető is
Ősi gúnyájához.
Tulipántos szűrnek hulló tulipántja,
Képe erkölcsének:
Hulló tulipánttal, mintha mindig egy-egy
Magyart temetnének.

MENYECSKE HÉTKÖZNAPIBAN, DIÓSJENŐRŐL. (65)

A bányatelepek és vidékük elnemzetköziesednek. A rendőrbiztos beszélte nékünk, hogy az ő gyermekkorában Salgótarjánban még bocskorban jártak és seprőt kötöttek, ma a jól kereső bányásznép bizony urimód jár; ezelőtt húsz évvel a faluban alig lakott 600 ember, ma pedig 14,000 a község lakóinak száma. Az őspolgárok kihaltak; a régi portákat fölaprózták s a parcellákon tucat munkásházak épültek. Kovács József, községi jegyző, már ezelőtt húsz esztendővel az ipartestület jegyzője volt, de még ő sem tud nékünk hírt adni arról, hogy a községben szűrszabó, szűcs vagy ilyesféle mesterember volna. Az egész Salgótarjánban már sehol egyetlen népies vonás. A kőszén bányászása éppen ott legvirágzóbb, ahol a palóc főtelepek vannak; a szélrózsa minden irányából összesereglett nép elszínteleníti a palóc néprajzi sajátságokat és elnyeli ezt az érdekes ősnépet. Az eddig érintetlen palócföldet vasút szeli át, a palóc is érintkezik más vidék népével, a sok gyár, a bánya s végül a kivándorlás hűtlenné teszi őket régi, eredeti életmódjukhoz, ruházatukhoz, lakásuk régi bútorához. A falvak néptelenednek, viszont a bányahelyek lakossága 100—200 százalékkal szaporodott az utolsó néhány év alatt; a bányákba a szomszédos falvakból kerékpáron karikázik be már a parasztlegény munkára. A tucat életmód ellepi már a palócság szigetét is, persze csak néprajzi szempontokból, de nem magyarsága tekintetében. Mert itt nem olyan a helyzet, mint Erdélyben.

Erdélyben az oláhság eszi s olvasztja magába a magyar környezetet: a palócok azonban az ő idegen környezetüket alakítják át úgy, hogy ma már Csallóköztől Kassáig szép magyaros, palóc-sajátságokkal teli világot találunk. Arra még eddig nem volt eset,

PALÓC-VISELET 1857-BŐL. (67)

hogy palóc község eltótosodott volna, mégha tisztán más ajkú néppel érintkezett is. Jókai is nyilván e beolvasztó erő tudatában helyezte Az Új Földesúr című regényének színhelyét a Mátra vidékére, a magyarság beolvasztó erejét óhajtván példázni.

Nógrádban sok a *magyaros tót*, akik az ősi tót viseletből teljesen kivetkőztek és palóc módra ruházkodnak. Sok helyütt a tót nők a csizmás palóc viseletet követik. Igen érdemes megfigyelésre Balassagyarmatnak és vidékének elmagyarosodott tótsága: régi magyaros ruhában járnak azok!

Tekintsünk csak kissé vissza, hogyan öltözködött e vidék magyarsága a multban. Szeder Fábián említett leírása erre is megadja a választ. «A féjérszemélyek közt az aszszonyoknak ökölnyi nagyságú finom gyolcs kontyok vagyon, melly gyakorta csipkés és kivarrott; a leányok szintakkora sik aranyos pártát viselnek, mellyről, valamint a fiatalabbak kontyaikról, többféle színű egy röfnyi galondok vagy pántlikák lógnak lefelé. *Melly — kezkenyő nincs szokásban, a mellynek tisztesség okáért való behozásán a lelki pásztorok igyekeznek. Ezen mezitelenségeket, midőn a Szentegyházba mennek, úgy rejtik el, hogy az idősebbek keszkenyővel, a fiatalok pedig finom fátyollal kötvén be fejeket*, annak szegleteiből és végeiből, a melly — takaró is kikerül. Ezen alkalmatossággal a leányok fél rőf szélességű és három-négy rőf hoszszaságú himes rojtos kendőt tesznek vállaikra. A garáliszson vagy hamis gyöngyön kívül fojtókát is viselnek nyakokon. Ez keskeny fekete bársony pántlika, és ezzel a hiubbak, hogy pirosabbak legyenek, igen meg szokták nyakokat szorítani. A véneket kivévén, karon alól érő fodros ingben vagynak télen is minnyájan a templomban, és ha útra lepedőt takarónak vagy egyéb melegitő ruhát visznek is magokkal, azt az Isteniszolgálatkor hónok alatt tartják. A sárga vagy pirosesizmát sáros időben mind addig viszik hónok alatt, míglen ollyan helyre nem érnek, a hol azt minden kár nélkül felhúzhatják. Félingen (rövid ingen), pendelyen és ruhán (kötényen) kívül házkörül semmit se vesznek magokra. Azomban az aszszonyok konty nélkül soha se járnak. A szoknya a gazdagabbak egyedül ünnepi öltözete.»

RÓKAMÁLOS, ZSINORÓS KABÁTBAN SZENTSIMONI ASSZONY. (68)

Hans Normann német utazó, 1830-ban, *Ungarn* cím alatt könyvet cselekedett, melyben leírja, hogy nálunk a földmíves nők alig viselnek egyebet egy szál ingnél s kötényné1 . . . E viseletben csodálatos szépen formált mellük látszik. Az egyébként sok ostobaságot összeíró

német utazó följegyzését Szeder Fábián leírása is megerősíti, s ebből kitűnik, hogy a nők mezítelenül hagyott keblét a papok takartatták el.

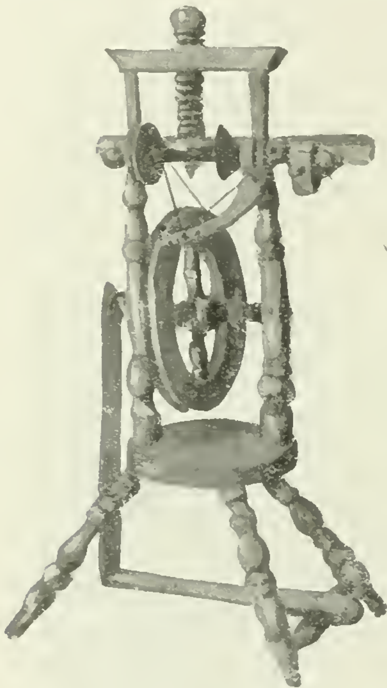
A *Vasárnapi Ujság* az ötvenes években az ország különböző részeiből képeket közölt a népviseletekről. Bár követnék ezt a példát ma is képes lapjaink, még van mit közölni a magyar népviseletről, de már nem sokáig lesz. A régi jó Vasárnapi Ujság bemutatta a palóc menyecskét (66) is, írván a következőket: «Ki Lisznyay palóc dalait olvasta, e sajátságos magyar népfajjal némileg megismerkedhetett. Férfiainak viselete a hevesi népviselettől nem sokban különbözik, kivévén, hogy a palóc szeret báránybőrsüveget hordani és cifra tüszőt viselni derekán. Igen fiatalul megnősülnek, úgy hogy néha a leány nem több 14, a fiú pedig 15 évesnél, s már férj és feleség, — e szokás azomban most már az újabb kormányrendeletek nyomán megszűnt és a szülők házában laknak mindaddig, míg az érettebb kort el nem érik. A menyecske aranycsipkés fejkötőt hord, és selyem színes kendőt, s nyakékül többnyire négy-öt sor kalárist visel, s nagyon szereti a bő selyemkötényt, melly vagy zöld vagy fekete szokott lenni, — magas sarkú piros csizmáját csak akkor veti le, ha templomból haza ment, akkor szintén olly magas sarkú papucsot húz fel, házi dolgait abban végezi. A táncot véghetlenül szereti, mi gyakran halálát is okozza, mert nagyon sokan közülök sorvadásban halnak el.»

PALÓC MENYECSKE VISELETE 1857-BŐL. (66)

A hevesi népről pedig így emlékezik meg: «Általában véve a magyar faj az egész birodalomban úgy viselete, mint növése és testalkata által kitűnik, úgy, hogy nemcsak beszédjéről, de külsejéről is meg lehet ismerni a magyart. A magyar népviselet azomban nem mindenütt egyforma, a hevesmegyei nép, s különösen az Eger tájékán és magában Egerben lakó nép viselete illyen, amikép az képünkön látható (67). A nőnem öltözete igen bő, s számtalan ráncba kényszerített rövid szoknya; köznapokon kék vászonból, vasárnapokon s ünnepeken pedig más színes szövetből készítve, mellyet a ropogósra keményített iszonyú bő kötény, fehér, kék vagy fekete, csaknem egészen elfed, azomban a veres magas sarkú csizma már messziről piroslik. Felső testét cifra mellény s mellét nagy cifra kendő, gyakran színes selyem fedezi; az asszonyok többnyire fehér kendőt hordanak fejökön is, s ha hideg az idő, veres és fekete virágokkal cikornyázott ujjas takarja felső testüket, a tehetősbek azomban sárga cifra ködment, s nagy fekete vagy sötétkék posztóujjast viselnek, melynek széle kétujjnyira bársonnyal s keskeny vörös széllel ékittetik. A lányok lesimított hajat, hátul roppant szalagcsokorral összekötve, hordanak s hajfonadékukat, mely hosszan lóg lefelé, hogy ruhájukat be ne zsírozza, szintén széles pántlikába göngyölgetik, melynek végén szintén nagy szalagcsokor díszlik; a menyecskék azomban aranyos vagy ezüstös kis magyar fejkötőt hordanak, melyet hátul szintén szalagcsokor ékít. A férfiak, ha tehetősbek, sötétkék prémes dolmányt, s ugyanoly színű zsinóros nadrágot viselnek, melynek elejéből az ifjaknál olajba ment veres kendő lóg, — nagy cingombokkal megrakott és selyemmel kivarrott posztómellényt s fekete nyakkendőt, valamint félvállra vetett kisgallérú köpenyt hordanak. A legények kurta rojtos gyolcsgatyát, széles ujjú csipkés inget, cifra mellényt, kivarrott fejér juhászbundát, vagy szűrt viselnek; fejökön *gombáros* fekete kalapot hordanak, mely bokrétával van ékítve.»

Egy leírásban olvassuk, hogy «Eger városának 1828-ban huszáros ruhában tisztelkedő magyar polgári serege és nagy számban fegyveres kapásai voltak, akik valamelly jeles ünneplés alkalmatosságával egy tanátsbélinek vezérlése alatt díszeskednek.»

Gömör és Kishont népéről és viseletéről így ír Hunfalvy, 1867-ben: «A gömöri magyar középtermetű (Serke körül zömök, alacsony; magas szálúak nemcsak szórványosan, de tömegesen is találtatnak. Bénán a férfiak és nők is kiválóan magasak): arányosan kifejlett csontvázú, erős izomzatú, széles, domború mellkassal, inkább kerekded arccal, gömbölyded fejjel, barnás bőr- s hajszínnel; testben nem hízik el, karcsú és hajlékony; barkó- és palócvidéken a bőr- és hajszín nem igen barna («se nem szőke, se nem barna, magyaros») és a gyermekek széltében szőke hajúak. A magyar faj nálunk mindkét nemben arcvonásaira nézve nehéz, a kereset, a gondteljes vagy rendetlen életmód, illetőleg gyermekágyi kíméletlenség következtében harmincöt éven túl a valóságnál öregebb kort mutat; kivált a nőknél tapasztalhatni ezt. A magyar férfi nyírott rövid vagy hátrasimított, erősen zsírozott hosszú hajat, fiatalja divatos körhajat is visel; borotválkozik, rendesen csak bajuszát hagyja meg, mely néha haja színének dacára, szőke; nyárban széltiben szalmakalapot, vagy különben nemez csárdáskalapot és kucsmát hord; ing és gatya, hozzáadván gyakran posztómellényt és fekete nyakkendőt, legszokottabb öltözéke; a csizma állandó láböltő; a palóc többnyire mezitláb jár, a csizmát mint illemi ruhacikket ünnepiesb menetelre magával viszi ugyan mind a két nem, de ezt csak a megállapodási helyen ölti föl; hidegebb évszakban vászonyvagy posztónadrágot, báránybőr mellényt, fehér szűrt vagy csuhát hord, melynek alól kötött ujja — a csuhujj — a tarisznyát pótolja; Rimaszécs vidékén szürke vagy fekete fürtös gubát és bundát visel. Az asszonyok kontyba kötött haj felett tarka vagy fehér főkendőt, magyar fekete fejkötőt ünnepnapokon csak a fiatalabb nők viselnek; a többi ruhakellékek az ingváll, sujtásos vagy pitykés mellény (pruszli), sötétszínű szoknya és kötény, posztókabát és rövid ködmön. Igen tetszetős a magyar parasztok — módszerinti — ünnepi öltözéke a férfiaknál: pörge kalap szalaggal, strucc-, páva-, túzoktollal, árvaleányhajjal vagy virágbokrétával ékesítve, selyem nyakkendő; bő gyolcsing; ólomgombos mellény; zsinóros fekete, kék vagy barna dolmány és nadrág; sarkantyús kordoványcsizma; rózsákkal és tulipánokkal kivarrott fehér szűr. A nőknél: arany vagy ezüst főkötő fekete csipkével, bolti virágkoszorúval és nehéz, széles selyemszallaggal díszítve; virágos selyem- vagy kivarrott kis túlkendő és nagyszemű fehér álgyöngyök a nyakon; átlátszó szalagcsokros ingváll; zsalyi (sál) veres, virágos nagy kázmérkendő; zsinóros mellény; rövid gyapjúszoknya arany vagy ezüst csipkével, pántlikával fölékesítve; veres, selyem vagy átlátszó fehér kötény; hegyes sarkú kordoványcsizma; zsinóros fekete posztózeke, vagy rókaprémes, zsinórral, bojttal és rézgombokkal cifrázott mente, mely ruhatárának főkincse.»

ROKKA RIMÓCZRÓL. (69)

A rókaprémes, rókamálos mentét (68) minden régi író emlegeti. A palóc erdőkben sok a róka; tél idején belátogatnak a falusi tyúkólak köré s gyakran kerül belőlük a furfangos palóc csapdába. Egy-egy uradalom hajtóvadászatán százával esik róka; a Koburg hercegi uradalom nemhogy irtaná a rókákat, de tenyészti. Így, a rókaprémhez, régente könnyen hozzájutott a nép.

A ruha, persze, itt is változik s illeszkedik a nő korához, akárcsak a név. A leányka öt éves koráig: Marika; férjhezmenésig: Mari; asszonykorában; Maresa; negyvenöt éven

túl: Mara néne. A férfi öt évig: Bereike; tíz esztendős koráig: Berti; legénykorában: Berta; mint házasember: Bera; negyvenöt éven túl: Aubert bátya.

A magyar nő általában nem túlságosan hiú. Orcája kendőzését nem szokta, megveti, s mikorra *Marcsa* lesz, már nem sokat törődik a díszesebb viselettel. Korával rohamosan halványodik köntöse színe is. A palóc leányra azt mondják, hogy *szemere*, ami a szerénységnek magasztaló kifejezése; hanem hát amíg a szemere leányok fiatalok, bizony csak kedves nékik a szép ruha, mint ahogyan azt, ez a naiv kis gyermekjátékversike is igazolja:

Mély kútba tekintek,
Viol' szálat szakajtok.
Asszonyomat benne látom,
Biborba, bársonba,
Gyöngyös koszoróba."

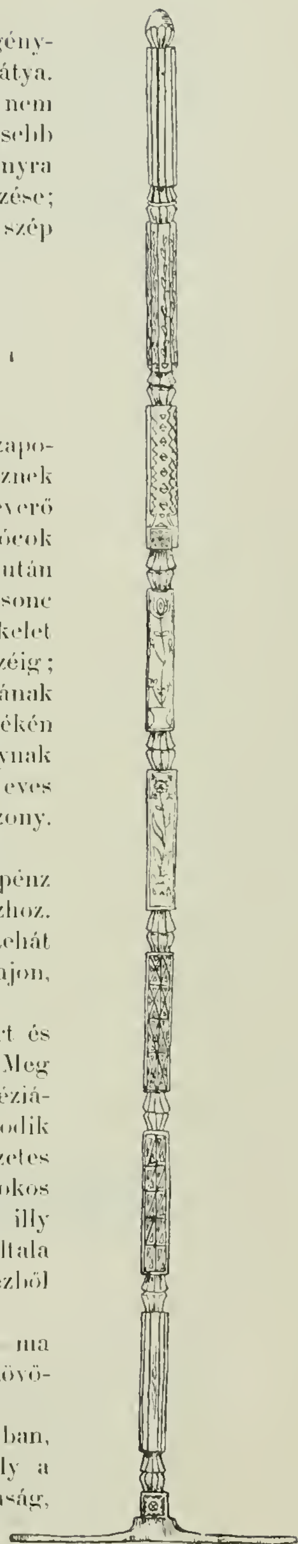
A kéken virágzó kenderföldek mutatják, hogy itt a felvidéken még szaporán fonnak, szőnek az asszonyok. Az alföldi kövér földek nem kedveznek a kendertermelésnek, az Alföld gyermeke már úgy néz a padláson heverő rokka (69) és szövőszék darabjaira, mint valami ismeretlen ősiségre; a palócok hegyesebb vidékein azomban még nyűnek, áztatnak, tilolnak, — aratás után fonnak, s farsang hagytán szőnek. Nagy arányokban cselekszik ezt Losonc alatt, s onnan nyugatra is, Barsban, föl egész a magyar nyelvhatárig; kelet felé Gömörben Ajnácskő tájékán, Abauj-Torna vármegyében a Boldva vizéig; ezen alul a Zagyva mentén, Nagybáton tájékán, a Mátra hegycsoportjának déli lejtőinek irányában: Tar és Hasznos községekben, Mezőkövesden és vidékén még javában virágzik a fonás, szövés, de az Alföld felé haladva, fogynak a szövőszékek, mert az áldottabb föld hálásabb terményeket is nyújt. Heves megyének alig van községe, ahol a fonást, szövést ne folytatná az asszony. Ezért is mondja a palóc: «A jaó asszon mereő haszon».

Az asszonynak bizony jól hozzá kell látni, hogy minél kevesebb pénz menjen a boltba, s az ő kezemunkája révén mennél több kerüljön a házhoz. Hisz egy lélekre palócországban csak két holdacska föld jut! . . . Így tehát a sok közteher mellett a föld jövödelme bizony, a külömben is sovány talajon, nem biztosít valami irigylendő jómódot.

Mocsáry Antal, 1826-ban kiadott munkájában, megírta, hogy kendert és lent éppen ki-ki csak annyit termeszt, amennyi háziszükségére elegendő. Meg is kérdezi: Miért ne lehetne a mezei gazdaság ezen ágát itten is, mint Sziléziában vagy a Szepességben, lassan-lassan kiterjeszteni? . . . Azon is panaszkodik a hazafias gondoskodással eltelt író, hogy a megyében csak egy nevezetes Posztó Fabrikánk vagyon, miért nem lehetne több is, akár a nagyobb birtokos Urak eszközlésük, akár pedig több kézmivesek munkálkodások által![1] Az illy intézet sok jót kitanult, de szegény mester-legényeket foglalatoskodtatna, általa kézmivek szaporodnának s a közjó igen sokat nyerne, mert ki-ki első kézből vehetné mindazt, amire szüksége vagyon! . . .

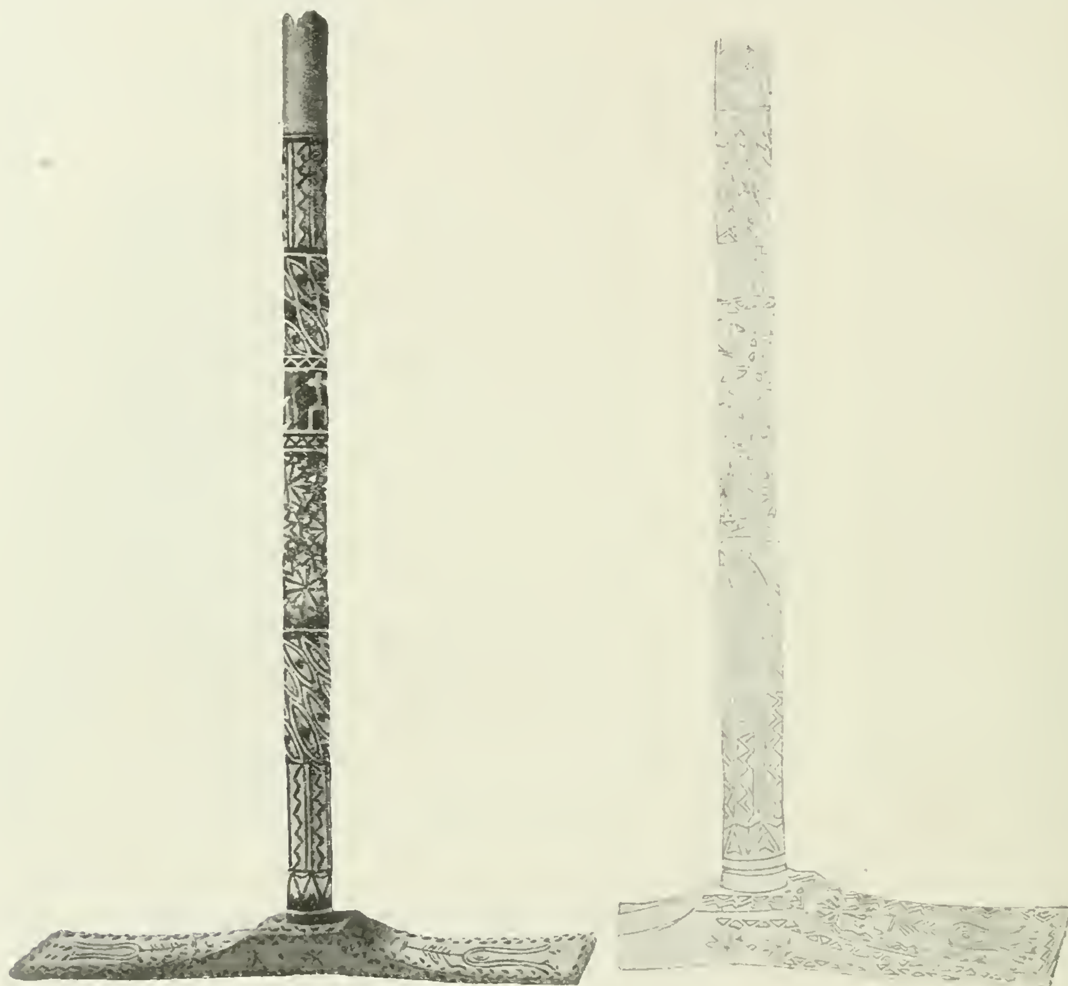
Mily régi, hazafias panaszok, s bizony a háziipar a palócok között ma sem akar gyáriparrá lendülni. Természetes alapja pedig meg volna a szövőiparnak itt, még ma is!

Pintér Sándor írja, az ő éber szemmel gyűjtött palóc tanulmányában, hogy a palóc «hadi-életben» legfontosabb szerepet játszott a kender, mely a családtagok jövödelmének és ruházkodásának főforrása volt. A közös gazdaság, ingatlan vagyonához aránylag, bőven termelt kendert, ennek minden munkáját közerővel végezték el egész a kitilolásig és a *kitá*-ba rakásig. A gazdasszony a kitába kötözött kenderfejeket összeszámlálta,

GUZSALY. (70)
Borsosberényből.

azokat annyi fő- és fél részre osztá, ahány fő és félfő volt a családban. Főrészt kapott minden ember és asszony fejenként; félrész jutott pedig a gazdaság minden egyes munkaerejének. A fiúgyermeket munkaerőszámba vették, ha «me tudta fognyi a kasza nyelit», s a leányt, ha «kibirta a sallóval», azaz, ha a fiú már tudott kaszálni, a leány pedig aratni. A kender szétosztása után, kiki saját osztályrészének feldolgozásához fogott. A «fejes kender»-ből látta el az asszony önmagát, urát és gyermekeit fehérneművel; abból készítette ágyhaját és eladó leányának kelengyéjét. A «szöszi» kenderből fonták s szőtték régibb időben a

GUZSALYOK BUJÁKRÓL. (71—72)

«négynyistes» vásznat, amivel kereskedtek; a *szálag ugyelá*-ból fonta és szőtte abroszait, urának, esetleg fiugyermekeinek «hunyá»-ját; kócból készült a zsák- és ponyvavászon, amiből magának és leánygyermekeinek ingvá-, gyócs, kendő, csecseszoknya, kecele, pántyika, fékető és viganóra pénzt teremtett, sőt még urát is ellátta értékesebb ruhadarabokkal. Az ügyes, takarékos és szorgalmas palócasszony a néki jutott kenderrészből gyakran tekintélyes tőkét is gyüjtött.

A következő, száz éves leírás is bizonyítja, a fehérruha-készítés mennyire gyökeres háziipar volt itt! «A Palócok nem csak szorgalmatos földmívelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minynyájan mesterséges faragók is. Amellett, hogy házaikat magok

épitik, a szekereket, jármokat, hordókat, kádakat, konyha faedényeket is megkészitik. A fejérnépnek különös foglalatossága a vászonykészítés; *azért nem igen látni házat, mellyben szövőszék ne állana.* Váczi vásárokon a sok cérnát, vásznat, és a számos megvarrott fejér ruhát palócz aszszonyok árulják. *Sőt a gyapjut is megfonyják és megszövik ruhának férjfiak számára* Gyertya hellyett közönségesen fáklya a világítójok; a csert és másféle szálkás fát vékonyra felhasogatják és azt, amidőn jól kiszáradott, erre a végre használják. Ezek valóságos jelei a nép munkásságának és takarékosságának,

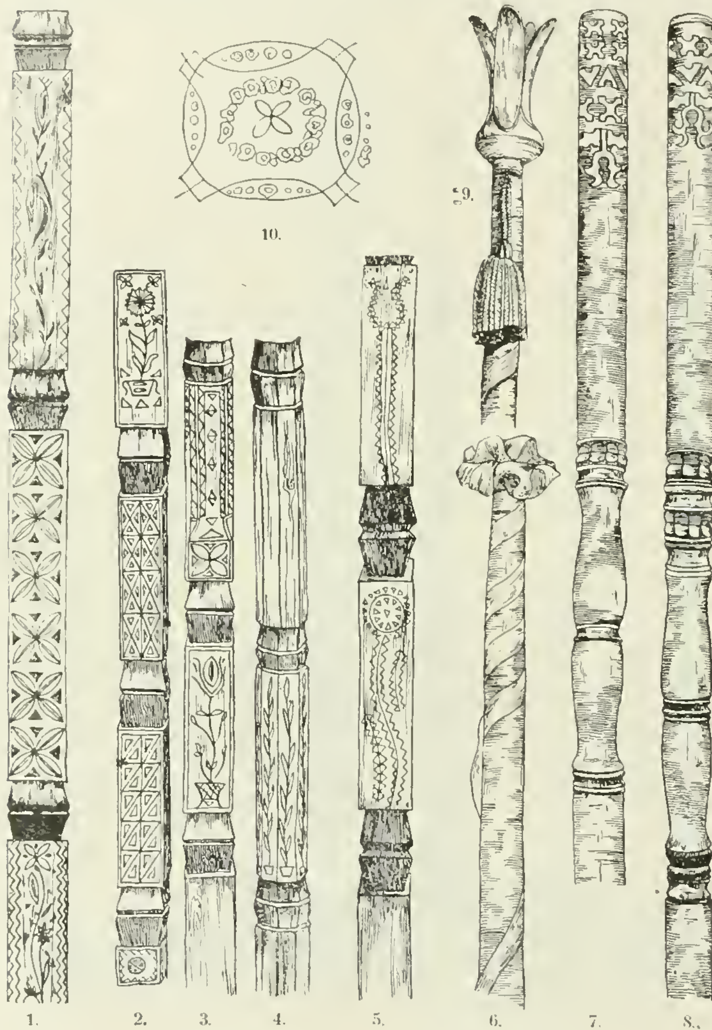
GUZSALYOK RIMÓCZRÓL. (73)

s el is lehet ezek szerént gondolni, hogy illy módon a pénzkiadásra a lakosoknak kevesebb alkalmatosságok vagyon.»

Ma már azonban a kendertermelés évről-évre csökken, mert a szegényebb ember többet keres, ha napszámba vagy gyárba megyen munkára, mintha a kenderrel babrál. Ezért inkább a jobbmódú földmíves asszonya termeszti csak ma már, a család szükségletére. A lent csak nagyobb uradalmak termesztik, de azok is csak keveset, mert drága már a hozzá szükséges munka. A nép is csak felében nyüvi ki.

A fonók erre is elmultak. Régente külön fonóban dolgoztak a süldő leányok, s külön az eladók. A hatóságok az erkölcs nevében üldözték, mintha az erkölcstelenség másütt

nem találna alkalmasabb helyet! Az bizonyos, hogy a leány ott találkozott szeretőjével a fonóban, de mindig a tisztesség határán belül. A legényről mindenki elhiszi, hogy becsületes a szándéka s aszerint is viselkedik. Ha ezt nem tenné, rögtön kitennék szűrét s híre terjedne a faluban, azután pedig kikopnék mindenünnen a becsülete. A házasságon kívül született gyermek ritka is; mielőtt megszületnék, sietnek házasságra lépni, mert megvetnék azt a legényt, aki szerencsétlenné tette a leányt.

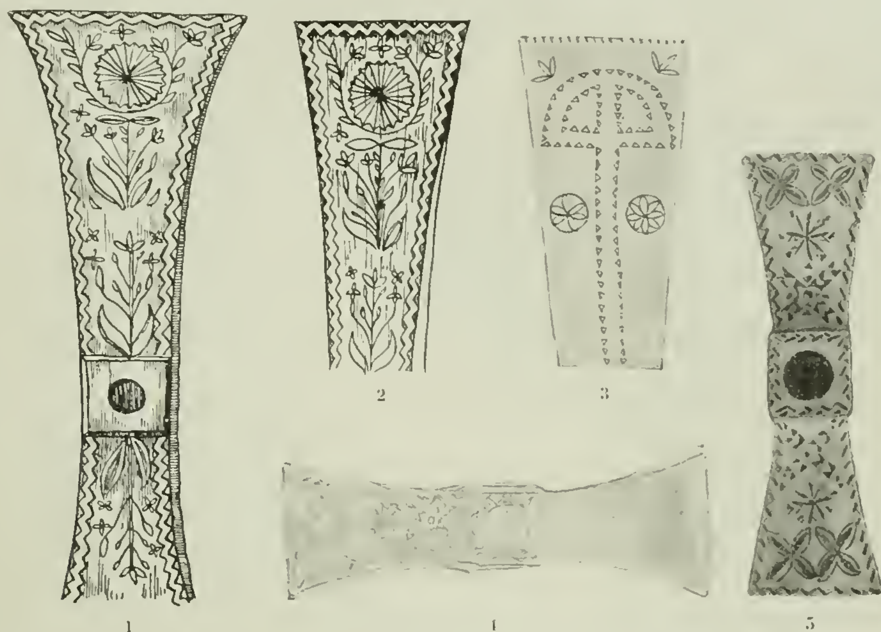
GUZSALYSZÁRAK RÉSZLETEI.
1, 5 Patak; 2—4, 9 Berkenye; 6—8 Diósjenő; 10 Borsosberény.

A fonóban szem előtt volt a guzsaly, (70–74) nyél s a guzsalytalp (75), ezeket cifrázta párjának a szerelmes legény. A legények valósággal versenyeztek a guzsaly díszítésében. Az volt a boldogabb leány, aki fonóban a legszebben díszített guzsalyon dolgozhatott. A guzsalyokra, ezekre a talpas rudacskákra, szöszt sodor az asszonynép s arról fonja orsóra a szálat téli estéken. Ezt a fonást ülve végzik, olyképen, hogy rája ülnek a guzsalytalp féloldalára; állva, járkálva szöszt nem fonnak, azt csak oláh asszonyok cselekszik Erdélyben, azért az oláh guzsalynak nincsen talpa. Gondosan díszített apróságok ezek mind, ékes a talpuk, meg a száruk egyaránt. Ha a díszítés módja szerint osztályozzuk, a savval maratott hímű guzsalyszárakat tehetjük meg elsőknek. Ékes karikák osztják szakaszokra a nem igen magas guzsalyszárat, e szakaszokon azután vagy díszes sávok kígyóznak fölfelé csigavonalban; geometrikus díszítésű szalagok, vagy indás ornamentika, búja rajzú csipkézett szárak, tele virággal, rüggyel, levéllel, amik között, szinte nehezék gyanánt, meg-megjelenik a geometrikus osztású körös rózsa. A gyengébb, nem annyira logikusan díszített munkákon már tőből ered ez a növényornamentika, de van olyan több is, amelyiken alul, igen helyesen, geometrikus cirádák fogják körül a rudacskát. Ezeknek a savval maratott rudacskáknak a talpa legtöbbször olyan, mint két pillangószárny, de van olyan is, amelyik kicsiny cipő talpához hasonlít. Díszítésük bemetszéssel készült, mert ide erősebben vésett ornamentika kell, nem úgy, mint a rúdra. Akadunk több olyan guzsalytalpra, amelyiknek díszítése XV. Lajos korának ornamentikájára emlékeztet. Egyebütt azonban köröket véstek cirkalommal a talp

két mezejére, azokat körülvájták ékforma bemetszésekkel, hogy szirmos virágot mutassanak, és az egész lapot beszegték körül zegzugos vájt díszítéssel. A *Kerbschnitt*, az ékforma metszés egyébként elég ritka a palócság ornamentikájában, s ez az oka, hogy ez az ornamentika eredeti, nem nyomja a korlátolt teknika, ami mindig ugyanazokat a formákat szüli Svédországtól lefelé a Balkánig. Akadunk azonban ékmódra vésett díszítésű guzsalyokra is Rimóeon meg Bujákon, s a bujákiak szebbek, mint a rimóciak.

A tilók egyszerűek, általában. A legdíszesebbet Diósjenőn láttuk (76); egyik oszlopa fölül szépen metszett gazdag formájú, másik oszlopát persze nem lehetett hasonló ékesre metszeni, mert akadékoskodnék a tiloló asszonykéznek — hanem a középső kötőfa, meg a talp támasztó lécei csinosabbak a szokottnál.

Otthonos ezen a vidéken is a kendertiloló, de a kender földolgozásához itt nagyobb, aféle kezdetleges gépeket alkalmaznak. Az áztatóból kiszedett s a napon már meg-

GUZSALYTALPAK. (75)
1—2 Borsosberény; 3 Patak; 4—5 Buják.

szárogatott kender a *törőbe* kerül. A törő hosszú vályú, amiben fahenger fekszik; e henger egyik végét az asszony lábával lenyomja s azután visszaejti a vályúba, miközben egy másik asszony a kendert a henger alá rakja. Van olyan törő is, amiből csak egyet tart a falu, közösen; fogaskerék, amit többen is hajtanak, s úgy puhítják a szárított kendert.

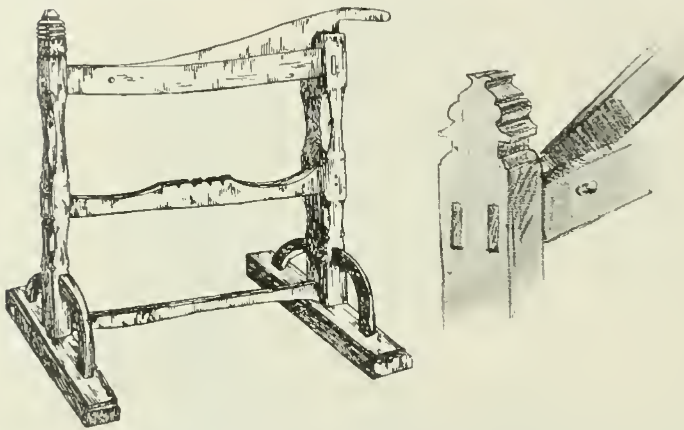
A szövőszék (77) neve: szátva, eszváta; főbb részei: zugó, felhajtó, szorító, pálcika, borda, osztó, váltó. Az *osztó* s *váltó* elnevezésből lett némely vidéken a szövőszék neve: *osztováta*. Helyesen cselekednők, ha a régi szövőszékek, olajütő gépek, kallók minden kis részének nevét lejegyeznők, mert így nagy szókincscsel segíthetnénk a magyar gépészmérnököknek, akik idegen szavakkal kénytelenek a gép részeit jelölni, vagy pedig olyan rettenetes szavakat fundálnak ki, amelyeknek hallatára borsózik a jó nyelvérzékkel megáldott magyar ember háta.

Amikor néhai jó Mocsáry Antal, Nógrád megye monografiájában, a gácsi privilegizált Posztó-Fabrikát leírta, szintén zavarban volt, mert azt írta, hogy az industria előmozdítására

igen hasznos eszközök és machinák vannak ott. Minthogy ezen külföldi találmányoknak még nincsen, de még eddig nem is lehetett magyar nevük, ezért azokat német neveken nevezte meg ilyenformán: Wébér-Stühle, Schrobel- und Lock-Maschinen, Aroso-Mühlen; hívtak volna pedig csak oda egy palóc asszonyt, a magyar nép az ő pompás megfigyelő s hasonlatalkotó tehetségével, gondolkodás nélkül elnevezte volna a fabrika valamennyi gépét s annak valamennyi részét.

A kendertermesztésnek is meg van a maga szókincse. Az összecsomózott szálas kender: *főkender*. Huszonnégy főkender: *kila*; máshol tíz egymásba kötve: *koszorú*; a fonál egy kötegében van tizenkét *pászma*, egy pászmában negyven *ige*, egy igében *három szál* fonál. A vászon: tizenkettős, tizenhatos, huszonnégyes és négynyistes.

A kendernek, a fonás, szövés szerszámainak nagy szerep jut a népszokásban, a néphumorban, a közmondásban s a népdalban. Keresztelőre menet az újszülött leányka vánkosába orsót, guzsajt fektetnek, hogy jó fonó váljék belőle. Az elmés néphumor kérdi: Ki látott kenderből tornyot? E furfangos kérdésre ez a felelet: aki a kenderben állott. Nézzünk néhány közmondást: Bátor a kenderben, de nem a lenben. (Amabból nem látszik ki, de ez kisebb.) – Ember a lenben, de nem a kenderben. (Kistermetű.) – Erős kenderből válik erős kötél. — Haragszik, mint akinek kenderföld nem jutott. – Lustos, mint a kenderáztató. – Pozdorjás kenderből nem lehet jó fonalat csinálni.

KENDERTILOLÓ DIÓSJENŐRŐL. (76)
A másik egy kendertiloló részlete a nyelv tövénél.

A fonóban a tapasztalatlan lánytól megkérdezik, hogy mi az: három virág elbúcsúzott egymástól, hol kerültek össze? Felelet: az asztalon; a buzavirág mint kenyér, a szőlővirág mint bor, és a kendervirág mint asztalterítő. Találós kérdés ez is: aki a száraz fa alatt van, mindig ázik, aki pegyig alatta nincs, a' nem ázik, — mi ez? Ez a fonó asszony, aki mindig nyálazza azt a kezét, mellyel a kender-szöszt sodorja; másik keze nem ázik, mert azzal az orsót pörgeti.

Felnyeött e ffa,
De nem a maga tövibe.
Eszeget e madar alatta,
De nem a maga begyibe. Mi ez?

Ez is a fonó asszony, aki megrágja a szöszt, hogy könnyebben sodorgassa fonalát. A fa: a guzsaly.

Uton megyen henderig (őgyeleg)
Hátán viszi kenderit,
Ha nem szánnám emberit
Meggyujtanám kenderit. Mi ez?

— Magyar birka.

A fonóban a leányok csepüből kis bábukat állítanak össze. Mindenik meggyujtja a maga bábuját s amerre azok dűlnek, arra felé viszik majd a leányt férjhez.

A babona azt tartja: ha leány a fonó ajtajáról levágott madzagot elégeti, utána bolondulnak a legények.

FÜLEP ISTVÁN MISKOLCI SZŰRSZABÓ MINTAKÖNYVE 1824-BŐL.

A könyvet Nyitray Dániel miskolci szűcsmester használta a 70-es évekig. (III. tb.)

FÜLEP ISTVÁN MISKOLCI SZŰRSZABÓ MINTAKÖNYVÉBŐL. (1824) (IV. tb.)

FÜLEP ISTVÁN MISKOLCI SZŰRSZABÓ MINTAKÖNYVÉBŐL. (1824) (V. tb.)

FÜLEP ISTVÁN MISKOLCI SZŰRSZABÓ MINTAKÖNYVÉBŐL. (1821) (VI. tb.)

FÜLEP ISTVÁN MISKOLCI SZŰRSZABÓ MINTAKÖNYVÉBŐL. (1824) (VII. tb.)

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

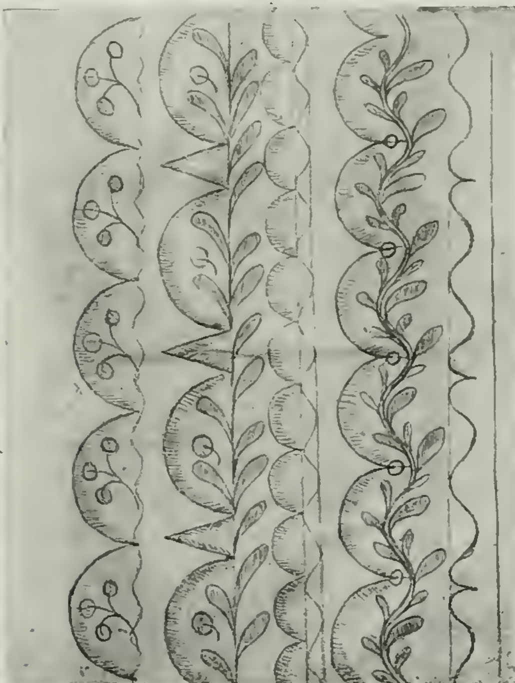

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

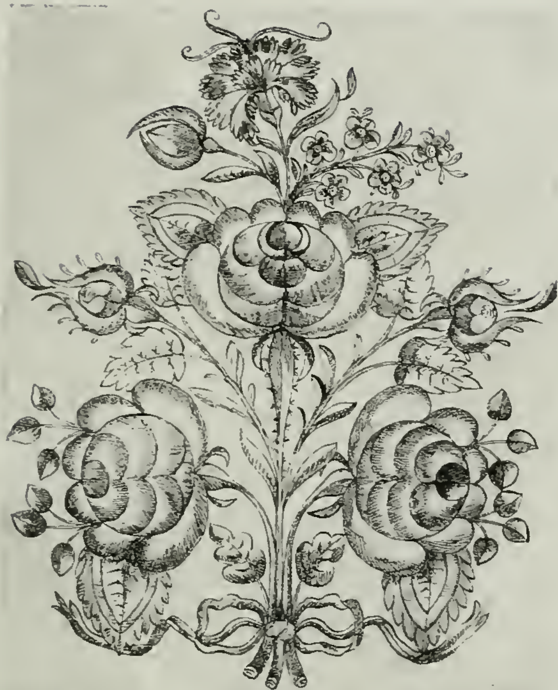

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

NYITRAY DÁNIEL MISKOLCI SZŰCSMESTER MINTÁI 1870 KÖRÜL.

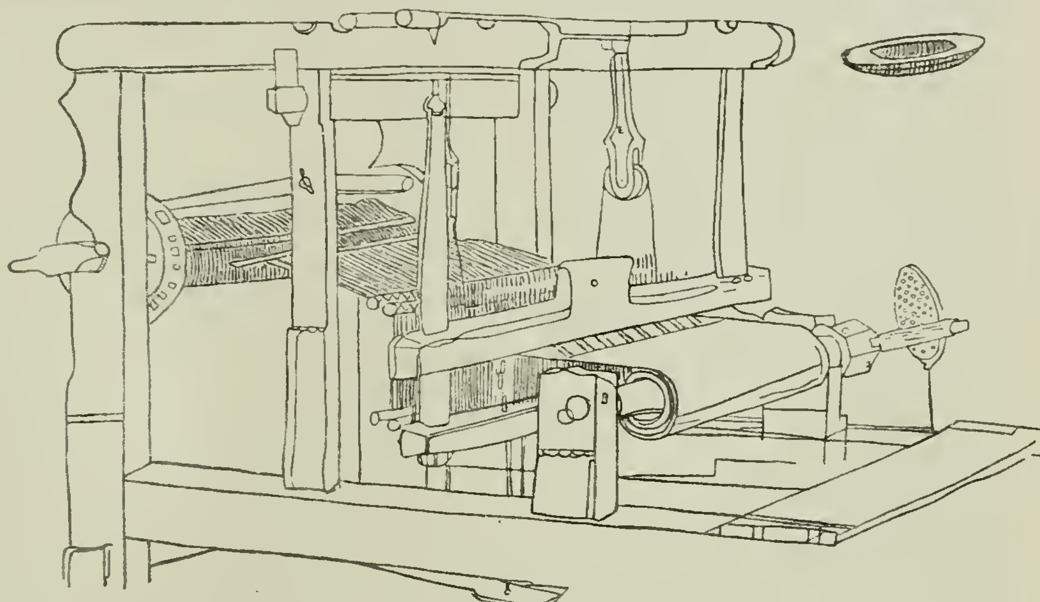
Lakodalmi vigasságban a vőfély beköszöntő verse így szól:

Vigad a menyasszony, nem perget most orsót,
A kezembe nyomott egy nagy tele korsót,
Melyért adjon Isten néki sok jó borsót,
Neked násznagy uram dióia-koporsót.

A palóc nóta meg azt mondja:

Bemászott a rózsám kenderi a tóba,
Ládd, me'montam, el ne meny a fonóba,
Vékon a szösz, könnyen elszakad a szála,
Vékon lesz a rózsám patyolatgatyája.

Igen, mert a palócság még hordja az ősi bő gatyát (78—80) s a hozzávaló vásznat otthon, az asszonynép szövi meg. A bő gatya úgy szép, ha ezer a ránca, s alul rojtos. A pendelyes

SZÖVŐSZÉK. (77)

gyermeknek itt éppen olyan vágyakozása a bő gatya, mint úri baktisnak a hosszú szoknya. Az ingre és a gatyára vörös pamutból betűket himeznek; az ingnek mellére, a gatyának pedig bal felére a kötésnél. A barkóknál a széles rojtos gatya neve: *libernye*. Az ősi gatyaviselet magyar voltát igazolja a sok jóízű közmondás: Amilyen a legény, olyan a gatyája. — Annyit fordulj, mint a gatya ránca. — Egy ingben, gatyában sem fázik meg az ember, csak idő legyen hozzá. — Nehéz gatyára szoktatni a németet. Nem fél a német, hogy ellopják a gatyáját. — Sűrű műhely, ritka gatya.

A kezdetlegesebb használati ruhákat is házilag szövik, pl. a *hamvas* nevű lepedőt, melyet fű, csalány, levélhordásra használnak, s mely mint takaró: esőben is jó szolgálatot tesz. A hamvas elnevezést sokan onnan származtatják, hogy lugozáskor a hamút ilyen lepedőbe rejtik, hogy az alatta lévő fehér ruhát megvédjék. Nyáry Albert báró, aki palóc földön sok régészeti ásást végzett, a bronz-karperecek külső felére tapadt vászondarabkákból azt következteti, hogy az őskorban a holtakat lepedőbe csavarták, mert nem koporsóban temetkeztek s nem akarták, hogy a tetem a földdel érintkezzék; az emberi *hamvak* kifejezés nagyon régi, a *hamvas* lepedő elnevezés tehát a temetkezési lepedő után maradt volna-

Már régente is, vászonba egyszerűbb mintákat az asszonyok maguk is beszőttek; a szövőszék teknikájának fejlődésével ujabban pedig az iparművészetnek is becsületére váló mintákat tud szőni egyik-másik ügyesebb asszony. Noha a nép sokat szőtt, a takácsok is jól megéltek. Jánosiban láttunk igen szép szőtteseket.

A szövőszék berendezése jóformán az egész országban egyforma, a minták azonban vidékek szerint nagyon változnak; motivumaik a vászon szálaiból adódnak, ezért a szövés mintái mindig merevebbek, mint a himzés mintái, mert hiszen azokat korlátozza az eszváta mérete, a szálak menete.

Megtudjuk-e valaha, milyen volt az ösmagyarok szövése? Mert hogy szőttek, ahoz

GATYA-VISELET. (78–79)
Lőrinci és ludányi gazda.

kétség alig férhet, hiszen már a bronzkor embereinek szövéséről bizonyító leleteink vannak. Az őshaza népei között bizonyára élnek még azok a minták, amelyeket a magyar szövéseken megtalálunk. Az összehasonlító néprajz talán szintén világot segít vetni nemzetünknek annyira homályos eredetére. Számolnunk kell persze azzal, hogy a legősibb magyar mintákba is elkeveredhetett a középkor stílusa, s később a renaissance, de a hozzáértők majd csak kihámozzák az ősibb formákat egykor.

A középkorból céhbeli takácsok munkája elég szép számmal maradt reánk. Lőcsén leltek egy szőttest, melyen stilizált angyalok sorakoznak; bizonyos, hogy templomi célt szolgált. A másik két érdekes szőttes Bazinból való, a pozsonymegyei egykor híres takácsok községéből, ahova érdemes az összehasonlítás végett kissé ellátogatnunk. Az egyik

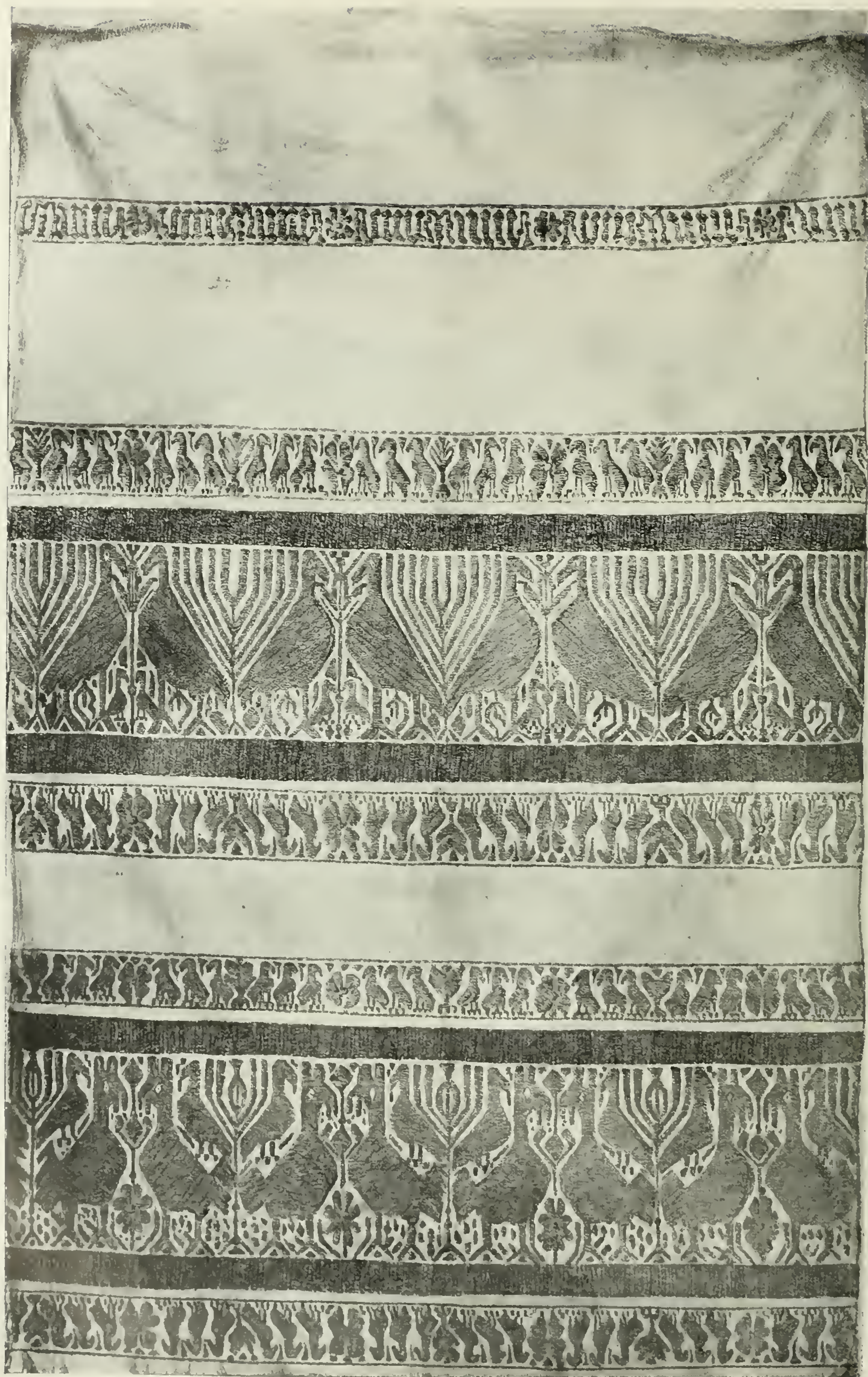
szövésen (81) szemben álló madarak vannak sorjában, a másikon (82) pedig szarvasok nézdelöznek ágas-bogas fák tövében. Ezek a motivumok teljesen egyeznek azokkal a motivumokkal, amelyeket népünk még most is nagyon szeret. Bizonyos, hogy a minták már készítésük idejében is ősiek voltak. Mindkét darab keskeny szövés, melyek a mostaniakhoz hasonló kis szövőszékeken készülhettek. A stílusból látjuk, hogy a gotika legvégső korának termékei. Ezt kétségtelenné teszi a legfelső sorban látható írás stilizált minuskula betűivel. A madarak lába alatt kis csibék vannak. Bajos volna megmondani, miféle szárnyasok ezek? A nagy madarak sorát, alul-fölül, két keskenyebb szalag szegi hármas csoportokban, egymással szemben álló madarakkal. A legalsó széles frizen szintén madarak vannak, csőrükről két lefentyű lóg le, amiből azt következtethetjük, hogy talán pulykákat akart ábrázolni a mester. Itt a kisebb madarak a nagyobbak hátán állanak a térbe való igen helyes beillesztéssel. A 81. ábrának szőttese rendkívül buján van rakva díszítő motivumokkal. Az alsó és felső, két szélesebb, sávja stilizált erdőt mutat. A fák két sorban állanak egymás fölött. Mindenik fa alatt agancsos szarvaspár büszkélkedik; az egyik első lábát fölemeli, mert hiszen a legalsó és legfelső sorban nem is tudná letenni, az alatta lévő háromszögalakú halom miatt. Az agancsosok dámvadak is lehetnek, mert testük pettyes; lehetséges, hogy a pettyezés nem a természetet utánozza, de a szálakat kötötte így a takács. Nagyobb területen ugyanis, nem mehet el szabadon; éppen ez okozza a szőttesek mintáinak tömöttségét. A szőttesen még két keskeny egysoros szarvasos szalag van s középen két csík, szembe álló madarakkal. E két szőttesen a mintákat kék szálakból szőtték be, ami pompásan hat a már kissé megsárgult lenvásznon, mely kiválóan jó és lágy.

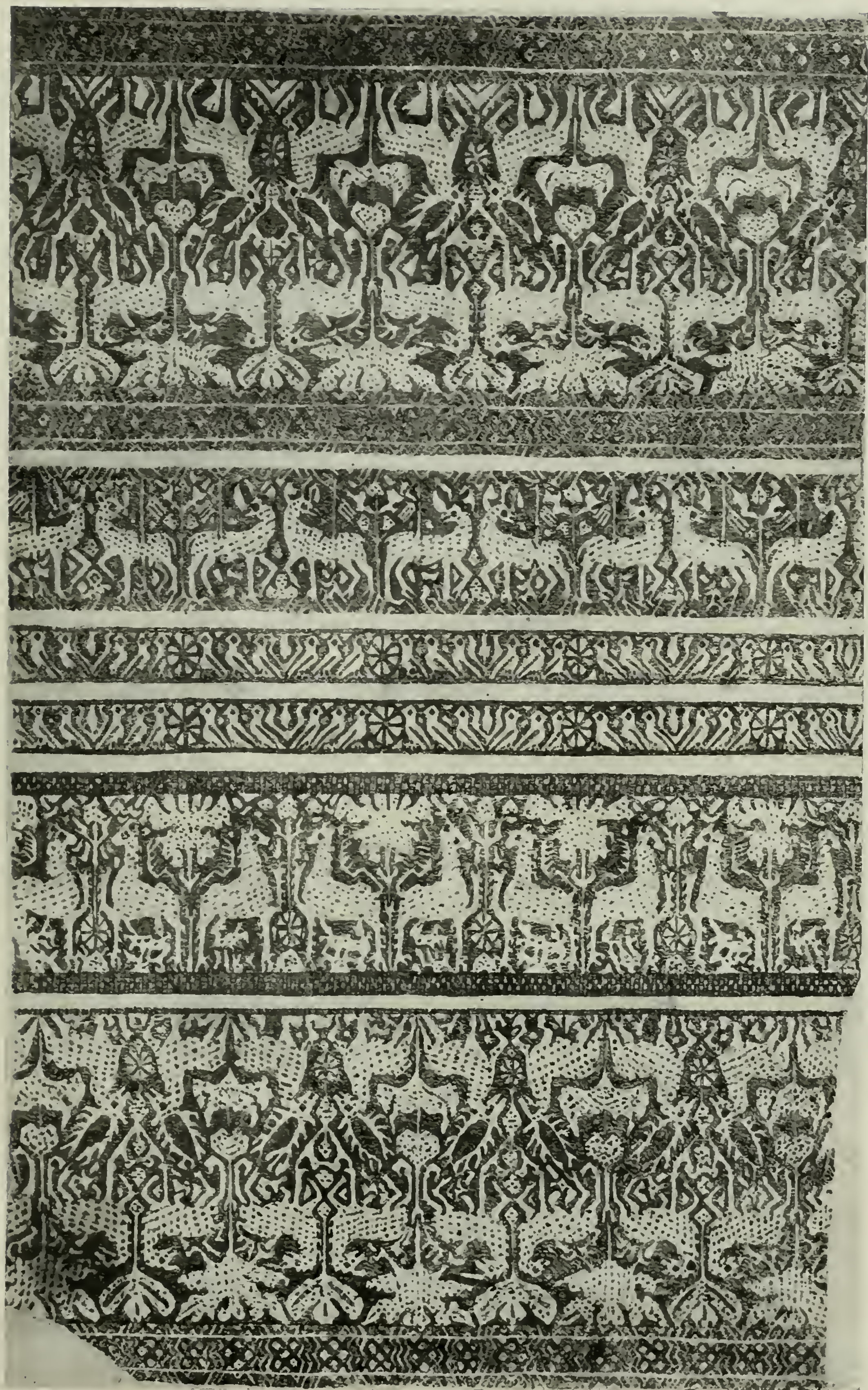
GATYA-VISELET. (80)
Lóci gazda.

Hevesben s Borsodban legtöbb a geometrikus díszítésű szőttes, mert hiszen a kezdetleges szövőszékeken ilyenek készülhetnek legkönnyebben; akadunk azonban kelyhes virággal, szerte hajló levelekkel díszített vásznakra is. Mivel a szálakat nem lehet tetszés szerint olyan könnyedén hajlítani, mint a rajzban, természetes, hogy az ilyen virágmotivumok csak stilizálással születhetnek meg.

Lelünk emberi és állati alakokra is. A Lukaménye honti községből való két fríz pl. rideg, egyenes vonalakból van szerkesztve, de az egyiken már megjelenik a csúcesal szembe álló kettős szív. (100) aminek a sorát, alul is, fölül is, egy vonalba fűzött virágszirmok szegik be. Leveles galyhoz hasonlít a két nagybátonyi szalagdíszítés is. (106, 109) E vidéken is előfordul a mezőkövesdiek szembeálló két kakasa, (94) mint egy-egy törülköző alsó részének az ékessége, de nem foglalják azt be szorosan kétoldalt nehéz csikok

KÖZÉPKORI CÉHBELI TAKÁCSOK MUNKÁJA. (81)

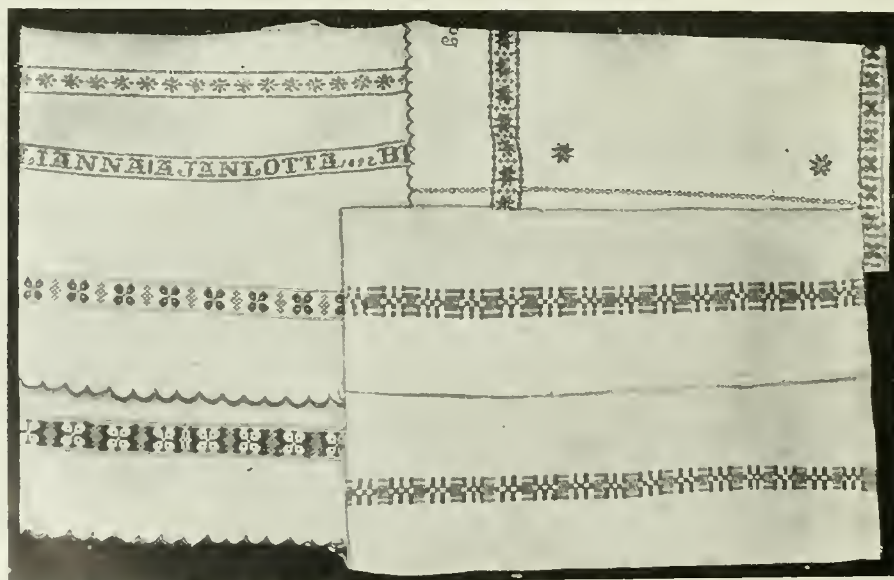
KÖZÉPKORI CÉHBELI TAKÁCSOK MUNKÁJA. (82)

sűrűségeibe, mint Mezőkövesden, hanem szabadon állítják a nagy fehér mező aljára. Az ilyen törülköző aljára illesztett sor sokféle. Siden is láttunk kakasokat (94). *Virágos*nak nevezik Siden az olyat (97), amelyiknek közepén leszakajtott ferde virágok állanak megdülve; *babás* az a törülköző, amelyiken összefogózkodott gyermekek vannak, persze igen naiv stilizálásban (103). Hogy változatossá tegyék a sort: a két szélső gyermek virá-

SZŐTTES TÖRÜLKÖZŐ KENDŐ LAPUJTŐRŐL. (83)

gos galyat tart; ennek a magyar ornamentikában oly ritka motivumnak a neve, némely sidi házban «*padári gyermek*». Van *rózsás*, *kőoszlopos* is (108); ennek a friznek a sorát stilizált oszlopok, a palóc ház elejének kedves díszítő formái aprózzák el mezőkre, s azok közé illeszkednek a szögletes fűrészvonalakkal határolt stilizált rózsák; az egészet, alul is, fönt is, leveles galyak fogják be.

JÁNOSI SZŐTTES. (84)

A *pádári gyermek*hez hasonlatosat leltünk Csale községben, de a gyermekek oldalvást látszanak, s úgy lépegetnek egymás után, előrenyújtott karral; (VIII. táblán) alapvonaluk nincs, de egy ujjnyira lábuk alatt kanyargós indájú kék virágok sorakoznak.

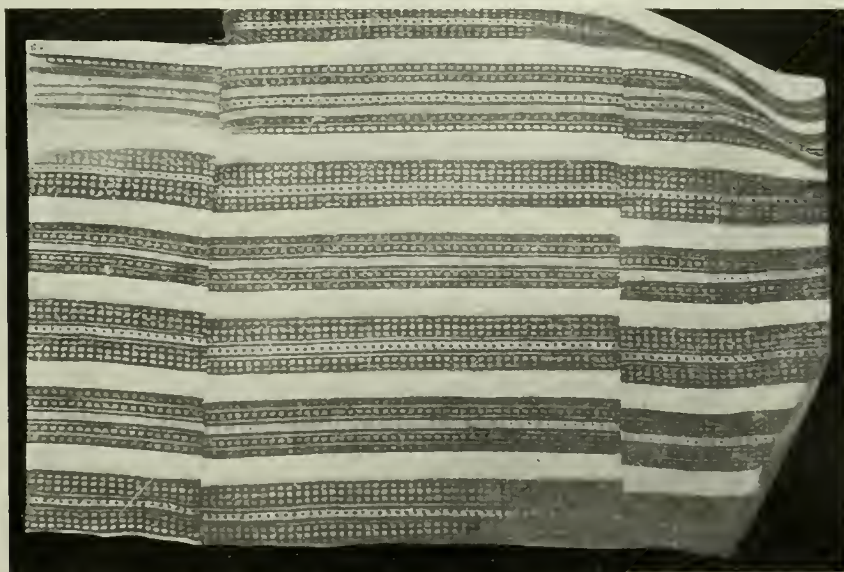
Apafalván, Hontban, felkunkoródó farkú kiskutyák (111) állnak sűrűen, pár szerint egymásnak fordulva, persze igen naiv stilizálásban. Lukaményén pedig madarak; tartásuk

MADARAS SZŐTTES TÖRÜLKÖZŐ KENDŐ LAPUJTŐRŐL. (85)

legalább is kacsás, de a farkuk cifrább (a VIII. táblán). Az odavalók csak madárnak mondják. Van Ajnácskőn *kakasos galyas* is, amelyiken virágos galy váltakozik a lazán kiterjesztett szárnyu kakassal.

Bár ezek a motivumok is gyarapitják a szőttesek ornamentális anyagát, meg kell vallanunk, hogy az a laza ornamentika, amit Gömör és Nógrád határvidékén szőnek a

SZŐTT DUNNAHÉJ VIZSLÁS KÖZSÉGBŐL. (86)

SZŐTTESEK. (96—101)

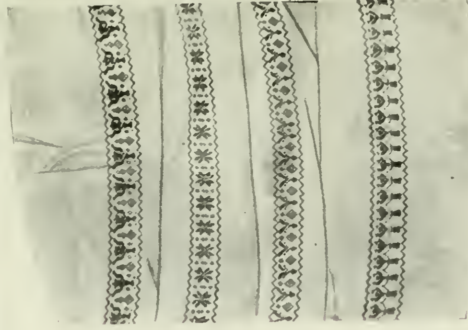
1 Kötény (szakácska); 2—3 Lepedő Locról; 4—6 Vánkoshéjak Nógrádvadkertről, Diósjenőről és Ludányból.

SZŐTTESEK. (102—111)

1. Szives Lukaményéről; 2 Cserepesvirágos; 3 Virágos Gömörvidről; 4 Babás vagy padóri gyerekes; 5 Kakasos; 6 Lukaményéről; 7 Nagybátonyról; 8 Rózsás kőoszlopos; 9—10 Lukaményéről; 11 Apafalváról.

SZŐTTESEK. (87—90)

1, 3 Diósjenőről; 2 Almágyról, gyerekes, csillagos és poharos minták; 4 Ludányból.

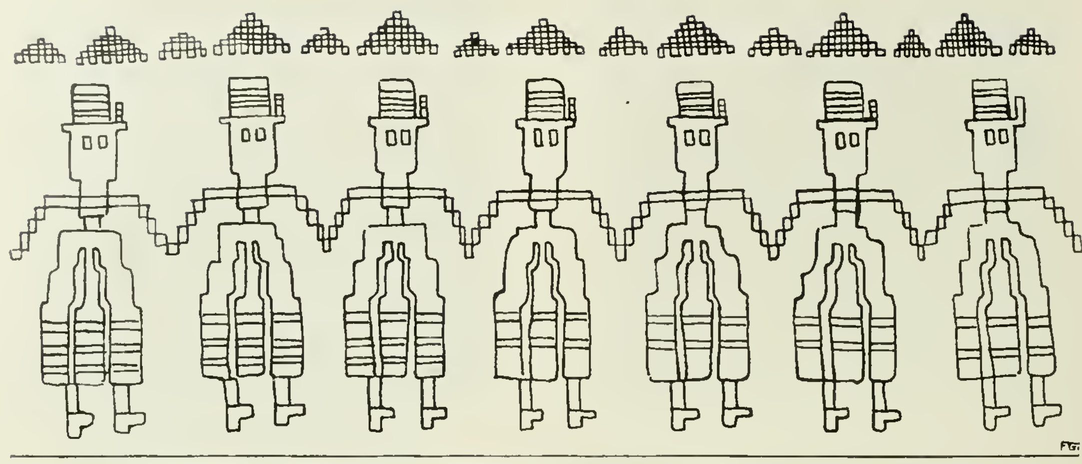

SZŐTTESEK. (91—95)

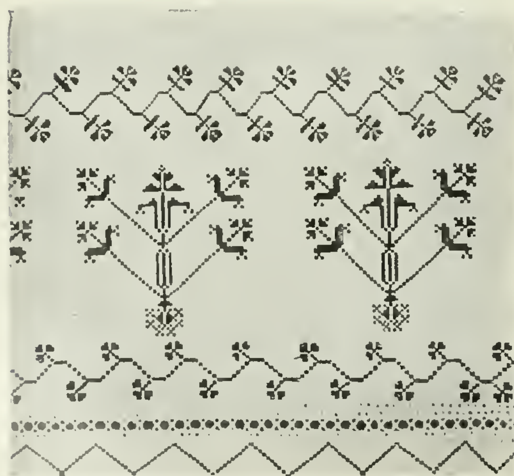
1 Diósjenőről; 2 Lapujtőről, kis makk, kis rózsa és csillag van benne; 3 Jánosi szőttesek és rece; 4 Gömörvidről; 5 Nagybatonyról.

IPOLYBOLYKI SZŐTTES. (112)

vászonba, nem felel meg annyira a szövés teknikájának, mint például a szomszédos, jóval sűrűbb mezőkövesdi díszítésmód. A színes szál, mely a díszítést adja, azon kötetlenül, hosszú darabon halad a vászon visszáján és ez gyöngévé teszi magát a szövést.

Külön kis fejezetet kell szentelnünk a keresztszemes himzésnek, e sajátságosan merev, de mégis kedves ornamentikának, aminek formáit a keresztöltés szeme adja meg. E formák atyafiságban vannak a szövött ornamentikával. Mint Magyarországon mindenütt, a palócságon is megtaláljuk a keresztszemes himzés kedves termékeit. Ismeretlenek azonban itt az olyan gazdag keresztszemes kompoziciók, amilyeneket az erdélyi szász asszonyok csináltak, híven a régi formák nyomán, solymászó lovasokkal, nőalakokkal kevert növényi ornamentikával. Nem tudjuk, mennyiben csatlakoznak a palóc keresztszemes himzések régi mustrákhoz, mert nem leltünk sem templomokban, sem házakban olyan munkákat, amik félszázadnál régiebbek lettek volna. A legrégibbet Pálfalán, a Rima mellett találtuk. Ez az egy talán 50—60 esztendős is lehet; merev törzsek kelnek ezen sorjába s bocsátanak sovány, szúrós ágakat kétoldalt, amiknek végén szerényen tagolt virág ül, az ágakon pedig ritkásan kicsiny rózsaformák. Úgy e vékony, ritkás indák, mint a közbül

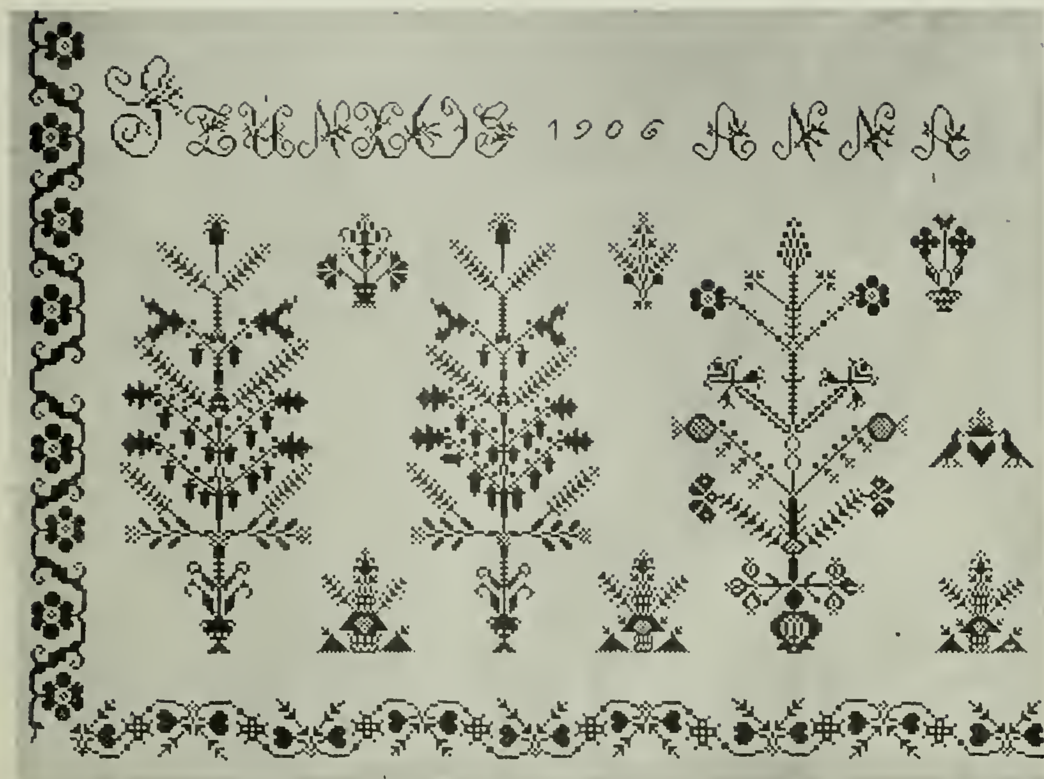

RÉTSÁGVIDÉKI KERESZTSZEMES HIMZÉS. (113)

HIMZÉS GÖMÖRBŐL ÉS HEVESBŐL. (117—118)

RÉTSÁGVIDÉKI KERESZTSZEMES HIMZÉSEK. (114—116)

HIMZÉSEK. (119)

1 Felsöczről; 2, 3 Főkötők hátsó részei. Apafalváról; 4, 5 Rimócról.

HIMZÉSEK. (120)

1 »fejel-haj« párnahéj Sátóról; 2 Csokváról; 3 Proszrikos kendő Sátóról. Istvánffy Gyula rajzai.

fakadó alacsony bokrok rajza gyöngéd; szinük most fakó, a mosás, a fakulás összehangolta a vöröset, a zöldet, narancsszínt, meg a feketét, de színeiben mindez valaha igen élénk lehetett.

Nagyon szép keresztszemes himzésekre leltünk Nógrád megye déli felében. Némi iskolai hatás ugyan meglátszik ezeken is, mert vagy a város, vagy az iskola hozatta ide ezeket a magyar ornamentikából kiütő sajátosságokat, decsak a 116. számú darabon érzik meg jobban. Ezen igen ékes edények állnak sorjában, az edényekből virágok nőnek, amik-

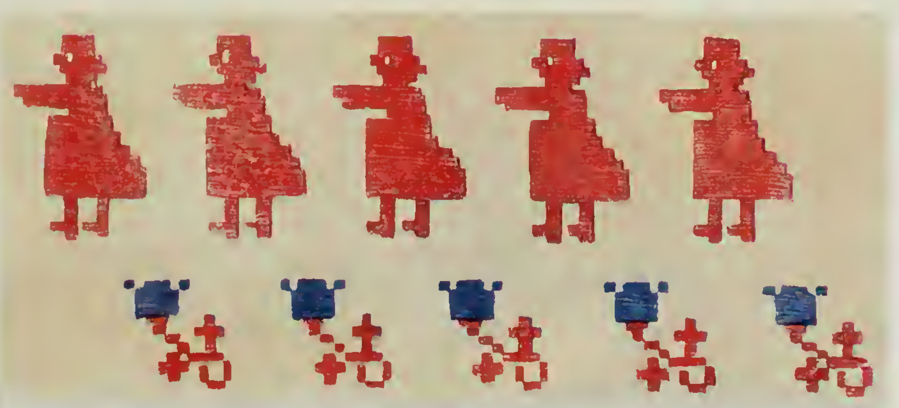

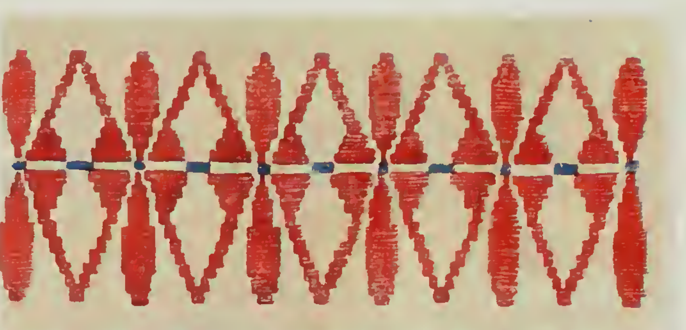
HIMZÉSEK GÖMÖRBŐL. (121)

Felső Sajóvidékről, alsó Rozsnyóról.

nek galyai koszorúba fonódnak össze s a galyak alatt két kis kutyus látszik; ez az ornamentika teljesen idegen ízű, hanem ami e fölött van, a szalagdísz fölött, az már magyarosabb. Jobb a rajza a 115. számú törülközőszélnek, amelyiken egy ágas-bogas friz fölött három bokor; kettő edényből fakad, egy pedig, a középső, csak úgy a levegőben áll. Legszebb azonban Szunyog Anna 114. számú varrása, pedig nem is régen csinálta, az írás szerint 1906-ban. Ismerte az iskolai munkákat. Ami meglátszik azoknak a betűknek a formáján, amikkel nevét himezte kedves munkájára. Az ornamentikája azonban jó, leszámitva a széldiszitést. A vászon középmezején három bokor sarjad, mindegyik edényből; vékony galyak, fenyőágra emlékeztetők, amin nehéz gyümölcsök, talán épen tobozok függenek sorjában; a virág az ágak végén vagy hatszirmú rózsa, vagy gránátalmaforma, vagy szegfű; apró

SZÖVŐMINTÁK LUKANÉNYE ÉS CSALE KÖZSÉGBŐL. (VIII. tb.)

bokrocskák helyezkednek el közbül, a nagy motivumok között maradt térben, nem szervesen, de igen kedvesen odarajzolva; eszményi s nem természetutánzó alakítások, csak az egyik szívforma mellett látunk két galambot.

Nézzük most már a viseletet is.

A leányok hajukat ágba fonják és leeresztve viselik. (122) A fonat végére nagy tarka pántlikát kötnek. A fonat felső részére kötött nagy csokrot papirossal bélelik ki, hogy *dudorosan* álljon. A fésülés *huncutkára, kákosra, tyukosra, semerintésre* történik. A hajat fonesikba fonják és a fonatot csigaszerűen csavarják; az igy összerakott haj neve *cipópongyola*. Másütt a hajat a fül mellett félkörben sűrű fonalakban *sallósfonásba* szedik, (124) vagyis félkörösbe és a fejbub alatt fonesikokba vezetik. Négy, öt, hat ágból: *rozmaringba* fonják a hajat a halántékon. Ha az eladó leány szülei a házasságba belé-

LÓCZI LEÁNYOK HAJVISELETE. (122)

egyeznek: a fiatalok kendőt cserélnek. Ezt követi a «kendőlakás» vagyis a hivatalos eljegyzés. Ezután már a menyasszony nem fon hajába többé színes pántlikát.

A pártaviselés teljesen divatját multa; ehelyett a leányok fekete bársonyszalagot futtatnak végig a homlok fölött, különösen az egri járás leányai, vagy pedig menyasszony fejkötőt tesznek föl. (132—133)

Az asszonyok hajukat kontyba fésulik. Az egri járásban a fiatalasszonyok kéregpapirból kontytokot készítenek, ami a kontynak formát ád és azt szilárdan tartja. Községenkint e tok alakja változik. Vannak asszonyok, akik ilyen tokkészítésből élnek. Előfordulnak színes selyemmel bevont *díszített kontytokok* is; az egyszerűbb tok ára 30—40 fillér, a díszítetté néhány korona. A kontyra jő a kontykendő, fölibe pedig a fejkendő. Mivel a szorosra kötött menyecskekendő alatt sok haj nem fér el, a dúshajú asszonyok fürtjeiket inkább eladják jó pénzért a városi *hajas zsidó*nak.

Érdekes különösség ezen a vidéken a kontyvas. Ezt a holmit cigányok sárgarézből készítik és cifrázatok is vannak rajta. Erre csavarják a hajat s ez a «vas» itt a jegygyűrűt

DIÓSJENŐI LEÁNY PÁNTLIKÁS HAJVISELETE. (123)

helyettesíti, ebbe vésik belé az esküvő napját és tulajdonosának nevét. A hajat a vasra kis vászoncsikkal: a a kontyruhával erősítik meg.

Természetesen a hajviselet is különböző, majd minden faluban. A hevesi Mikófalván például kétféleképen fonják hajukat a leányok: egy ágba vagy két ágba. A női viseletben a hajfonás és a konty elrendezése igen nagy szerepet játszik. A városi hatást persze itt is látjuk, urasodó falvakban már nem fonják *pántyikába* (123—127.) a hajat, inkább koszorúba tűzik. Különösen a városban szolgált leányok terjesztik a kisasszonyos hajviseletet, de azért egy-egy virító, színes pántlikától ők se igen tudnak megválni.

A férfi hajviseletét illető kérdezősködéseinkre több megletteb ember beszélte, hogy apáik még középen kettéválasztott, vállig érő fürtöket hagytak s abba fésűt tűztek. A fül táján háromágú kákó csüngött alá. Itt-ott még van ugyan 80—90 éves ember, aki fejebubján görbe fésűt visel s hajfonása a kuruc-varkocs maradványa. Szeder Fábián így ír: «1780-dik Esztendő körül voltak még ollyan öregek, a kik üstökön kivül más minden hajokat leborotváltatták. Mostan az idősbek előhajokat homlokokon csomóba tekerik és felálló rövid üstököt viselnek. A legények pedig homlokuk felett üstököt kötnek és azt három ágba fonyván, hátra lódítják.»

A kendő, *keszkenő*, *kiskendő* nevezetes holmi a népviseletben, de a népszokásokban is. Az újszülöttet látogató asszonyok fejéről a pitvarban lekapják a kendőt s azt pénzen kell kiváltaniok. A keresztelő után következik a *poszrik*, amikor a mesterasszony (bába) hívja meg a vendégeket, akik hímzett, színes virágos *poszrikos kendők*-ben (120) süteményt, túros és krumplis lángost visznek, mert a kis jövevény tiszteletére nagy dinomdánom dukál. A helyre egri legény neve: cikra; ráncokba szedett rojtos gyolcsgatyája korcából háromszögre összehajtott női színes fejkendő lóg elé, amit kedvesétől kap ajándékba; ez a «lyányhó járás» jele. A cikra heves, akaratos legény, aki nem igen hagyja jussát, különösen, ha kissé benyakalt a híres jó egriből! Ilyenkor nagy önérzettel kiabálja szálóigévé vált mondását: «Egri legény vagyok ám én!» Ha összevész valakivel: a színes kendőbe kő kerül s fegyver lesz belőle, azzal lakol a vetélytárs. Mikor az apa a komaasszonnyal elmegyen leánynézőbe, ha a leány szülői vállalják a legényt: az apának *százszorszép kendőt* adnak át telve dióval, annak jeléül, hogy ünnepélyesen is jöhetnek kérőbe. A barkóknál, a medvesalji magyarságnál kendőlakáskor a falubeliek a menyasszony háza előtt csöngetyűvel, kendertörővel, kereplővel, kiabálásokkal, rikkantásokkal zavarják a kézfogót. Edényeket vagdosnak az ajtóhoz, mire a násznép elzavarja a vendégeket, akik babonásan azt tartják, hogy a megháborgatott jegyesek sokáig élnek boldog házasságban. Lakodalom napján a menyasszony az érette érkező vőfélyeknek is kendőt ajándékoz; módosabb leány maga fonta-szőtte kendőt ád, a szegényebb bizony csak aféle boltit. A kendő végén lévő huroknak *szatying* a neve, a menyasszony ezzel köti föl a kendőt a kisvőfény balkarjára, a nagyvőfélynek pedig a jobbkarjára. Lakodalmas menetben a vőfélybot rozmaringos ágán is selyem- és kasmirkendők lobognak, a botra tűzött aranyalma, dió, sütemény, eleven veréb s tarka pántlikák fölött.

Lakodalomban a férfiak pénzen, az asszonyok kendővel váltják meg jussukat a menyasszony-tánchoz. Sok községben, ha a menyasszonyt a biztos kimerüléstől meg akarják menteni, az anyós selyemkendővel váltja ki a táncból. Egy-egy jobbmódu lakodalom-

ban ötven kendő is összekerül így. A menyasszony fölkontyozása után a nagyvőfély kendővel leborított kaláccsal, a kisvőfély pedig szintén kendővel leborított mézespálinkával érkezik, s az a kendő a szószólót illeti, emez pedig a nagyvőfélyt, mert a pálinkát már ő helyezi az asztalra. A vőfélyek a kendőket rudra akasztják s vállukon hozzák be; a menyasszony azután kiosztja a kendőket a lakodalmi ceremóniák szertartásmesterei és urának rokonai között, *ajába:* ajándékba. A megajándékozottak külön-külön elmondják, hogy jobban örülnek a menyasszony jó nevének, mint a csekély ajándéknak.

Különösen régente, az asszonyokat fejkendővel temették; a fiatalabbját színes kendővel, az öregjét: feketével. A halottvivő legények karjára fehér kendőt, vagy fejre való színes kendőt kötnek; a legények kalapja mellé bokréta dukál, a leányok pedig ezt a bokrétát a karjukra kötött kendőre tűzik föl.

Így kíséri el népünket a kendő, bölcsőtől a sírig. Természetes tehát, hogy a népművészet nagy szeretettel foglalkozik a kendővel: elhalmozza ékítésekkel. A legnépiesebb kendő: fehér. (134–135) melynek széleit, sarkait rendesen fehér, lyukacsos hímzésekkel díszítik, azok «rozmaringgal vannak kivetve.» A nyak körül s a hónalj alá kerített patyolatkendő *gyócskendő, ballán, bunkóskendő.* Ezen nagyobb tere lévén a díszítéseknek, rajtuk még nagyobb mértékben nyilvánul a nép művészkedése. Nem csoda ha százszorszép-kendőnek is nevezik. Ezek szélét öblösre, hullámvonalasra vágják, meglyukgatják, kivarrják, négy sarkába bokrétát hímeznek. A fehér kendők különösen a hetvenes évek táján voltak nagy divatban; egy-egy helyt eltűnnek, de másutt ismét előbukkannak. A kendőkön sokszor meglátszik a városi hatás, de a falusi kendők a városinál sokkal becsesebbek, mert míg ezeken boltban előnyomatott minták vannak: a nép maga tervezi virágait. A 138—139. ábrákon Gömör legdélibb csücskén lévő Hangony községből mutatunk be két hímzést, melyeken különösen a sarkok bokrainak rajza szép. Az egyiken háromszögletes formájú motívum: kivágott forma, amibe hálót varrtak, s abba fűzték a hullámvonalakat, tetejüket meg magvakkal rakták teli sűrűen. Ez a motívum igen eredeti és jó. A másik kendősarok azért érdekes, mert rajzának mását gömörmegyei tálakon láttuk, ahová gurgulyával csurgatták és cseppentették.

A 141–144. képünkön a nógrádi Berkenye község fehérnépének hímzéseit mutatjuk be. Nehéz eldönteni a kérdést, hogy ezeket a mintákat a falu vette-e át a várostól vagy a város a falutól? Annyi bizonyos, hogy e díszítéseken megnyilvánul a nép lelkének naivsága.

A fejkendőnek felkötésénél az asszonyok sok ügyességet és kedves formát tudnak, mint azt képeink igazolják. Érdekes, hogy Érsekvadkerten az asszonyok kimenőkor a főkötő fölé fehér vagy világos kendőt kötnek s annak elejét úgy húzzák előre, hogy ernyőt vonnak így vele homlokuk fölé; különösen szép arcú nőknél ez a viselet bájosan titkolózónak, majdnem apácásnak látszik. Az ilyen fehér kendő «csakúgy fénylik a mezőben.»

Őrhalomban még az ékes főkötőnél is kedvesebb a hétköznapi fejrekötött kendő,

NÓGRÁDMEGYEI PALÓCLEÁNY HAJVISELETE. (143)

mely laposan borul itt is a főre, de csücskei hátra lógnak a nyakba. Pereszlényben ez a fejrekötött kendő ünnepi viselethez való, anyaga selyem, két csücske hátul szélesen borul a vállakra s eltakarja a nyakat is.

A népies készítésű kendőket persze itt is háttérbe szorítják már a bolti selyemkendők. ezért sokszor gunyolják is a fehérnépet: zsidó szagú a kendőd, hugom! — vagyis hogy hitelbe vette . . .

A selyemkendő neve : bogárkötötte-kendő.

Egyik legnépiesebb viseletünknek, a főkötőnek talán legklasszikusabb hazája éppen

MIKÓFALVI LEÁNY HAJVISELETE. (125)

RECSKI MENYECSKE DISZES KENDŐVEL. (126)

Nógrád. Petőfi Sándor utijegyzeteiben írja: «Utbaesett Ludány helység, hol a legszebb parasztfejkötőket láttam életemben. Ha megházasodom, onnan hozatok fejkötőt a feleségem számára.»

A fejkötő formája vidékek szerint nagyon változatos. A ludányi csárdás vagy tarajos főkötő éppen csak a kontyot borítja s ket aranyszalag csüng le róla ; tetején ráncbaszedett pánt van, kakas tarajához hasonló. A farkas-főkötő az egész fejet betakarja s hátul szárnyai hosszan borulnak a vállra; ezt a főkötőt slingelt fehér kendőből (136—150) vagy virágos selyemkelméből alakítják. Litkén az asszonyok fejdísze: *tutri*, amit csinált virágból tornyosan alakítanak s a pántlikák földig érnek le róla.

A főkötők között szép a menyasszonyi főkötő; nincsen semmi túlzás rajta, a két, hátul lecsüngő szalag bokrétája is rövid.

Az egri menyecske különlegessége, hogy arany- vagy ezüstfőkötőt visel, melynek elől szalagbokrétája van, hátul pedig két pántlika lóg le róla. Néhány faluban a menyecskék kendőjét főkötő módjára föltett arany- vagy ezüstcsipke helyettesíti. Gyöngyös vidékén a tornyos, kúpalakú főkötő volt divatban. Az arany-főkötő eredeti alakját Ludány és Fülek-Püspöki őrizte legtovább; akadt olyan módos asszony is, aki egy-egy százast se igen sajnált a «garályisos» főkötőért. A Magyar Nemzeti Muzeum néprajzi osztályában a régi nógrádi főkötők típusa aranyszálakkal tömötten ki van virágozva, olyan buján, akárcsak a keleti aranyhimzett munkák. Városiasodik kivülről erősen Verpelét is, szaporodik benne a bank meg a bolt, hanem menyecskéi még viselik a kúpos főkötőt. Vasárnap és hétköznap is, kontyukra sajátságos, alacsony, kúpos formában kötik a tarka kendőt, ami igen kedves sziluettet ád a fejnek. (151) Meredekebben, szinte függőlegesen áll a főkötő a gyöngyöshalászi asszony (146) fején és kúposabb (152) is a verpelétinél. Lapujtőn szép a nagy gyöngyökkel kivarrott menyasszonyi főkötő. Diósjenőn különös, a többitől egészen elütő az asszonyok főkötője: sipka módjára födi be az egész fejet és a széle sűrűn bodros, úgy, hogy széles prémszerű kerettel övezi az orcát. Nógrád két szép faluja, Hugyag és Rimóc főkötőviseletét képeink mutatják (IV. tábla és 148., 149. kép).

PÁNTLIKÁS HAJVISELET DEJTÁRON. (127)

A menyecske-kor a nő életében legérdekesebb és legédesebb. Csuda-e, hogy a menyecskekort jelző főkötőt olyan nagy szeretettel, valóságos fényüzéssel díszítik?... A szép főkötők típusaiból a hontmegyei Apafalva községből mutatunk be egynéhányat.

Az egyiknek tagolása egészen régies, szinte templomi művészetünk magyaros renaissanceát juttatja eszünkbe; csillagvirág áll itt középen, merev száron, amiből két-két pár inda fakad; ketteje felkunkorodó magvas kelyhes virágot tart, ketteje meg csigavonalba görbül lefelé. A másik már nem annyira szerves; a középinda széles virágból ered ugyan és szépen tagolódnak az ágai meg a levelei, de fölül a két nagy rózsa nincsen kellően s arányosan beléillesztve a szerkezetbe. A frizek között legszebbek a rimóci himzések. Az egyik vékony, hullámos indájú, kétoldalt apró, letépett galyacskákkal szegett, a másik nehéz, pávaszemes levelek sora, vékonyabb kisérő indával, de mindkettőnek rajza igen gyöngéd és jellegzetes. A főkötők ornamentikája is különböző. Olykor-olykor megtámadja ezt is a városban vett portéka, a városban vásárolt szövött és festett vásznak díszítése; az iskolai kézimunka-oktatás is több helyt inkább ront, semmint javítana. Szerencse azonban,

ÉRSEKVADKERTI LEÁNYOK MELLKENDŐVEL. (128)

ROMHÁNYI MENYASSZONY. (129—130)

ÉRSEKVADKERTI ASSZONYOK FEJKENDŐ VISELETE. (131)

MENYASSZONYI FEJKÖTŐ LAPUJTŐI ÉS LÓCI MENYASSZONYON. (132—133)

hogy a nép egészséges érzéke mégis felülkerekedik, átalakítja az idegenszerűt a maga szivében lakozó érzések, a saját agyában fogant gondolatok szerint.

A magyar fehérnép nem igen bomlik, nem eseng ékszer után; tudja, hogy a csillogó gyűrű nem igen illik a munka sulyos nyomait hordozó ujjra. A nyakon azonban szeretik a gyöngyöt, a kalárist, különösen a *vicsittó garálygist*. Ujabb időben a fiatalabb leányok olyan fülbevalót viselnek, amelyikről kereszt csüng le.

A vászonruhát fehér-ötőnek mondják. A női fehérnéműek neve: ujjas, ingváll, pendel, (hosszú ing, pendelke, pentyák, pendus), gyermeking, féling, röviding, korcosing, alsóruha, alsószoknya, korcosszoknya. Ha a pendelyt derékon kötik meg: *ráncos-*, ha zsinegen a váll

DIÓSJENŐI MENYECSKE INGVÁLLAL ÉS HIMZETT KESZKENŐVEL. (134)

VERPELÉTI LEÁNYOK TEMPLOMBA MENET, INGVÁLLBAN ÉS KIVARRÁSOS KESZKENŐVEL. (135)

tartja: *korcospendely* a neve. Karancsalján, Litkén a női ing: *szuka*, melynek könyökig érő szűk ujja van. A leányok és menyecskék ünnepen fodrosujju «csárdás» ingvállat, gallérnélküli vászoninget viselnek (156 és 189). A patyolat-ingváll a kézfejnél ráncokba, kézelőbe van szedve s a *jutka* köti össze. Az ingváll himzésmintáinak nevei: tőzés, parasztolás, keresztelés, kettőske, fül, kalyinkó, lánc. A hétköznapi ingváll csak derékig ér le s bekötik a szoknya korcába. A mezei munkában hajladozó nőnek derekán bizony ki-kivillanik a fehér test..

Az ingvállra a kapesokkal ellátott ujjatlan derekat, a pruszlikot öltik, azt a virágos, tarka, csillogó ruhadarabot, aminek díszitésén nagy pompát fejtett ki mindig a falusi fehérnép. A pruszlik neve itt: lelle, szellőske, vedrád, szállóka. Ez a pruszlik a mellet laposra leszorítja; templomba járó ruha ez, otthon nem viselik sohasem.

A pruszlik fölé, hidegebb időben, kabátkát öltenek s annak neve: (145) vizitke, szabadka, lelle, testálló, passzent, franciska, ránciska, kacus, pluszka. Két főtipus: a vizitke és a szabadka. Amaz kivágott nyakú, emez állig begombolt; amaz testhez áll, emez zsákszerűen szabadon lóg; az első ünnepi, a második hétköznapi viselet. A ránciska és franciska a mellen fodrossá ráncolódik, átmenet a bluzhoz; városias, hosszú szoknyához és cipőhöz viselik. A vizitke téli kiadása: bujka vagy kacamajka; ezt vattával bélelik, bársonynyal szegik, s arany, ezüstszálakkal díszítik.

A nők téli öltözéke egyébként a nyáritól csak abban különbözik, hogy a patyolatingváll helyett gombokkal cifrázott, prémes, rövid, suskás ködmönt öltenek.

A SLINGELT FARKAS FŐKÖTŐ. (136)

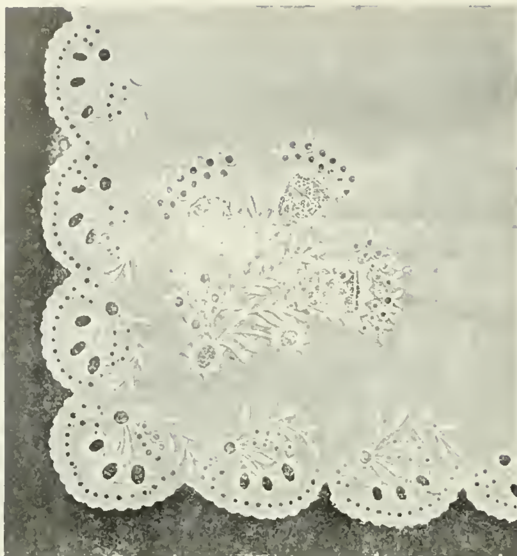

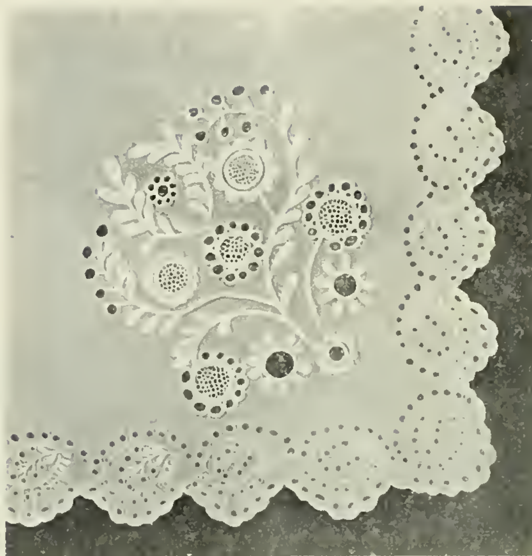
FŐKÖTŐ VISELET LÓCZON. (137)

A kék posztóból varrott, világosabbkék zsinórzattal díszített rókatorkos mente (68) az asszonyoknál ezelőtt két-három évtizeddel még általános volt. A legények, ha lakodalomban a menet után lovagoltak vagy a követjelölt elé bandériumban vonultak: elkérték az asszonyoktól ezeket a mentéket s panyókára vetve parádéztak benne. Régente nem is volt vőlegény, aki ne rókatorkos mentével és szépen kivarrott piros csizmával ajándékozta volna meg menyasszonyát a kézfogón. Az elköltözöttet úgy tisztelték meg, hogy rókaprémes mentében mentek temetésére.

A leánnyal néhány birka, egy üsző, a jobbmóduaknál egy rókás mente járt ajándékba.

Nagyon érdekes egy cseh iró vélekedése, mely szerint a szkitha nők ruházata a férfiakéhoz hasonló, — viszont Jerney János jegyzi föl, hogy keleti utazásai alatt a női kőszobrokon

LUKACSOS HIMZÉSEK FELSŐHANGANYRÓL ÉS SZENTSIMONRÓL (GÖMÖR MEGYE). (138—139)

feltünt néki a hosszú prémes mentemha, s valami szkitha rokonvonást lát abban, hogy az ő idejében a középrendü magyar nők is rókatorkos férfimentét öltöttek.

Bármiként városiasodjék is különben a viselet, a magukra szedett tizenkét-tizenöt szoknyához hivek maradnak. Ahány szoknya a leányon, mindeniket másszínű pántlikával kell ám beszegni!... A szoknya rövid, sok helyt csak térdig ér, aminek gyakorlati haszna is van: nem csatakosodik az alja.

Az én babám litaszin szoknyája,
Rászállott a harmat az aljára.
Gyere babám, verd le a gyenge
[harmatot,
Vedd le a szivemről a bánatot.

A hosszú szoknya alját bizony még jobban megnedvesitené, ott falun, a hajnali harmat. A szoknya úgy szép, ha élénk a «falja» s ezen mennél tarkábbak a virágok.

Nagyon óvatosan kell hajladozni, a rövid, szétterpeszkedő szoknyákkal. Mulatságban, táncnál vigyázni kell a pördülésnél, félkézzel le kell szorítani a szoknyákat, nehogy valami csintalan látványosságban legyen a legénycknek részük. Azt azonban nem kerülik el a lányok, hogy térdük olykor ki ne villanjék, ami nem megyen nagy eseményszámba ... Az egri leányok és legények külön-külön sorban össze-

ASSZONYOK RECSKRŐL FEJKENDŐVEL. (140)

fogózva járják az utcát, énekelgetnek, dévajkodnak s hancuroznak. A leányok egyszerre lépnek ki, úgy, hogy redős aláomlású, kereken duzzadó, színekben gazdag, tarka-barka szoknyájuk ütemes, szabályos mozgást, lengést végez. A duzzadó szoknyatömeg külön járási modor elsajátítását kívánja. Külön kell azt tanulni, hogyan illik a szoknyát *riszálni*, ritmikusan ringatni. «Úgy lóbázik a faruk, azt gondolná az ember, hogy elszáll.» A dologtalan, sokat parádézó leányra mondják is: «Bárcsak úgy tudnál szitálni, mint a farod riszálni».

Selyem és bársony a barkóknál és palócoknál nagyon divik: az a rend, hogy a menyecske első esztendejében selyemben jelenjék meg a templomban.

Legalul van a *pendely*, fölötte a *rongyszoknya*, ezután a barchetből varrott *zsandárka*, azután meg egy sereg kikeményített fehér szoknya, legfölül a színesen szegett felsőszoknyák. A rongyszoknyát és zsandárkát kétrét még fel is tűzik: a fehér szoknyákat redőzve vasalják. Ezek az alsó szoknyák csak térdig érnek, mert már úgy kifejthetik duzzasztó szerepüket. A kivasalt szoknya akkor igazi, ha megáll a földön úgy, mint a harang, vagy mint a borító kosár.

Az elszaggatott szövetekből vékony sávokat hasogatnak, s azt megszövik mint polgári házaknál az ismert szőnyegeket szokták; ebből a szövetből varrják a *rongyszoknyát*, ami legalul van, hogy a szoknya harangalakját jobban segítse kidomborítani.

A *viganó* elnevezést itt csak gyermekruhára alkalmazzák. A hosszabbodó szoknya: *mesterembere*s.

Kötényt nők és férfiak egyaránt viselnek (192—194, 196 és 225). Jellemző, hogy a palóc asszony kötényе leg többször dísztelen, fekete, még ha a szoknya tarka is; hímzett női kötény alig akad; ellenben a férfi, a legény kötője legtöbbször világos színű és kivarrott. A gömöri Hanva, Simoni, Serke, Feled község fehérnépének kötényе azonban híres selyméről és csipkézetéről. Felső- és Alsóbagod a fehér kötények rendkívül gazdag változataiban mutatnak jó ízlést, sok művészi hajlandóságot.

A fehér gatya fölé kötött kékfestett kötény: szakácska; a nadrág elé kötött kötény: ganga; a körülérő női kötény: kecele, gonya, szakácska, futyika, surc. A külömböző szabású kötények elnevezése vidékenkint változik.

A palóc legény ünnepi ékességei között ott a leányhímezte és ajándékozta kötény, szépen slingelve, kicsipkézve, alul kirojtozva.

Egyes községnek híres szép legény-kötényviselete van. Ilyen a hevesmegyei Erdőtelek, ahol a kötény fekete kelméből készül. Alsó sarkait lekerekítik és szélét ugyanazon kelméből készített nyolc-tíz cm. széles fodorral vagy fekete boltiesipkével látják el úgy, hogy csupán a felső szélek maradnak üresen; a kötényt piros kötővel kötik derékra s az a piros pántlika olyan hosszú, hogy a derekat kétszer is körüléri; elül kötik meg. A kötényeket sok-sok színnel hímezik, virágozzák, a

FEHÉRHIMZÉSEK BERKENYÉBŐL (NÓGRÁDMEGYE). (141—144)

MENYECSKE PRUSZLIKBAN SZENT-ERZSÉBETRŐL. (145)

készítő egyéni izlése és fantáziája szerint. A fodron belül virágfüzér övezi a kötényt, sőt az belső mezején is szétterül; közepébe rendesen két fehér galambot himeznek, s a két galamb között a legény nevének kezdőbetüi (194.). E kötényét a legény csak ünnepnapokon viseli, akár gyolcsgatyába, akár feszes, fekete, zsinóros magyar nadrágba öltözzék. A kötényt a szerelmes leány készíti választott párjának s csak természetes, hogy minden ékeset, minden szépet reá rakna ... Minden leány a maga izlése és tudása szerint rajzolja s himezi a kedvesének szánt kötényt; az alapmotivumok azomban megegyeznek, mert hiszen rég idők, talán századok óta ez a szokás itt Erdőteleken, de meg a vidék számos más községében is. Némely kötényen van tizenöt-húszféle selyemmel varrott himzés: szinhatás tekintetében hasonlitanak is a szinekben pompázó mezőkövesdi kézimunkákhoz.

Finomabb kézimunka: csipke, rece ma már nem igen díszíti a nép ruháját. Nagy multja van pedig az ilyen női kézimunkának is ezen a vidéken, parasztházaknál, uri családoknál, a templomokban sokat találunk még, de már nem sokáig, mert úgy hazai, mint külföldi régiségkereskedők átkutatják e vidéknek is minden házát. Nem néz senki a kezük alá, semmiféle tilalom nem állja útjukat.

A Felvidéken a *vert*, más néven *vetélt* csipkének volt nagy kelete. Már a XVII. században csipkeverő népipar virágzott Körmöczbánya tájékán. Meg is emlékeznek róla a krónikások. A hatóságok kárhoztatták a csipkeverő leányok cifrálkodó, módjukhoz nem illő magukviseletét. Ebből a korból sok, igen szépen készített csipkénk maradt, különösen a felvidéki templomok oltárterítőin.

KUPALAKU FŐKÖTŐ GYÖNGYÖSHALÁSZIRÓL. (146)

FEJKÖTŐS MENYECSKE PERESZLÉNYBŐL. (147)

Azok a darabok, — írja munkatársunk, Gróh István, — amiket a palócságban lelünk, kivált följebb, északon, azt mutatják, hogy a csipkekészítés általános volt népünknél egész a XIX. század derekáig, vagyis addig, amíg a jobbágyság felszabadítása egymás köréből el nem szakította a nemes asszonyt és parasztleányt. Akkor azután felejteni kezdték a csipkevetélést, padlásra, sutba kerültek a vetélőpárnák, lemaradt a kendőkről, fejkötőkről a kézzel csinált csipke, és került helyébe gyári munka, cifra és olcsó; csak egy-egy messzebb vidéken, inkább fönt a maradibb tótságban dolgoztak még csipkeverő öreg asszonyok. Így Alsósajón, nem messze a magyar nyelvhatártól. Itt is csak egyetlen öregasszony csinálgatja a *csepeszek* elejét, s utána bizonyára gazdátlanul marad csipkeverő párnája. Magyar

MENYECSKÉK FŐKÖTŐVEL HUGYAGRÓL. (148—149)

asszonyt klöplizni (ezt a szót ismeri jól közönségünk) nem láttunk még Gömörben sem, ott, ahol pedig még legtöbb vetélt csipke található manapság is.

Hanem azért itt is megbecsülik ezeket a régi jó munkákat; a recés, a csipkés szélű nagy terítőket tisztán, összehajtogatva tartogatják a ládafenéken s csak kiváló alkalmakra veszik elő. Csetenekvölgyén a szülő asszony ágya köré akasztják, másutt meg öregasszonyok kivánkoznak vele a sírba, és szemfedőnek tartogatják. Az emberélet legnagyobb perceihez adják: a születéshez meg a halálhoz. De keresik, szedik is az ilyet Rimaszombaton s Rozsnyón a kupecek, serényen.

Annak a néhány recemunkának, amit e könyvben bemutatunk, legrégibb darabja a Sajóvölgyéből való. Széles csipke ez, rajta egyenletes, hálós alapon dúshajtású bokor, a középen tele virággal, mellette meg kétoldalt kelt nehéz sarjadzás, ami külön válik egészen

A LUDÁNYI FARKAS-FŐKÖTŐ. (150)

FEJKÖTŐ-VISELET VERPELÉTEN. (151—152)

FEJKÖTŐ-VISELET ÉRSEKVADKERTEN. (153—154)

ERDŐKÖVESDI MENYECSKE VISELETE. (155)

RECSKI ASSZONY INGVÁLLBAN ÉS FEJKÖTŐVEL. (156)

VISONTAI LEÁNY. (157)

PERESZLÉNYI LEÁNY. (158)

1. Maconkai (Heves) leány hétköznapi ruhában. — 2—4. Hugyogi (Nógrád) menyecskék. — 3. Rimóci (Nógrád) menyecske. (IX. tb.)

ANYÁK. (159—160)

1 Nagybátony; 2 Recsk; 3, 4 Lócz községből.

DEJTÁRIAK, HEVESMEGYE. (161—162)

DRÉGELYPALÁNKI LEÁNYOK. (163)

MENYECSKÉK ŐRHALOMRÓL. (164)

MENYECSKÉK. (165—166)
Pásztó, Sajla, Nagybátony, Kazár községekből.

LEÁNYVISELET KESZIBŐL. (167)

LŐRINCZI LEÁNY. (168)

MENYECSKÉK. (169)
Visonta és Recsk községekből.

MENYECSKÉK PERESZLÉNY- ÉS DIÓSJENŐRŐL. (170)

LEÁNYOK DEJTÁRRÓL. (171)

MENYECSKE LÓCZRÓL. (172)

LEÁNYVISELET HUGYAGRÓL (NÓGRÁD) (173)

MENYECSKE HASZNAS KÖZSÉGBŐL. (174)

LEÁNY MIKÓFALVÁRÓL. (175)

DIÓSJENŐI LEÁNY ÉS MENYECSKE. (176)

ASSZONY SZENTERZSÉBETRŐL. (177)

ASSZONY SZENTSIMONRÓL. (178)

VISELET MIKÓFALVÁRÓL. (179)

ASSZONY PERESZLÉNYBŐL. (180)

DEJTÁRI ANYA ÉS LEÁNYA. (181)

a középső bokortól. Nem hosszú a darab, s ezen a középső három nagy motivumon kívül csak még két vékonyabb virágszál áll kétoldalt s rekeszti be a két szélt.

Úgy ez a csipke, mint általában valamennyi palócföldi, söt mondhatnók felvidéki vetélt csipke: szalagos csipke. Vagyis a díszités rajzát egy összefüggő, szövött szalag adja meg, s ez adja ki kanyargásaival az indákat, a virágkelyheket, rózsákat; ezeknek a virágmotivumoknak a háttere egyenletes háló, sürűbb vagy ritkább, de a széles rózsák bele sokszor más szövésű, mint a laza háttér, — sűrűbb vagy díszesebb ennél. Mindennek oka pedig, hogy a csipkevetélés a szövés egy neme lévén, annál szaporább, könnyebb a munkája, mentől kevesebbszer kell megszakítani, mennél kevesebbszer kell elkötni a szálakat. Azért ilyen folytonos szalag a legtöbb ornament szülője, ami aránylag legkönnyebben állitható elö ebben az egyébként igen nehéz, és csak lassan megtanulható teknikában.

MENYECSKÉK PÁSZTÓRÓL ÉS SZENTSIMONRÓL. (182)

Fájdalom, minden évszámbeli jelzésnek hijjával lévén, lehetetlen kor szerint való sorát adni e csipkéknek a XVIII. századtól kezdve egész a mi időnkig. Ezt a sorozatot a maga teljességében össze sem lehetne állítani e vidék anyagából, át kellene nyúlnunk északabbra, a tótságba és felvidéki városaink német bányásznépének régi készítményeihez.

Azt megállapíthatjuk, hogy a legrégibb csipkék rajza változatosabb, mint a későbbieké; ritmusuk nem olyan szigorú, nem annyira egyhangú, nem egyetlen motivumnak folytonos megismétlődése a rajzuk. Ha ismételnek is egy-egy motivumot, az nem egyetlen virágkehely, hanem egész bokor. Igy a régebbiek közé kell tennünk azt a két csipkét, amit Rudnán leltünk, a pelsöci nagy hegy északi lejtőjén (198—199). Egyiknek háttere fekete csipke, mert feketére vagy zöldre szőtték ugyanis sokszor a háttér áttetsző hálóját, hogy annál inkább eléütközzék belőle a rajz. A középső virág tövéből két nehéz kanyargós inda fakad és megkunkorodik mindegyiknek a virágos nehéz vége; ezenkívül, kétoldalt, a csipke két széle felé rézsút nö két gazdagon tagolt sarjadzás. A másikon három bokor áll egy sorban, egyszerü bár és vaskos indájú, de azért eléggé jó a rajza.

Azok a csipkék, amiket bőven varrtak föl lepedőszélre: kétfélék. Vagy egyetlen összefüggő hosszú pántlikát képeznek (202, 206) mint előbb mondottuk, ahogy a vetélőpárna adta, — vagy pedig külön részekből (204–210) állították össze, s ezek a részek külön, egyenként készültek el a párnán, lévén mindenik ilyen rész megannyi egyetlen behatárolt virágmotivum, cifra kerek rámájú. Az ilyen motivumokat azután, ha elegendőt készítettek belőle, összefűzték s így adódott ki a szélcsipke. Ez a gyakoribb eljárás a régi csipkéken is. Összefüggő, folytonos menetű csipkét keveset találunk. Az ilyen külön-külön készített darabok ornamentális tölteléke nagyon sokféle; legszebb az olyan, amelyiknek formája magyarosan kelyhes virág, kunkorodott szélű, kétoldalt, alul, két tőlevelet eresztő; ennek a kelyhébe cifrább szövés kerül, keresztbeálló apró magformákkal.

Szép az is, amelyiken a középső, aránylag apró virágot két kerek leveles galy

ŐRHALMIAK. (183)

fogja körül (201). Ennek is van több változata, sűrűbb meg ritkább, olyan, amelyiken a két leveles ág egészen körülmegyen, meg olyan is, amelyen a két ág csak a virág magasságáig ér, vagy pedig virág ül ennek a két végén is, és kerek bogyók lógnak le azon alul kétoldalt.

Némelyiken viszont leszakajtott kunkorodó indák feküsznek sorjába, amiknek virágja, a kunkorodáson belül, nehéz kerek rózsa (202). Leggyakoribb azonban az olyan csipke, amelyiken egyetlen galy és szár nélkül való virág van mindenik rekeszben; ez a virág lehet sűrű vékony szirmoknak egybeborulása, amik úgy nyúlnak fölfelé egymás mellett, mint a kéz ujjai; lehet háromszögletes is, úgy, hogy a háromszöges kehely belsejét csak áttört díszes szövés tölti ki; lehet tömött, szúrós bokor, gömbforma egészben véve, akár a sorjába ültetett buxus, vagy kerek rózsa, (203—205) sűrűen aprószirmú, aminek belét hálós rajz cifrázza.

Ezek paraszti munkák. A templomi csipkék között akad sokkal gazdagabb is, olyan széles sávú, amiknek mezejét sűrűn borítja be a szalagmenet, tekergő kigyók nyugtalan

LEÁNY ROMHÁNYRÓL. (184)

DÍSZITÉS AZ ALSÓSZOKNYÁN. (185)

tömege, hol tágabban, hol meg összefonódva. A legszebb ilyen csipkés oltárterítőt Ilisnyón láttuk abban a XIV. századból való öreg falképes templomban, amelynek az oltára még csúcsíves korból való, de az oltár barokkos tetejét már Murányvár híres szép asszonya csináltatta, Wesselényi Ferenc későbbi hitvese, s bizonyára ő ajándékozta az oltárra a csipkét is; de ez tót vidéken fekszik már, jónéhány kilométernyire az utolsó magyar falutól, Gicétől, azért nem is vettük a csipke képét ebbe a kötetbe.

Említettük, hogy a palócságon kimult már a csipkekészítés, és haldoklik, lassan, Sárosban, Szepesben és Zólyomban is. A divat visszanyul olykor a valódi csipkéhez. Az előkelők, a hozzáértők megkívánják, hogy emberkéz csinálja ruhájuknak ezt az ékességét is, mindazonáltal közönségessé nem válik a kereskedelemben a kézzel vetélt csipke soha. A modern gépek pompásan utánozzák és készítik olcsón a régi vetéltformákat, a nép leányai pedig a mai nagy bérek mellett nehezen hajlanak az ilyen szaporátlan, kevés kenyeret adó munkára. Az állam, bár nálunk apránként vállalni kénytelen mindama feladatokat, amik egyébként a társadalmat illetnék, megteszi itt is a magáét. A kereskedelmi kormány régebben már csipkeverőtanfolyamot állított fel Körmöczbányán, taníttat, megrendeléssel, anyaggal látja el a közeli falvak népét, vásárol, közvetít, előlegez, s így nem engedi elmúlni, elhalni ezt a teknikát. Az új csipkeiparnak az ornamentikája teljesen más azonban, mint az, amit mi itt bemutatunk. Csetneken készítenek háziiparilag olyan csipkéket, amelyeknek motivumait régi magyaros himzésekről szedegetik össze.

A szövés ornamentumaihoz nagyon hasonlítanak a recemunkák díszítései. A rece-készítést bizony már elfelejtette a mi jó palócnépünk úgyszólván teljesen és úgy, ahogy elfelejtették a zsubrikálást, meg a csipkeverést. Régi teknika a rece is, aminek legszebb emlékdarabjait a Sajó és a Rima völgyén találjuk, legtöbbet ott azon a tájon, ahol ez a két folyó egybeszakad. A díszítés alapját a rece, vagyis a háló képezi, amit előre külön kötnek meg, *recélnek*, kicsiny szemekből, erre került a tűvel fűzött, öltött díszítés, mi a maga teljes szépségében akkor tünik elé, ha a recét sötét szövetre fektetjük.

Azon a legrégibb és legszebb darabon (197), amit e könyvben mutatunk, igen

nemes rajzú motivumok, bokorrá fűződött virágok állanak külön-külön csoportban. Régi munka ez, talán a XVIII. század elejéről való, vagy még a XVII.-ből, és, amint rajza mutatja, előképét valamelyik nemes kurjáról vagy papiházból kaphatta az az asszony, aki csinálta valaha. Az a széles rece (207), mely Sajópüspökiből származik, sűrűbb ennél, sokkal inkább a nép felfogása szerint való, de a tömött bokrok indáinak, virágjának rajza érzéses, erővel teljes és rokon azzal az ornamentikával, ami 1700 tájékáról maradt ránk a templomi kendőkön. Igaz, túlságos egyenletesen borítja be egész mezejét a két főmotivum, az álló bokor, meg a kerek rózsából fakadó virágzat, és keveselnünk kell az ornamentek levegőjét, hiányoznak az üres terek, amiken megpihenne a fáradó szeme, hogy annál jobban élvezze a díszített részeket. De magunknak a motivumoknak a rajza erőteljes, valamint becses az a csipke is, amit az aljára varrtak.

Utóbb, a XIX. század folyamán, egyszerűbbé, szögletessé és bizonyos mértékben üressé válik a recemunkák ornamentikája; tágabbak a hálószemek is, kevesebb már az olyan munkásdarab, mint amilyen az utóbbi kettő, — ellenben lelünk ezek között a kései recék között több színes munkát.

Ugyancsak Sajópüspökiből való a 208. ábra széles színes recéje, aminek azonban csak a két szélén állanak szorosan kifelé forduló virágkelyhek, a tágas belső mezőn renyhe kanyargású inda fut végig s a közbülső részeket csak alig tölti meg egy-egy nagy ormótlan csillagforma, s néhány apró elszórt keresztvirág. Rimaszécsről való a 204. ábra parasztos mívű recéje; díszítése hasonlít ahoz a szövéshez, amit Gömörsiden oszloposnak mondanak; oszlopok aprózzák a teret ezen is, de az oszlop törzsöke vékony, feje s lába nehéz, és a közbülső térbe formált kerek virág ezen igen tömött.

Mostanság, amikor a nép emlékezetében már elhalaványodott minden, ami ezekre a munkákra vonatkozik, sok helyütt még recének mondják a szálkihúzással, a subrikálással készült muñkát is. Sokat készítenek ilyet Gömörben, a szomszédos Nógrádban, Borsodban, de ezek a munkák nem különböznek formában és kivitelbenazoktól, amiket Erdélyben és a Dunántúl lelünk bőséggel, s amelyeknek díszítő motivumai mostanság is élnek a kalotaszegi varrottasban, értvén a varrottasnak azt a fajtáját, amit egykor Gyarmathy Zsigáné élesztett föl Bánffyhunyad vidékén s tett divatossá országszerte.

Legkedvesebb motivum ezeken is az a stilizált kakas, melynek farka kettéágazó galy, olykor virág, s melynek testét gyakorta fekete belehimzéssel tarkitották, hogy annál jobban kitűnjék az áttörött (kihúzott szálú) alapmező (209—211, 214).

ASSZONY ERDŐKÖVESDRŐL. (186)

ASSZONY MIKÓFALVÁRÓL. (187)

Van olyan, amit poharasnak vagy kelyhesnek mondanak. (212., 228). Ezen stilizált, talpas kehelyforma edények állanak sorjában, a kehelyből két nehéz inda ered s csüng le kétoldalt úgy, hogy virágja a talpat éri.

Van továbbá olyan áttört munka is, amelyiknek dísze tisztán geometrikus vonalakból formált csillag (213), vagy szögletes szirmú rózsa, de ez nagy, akár a napraforgó virágja, és mivel tág közök látszanak közbül, igen kellemesen díszítik a zsubrikált mezőt. Ritka az olyan darab, amelyiken cserépből eredő növényszár fején nehéz tányérrózsa látszik s abból erednek a környező kisebb kelyhes virágok, meg füzérek, s éppen ezek a legszebbek a palócsági zsubrikált munkák között. Az uri házak divatja volt ez valaha, a nemesi udvarház adta lefelé a zsubrikálás ismeretét a jobbágynak. Kevés ideig tarthatott e munkának a divatja. Nem volt módjában népünknek, hogy belévigye lelkét, hogy meggyarapítsa ornamentikáját, amit egyébként úgyis nagyon-nagyon megköt, korlátoz a szigorú teknika.

ASSZONYOK DIÓSJENŐRŐL. (188)

Nézzük most már a férfiak viseletét. Vezetőnk a régi világban, néhai jó Szeder Fábián ezt írja: «Ami a viseletet és ruházatot illeti, az öregebb ferjfiak magosabb, a fiatalabbak alacsonyabb süveggel födik fejeket. A kalapok is szokásban vannak már, miolta a süvegesek megritkultak.» Látjuk tehát, hogy még csak száz év előtt is a süvegviselet volt általános. A süveg posztóból készült magas alakura, széles karimával. Bartholomeides László *Cottus Gömöriensis* című munkájának térképén látunk ilyen süveget. Ezzel temették el a halottat is. Hangonyon egy sirban találtak egy ép süveget, amit a rimaszombati múzeumban helyeztek el. Több, céh szabályai szerint, a mester az inasnak, a fölszabaduláskor abamentét, dolmányt, nadrágot, két pár fehérruhát, csizmát és *süveget* tartozott adni.

A legények a kalapot rozmaring bokrétával díszítik, aminek a neve itt: *boldogvirág*. Az árvalányhaj s pávatoll helyébe bolti virág, a bukréta, tutri, lép, emellett apró tükröcskék fénylenek, amelyek bizonyára a boglár pompáját kivánják helyettesiteni.

A magyarság kedves viselete: a fekete báránybőr-süveg telente ezen a vidéken általános.

A miskolczi kalapošok limitációja 1813-ban ezeket mondja: «Liberiás Tselédnek való legnagyobb karimájú felkötött mondva tsinált Szőr Kalap 1 Rf. 30 Kr.; Magas tetejű gömbölyű jóféle szőrkalap 1 Rf. 10 Kr.; Közönséges Parasztnak való hat hüvelknyi karimájú Szőr Kalap 1 Rf.; Felkötő jóféle Selyem Kalap 7 Rf. Ha Kalapot tsináltató maga ad Nyúlbőröket, a munkának ára 2 Rf.» A hatalmas vármegye még a viselet dolgába is beléavatkozott, s nemcsak árát, de formáját is megszabta a kalapnak.

«Tapasztaltatván az — mondja a kalaposok limitációjához fűzött «jegyzés». — hogy a rendkívül való nagy karimájú Paraszt kerek, akár fekete, akár fejér úgynevezett Zsivány Kalapok a visszaélésig szokásba jöttek, mellyek mind maguknak a közrendű Embereknek, mind a Cselédet tartó Gazdáknak terhekre vagyon és haszontalan költséget okoznak; ahozképest a Kalaposoknak megtiltatik, hogy a feljebb megírt hat Hüvelyknyi Karimájú Kalapoknál nagyobbakat közrendű Embereknek számukra ne készitsenek, és ne áruljanak, külömben ha nálok efféle nagyobb Kalapok fognak találtatni, azok körül fognak nyirettetni.»

Régente az ingnek nem volt gallérja. Az így csupaszon maradt nyakra fekete selyemkendőt csavartak körül; ezt a kendőt a legény jegyajándéknak kapta és jóformán egész életén át viselte minden ünnepnapon. Öreg írásban olvassuk: «Nyakravalót csak nagyobb napokon viselnek a helyke ifjak; másként arra senkinek sincsen szüksége. Csuha, kankó, bocskor a közönséges mindennapi öltözet; ujas, de többnyire ujatlan ködmönt, és botkát (topánkát) többet látni, mint nadrágot és csizmát. A szennyes vagy zsíros vászonruhát nem kedvelik; fejér inget és gatyát viselnek örömest.»

VERPELÉTI MENYECSKE KIVARRÁSOS INGVÁLLBAN. (189)

A rövid ünneplő kabát: *mándlyi*. Ezt a legény viseli. Házas ember testhezálló, barchettel, báránybőrrel bélelt, pitykékkel ékesített, zsinórozott, rövid kabátja: *nemtelik*, *nagylajbi*. Ősszel előkerül a *bőrlajbi*, másként: *melylyedzeő purnszlyik*. A mellény gyüjtőneve: *lajbi;* (231) a bőrmellényé: *cucaj;* az ujjas, szövött meleg mellény: *untercig*, *unterci*.

Régente több nógrádmegyei községben a mellény téglavörös volt. A kik a palócvidékeket ismerik, azok a lajbi szabásából, gombozásából, zsinórozása és színe után megmondják, hogy viselője melyik községben lakik. Minél közelebb a falu a városhoz, annál szintelenebb a lajbi és kevesebb rajta a fénylő acélpityke. Sok helyt a lajbit hátul kivágják s belé színes pántlikákat huznak, amivel a lajbit úgy összevonhatják, mint nők a fűzőt. Nagyon ünnepies a kecsői, válvi, simoni, darnyai és serkei nemesek hollófekete mellénye és dolmánya, amit ezüstgombokkal és zsinórral díszittetnek. A dolmány neve *dóka*, s annak színe és kiállítása szintén elárulja viselőjének községét. A dókán is gazdag a zsinórozás, sok a gomb és pityke. A *ködmön* kerek, elül-hátul egyforma a szabása; a *bekecs* hátul «össze van szedve».

A lajbi mindig nyitva, legföljebb alul gombolják be egy-két gombra, már csak azért is, hogy a szépen slingelt, színesen himzett, virágokkal ékes ing minél jobban érvényesüljön. A férfiak inge: (193, 194) *kézelős*, *szükujjú*, *szedett* vagy *lobogós*. A lobogós ujja keskenyebb vagy szélesebb, hosszabb vagy rövidebb, aszerint, amint hétköznap vagy ünnepen viselik. A köznapi lobogósujjú ingeket munkaközben a kézfejnél összeszedik és fölgyűrik. A pásztorok inge bőredős, s az ujj borjúszájas. A lakodalmi ingek rendkívül dísze-

sek, slingeléssel, csipkével, rojtozással. Különösen nagy a szerepe a népművészkedésnek a jegyingeken, amit a menyasszony ajándékoz a vőlegénynek.

Egy kisterennei gazdával beszélgettünk, akinek (193.) inge szépen volt kislingelve és színes pamuttal is ki volt cifrázva. Azt mondta: «Nemsokára *fölmondok* a cifraingnek, mert könnyebb viselet a patyolat, mint az a vászon, amit az asszony maga sző. Nálunk a szűrviselet *már ki van zárva.* Testem már nem is állaná a szűrt. Nálunk már csak a pásztorok viselik. Így nem állja ki már testem a durva vásznat sem.»

Följegyezték: a palóc inge oly rövid volt, hogy hasát és hátát tenyérnyi szélességben mezitelenül hagyta.

Idéztük azt a leírást, amely szerint régen a nők födetlenül hagyták mellüket. Úgy látszik, ez a pogány viselet csakugyan hagyománya volt a magyarságnak, s az időjárás viszontagságai ellen való edzettségükre vall. A szabad has lovaglásban, munkában szabadabb mozgást engedett. Szeder Fábián jegyezte föl azt is, hogy a palóc cifra tüszőt visel derekán! . . . Nem hinnők azonban, hogy tüszőt magyarokon látott volna, mert az sohasem volt olyan nemzeti viseletünk, mint a tótoknak.

LEÁNYKÁK PÁSZTÓRÓL. (190)

Pápai Károly egyik tanulmányában ezt írja: «Pár évtized előtt palócaink «dériékszíjat» viseltek három-négy csattal; e szíj majdnem a hónaljig ért föl. Elő tormos-kés vót benne, ennek a nyeli sárgarézvel volt kiverve vagy ollomval vót be öntve, a nyelnek a végin három torom vót.» Tehát szerinte is valami tüszőfélét viseltek volna!? . . .

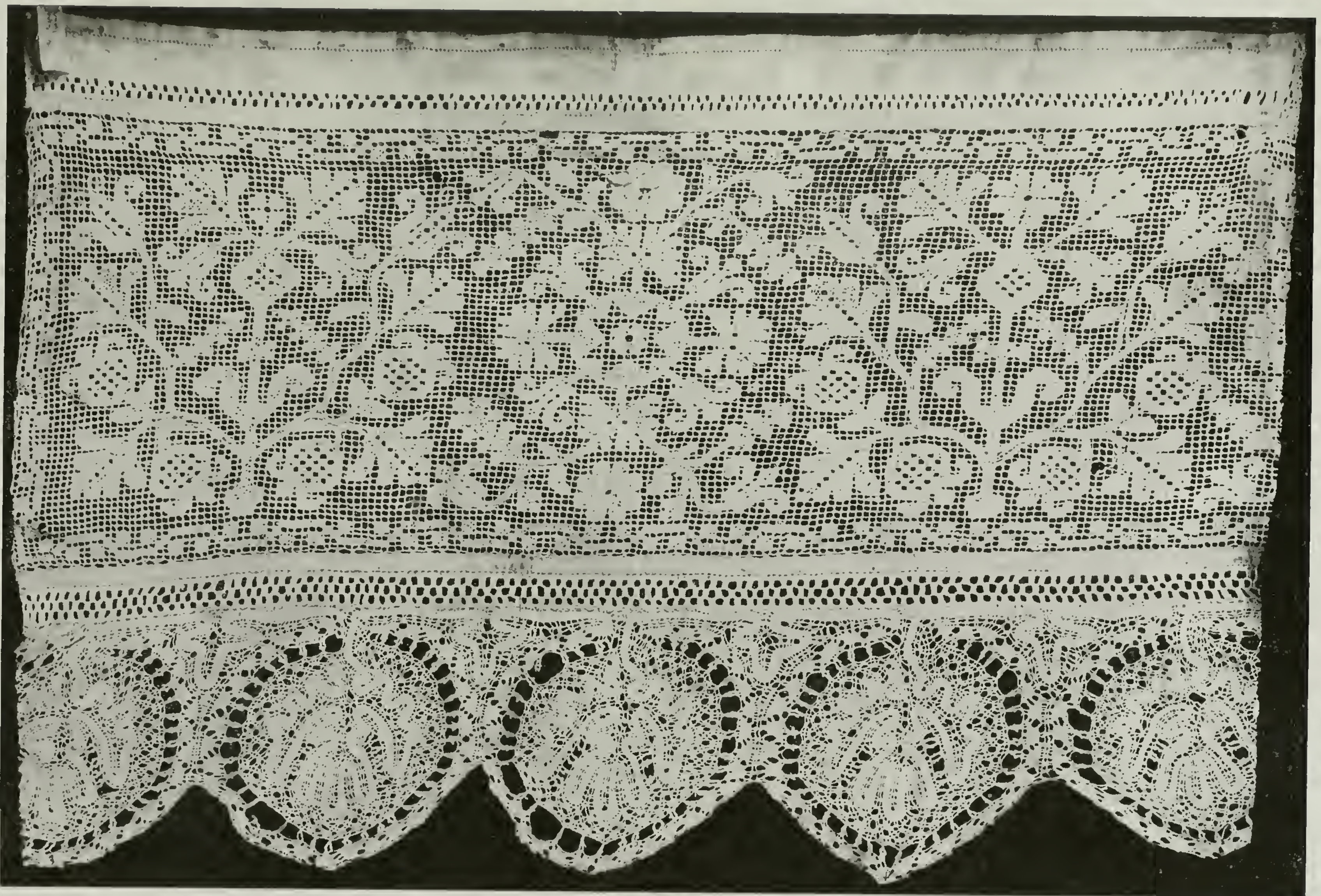
Az ing bizony most már hosszú, «bekötős.»

A férfiing alkatrészei: gallyér, páha, ingujj, kézelő és ingderék. A gatya alkatrészei: korc, ereszték, ülep és szár. Az ing ujja nem puszta parádéból volt bő, hanem azért, hogy azzal letörölje a kemény mezei munkában orcája verítékét. Több faluban kígyóskézelőt viselnek, melynek rajza, akár csak a címer, családonkint változik. A Ballán-család kézelőjén például kék kockakígyó van.

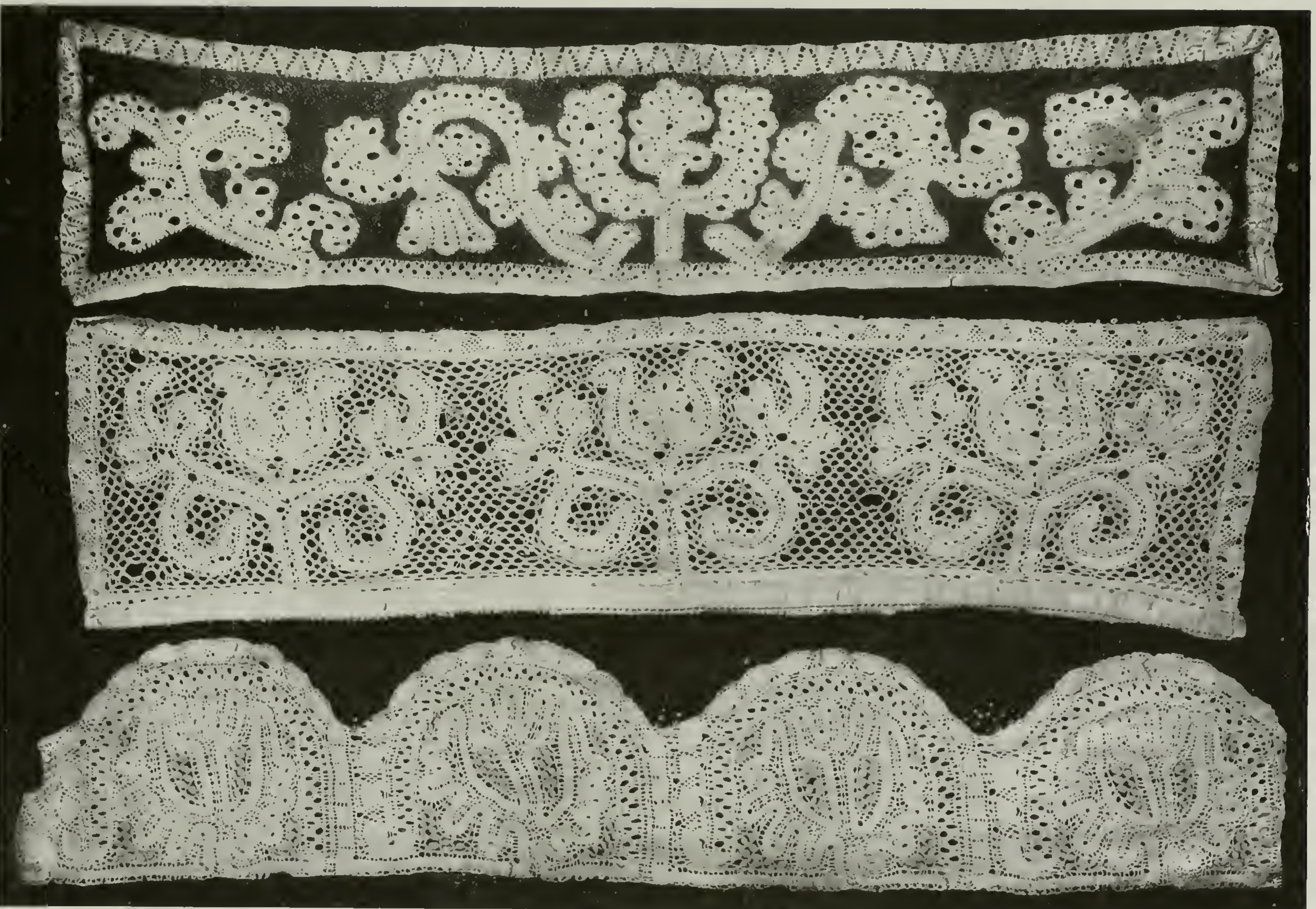
A nadrág testhez feszülő; csizmába húzva különösen télen és ünnepen viselik.

Ámbár a bányák és vasgyárak munkás népe terjeszti a pantalló divatját, e vidéken még látunk szépen zsinórozott ruhákat is. A kabátnak először a hátáról hagyja el a szabó a sujtást, azután az elejéről; a nadrágról elmarad a nadrágszíj hurka, azután le az ellenző, végre átalakul s lesz belőle pantalló. A pásztornép kedvelt ruhadarabja a bőrnadrág is, amit csizma fölé húzva viselnek. A nagy állattenyésztés nyomán kifejlődött böripar e legősibb ruhadarabját, az ősiségeket állhatatosan őrző pásztorság ezen a vidéken mai nap megtartotta. Az ország más részeiben a pásztor bizony már csak morvaposztóban jár. A fekete barchetből varrt nadrág neve: *ördögbeőr.* Idegennek feltűnik, hogy Egerben, az érseki palota körül, még kezdődő télben is ujjatlan lajbiban és gatyában sétál a cikra. Dehogy is van azon prémes bunda! Azt azonban nem mindenki tudja, hogy a szellős holmi alatt *untercig, untercikk-lajbi,* a gatya alatt pedig ördögbőr védi a kackiás legényt! . . .

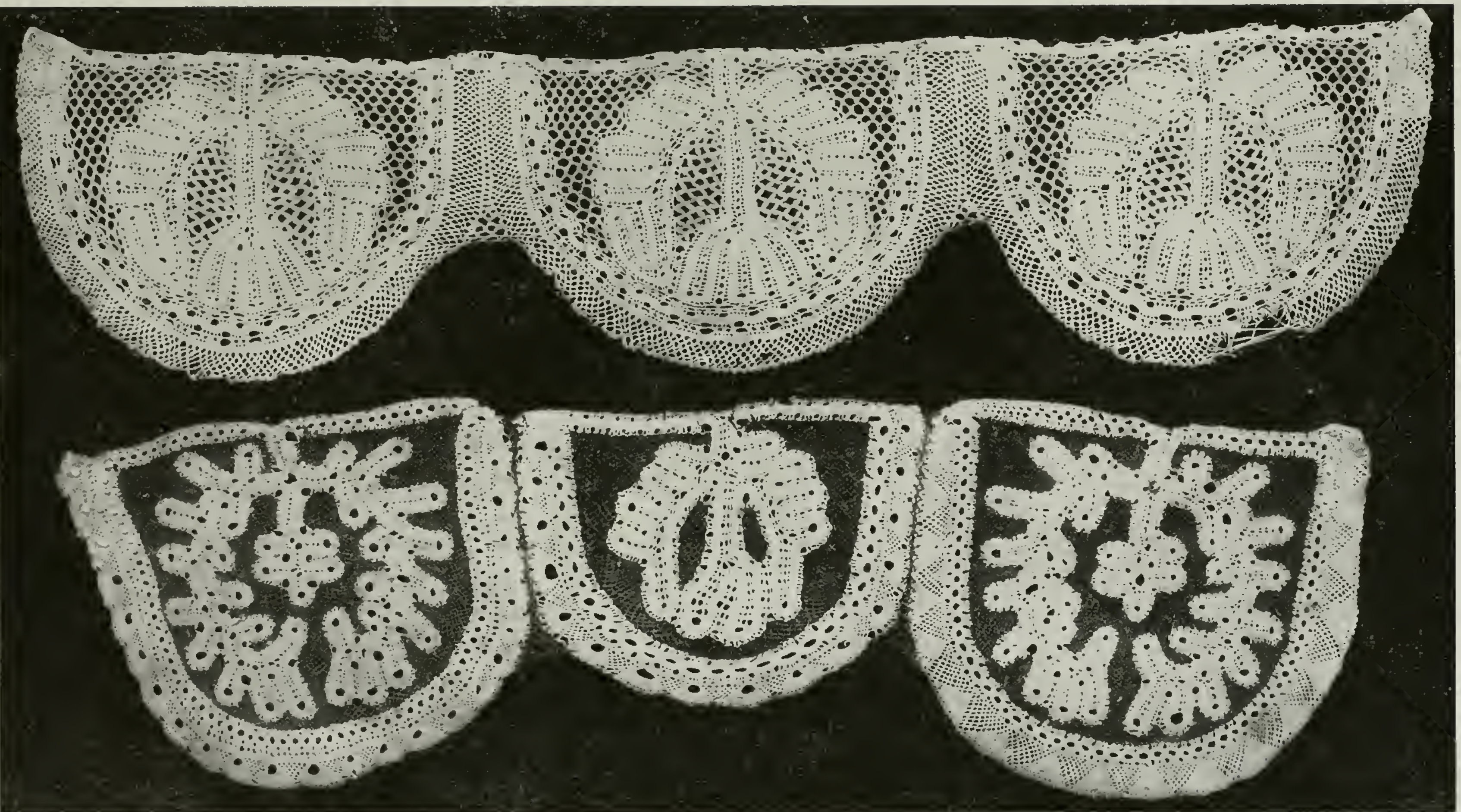
A szabók újabban bársonyruhát hoztak divatba, melyen gyöngyházgombok sorai fénylenek. Az öltözék nagyon komoly és ünnepélyes, az ára mindössze 14—18 korona. A bessenyőtelki nemes még ma is büszkén megyen ezüstcsattos, ezüstgombos dolmányában «templomba, násznagyságba, leánykérőbe, tanácsba». Régente bizony jobban parádé-

RECEMUNKA, LEPEDŐSZÉL SAJÓPÜSPÖKIBŐL. (197)

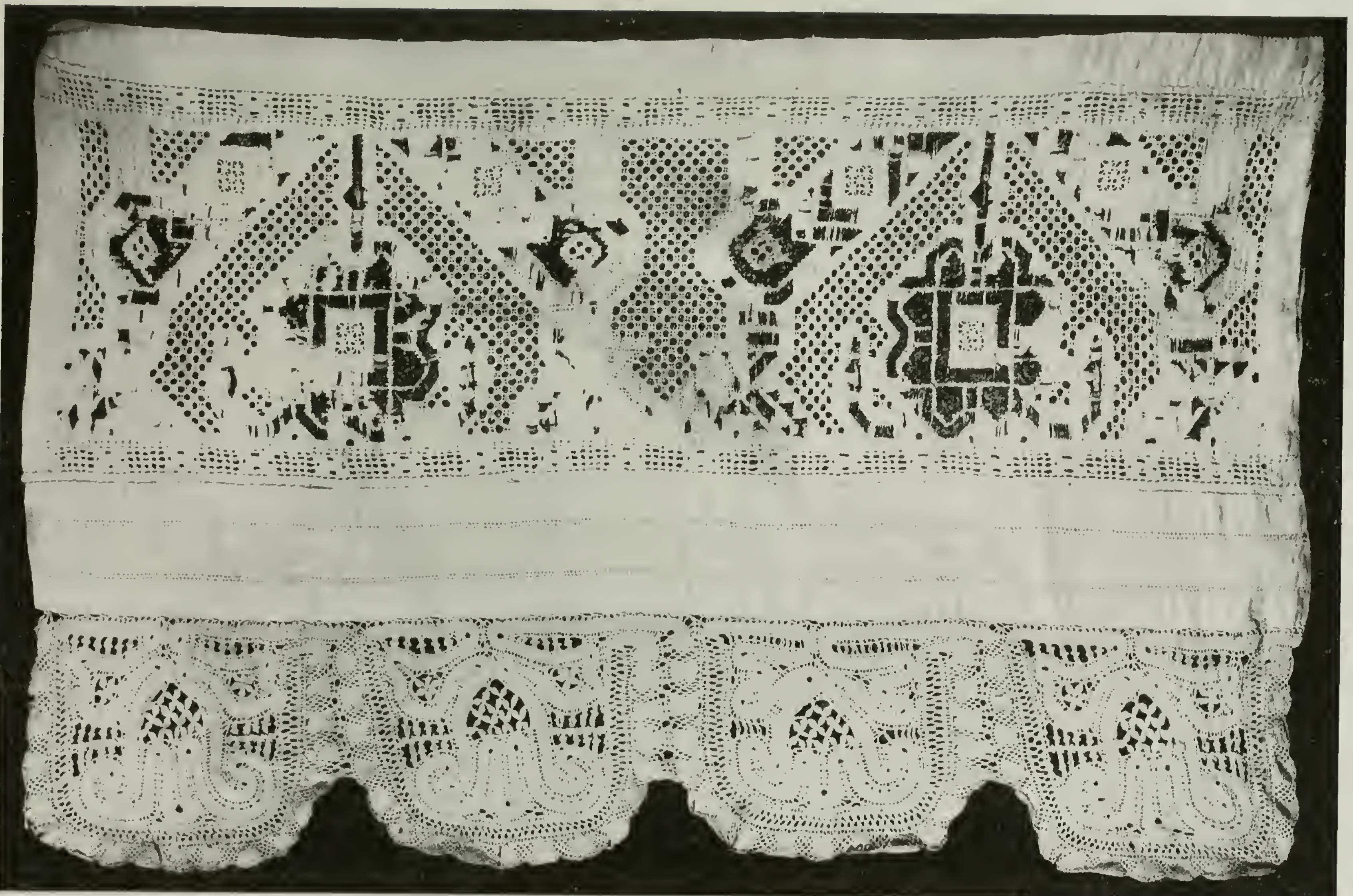
CSIPKÉK ROZSNYÓ VIDÉKÉRŐL (GÖMÖR). (198—200)

CSIPKÉK ROZSNYÓ VIDÉKÉRŐL (GÖMÖR). (201—202)

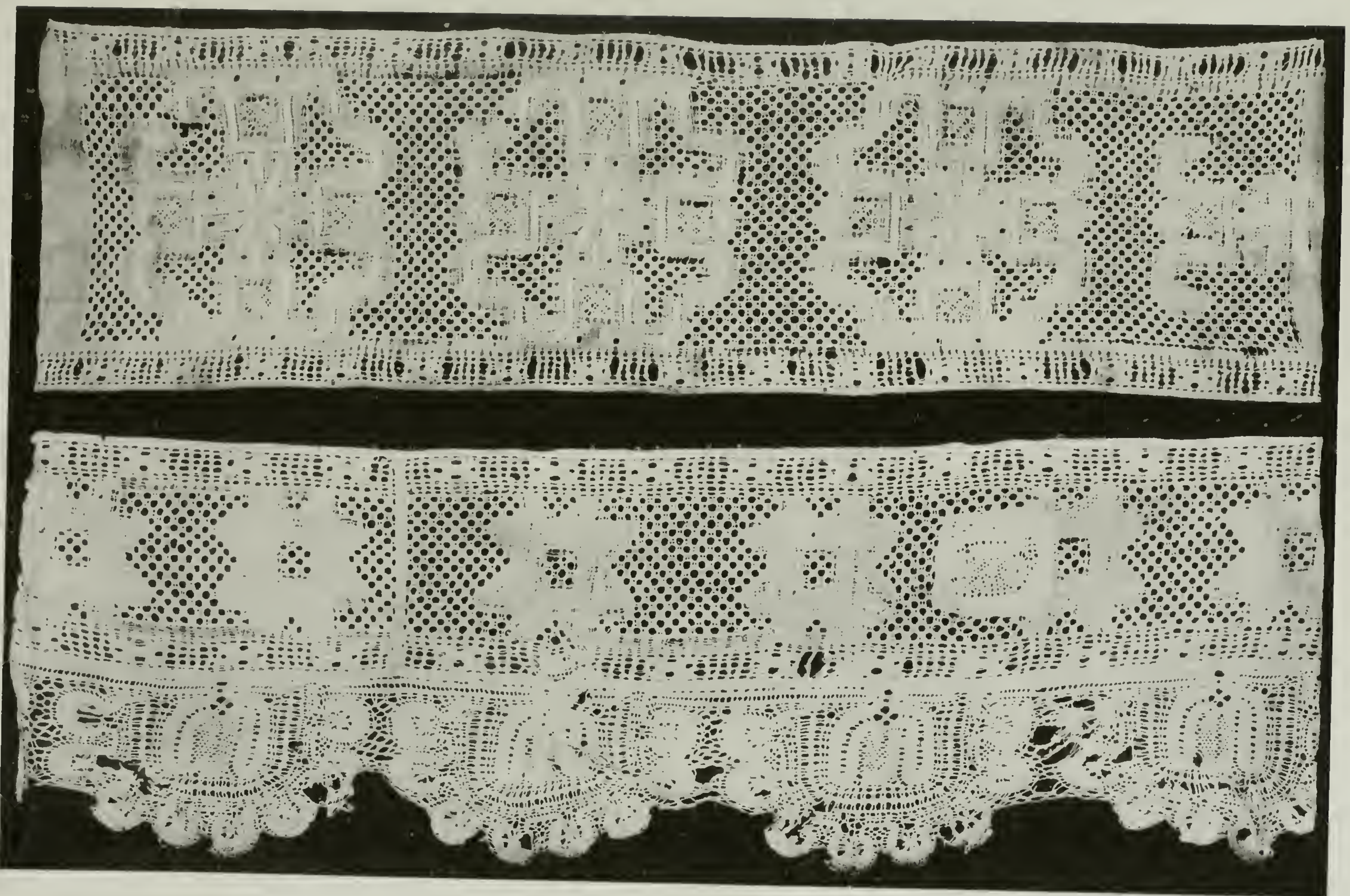
LEPEDŐSZÉL PÁSKAHÁZÁRÓL (GÖMÖR). (203)

LEPEDŐSZÉL ROZSNYÓ VIDÉKÉRŐL (GÖMÖR). (201)

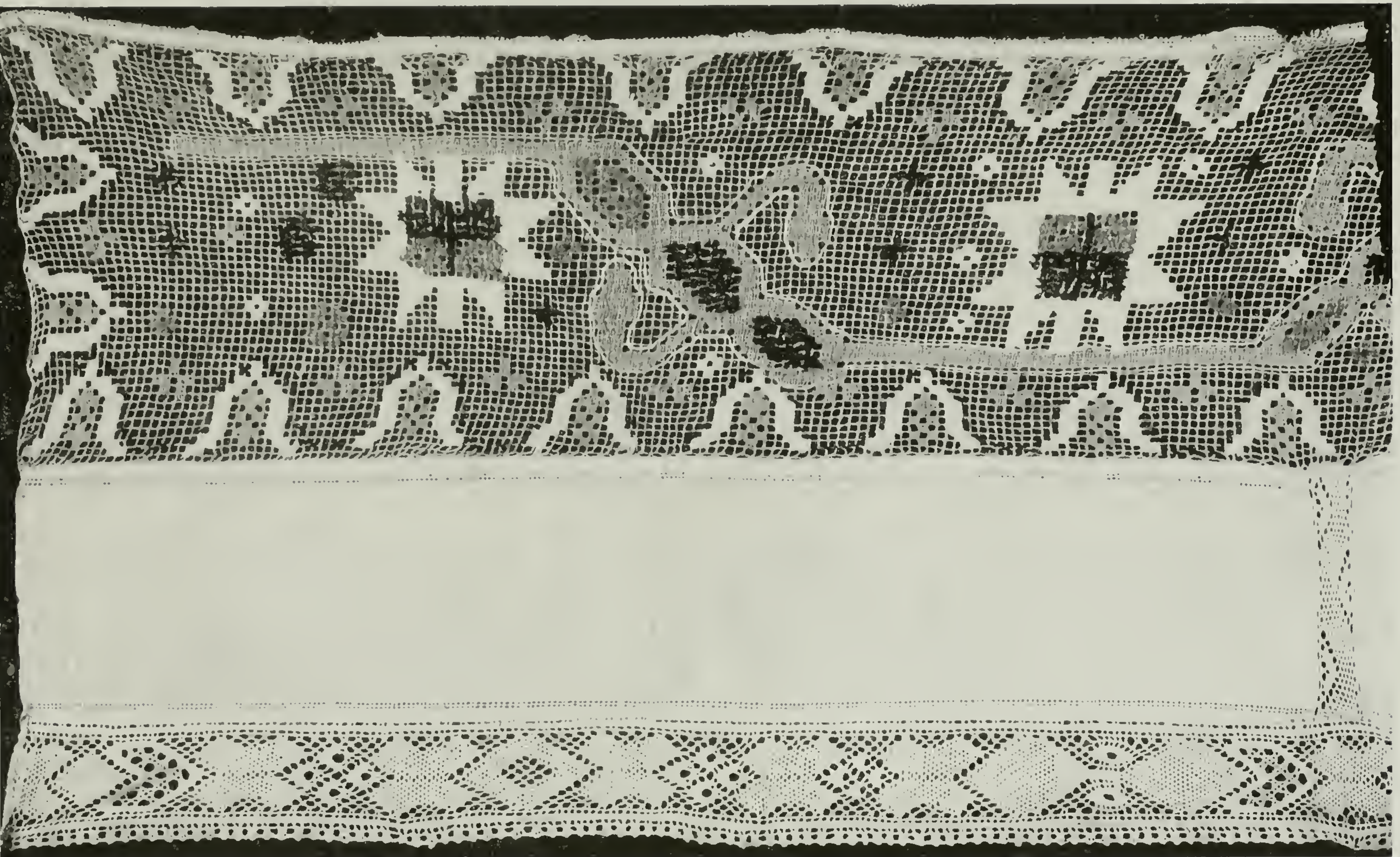
LEPEDŐSZÉL RIMASZÉCSRŐL. (205)

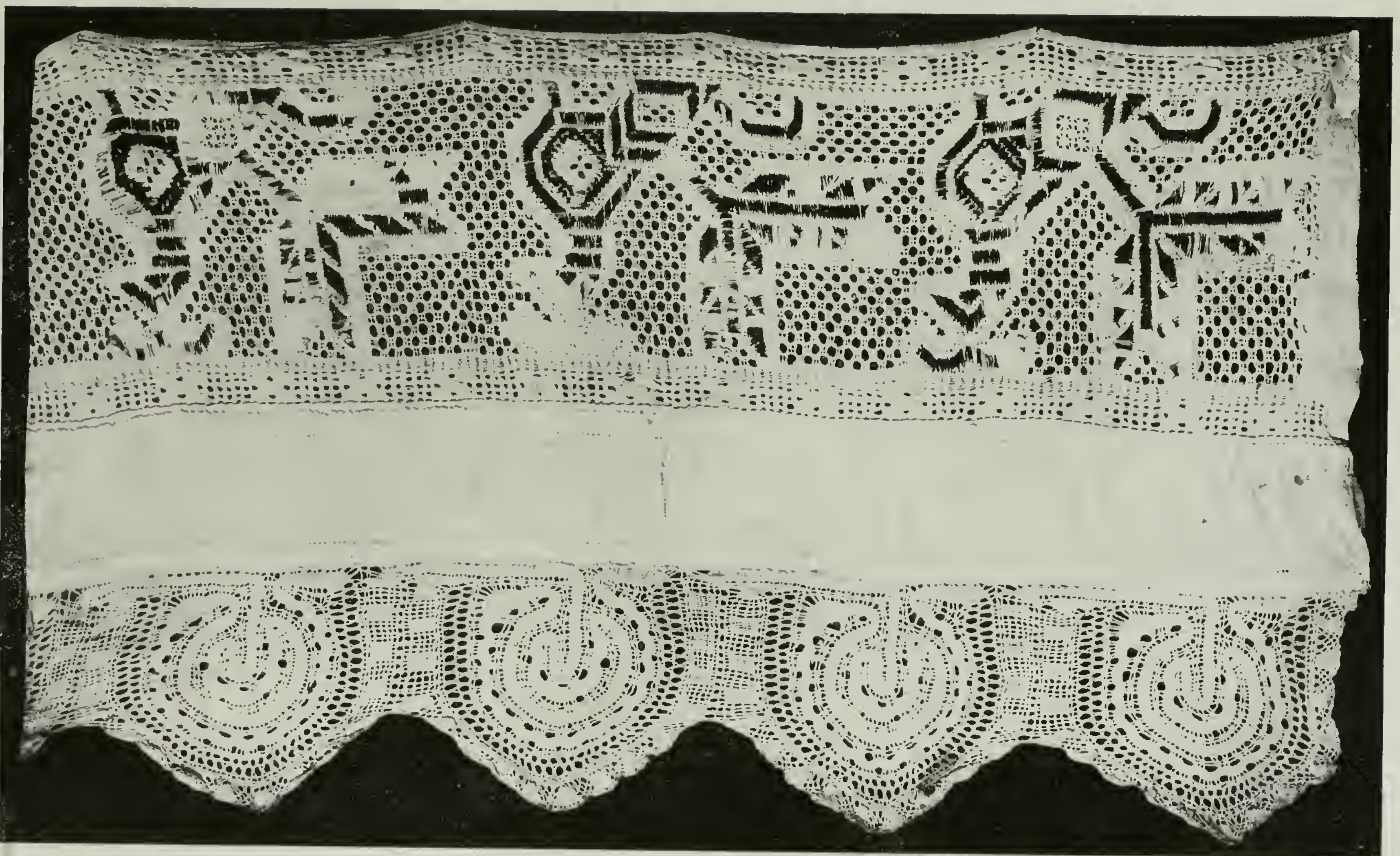
ELPEDŐSZÉL SERKE KÖZSÉGBŐL ÉS JÁNOSIBÓL. (206)

LEPEDŐSZÉL SAJÓPÜSPÖKIBŐL (GÖMÖR). (207)

RECEMUNKA, LEPEDŐSZÉL SAJÓPÜSPÖKIBŐL. (208)

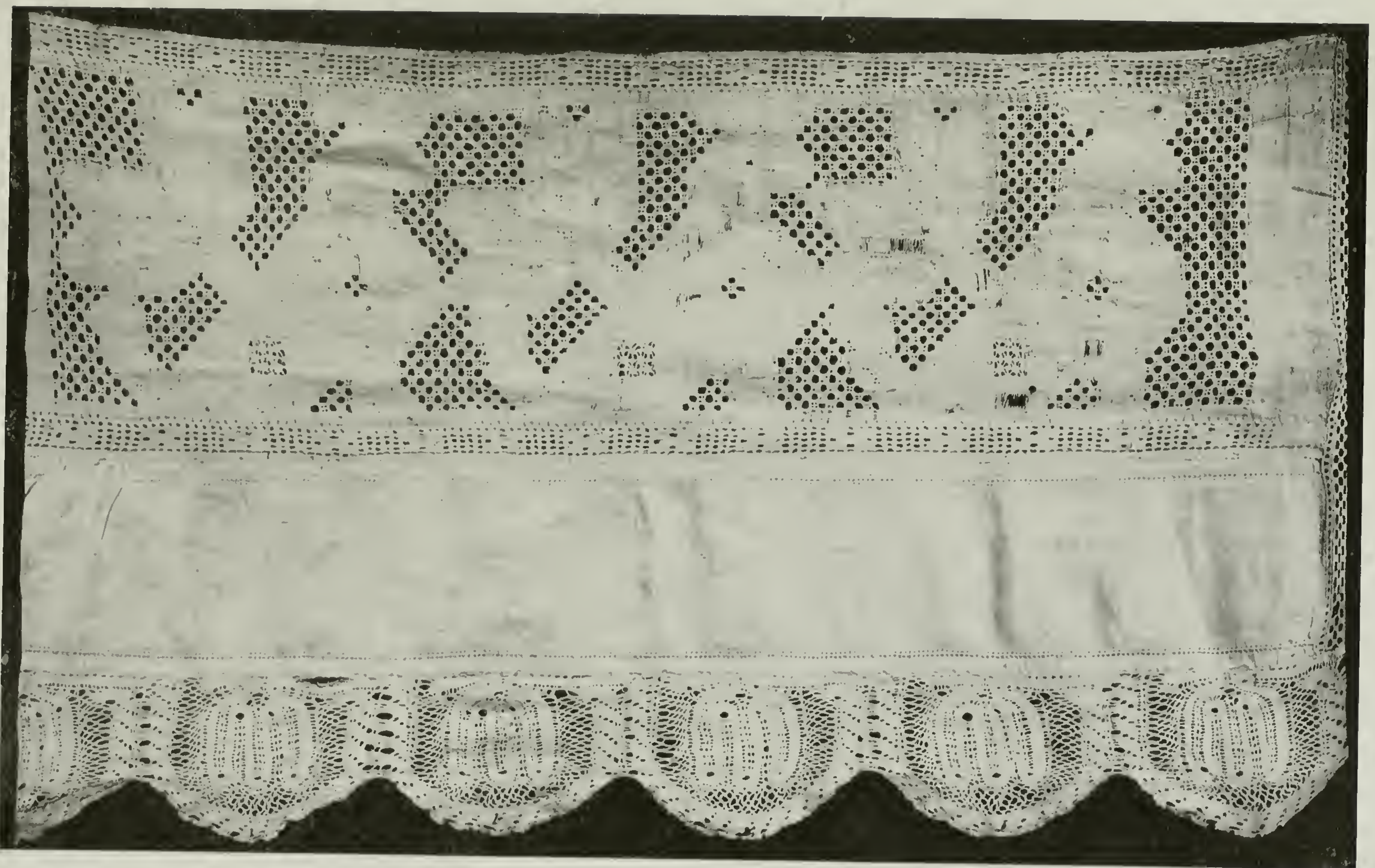

SUBRIKOLT LEPEDŐSZÉL (GÖMÖR). (209)
A felsö szél kakasos mintái fejtetőn vannak.

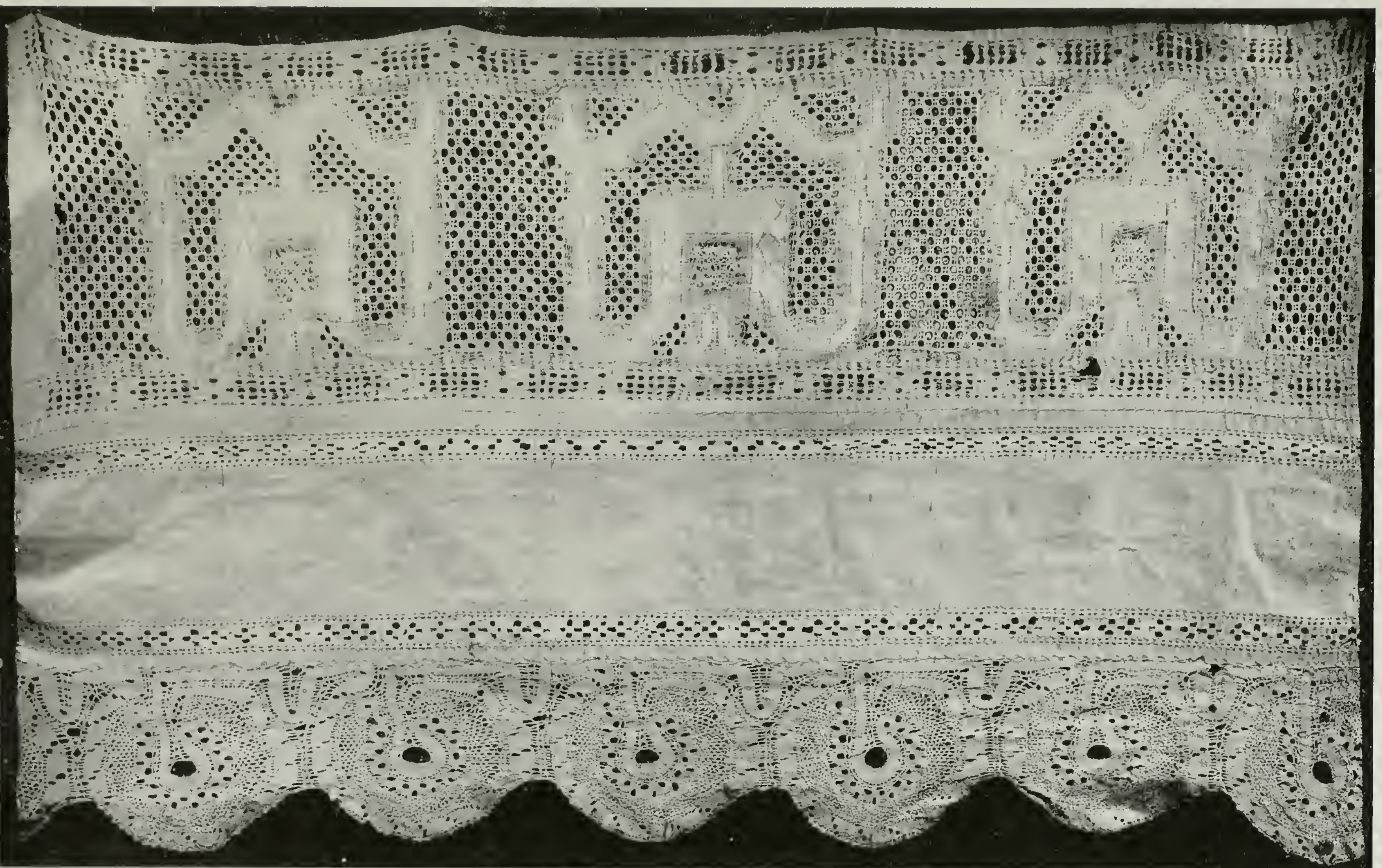
SUBRIKÁLT LEPEDŐSZÉL SIMONYIBÓL (GÖMÖR). (210)

A felső szél kakasai rendes állásban vannak.

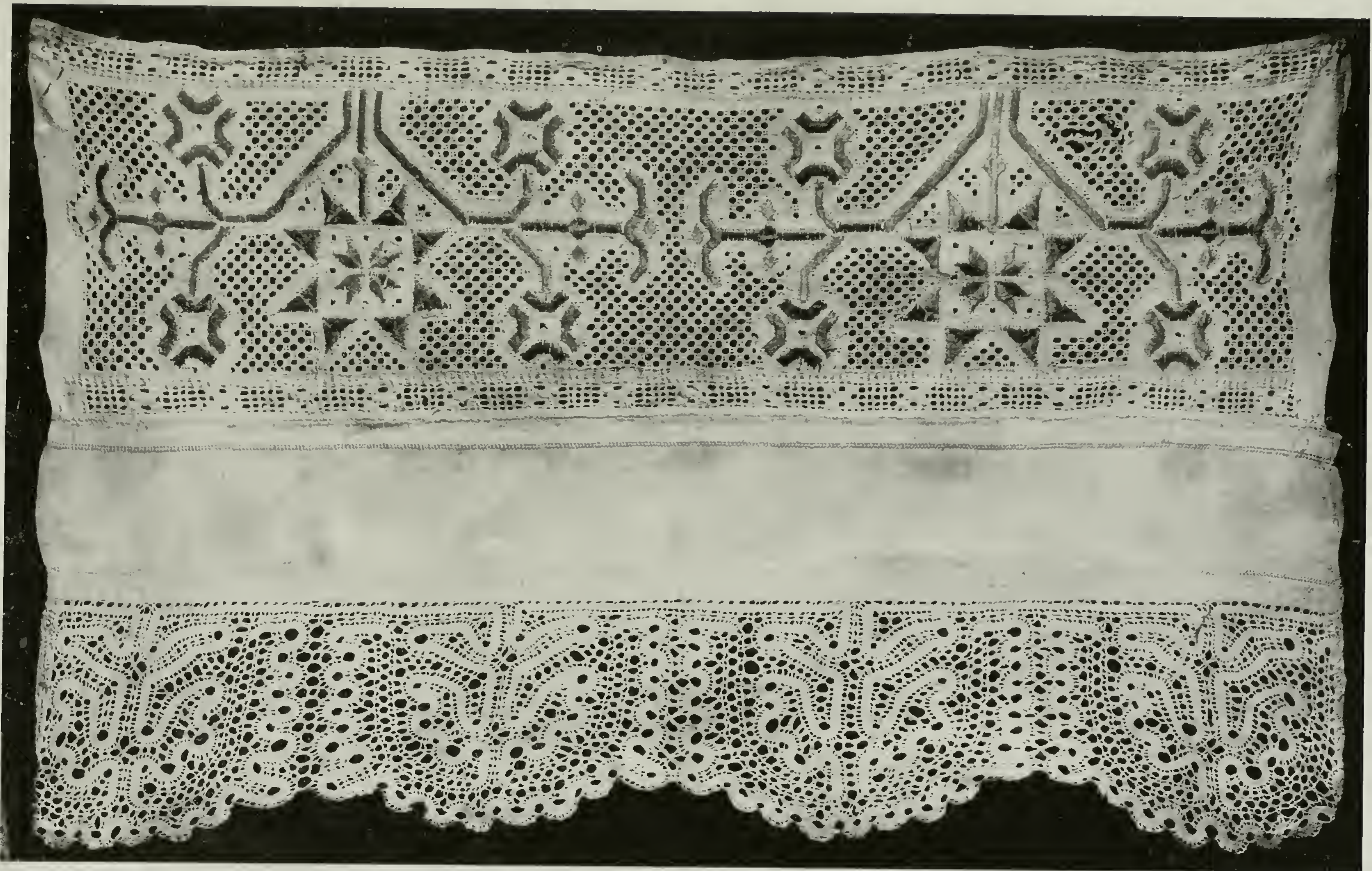

SUBRIKÁLT LEPEDŐSZÉL SIMONYIBÓL (GÖMÖR). (211)

A felső szel madaras.

SUBRIKÁLT LEPEDŐSZÉL, KELYHES MINTA. (212)

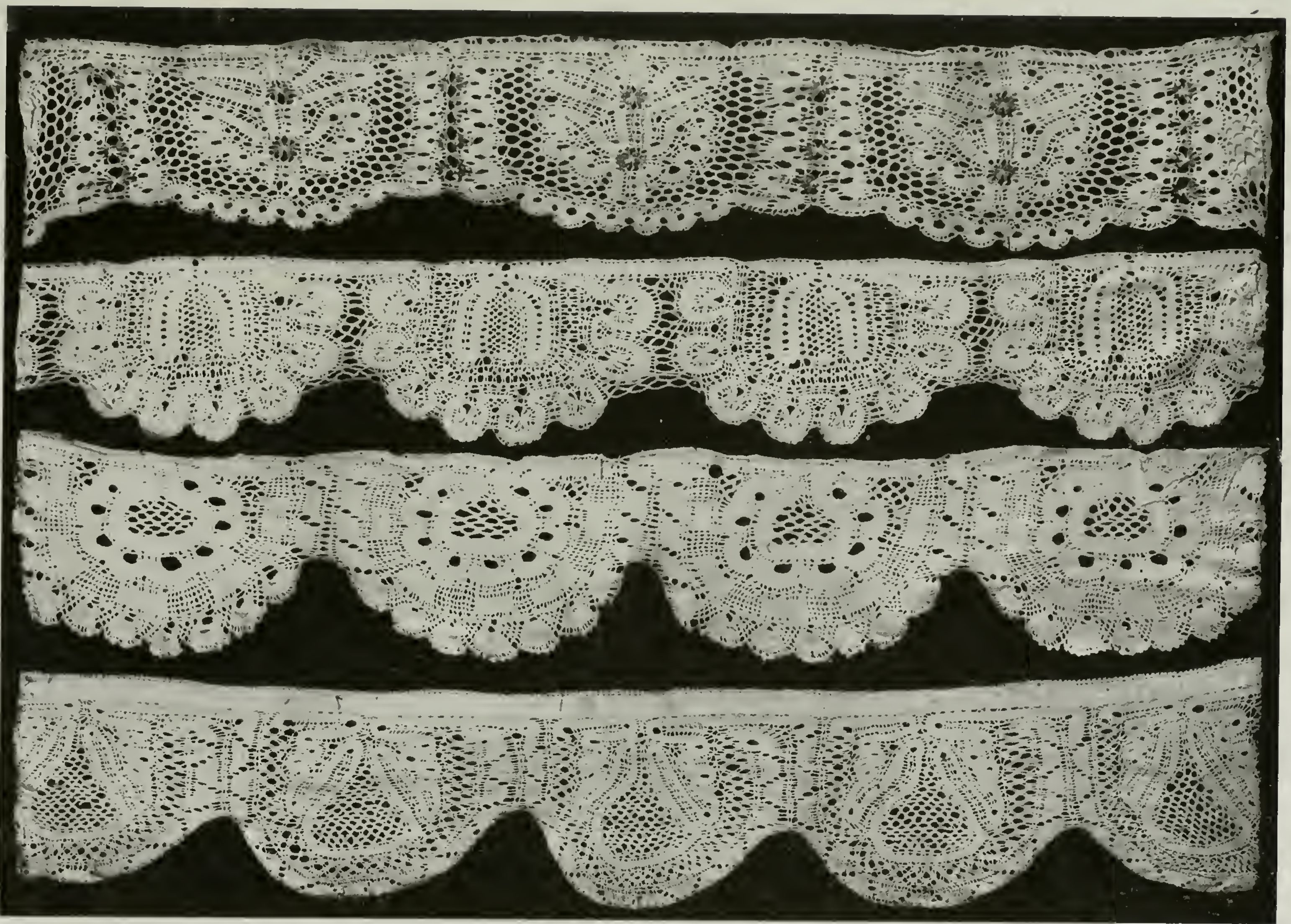
SUBRIKÁLT CSILLAGOS MINTA, LEPEDŐSZÉL SERKÉRŐL (GÖMÖR). (213)

SUBRIKÁLT KAKASOS LEPEDŐSZÉL PÁLFALVÁRÓL ÉS RECÉS CSIPKE ROZSNYÓ VIDÉKÉRŐL (GÖMÖR). (214—215)

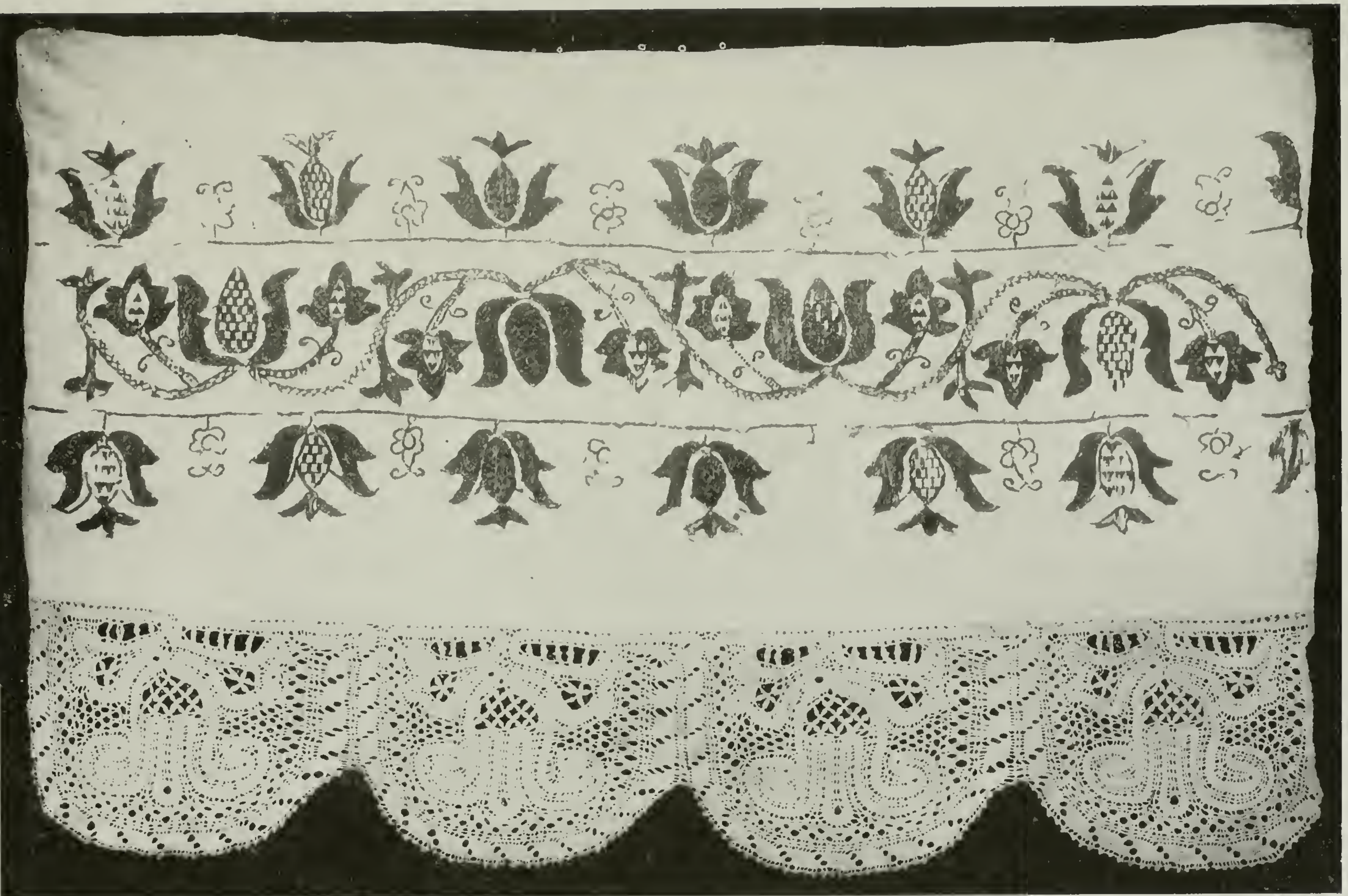

HIMZETT LEPEDŐSZÉL PÁLFALVÁRÓL (GÖMÖR). (216)

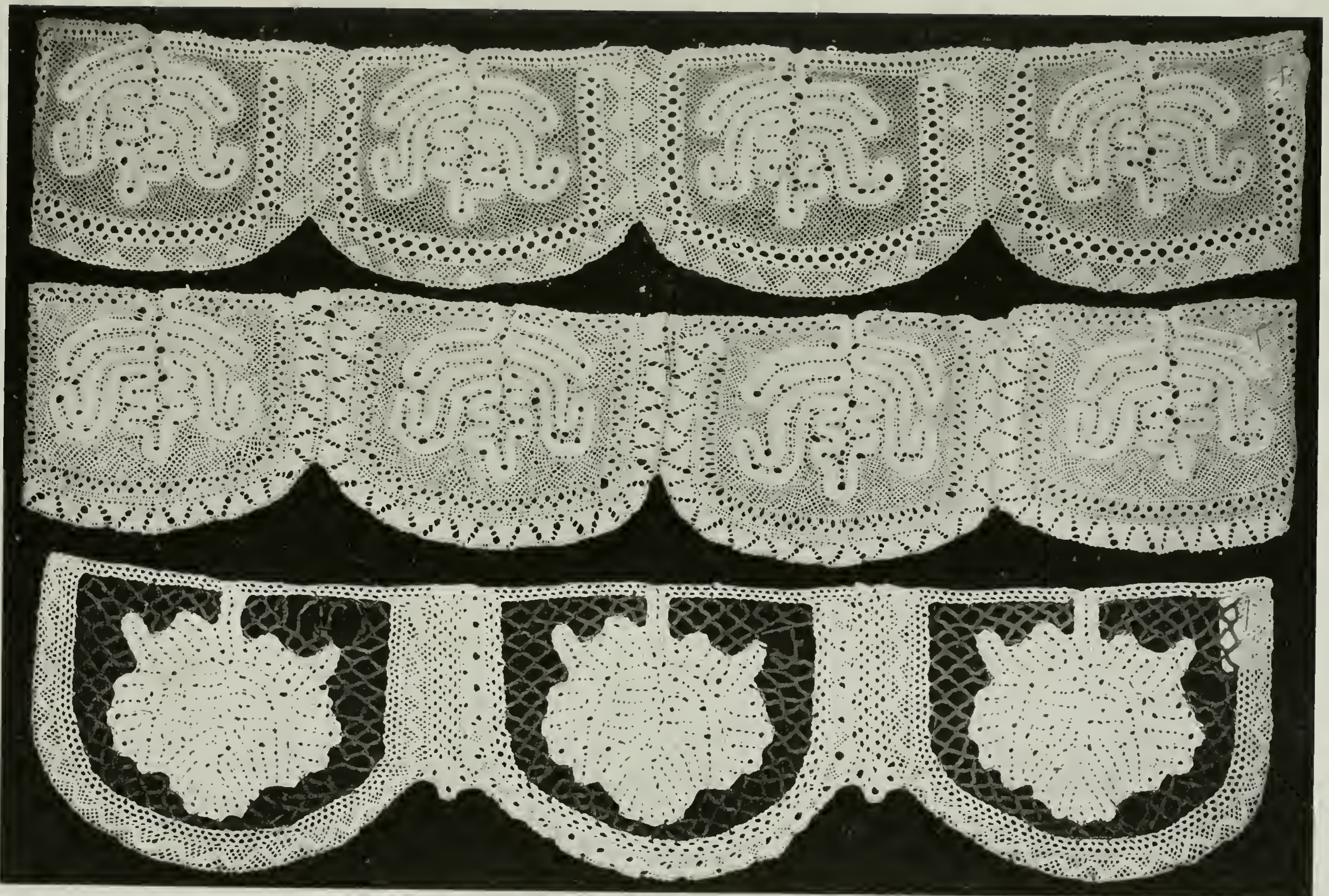

CSIPKÉK. (217—220)

1—2 Kistapolca, 3 Berzéte, 4 Rudna (Gömör).

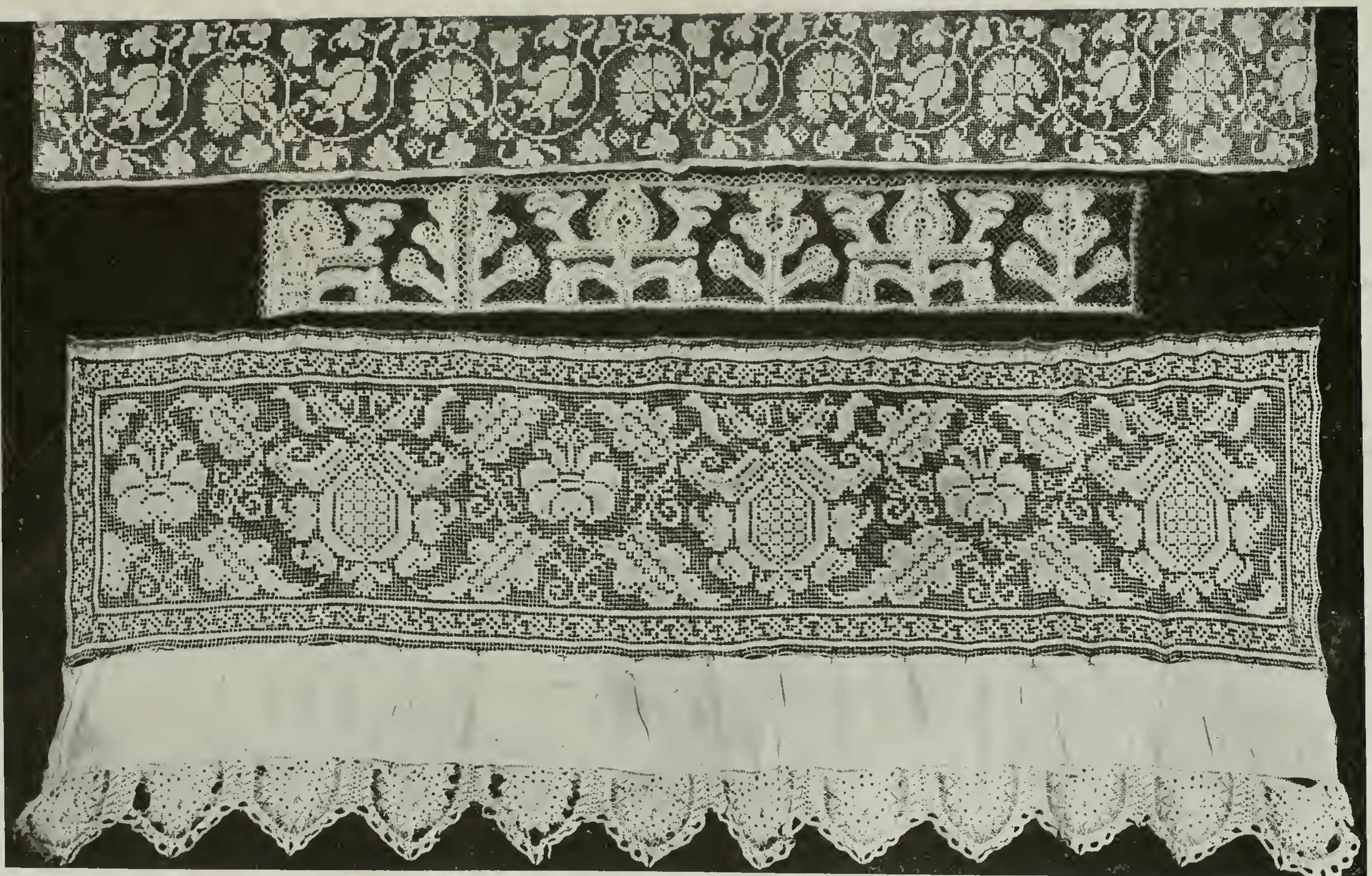
HIMZETT LEPEDŐSZÉL RIMASZOMBATRÓL (GÖMÖR). (221)

CSIPKÉK GÖMÖRBŐL, BADNA, PESÖC, BERZÉTE KÖZSÉGEKBŐL. (222)

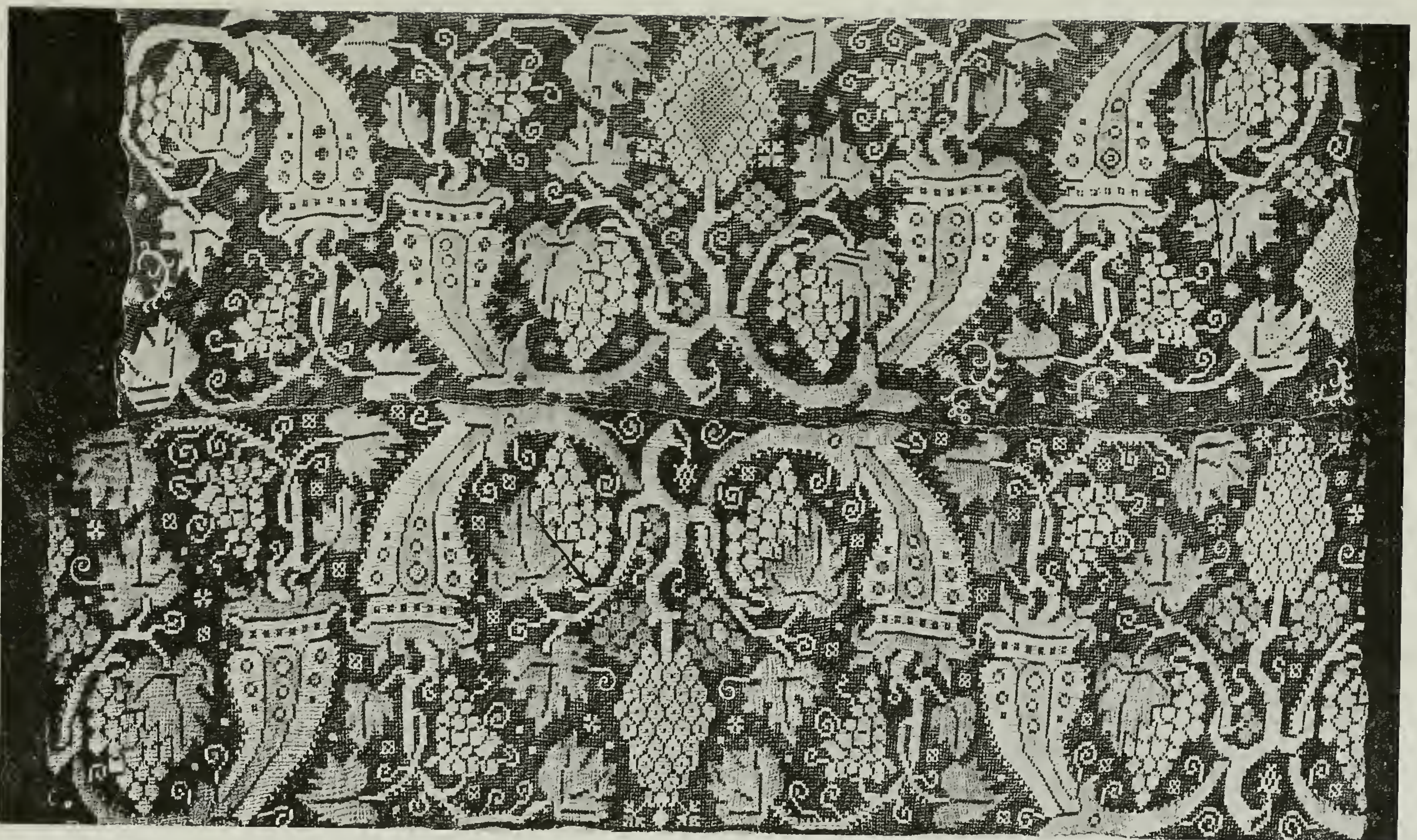

HIMZETT LEPEDŐSZÉL ROZSNYÓ VIDÉKÉRŐL (GÖMÖR). (223)

HIMZÉSEK REGÉN A XVIII. SZÁZADBÓL GÖMÖR MEGYÉBŐL. (221 a)

A felső szekfűs, az alsó gránátalmás és rózsás. Lovrich Istvánné, Tauffer Margit gyűjteményéből

HIMZÉS BŐSÉGSZARUVAL ÉS SZŐLŐFÜRTTEL RECÉN A XVII. SZÁZADBÓL. (224 *b*)
Gömör megyéből, Lovrich Istvánné Tauffer Margit gyűjteményéből.

zott a magyar, mint azt a felvidék egyik gombkötő céhe szabályainak ez a passzusa mutatja: «A mester remek két darabba legyen, elsőben ablakos gomb, vitézkötéssel, kantárhoz való fonyásból legyen, burittás gomb szál tizenöt pár, a felső része ezüstből legyen, az alsó pedig fejér selyemből, a gombháza tiszta ezüst legyen, fűző karmasin selyemmel, ezüsttel, mind a két felől aranyozás legyen.»

A vármegyei tótság ruházata a nyelvhatárokon, több helyt még azon fölül is, sokban hasonlít a magyarságéhoz. A tisztán tót községekben azonban már jellegzetes tót népviseletet látunk.

Az északi magyar nyelvhatáron a tótokat azonnal megkülömböztethetjük, mert ők ott fehér szűrposztóból készített ruhában járnak: a rövid nagykabátot, a *kankót* panyókára vetik. A kankót azonban a szabók magyaros, szines virágokkal szépen kihimezik. Érdekes, hogy ez a himzett ruha a magyarokról maholnap teljesen lemarad, de a tótság szeretettel viseli tovább. Rimaszombat utcáin virít a csinos tót legények virágos festői ruhája.

TERE-FERE DIÓSJENŐN. (191)

Legősibb viselet: a mezítelen láb. A régi följegyzések hűségesen bevallják, hogy a palócok jó időben mezitláb járnak. Templomba azonban már nem illenék így menni, de ha a templom szomszéd községben van, vagy ha városba mennek: a gyaloglás odáig mezitláb történik, a cipőt kézben, vagy kosárban viszik, hogy ne kopjék. Mezitláb jártak a mesteremberek is, mert például a füleki szabók artikulusában szigorú büntetéssel sujtják azt a mestert, aki mezitláb megyen temetésre.

A szomszéd tótság viseletét, a bocskort, átvette a palócság is. A 232. képünk igazolja, hogy e vidék pásztorsága ma is bocskort visel. Régente a bocskort jó hegyes árral a palóc maga is megkészitette vagy rábizta a községi pásztorra, aki deleléskor lábbeli-készitőnek csapott föl. A bocskor általánosabb viselet lehetett, amit a következő szokás is igazol. Esküvőkor az oltár előtt a kisvőfély a menyasszony lábbelijének szárába pénzt csúsztat be, ezen kell járjon egész nap, hogy meg ne rontsák szemmel. Ennek a pénznek a neve még most is *bocskor-pénz*. Régi följegyzés említi, hogy «a török és tatár nagy hadával Fülek várát és városát hamu-maradvánnyá tette. A köz levelestárt is lánggal boritotta el, s azóta

GYÖNGYÖSPATAI LEGÉNY. (192)

számtalan régi és szerencsétlenné lett nemes familiák maradéki az eke szarvánál nyomják a botskor-talpat, hogy valamenynyire megszerezhessék sovány élelmeket.»

Az öregebb emberek emlékeznek még a saru divatjára is.

A saru olyan lábbeli volt, mely teljesen varrással készült el, semmiféle szögezés nem volt benne; a sarok pedig ujjnyi vastag bőr, de azt is csak úgy varrták a sarura. Annak a mesterembernek a neve, ki a sarut varrta: *varga*, mint azt nékünk egy rimaszombati timár mondotta. Tévednek tehát, akik a *varga* elnevezés alatt csizmadiát, timárt vagy más bőrmunkást értenek. A vargáknak is nagy céheik voltak, de hírmondójuk is alig akad. A rimaszombati kiolvasó gyermekvers így kezdődik: «Páter noster, Apád suszter, Az enyém varga, Fusson a labda». De bizony a rimaszombati gyermekek ma már nem tudnák megmondani, mit is jelent ez a varga elnevezés!... A sarura azért panaszkodtak, mert erősen fölszedte a sarat, hiába biztatták egymást: Csak mindig a sár tetején járjék ke'!...

A saru bőrének bizonyosan válogatottnak kellett lennie, mert egy 1655-ben kelt céhartikulus így rendelkezik: «Senki a mesterek közül lóbőrből sarut mivelni ne merészeljen, egyébbaránt az ollyan vakmerő maga mesterségének elvesztésére büntetődjék.»

A lábbeli viseletre — a többi viselettel együtt — több adatot találunk régi okiratokban. II. Rákóczi Ferenc Rimaszombat és a kishonti kerület részére az árucikkekről rendelést adott. Ebből valók ezek a régi elnevezések: loding-csináló (tarsolyos), illér (nyeregszij), gerezna (bolyhos), szirony (vékony zöldbőr). A szoknyakelme neve: fajlandis, kisnyizer, rása, sebrük; a csizma cápbőrből (kecskebak) volt, cáp a bak román neve. Más bőrminőség a felsing; a kordoványkapca: kamásli; lengyelsaru: a hátulvarrott csizma; a pulitóros almárjom neve: gyontáros.

Egy 1706-ban kelt följegyzés említi, hogy: «egy kikészített eöregh eökör bőr párja 12 forint. Egy kocsisnak való eöregh hosszú szárú csizma 1 f. 50. Egy pár lengyel sarú 1 f. 20. Egy egész talpalásért 1 f. 24, félig valóért 15 pénz. Asszony Embernek való új sarú csinálásért, ha az gazda bőrt ád: 30 pénz. Egy bokor karmasin csizma 5 forint. Egy pár sárga kordovány csizma 3 forint. Egy pár fekete kordovány csizma 2 forint 50 pénz.»

A miskolczi szűcs-céh szabályai szerint az esztendős mesterlegény bére 8 magyar forint és «egy pár fehér öltöző» vagy pedig az utóbbi helyett «egy pár fehér csizma» volt.

A csizma már előrehaladottabb kor kitalálása és készítése. A csizmadiaipar, mint általában a bőripar, e vidéknek nagy jövedelemforrása volt. Jolsván népmonda, hogy a határban lévő két várat egykor bőrhíd kötötte össze s a vár lakói ezen közlekedtek. A krasznahorkai várban bivalybőrből készült vödröket, a rimaszombati múzeumban ugyanabból készült börtömlőt láttunk. Rimaszombatban hatvan timár is dolgozott, de most már csak alig hatan folytatják a mesterséget rimaparti házikóikban. A ház előtt halomban a

forgács, a cser s az jelzi, hogy ott laknak az utolsó timárok. Panaszkodnak is ők ezekre a mai mostoha időkre! Tönkreteszi őket is a gyár, mely majdnem olcsóbban szállítja a bőrt, mint ahogy ők, a timárok azt nyersen veszik. Betekintettünk a timár udvarára, ahol meszes gödrökben áll a bőr; a szinben egy imént lefejtett lóbőr száradt amit a gazda most küldött ide, de a timár még nem tudja, mit akarhatnak vele? . . . Az udvaron nagy halomban a *cser*, nem — mint hinné az ember — a cserfának, hanem a tölgyfának forgácsa. Egy helyiségben termetes hordók: azokban cserzik a bőrt. Az udvaron bakok, húskések, sajátságos alakú szerszámok. Az akácfák közé húzott kötélen lóg a kicserzett bőr, jól bezsírozva; a bőr már ki van dolgozva, csak be kell még fösteni. Azután maga a timár megyen vele vásározni, vagy a házhoz járó csizmadiáknak, kereskedőknek adja el! A timárok azt mondják: tíz évet sem vetünk neki, nem lesz timáripar széles Magyarországon, mert nem érdemes vele vesződni! . . .

A szattyánbőr-készítés, Gömör megye egykori különlegessége már szintén csak úgy tengődik. A finomabb szattyán és kordován készült pedig kecske vagy juh bőréből, s különböző szinűre föstötték. A szűcs ilyenből metélte ki a bőrkabátok virágait s ilyenből készültek a piros csizmák, amik valaha e vidéken nagyon divatosak voltak. Miskolczon a kordován-készítőknek 1836-ban népes céhük volt.

Jaj de rövid az bakancsom szeára,
Esik eső, elmerő a sárba.
Hol is van a kordoványos tyizma,
Ki a soárba e nem merőt soha.

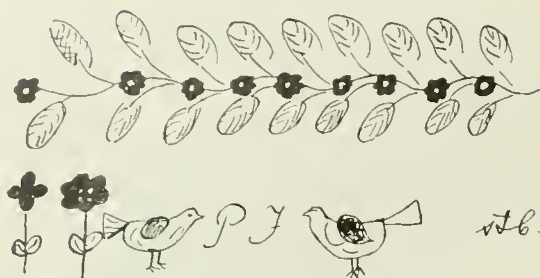
A palóc legény ma is nagyon szereti a szép állású csizmát, aminek ráncos-, harmonikás-, rogyós- és feszített-szárú fajtái vannak. A lakodalmi és az ünnepi csizmák kérgét sárgaréz-szögekkel díszítik ma is; virág és csillag a parádé. A jobbmódú legény rézpatkót is veret a csizmára. A csizma olyan glancolva szép, hogy a napsugár is «etyusszanjon rajta».

A csizmadia-ipar javában virágzik is még. Ezen az egy mesterségesen nem fogott ki eddig a gyáripar. Hazánk északi felének egyik ipargócpontja Miskolcz volt, melynek a legenda szerint 999 vargája vala, de az ezerediket sohasem vették be a céhbe . . . Ezt az ezeredik szegény csizmadiát éppen úgy figurázzák a miskolczi képes levelezőlapok, mint a miskolczi kocsonyába fagyott híres pislogó békát.

A leánynép több helyt viseli ma is még a piros csizmát. Régi szkitákról vagyon, emlitettük már, egy följegyzés: férfi és a nő ruhája egyforma volt. Ennek az ősi egyformaságnak nyomait keresik némelyek abban, hogy palócoknál olyan csizmában jár a leány, mint a legény!? . . . Mi inkább azt hinnők: e közös viseletnek oka nem holmi szkita-rokonság, de az,

PALÓCLEGÉNYEK HIMZETT INGBEN ÉS KÖTÉNNYEL. (193)

DISZITÉSEK LEGÉNY-KÖTÉNYRŐL. (191)
Erdőtelek községből (Hevesmegye).

hogy ott azokban a kis falvakban akkora a sár, hogy legény is, leány is csak csizmában gázolhat át rajta . . .

Nem is olyan régen még, sarkantyús csizmában járt az igazi legény. Több faluban még most is szeretik a sarok belsejére vert *bak*-sarkantyút, ami járásközben élénken csörög . . . A rogyósszárú, rezesorrú, himzettsarkú, csikorgóval talpalt, rezgőkével ellátott csizma volt az igazi, amelynek tehát minden része ékeskedett, a csizma meg valóságosan nótázott. Keresztelői vacsora végén az újszülöttet az asztalra teszik, melléje tányért helyeznek s a bábaasszony megkéri a vendégeket, hogy a kicsinynek *sarkantyúra* valót adjanak. Ha a csecsemő leány, akkor singolt szoknyára szól az ajándék. A sarkantyúnak különösen táncközben jutott nagy szerepe; sarkantyúpengéssel tánc csak a csárdás, amit egy régi írás szerint «egyenes, de nem feszes, könnyű, de nem szeles, bátor, de nem szemtelen, víg, de nem pajkos, rátartós, de nem gőgös állásokkal kell táncolni . . . Ily szempontból nem kell-e elszomorodnunk, midőn látjuk, hogy némelly kötéltáncoló se országa, se hazája lábfintorgatásokkal gyalázzák a magyar méltóságot, táncot! Midőn látjuk, hogy magunk közzül is alig van ezer közt egy, aki száz rugdalódzásokat, förtelmes testfintorgatásokat, keresztbe kacsba vágott szelességet ne keverne az elfelejtett, s csak hébe-hóba pengő sarkantyú nagyságos ütései közé . . . Az lenne az igazi magyar tánc, ha minden lábozat csendes, erőltetés és rugdalódzás nélkül való illendő mozgásokból állván, *sarkantyúpengéssel* fejeződne bé!» A sarkantyúviselet általános voltát igazolja, hogy Miskolczon a sarkantyúsok 1828-ban céhet alkottak. Az ünneplő csizmán régente szép nagy volt a sarkantyú taraja; vasporral tartották tisztán. A csizma sarkába csavar alá vágott vasat erősítettek s abba járt belé a sarkantyú.

Régi palóc románc dalolja, hogy:

Kis perge kalapja,
Messzire hagyitva.
Gyócsingi, gatyája
Vérbe be van mártva,
Sárga nyelő rézfokosa
Fejibe van vágva.
Sárga sarkantyuscsizmája
Lábára dagadva.

A csizma féltett kincs. Azért nem is mer elaludni senki a lakodalomban, mert bizonyos, hogy lehúzzák lábáról a csizmát, vagy bemeszelik a lábán úgy, hogy többé ugyan el nem megyen benne misére! . . .

Ma már bizony a hegyesorrú fényes lagoscsizma terjed. A csizmaszár külső oldalán három-négy darab gyöngyházgomb, de milyen csúnya, milyen nem odavaló! Valamikor a nők is csizmát, még pedig pirosat viseltek, de már inkább a fűzőscipellőt szeretik, amit tarkán-barkán díszít a «cipész». Az egri paraszt nő lábbelije sem csizma már, de *cipe*. A szomszédba szívesen járnak át bőrpapucsban vagy himzett posztópapucsban; kedvelik hozzá a *tüdőszínű* harisnyát. A leányok aratásban mindig papucsot: *mamusz*-t viselnek, amikor dévajul kérdik: egy jól elkészült csizmának mi a hijja? . . . Felelet: a párja.

Ahol hivek maradtak a csizmaviselethez, ott még egyéb ruházkodásuk is a régi, — ahol azonban cipőre tértek, ott az egész öltözék elvárosiasodott. Farkas Pál összeszámlálta, hogy Nógrád megyében harminchat falu csizmát, negyven falu vegyesen csizmát és cipőt, nyolcvanöt falu pedig kizárólag cipőt visel, — igy tehát a megye palócságának fele rendületlenül kitart apáitól örökölt viselete mellett. A megye falvai közül a férfiak százhuszonkilenc faluban járnak sötétkék, fekete, fekete-kék vitézkötéses ruhában, és csak

harminchárom falu népe tért át az uraskodó viseletre. Itt a legények már gyöngyházgombbal díszített lovaglónadrágot rendelnek.

Már az 1871-ben Miskolczon rendezett kiállítás alkalmából az egyik helyilap megrótta a 999 csizmadia közül egyedül kiállító mestert, mert ahelyett, hogy jó cseléd-, huszár- vagy hajducsizmát állított volna ki, *stepeléssel* (rátűzéssel) *élteti a hazát a csizmán.*

Maholnap csak a népdalok őrzik a régi szép viselet emlékét:

Magas sarkú piros csizmát
Szeretnék,
Szeretnék,
Szeretnék.

Az aljára arany patkót
Veretnék,
Veretnék,
Veretnék.

Arany patkóm jaj de szépen
Kopogna,
Kopogna,
Kopogna.

Irigyelné minden kislány
Titokba,
Titokba,
Titokba.

*

A kékre festett női ruha kedves viselete ennek a vidéknek is. A kékfestett portéka terjed, a férfiviseletben inget is varrnak belőle. Ez a kék ing a bányamunkáson, a szaporodó ipartelepek munkásán nem piszkul úgy, mint a világos ing; olcsóbb is, mert ha a festőnek a virág nem sikerül a kelmén, akkor munkás-inget készítő gyáraknak adja el olcsóbban a portékát vagy maga varratja meg.

Dunántúli kötetünkben ismertettük a kékfestő kisipart, mely ezen a vidéken is szépen virágzott; a kékfestők fáin, a ducokon (237—243.) ott leltük a kedves népies mintákat. A palóc vidékeken használt kékfestő-mintákból munkatársunk: *Gróh István* buzgólkodásából bőven adunk mutatót ebben a kötetben. Hanem a kartonnyomás legrégibb mustráit kár lenne idefognunk — alig is van már abból valami — mert még ezelőtt száz évvel is a kartonnyomásban idegen, a Lajosok stílusára emlékeztető formák voltak divatban. Igaz, hogy ilyen régi formákat, ducokat csak a Szepességen találtunk, de a legrégibb idevaló ducok se igen öregebbek százhúsz esztendősnél. Úgy ezekből, mint abból az egyébként igen becses gyűjteményből, amit Radisics Jenő adott ki «Régi Magyar Kartonnyomások» címmel, hiányzik minden népies jelleg. Ha volt is akkor kartonnyomó ipar a palócság városkáiban: Rozsnyón, Rimaszombatban, Putnokon, Gyöngyösön, Egerben, — ezeknek régi mustráiról alig tudunk valamit, pedig bizonyára közelebb állhattak a népies ornamentikához, mint a szepességiek, annyival is inkább, mert hisz a ducokat, úgy az egyszerűeket, mint a dróttal tüzdelteket, a kékfestő legények csinálták, fáját körtefából ők metszették, drótját dróthúzón vékonyították kedvükre és drótverővel illesztették a fába. Ilyen kezekből, lent a Mátra alján, vagy a Sajó meg a Rima mentén bizonyára magyarosabb ornamentika tellett, mint az akkor már gazdag s igen elnrasodott szepességi német mesterektől.

A külföldi, különösen a csehországi gyárak versenye leszállította szintjét ennek az iparnak is: elvitte a közönség úri részét, tőlük is, mint a fazekasoktól, s maradt a paraszt, aki otthon szövi meg a vásznát s úgy viszi be a festőhöz, hogy az néki megfösse, megtarkázza.

Látogassunk el Rozsnyón *Kirnel János* kékfestőhöz, a céh legutolsó mesteréhez, az ő Drázus-parti házába s vallassuk ki: hány hét a világ még, ennek a régi jó mesterségnek is?!...

CIFRASZŰR BORSODBÓL. (195)

«Régi céh vagyunk. Legrégibb céhjegyzőkönyvünk, beszéli a mester, úgy emlékszem, 1713-ból való, de megégett. El nem felejtem: panaszokat tárgyaltak benne egy mesterről, aki nem tartotta meg a vásári rendet és ifjabb létére elibe rakódott az öregnek! Meg engedetlen inasokról volt szó az írásban!... Céhünk 1875-ben oszlott föl. A céhzászló, meg a céhkondér a városházán vannak. Voltunk 1860 táján még vagy huszan itt Rozsnyón, de a mi céhünkbe tartozott Kolbenheyer, a tornai festő, Radványi Károly, a gömörpanyiti, meg Stromp János is, a putnoki festő. Most bizony elfogytunk. A *váltómunka*, a faluról behordott paraszt szőtte vászon megföstése, kevés dolgot ád, de nem ez volt régebben sem a mi igazi keresetünk. Ma bizony a gyári pamutvászon megföstése a munkánk s kész portékát hordunk vásárra, ez adja a kenyeret!

Legföbb festőanyagunk persze az indigó. A kemény indigót megtörjük törővel apróra, úgy, hogy a legnagyobb szem legföljebb akkora benne, mint a kukorica; aztán vizet öntünk

NAGYLÓCZI LEGÉNYKÉK. (196)

rá a nagy vasüstbe, a görgetőbe, amiben négy darab nagy kétökölnyi golyó jár. Amikor így vízben jól össze van törve az indigó, minden egy kilogramm indigóhoz három kilogramm forró vízben oldott vasgálicot adunk, meg négy kilogramm oltott meszet. Ebbe a keverékbe bocsájtjuk a vásznat, ráakasztván olyan abroncsra, amin belül horgas fogak vannak. Csigán eresztjük le. A lében ázik a szövet félórát, közbe vagy négyszer felhúzzuk, pálcával szerteválogatjuk, az összeragadt szövést megveregetjük, hogy a levegő jól átjárja. Ez a *hivités*, ami igen szükséges, mert ha nem hivítenénk, foltos lenne a vászon. Négyszer bocsájtjuk le a világosabb színűnek szánt vásznat így egy-egy félórára a festékbe; ha sötétebbet akarunk, nyolcszor mártjuk, közbül pedig hivítünk gyakorta. Nélkülözhetetlen matériánk tarkázásához a *pap*. Ennek keveréke: négy font budai földre megyen egy font gumiarabikum, harminc deka grünspan (rézoxid), huszonöt deka kékkő (rézgálic), tizenkét deka borkősav, tizenkét deka szalmiák, másfélfont salátromsavas ólom, egy fél font ólomcukor, meg egy negyed font fazekas glét. Ezt edényben keverjük össze, lassú tüzön megolvasztjuk, aztán szitán szűrjük át másik edénybe. Ezt a zöldesszürke pépet, amitől azt kivánjuk, hogy a nyomómintával a vászonra téve betakarja azt a cifrázás helyén és ne

bocsássa hozzá az indigófestéket, úgy kell a vászonra szerteteregetni, hogy a nyomódúc könnyen, egyenletesen szedjen föl belőle mustrájára éppen csak annyit, amennyi kívánatos. Vásznat feszítünk tehát ki rámára, hogy jó rugalmas fölületet nyerjünk, ez alá posztót, meg még ez alá is régi keményítőréteget ágyazunk, s erre az ágyazásra, amit *sasinak* mondunk, erre kenjük a *«papot»*. Ha már mostan erre kézzel borítjuk a mintát, egyenletesen fogja azt a pép. Magával a vászonnal így bánunk el, még pedig mielőtt festékbe tennénk: nagy üstben, amibe százhúsz méter is belefér, főzzük ki a nyers vásznat, vagy tiszta vízben, vagy egy kis szóda hozzáadásával; kifőzés után kiöblítjük hideg vízben, inkább folyóvízben, hogy a szövésnél belékerült tésztás részek kitakarodjanak belőle. Ezt azután, ha sima kéket kívánunk, rögtön mártani lehet indigós lébe, az imént ismertetett módon. Ha cifrázni akarjuk a vásznat: előbb meg kell szárítanunk és meg is kell mángorolnunk.

KÖTÉNY-VISELET. (225)

Cifrázni kétféleképen szoktunk. Ha fehér vászonra kerül a mustra, az a tarkázás, ha meg sötétkék alapra, az a passzolás. Kék szövésen a fehér virág úgy terem, hogy a pappal betakart rész, az indigó festék után, meg a vitriolos kimosás után: fehér marad. Ha sárga virágot akarunk, ezt még krómkális vízben áztatjuk huszonnégy óráig, azután kimossuk belőle a meszet (mert mondtam, ottott mész van az indigóban) sósavas vízzel úgy, hogy tíz kupa vízhez egy félliter sósavat veszünk. De megkívánja a munka ezután még a tiszta vízben való öblítést is.

Az a *«pap»*, amivel a sárga virágot csináljuk, az is más fajta, mint a fehér virághoz való pap, mert például salétromsavas ólom is van benne, ami a krómkáliból a sárga festéket leköti».

Még mielőtt Kirnel János régi mustrakönyvét, meg öröklött, de már padlásra rakott öreg dúcait átnéztük volna, végigmentünk vele portáján és megnéztük mángorlóját. Nagy szálfákból építették meg azt jó erősen, felső ládája tele kővel, alatta két *görgő* juharfából, s ezekre a görgőkre tekerik a vásznat. A *görgők* a *táblán* járnak, ami bikkfából van. A mángorlót két lánc mozgatja, ami fölül nagy vízszintes fahengerre csavarodik. Két fogaskerék kapaszkodik e nagy tengelyre, ebbe illik egy jobbra-balra dönthető függőleges *orsó* (gazdája úgy mondta, hogy *arsó*), felül orsókerekekkel, amikbe fogak kapaszkodnak. Az orsót ló forgatja mindig ugyanegy irányba. Így a mozgató lánc húzván a mángorlót egyfelé, a tábla legvégéig, kell, hogy most a tengely visszafelé gombolyítson és a mángorlót visszafelé húzza. Hogy ez megtörténjék, egy emeltyűs szerkezettel az *orsót* a másik fogas-

kerékhez döntik és az orsókerék a másik fogaskerékbe kapaszkodva, azt visszafelé forgatja. Ezt az emeltyűt úgy hívják, hogy *hop*, ami bizonyosan aféle kommandó, vagy biztatás lehetett az orsóváltó számára.

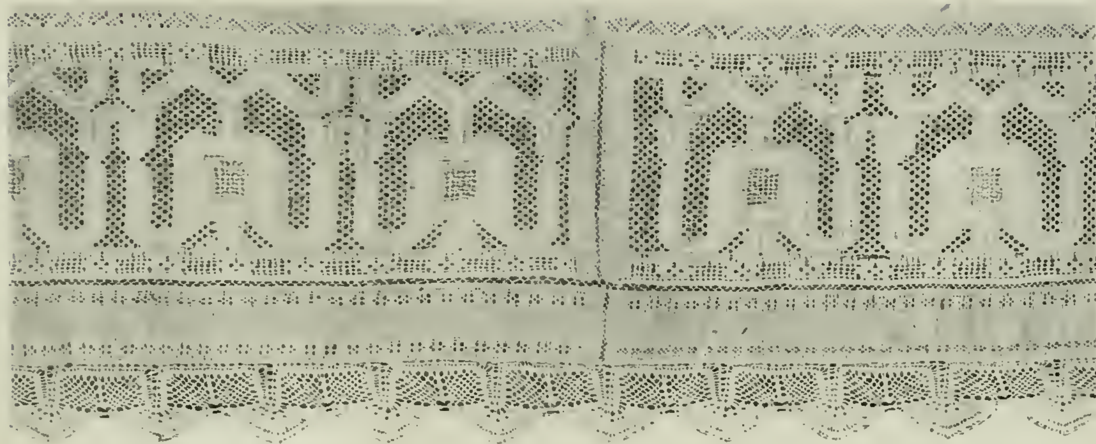
Régi minta, due bőven akadt a műhelyben; az ujakat mostanság Morvaországban csináltatják, mert mai legények, mai mesterek nem bajlódnak már minta metszésével. A régi mustrakészítő szerszámok meg ott hányódnak elrozsdálva: a *vésők*, amivel a körtefát metszették, a *drótverő*, meg a *dróthúzó*, aminek a lyukain a lágy drótot vonták által és tekerték fel a *dobra*.

Vegyük már most sorra az 1875-ben nyomott mustrakönyv lapjait. (240—243)

HIMZETT LEPEDŐSZÉL CSETNEK VIDÉKÉRŐL. (GÖMÖR) (226)

Nyolcvanhétféle tarkázó mustra van benne s legtöbbjének más a neve. *Nagy virágos* három lap van benne; egyiken az ötszirmu virág párosan fordul felénk, másikon, s ez a legmagyarosabb, az egyes virágok kupszerűen egymás felé nőtt szirmaiban apró magvak ülnek; a harmadikon vegyesen szórtak el a szöveten virágot, meg vadszőlőre emlékeztető bogyókat. A felhősön apró pettyekből csinált kanyargó vonalakat látunk, amik lazán, szerényen ülnek ki a sötét alapon, akár a tejút vonala az éjszakai égen. A *nagyvirágú galyas* — így nevezi a mustrakönyv — nem is éppen olyan nagyvirágú, hanem a páros virágok között drótejtette pettyekből rajzolt galyak fonódnak. A *kígyófejes* sűrű indái nem pettyesek, hanem teljes vonalból állanak, s az indák termése hegyes bogyó, végükön kétágú sarjadzás, akár a kígyó kiöltött nyelve. Két lap neve: *körtvélyes*. Az egyiken körte látszik, amit levelestől szakajtottak le, az üres mezőben szerteszórva, a másikon levelетlen a körte, de a mezőt pontsoros kanyargó vonalak osztják fel, arányosan ismétlődő apró

KELYHES MINTA. (227)

mezőkre. *Egyes virágos*-nak apró, szabadon elszórt virágokat mond, amik nem sokkal nagyobbak a nefelejtsnél. A *majoranna* még ennél is apróbb s az egyik ilyen lap virágja három kicsi pettyből, a másik pedig négy-öt pettyből kerül ki. Nagyobb pettyek adják a *pettyest*, de ezeknek elhelyezése szabályos, a kvadratikus háló csomópontján van mindannyi. *Gyöngyvirágos* lap kettő van; egyiknek bokrai szabadon keltek a kék mezőben, másiknak a bokrai között különös levelű kanyargós indák hajladoznak. A *recés* bizonyára a zsubrikált munkáktól vagy recéktől kapta elnevezését; hálós ez is, mint a *pettyes*, de a hálók szálait a metszéseken apró körök kötik össze. Az, amit *bogárká*nak mondanak, tulajdonkép inkább virág, rendre hullajtva szerte a kék mezőben; középső levele akkora, mint egy katicabogár s a köréje helyezett négy kis pont talán a bogár lába? Van egy *útvesztő* is a mustrás könyvben, zűrzavaros keveredett vonalak, amiken csakugyan bajos eligazodni. *Csillagos* is kettő van a mustrák között; az egyik valóban csillagos, és a csillagok szép rendben helyeződnek el, a másikon inkább csillagforma virágok vannak. Van *dohány-*

HIMZETT LEPEDŐSZÉL DOBÁCZÓRÓL. (GÖMÖR) (228)

leveles is: a nagy levelek rajzát, amik derékszögben állanak egymáshoz, az teszi läggyá, hogy testük csupa apró drótnyomta pettyből áll, csak a főér menete teljes vonal. *Göndöreresnek* azt a mustrát mondják, amin leveletlen indák haladnak fölfelé, vékonyak és kunkorodottak, mint a szőlő kacsai; *csíkos* az olyan, amin hullámvonalas szalagok futnak lefelé, de ezek a szalagok sem tömörek, szélük csupa petty, s a belsejüket is sűrű pettyeknek kanyargós vonala lágyítja áttörötté. *Lencsés* az olyan, amin lencseforma pettyek állnak rendben az üres mezőn; a *babos* meg hasonlít ehhez, hanem pettyei már nagyobbak, akár az apróbbfajta babszem. *Körtvélykés*, mintha a körtvélyes mustra kényeztetése lenne; apró-gyümölcsű, amik szintén meg nem rajzolt derékszögű hálós vonal metszőpontjain állanak; a *nagybabos* föléri nagyságban a nagy tarka babszemet. Gazdag mustra a *nagyvirágos*, aminek sűrű indái között hol oldalt állitott, hol szembeforduló szegfűk látszanak keveredetten más apró virággal; kár, hogy ennek rajza nem eléggé magyaros. *Galyasnak* neveznek egy igen szerény vékonyka ágas-bogas mustrát; *tövises eres* meg az olyan, amin

RECE- ÉS ÁTTÖRÉSES MUNKA JÁNOSIBÓL. (229—230)
Madarasak.

külön-külön bokor a dísz, de vékony indái leveletlenek és szúrósak. Van *zabos*, amin párhuzamosan állitott hosszúkás zabszemfélék illeszkednek hullámvonalas szalagos közökbe; van *gyűrűs*, ami tulajdonkép növényi minta, de a leveles galyacska csupasz ága gyűrűformán hajlik oda a csúcshoz s a gyűrűk között apró virágok hevernek. A *buzás* mustrán apró buzaformák látszanak, szerteszórva szabálytalanul; ez a minta minden egyszerűsége mellett is kedves.

Tisztába vagyunk azzal, hogy e mustrakönyvnek minden rajza nem sorozható be a magyar ornamentek csoportjába, ámbátor hogy e téren a határokat jobban ki kell terjesztenünk, mintsem azt közönségünk legnagyobb része gondolná és sok olyant mondhatunk ám teljes joggal magyarnak és eredetinek, ami eltér a megszokott közismert motivumoktól. Nem szabad elfeledniink soha, hogy a népies ornament elsősorban az anyagból sarjadt, a teknikából született, és hogy az egyes iparágakban, a különböző anyagokon teljesen különböző módon érvényesült a magyaros íz.

E mustrákon kívül a rozsnyói kékfestők a következőket ismerik: *rimaszombati galyas, tilda-galyas, rojtoskás, patkós, légyszaros, macskanyomos, lóherés, szőlőfürtös.*

A rimaszombati festők műhelyeiben javarész ugyanazokat a mintákat nyomják, mint a rozsnyóiakéban, de ott más az elnevezés. Az, ami Rozsnyón *göndöreres*, az Rimaszombatban *kacskaringós*, a *kígyófejest* itt *bimbóseresnek* mondják, ellenben a *csillagos*, az *útvesztő*, a *bogárkás*, meg a *körtvélykés* ugyanazok itten, mint a rozsnyóiak. Van egy csomó olyan is, amit Rozsnyón nem láttunk, például a *szamócás*, igen csinos minta, csupa pettyekből álló szamócaforma virággal; a *csengős*, ami ugyan szintén virág lenne, kanyargós indából eredő, hanem a virágok kelyhéből mintha apró csengők csüngenének; a *nyolcas*, amin a nyolcas formát ugyancsak pettyek adják ki, meg a *bimbós-tövískes*, igen kemény szúrós-szárú növényféle, amin csak itt-ott látszik bimbó.

Népművészet szempontjából persze nem egyenlően értékesek e minták; jobbak azok, amiknek rajza némileg geometrikus; meglátszik az idegen befolyás nem egy virágos mustrán, s ezeknek nem is adnak magyaros nevet a kékfestők.

Régiek közül valóknak látszanak még a *szomorú fűzfa*, aminek vékony leveletlen galyai lekonyulnak; a *kulacsos*, ami virág inkább, hanem a kicsiny kerek virágtöveket kulacsformának látják; a *rozmaringos*, csupa gyöngéd szár, apró elszórt félholdas virágokkal; a *mákos*, a *félholdas*, meg a *buzakalászos*, de ennek rajza, kivált a kalász tövében álló szertehajlott leveleké, igen naturalisztikus. Van még a *szőlőfürtös*, *szőlőleveles*, *kakastarajos*, *vékonyeres*, meg a *villámos* is.

A többinek, amilyen a *dominó*, a *pimparapax*, meg a *stráfos*, kevés közük a népművészethez. Nem mintha nem akadnánk egy-egy régi jó motivumra e szalagdíszek között is, olyanra, amilyet a XVIII. századbeli fazekasok írtak már míveikre (pl. az a fríz, amit egymás hátán álló félkörök formálnak, vagy egy kicsiny másik szalagdiszités, amit ők *tölgyfalevelesnek* mondanak), de e szalagdíszek általában mégis a népművészettől való eltávolodását jelentik már.

Az a sorsa a népies kékfestő iparnak is, ami a szűcsségnek, szűrmívességnek, céhbeli, városi fazekasságnak: lassan pusztul — és a régi ducok, amikből már is sok a padlásra került, sutba jutnak, mert nem érdemes folytatni az apa s a nagyapa mesterségét. A félrehányt, tűzre szánt ducok közül szedett össze munkatársunk, Gróh István, egy csomót e munka számára, mert hiszen szinte érdekesebbek a mi szempontunkból, mint a ma is használatban levők, bár az egyes mustrák elnevezését sem ismerjük már. Pedig nem mondhatnók, hogy valami nagyon régiek. Akadtunk régire is, de azok nem magyarosak; e ducgyűjtemény kora körülbelül fél évszázad lehet. Persze, megmutatkozik ezeken is itt-ott az idegen hatás, legkivált az a keleti, amit 1870 táján ismert meg és kapott föl az európai szövőmívesség, kivált a perzsa és a kásmir szőtteseket utánozván. E gyűjteményben legmagyarosabbak azok a különálló apró bokor-ornamentek, amiket a kendők csücskébe nyomtak kicsiny ducokkal, nem nagyobbakkal, mint egy női tenyér; némelyik olyan, mintha valami régi szűcsmustra-könyvből rajzolták volna; nagy magyar szemes rózsa benne párosan s ez az ornament közepe, a többi, egy-két levél meg kisebb virág, csak járulék. Van biedermeyeres bokréta is: tágszájú edényből nő ki, s a galyak közét szembenéző apró rózsa tarkítja. Némelyik ilyen kis ducon a szabadon hajladozó rokokó virágok rajza szinte küzködni látszik a magyar formákkal, amik be-belopózkodnak a rózsák, levelek rajzába, merevebbé teszik a szárat, párosan állítják a virágot; van naturalisztikusan formált szőlőbokor is, nagylevelű, de igen apró fürtű, az egésznek az elosztása azonban kedves és ízléses. E szőlős ducra *M L* betűk vannak vésve s oldalt az 1861. évszám. Azok a kicsiny bokrok, amiknek rajza kezdetlegesebb, indái ritkásak s faragásukban nincs is szúrt drót, de egészen fából vannak, azok jó magyarosak s alighanem palóc munka mind. Az egyik ilyen vékonyas lombozatú bokor hármas virága szépen stilizált tulipánforma; a másik valamivel dúsabb rajzú s középen tulipán van; a két oldalsó lehajló indáján pedig kétfelől két-két gránátalma termett, kisebb, meg nagyobb.

Van ezek közt az apró ducok közt egy igen csinos bokor, aminek törzsökét nagy tojásforma többrétegű gyümölcsféle képezi, s a gyümölcs belsejében ugyancsak valami

körteféle mag nő, tetején pedig három kicsi virág közül lehajló leveles ágak sarjadnak elé; igaz, hogy ez a munka nem faragás, az ornamentet a fába fektetett rézszalagocskák adják ki s betüzdelt rézdrótok úgy, hogy ezt bizony aligha rozsnyói mester készítette. Viszont rajza annyira magyaros, hogy okvetetlen idevaló ember kieszelése. Föl kell tételeznünk tehát, hogy a gömöri mesterek kiküldték rajzaikat, vagy régi használatban elkopott ducaik lenyomatait Morvába s ott csináltatták meg. Az a keleti, az az ind-perzsa hatás, amit említettünk, az teremtett egy sajátságos formát: álló vagy lefüggő, végén hegyes és félrehajlott, olykor megkunkorodott gyümölcsszerű alakzatot. Mutatunk belőle két példányt.

Van egy csomó frizünk, szalagdíszítésünk, amik csupa sorjába rakott, különálló keleties motivumok; van, amelyik nem nagyobb egy-egy öreg babszemnél, s van tenyérnyiig. A legkisebb szalagdísznek kunkorodottvégű gyümölcse tüskés, szőrös féloldalt, belseje meg csupa apró mag; a középnagyok körülbelül akkorák, mint egy császárkörte, a gyümölcs kerek alja sugaras vonalú keskenyedős hegyesedő vége pedig réteges, úgy, hogy a rétegeket hullámvonalak alkotják, rekesztékeket formálva a drótoknyomta apró pettyeknek. A legnagyobb fajtájú ilyen szalagdísz közepe szép magyarosan rajzolt virág, olyan, mintha 1700 táján készült himzésekből vették volna, s ugyancsak nem látszik rajta a keleties új hatás; a nagy körvonalat s a töltelék többi részét apró leveles szekfűforma virágok adják. A szalagdíszek közt legbecsesebbnek tartjuk azt a nagy magasvirágú, féloldalt hajló, ritkás frizt, aminek hasonmását egy licei edényen láttuk, természetesen a fazekas ornamentika szellemében tartva. Valami nagy különbség még sincsen köztük, mert hisz a fazekas is könnyen rajzolja az indát gurgulyával, ecsettel és könnyen cseppenti a pettyeket is. Szép az a hullámvonalas indájú szalag is, aminek vonalközibe csillagokat hintettek, kétoldalt pedig a vastag, hullámos indára szilvaforma gyümölcsöket helyeztek el egyetlen levéllel. Van olyan díszítés is, amit csupa sűrűen haladó görbe vonalból formáltak meg, de azok a görbe vonalak egészben mégis kelyhet mutatnak, körülrakva kerek pontocskákkal; a rézdrót meg a rézszalag erről a ducról is hiányzik. Csodálatosan gazdag a rajza az egyik ilyen szalagdísznek, egy szintén dróttalannak, amin kétféle változatú bokrok sorakoznak egymásután kellemes ritmusban, sűrűn kilevelezett galyak, törzsökök, amiknek vékony testét még változatosabbá teszik azok a körök és apró kinőtt rügyek, amik elborítják a díszítés szélét. Szép az a kicsiny tagozású stilusos szalagocska is, ami e gazdag növényi díszítés alapját képezi.

A rézből formált szalagdíszek között van egy olyan apró mintás is, aminek motivumával többször találkozhatunk a XVIII. század végéről való ónzománcos edényeken; egy nagyobb, tisztára, fából faragott ducon pedig a hetvenes évek fehér himzéseinek szépen stilizált bokrai sorakoznak: egy kerek tő, mely alul sugarasan gyökereket ereszt, fölül pedig hét virágos ágat hajt, a díszítést félkörös cakkok veszik körül, nyilvánvaló jeléül annak, hogy ez a díszítés az így kivagdosott és körülvarrott vászonkendőkről származott át a kékfestőkhöz.

Különböznek a maiaktól azok a mustrák is, amikkel a vászon mezejét díszítették. Az egyik közülök hasonlít ahhoz, amit Kirnel mustrakönyvében epresnek írtak, csakhogy az eper fölött még apró, sugarasan szerteálló levélkék vannak. Csupa sárgaréz adja ki egy másiknak apró virágait, pirinyó bokrokat, amiknek gyökérkéi sugarasan állanak szerte, fölül meg négyágú csupa apró leveles galy. Két nagy, fából metszett duc motivumai testesebbek, de igen szépek: súlyosabb gyümölcsféle van mindegyiken, az egyiken fodros levelek is, szinte a gyümölcshöz tapadva. Ormótlan, parasztos, de nem minden karakter nélkül való rajz után vésték azt a ducot, amin nagy indák haladnak fölfelé s az indák hajtása kétfelől felváltva kalász meg szemben álló virág; levél egyáltalán nincs ezen a sajátságos faragáson.

*

Mielőtt további részletekbe bocsátkoznánk, nézzük meg néhány palóc-falvunk belső életét általánosságban úgy, amint azokat helyi vezetőink föltárják előttünk. A salgótarjáni járásban lévő Kazár község jegyzője tanított bennünket, hogy a palócoknál is van telkes

gazda, van egynegyed, egyharmad, egyhatod, egynyolcad, egytizenhatod telkes gazda és zsellér. Az egész telek: husz hold föld és belsőség. Az ingatlant rendesen a fiúgyermek örökli, a leány csak kiházasítási költséget jussol, ezt is csak igen kis összegben. Ez az öröklési rend annyira megszokott, hogy még rövid időre sem tűrik a leány nevét a telekkönyvben, azt fölöslegesnek is tartják, mert hisz a leány, mint mondják, úgy sem kaphat a birtokból semmit, az mind a «gyereké». A földhöz rendkívül ragaszkodnak; ez az oka, hogy ha több gyermek örököl: a legkisebb földet is annyifelé hasogatják, ahány gyermek van. Ezért olyan keskeny a palóc tábla! A világért sem osztoznának ők úgy, hogy az egyik helyt fekvő föld az egyik gyermeké legyen egészben, a másik helyt fekvő pedig a másiké.

A palócházak rendszerint véggel néznek az utcára; van a házban: pitvar, ház és kamra.

A házban (ez a nappali szoba neve) csupán egy deszkaasztal, pár lóca és néhány

LÓCZI LEGÉNYEK MELLÉNY- ÉS KÖTÉNYVISELETE. (231)

szék a bútor. A falon sok tarka szentkép, a tükör és az óra; a sarokban: kemence.

A kamrában vannak az ágyak s itt tartják általában a ruhákat és a fehérneműt; a kamrában aluszanak, de ott soha nem fűtenek. Csodálatos, de leghidegebb télen sem fűtenek a kamrában, ami ugyancsak okos és egészséges szokás. «Ami a palócság művészetét illeti» — irja nékünk a szives jegyző, — «arról igazán nem tudok írni semmit sem, mert a köznép maga vagy bányász, vagy földmíves, és a mindennapi megélhetés gondjai mellett művészettel foglalkozni sem ideje, sem kedve nincs».

Pedig, mennyi ott a művészet!

A hevesmegyei Dorogháza község tanítója szivesen beszélt községéről, mert szerinte a palóc nép igazán megérdemlené, hogy jobban ismerjék és így jobban megbecsüljék. A nép ott a fiatalabbat tenek szólítja, de mihelyt rokonságba kerülnek, az öregek még a gyermekeket is megkendezik; a leány a legényt is tenek szólítja, de ha felesége lesz, kendezi. A férj tegezi feleségét. Az asszony férjének fiú testvéreit nem hívja sógornak; a fiatalabb: *kisebbik uram;* az öregebb: *nagyobbik uram;* az anyós: *édes szü-*

lém; az após : *apám-uram.* Legközelebbi s legnagyobb rokonának, sajátságosan, komáját és komaasszonyát tartja ez a magyar nép; komáit vendégeli legszivesebben. Amikor meghívja lagzira, így mondja : Elhajtom hozzám a komámat ... A farsang három utolsó napját dáridóval ünneplik, egyik nap az egyik, másik nap a másik koma hajtja el magához komáját. A vendégség napját mindenki tudja a faluban, de azért egyik koma se menne el addig vendégségbe, míg komája személyesen nem jő érte és el nem hajtja.

A lakodalom még most is három napig tart s ebből nem enged a legszegényebb sem. A lakodalom vasárnap estefelé kezdődik, tart kedd estvéig. A lakodalombahívogatók rendesen öreg emberek. Mielőtt elindulnának hívogatásra, megkérdezik a vőlegény szülőitől : kiket hívjanak meg? Erre a felelet ez: «Minden házba menjenek be kendtek, ahonnan a füst kijár». Vagyis, ahol csak laknak. A hívogató nem is hágy el egyetlen házat sem.

DUDÁLÓ KANÁSZ CIFRASZŰRBEN, BOCSKORBAN. (232)
Előtte lóg le az ólomöntéssel díszített karikásnyél.

Vasárnap éjfélig mulatnak a vőlegényes háznál. Éjfélkor a kisvőfély megveregeti a mestergerendát a fölpántlikázott rézfokossal, és kihirdeti, hogy mára vége a mulatságnak! A vendégek oszolnak. Hétfőn, mise után az esküvő. Esküvő után a vőlegény és menyasszony nem kerül még össze, mindenik a saját szülői házába tér ; délben a menyasszony két rokonnővel a vőlegénynek ebédet küld, amiből a vőlegényen kívül csak egy-két előkelő rokon eszik. Hétfőn délután a vőfélyek többször meglátogatják a menyasszonyos házat, «keresik az elröpült galambot . . .» A vőlegény, illetve a már esküdt férj estefelé a násznéppel kocsikon a menyasszonyos házhoz megyen ; násznagyja a menyasszony násznagyjától kérdezősködik az elröpült galamb után, de kitérő választ kap. Azután a menyasszony násznagyja a vőlegény násznépének okosságát köszörülgeti találós kérdésekkel. Ha azután e kérdéseket üggyel-bajjal megfejtik, a menyasszony násznagyja bevezet egy öreg asszonyt és kérdezi: Ilyen galambot keresnek kigyelmetek ? . . . Nagy hahotával felelik : ez nem galamb, hanem karvaly ! . . . Több öreg asszonyt bevezetnek így, valamennyit megvizsgálja a vőlegény násznagyja s nagy nevetés közben visszautasítja őket. Végre a menyasszonyt vezetik be a kamarából s a vőlegény násznagyja azonnal kézen is fogja ; a másik násznagy elbúcsúztatja szülőitől, testvéreitől, rokonaitól és leánybarátaitól. Minden versre tust húz a cigány. Úgy illik, hogy a menyasszony az egész bucsuztató alatt sírjon ; ha nem hangosan sír, akkor csipdesik, lökdösik hozzátartozói, hogy hangosabban sírjon, mert megcsúfolják. Bucsuztatás után a vőlegény fogja kézen, felülteti a kocsira, melléje ül s derékon öleli. Vágtatva haladnak a vőlegényes házhoz. Utánuk viszik a menyasszony ládáját. Ezen a ládáskocsin ülnek a vőfélyek : dalolnak, kurjongatnak, rézfokossal verdesik a láda tetejét. Az utánuk követ-

kező kocsin a cigányok, s azok is inkább kurjongatnak, mint muzsikálnak. A háznál a vőlegény anyja mézeskenyérrel fogadja a menyasszonyt, megöleli, megcsókolja és bevezeti a kamarába. Este tiz óra felé kezdődik a menyasszonytánc. A menyasszony száz-százötven koronát is összetáncol, végül a vőlegény egy vagy két koronával kiváltja, a kamarába vezeti és lefeküsznek. A vendégek azonban tovább mulatnak. A fiatalság azon mesterkedik, hogy a zárt kamarából ellopja a fiatal pár valamely ruhadarabját... Készek arra is, hogy kibontsák a falat, vagy a padlást. Ha valamit sikerül ellopni, eladják nehány koronáért, a zsidónak, akitől a vőlegénynek ki kell azt váltani, miért hogy oly mélyen aludt! Kedden délben is van mulatság, de azon már csak a legközelebbi rokonok vesznek részt cigányzene nélkül, esti nyolc óráig.

HIMZETT PÁRNA JÁNOSIBÓL. (233)

Dorogháza község női viselete: rövid, többnyire piros szinű szoknya, amiből hetet-nyolcat is magukra szednek. A leányok és asszonyok lakkosszárú csizmát hordanak, aminek sarkán rézszöggel van viselője neve kiverve. A nők főfoglalkozása itt a kendertermesztés; maguk szőnek s olyan remek himzéseik vannak, hogy bizony megérdemelnék az országos hírnevet. A férfiak többnyire vitézkötéses magyar ruhában járnak, de a fiatalok már cipőt és bő nadrágot viselnek itt is. A falu lakossága szorgalmas, becsülletudó, hazáját szerető nép. Amerikában még csak kettő van közülök...

Így folytathatjuk ezt, végig az egész palóc földön; a négy vármegye ezernyi községében mindenütt találhatnánk szokásban, viseletben valami eredetit, mint azt viseletképeink nagy száma tanusítja. Emlegessük is meg hát a viseletet, ismételten.

Az egri járás huszonhárom községében községenkint változik a viselet s olyan jellegzetesen, hogy az egri piacon a viselet után meg lehet mondani, honnan való az atyafi.

Szép a viselete a maczonkai (Heves) fehérnépnek; az ékesség java itt is a menyecskére kerül; ő van az élet virágjában, ő maga a termő élet, őt illeti az ékesség igazán! A leány öltözete is szép, de a feje még hajadon, arra majd csak később kerül a palóc asszony legfőbb dísze: a csipkés fejkötő. Az öregasszony pedig igen egyszerűen ruházkodik: ruhája színe sötétkék, fején cifrázatlan kendő, és ha kivarrott is a rövid asszonyi ködmen, ha egy kis himzéssel, bőrapplikációval vidámul is rajta a bőr nagy barna mezeje, ez már szűcs munka, félig férfi viselet, mintha azt mutatná, hogy aki hordja, lemondott nőiességéről...

A díszes maczonkai fejkötő három részből áll. Kezdődik az *alákötő*-vel. Ez az *alákötő* széles szalagforma fehér vászon, három széle fodroson színes pántlikával van beszegve; e fodros szalagocskák közé színes üveggyöngyöket fűznek. Ilyen *alákötőt* ötöt köt fel a maczonkai menyecske. Olykép illeszti őket egymás fölé, mint a

HIMZETT ASZTALTERÍTŐ JÁNOSIBÓL. (234)

zsindelyt szokás, úgy, hogy az öt gyöngyös, fodros szegés egymás mellé kerülvén, az egész fejkötő alsó részét ez adja meg. Az *alákötőre* illeszkedik a *fejkötő*. Ez sapka formájú disztelen tok, s igazi rendeltetése az, hogy a nagy, tarka szalagból kötött bokrétát, a máslit tartsa, ami hátul üli meg a fejet. Mindezekre kerül végül a csipke, betetőzése az egésznek. A csipke maga széles, kemény szalagforma, aminek a széle keskeny, színes, bodros szalagocskákkal van beszegve, a szalag közepe pedig aranyszálakkal áttörve; díszitése legtöbbször hálós rajzú, és a tetején kicsi kokárdaszerű füle is van. Két szalag ereszkedik le, hosszan hátul, s ezeket a színes szalagokat járás közben eleresztik: libegjen, verdesse a riszáló csípőt, — olykor azonban, például tánc közben, vállukra vetik föl. Csodálatos, ösztönszerű megérzés tette ezt divatossá, asszonyi sejtése annak, hogy ezek a laza szalagok ritmikusan követve a test mozgását, akár lefüggve, akár vállra vetve, széppé, kecsessé teszik azt.

Van Maczonkán olyan egyszerűsített fejkötő-forma is, amiről elmarad az *álkötő* meg a *csipke*, az egész csak a fejkötő tokjából áll, ami persze ez esetben díszes, s erről lóg le a két szalag. Ezt *suta fejkötőnek* hivják. A maczonkai menyecske egyéb ruházata már nem annyira jellemző, mint a fejkötő s alig üt el más palócsági asszonyviselettől; vállán drága tarka kendőt köt keresztbe, aminek két vége lelóg hátul; két karján bő bugygyos fehér ingváll ér le könyökig, aminek széle megfodrozódik, s a szegése csipkés. A szoknya palóc földön sehol sem olyan hosszú mint például a matyó Mezőkövesden a «höndörgő», hanem azért többrét van egymás felett, hogy megduzzassza a csípőket, és ütemes lengésnek induljon járás közben.

A duzzadó szoknya fölött, elül, a kötény annyira szokásos, szinte elmaradhatatlan, hogy a kötény helye alá nem is kerül a szoknya drága szövetéből; azt a részt olcsóbb vászonból varrják, hogy megtakarítsák ezt a darabkát.

A leány viselete Maczonkán alig kulömbözik a menyecske viseletétől; a hajadon fejéről két fonott varkocsban lóg le a haj, általfonva széles tarka selyemszalaggal. A köntös színe asszonyon, leányon csupa élet, ragyogás, a tarkázott piros, meg a fehér legtöbb benne; a kék, a viola, a fekete szín már az öregeké.

A Mátra hegycsoportjának ama részén, amelyik már a Zagyva völgye felé lejt, van néhány igen színes falu, ilyen Hasznos, egészen a hegy lábánál, közel Pásztóhoz, onnan tovább északnyugatra Tar (nem Tard, mert az matyó falu), meg Nagybátony.

A hasznosi asszonyviselet nem marad mögötte semmivel a maczonkainak, színes, gazdag, kackiás; az ifjú asszony legfőbb ékességét, a fejkötőt itt is gonddal, olyan részekből állítja egybe, mint Maczonkán. Még a hasznosi menyecskék csizmában járnak (sáros is a falujok nagyon, tavasszal), de a szomszéd tariak már cipellőben. Nagybátonyban s Hasznoson a fejkötő még valamivel kúposabb, hegyesebb, mint Maczonkán, de tovább, oda által Nógrádban, ott már másmilyen formájú.

A nógrádi asszonyi viselet legszebbjeiből, a rimócziból meg a hugyagiból adunk néhány színes képet. A fejkötő itten nem kúpos már, s a széles csipke, amiről széles szalagok lógnak hátra a fejről, mintha kissé hátrább csúszott volna, mint a hevesieké. Hugyagon két főtípusa van a fejkötőnek. Az egyik némileg hasonló a hevesihez, amiről szólottunk, a másik azonban egészen eltérő: lapos tányérforma, ami megfekszi a fej tetejét és előre jő a homlokra, s csak az élénkíti, hogy rojtos végei lelógnak a vállig és befedik az asszony fülét. Képünkön jól meglátszik eme ülő asszony főkötője, ami hasonlít valamelyest egy onnan jó messze fekvő palóc falu, Bogács asszonynépének főkötőjéhez. Ez a Bogács község Mezőkövesd fölött fekszik, de viselet dolgában független a matyóktól.

Van három színes képünk Recskről, a Mátravidék belsejéből. A főkötő bizony itt is ékes; csipkéje szinte szélesebb, mint a maczonkaiaké, de hátul, a főkötőről függő két széles szalag nem formál bokrétát, máslit fölül, hanem szinte tulságos szabályossággal lóg lefelé. Recsken divatos az az egyszerűbb asszonyi viselet, ami nem éppen öreges, de nem is annyira színes, mint amikről szólottunk. Egy javakorbeli tisztes házaspár képét

HEVESI NÉPVISELET. (X. tb.)

1. Recski menyecske. — 2—3. Maconkai menyecskék. — 4. Nagybátonyi anya.

adjuk: a férfin rövid széles gatya, kivarrott mellény; párján kivarrott fehér fejkendő, fehér derékra való kendő és szintelen szoknya, pedig elég fiatal még.

A két színes hevesi falu, Tar és Hasznos közelében fekszik: Pásztó. Az asszonyi viselet szép ugyan itt is, nem városias még, mert a nép büszke az ő mivoltára és asszonya, leánya őrzi az ősit, nem akar a mesterember-néphez hasonlítani. Van erre példa egyebütt is: Esztergomban évszázadok óta lakik együtt a magyar paraszt a német módra ruházkodó polgársággal, de az ő szabója a magyar szabó, és az asszonya is parasztosan jár. Igy Pásztón is kevéssé látszik meg csak a város hatása.

Palóc-ország szívében: Karancskeszin a szíves plébános oktat bennünket. Híveinek

PALÓC-FIÚK. (235)

régi népies viselete már nagyon modernizálódott; a férfiak sorában csak elvétve látunk egy-két idősebbet gatyában vagy szűrben, a többiek sötétkék vagy fekete, fehérgombos nadrágot és kabátot, magyaros csizmát, tisztes puhakalapot viselnek. A leányok s fiatal asszonyok többnyire már cipőt és harisnyát hordanak: rövidebb, rikító színű köntöst; a leánynép tarka-barka szalagos lelógó hajfonattal ékeskedik, a menyecskék pedig sokféle szalagból készült fejhez álló, vagy libegő, hátul két széles, lefüggő szalaggal díszített aranyos-ezüstös főkötőben. Az idősebb asszonyok csizmát, hosszabb, sötétebb színű szoknyát viselnek, s fejkendőt. Böjt idején leányok is, menyecskék is sötétebb köntöst öltenek. Az asszonynép telente kenderfonással és szövéssel foglalkozik, de a férfiak fehérneműjét, a kendőket s abroszokat már nem tiszta kenderfonalból, de félerészben pamutból szövik. Többen a szép színes, virágos, ékitményes varráshoz is értenek, de a fiatalok közül akárhányan már varrógépen dolgoznak.

Váczról kis vicinális visz bennünket a nógrádmegyei Romhány községbe, nagyon kies vidéken. Ezért hát nem is bánjuk, ha a kis vicinális *csak sétál* velünk. A község kántortanítója kalauzolt bennünket, aki már negyvenhét év óta szolgálja ebben a községben a népnevelés ügyét. A nép tisztességtudó, szorgalmas, beszédmodora szapora, kiejtésük «elég palócos». Szóval: itt sem ismerik el, hogy egészen palócok. Az asszonynép kissé cifrálkodó, öltözködésében és szokásaiban szeret divatozni. Nagyon bő és rövid szoknyájukhoz sok selymet, bársonyt, csipkét, szalagot használnak. A férfiak ünneplő fekete ruhája csinos, magyaros. A legények virágos bársonylajbit viselnek. A leányok ugyanilyen *testállót*, de csak télen, mert nyáron hófehér csipkés ingváll az ünnepi. A legényeket már 18—20 éves korban házasítják, 15—16 éves leányokkal. Lakodalmi előkészületeik legérdekesebb mozzanata az esküvő előestéjén rendezett leánybúcsúztatás, a *menyasszonykalács* földíszítése. Erre összejönnek a leánypajtások, s a húsz-huszonöt kilós óriási kalácsot hol vidám, hol bús nótázás közben télizölddel, pattogatott kukoricával, aranyozott rozmaringgal, arany almával, színes papirrózsákkal és égő kis gyertyákkal díszítgetik.

Dejtáron ismét gazdagabb a viselet. A leányok színes szalagos hajfonása hosszan lelógó, a kötény kötőszalagja széles selyempántlika, ami már maga díszes öv és két vége hátul lecsüng. Az asszonyok főkötője is sajátságos: mintha hátracsúszott volna és a hátul lefüggő széles szalagos csokrok húznák lefelé.

Ludányban a főkötő elől sima és laposan, minden kúposodás nélkül borul a fejre, de keményített fodra magasan mered szerte hátul; a színe fehér. A hevesi színes-tornyos főkötők kackiássága ebből teljesen hiányzik.

Lóczon, Nógrád egyik legérdekesebb falujában, szép az ünnepi viselet (a főkötő bár alacsony, de gazdag, teli rávarrott gyöngyökkel, és hátul függő szalagjai is himesek), de igen kedves a hétköznapi viseletjük is, kivált az asszonynép fején a bodrosan megkötött kendő. Leány is, asszony is, itt még csizmában jár, s a csizma szárát, fejét is olykor, varrás ékesíti. A leányszoknyák, a csizmaviseletnek megfelelően, rövidek.

A gömöri palócság női viselete, a nógrádihoz és hevesihez mérten, meglehetősen színtelen. Még délen, a Heves felé eső részen találunk legszebb ruházkodásra. Innen Szentsimonból mutatunk egynéhány képet; legbecsesebb annak az öreg asszonynak a képe, aki rókaprémes aprózsinóros asszonyi ködmönt — vagy inkább mentét — visel. Ilyen volt a köznemesség asszonyainak viselete a mult század közepén.

Régente fehér vászonruha, piros csizma, az aranyfejkötő ékeskedett a palóc aszszony viseletében. Ez is átalakul azonban; divatja van ennek is, akárcsak az urinők viseletének, színekben és anyagban egyaránt. Az otthonszőtt fehér vászon helyébe színes gyári portéka lép, az ingváll helyett ott a bluz, az apácás, puritán bő ruha helyett ma már az idomokat jobban előtüntető, testhezálló ruha divatozik.

*

Egerben járva, — irja munkatársunk, Sági János, — szokatlan jelenség vonta magára figyelmünket. A piacon földmívesasszonyok lepedőnagyságú, pompás színekben ragyogó selyemkendőket, cifra pruszlikokat, tarka fejkendőket árultak. Ennek okát kérdve, azt a választ kaptuk: azért árulják a sok drága ruhát potom pénzért, mert viselésüket Borsodszemerén a plébános úr megtiltotta.

Hát még ez is lehetséges! Hogy, hogy? Mi lehet ennek az oka? . . .

Csak azt felelték: hogy azt a fehérnépet, aki ilyen selyemruhákba öltözik, a plébános úr nem ereszti be a templomba, visszaparancsolja az ajtóból!

Volt ott azonban egy fiatal, okos asszony. Ő tudott teljesebb választ is adni. A plébános úr nem akarja, hogy a drága öltözködés miatt elpusztuljon a falu! A szegényebbje is úgy kénytelen a sok ruhára költeni pénzét, mint a gazdag. Ezért parancsolja le róluk a pap a ruhát, de csak a templomban! . . .

Ez igazán érdekesnek igérkezik! . . . Ezt jó lesz közelebbről megnézni! . .

Gyerünk tehát Borsodszemerére.

A falu Heves és Borsod határán túl, odébb a Mátrán, a Bükkhegység alatt fekszik. *Szilhalom* állomástól szép eperfasor vezet odáig, jótermő fekete földek között. A köralakban álló fehér, zsuppos kis házikók, szerény berendezkedésű udvarukkal nem vallanak legjobb módra. Nagy búzaföldeket látunk és nadrágszíj keskenységű táblákat, itt tehát uraságé a föld nagy része, a földmívesek jövödelme nem lehet nagy.

Elsősorban a viselet érdekelt bennünket. Az udvarokban egyszerű, izléses, tiszta kartonruhákban beszélgettek leányok, asszonyok. Láttuk mindjárt, hogy a pap föllépése nincs a népies ízlés, a faluhoz illő színesség rovására. Egy nagy eperfa árnyékában beszélgettek a

DEJTÁRIAK ÉS ROMHÁNYIAK. (236)

falu bölcsei. Szép, nemestartású, egyenesderekú emberek, hosszú hajjal, okos arckifejezéssel; legtöbbjén szépen himzett cifra szűr tetézi a tekintélyt. Éppen a nagypolitikát tárgyalták, amikor közibük ültünk a kispadra. Jövetelünk célját nem mondottuk, mert ebben az érdekes kérdésben igazán tisztán szerettünk volna látni.

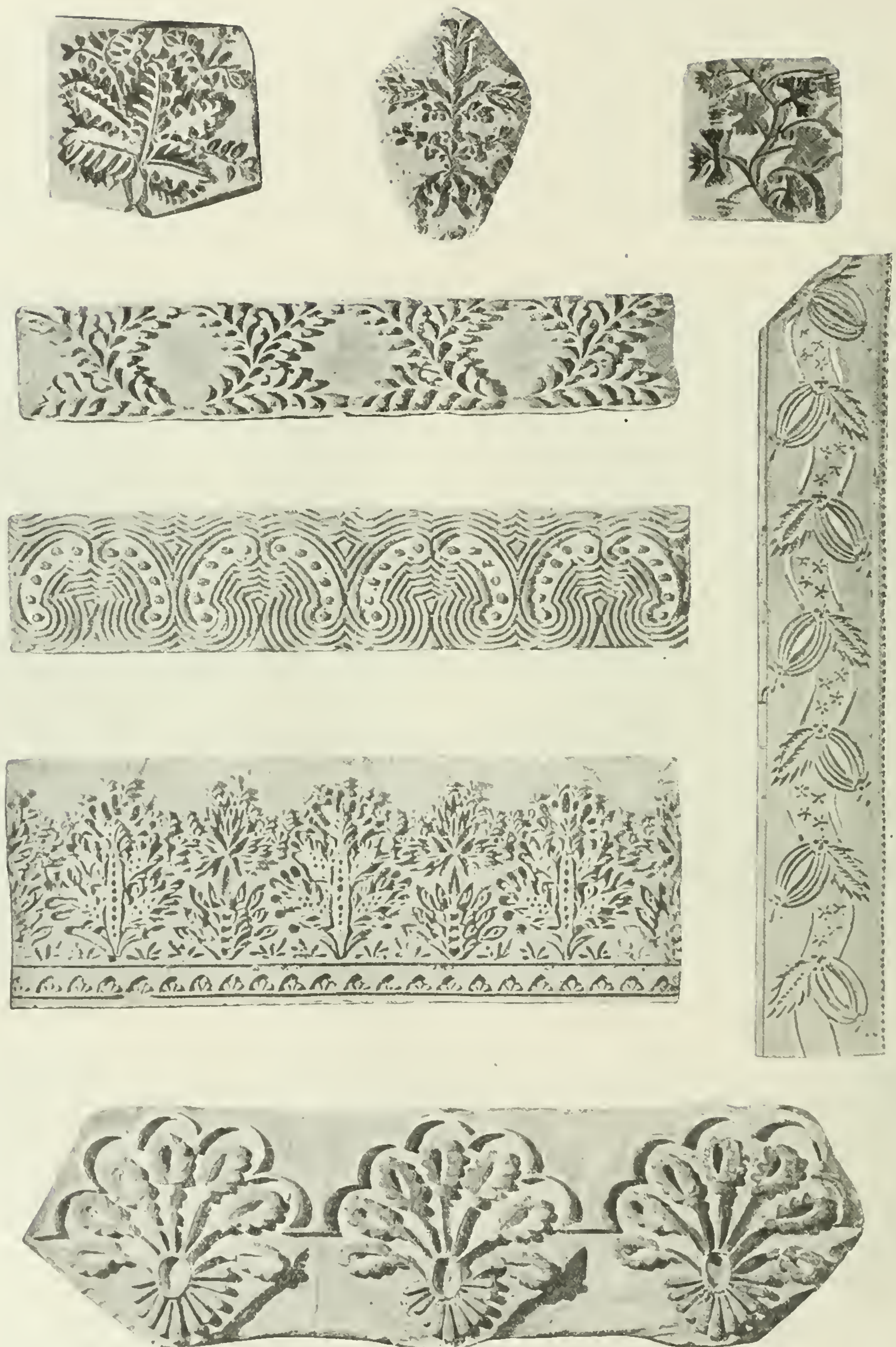
Errefelé is annyi eső jár, mint Pesten?... Jött nemsokára egy sereg asszony és leány. Templomba igyekeztek. Bokorugró, harangszéles szoknyájuk ingott, rengett, színes pruszlikjukon ragyogott a napsugár.

— Ejnye, de szép viselet van a kendtek falujában!

— Hát ha még az úr ezelőtt látta volna! — válaszol egy tisztes polgár.

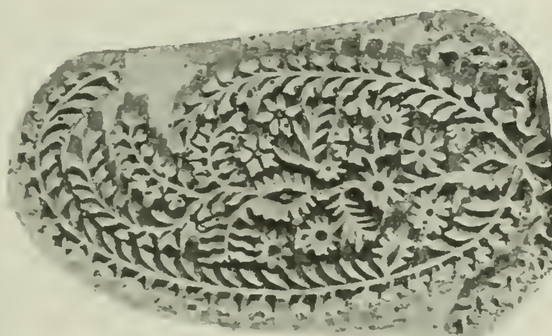
— Hát ezelőtt más volt?

— Meghiszem azt! Csupa selyem meg bársony! De, az Úristen áldja meg érte a mi derék főurunkat, a plébános urat: a fehérnépnek ő eltiltotta, hogy az Istenházába selyem-

KÉKFESTŐ-DUCOK ROZSNYÓRÓL. (237)

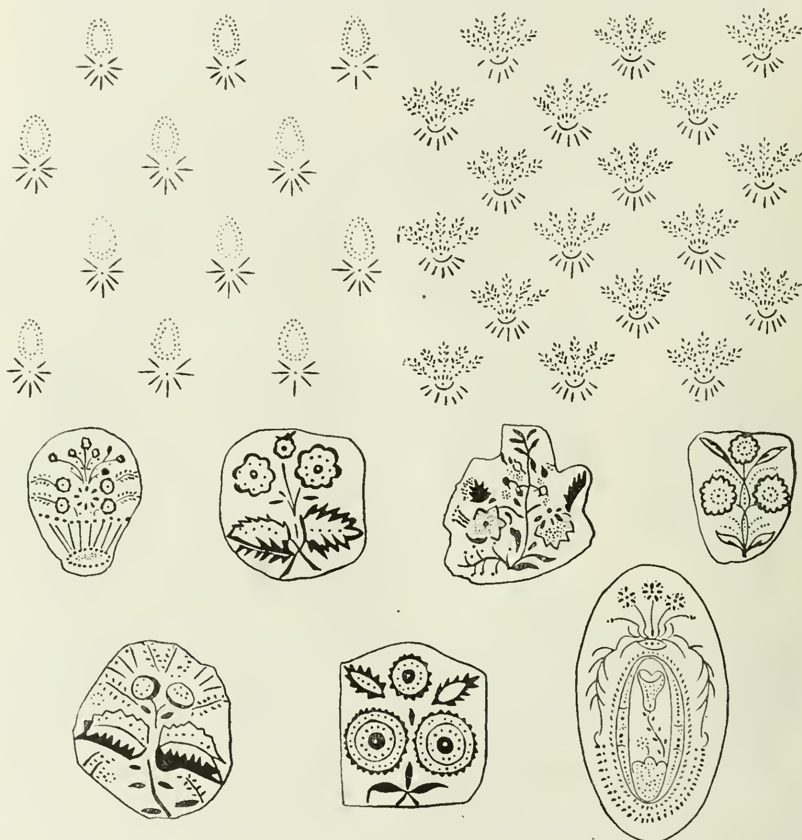

KÉKFESTŐ-DUCOK ROZSNYÓRÓL. (238)

ben járjanak. Hát tudják az urak, a fehérnép ha egyszer belebolondul az öltözködésbe, az ördög se győzi pénzzel! Amit kerestünk, azt elvitte a selyemruha. Az egész falu a boltos bolondja volt. Sok ember pénzét *eltakarította* itt a cifra ruha. Ha az egyik lány új ruhát varratott, az már *rágta a másiknak a szemét*. Addig sírt-rítt az anyján, míg néki is lett olyan ruhája. Addig veszekedett az emberrel az asszony, míg meg nem varrhatták a ruhát. A szegény lány sírt egész héten, hogy a gazdagok közé nem mehet a templomba,

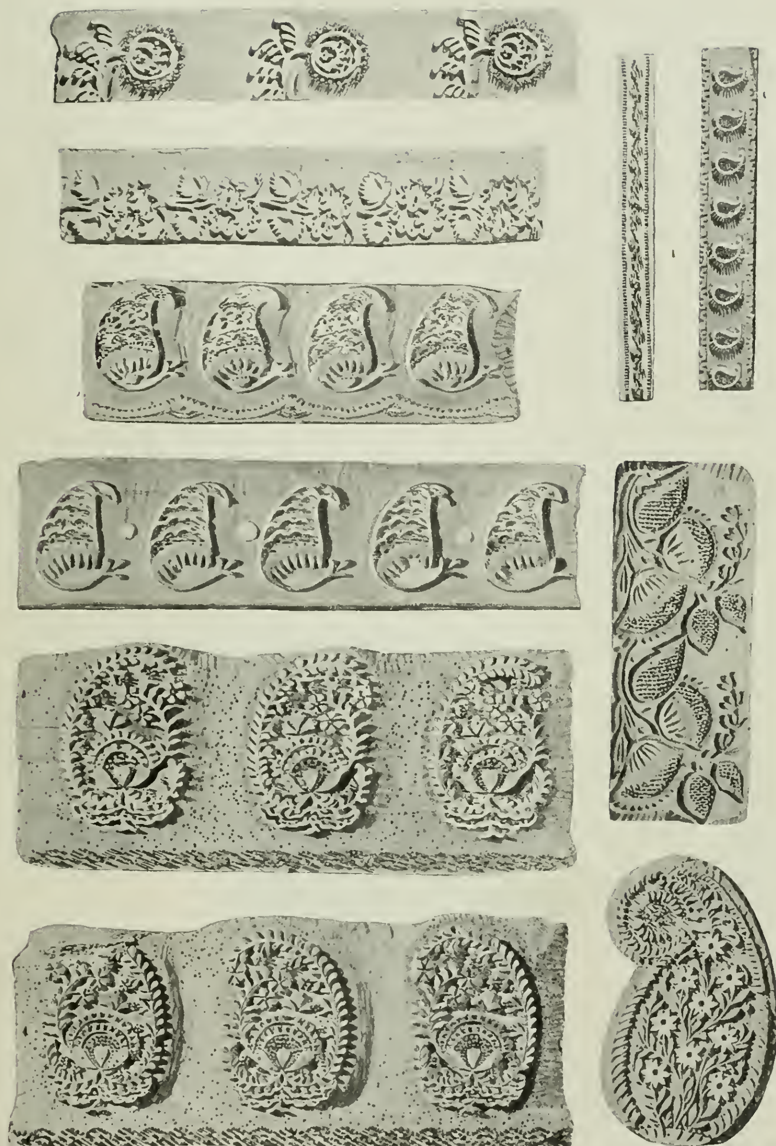

KÉKFESTŐ-DUCOK LENYOMATOK ROZSNYÓRÓL. (239—242)

mert megszólják, kinézik. Akinek ötszörösen kisebb volt a gazdasága, annak is éppen úgy kellett öltözködni, mint amannak! Nem csoda azután, ha a *divatolás* miatt falu annyira *elfajult*, hogy adósságba keveredett.

— Bizony jobb lett volna, — folytattuk, — ha a fölösleges ruha árát takarékpénztárba teszik s mikor a lány férjhez megy, egypár tehenet adtak volna véle.

— No hiszen, — mondták többen, — gondoltak is azok tehénre! Akinek volt tehene azt is el kellett adja a fehérnép ruházkodása miatt!

KÉKFESTŐ-DUCOK ROZSNYÓRÓL. (243)

— Hát azután olyan sokba került csakugyan egy-egy öltözet?

A következőkben állapodtak meg egyhangúan, de sok megfontolás után: szoknya 40 korona, a felső selyemkendő 40, a selyemkötény 10, a pruszlik vagy az ujjas *szálika* 8. 10 darab alsószoknya 10, az ingváll 10, a cipő 10, a derékra való bársony 14, a hajba való pántlika 10, kaláris a nyakba 5, ezüstgyűrűk 5, apróságok 10 korona, összesen 202 koronába került egy *fölvétel*.

Egy öltözet azonban nem elég a fehérnépnek. Legalább négy rend ruhája volt valamennyinek. Ha megunták: eladták s újabbat vásároltak. A falu egész népe *sommásba* jár, vagyis tavasszal és ősszel elszegődik két-két hónapra mezőgazdasági munkára s havonkint hatvan koronát keresnek így. Mihelyt a leány hazakerült, verejtékes keresetével sietett a boltba, selyemszoknyáért! Hát ezt nem tudta nézni a főúr. *Kiprédikálta, hogy senki se merjen templomba selyemben járni!* Többen mégis megpróbálták, de a pap azzal fenyegetőzött, hogy leszedeti róluk a kendőt! Azóta legalább tudjuk, hogy miért dolgozunk!

— És a lányok, asszonyok nem haragusznak a főurra? — kérdeztük.

Eleinte bizony pittegtek, pattogtak, most is van olyan szamár, aki haragszik, de hát bizony most már a fehérnép maga is rátér, hogy milyen jót tettek vélük! Eddig csak *kontóztunk, kontóztunk*, s csak az üzletes ember gazdagodott.

Följegyeztük ezt a bölcs beszédet, mire egy gazda odaszól hozzánk gyanakvó hangon, sunyi ábrázattal:

— De hiszen, sejtjük mit akarnak az urak, maguk nem jóban járnak. Most ki akarják tudni, hogy több pénzünk van, azután beadják az országházba, hogy erre a nyomorult népre még több adót vessenek! . . .

Valahogyan megbizonyítottuk, hogy kik vagyunk, mire bocsánatot kért, de azt mondta, hogy a többi súgta néki, kérdezné meg, miféle emberek vagyunk?

Ezután kiszámítottuk, hogy a mostani kartonviseletből egy fölvétel csak harminc koronába kerül. Ez tartósabb is, mert az a selyem még az állásban is összetöredezett.

Megkérdeztük azután a nőket is, hogyan fogadták a plébános úr rendelkezését? Mindenki azt mondta, hogy most már bele vannak egyezve. Eleinte *loppa*, mégis csak felkötögették a selyemkendőt. Mikor ezt látta a plébános úr, beteg lett mérgében, pedig kár érte, mert igen adakozó, jószívű ember, hogy az Isten áldja is meg érte!

Mindenki természetesnek tartotta, hogy a plébános kitiltotta őt a templomból, mert hát hiszen ott senki sem parancsolhat, csak a pap. Az uccán nem szólt a selyemért, de hát a fehérnép csak a templom kedvéért öltözik.

Elmentünk a templomba. Ott a leányok elül térdepelnek a szivárvány színében tarkálló, tiszta ruhákban. Még szebbek, természetesebbek így, mint selyemben. Az asszonyok fején hófehér, keményített kendő, annak a szélét szépen kivarrják csillaggal, rozmaringgal, tulipánnal. Ezt *singelt* kendőnek mondják. Az öregasszonyokon fekete a kendő. A pap rendelkezése semmit sem változtatott a templom képén, csak népét mentette meg az anyagi romlástól. A leány most férjhez mehet a selyem árából.

Áhitattal énekli a nép a Szűz Mária énekét:

Te látod mennyi bajjal
Kell mindig küzdenünk.
Hogy kisértettel s jajjal
Van tele életünk.

Látogassunk el a plébánoshoz. Bekopogtatunk hozzá, Balássy János plébános úrhoz, aki magyaros barátsággal fogad bennünket. Kissé feszélyezi őt jövetelünk célja. Hátha megtámadják érte, hatalmaskodásnak nézik a jó szándékát! . . .

Nagyon szépen nyilatkozik a népéről, amelyik kétszer arat; ha végez — másnál — az Alföldön, megyen a Szepességbe. Nyáron nem alszik három órát, örökösen dolgozik, mégsem vergődik semmire. Hát ezen akart valahogyan a jó pap segíteni, ami sikerült is

néki. Most a nép a középponti szövetkezetbe már pénzt küld, holott ezelőtt meg csak szedegette ki onnan a garasait.

A néppel okosan kell bánni, akkor hajlik a szóra. Ő azon kezdette a tanítást, hogy Isten előtt minden ember egyforma, — ha tehát a templomban megjelenünk, a gazdag ne titogtassa jobb módját a szegény előtt, különösen ne nézze le a szegényt! Ő csak ilyen keresztényi elvek érdekeben tiltotta el a költséges selymet, — ne gondolják a szerkesztő urak, hogy valami beteges hatalmaskodás vett rajta erőt! . . .

E derék pap cselekedete példa lehetne ebben az országban. Meg kell látnunk, hogy a mi népünknek átka nagyrészt a drága, s mégis haszontalan bécsi rongy. Vannak vidékek, ahol a parasztasszony három selyemkendőt is felköt fejére, s a legesztelenebb költekezést végzi az ura romlására. Nehéz tíz szoknyát is magára szed, vesebajt kap tőle, a munkában oktalan terhet hurcol magán. A ruháért kész eladni is magát a városban, mert a faluval kell tartani minden áron! Gyermekétől elvonja a tejet, a húst, mert minden a ruhára kell! Három leányt nem lehet így ruházni, marad tehát az egyke. És a drága magyar pénz vándorol Bécsbe, a nép ruházkodása miatt elszegényedünk, a nemzet nem tud tőkét gyüjteni, igényességünk pedig még csak nem is a hazai gyáripar emelkedését szolgálja! . . .

A derék borsodszemerei plébános cselekedete erősíti azt a szándékot bennünk, hogy meg kellene alakítani a *Magyar Viselet Egyesületet*. Ennek célja lenne, hogy a népet egyszerű, de izléses, olcsó, de népies öltözködésre bírja szép szóval, példákkal, ujsággal, prédikációval. Föl kell támasztani az egyes vidékek ősi viseletét, de le kell vettetni a vagyontpusztító bécsi rongyot, a tisztán nem tartható, a nem mosható selymet, bársonyt; az egészséges öltözködési módot kell népszerűsíteni. Nagy nemzetmentő munka lenne ez is. A magyar papság, tanítóság és földbirtokosság vehetné kezébe ezt az ügyet. Mondanunk sem kell, hogy ezzel egyetemben a hazai ipar termékeinek pártolását, a régi háziipar föltámasztását is programmba vehetnők . . .

PALÓC-VISELET KAZÁR KÖZSÉGBŐL. (241)

TEMPLOM.

A SZENTSIMONI (GÖMÖR) R. KATH. TEMPLOM BELSEJE. (XI. tb.)

TÁRKÁNY KÖZSÉG. (245)

Az ősmagyarok pogány vallásának utolsó nyomai egy-egy dűlőnévben, mondában, no meg a tömérdek babonában, babonának látszó szokásokban itt még lappanganak.

A Borsodban levő *Vatha* helység, a belekből jövendölő táltosokra emlékeztető *Bél-háromkut*, (246.) az *Áldozó* és *Hamukő* dűlők ősi magyarokra mutatnak. Hunfalvy szerint: «Kilit (Kletus) egri püspök, ugyanaz, aki egri prépost korában az arany bullát, az 1222.-i törvényt, mint kancellár kiadta, 1232-ben a kunoknak *Bél-Három-Kuti*, vagyis apátfalvi apátságot alapítá a cisztercitek vagy zirciek számára. A monostor mellett lassankint egy falu támada. Apátfalva, melly főszéke vala a mátrai palócságnak vagy kunságnak. A monostor a *Bél-kőhegy* tövében épült; *Bélkő* alatt: *Áldozó-kő*, *Hamuhegy* helynevek vannak, világos emlékei az ottani palócok vagy kunok pogányságának, egyszersmind annak is, hogy még pogány korukban magyarosodtak meg, ha eredetien magyarnyelvűek nem valának is.»

Öreg palócok emlegetik ma is még, hogy régente a cigány, azt, akitől kért valamit, nemzetesnek és *táltosnak* szólította. Egy régi leírás a nógrádmegyei Felsőesztergály községről ezeket mondja: «Az elpusztult templom közel volt azon kősziklához, melyben a *bálvány-istenek* tiszteltettek, de minekutána keresztényekké lettek a magyarok, az az egy igaz Istennek szenteltetett föl.»

A nép körében ma is élő monda szerint, amikor Szent István a keresztény hit terjesztése végett a Rima vizéhez érkezett: Kiskut, Csurgó és Zuhatag községek lakói pogány szertartást tartottak, miközben a táltosok az állatok beleiből jövendöltek. A szent király láttára a táltosok elhallgattak, a nép pedig megkeresztelkedett. A nép szentül megesküszik ma is arra, hogy a rimaszombati katholikus templomban lévő kőmedencéből keresztelték meg a magyarokat. A rimóczi templom mellett régi sírokban Szent István pénzeit találták.

Pintér Sándor írja, hogy aratáskor egy fiatal munkás háttal feküdt a napnak. Az aratógazda pirongatására fekvőhelyét meg kellett változtatnia. Okát kutatván a pirongatásnak, az öreg aratógazda így világosított fel: «Apáinkról maradt ránk, hogy minden jónak teremtő apját, a napot tisztellyük, azé' hát minden jóravaló munkás arcval fekszik az napnak.»

Virágvasárnapon rudra szalmabábút kötnek s azt menyasszonynak öltöztetik, ez a *kiszi*, kisze (báb). Ezt kiviszik a mezőre, miközben a gyermek- es suhanchad dobálja, gúnyolja; énekelnek, s azt éneklik, hogy a kiszivel kiviszik a betegséget a faluból, az egész-

séget pedig behozzák. A község határán azután a kiszit borzalmas módon: vízbefojtással, meggyújtással kivégezik és dalolva körültáncolják. A kiszi nemcsak a betegséget, hanem a telet is jelképezi, — megsemmisitésével a tavasznak és egészségnek tárnak kaput. Ez a szokás kétségtelenül az ősvallásban szokásos tavasz-üdvözlésnek maradéka.

Ilyenkor ezt a verset is éneklik:

Haj ki kisze, haj ki!
Gyű be sódar gömböke!
Mézes Örzsi otthon ül,
A kiszének pentőt szüt.

Haj ki kisze, haj ki!
Gyű be sódar gömböke!
Vanda Marinak nincs ruhája,
Üres tüle a ládája.

Haj ki kisze, haj ki!
Gyű be sódar gömböke!
Mézes Örzsinek van ruhája,
Tele vele a ládája.

Haj ki kisze, haj ki!
Gyű be sódar gömböke!
Sirva várjuk szent Györgyöt,
Ének szóval pünkösdöt.

Az ősi vallás maradéka a tűz kultusza is: június végén, Szent Iván napján dívik, amikor a fiatalság a szabadban rakott tüzet átugorja. Kaszálás után a lovat az első pásztortüzön ugratják át. Mindez betegség, rontás ellen történik. Öreg emberek beszélik, hogy régente nagy égetőjátékokat rendeztek mindenfelé, szalmába csavart hamút égettek s a szentivánéji tűzünnepeken az öregek életért, a fiatalok bátorságért és erényért, a leányok hű férjért, a teherben lévő anyák a szülési fájdalmak enyhüléseért könyörögtek, anyák keblükön tartott magzatjaikkal ugráltak keresztül a tüzön, s így még ma is. Lakodalmak hajnalán a falu tágasabb terén járják a hajnaltüzét; muzsikaszó mellett körültáncolják és átugrálják a lobogó tűzrakásokat.

A keresztelő után tartott vendégség neve, mint már említettük: poszrik. Ezen a menyecskék a férfiak csizmapatkója mellé égő fadarabot dugnak. Ez a megpatkolás, amiért egy kis pénzbeli adózás jár.

A palóc ősvallásból maradhatott meg a *rontás*, a *manó*, *íz* és *fene*. Némely kutató az efajta következtetéseket a szertelenségig viszi. Ilyen szertelenség az az állítás, hogy a Baál-kultusz kétségtelen bizonyitéka itt a napraforgó bőséges tenyésztése.

A babona is tömérdek itt, bár van olyan is sok, amit bízvást követhetnek a közegészségügy javát szolgálni akaró emberek. Például okos babonának kell mondanunk azt, hogy az útszéli rongydarabot nem szabad kézbevenni, mert a boszorkányok tele köpdösték s így az a rongy betegséget hoz az emberre.

A nép hite szerint: Karancson a boszorkányok táncot járnak éjfélkor. A közelben van egy híd, s ott éjnek idején, nagy kutya képében, boszorkány ólálkodik. A boszorkányok szennyes ruháikat éjfélkor a patak vizében sulykolják, ilyenkor azután nem tanácsos odavetődni!...

Bél Mátyás jegyezte föl, de följegyzi a nemzeti muzeumban őrzött egyik kézirat is, hogy Megyer községben egy odavaló fiatal és vakon férjhezment asszonyt, a köznép babonás hite szerint, a boszorkányok elragadták és a levegőben forgatták volna, aki minekutána mindenütt kerestetett, csakugyan negyednapra Szécsényben, mely egy óránnyira fekszik onnan, egy vénasszony ágyában magánkívül fekve, feltaláltatott, mire a vénasszony azonnal tömlöcbe vitetett, és tett vallástétele szerint meg is itéltetett.

A boszorkányok még ma is izgatják itt a nép képzeletét, hát még régente! Miskolczon még 1709-ben két asszony ellen boszorkánypört folytattak le s negyvenkét tanút hallgattak ki; a hóhér tüskeágyban kínozta meg a mezitelen vádlottakat. Tanúk vallották, hogy a vádlottak felültek a kocsira és eltüntek; a szekeret úgy megterhelték, hogy alig birták a lovak; az egyik asszony kigyó képében egy férfi mellét kiharapta, bemászott hasába, azután a kigyóból saját személyére változtatta át magát; a négy napja döglött macskát megelevenitette. Mindezekért a nemes vármegye tűzzel égettette meg őket. 1717-ben öt asszony ellen folytattak boszorkánypört; sok tanu vallott ellenük eskű alatt s noha a védő ügyvéd igen okosan mutatta ki a tanúk vallomásainak holdkórosságát, a vármegye a vádlottakat mégis csak megkínoztatta és megégette.

A határkőnek és mesgyekőnek szinte vallásos tisztelete maradt; azt tartják: aki ilyen követ megbolygat, az őt a másvilágon kergeti s végül is nyakába kell azt akasztania. A leányok mellük közé kis kötés mirhát, babonás füveket rejtenek éjszakára, abban a hitben, hogy így vőlegényüket megálmodják. De míg így őrzik a régi hitből maradt babonákat: szebbnél-szebb Krisztus-mondákat is tudnak.

Krisztus és Szent Péter együtt vándoroltak; útközben Krisztus urunk köntösét megtépte az ág, mezítelen lábát feltörte a kő. Amerre csak ment, piros foltocskák maradtak vérző lába nyomán. Szent Péter kérdezte, mik lehetnek azok a piros foltocskák a zöld füvön? — Szamócák, Péter, — válaszolta az Úr, s az áldott vércseppekből lett az üdítő piros szamóca.

Szent Péter elkérezkedett Krisztustól szüretre; kissé kapatosan került haza. Krisztus kérdezte tőle: milyen volt a termés? Az apostol azt felelte: «A szőlőgerezdek súlya húzza le a venyigét, az emberek vígak és folyik a bor, csak úgy öntözik.» Krisztus kérdezte: Köszönik-e az emberek Isten áldását? Az apostol azt felelte: «Bizony, nem emlegetik azok az Istent, csak a részeg emberek, azok is káromkodva!» Szent Péter a következő esztendőben ismét lekérezkedett szüretre, de rosszkedvűen csakhamar visszajött, amin Krisztus nagyon csodálkozott. Péter apostol erre elmondotta, hogy bizony nincs most vigasság sehol, mintha temetőben járna az ember, a szőlőhegyek között. Féreg rágta meg a szőlőt.

— Emlegetnek-e most az emberek?

— Bizony Jézusom, sóhajtoznak most eleget utánad és tudakolják, mért verte őket így az ég?

— Azért, hogy a bűnös ember megtanulja, milyen nagy az Isten neve!

APÁTFALVI BÉLHÁROMKUTI FORRÁS (BORSOD). (246)

Egyszer Krisztus Urunk betért Péterrel egy házba, ahol azt látta, hogy nem becsülik meg Isten áldását, a kenyeret. Buzaföldhöz érve, szólott a Messiás, hogy mivel az emberek nem érdemlik meg a kenyeret, hát elveszi tőlük! Legalul megfogta a kalászt és az ujját húzta rajta fölfelé, mert akkor még szemes volt a kalász, tövétől csúcsáig. A szemek peregtek lefelé s mind kisebb lett a kalász. Szent Péter könyörgött Krisztusnak: irgalmazzon az embereknek! Krisztus levette sújtó kezét a megnyomorított buzáról. Azóta kicsi a buza feje. Mária szent nevének hála, hogy ekkora is megmaradt! . . .

Heves vármegye 117 község közül 112 római katholikus, csak 5 község református. A nép vallásosságában nem fanatikus, nem rajongó, más felekezetűvel szemben nem is türelmetlen. A böjtöt híven tartják, templomoznak szorgalmasan, búcsút járni messze földre elgyalogolnak. Amikor a palóc útra indul, az országútra keresztet rajzol; lefekvéskor párnájára és a szoba négy sarkába keresztet vet.

A kereszténység terjesztése részben idegen invázió is volt hazánkban s tagadhatatlanul helyes az az okoskodás, hogy pogány elejink a keresztény hit több mártirjában nem az idegen vallás papját kínozták meg, de az *idegen eszme* képviselőjét. A krónikások is nem pogányokat és keresztényeket, hanem magyarokat és németeket látnak egymással szemközt. Az ősi hithez ragaszkodó magyarok leverése után az ősiséghez ragaszkodó magyarok, a gyéren lakott Mátra vidékére, az Ipoly völgyébe tömörülhettek. A lázadozó Koppány és Vatha utódait joggal sejthetjük a palócokban, akik nyelvükben, külsejükben, életmódjukban, lakásukban még most is annyira ragaszkodnak az ősihez, a hagyományokhoz. Utóbb *Husz* Jánosnak Csehországban támasztott mozgalma is nagy kavarodást okozott

RÉSZLET PERSE KÖZSÉGBŐL (NÓGRÁD). (247)

a palóc vidékeken. *Husz* hívei annak az ősi keresztény szokásnak hódoltak, hogy az úrvacsoránál kehelyben bort is kell kiosztani, e vallás követőit kelyheseknek nevezték mieink. Amikor a husziták 1426-ban Csehországot pusztították, betörtek Magyarországba s lejutottak Salgóig, le Losonczig. A följegyzés szerint: «A templomokból kastélyokat és várakat kezdének csinálni és azokban iszonyúképen prédálni és kóborlani, kiknek az ő gonoszságok a szegény emberekhez, asszonyállatokhoz és leányzókhoz mineműek légyen, az emberi nyelv azt meg nem mondhatja.» A vidék lakossága a kelyhesek vallására kénytelen volt áttérni. Findura Imre följegyezte, hogy szavahihető tanuság szerint, Nógrád megyének Kishonttal határos községeiben még napjainkban is vannak olyanok, akik a kelyhesek imakönyveikből titkon imádkoznak. A cseh inváziónak eleven nyoma is van még mindig a nép hagyományaiban.

A Karancs csúcsán lévő romot Margit-kápolnának nevezik; a nép a kápolna építését egy Karély nevű vezérnek tulajdonítja s annak a nevét viselné a Karancs hegység; a kápolna Béla király idejében épült volna a tatárok kiűzése után. Másik hagyomány szerint azomban: «valami cseh nemzetség» építette. Gömör megyét nagyban emelték építészeti szempontból a husziták, akik ott sok várat és templomot építettek. A rimaszécsi református templom a község legmagasabb pontján emelkedik, ahol vár volt. A templomot a husziták gót stílusban építették kerek apszissal; kőfal veszi körül. A templomtól alagut vezetett az urodalom magtárjáig s ebben az alagutban egy kis kápolna is volt. Tudni vélik, hogy a karancsalji templom építői is csehek voltak.

Albert király özvegye, Giskra cseh rablóvezért hívta be, aki a Rimavölgyet Rimaszombattal együtt hatalmába kerítette, az itteni templomot a kelyhesek részére lefoglalta és a templomhoz tornyokat építtetett, a város lakosait rákényszerítette a huszita tanokra; Mátyás király a cseheket Gömörből kiűzte nagyrészben, de azért több cseh telep maradt a megyében. A Rimaszombat mellett lévő Jánosi község lakói határozottan elmagyarosodott husziták.

A kiűzött husziták temploma sok helyt a lutheránusokra maradt. A csehek Esztergom várától az Ipolyig s innen a Szepességig minden várat elfoglaltak, így egyengették útját a protestáns vallásnak, ami szaporán terjedt Nógrádban, mert a husziták elkészítették a talajt Luther és Kálvin tanai alá. Az

APÁTFALVAI KATHOLIKUS TEMPLOM. (248)

A KONDÓI (BORSOD) REFORMÁTUS TEMPLOM.

A LÖKÖSHÁZI (GÖMÖR) EVANGÉLIKUS TEMPLOM. (XII. tb.)

RÉSZLET GÖMÖRBŐL. 249

ellenreformáció azonban ismét a katholicizmust juttatta vezérszerephez. A mohácsi vész után csaknem az egész Gömör protestáns hitre tér. Szellemi küzdelmük középpontja sok ideig Gömör volt; nemeseiben a protestantizmus legerősebb pártfogóit lelte.

Sok véres harcot, sok szenvedést okozott itt is a hitújitás. A templomok nem a béke hajlokai, hanem az ellenségeskedés kigyófészkei valának . . .

A Ferenc-rendiek kormányzója meghagyta, hogy a lutheránus pestis ellen mindennapi imádsággal és buzgó tanitással küzdjenek. Nógrádban a hatalmas Balassa Zsigmond mégis csak áttért az új hitre s a szerzeteseket kiüldözte. Példája számos követőre talált. Bebek Ferenc, Fülek kapitánya is hajlandóságot mutatott az áttérésre, de később az új hit egyik terjesztőjét a toronyból mégis a mélységbe lökette. A katholicizmus irgalmatlanul üldözte a protestantizmust. A katholikus vallást elhagyókat a pozsonyi törvényszék elé idézték. A pozsonyi itéletek fej- és jószágvesztésre is szóltak, csak később enyhitették a büntetéseket börtönre. Ezek iszonyatosságai között a lutheránusok ismét katholikusok lettek; akik hitük mellett kitartottak, azokat elhajtották a tenger mellé s ott gályákra adták el őket. Egyik pap meghalt útközben a rabláne okozta seb miatt; egy papot hatvan éves korában adtak el, hét hónapig volt gályához láncolva, míg végre meghalt. Ilyen eszközök meg is gyöngitették az evangelikus vallást alaposan.

A Hármaskönyv szerzője, Werböczy István nádorispán, Nógrád megye főispánja, nagy ellensége volt a reformációnak. Egy följegyzés szerint nyolc lutheránust megégettetett volna. Kolonics Lipót pozsonyi vértörvényszéke sok evangelikus lelkészt itélt gályarabságra, börtönre. Ezért a bujdosó kuruccok rátámadtak a katholikus papokra, akik közül többet megöltek. A katholikus papság ismét elmenekült, legföljebb a városokban maradtak papok. A XVI. században a lutheránus vallás fejlődését mi sem akadályozta, mert az egész megye nemessége és tisztikara lutheránus volt. Losonczon 1608 körül háromezer lutheránus áttért a kálvinista hitre. Nem csoda tehát, ha a testvérháború kiütött a lutheránusok és a kálvinisták között is. Az utóbbiak voltak hatalmasabbak s amazok templomainak nem akartak helyet adni. Egy helyen az egyességben mégis kaptak helyet a városon kivül, a kálvinisták azonban kikötötték, hogy a lutheránusok halottjaikat a városon keresztül csak énekszó nélkül vihetik és csak a város kapuját elhagyván énekelhetnek. Temetkezhetnek a városi temetőbe, de a szertartást református pappal kell végeztetni! . . .

A SZILVÁSI REFORMÁTUS TEMPLOM. (250)

Templomaikert a felekezetek ezen a vidéken is sokat harcoltak. Érdekes az a föl-

jegyzés, hogy 1682-ben Nagyorosziban a kálvinisták nagypénteken meghúzták a harangokat, amiért a katholikusok föllázadtak ellenük. Egy bűnösnek el is kellett ezért vezekleni a pozsonyi törvényszékre.

Dengelegen és Acsán 1670-ben a templomot az evangélikusok és katholikusok közösen használták, a csesztvei templomot pedig az 1689—1716. években használták közösen. Amikor a várak török kézre kerültek, a törökök a főbb helyeken dzsámikat építettek, a keresztény templomokat átalakították. A törökök elől a katholikus papság elmenekült, a hívek vezető nélkül maradtak. E fejetlenségben inkább a lutheránus vallás terjedt már csak azért is, mert a törökök szívesebben látták az evangélikus prédikátorokat, mint a katholikus papokat. Pozsonyba negyvenegy protestáns papot és két tanítót idéztek Nógrádból, a nógrádvári basa azonban az engedelmességet megtiltotta, az idézőlevelet kiállító szolgabirót és esküdtet megbotoztatta s csak váltságdíjért bocsátotta őket szabadon.

A törökök az egri várban is mecsetet emeltek maguknak. Katona István följegyezte, hogy ezen török betűkkel vala egy fölírás, melynek magyar szövege következő: «Amidőn mi ebbe a faluba jöttünk, egy nagy roppant keresztény templom állott itt, melyet nékünk az Isten adott, melyért ezer hálával adózunk. A janicsárok kvártélyt készítettek benne. A várnak ura Abelhámid és építőmestere Memlekedh volt. Bolondok voltak a keresztények, hogy nagy munkával és költséggel ebben a kis faluban oly nagy templomot építettek, amelyet mi most elrontottunk és belőle kis házakat építettünk és benne sok embert megöltünk. Ali basa abból nékünk egy imádkozó házat csináltatott az 1599 esztendőben.»

A FELSŐVÁLYI REFORMÁTUS TEMPLOM KERÍTÉSÉNEK KAPUJA (GÖMÖR). (251)

A törökök pusztítását egy 1556-ban kelt levél így írja le: «Az Úrnak szentelt templomai be vagynak zárva, s erőhatalommal foglaltattak el; a Misék, és az Isten ditséreteinek folytatása megvagynak tiltva, eltörültetett a Szentségek kiszolgáltatása, a harangok megnémultak és meg is vagynak tsonkitva. Kiásattak az oltárok alól a Szenteknek testei, s széjjeldaraboltattak. Az oltárok mind a fő, vagy öreg templomban, mind a Szent Mihály egyházában, nevezetesen a feszületnek, Boldogságos Szűznek, és Szent Jánosnak képei a nagy oltáron vassal vagynak ált lyuggatva, s disztelenül megromboltattak. A templom könyvei elszaggattattak és eldobattak. A zászló ellopattatott, a prédikálószék, keresztelő medentze, szentelt-viz-tartó összve rontattak, s kivágattak: a maga püspökiszéke felett volt tzimere Főtisztelendő Uraságának levakartatott. Röviden: egy igen nyakas embernek esztelensége s hitetlensége által ugy megrontattak, formátlanittattak, s megzavarttattak mindenek, hogy az ide való nép kereszténységét semmivel sem tudja megmutatni, s tsupa nevével ditsekedhetik.»

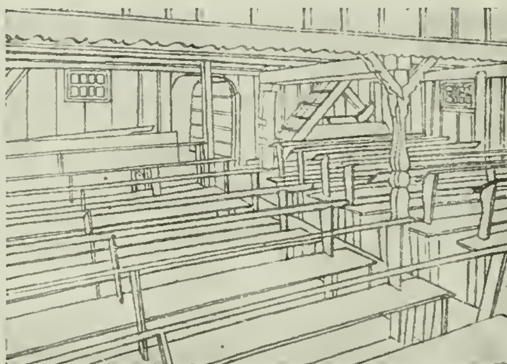
A török hadjáratok után sok kárt okoztak a vallási villongások is. A katholikus főurak a törökök elől sikerrel elbujdosott magyarokat elűzték, ha nem akartak a katholikus egyházba visszatérni és tótokat telepítettek be. A tótok elhozták papjaikat, akik a magyarságot is eltótositották. Már most, ha ilyen tót faluban ősiformájú díszítéseket találunk, bajosan vitathatják magukénak azt a szlávok.

Hogy mennyi harc folyhatott a templomok körül ezen a vidéken is, azt mutatja a rimaszombati régi katholikus templom karzata fölött ez a fölírás: «Vérrel alapíttatott, vér által származott, vér által nőtt s vér által lészen vége!»

Turmező határában több barlang van; egyiket, a hagyomány szerint, husziták korában templomnak használtak.

Kereszténységünk első századjainak falusi templomai bizonyára fából épültek; ilyen nem maradt ránk egy sem, pedig ezek lehettek a népművészet legeredetibb alkotásai, ezeken még alig érvényesülhetett a nemzetközi stilus. A palócság erdős vidék, s a palóc ács akkoriban is megbecsülni való munkát végezhetett, mint ezt a régi hatalmas haranglábak bizonyítják. Ezek a régi haranglábak (253) is fogynak, és elfogynak lassan, mint elfogytak teljesen a palócság fatemplomai. Ki leégett, kit meg lebontottak, a «fatornyos haza» fatemplomai így pusztultak el, s ha van is Abaujban, például a szolnoki, azt már görögkatholikusok építették. Magyarul miséznek benne, de az alkotás maga a bizánci építésnek valami sajátságos, olyan fára alkalmazott módja, amit a kis oroszok fejlesztettek ennyire. Több helység emlegeti még régi, lebontott fatemplomát. Tudjuk, hogy a karancsalji templom ezelőtt nem volt boltozva, hanem padolva. A miskolci luteránus templom első imaházát, mely a mostani templom helyén állott, 1783-ban tetőtől talpig fából építették. A miskolci tetemvári református templom deszkákból épült; már 1806-ban elakarták bontani, de a többség kegyeletesen ragaszkodott hozzá. 1874-ben ujra zsindelyezték, falait ujra borították. Rendkívül érdekes, hogy ilyen nagy, fejlődött városban megmaradt a fatemplom, melynek képét 252. ábránkon bemutatjuk.

Boczonádon, hagyomány szerint, az 1770 előtti templom fából volt. Tudjuk, hogy az elbontott régi toronytalan pilinyi templom mennyezetén a kórus fölött barokk izléssel föstött deszkalapok voltak egyszarvuakkal, oroszlányokkal, hableányokkal, de senki sem gondoskodott, hogy ezeknek érdekes képeit megmentsék. Csudálatos, hogy az intelligenciának is milyen kevés érzéke volt eddig a népművészet kedves termékeinek megbecsülésére! . . .

A MISKOLCZI REFORMÁTUS DESZKATEMPLOM. (252)

Ma már kőtemplomot látunk majdnem minden faluban. Itt tehát nemcsak a világlátott emberre lehet elmondani a régi jellemzést: kőtemplomot látott.

Egész megyerészekben alig van akkora sikterület, mint egy falu terjedelme. A falvak tehát maguk is olyan hepe-hupás területen épültek, ahol rendszerint akad egy-egy kimagasló domb: erre emelték a templomot, s az várszerűen uralja a vidéket (254). A salgótarjáni evangelikus templomhoz is például olyan hosszú lépesősor vezet föl, mintha valami hatemeletes budapesti ház lépesőit nyujtották volna ki egyvégbe. Vasárnaponkint hiába is keressük az ilyen magasan trónoló templomokban a régi népviseletet. Öreg emberek nem tudnak a magas dombokra fölkapaszkodni s így mint itt mondani szokás: otthon tisztogatják a lelküket! . . .

Palócország szívében fekszik Lapujtő község. Sokat emlegették előttünk ennek régi, de már lebontott templomát.

Megkérdeztük a plebánost, hogy népies szempontból mivolt az érdekes azon a templomon? A szives plebános úr azt felelte, hogy majd a kántortanitó mondja el, mert az minden nap látta a templomot, annyit azonban ő is megemlített, hogy az ujszülött szűz Mária az oltár fölött egész parasztosan fehérpettyes piros vánkosba volt pólyázva és lapos zsinórral körülkötözve. Milyen kár, hogy az ilyen magyaros, népies alkotások nyomtalanul eltünhettek! . . .

A kántortanító, Makkay György pedig ilyenformán írta le nékünk az 1898-ban lebontott, jellegzetes palóctemplomot:

A SZALONNAI REF. TEMPLOM HARANGLÁBBAL. (253)

«A lapujtői régi rk. templomra vonatkozó adatok, a lerombolás óta eltelt hoszszabb idő után is megmaradtak emlékemben. A kisded templom formája után itélve, valamikor a török század (XV.) vége felé épülhetett. Inkább kápolna volt s nem templom, mert 200–300 személy teljesen megtöltötte. Falai, melyek alul jóval vastagabbak voltak, mint fölül, valóságos várfalvastagságnak; ablakai aránytalanul kicsinyek, keskenyek s kevésbé szabályosak; mintha valami csúcsives stilust próbálgattak volna. Tornya a templomnak nem volt, a tornyot fából készült harangláb helyettesítette.

A templom külsejét, – melynek szabálytalan, sok helyen görbe falai, ugyanilyen s aránytalanul elhelyezett ablakai, nem vallottak művészi épitő kezekre, – egyszerűség és érdekesség szempontjából csak a templom belseje multa felül. Az alacsony menyezet, amibe a kóruson csaknem a fejemet ütöttem be, egyszerű deszkázat volt, melynek összeeresztéseinél zöld színű füzérek vonultak végig, zöld színű kanyargós vonalak, melyekből piros tulipánok nyultak jobbra-balra.

Ezenkivül emlékezem egy bibliai képre, mely az első emberpár bünbe esését ábrázolta. Zöldlombos, sárgáspiros almával megrakott fa alatt állott Ádám és Éva meztelenül, a nézőnek hátat fordítva. Mindketten sóvárogva néztek a fára, melynek alsó galyára a kigyó volt tekergőzve. Ezt a képet, még mint tanítójelölt, 1883-ban ott láttam s mint igen érdekes dolgot jól megjegyeztem. 1889-ben azonban, midőn Lapujtőn tanítói állásomat elfoglaltam, már nem volt meg. Érdeklődésemre azt felelték, hogy a szúette deszkázat beszakadt s ujjal pótolták, de ezen már nem volt ott a paradicsomi kép.

Még érdekesebb volt ennél a valamelyik parasztművész által faragott oltár és oltárkép, amely Szűz Mária születését ábrázolta s szintén több évszázados multra tekintett vissza. Az olajzöld alapszínű oltárkép faragott dombormű volt. Két oldalt csavarmenetű oszlop a keret ; ezeken belül ágyban fekve volt látható Szent Anna, amint a pólyába göngyölt szűzet nyujtja a kampós botjára támaszkodó, teljesen kopasz Joachim felé. Ezeken kívül még 3–4 személy volt a domborművön kifaragva, akik álmélkodva nézték a csecsemőt. A képen erősen észrevehető volt, hogy festése már nem az eredeti, hanem átújították. Közvetetlen a templom falai mellől nagymennyiségű csontmaradványt szedtek föl a templom lebontásakor, sőt nagyobb záporok alkalmával nem egyszer számos fogat és koponyacsontot mosott ki az ár.»

A lebontott kis templom helyén románstilű, nagy templom épült, melyet a Magyarok Nagyasszonya Tiszteletére ajánlottak föl. Meg kell említenünk, hogy ez az első magyarországi templom, melyet erre a magyar névre szenteltek föl 1899-ben.

A középkor magyar népművészetéről úgyszólván semmit sem tudunk, de maradt ránk a kicsiny gömöri templomokban sok falkép, primitiv mestereink munkája, sok alak, meg díszítés, amik bizonyára nem voltak hatás nélkül népi művészetünkre. A régi közmondás azt tartja : Pap is kevély, ha szép temploma van, – nem csoda tehát, ha a papok vetélkedtek a templomok díszíttetéseiben. A városokban több templomot is emeltek. Hiszen az is közmondás hogy : «Válogat, mint egriek a templomban.»

A hívek buzgósága is törekedett a templom diszitésére.

Gyöngyöst a régi időben a nép vallásossága miatt *parva Roma, Kis Róma* néven emlegették. Ferdinand király Gyöngyös részére adott kiváltságlevelének első pontja

így szól: «Minekutánna Gyöngyös városa az emberek emlékezésétől fogva az egy szent római katholika hitét vallanná és más vallású lakosokat semmi városi hivatal viselésére nem alkalmaztatna, akarjuk, hogy eme szokás ezentul a jövendő és örökös időkben sem romlasson el.» Az ilyen kiváltságtáplálta önérzet is ösztökélte az embereket, hogy ne sajnálják az áldozatot a templomra.

A céhek egyik legfőbb célja szintén a vallásosság ápolása volt; szépen igazolja ezt a miskolci bognár céh szabályának következő passzusa:

«Szemünk előtt viselvén mind Istenünknek parancsolatját s mindannak betöltésére mi keresztényi kötelességünket, hogy kezeink munkája után mind ez elmulandó életben, mind pedig a jövendőben testi és lelki áldását elnyerhessük, mindenekelőtt Isten ő fölségének szolgálatja iránt eltökéllettük, hogy minden böcsületes bodnár mesterlegény, aki ezen privilégiális társaságban kiván élni, azanyaszentegyháztól rendeltetett minden ünnepeket és vasárnapokat megszentelvén és kezei munkától megszünvén, azokon a napokon egyedül Istennek józan elmével s buzgó szívvel szolgáljon. Nem külömben minden esztendőben esendő Urnapi processiótól senki, hacsak valamely helyes és törvényes okoktul nem impediáltatik, el ne vonja magát, hanem minden személyválogatás nélkül, compareáljanak és szép rendben zászló alatt, égő gyertyákkal a processiót maguk jelenlétekkel mind fogytig ékesiteni, három font gyertyánk oltárok szükségére, leendő büntetés alatt el ne mulaszszák. Ezeken kívül kétszer esztendőben, úgymint Szent Pál fordulása napkor és Szent Jakab ünnepkor tartozni fog minden becsületes bodnármester legény a bejáró mesterekkel a templomban az oltáron, a legények költségén, az első napon az élő, más napon pedig a megholt legények lelkéért mondandó szent mise alatt jelen lenni.»

Sajóládon még áll az az ódon kolostor és templom, ahol a nagy pálos barát: Martinuzzi György apát szőtte ország sorsát irányitó terveit. Régi oltárképek, karos gyertyatartók a templomban; a szerzeteseknek mesteri berakásokkal ékített s a hagyomány szerint sajátkezüleg készített templomi székei is érintetlenül állanak régi helyükön. Sáron alapitott Aba Sámuel király monostort a Szent Benedek-rendnek, ahol utóbb el is temették. Az Aba nemzetség támogatásával sorra emelkedtek monostorok a Mátra és Bükk alján; így 1190-ben a cisterciták apátsága Pásztón; majd Kompolton 1232-ben Kilit püspök alapította meg a cistercita rend monostorát, melynek akkor épült temploma ma is áll. A tárkányi völgyben már a XIII. században karthauzi néma barátok laktak. Heves megye igen gazdag volt monostorokban. A bencések, ciszterciták, prémontreiek, ferenciek, karthauziak, a magyar eredetű pálosok mind saját monostorokkal bírtak itt. Az augustinusoknak Egerben volt egyházuk; a rabváltó trinitáriusok és mezitlábas nazarénusok részére a török idők alatt és után történtek egyházi alapítások Solymoson, a ma is monostornak nevezett határrészen, állitólag a lovagrendi vörösbarátoknak volt kolostoruk.

E vidék egyházmegyéi élén sok jeles, dusgazdag férfi állott, akik nem sajnálták a templomok istápolására forditott költséget. Említsük itt meg, hogy Hunfalvy szerint Anonymus legjobban Eger tájékát, az alsó Sajót és a Tiszának megfelelő részét ismeri; a Dunántulról, a Tátra hegyről, Erdélyről, stb., sokkal bizony-

A BORSODI REF. TEMPLOM A VÁRDOMBBAL. (254)

talanabb a tudása. Hunfalvy ebből azt következteti, hogy Anonymus Eger megyebeli pap lehetett s mint ilyen. jól ismerte a Mátra népét.

*

Most pedig átadjuk a szót a felvidéki templomokban sok szép sikerrel évek óta kutató munkatársunknak : *Gróh* Istvánnak.

Népművészetről akarunk szólani, de előbb mégis a monumentális építés legrégibb emlékeit keressük meg kicsiny palóc faluinkban. Ezen ne ütközzék meg senki. Monumentális művészet és népművészet hol érintkezhetnék, hol ölelkezhetnék inkább, mint a nép buzgalma emelte falusi templomokban? A középkor két építő stilusa: a román és a csúcsíves építés, nemzetközi volta mellett is, hozzáalakult a nemzetekhez, amelyek befogadták, vajjon csak a mi népünk ne tudta volna magáénak formálni? Igaz ugyan, hogy a mi falusi román stilusunk, meg a mi falusi gotikánk első sorban a szegénység románja, a szegénység gotikája, de e szegényes alakítások, a históriai stilusoknak e kezdetlegességig lefokozott megnyilatkozásai nagyon megérdemlik azt, hogy foglalkozzunk velök. Egész elosztásukban, kiképzésükben sok a sajátságosság, belső díszítésük, berendezésük pedig még határozottabban közeledik a népművészethez. A bennünket érdeklő templomok sorából ki kell hagynunk a városi templomokat, s a falusi apátsági templomokat, behivott vagy beszármazott mesterek ama munkáit, amiknek kevés közük volt a nép szelleméhez; épitkezésük azonban bizonyára hatással volt a falusi épitőkre. Nagy ünnepkor megcsodálta azt a misére vagy bucsúra sereglett falusi nép, el is lesett egyetmást belőle, kedvet kapott nyilván, hogy magának is valami hasonlót épitsen, s így értékesített egyet-mást a látottakból az ő falusi templomában. Örök folyamat ez: a város művészetének lassú leszivárgása a faluba s így történik, hogy a város, ha nem is változtatja meg teljesen, de időközönkint megujítja a falu művészetét. Így volt az a középkorban, ami bizony meglátszik a Rima és Murányvölgy kicsiny épületein, így volt a Renaissanceban, amikor a Mátra környéki templomok famenyezeteit föstötték, s így mutatkozik XV. Lajos- és az empire-stilusának hatása a sajóvölgyi házakon.

Legrégibb templomok azok, amelyeken a román építés formáira lelünk ; ilyen pedig igen kevés akad faluhelyt, ámbátor a palócságon korán megismerkedhettek a román arkitektúrával. Tiszta románépités a Jánosi apátsági templom (255). Boldogult Rómer Floris restaurálta, amikor jánosi apát lett, jórészt azon a pénzen, amit az odavaló kálvinista nemesek adtak össze. El is dicsekedett vele, hogy ez az első katolikus templom, amit kálvinisták építettek. Viszont kálvinisták kezén van a boldvai, egykori apátsági templom, mely ugyancsak románkori igen tekintélyes alkotás ; nem egyhajós mint a jánosi, hanem háromhajós; a XII. századból való, és, ami sajátságos, alaprajza feltünően hasonlít az egykori székesfehérvári bazilikáéhoz, a magyar keresztény templomok e nagy őséhez. Nem szándékunk leírni a palócság nagyobb román egyházait, csak azért emlegetjük, hogy érthetővé tegyük e stilus hatását falusi templomépítésünkre.

Falusi román templomaink — itt is, mint egyebütt — két típusba foglalhatók. Egyik a kerek templom; ennek alapvonala kör, oldalfala teljesen henger s kupolája ezen emelkedő félgömb. E vidéken csak egy ilyen van, fönt Murányvölgyében, a magyar nyelvhatáron, *Süvetén*. Módos falu vagy úr építhetett ilyent, mert a kupolának megépítéséhez igen ügyes kőműves kellett, azután meg nagy mintaállvány gerendákból, kerekre vágott deszkákból, amik megadták már magukban is a boltozat formáját és elbírták egész a száradásig, a megszállásig a boltozás terhét; a süvetei templom szép épület, dombon áll, kereken fallal megerősítve. A templomban, vastag vakolatréteg alatt, késő román falképekre is akadtunk, amik Szent Margit és Olibrius király históriáját ábrázolják; igen karcsú alak valamennyi s a román stílusú művészet legkésőbbi korából valók.

Ha az egész boltozat ki is van föstve (mint az éppen ilyen formájú tótlaki templomban, a messze Vasmegyében). igen bájos az ilyen templom. Süvetén, a románkori mester

csak egy sávot föstött az oldalfalra, 1300 táján; valami geczelfalvi mester, a XV. században, bevakolta az egészet és Krisztus kinszenvedését föstötte rá, persze már a mi csúcsíveskori primitivjeink szellemében. Egynéhány esztendővel ezelőtt meggyuladt a templom oltára, leroskadt és leütötte a vakolat egy darabját. Akkor tünt elő e két művészi kultura rétege a mész alól.

Másik, ennél gyakoribb románkori templom-típus falvainkban: a hosszelrendezésű. Többfélét alkottak ebből is: szegényebbet és uribbat. A szegényebb kiképzésű ilyen: építettek kelet-nyugati irányban hosszúkás négyszögre négy oldalfalat s ez a hajó; a keleti, rövid oldalon kiszöktettek ebből egy kis félkörös részt: az apszist, a szentélyt; boltozni csak ezt a kis félkörös kiugrást kellett, a többit vízszintes deszka-mennyezettel takarták; ablakot csak dél felé vágtak (északon nem, az időjárásra való tekintettel) a szentély félkörös falába; ajtót is csak a déli falba nyitottak, ritkábban a nyugatiba. Az ablak kicsiny, keskeny, egy függőleges, fogas vasrúd elegendően elzárja, hogy be ne férkőzzék a gonosz, a kehely-monstrancia után; üveg nincs a falu templomán, csak a XVI. század óta. Azelőtt fatábla járta. Az ajtót azonban erős vaspántokkal erősítik meg. Épített torony nincs a legtöbbön, de faharangláb volt ott is, ahol most nincsen. A domb sokszor a falu szélén emelkedik, a faluban térség nincs, ezért a templom a falu végére került, a temető közelébe. Az imára való harangozásokat ezért a falu közepén épült haranglábakban végzik. Ilyen elrendezésű a hernádbüdi templom, meg a szalonnai templom (253). Ez utóbbinak kettős apszis-kiugrása oly rendellenesség, ami egyebütt nem fordul elő.

JÁNOSI ROMÁN-STILUSU APÁTSÁGI TEMPLOM (GÖMÖR). (255)

Egy fokkal fejlettebb az a típus, amelyen a szentélyt már nemcsak az egyetlen félkörös kiugrás képezi, hanem egész négyszögű beboltozott terület, aminek viszont a régi félkörös apszis adja meg záradékát kelet felé, nyugatnak pedig, a hajó felől, diadalív választja el a valamivel szélesebb hajótól, amely azonban boltozatlanul maradt. A boltozás a szentélyben egyszerű donga volt; a szentélyzárásé félkupola. Érteni kell ugyan a falazáshoz, de a munkánál kőfaragóra nincs szükség, sem az ablakok béléséhez, sem az ajtókerethez, amik egyszerűek is maradhatnak. A kőfaragó ugyanis legdrágább mesterember volt faluhelyt a középkorban, ritkán is juthattak hozzá, mert több olyan templomban is, amit lábtól bolthajtása hegyéig kiföstöttek, nem tellett kőfaragóra. Ezt a típust találjuk a göncz ruszkai református templom régibb részén, meg a gömörrákosi r. k. templomon.

Ha végül a templom nyugati oldalához tornyot építenek, a szentély északi oldalához meg kicsiny dongaboltozású sekrestyét: kialakul teljesen a palócsági középkori templomtípus, nemcsak a románé, hanem a csúcsívesé is, amihez azután ragaszkodnak egész a reformáció koráig.

Nemcsak arra volt eset, hogy a kőtemplom mellé fatornyot építettek, de az ellenkezőre is; olyan románkori épített torony maradt Mártonházán, ami mellett fatemplom állhatott jó ideig, mindaddig, míg a mostanit megépítették, jóval a torony építése után, már a gotika korában.

Volt középkori templomainknak olyan tartozéka is, amit abban az időben úgy látszik igen fontosnak tartottak: ez az a kerítésfal, ami befogván a templom köré ásott sírokat, erőddé avatta a templomot. Apcz, Pétervására, Gyöngyöspüspöki, Hasznos, Gyöngyöspata, Maczonka község templomait, a sok között, ilyen kőfallal övezték. A maczonkai falról azt is tudjuk, hogy mészberakott patakkavicsból deszka között építették össze.

Olyan rendszeres táborhellyé nem alakult azonban a kerített palóctemplom, mint azt Erdélyben a déli részen lakó szászoknál és a vélük szomszédos néhány székely községben láttuk; ezek valóságos, hosszú ostrom kiállására berendezett középkori várak, megépítésüket megokolttá tette a havasalföldi részen lakó és sűrűn be-berontó nyugtalan szomszédság; Székelyderzsen, az udvarhelymegyei székely unitárius faluban, ma is úgy élnek, mintha minden órán várnák a tatárbetörést. — gabonája, ruhásládája, szalonnája mindenkinek ma is a templom kerítése fedett tárházában van, a bástya alatt az élet, a saroktornyokban a szalonna. Nem is járnak oda külön-külön, de csapatosan a nap meghatározott órájában. Ha a hegytetőn — mint hajdan — a strázsát álló kürtje megszólalna, a marhát hamarosan beterelnék a kerítés mögé, s a falu temploma ma is akár negyedóra alatt várrá változnék... Erdélyben is csak a déli határ népe erősítette meg templomát, a beszterczebányai szászság már nem cselekszi.

Ilyen erősen nem készült föl a palócság támadás ellen, de falat vontak a templom s a szülék sírja körül, — mert a templom köré temetkeztek a legutóbbi ideig, — magasabbat embermagasságnál; lövőnyilásokat vágtak a falba, egy, esetleg két kaput hagytak, és a kapu fölé erkélyes fatornyot építettek. A fal vonala nem szabályos, rendesen követi a dombhát formáját, amelyen a templom épült. Csak egy példát tudunk a bástyás építésre: *Hejczén*, Abaujmegyében, a fal két hosszoldalán, két félkörös, bástyaforma kiugrást építettek; bizonyára valami várépítésnél tanulták el, hogy így kell védelmezni az oldalfalat. Egyszerűbb körfala van a *berzétei református templomnak*, de még áll egészben; az *alsósápi* erős körfalat már kikezdték s a *geczefalvit* is lebontották két évtizeddel ezelőtt.

Ennek a kis erődítésnek szerves része, öregtornya, donjonja volt természetesen maga a templomtorony, körülmenő erkélyes folyosójával, vagy ha nem volt kőtorony: a haranglàb. Fogynak az ilyen erkélyes, gyilokfolyosós tornyok. (Henszelman nevezte el így a német «Mordgang» mintájára.) Még megvan Györkén, a református templomon teljes épségben, megvan Szendrőn is, ahol egy különálló tornyot (campanilt) képeztek ki ilyenformán, később. Bizonyára már a reformátusok építettek ilyen gyilokfolyosós tornyot a boldvai egykori apátsági templomra, amely, mint említettük, még a román-korban épült. A legutóbbi, aminek elpusztulásáról tudunk, a geczelfalvi, megégett ezelőtt húsz évvel. A kerítés bejárását védő kaputorony még meg volt nemrégiben Süvetén, Rimabányán; Györkén pitvarszerű a kapubejárás.

Az erődítés módjából tetszik ki, hogy e falak nem rendszeres védelemre épültek, valami külellenség megállítására, inkább barangoló martalóc-csapatok, holmi zsebrákok ellen, olyanok ellen, akikről tudták, hogy ha rögtöni támadásuk nem sikerült, kotródnak a vidékről. Az embert, az Istenházát, az ősök sírját, meg a lábasjószágot — a középkori gazda e legdrágább marháját — bizonyára meg is védték így.

Említettük, hogy a román hosszelrendezésű falusi templom típusa él tovább az egész középkoron át. A faluban különben is tovább él a román stílus, mint a városokban; még 1300 után is építettek ebben az ízlésben. Az ezt követő csúcsíves stílus semmit sem változtat a nagy elrendezésen, keveset az alaprajzban, többet a boltozáson.

A csúcsíves templomszentély zárása az egyszerűbb templomoknál egyenesvonalú a kör helyett, és maga a szentély egyetlen négyzetes tér, aminek mindegyik oldala 4—5 méter hosszú. Ilyenkor a szentély boltozata egyetlen csúcsíves keresztbolt, igen egyszerű simaoldalú bordákkal; mert amint említettük: kőfaragóra kevés helyen tellett a költségből. Ez magyarázza azt is, hogy a gyámkövek gyakran hiányoznak vagy ha vannak is, lefelé fordított ormótlan csonka kúpok, aminőre a kőműves nagyolta. Ilyen négyzetes szentélye van Gömörben a restéri evangelikus templomnak, ilyent építettek a felsőregmeczi, eredetileg román stílű református templom végibe is; ilyen lehetett a százdi Hontban is, amíg megvolt a szentély eredeti boltozása.

A *rudóbányai* református templom — amiből egyátalán hiányzik a szentély s olyan, mint egy hosszúkás szoba — teljesen egyedül áll a maga mivoltában; úgy látszik más-

milyennek tervezték, de félbenmaradt; hasonló lett a *telkibányai* református kései csúcsíves templom is, mert szentélyét, meg a hajója egy részét lebontották.

Arra is tudunk példát, de már följebb, a Rimavölgyet befogó fennsíkon fekvő Kiettén, hogy dacolván az uralkodó csúcsíves stílussal, borda nélkül való dongával boltozták be a szentélyt, s a stílusnak csak annyi engedményt tettek, hogy a donga vonala nem félkörös, hanem csúcsíves. Pedig nem lehetett akkoriban sem valami földhözragadt szegény falu, mert ugyanezen szentély oldalfalait csinos falképekkel díszítették a XV. században. A kiettei szentély dongásboltja egyedülálló példa e vidék gotikájában, ellenben a sekrestyéket rendesen dongaboltozással takarták. Módosabb egyház, a városi templomok példájára, sokszögű szentélyzárást építtetett. Ehhez már gondos falazás kell. Ilyenkor a templom szentélye rendesen két osztatból, travé-ból áll, amiket keresztbolt föd s ezekhez csatlakozik a sokszögű zárórész, amelybe a bordák egy nagyobb középső zárókőtől sugarasan indulnak. Arra is van eset e falusi gotikában, hogy nemcsak a bordák gyámkövei, hanem a zárókövek is elmaradnak. Ez pedig szerkezeti hiba, mert a zárókőnek jelentékenynek és nehéznek kell lennie a gotikában, hogy megterhelje azt a pontot, amelybe a bordák összefutnak. Az ablakok béllete még egyszerű ezeken is, de a kapukeretet már valamivel díszesebbé teszik.

A SOLYMOSI (HEVES) TEMPLOM. (256)

A magyarság északi határán ilyen a geczelfalvi evangélikus templom szentélye, de ez inkább falképeiről nevezetes. Ugyanilyen boltozása van a noszvaji templom szentélyének, valamint a tornai róm. kat. templomé is ilyen. Ennek a típusnak tökéletes megtestesülése lenne a tornyos németi és a felsőkésmárki református két templom is, de bolthajtásuk beszakadt s most deszkás a mennyezete mindkettőnek. Így építették boltozatlan hajóval s egyszerű, három oldallal záródó szentéllyel azt az elpusztult kolostortemplomot, aminek romjai Mártonyi község határában vannak, Borsodban. A hárskúti egykori apátsági templom is ilyen lenne, de irgalmatlanul megrestaurálták; az abaujvári, alsósápi és csécsi templomok is ilyenek.

Csak a csúcsíves korszak végén, a XV. században s a XVI. százév elején építenek a falvak cifrább boltszerkezeteket, csak e korból találunk hálós- és csillagboltozatot, áttört s faragott művet az ablakok fölső részén, és díszesebb kapufoglalatot. Így igen szép a boltozása a körfaláról nevezetes hejcezi római katholikus templomnak; kár, hogy eredeti ablakformáit megváltoztatták. A katholikus templomok általában inkább ki voltak téve a toldozás és az átépítés veszedelmének a századok folyamán, míg a szegény és egyszerű protestáns gyülekezetek kezén legtöbbször érintetlenül maradt meg a falu középkori temploma.

Szép hálóboltos a szentély még a krasznahorkaváraljai róm. kath. templomban; ebben igen szép a szentély déli ajtaja is, meg a föléje faragott paizs a bányász-címerrel. Valószínűleg 1500 táján épült. Korlát község református templomában nemcsak a szép hálósbolt maradt meg, de az ablakok áttörött geometrikus művei is teljes épségben. Ezekben már megjelenik a halhólyag, a kései gotika e jellemző formája. Nagyarányúnak épült, — jóval nagyobbnak mint a többi palócsági falusi templom, — a csúcsíves mátraverebélyi; ennek

három hajója, egy fő- és két oldalhajója van, középen sokszögű szentéllyel, de bolthajtás nincs benne; gyönyörű néhány csúcsíveskori részlete: egy kettős fülke, fölül koronás emberalakokkal, melyeknek törzsei maradtak meg, továbbá egy halhólyagos kerek ablak és a falusi renaissance stílusában készült szószék.

Mint említettük, a boltozásban és a részletek tagolásában való változást leszámítva, a csúcsíves falusi templom alapelrendezésében ugyanolyan, mint a román: hajója deszkamenyezetes, északi fala ablaktalan marad, jó, hogy így bőséges teret hágy a képírómesternek. Mert a képírás az, ami a monumentális jelleg mellett is, leginkább alkalmazkodik a lokális izléshez, s míg egyfelől csak igen lazán kapcsolódik a latin, Európában honos, nemzetközi művészi divathoz, másrészt vállalja a népies művészetnek némely elemét, így iparkodván kifejeződésre juttatni a nép naiv felfogását.

Évről-évre szaporodik középkori monumentális egyházi faliképírásunk anyaga, s ezt az anyagot kilenctized részben falusi templomainkban találjuk meg. Egymásután kerülnek napfényre az évszázados mészréteg alól naiv izléssel, de kitünő teknikával megfestett falképek, amiket nem pusztított el a rájuk kent mész, sőt konzerválta azokat a képeket számunkra. Hogy csak az egy vármegyét, Gömör-Kishontot említsük, a legutóbbi két évtized alatt falképeket hántott ki munkatársunk, Gróh István: Hárskút, Mártonháza, Geczelfalva, Csetnek, Hisnyó, Süvete, Kövi, Kiette, Kraszkó, Gömörrákos, Rimabánya és Ujvásár templomaiban. Mennyi lehet még e vidéken, meszelés alatt elrejtve!

A Turóczpatak mellett lévő Ujvásár község régi templomának csúcsíves szentélyében XV. századból való föstményeket találtak. Rákos község románkori templomának nagyon érdekesek a falföstményei. Fölsőbalogvölgye református magyar községben, a Koháry-kastélyban, 1685-ből érdekes régi föstmény van bibliai tárgyú képekkel, melyek köré hat vers is van írva. A rimamenti tót község, Rimabrézó temploma egyike a vármegye legérdekesebb románkori épitményeinek, az országos műemlékek közé is sorolták; freskóit nemrégiben restaurálták.

Igaz, hogy e helyeknek csak egy részét lakja magyarság, de hogy a középkorban mind ilyenek voltak a palócság templomai, az kétségtelen. Becses adalékok ezek középkori művészetünk megismeréséhez.

Az bizonyos, hogy középkori képirásról szólván, ki kell terjeszkednünk nagyobb vidékre, Magyarország egész területére, leszámítva azt a kis beszögellő részt, Hunyad vármegyét, az egyetlen vidéket, amit már a középkorban elhódított magának a bizanci művészet. Az ország egész területe egyébként a latin kereszténység egyházi és művészi befolyása alatt áll mindvégig. Ez a befolyás azonban nem zárta ki egy felfogásban meglehetősen önálló képírás, mondjuk, egy képíró-céh keletkezését, amelynek mesterei egymásra testálván képtípusaikat, teknikai és művészi tudásukat, mégis csak másképen dolgoztak, mint a nyugat és a dél nagyobb tudású, szélesebb látókörű mesterei.

Már maga a távolság a középkori művészet nyugati nagy fokusaitól, a nehéz közlekedési viszonyok, falusi templomaink rendkívüli szegénysége érthetővé teszik, hogy nálunk egy különálló, a nemzetközi művészi élet során kívül maradó, szűk látókörű, de az egyszer megtanulthoz, a hagyományoshoz csak annál inkább ragaszkodó képírótársaságnak kellett alakulnia. Bizonyos, hogy e képírók szegény emberek voltak, sokat és olcsón dolgoztak s eljártak munkába olyan helyekre is, ahová még kőfaragó se szívesen ment el. Ujat nem igen föstöttek, csak egyre azokat a képtípusokat, amiket az akkori falusi izlés szeretett s megkívánt a nép; e képeken nem sok a természethűség, de komoly, méltóságos hatásúak, és van bennük stílus.

Készült légyen bár némelyik gondosabban, jobban, némelyik viszont silányabban, a megszokás szentesítette képtípusok nem igen változnak egész a XV. század végéig. A képírók nevét nem ismerjük mi sem, de nem ismerik efajta művészeiket a fejlettebb művészetű nyugati országok sem, a középkorban a művész személye nem kivánt érvényesülni, csak műve. Kettőről tudunk csak: az egyik regedei Aquila János, aki 1390 táján dolgozott Vas megyében és Zalában, és tudunk egy valamivel régibb bizanci mesterről is. Mind-

ketten idegenek voltak, az első a mártonhelyi templomban, a második a zejkfalvi templomban hagyta ránk önarcképét. Pedig tevékeny emberek voltak, s a maguk vidéke megbecsülte, foglalkoztatta őket.

A palócságon egyik — akit legfőbb műve után geczelfalvi mesternek nevezhetünk — csak Gömörben, Geczelfalván kívül dolgozott a közeli Mártonházán, Süvetén és a szomszéd Nógrádban, Turicskán. Figyelmes, hozzáértő ember fölismerheti e helyeken munkáját, mert szentjeinek orcája, tartása, az egyes jelenetek rajza, az előadás: közös; van egyéniség művészetében, ha nem is a szó mai értelmében.

Elébe vágunk ugyan az ismertetés rendjének, e mesterről szólván, de meg akarnók értetni, milyen élénk művészi tevékenység folyt egykor a gömöri völgyek templomaiban. Szabálynak mondhatnók ki, hogy a középkorban falusi templom föstetlenül nem maradt. Városi templomok falai legtöbbször üresek, vagy csak egy-egy falképet lelünk elszigetelve (Csetneken, Nagyszombatban, Löcsén), de a falusi templom falát elborították képekkel, olyanokkal, amelyek a föstés helye és tárgya szerint, bizonyos rendben sorakoztak.

A románkor képírásából, fájdalom, alig maradt reánk valami az egész országban, s ami maradt, az is csak ama kor végéről, 1300 tájáról. E csekély anyagban is érdemes helyet foglalnak el a palóc Süvetén lelt falképek. Említettük, hogy Szent Margit (de nem az Árpádházi Szent Margit) históriáját ábrázolja ez, szélesen, bőbeszédűen, egyes epizódokban, egy körülfutó frizt képezvén embermagasságban. Alatta még ugyan a szenvedés jelenetének töredékei is ott vannak, amiket később a geczelfalvi mester átfestett. A kompozició szelleme nyugodt, méltóságos, a csoportok áttekinthetők, tiszták; az alakok nyulánkok, nem törpék, mint az igazi, korábbi románkorból valók szoktak lenni. Az egész, hogy úgy mondjuk, úribb alkotás, hogysem a népies művészettel összefüggésbe lehetne hozni. Az ugyanez időből való túladunai tótlaki, hasonlóan kerek templomban kihántott hódoló háromkirályok lovasmenete sokkal kezdetlegesebb; tulajdonkép ez az első mű, amit ismerünk a mi primitivjeinktől, akiknek java munkáit Gömörben leltük, de már csak olyanokat, amelyek a későbbi csúcsíves korból valók. Primitiv mestereink képjeleneteiket nem önkényesen válogatták össze, templomokként, hanem művészi szokás állapította meg a falképek tárgyát és helyét a kicsiny templomban. Kár, hogy ilyen a maga teljességében díszített templom a palócságon kevés maradt, s a legnagyobb, legérintetlenebb templomok palóc vidékünk északi szélére esnek.

Elmondjuk, mint díszített a középkori mester egyet ezekből, a legjellemzőbbet azok között, amik ránk maradtak: Gömörrákos kicsiny templomát.

A szentély a templomban a legfőbb hely, ott az oltár s az oltári szentség; ennek boltozatán ül mandorlában Krisztus, méltóságos tartással, kezét áldásra emelve. Gömörrákoson, ahol a román félkupola arravaló teret adott, meg van Krisztus, de bordás, csúcsíves bolton, ahol zárókő lóg a bolt közepén, pl. a hizsnyói kicsiny négyzetes szentély keresztboltján, középről a zárókő mellől sugárirányban kihajló angyalok képviselik azt a menyei erőt, mely az ott meg nem festhető, Krisztusból eredt. Körül a szentélybolton a négy evangélista, vagy talán a négy egyházatya; az előbbiek rendesen állati jelképeikben. Ilyen a boltozat képeinek sora, ha a szentély kicsiny. Ha nagyobb a bolthajtás, és több a díszítendő boltsüveg, megszaporítják zenélő kerubokkal és szeráfokkal, de ami a leglényegesebb: Krisztus és az egyházatyák megmaradnak mindig.

Az oldalfalon a tizenkét apostol helye, nemcsak ezen a vidéken, de országszerte; vagy egész alakjukban állanak egymás mellett komolyan, méltóságosan, olykor föstött árkádok alatt, mint Gömörben például Kraszkón, vagy csak mellképük sorakozik egymás mellett hatalmas ornamentális frizben, mint Gömörrákoson. Igy e templomban, amelyet a legérdekesebbek egyikének tartunk, hely marad alul az oldalfalon Szent István, Szent László és Szent Imre alakjának is. De magyar szentek alakja a szentély oldalfalán csak kivételes, a tizenkét apostolé ellenben általános, szinte kötelező. Nagyobb szentélyű templomokban, mint Geczelfalván és Mártonházán, bőségesen marad hely az apostolokon kívül Jézus élete és szenvedései ábrázolására, az angyali üdvözlettől a feltámadásig.

A diadalívre, szokás szerint: vagy az okos és balga szüzek mellképe, vagy ótestamentomi próféták képe kerül. Amíg a szentély így mindenkor helyet ád Krisztusnak, evangélistáinak és apostolainak, — a hajó ablaktalan északi falán nagyobb jelenetek számára kinálkozik pompás tér, föl egész a vízszintes, festett, deszkás mennyezetig. Ennek is megvoltak rendes képtárgyai. Három, esetleg négy terjedelmes szinten helyeződnek itt el a legmozgalmasabb jelenetek. Legfölül van például Rákoson (de másutt is, például a távol Zalában, Bántornyán) Szent László legendája: a cserhalmi ütközet. A középső övön ott az utolsó itélet, a trónoló Krisztussal, aki mellett hat-hat apostol ül, míg szorosan az Üdvözítő lábai mellett keresztelő Szent János és a Szűz könyörögnek az emberiségért. Az ez alatt következő mezőn a föltámadás mozgalmas és elrettentő képe! Harsonás angyalok ébresztik Rákoson ép úgy, mint Leleszen, Zemplénben (a várkápolnában) a holtakat, terelve a jókat a menny kapuján be, a gonoszokat pedig ördögök fogják közre, lánccal vagy kötéllel vonszolván őket poklokra.

Nem akarunk e régen, már a nyugati művészet románkorában kifejlett jelenetnek magyarázatával hosszasabban foglalkozni, mert bármily érdekes is a tipologusnak, különösen a még gazdagabb bizánczi utolsó itéletekkel összehasonlítva, nem a mi termésünk, s még kevesebb a köze népünk szelleméhez. Annál becsesebb népművészetünk szempontjából: Szent László képeiklusa.

Ezt a ciklust megleljük hazánkban sok helyütt. Magyarországszerte föstögették így a szent király csatáját, s hogy mégis a palócnépművészet kapcsán bővebben foglalkozunk e kérdéssel, tesszük azért, mert tudtunkkal még senki sem cselekedte ezt összefoglalóan, az összes ilynemű ábrázolásokra kiterjeszkedve. Mielőtt szemügyre vennők magát a rákosi képet, foglalkozzunk magával az ábrázolt eseménnyel, amit megírt vala Márk krónikája a XIV. század derekán.

A cserhalmi ütközetet 1070-ben vívták. Az időben, — mikoron Salamon király uralkodott, s mellette László és Géza herczegek vitézkedtek vala, — történt, hogy a kunok (Pauler szerint a besenyők) betörtek Erdélybe, majd átkelve a Meszes-kapun, elárasztották s kirabolták Szatmár és Szabolcs vármegyét. Amint jól megrakodva rablott holmival, visszafelé iparkodtak, Dobokánál elébük került a királyi hadsereg a herczegekkel és megsemmisítette a rablócsapatot. Ennek az eseménynek, amely elvégre is nem nagy jelentőségű, részletes egykorú leírása nem maradt reánk. Márk barát a bécsi képes krónikában úgy mondja el e hadi vállalkozást, hogy az ütközet végén Cserhalomnál, amikor menekedtek a kúnok, a szent király vette észre, hogy egy kún vezér magyar hajadont ragad magával nyergében. Utána vágtat a rablónak, megvív a kunnal és megszabadítja a leányt, aki azonban — teszi hozzá Márk — nem a váradi püspök leánya volt. Magát az eseményt: mint rántja le a leány a kúnt a nyeregből, mint segíti a királyt párbajában, teljesen úgy írja le a krónikás, amint azt falképeinken is láthatjuk.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a két dátum: 1070 és 1350 közt nagy a kortávolság; ne feledjük azt sem, hogy Márk barát a falkép-ciklusokat igen jól ismerhette, mert hiszen az átmenet stílusában épült ócsai templomban már Márk századának elején, vagy a megelőző XIII. század végén megföstötték az eseményt, és meg volt az bizonyára már akkor országszerte a templomokban.

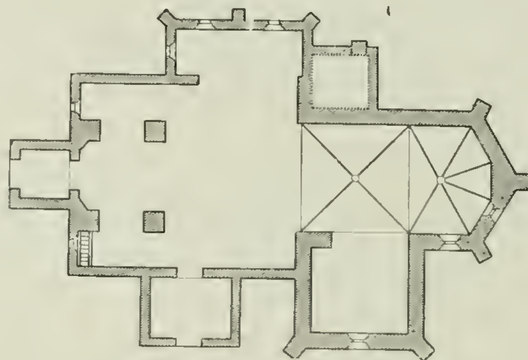
Ha már most összehasonlítjuk a bécsi képes krónika eseményeinek sorát a falképekkel, azt kell hinnünk, hogy Márk valójában az akkor annyira divatos képciklust írta le, megtoldván azzal, amit néki az ő szerzetesi szemérmetessége és tudákossága sugalt hozzá.

A várhalmi ütközet ábrázolása a palócságban csak fönt a szélen, egy immáron tót falucskában, Rákoson maradt meg. Biztosan állíthatjuk, hogy megvolt ez a jelenet a többi palóc templomokban is, söt legnagyobb valószínűség szerint most is megvan. Kicsiny templomaink egymásután adják elő a mész alól, Zsip és Abaujvár csak töredékeket adtak, Csécs már jóval többet, és talán rövid idő mulva hozzájutunk a teljes palócsági Szent László sorozathoz.

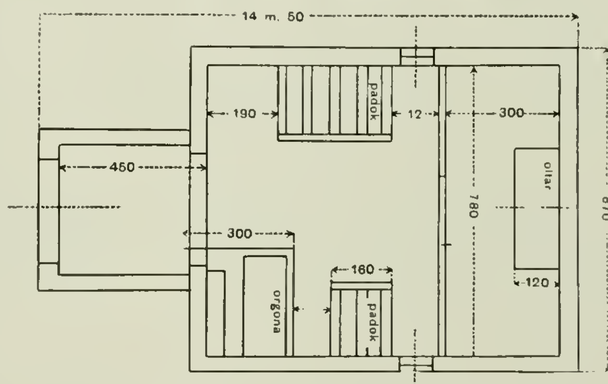
Említettük, hogy sok helyen megfestették ezt az eseményt. Székely földön ott találjuk egy csonó falu templomában: Gelenczén, Homoródszentmártonban, Székelyderzsen, Fülén, Biborczfalván. Megemlékeztünk róla a Magyar Nép Művészete II. kötetében. A Királyhágón innen, a Szepességen: Zsegrán és Vitfalván; túl a Dunán (Bántornyán) folyton találunk újakat.

A cselekmény magvának, a lovas küzdelemnek, a kézi tusának s a leány visszaszerzésének ábrázolása ugyanaz az összes ismert képeken; de az ábrázolás eleje, meg a vége különböző vagy csonka, többször kiképzetlen.

Gelenczén leglogikusabb a kezdet. A király és pedig Szent László (nem Salamon, aki akkor uralkodott) ül trónján házában, előtte férfi térdel és segítségért esedezik: lehet a váradi püspök, akinek leányát rabolták el, vagy csak egy ember a népből. Folytatódik az esemény: a király lóra kelt és csapatával vonul kifelé. A felvonulást rögtön követi mindenütt az összecsapás és a páros viaskodás, mint azt az elbeszélő képírás kívánja. Az esemény végét a képek különbözően mondják el. Vitafalván a kún gyermekalakban elröppenő lelkét ördögök ragadják tova s az ottmaradt testet hollók vájják.

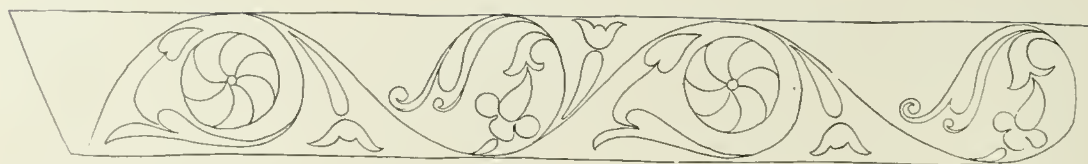
Az egésznek több templomban záró jelenete a koronázás, amit különbözően értelmeztek. Vitfalván két angyal hozza a koronát, míg Bántornyán egész ünnepélyes templomi koronázás van; e helyütt különben, Aquila János munkáján, leginkább megérzik, hogy a stájer mester nem legendát, hanem históriát akart festeni. Kijavítja a legendát, s nem a fáradt király hajtja fejét a leány ölébe, hanem a kún rabló. Megfesti a hercegek tanácskozását, a váradi templom építését a visszaszerzett zsákmány kincseiből, meg egy homályos értelmű jelenetet is ád hozzá öreg szent remetével és egy ifjú, koronáthozó szenttel.

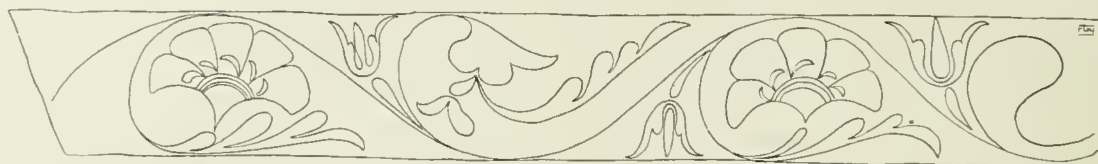

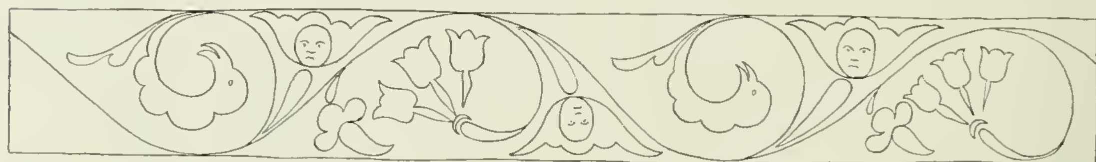
A NOSZVAJI (BORSOD) ÉS HOLLÓKŐI (NÓGRÁD) TEMPLOM ALAPRAJZA (257—258).

Az is jellemző, hogy hazánk nyugati részén, a Stájer határon csupaszképűek az alakok, a szent király is, meg vitézei is, a pogány kúnok ellenben szakálasok; Lászlónak mindenütt szép körszakála van.

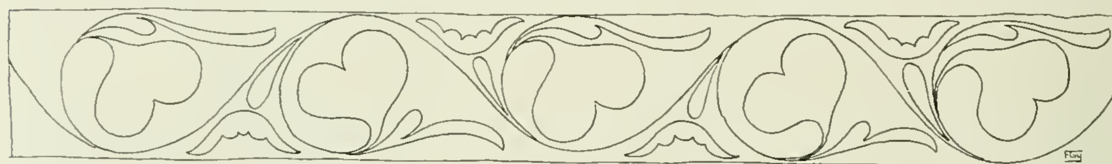
Vajjon elsősorban történelemnek tekintsük-e mindezt, amit ezekben az apró harmincnegyven házas kis falvakban megfestve látunk? Falusi jobbágy-embereknek história nem igen kell: vallás, legenda, mese után áhítozik az ő lelkük . . . Az a nézetünk, hogy e képek mind egy valaha széltiben ösmert, félig egyházi, félig vitézi ének illusztrációi. Nyilván élt valaha falusi népünk körében is valami Szent Lászlóról szóló ének, amihez szeretettel ragaszkodtak s aminek megfestését falun szinte kierőszakolták, holott a városi tanultabb papság nem tűrte: az ének egyes szakaszainak meg kellett egyezniök a ciklus egyes jeleneteivel. Csak ilyen föltevéssel tudjuk megmagyarázni a képek elrendezésében és fölfogásában mutatkozó állandóságot a Mura mellékétől a moldvai határig. Valószínű, hogy olyan lehetett ez az elveszett ének, mint a Peer-codex ránk maradt éneke. A középkori ember lelké-

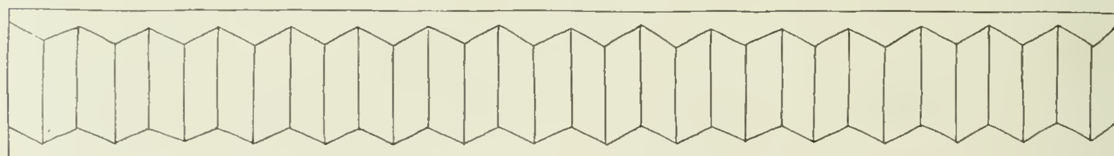

Fábián Gyula

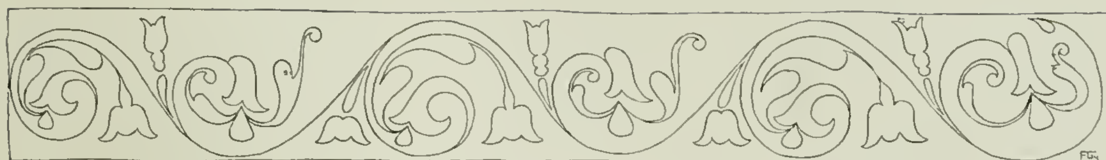

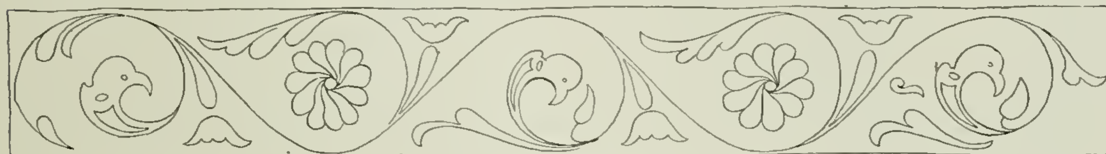

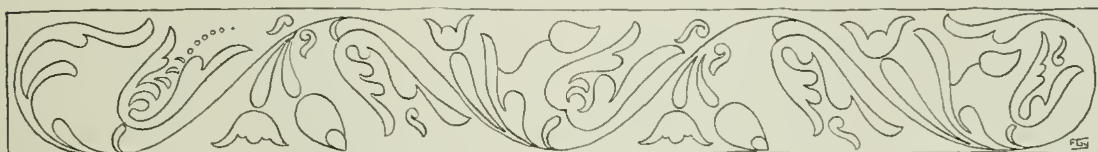
Fábián Gyula

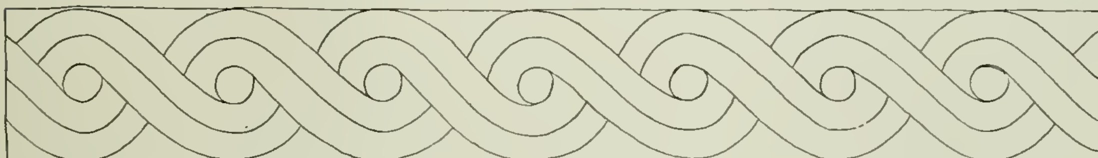

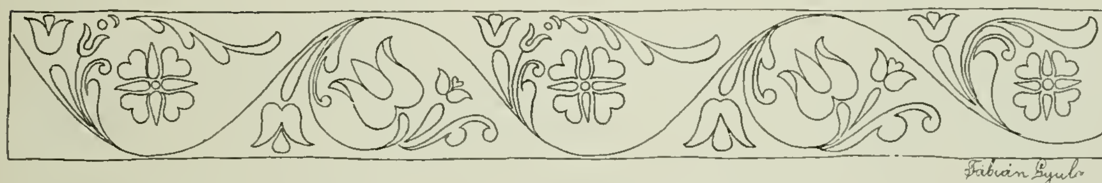
A SZENTPÉTERI (NÓGRÁD) TEMPLOM FESTÉSEINEK MINTÁI. (259)

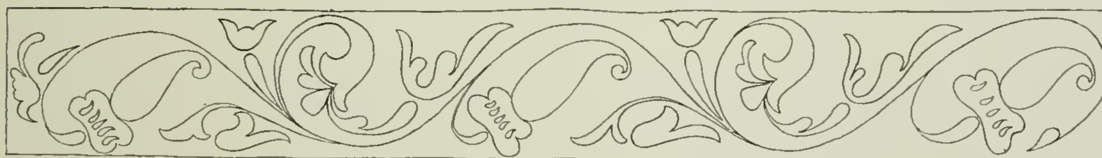

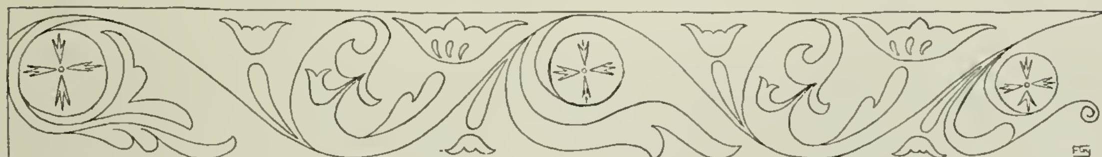

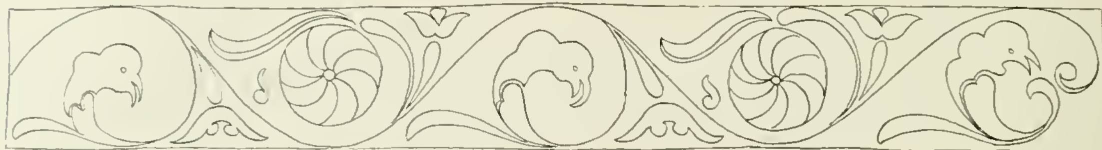

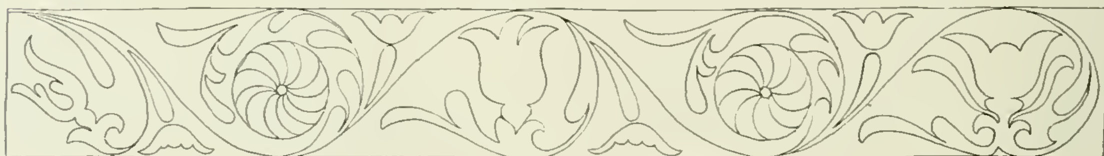

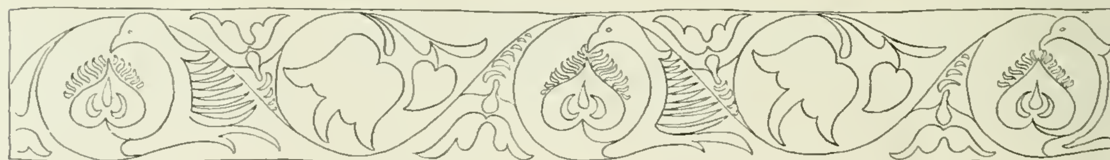
A SZENTPÉTERI (NÓGRÁD) TEMPLOM FESTÉSEINEK MINTÁI. (260)

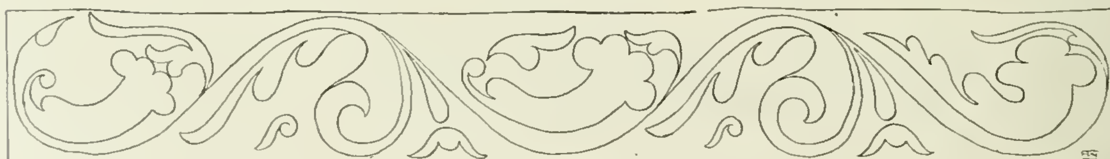

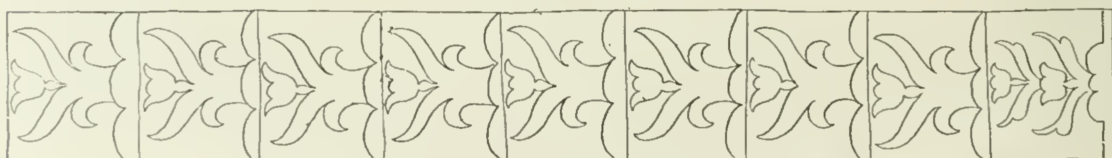

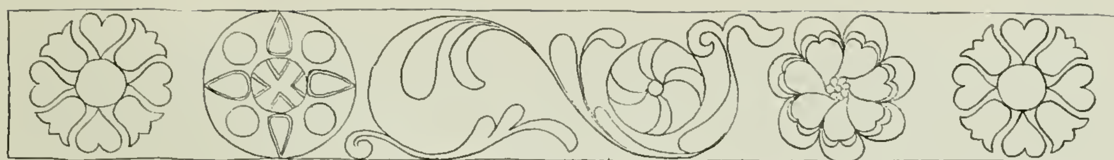

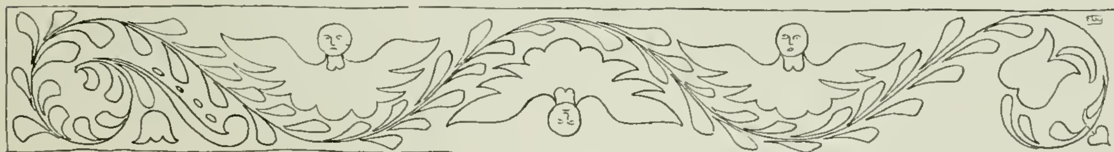

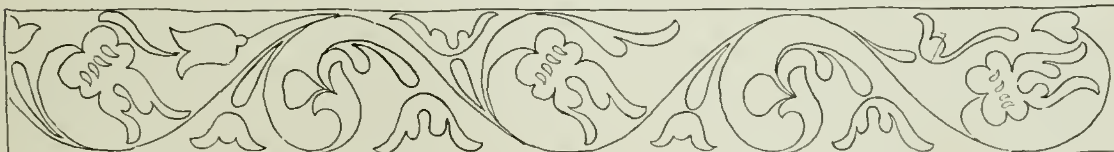

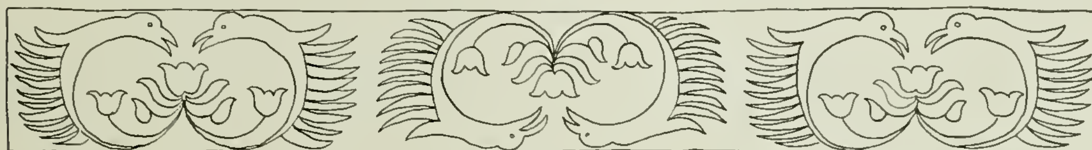

A SZENTPÉTERI (NÓGRÁD) TEMPLOM FESTÉSEINEK MINTÁI. (261)

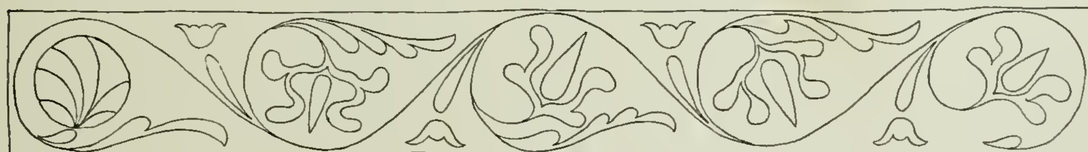

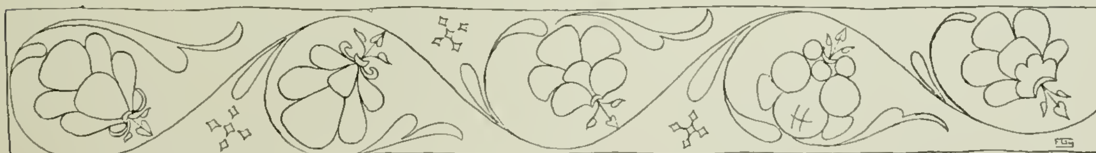

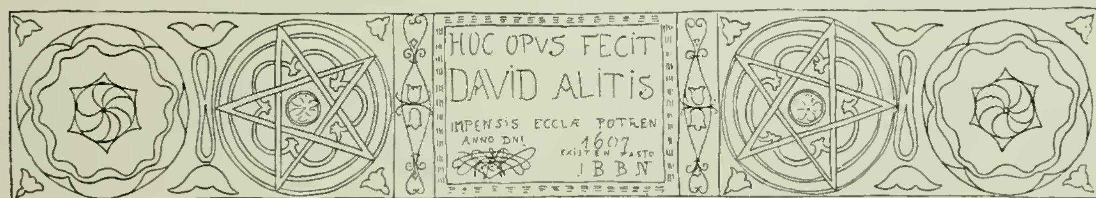

A SZENTPÉTERI (NÓGRÁD) TEMPLOM FESTÉSEINEK MINTÁI. (262)

ben a szentség és a vitézi bátorság fogalmai különben is össze voltak forrva. Hogy mikor keletkezhetett ez az ének? Azt hisszük, hosszú idő elmulhatott, amíg kialakult s kerekded lett; módosulásai is lehettek, de kétségtelen, hogy több nyelven énekelték, mert Vitfalva tót volt a középkorban is, Bántornya pedig vend.

Képíró mestereinknek is csak az a céhe föstötte a cserhalmi ütközetet, amelyik legközelebb állott a néphez: a falképfestő céhek, a mi *primitivjeink*. A táblafestők, a külföldet járt mesterek sohasem föstöttek ilyet, mint ahogy egész művészi szellemük, tudásuk más, mint a falképfestőké.

Városi papok se igen tűrhették ezt az ábrázolatot a templomban, legalább is nincs egyetlen városi templom, ahol meglelnők.

Van e képeknek oly érdekessége is, ami minden magyar embernek szívéig ér.

Nagy eszme nyilatkozik meg a szent király tetteinek, vitézkedésének tiszteletében: a közös nemzeti hős önfeláldozásának, bátorságának, az ő szent voltának megbecsülése; lovagiasságát és istenfélelmet magasztaló énekek zengték országszerte. A Székelyföldön, a Szepességen, a vendségen meg a szebeni szászok nagy templomában, megvan ott is a király álló középkori képe, és mind, akik magasztalták: a *magyar király*, mindnyájuk királyának lelki nagyságát énekelték.

Falusi templomok falképei csak maradtak ránk, ha mindjárt mész alatt is, de a templomhajók középkori föstött deszkás mennyezetei bizony sorra elpusztultak a *palócságon*. Nem is maradt meg ilyen itt, csak kettő: az egyik a liptómegyei Szmrecsányban, a másik Gógánváralján, Kisküküllő megyében; ezek is a középkor legvégéről, a XV. század utoljáról valók. Hogy mennyi népies díszítőforma veszhetett el azokon a tönkrement mennyezeteken! Szú meg tűz pusztította el a legtöbbjét.

Föstés volt a középkori templom külsején is, de azok nem bírták ki a mi éghajlatunkat. A falu felé néző oldalra, nagyban, olykor szinte kétszeres életnagyságban föstötték meg a Szent Szüzet, vagy Szent Kristófot, sőt Petőszinnyén (Abaujban) Szent Ilona császárnőt. Ez utóbbi templomon, kívül a párkány alatt, föstött ornamentális díszítés nyomai is látszanak. Ilyen külső kép délen, bévül a palócságon nem maradt, csak északi határán a magyarságnak: Kraszkón.

A középkor végével elhal nálunk is a csúcsíves művészet, a stílus, mely mély nyomokat hagyott népünk művészetében is — és hosszú, terméketlen korszak következik.

A renaissance kor virradásának művészete, az olasz művészet — amit szinte időnek előtte, még a kései gothika virágzásának idején, plántál ide Mátyás királyunk — kevés nyomot hágy palóc templomainkban és egyátalán az egész országban. Olasz renaissance templom nem is épül ekkor az országban, legföljebb kápolna (Esztergomban a Bakácskápolna) vagy előcsarnok (a gyulafehérvári dómban), meg egy-egy arkitektonikus részlet, amilyen e vidéken a rozsnyói székesegyház északi kápolnájának a kapuja. A miskolczi avasi református templomnak is van egy kis stalluma, mely olasz eredetű, de távolról sem oly művészi, mint például a nyirbátori református templom stallumai.

A renaissance művészet másik útja mihozzánk Németalföldön át vezetett, felvidéki s erdélyi német polgárságunk hozta be a XVI. század folyamán. Ez a német szellemű renaissance mélyebb nyomokat hagyott a falu művészetében, de ez a hatás csak a XVII. százév folyamán jelenkezik erősebben. A XVI. százév politikai és vallási zavarok terméketlen százada volt; épiteni nem lehetett kedvük, akkor a falusiaknak sem.

Hogy mivé formálódik a falusi katholikus templom ebben az időben, azt Szentsimonban (XIII. tb. 1) látjuk. Az alaprajza még középkori; deszkás mennyezetű hajó és négyzetes szentély a templom, de a hajóban az északi oldalon is van ablak; a szentély keresztboltja már nem bordás; kicsiny tornyocskát is ültettek a nyugati falra. Az egészen kicsiny falusi templom arkitekturája jelentéktelen, ornamentális föstött mennyezeteért kell megbecsülnünk. Mert a föstött famennyezeten a magyar díszítő motivumok dúsan sarjadnak, de ezekről bővebben is kell szólanunk.

Az a négyzetes, rekeszes elosztás, ami a menyezeten látszik, a csúcsíves művészetből származott át templomainkba (a gótikus gógánváraljai menyezet bizonyság erre), de a mi népünk képzelete töltötte meg ornamentikával ezeket a négyzetes mezőket.

Azt a pompás, gazdag művet, (296, 296 *a*) a szentsimoni templom mennyezetét, Lévay István és Comaromy István kegyurak csináltatták 1650-ben, amint az az egyik rekeszbe festett cirádán meg vagyon írva. Az urak irása alatt heraldikus jelképezéssel, de cimerszerű befoglalás nélkül, ott látjuk a bárdot tartó kart, az úri jog jelképét. Mellette a szomszéd rekeszben újra hajlott kar látszik, de ez virágbokrétát tart, így hát írás nélkül is tudjuk, hogy az asszonyt jelenti, valamelyik úrnak feleségét.

Másoldalt, az urak irása mellett, két térdelő angyal a szent ostyát tartja, ettől jobbra pedig avult irás, amiből kitetszik, hogy a község plébánosa Posgay Mátyás vala.

Sok-sok ornamentikával töltött táblán ugorjunk most át a hosszú mennyezet tulsó végére, mert ott is irásos táblát találunk. Könyökben meghajlott három kart föstött egy mezőbe itt a mester s mind a három: bunkós pálcát tart. Már ez a három pálca is hatalom, méltóság jelképe, de még inkább a mindegyik mellé oda festett vitézkötés, a zsinórszerű díszítés. Az írás felvilágosít: «*Mák Miklós, Baly János, Biró Albert akkorbeli birák és polgárok A. D. 1650.*»

Igen becsesnek tartjuk ezt a menyezetet, mert tudtunkkal ilyen naiv heraldikus érzéssel megföstött ábrázolások nincsenek másütt, de meg ornamentikája is szép, noha a rekeszek tölteléke egyenetlen, szinte szeszélyes, nehézkes az aprólékossal, tömött a ritkással, geometrikus hatású rajz a kacskaringóssal váltakozik bennük. A legtöbb mező közepén ott a sulyos tányérrózsa, amit aprólékos díszítés vesz körül. Ennek az ornamentikának a stilusa, ez a magyaros renaissance.

Egyébként maga az egész templom is érdekes példája a palóc falusi szentegyháznak a maga egyszerű voltában. Az oltárok szegényesek, a jezsuita stilus befolyását mutatják, de szeretettel cicomázták fel a szobrokat s gyertyatartókat pántlikával, csinált virággal, ragyogóan tiszták a fodros csipkés oltárterítők, ékes templomi zászlók állanak a falak mellett sorjában, és szép tisztára mosták a templom téglapallóját. Kár, hogy az épitményt lebontásra itélték, mert megnőtt a falu Mák Miklós birósága óta s a füleki basa harácsolóitól sem kell félteni a jószágot már, legföljebb a takarék nyomja a palócot, de viszont sok jó napszámot is kinál az ózdi vasgyár.

A szentsimoni után szépség dolgában a noszvaji (297. kép, XIII. tb.) következnék, de bár ez az épület jelentősebb, régibb is amannál, amint a támasztópillérei és bolthajtása mutatják, még a gótika korában épült, menyezetéről hiányoznak a szentsimonihoz hasonló jelképes ábrázolások. Azért valami szokatlan akad ennek a rekeszeiben is. Az egyiken ekevas meg egyéb vasszerszám látszik, minden irás nélkül. Egy másik kazettában két hattyú lépked egymás után, szép hajladozó ornamentális indák között. Az ornamentikája is más, mint az előbbié, mondhatnók gondosabb rajzú, bár nem annyira eredeti. A súlyos középső tányér-rózsák hiányzanak itten, az ornament növényzet legtöbbje erős középső törzsökből fakad, vagy csigavonalosan hullámzik az indája. Magyaros renaissance ez is.

A 259—262. ábrákon a szentpéteri templom rendkívül érdekes festéseit mutatjuk be Fábián Gyula szivességéből. Szentpéteri község Nógrád megyében van. Kevés lelket számlál. Kedves vidéke jellegzetes nógrádi tájék, dombok váltakoznak szántófölddel, réttel. Kis patakok ezüstösen kigyóznak a makrancos Ipoly felé, erdők, vetések tarkítják a domboldalakat. Megvan ott minden természeti szépség, a nagy hegyek zord fönségességét kivéve. Szentpéteri azonban ma már nem palóc falu, tótok lakják, szomszédja Alsósztregova (Madáchék fészke) szintén tót. De az Ipoly közvetetlen közelségében fekvő falvak már palócok (Tőrincs, Ludány). Tót lehetett már abban az időben is, amikor a templom mennyezete készült. Erre vall a felírásban olvasható — «Potren» — szó, ami Szentpéteri község tót nevezete.

RADISTYÁN (HEVES). (263)

A menyezet piktorja azonban nem lehetett tót. *Alitis* a neve. Ez a név eléggé ismerős Nógrád vármegyében, viselői nagyban emlegetik régi magyar voltukat, szerepet játszanak ma is a közéletben.

A templom ma luteránus hivőké. Hogy mikor épülhetett, milyen pénzen, azt nem tudjuk; sok időt láthatott, az bizonyos. A szentélye gót. Úgy látszik: ez készült meg legelőbb. A hajó hozzá van építve. Még későbbi korban készült el a karzata, melynek építése és díszítése barok s a legkulinárisabb fajtából való. Tornya nincs. Fából ácsolt haranglál) áll mellette, mint ahogy ez más tót községben is van. A legutolsó reparációról tanuskodik a következő latin felírás:

«Padimentum hoc integrum una cum choris reparatum pictumque est Anno 1776 Sub Ministerio Mathias Barányi, Ispectorati Joannis Gyurisch Edituis existentibus Luca Kukucska Sz. Pitriensi, Joanne Kukel zihlanikiensi, atque Martino Benyo Sztracziensi Pingante Samuele Mihalovics, cum Sodalibus Josepho Laczay et Joanne Puchworzky. qui labori quoque hinc immortuus est. Choro tunc præfuit mu Benko.»

Följegyeztük, mert az érdeklődők sok érdekes dolgot olvashatnak ki a nevekből, évszámokból.

Mulatságosnak tetszhetik a fölírás vége, ahol «Samuele Mihalovics, cum Sodalibus» eljegyzik magukat a halhatatlansággal a silány pingálás alapján, amit ott elkövettek. Ne mulassunk azonban a fölíráson, sok mázoló hiszi mesternek magát ma is, immortuitást vindikál magának Mihalovics uram példájára. Az az Alitis pedig, aki a szentély menyezetét pingálta anno 1607, vajjon miért nem dicsekedett művével? Annak lehetett volna rá

oka. Az bezzeg értette a dolgát s az ő mivoltában mester volt. Nem akart valami nagyszerűt csinálni, de épen elegendőt cselekedett ahhoz, hogy ma is megálljunk a menyezet alatt és olyasvalamit érezzünk, hogy nem közönséges ember munkájában gyönyörködhetünk...

A menyezet nagyjából téglalap alakú; keleti oldala le van sarkalva. Hossza 7·43, szélessége 5·30 méter. Egy deszka szélessége 0·31 m, hosszúsága 2·44 m, 47 deszkából áll s mindeniknek díszítése más. A deszkák alapozva nincsenek. Az ornamentumok magára a legyalult deszkára vannak olajjal festve olyan frissességgel, amilyenre példát még alig láttunk; a néhai piktor vagy ács, plajbásszal fölvázolta az ornamentumok foltját és úgy egyszeribe, nagy gyakorlottsággal fösthette meg igen gyorsan. Az olajfesték beütött. Első pillanatra tempera szinekre gondol az ember, de az olajos szélek hamar elárulják az anyag mivoltát. A díszítmények közt van egy pár geometrikus. Olyan, amilyen minden nép iparművészetében föltalálható. Legérdekesebbek azonban azok, amelyeken meglátszik, hogy a mester egyéniségéből fakadtak és szemlátomást rögtönözve vannak.

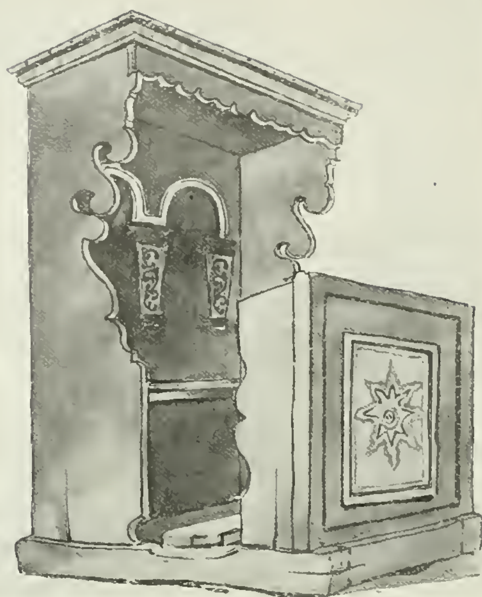
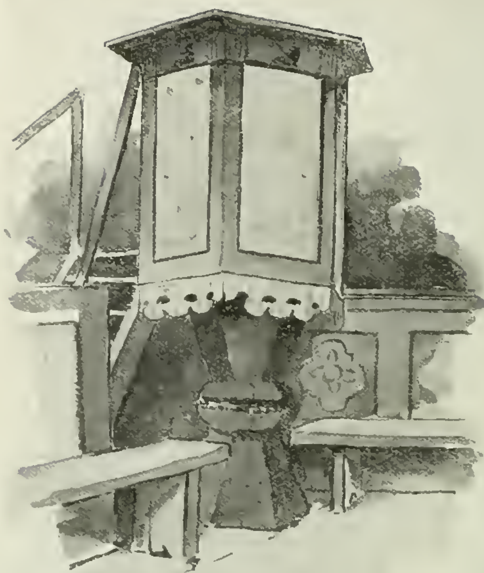

HARANGLÁB RADISTVÁNON (HEVES). (263a)

Minden deszka díszítésének gerince a hullámvonal. Ez tartja össze szervesen a motivumokat. Mindegyik díszítés tehát szalagszerkezetű. Folytathatta volna mestere a végtelenségig is. Egy-egy tagozat befejezettségére nagyon sokat ád. Van néhány olyan ornamentum is, mely szimmetrikus, vannak olyanok, melyek egyszerűen egymás mellé helyezett tagokból állanak. A szerkesztés kezdetleges, de azonnal érthető s áttekinthető.

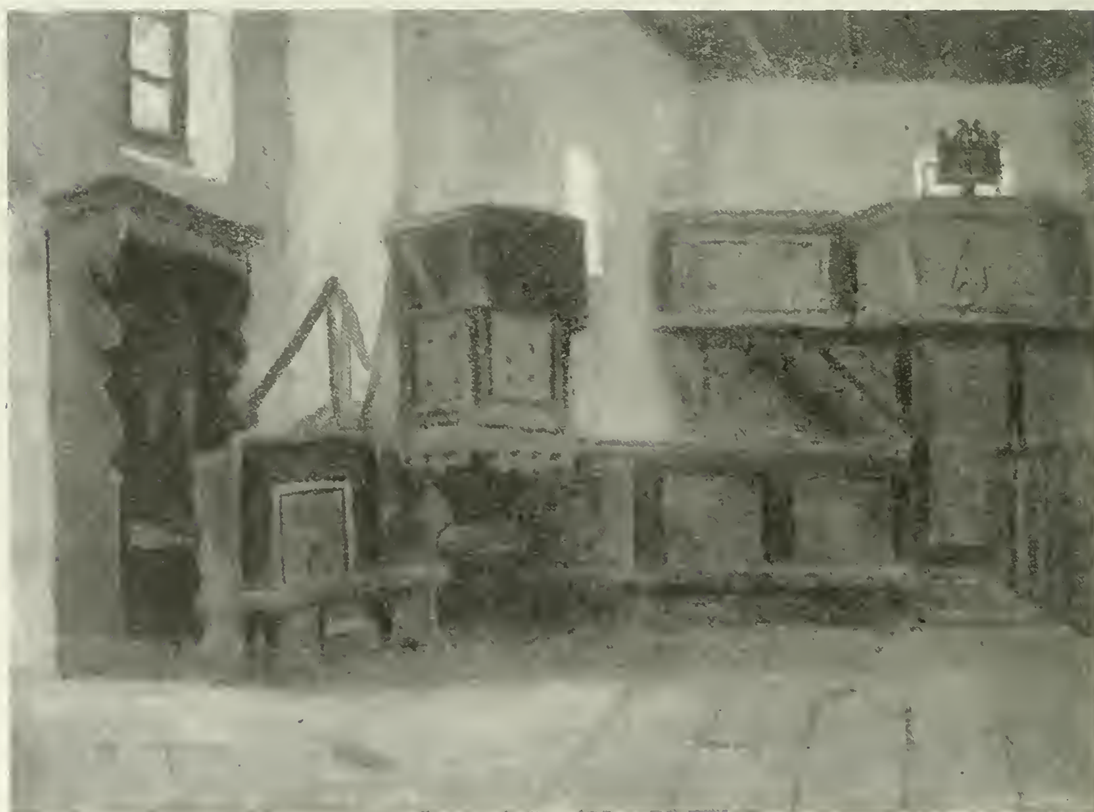
Legérdekesebbek azonban a virág- és levélalakzatok, melyek határozottan egyénieknek látszanak; a motivumok bizarsága azonnal szembeötlik és érdekességüket tüzetes vizsgálat után sem vesztik el, sőt bizonyos raffinériát lelhetünk bennük. A rózsát nem sokszor látjuk. Formái különben legnagyobb részt azonosak a népies formákkal. Ugyanazok a malom-rózsák, mint amilyeneket mindenütt találhatunk a magyar népművészetben. Szereti a tulipánt. Minden deszkáján ott van, sok változatban. Látunk olyan renaissanceos középkori stilusú tulipántokat a legszebben, nagy könnyedséggel alkalmazva, melyek egész természetességgel magyaros rozmaringlevélen ringanak.

Van egy olyan tulipánja is azonban, amilyent még nem láttunk egyebütt. Mintha ilyen tulipántot csak Alitis David szakasztott volna!... Ez az *angyalfejes tulipán*. Szépen képezett tulipánvirágba egy álló ovalist rajzol. Amolyan magyarosan; a virág súlyponttal bír, mint a szűrszabó cseresznyevirágja. Ő abba az ovalisba angyalarcot képzel. Igaz is!... Virágnak kell lenni az angyal arcának, szép tulipánnak.... A remekül rajzolt szirmok közé szemet, orrot, szájat helyez, és senkinek eszébe nem jut azt onnan kivetni. Mindenki jónak találja, ha a tulipántot kedves fejecskének ábrázolva látja.

Nagyon kedvesek azok a madarak is, amelyek benépesítik díszítéseit. Alaposan megstilizált motivumok ezek, szinte élni látszanak a különös virágok között. Mindenféle helyzetükben természetesek ezek a madarak, stilizált voltuk mellett is. Sok helyt csak a madár fejével találkozunk. Ilyenkor úgy bánik vele, mint valami virággal. Nem is lehet egyszerre megmondani némelykor, hogy egyes motivum tulipántot vagy madárfejet akar-e ábrázolni. Érdekesek még azok a fantasztikus virágalakok is, melyeknek eredetével nincs tisztában az ember.

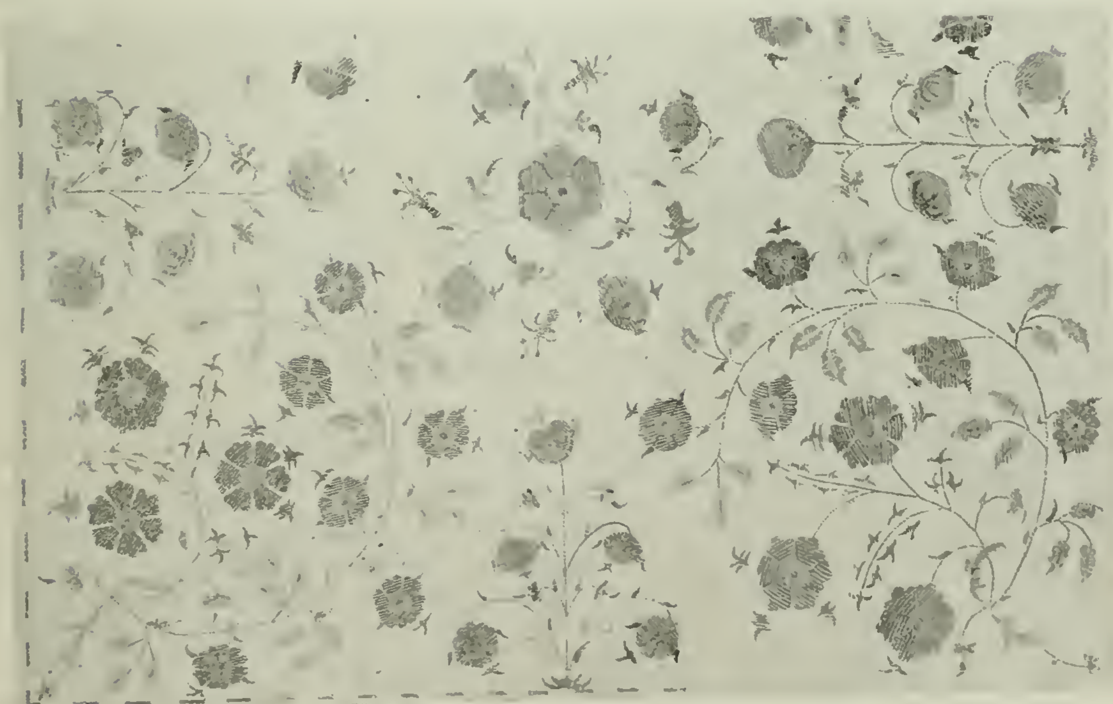
A RADISTYÁNI REFORMÁTUS TEMPLOM PAPSZÉKE ÉS SZÓSZÉKE. (264)

A RADISTYÁNI REFORMÁTUS TEMPLOM. (264*a*)

A BERZÉTEI REFORMÁTUS EGYHÁZ KENDŐJÉRŐL. (265)

A BERZÉTEI REFORMÁTUS EGYHÁZ KENDŐJÉRŐL. (266)

Az egész menyezet összhatása tarka. A hullámvonal, a lendülettel kezelt levél- és virágformák azt bizonyítják, hogy a mester nagy tehetség volt, aki játszott azzal a formakincscsel, amelyet megszerzett. Általánosságban nemes tónusa van az egésznek, de erősen uralkodik rajta a mester egyénisége.

A református templomok között — Gróh István szerint — legkedvesebb a radistyáni, minden szegénysége s egyszerűsége mellett is. Fala fehér, menyezete rekeszes, szép zöldre festett, amit vörös lécek osztanak el. Színes mező, kék, kevés sárgával meg vörössel a templomi székek eleje, a karzat a zsoltáros táblával, meg a cifrán metszett papi szék. Csak a prédikáló szék tömzsi talpát mázolták haragos vörösre, hanem fölül az oldala zöld, meg kék ennek is, amikre csillapítóan borul a barna szószékterítő.

A BERZÉTEI REFORMÁTUS EGYHÁZ TERÍTŐINEK HIMZÉSEIBŐL. (267—268)

A bájos kis kálvinista templomok közül mutatjuk be még a kondóit meg a lőkösházit. Hegyen épültek, mint a radistyáni. (VII. tb.)

A serkei (XIII. ta. 3.) már más, síkon épült, de nagyobb és szépen megépített mordgangos körfolyosós tornya büszkén tekint szerte a Rima völgyén. Biz ez nagyon elég a serkei módos gazdáknak, akik ugyancsak vigyáznak, hogy birtokuk együtt maradjon. Kevés itt a gyermek, de bezzeg a szomszéd Coburg uradalom cselédlakta majorjaiban csak úgy hemzseg az áldás . . .

Emlékezzünk meg végül a sikátori szép kerek templomról. Külsején kedves a nagy kúpos tető, a gazdagon tagozott tornyocska.

Különálló harangtornyokat, fából, kivált a kálvinisták építettek szépeket. Legérdekesebbnek tartjuk a radistyánit, aminek körvonalain erősen érzik az a moszkovita stílus.

amit a mi lejjebb húzódó ruthén népünk révén ismert és kedvelt meg a magyar (263). Nagyon szép a miskolci avasi templom haranglábja is; az uraji meg a körtvélyesi már egyszerűbbek.

A templomi bútor is a XVIII. század stilusának hatását érezteti. A templomi székek eleje rendesen festett s olyiknak az ornamentikája eredeti és magyaros. A templomi székeknek oldallapja szintén kanyargó vonalú, még akkor is, ha nagyobb mennyezetes papi széket készitenek, amilyent (264*a*) a radistyániak csináltattak papjuknak a XIX. század első felében. Máskor a szószékek épitésénél kőből faragott formákat utánoztak, másoltak. Ugyancsak Radistyánban például a prédikáló szék (264) alja két, heggyel egymásnak állitott csonkakúp, amit nehéz övtagozattal kötöttek össze, mert bizonyosan láttak valaha ilyent kőből. A szószék mellvédjének alján körülfutó lécet cifra hullámos vonallal látták el.

Mindez pedig félteni való nemzeti kincs! Nemcsak a kehely, nemcsak az úrasztali teritők, de a templomi székek, a harangláb, a zsindelyből való toronysisak, meg a templomkerités is! Mert a régi kelyhekre, edényekre a pénzes régiségkereskedő vadászik csak, a himzésekre a kupec, a többit pedig elpusztithatja könnyen az oktalanság, paraszti ujitásvágy, közönyösség, jobban mint a tűzvész. Nagyon de nagyon sok félteni valónk van.

Mindezeknek szeretetteljes megbecsülésére intsen e könyvünk.

*

Ez a vidék egykor a magyaros himzés klasszikus hazája volt, misem természetesebb tehát, mint az, hogy asszonyok és leányok ügyeskedésük szépséges termékeivel a templomokat is megajándékozták. A falu leányai az oltárt virággal diszitik, a szentek szobrai előtt elmaradhatatlan virágtartó soha nem áll üresen. Különösen a Szüzanya szobrának vagy oltárának fölvirágozásáért valóságos versengés folyik. Nem egyszer a plébános úr kénytelen igazságot szolgáltatni, kit illet az elsőség.

A régi himzéseket különösen a protestáns templomok becsülték meg és őrzik nagy kegyelettel. Egyikmásik templom valóságos kis múzeuma a régi himzéseknek. A ragályi református egyház értékes úrasztalteritőt őriz a XVI. és XVII. századból; Csetnek eklézsiája különösen gazdag.

A MISKOLCZI REFORMÁTUS EGYHÁZ HIMZÉSEIRŐL. (269—271)

Keletre ismét, a háromszögletes pelsőczi nagy hegy fensikjának északkeleti csücskén, jobbpartján a Sajónak, Berzéte községe fekszik, szerény kálvinista eklézsia, tőle meg nem messze leánya: Kőrös, behuzódva egész a nagy hegy lába alá. Ez a két gyülekezet leggazdagabb azon a vidéken himzésben és egyházi edényekben. Ezt választottuk tehát ki, Berzétét leányostól, hogy bemutassuk gazdagságát (265—281).

Magáról a templomról kevés a mondanivaló: csúcsíves épület, bordás boltozatú, szögletes szentélyű s csak valamivel tágasabb, mint a többi gömöri középkori falusi templom.

A GÖMÖRSZKÁROSI REFORMÁTUS EGYHÁZ URASZTAL-TERITŐJÉNEK HIMZÉSE. (272)

Az épületnek kevés köze a népművészethez, de himzett kendőinek annál több. Ezek közül 1665-ből való a legrégibb, (276) amit az írás szerint Topos Judika csinált. Abban az időben már eldőlt a küzdelem, amit két nagy világstílus, a renaissance és az izlám vívott meg egymással a mi népi művészetünkért, hogy a maga körébe vonja azt, odakapcsolja, bár csak lazán, anélkül, hogy vazallussá tenné. Kelet művészete lett a győztes. A renaissance ornamentika, amelynek elve, hogy középső erős tőből, vagy tengelyforma szárból kétoldalt sarjaztassa ki az ágakat és vezesse nagy kunkorodásokban kétfelé, hogy megtöltsék a teret egyenletesen, szabályosan akár széltében, szalagformában, akár másképp. Ez az elv nem látszik meg a berzétei himzéseken. Különálló virágbokrok kerültek ezekre a kicsi négyszögű kendőkre, ágas-bogas szárúak vagy csiga módjára megkunkorodó indájúak. Akárcsak a késői arab díszítő művészet díszítményei; rendesen négy nagyobb bokor a kendő négy sarkára, koszorú a közepére és ha még hely marad, egy-egy virágszál a közbülső térre, a szegés mellé. Való igaz, hogy bizony e díszítések ize orientális: az indák, a kacsok, levelek, a kelyhes vagy szegfűformájú virágok, meg gránátalmák egybeállítása keleties, — de azért magyar ornamentika ez minden izében. Amit átvett a nép a keleti művészetből, az csak a maga egyéniségének megerősítésére szolgált. Nem másolások ezek. Topos Judika kendőjén egyetlen kettősvonalú szár tartja a csipkés szélű leveleket, amiknek rajzán erősen meglátszik a perzsa hatás, de a nagy, almaforma virágok belsejébe szívet is himzett Topos Judika ügyes keze.

A kor szerint másodiknak következő kendőt Serédi Zsófia himezte az eklézsiának. Beleírta nevét és az évszámot a középső koszorúba: 1695. Szép pirossal, meg aranyszálakkal himzett, háromágú virágzat van ennek is mind a négy sarkában, — tulipán, meg gránátalmák, de négy kisebb, ugyancsak háromágú virág jutott a közökbe is. Úgylátszik, akkor is ugyanolyan volt az állapot a Rozsnyó alatti falvakban, mint ma: Berzéte meg a többi község szorosan a Sajó mellett és azon alul, mind kálvinisták. Hozzájuk húzott Serédi Zsófia szíve. A többi község pedig a szilicei fennsík északi lejtőjén, Jólésztől Dernőig, köztük maga Krasznahorka is, merő katholikusság. Odabent meg, Rozsnyón a városban, a kiszorult katholikusság küzdött erős lutheránusokkal, de a város népe magyar volt, a tanács jegyzőkönyvei is magyarul vannak írva. Csak egy századdal később, Mária Terézia korában kellett megérniök egy erős tót bevándorlást, ami egy-két évtizedig némely céhet eltótosított, például a mészárosokét, akik szép tót felírású

A GÖMÖRSZKÁROSI REFORMÁTUS EGYHÁZ URASZTAL-TERITŐJÉNEK HIMZÉSE. (273)

kancsót készíttettek céhük számára, 1770 táján. Végre magyar lett megint a város, mint amilyen azelőtt volt, a XVII. században. De kiállotta az erős tót bevándorlást más magyar város is, nemcsak a szélen fekvők, mint a palóc Rozsnyó, hanem olyan, mint például az Alföldnek néző Gyöngyös, ahol ugyancsak külön tót katholikus egyház alakul a XVIII. század derekán és tót templomot is építettek. Ekkor tótosodott el Kassa, s a magyar falvak Sárosban Abostól fölfelé.

A GÖMÖRKŐRÖSI REFORMÁTUS EGYHÁZ URASZTAL-TERÍTŐJE. (274)

De térjünk Berzétére vissza. A következő kendő, kor szerint, *Nemes Fulo Máriáé* (302). Ezt az írás szerint: a berzétei Ecclesiának, az Istennek ditsőségére adta 1701-ben, meghimezvén ezüst- és aranyszálakkal a négyszögletes kis kendőt oly módon, hogy ez az írás a maga nevével szegést formáljon a kendő szélén, a négy sarokra meg csigás indájú virágot varrott, aminek szárából apró virágok, levelek erednek, magját pedig gránátalmára emlékeztető virág képezi.

A többi himzésen évszám nincsen, azt sem tudjuk, kinek a munkája, hanem a stílus, az ornamentika közös emezekkel, úgy, hogy bizonyára 1700 tájékáról való valamennyi, vagy inkább régebbiek. Kettő közöttük, az egyik zölddel meg arannyal varrott, a másik kékkel és arannyal, egészen olyan, mint Nemes Fulo Mária kendője, csigás indák vannak ezeknek a sarkán is, csak a virágforma más rajtuk.

Még három himes kendőről kell megemlékeznünk ennek az eklézsiának úrasztali holmija között; mindegyiknek díszítése erősen keleti izű. Egyiknek a nagy sarokvirágja — mert négy sarokvirág, és négy, a szélre állított kisebb virág ennek is a dísze — olyan, mintha keresztülmetszett alma vonala szerint igazodnék a díszítmény szára; a külső kettős vonalat apróbb kisarjadzó szegfű ékesíti s egy nagyobb virág ott, ahol az alma kelyhe nyílott egykor; apró keresztvirágzat tölti meg belét, a magvak házának helyét. Van olyan kendő is, amelyiken a négy virágos galy elborítja a vászon mezejét, negyedrészét foglalván el mindegyik s úgy áll valamennyi egyirányban nem a középpont felé nézve, hanem fölfelé; mintha függő kendőnek használták volna egykor és ehez alkalmazták díszítését.

A berzéteiek kendője (265) nyolcszögletes, afféle lemetszett sarkú négyzet; töltelékе elborítja a kicsiny kendő egész mezejét és stílus dolgában annyira keleties, hogy szinte aligalig fogadhatjuk a magyar munkák sorába; négy kisebbik oldalán négy szegfű sarjad és áll keményen, befelé irányulva mindegyik; ezeket két-két perzsaszabású levél fogja be, boltozat-

A GÖMÖRKŐRÖSI REFORMÁTUS EGYHÁZ URASZTAL-TERÍTŐJE. (275)

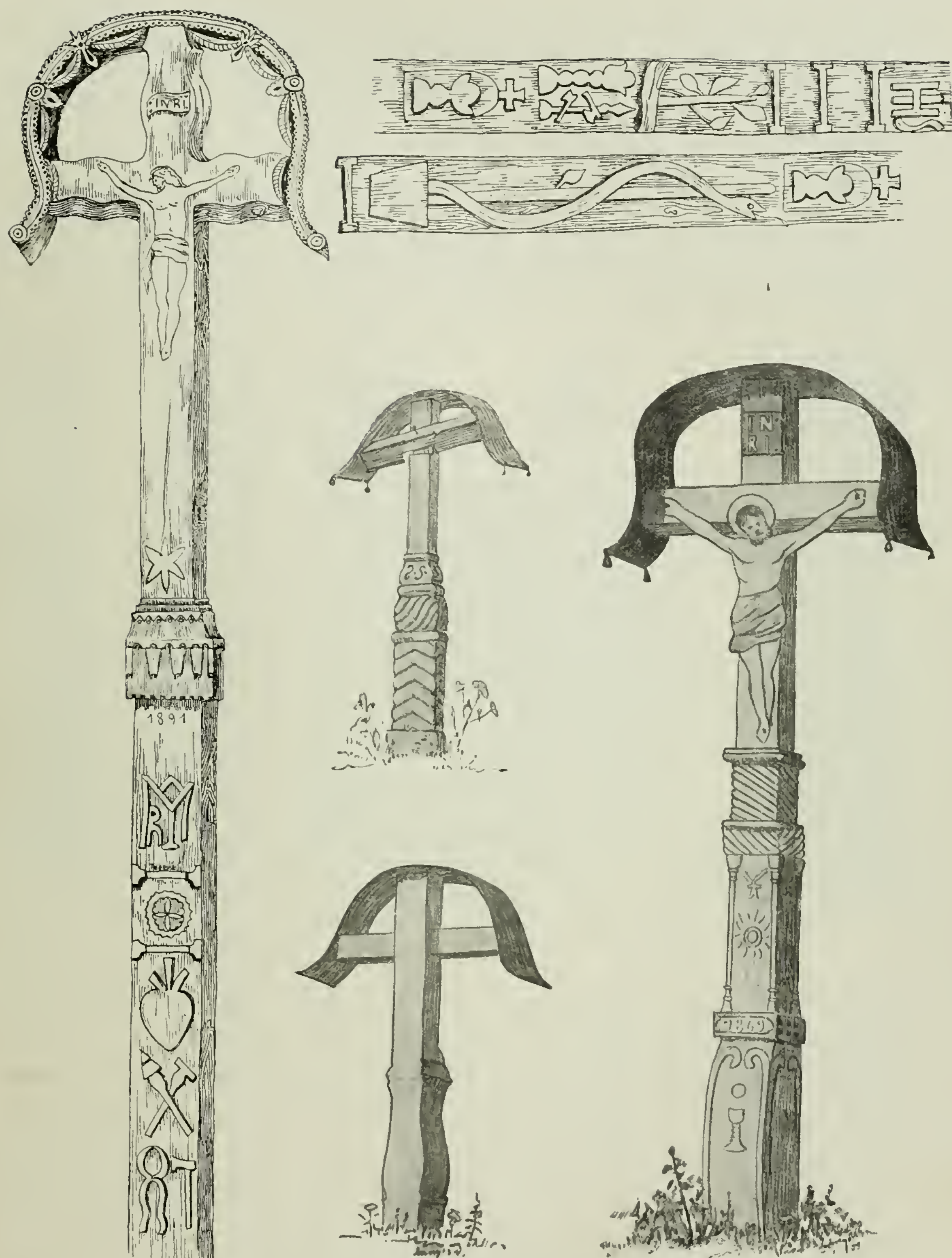
formára borulván a négy szegfű fölé; ugyancsak szegfű kerül a középső kerek gyűrűs térbe is. Ezek perzsa motivumok mind, csak a maradék helyet szórta teli lazán, készítője magyarosabb virággal.

TEMPLOMI HIMZÉSEK. (276—281)
1, 6, 7 Berzéte; 2, 8 Gömörkörös; 3. 4, 5 Gömörszkáros (Gömör).

Nem annyira perzsás egy nagyobb kendő, (266) ami bár ugyancsak teli van álló meg kunkorodó indákkal, ezek az indák, a belőlük sarjadzó levelek mégis ritkásan borítják el a fehér mezőt.

A Balogvölgyében legfölül, már szinte a tótság közé ékelődve áll Gömörszkároson egy kicsiny, református eklézsia. Hogy ez a gyülekezet régi, hogy a XVII. század óta állja

ÚTSZÉLI KERESZTEK. (282—285)

Diósjenőről, fent a kereszt oszlopának alja; 2, 3, 4, Felsőhangony községből (Gömör).

helyét, azt himzett kendői (272—273, 276—281) igazolják, amik nem ifjabbak, mint a berzéteiek, meg a gömör-körösiek. Stílusban és elosztásban is egyeznek azokkal a kendők, sarkokba helyezett virágos gallyak ékesitik mindegyiket. Ötnek a díszítését mutatjuk be, megannyin kedvesen rajzolt bokrok, kisebb-nagyobb virágok, amiknek formái e kor népies ornamentikájának legbecsesebbjei közül valók.

Bizonyára nemes asszonyok kezemunkája ez a himzés mind.

Sajátságos, hogy XV. Lajos korának stílusa, Mária Terézia rokokója, amit annyi falusi templomban láthatott népünk, nem termékenyítette meg a himet varrók fantáziáját. Talán a himzés divatja fogyatkozott, talán becsületje lett kevesebb tűvel formált aprólékos díszítésnek a selyem, s az arannyal áttört francia brokátok között, amik akkor váltak ismeretessé igazán a templomi ruhákon, de alig találunk rokokó izű, népies himzést. Pedig tetszett ez a stílus népünknek, befogadták az asztalosok, a templomi karzatok faragói, templomi fa-menyezetek festői, kivált pedig a butorkészítők, elannyira, hogy az, amit ma népies bútornak mondunk, a szék és a nyoszolya, tulajdonképp népies rokokó az mind, nemcsak itt minálunk, de fönt a németföldön, messze Cseh- és Szászországban is.

A BERZÉTEI REFORMÁTUS EGYHÁZ ÓNEDÉNYEI. (286—287)

Rokokó himzés alig akad, pedig ez a művészet annak idején a kompozicióbeli szabadság révén terjedt, szinte fölszabadulás volt a renaissance stílus arkitektonikus kötöttségeiből, — himzésben, díszítő festésben a legszabadabb naturalizmust kívánta, buján ékeskedvén összefűzött bokrétákkal, laza füzérekkel. Ezeknek virágjai természethíven voltak ábrázolva. Elmult XV. Lajos stílusa, megjött rá XVI. Lajosé, s annak nyomában az empire: a mi népies himzésünk ereje pedig, mintha elapadt volna. Bizonyára dúsan díszítette a nép akkor is a maga holmiját, köntösét, szöveteit, de ezekből nem maradt semmi, mert a népies munka élete nem hosszú. Himzett szűr, himzett suba, asszonyi főkötő nem igen él hosszabb időt egy-egy emberöltőnél, elszakad, rongy lesz s elhajítják kegyelet nélkül. Igy hát alig ismerjük e kornak igazi népies ornamentikáját, az pedig, ami reánk maradt, a bársony úrasztali terítők, a szószék elejére való takarók, oly silányak, hogy közölni sem érdemes belőlük. A szőlő s a kalász adja ki ezeknek szegését, koszorúit, szimbolikus növények, a kenyér és bor jelképei, természetutánzóan megformálva.

A mult század első harmadából valók azok a mustrakönyvek, amiket szűcsök írtak egybe vagy szűrszabók.

Ez az ornamentika bezzeg művészi jelleg dolgában meglehetősen külömbözik a kétszáz év előtt himzett templomi kendők ornamentikájától, nyoma kevés van benne a perzsa hatásnak, — egyenesen, változtatás nélkül átvett perzsa elemeket legalább nem lelünk benne

nem gyöngéd, nem laza, hanem színes, erőteljes, tömött sűrű bokrokban jelenik meg népünk ruházatán, a szűr hátulján, a suba tányérján; szabályszerűen jelentkező himes folt, aminek indázata s virágjai lehetnek külömbözők, de helyes a tömöttség foka mindig, szinte hibátlanul.

Sajnálnunk kell végtelenül, hogy e népies díszítésnek multját nem ismerjük, pedig régi lehet ez nagyon s bizonyára más volt már évszázadokkal ezelőtt is ez a himzés, mint az, amit urak csináltak maguknak, a drága prémeket hordozók, akik nem takaróztak birkabőrbe, meg a szűrposztó darócába. A templomokba csak az uri ornamentika jutott be, az igazi népies himzések, a férfi-kéz varrotta szűr- és subaékességek elpusztultak.

Himzésben, a nők teremtette ornamentika e legkedvesebb fajtájában, aránylag gazdagok vagyunk; nagyon régi népies himzések ugyan nem maradtak reánk; amit a középkor hagyott meg, sekrestyebéli dolgokat, papi ruhákat, az kívül áll népies művészetünk körén,

ÚTSZÉLI KERESZT DÍSZÍTÉSEK. (288—293)
1 Őrhalomról; 2 Dacsókeszről; 3 Maczonkáról (Heves); 4 Héhalomról.

pedig sok van belőlük, kivált az esztergomi kincstárban, de másütt is. El kellett következnie a renaissancenak, nem is a kezdő renaissancenak, hanem a XVII. századinak, el a törökök közvetítette mohamedán művészetnek (mely két nagy művészi irány ütközőhelye itt volt hazánkban, kezdvé Erdélytől föl a bányavárosokig), amíg végre meg lett a magyaros templomi himzés, az úrasztali kendők, kicsiny protestáns templomok máig őrzött ékességei.

Miskolcz Város Története cimmel Szendrei János öt kötetes munkát írt s e mű mintául szolgálhatna a hazai monográfia-íróknak; kitünő érzékkel látja meg a multnak ama emlékeit, amelyeket a népies kisipar, a magyaros izlés teremtett. A könyv a miskolczi egyházak történetéhez a következő becses adatokkal szolgál:

... A miskolczi asszonyok a férfiakkal vetélkedtek az úrasztalának megajándékozásában és feldíszítésében. Számos magyar stílű díszítményekkel, színes selyemmel s arannyal és ezüsttel himzett tulipánokkal és gránátalmákkal kivarrott úrasztal terítő és áldozó

kendő maradt e korból az egyház ládájában, melyeknek kegyeleti értékükön felül ma már a hazai iparművészet történetének szempontjából is becsük van (269—273). Himzések és egyházi edények általában borítva vannak kegyes feliratokkal. Így olvassuk az egyiken: «Erdélyi Erzsébet, a miskolczi sz. eklésiában először járulván úrasztalához, e kisded ajándékkal tisztelé az urat édes anyja az Erdélyi István uram özvegye, Nemes Bornemissza asszony kegyes oktatásából, munkás szeretetiből, jószágok az urral való közléséből, el ne felejtkezzetek: mert ilyen áldozatokban gyönyörködik az Isten. Szabad akaratból áldozzál, mert a jókedvű áldozót szereti az Isten és az ő jótéteménye megmarad örökké. Anno 1754.»

Kétségtelen, hogy az ipar termékei, nevezetesen a festett ládák, a kivarrott subák és cifra szűrök, a szironyos börmunkák s a virágos butykosok, korsók és tálak révén jutott a keleti ízű magyaros ornamentika a nők kezére, a ruházat és házi tűzhely feldíszítésére való himzések és varrottasok utján. A XVIII. században ez a művészet is magas fokon állott nálunk. A református egyház buzgó asszonyai szebbnél szebb himzésekkel, színes selyem, arany és ezüst virágoktól csillogó terítőkkel borították be az úrasztalát. Ilyenek: az a színes selyemhimzésű terítő, melyet 1704-ben Lakatos Istvánné himzett az avasi református templom részére, továbbá más három színes himzés 1771 és 1772-ből, egy ugyancsak a XVIII. századból való világossárga selyemterítő, arany és ezüst szálakkal kivarrott, stilizált tulipánok és gránátalma virágokkal s a következő selyemmel varrott följrattal: A: N: Miskoltzi: R: A: sz. Ekl: Szán: N: N: Kis Imre úr özvegye N: N: Igmándi Sára: asszony varratta; egy másik világoskék selyemterítő szintén arany és ezüst fonalú himzéssel, tulipántokkal. Felirata szerint Bánó Mihály készítette 1771-ben. Végül egy szintén világoskék selyem úrasztal-terítő színes selyem himzésű szegfűk, epervirágok és tulipántokkal, mely felirata szerint, 1751-ben készült.

A 292—293. rajzon a bánorváti református úrasztali terítők sarokhimzéseit mutatjuk be, melyekkel gyöngéd kezek 150 évvel ezelőtt ajándékozták meg a templomot.

A miskolczi egyházak gazdagok ötvösremekekben. A református egyház kincstárában 1663-ban készült aranyozott ezüsttál, a XVII. századból való kókuszdió-serleg, pompás úrvacsoratálak, ezüstből készült áldozópoharak, kehelytálcák vannak. Egykori följegyzés szerint az egyik tárgy: «egy igen ékes formájú tiszta ezüstből öntettetett, arannyal megfuttattatott és jeles virágokkal superinscriptiokkal megpréseltetett tál». Ezeket a virágokat az ötvösök magyaros modorban alkották. Van ott még egy áldozáshoz való kanna is, födelén tulipántos gomb. Sokszor az ónedények is érdemesek a kutató figyelmére (286—287).

A népies művészkedésnek sok tér jut az érvényesülésre azokon a nagy kereszteken, amelyeket a nép hálája, buzgalma vagy áhitata emeltet a falvak utcáin, a dülőutak mellé s a temetőben, rendesen a kapuval szemben.

A keresztek megfaragása nagy feladat elé állítja a nép emberét. A kereszt is az egyház művészete, azt szolgálja — s a nép emberének, itt elő kell vennie minden tudását. Igaz, megosztja a dicsőséget rendesen a városbeli mesteremberrel. Kell hozzá bádogos, aki kimetszi az Üdvözitő testét, megfösti és díszes bádogszalaggal befogja a kereszt három ágát felül patkóformában, de a munka java mégis csak a faragóé. Az anyag: fagerenda; a forma: megnyult henger, — a díszítések elosztása tehát nagyjából ugyanolyan, mint a guzsalyszárakon, furulyán, pálcán, de ezeken itt arkitektonikus tagozás is kivánatos, meg erősen plasz-

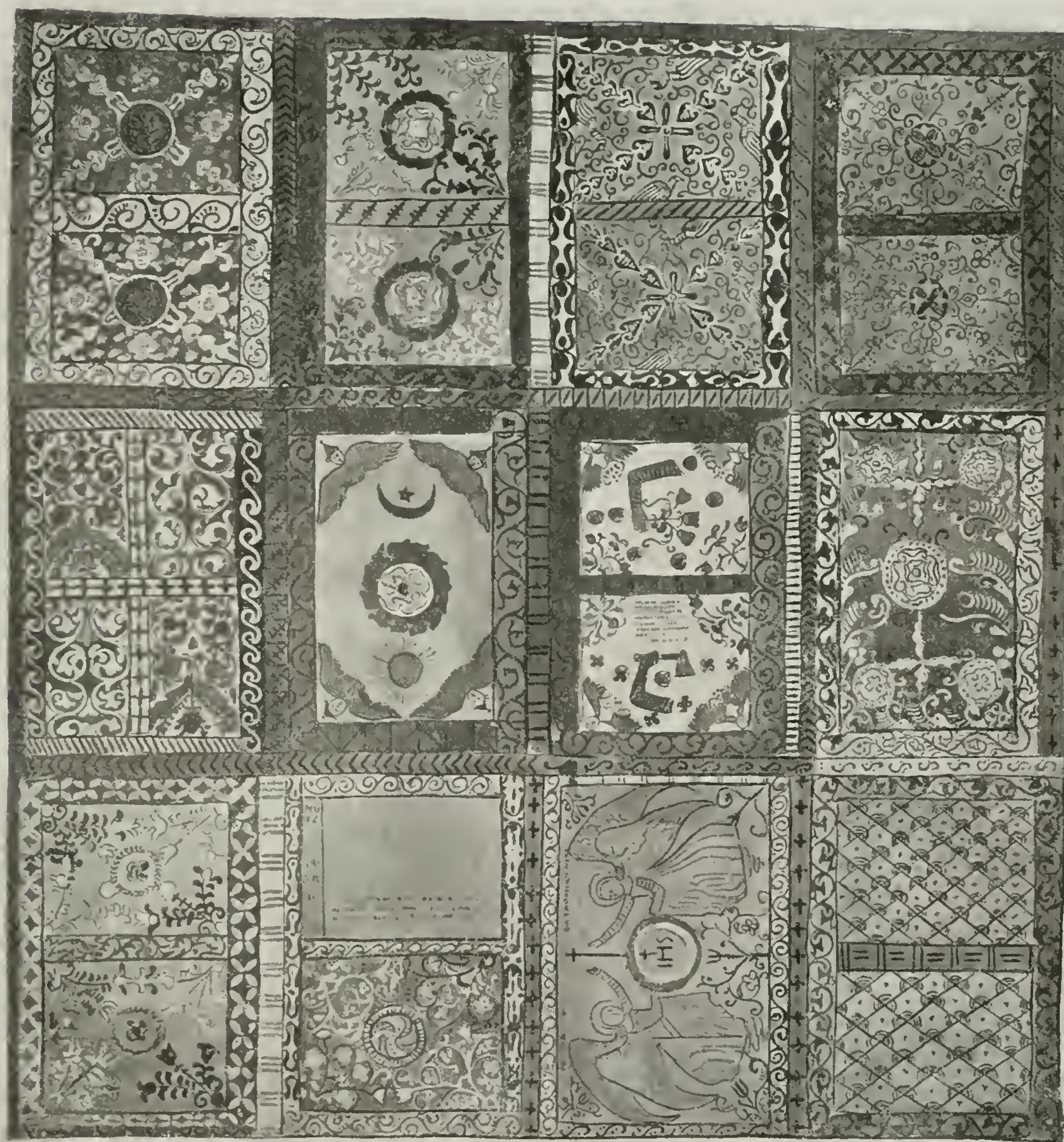
URASZTAL-TERITŐKRŐL, BÁNHORVÁTI. (294—295)

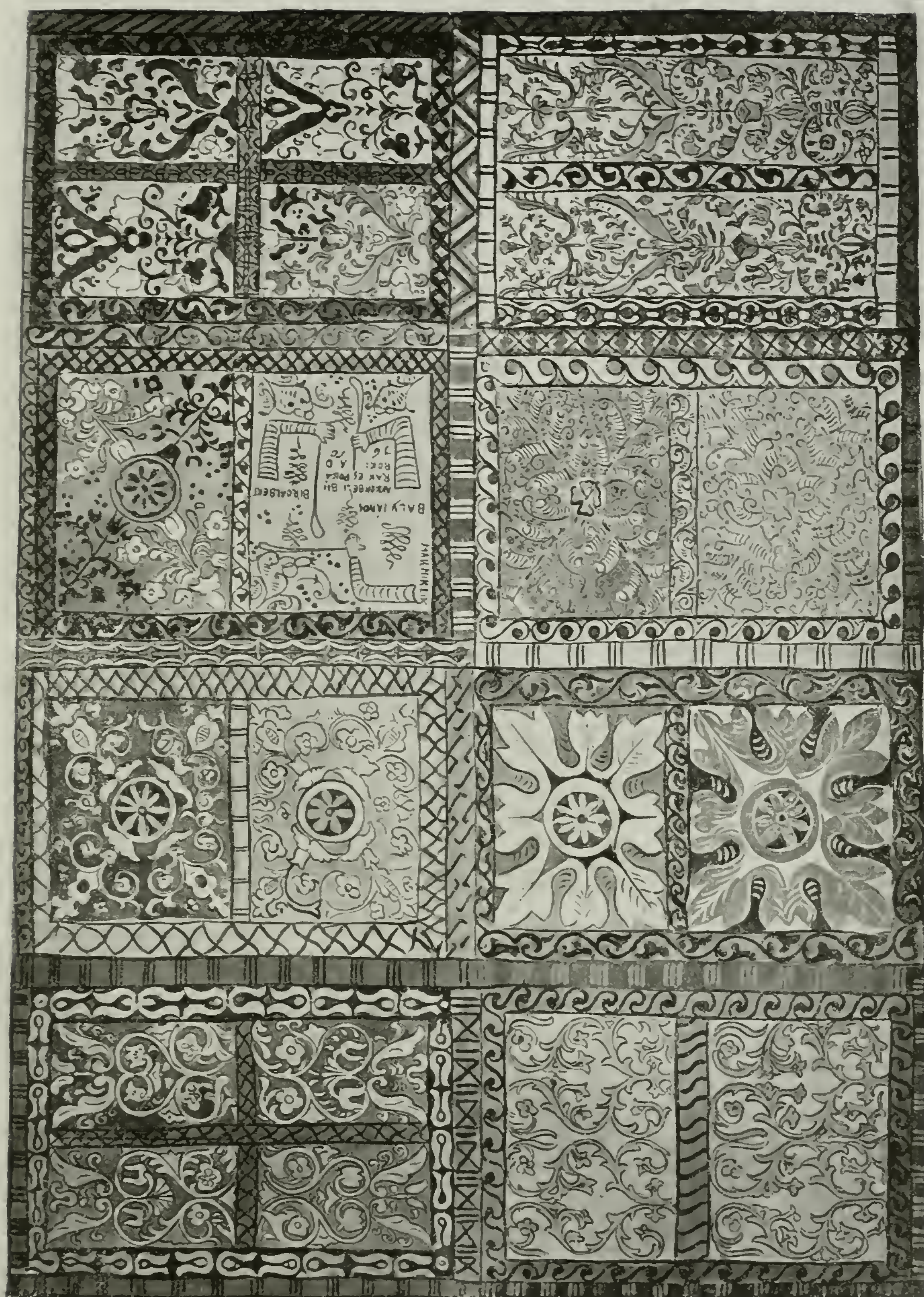

A SZENTSIMONI R. KATH. TEMPLOM (GÖMÖR). — A SAJÓECSEGI REFORMÁTUS TEMPLOM (BORSOD).
A SERKEI REFORMÁTUS TEMPLOM. (XIII. tb.)

A SZENTSIMONI TEMPLOM MENYEZETE (GÖMÖR). (296)

A SZENTSIMONI TEMPLOM MENYEZETE (GÖMÖR). (296*a*)

A NOSZVAJI TEMPLOM MENYEZETE (BORSOD). (297)

A MEDGYASZÓI TEMPLOM MENYEZETÉRŐL. (298)
Miskolci asztalos festése.

AZ ALMÁGYI RÓMAI KATHOLIKUS TEMPLOM MENYEZETE. (299)

A RUDÓBÁNYAI REFORMÁTUS TEMPLOM MENYEZETE. (300—301)

Az az urasztali kendő, amit Fulo Mária hímzett a berzétei (Gömör) eklezsiának 1701-ben. (302)
Középen a medgyaszói templom menyezetéről tábla, mely a festés évét és a festők nevét örökíti meg. (301)

tikus díszítés. Egymás fölött sorakoznak a kereszt lábán a mezők, de az elhatárolás élesebb és a díszítések tartalma, jelentése komoly. Nézzük meg, például a diósjenői útszéli keresztet (282). Aki csinálta, a fatörzsököt négyszögletesre ácsolta elébb, csak a kereszt három karja hullámos rajta és a törzsök felső harmadában domborodik egy díszített köbforma tagozás; azon alul csupa domború díszítés halad le a kereszt talpáig, legalul virágcserép, amiből csupasz ág mered elé egyetlen levéllel, körül növényinda helyett kígyó tekerőzik, a sátán jelképe, akinek hatalmát Jézus urunk megtörte a Golgotán; ezenfölül egymásután következnek szentségtartó, gyertyaforma, fogó, balta, a megváltásnak eszközei, továbbá ott a szív, a miből három inda ered; az ostyának három betűje Mária monogrammja, az 1891-es évszám és végül a domború tagozaton fölül ott a csillag.

ÚTSZÉLI KERESZTRŐL.
DACSÓKESZ.

A patkóíves bádogernyő széle csipkés, két végén és az előrenéző élen rózsák sorakoznak, a rózsák között füzér csüng, igen aprólékosan megmunkálva. Ez XVI. Lajos stílusának a füzérje s e stílus befolyás még ma is erősen megérzik népi művészetünkön. A dolog magyarázata, mint előbb mondottuk, az, hogy Mária Terézia korában épült talán a legtöbb falusi templomunk s népünk mohón szívta magába új templomainak formáit, amihez az új püspökségeket fundáló apostoli buzgalmú királynő, segítette hozzá a legtöbb esetben.

Az őrhalmi keresztnek törzsöke (288), amit 1868-ban faragtak, a rokokó hatását érezteti. Ezen a legalsó mezőt koponya és két keresztbetett karcsont díszíti, fölötte a koronás stilizált Szűzanyát látjuk; karja nincs, nagy köpenybe van bepólyálva, akár előképe a Máriacelli szűz, keblén sárga szívben a hét tőr mered, jobbról három, balról négy, a szűzanya hét fájdalma; a többi mező díszítése olyan, mint minden falusi kereszten, de gondosabb faragású. Megvan a kehely, amiből nagy tányérrózsaféle virág nő elé, kétfüles csupor, ugyancsak indás virágzattal, szegek, fogó és kalapács virágkoszorúba fogva, fölöttük meg ott a kakas, Péter árulásának tanuja s ezek fölött az oltári szentség.

A dacsókeszi kereszt oszlopának díszítése (289) szerényebb, de viszont az arkitektonikus tagozás gazdagabb. Négyszögű fölül a kereszt oszlopa, de alul szép téglaforma és csonka gula tagozatokon meg gyűrűs párnákon megyen által, hogy egy nagyobb duzzadt hengerhez érjen, amit az ostyás kehely és hajladozó szőlőindák reliefje ékesít.

Sokkal naivabbul, mint az őrhalmi kereszten, látjuk megfaragva a Szűzanyát Héhalom egyik keresztjének lábán (291). Karja ennek sem látszik, de keblén ott a szív a hét tőrrel; fölötte cifrán keretelt tábla, amiből három virágszál ered, s fölöttük csillag, korbács, kalapács, létra és égő gyertya.

A felsőhangonyi temetőnek faragott keresztjén (284) nincsen virágos ornamentika, ehelyett duzzadó erős kötelek fonják körül a kereszt alját és tagozzák azt olyan erővel, akár a román arkitektura cselekedett egykor. Van Felsőhangonynak egy igen díszes keresztje is, amelyiken a romános kötéldíszítés egyesül az aprólékosan faragott ornamentikával (283); erős építészeti érzékkel helyezte egymás fölé mestere a keresztláb tagozatait s a középső szakasz négy sarkára négy kis oszlopot faragott.

A palóc falvak közelében, künt az utakon, kivált Eger vidékén, gyakran látunk feszületet s faragott szent képet.

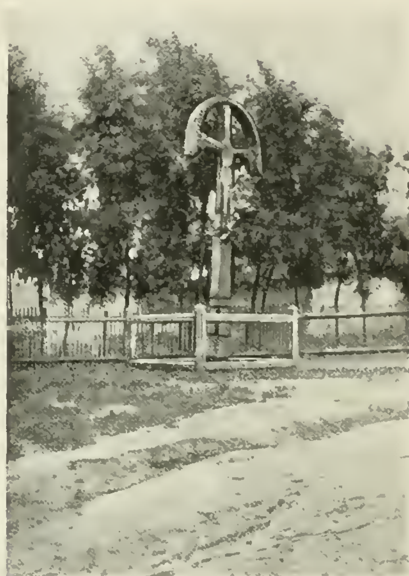
Viszont azonban, itt esett meg, hogy a község bírája Krisztus-szobrot járt rendelni Egerben, a kőfaragónál.

— Aztán, hogy kívánják kigyelmetek? — tudakolta a kőfaragó. Elevenen kell-e kigyelmeteknek Krisztus urunk, vagy holtan?

A községbiró tanakodott egy csöppet, és így felelt:

— Csinálja csak kend elevenre! Ha nem szeretik otthon, majd agyonütik ugyis!

Van igazság a tréfában. Vallásos a palóc, hűségesen eljár templomba, papját megbecsüli, templomra, feszületre áldoz örömest, de lakozik bennük még mindig valami szelid pogányság . . .

FAKERESZT ŐRHALOM UTCÁJÁN.

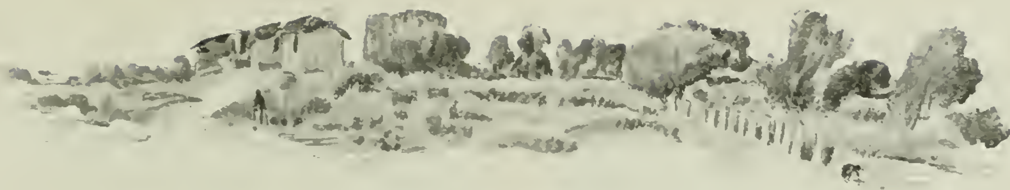

A NOSZVAJI TEMPLOM (BORSOD). (XIV. tb.)

PALÓCFALUBÓL. (XV. tb.)

HÁZ ÉS AMI BENNE VAN.

CIGÁNYPUTRIK RIMASZOMBATON. (303)
(A kezdetleges ház).

Téli reggel érkeztünk a füleki állomásra; a helységbe vezető szép fasoron haladva, a füleki vár érdekes tömbjét, zömök tornyát nézegettük, egyszer csak a mezőn tüzet vettünk észre . . . Pásztortűz . . . de télen?! Közelebb mentünk, s akkor láttuk, hogy a tűz körül rongyokba burkolózott emberek feküsznek. Egyik kidugta fejét a rongyos szűrposztó alól. Füstös cigányarc tekintett felénk. A cigány nem szólt semmit, megpiszkálta a tüzet, és visszahuzódott rongyai közé. Megkérdeztük, miért feküsznek itt, az Isten szabad ege alatt? Azt válaszolta, hogy ők: losonczi megtelepedett cigányok, de eljárnak így a vidékre, holmi alantosabb munkára s nékik bizony fogadóra nem telik, szálláskéréssel alkalmatlankodni meg nem akarnak a községben, ahol őket, az ismeretlen cigányokat, egyébként is bizalmatlanul fogadnák, — ezért hát csak itt hálnak künt a mezőn a tűz mellett. Ime: még korunkban is, a lehető legkezdetlegesebb lakási mód.

E vidéken feltünően sok még most is a legősibb lakás: a földbe, a terméskőbe vájt lakóhely. A pétervásári járásban lévő Sirok községben, azután Demjénben, Verpeléten, Egerszalókon, Tibolddaróczon még most is egész sereg barlanglakást, földbevájt lakóhelyet találunk (304–305).

Borsod megyében a Bükk-hegység peremén lévő községek: Szomolya, Novaj, Bogács, Ostoros szintén bővelkednek barlanglakásokban; több helyt egész utca is van ilyen. Szomolyán nemcsak a lakóház, de a konyha, az ólak s a szinek is a kemény homokkőbe vannak vájva. Még emeletes barlanglakás is akad (307); az emeletre az alsó helyiségből vágott kőlépcső vezet föl; van olyan is, amely elé oszlopos tornácot faragtak (306) Sok ilyen lakásban az élelmes települő a buboskemencét is ugyanabból a közetből faragja ki, amelybe a lakószobát vájta. Kérdezősködtünk, miért nem építenek rendes házat? . . . Azt feleltek, hogy a barlanglakásokban egyenletesebb a «levegő».

Piliny községben nagy pincéket vájnak sorjába a homokhegybe, melynek függélyes falát kívül kővel rakják ki. Ott, ahol a ház part alatt van: az ólakat mindenesetre partba vájja a palóc, különösen, ha kicsiny a beltelke.

Hans Normann német utazónak 1830-ban kiadott könyve szerint: Magyarországban a cigányok és a szegények, nem ritkán egész községszám, földalatti üregekben laknak, amelyeket maguk ásnak. Nógrád megye egyik községéről az 1826-ban kelt leírás ezt mondja: «Az úgynevezett régi szőllőhegy oldalában vagyon két mély pintze a kősziklába bevésve, mellyeket lámpással bémenve személyesen megvizsgálván, láttam, hogy hajdan lakásul is szolgálhatott valakinek, mert a végső mélységének végén vagyon egy sütőkementze, a két oldalain hosszan, kifaragva olly széles ülni való hely van, melly fekvésre is elégséges lehetett; közel a pintze torkához volt egy négyszegű tűzhely, utánna közel egy

tekenő forma kifaragás.» A nógrádmegyei Kökényes faluról az 1826-évben kiadott leirás azt mondja, hogy épületi és tüzifában nagy fogyatkozást szenved, szalmával füti kementzéit és száraz ganéból éleszt tüzet. *A szegényebb lakosok a földet kiásván, annak tetejét szalmával vagy hanttal béfedik és ily lakóhelyeket készitenek magoknak*». Kishartyán községről pedig az írja, hogy «napkelet felé a kősziklás hegyek oldalában most is üregek és régi menedékhelyek találtatnak, melyekben a hajdaniak, az ellenség gyilkos markából kiszabadulván, elrejtették magokat.» Bél Mátyás ezekről a barlangokról irta, hogy az ő idejében rajtok még ajtó és ablak is volt. Százéves leirás már megemlíti, hogy Eger városának nagy része kőszikláktól vagyon körülvéve, s a pincék ezekbe vannak bevájva; a mély, kőporos pincéknek lehetett tulajdonitani, hogy az egri vörösborokat söprőiken számos esztendeig eltarthatták a gazdák ... Piliny községben a Borsós hegyen bronzkori üreglakásokat ástak föl, ezek az üreglakások élnek ma is még e vidéken. A palóclakta tájakon sok kőkorszakbeli telepet is tártak föl, ami azt mutatja, hogy e vidéket már évezredekkel ezelőtt lakták; a régi és ujkori erődítések pedig igazolják, hogy lakói nem hagyták el e vidéket, sőt azt mindenféleképen megvédelmezték.

Minden koron át kimutathatjuk, hogy még a kulturális területeken is tipikus a földbe vájt lakás a letelepedett embereknél. Viszont, régi följegyzések azt igazolják, hogy a nomád sátorszerű épületekben, ideiglenes gunyhókban lakott. Anonymus épen e kötetünkben tárgyalt területről írja, hogy Árpád vezér és övéi az Eger folyóig eljutottak és ott gunyhókat csinálván, több napokig megmaradának.

BARLANGLAKÁS CSERÉPFALUN. (304)

Ismerünk egy igen régi rendeletet, mely azt mondja, hogy elköltözött jobbágynak nem szabad házát magával vinnie, — azok a házak tehát valami vesszőből font, gerendákból összetákolt, aféle hordozható block-házak lehettek.

Valami nagyon parádés bizony nem igen lehetett e vidék népies építkezése, legalább is erre vall, hogy Bars megye rendei, 1795-ben Aranyosmaróton tartott gyülésükről fölirtak a helytartótanácshoz a városka kicsiny és füstös házai miatt; az egész városban nem volt elfogadható szállás, ezért a vendégeket a megyeházán kellett elszállásolni.

Területünkön legtöbb falu erdő közepébe épült. Ezek a palócfalvak úgy helyezkednek el az erdőben, mint holmi urasági kastély a szép park ölén. A vasuti állomásokról gyönyörű fasorok vezetnek a községekbe s a lombok között daloló madársereg lakozik. A palócleányok nyilván a daloló madaraktól tanulják a vidámságot és a kedves nótázást.

Régebbi följegyzések több falu népéről megemlitik, hogy azok «valaha nagy országútban laktanak, de az országuton vonuló katonaság sokasága miatt terhesnek találták tovább való ott maradásokat, ezért által hordózkodának a félreeső hegyoldal tövébe ...» Bél Mátyás ilyen falvak egyikéről mondja, hogy «inkább medvéknek, hogysem embereknek alkalmatos lakóhelyül».

A falvak rendszerint az északi széltől mentes völgyekben helyezkednek el. A palócok falvakban telepedtek, mert sem városban, sem pedig a mezőségben magánosan álló hajlékokban nem szerettek ők lakni; községeiket legszivesebben patakok közelében, erdős hegyek lábánál épitették a patak két partján. A két sor lakói kis fahidakon közlekednek. A falvak jóformán puskalövésnyire vannak egymáshoz. Ezért nem találunk a mezőkön külön álló tanyákat. A legtöbb falu egyetlen uteából áll, melyhez néhány sor köz csatlakozik. Az utcák girbék-görbék, hiszen a talaj legtöbb helyen egyenlőtlen.

ŐSI PINCEHÁZAK TIBOLDDARÓCZON. (305)

Nemcsak a falvak uteái egyenetlenek, hanem például Jolsva városé is; ez is bekerített erődítés volt, már pedig minden ilyen város uteái szűkek és görbék; a régi falak, sáncok eltűntek már s a mai kor gyermeke nem érti meg, hogy a régi öregek miért takarékoskodtak úgy a helylyel, mikor a városon kívül annyi szabad térség van . . .

OSZLOPOS FOLYOSÓS BARLANGLAKÁSOK SZOMOLYÁN. (306)

A házat lehetőleg *verő* felé: délnek vagy keletnek építik.

A lakóház a telek egyik oldalán áll, homlokfala, a vérttel és két ablakkal, az uteára néz. Szomszédok sohasem építkeznek közvetetlenül egymás mellé, a házak elkülönítve állanak (308).

EMELETES BARLANGLAKÁS SZOMOLYÁN. (307)

A jellegzetes palócház legősibb formáját kitűnően örökítette meg a gondos leírónak, Szeder Fábiánnak következő följegyzése: «Az erdősebb helyeken fából vannak minden épületeik elkészítve. A házakat szélesre faragott gerendákból rakják öszve, egyiknek a végét a másikéval keresztbe tévén és oszve eresztvén úgy, hogy a ház külső szegleten a kétoldalról kiálló gerendavégek kettős lajtorját formálnak. Az így elkészült házfalak bévül, és többnyire kívül is, amint lehet, a sárral való tapasztás által megegyenesíttetnek, és agyaggal, némelykor mésszel is kifejéríttetnek. Így készülnek egyéb gazdaságbéli erős épületeik is, úgy mint jókora pajtáik, ló és tehén óljaik (istállóik), hiskáik (szüretelő házaik) és soto (borprés) szinyeik. Lakóházaikat három részre osztják föl, úgymint: pitarra, házra, kamrikára. A *Pitarba* lép be nálok először az ember; az ismeretlen azt konyhának gondolná lenni; azonban se tűzhelye, se kéményje nincsen, és a kenyérsütéshez, a faragáshoz való eszközök, és az élés szekrények

HÁZAK A PATAK PARTJÁN SOLYMOS KÖZSÉGBEN (HEVES). (308)

tartatnak benne. Ablakja ritkán vagyon. Föbb helyeken a házban (szobában), lévő kemencének szelelő lyuka szolgál oda. A háznak (szobának) negyedrészénél nem szokott tágasabb lenni. A Pitarból a *Házba*, (szobába) nyilik az ajtó. A szoba elég téres és magas, hanem közönségesen olly setétes, hogy csak a féllábnyi magasságú és egy lábnyi szélességű ablaknál lehet tisztán látni, és az sincs mindenkor üvegből, hanem hártyából, vagy papirosból; (bizonyosan zsirozott papirosból. *Szerző)*; söt némellyeknél csak ide-oda tolni való deszkatábla van ablak helyett. Egy asztalnál, és a két felül mellette lévő lócánál (deszkapadnál), fazékpolcnál, és a falon függő tálaknál, ottan más egyéb házi eszközt nem látni. A kemence hatodrészét foglalja el a szobának, amely négyszegletű és lapos tetejű. Szája az ablak felé van csinálva, elötte tűzhely és körülötte hasonló padok állanak. Tehát bent a szobában fűtenek, sütnek, főznek; azért ottan gyakorta füstben lenni nem ritkaság, és a falak szinte oly kormosok, mint másutt a konyhában. A kemence szája felett agyaggal bemázolt deszka szittatón (kürtő) megy fel a füst a padlásra és ottan eloszlik, vagy egyedül a padláson egy jókora lyuk vagyon hagyva, hogy azon a füst a szobából kimehessen. Ugyanazért az illyes házakon kémények sehol sincsenek. Ez a nagy kemence, legfőképp télen hálóhelye a férfiaknak, amelynek tetején, és oldal padjain, az ágyi ruháról semmit se tudván, saját gunyájokon heverésznek. A fejérnépnek éjjeli helye a *kamrika* (kis kamara), melyben az udvarról különös bejárás vagyon. Ottan van a nyoszolya, ágyi ruha, stb. Ez sohase fülik és az ablakja akkora, hogy az ember ökle alig férhet be rajta. A beteg, vagy gyermekágyas asszonyok a szobában fekszenek, főkép télen.»

Átnéztük a palócok földjére vonatkozó teljes irodalmat, de bizony akárhány megfigyelő s leíró van is: egyik sem tud sokkal többet mondani a palócház szerkezetéről és beosztásáról.

A magunk megfigyelése is csak annyi, hogy az egy födél alatt lévő épületet két közfal három főrészre osztja. A ház jóformán az egész palócságnál egyformán: *pitar*, *ház* és *komra* nevezetű helyiségekből áll. Bejárás az udvar felől, az épület közepetáján. Itt először a pitvarba jutunk, amelyből az egyik ajtó az utca felől lévő *ház*ba, a másik a komrába vezet. Az utóbbi a nők és gyermekek hálója.

RÉSZLET FELNÉMETRŐL (HEVES). (309)

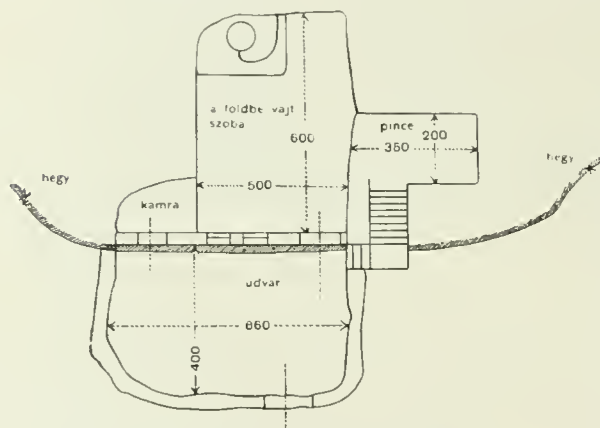
A pitvar és a konyha egy helyiség. Középen azonban egy ajtótlan nyilással bíró közfal van. Az udvar felőli rész: a pitar. Innen vezet föl egy ajtónyílás a padlásra. A padfeljáráshoz egy *retlya* van állandóan odatámasztva, a pitarajtó mögött.

Az utcafelőli szoba neve: *ház, elsőház, tisztaház, tessékszoba.*

A szoba a palóc ebédlője, hálója, dohányzója, társalgója, szalonja, sőt télen konyhája is. A palócház egyetlen helyisége, melyet fűteni szoktak, az utcára néző szoba; sem azt, sem a komrát, még a módosabbak sem szokták kipadlóztatni, mert szerintök úgy terem a sok bolha. Talán ennek irtására van az a szokás, hogy az új földdel feltöltött padlót trágyalével sikálják le.

A kamra neve: *terhes kamra*, mert hát ezt terhelik meg a lisztes szuszékkal, itt a füstölthús, az oldalas szalonna, a zsíros véndely s a káposztás hordó. A kamra a nők alvóhelye s ott a ruhanémű is.

A palóc ház különbözik a dunántúlitól. Emennek ősi alakjában ugyanis a három helyiségből külön-külön ajtók nyilanak a szabadba, mert a füstöt a konyhából nem vezetik el, hanem az ajtón tódul ki. Ha tehát a szoba és kamara a konyhából nyílnék: a füst ezeket a helyiségeket is megtöltené. A palóc ház legősibb típusában is kürtők vezetik föl a füstöt a padlásra, ezért nem kell itt a szoba és kamra ajtajának az udvarra nyílnia.

SIROKI (HEVES) PINCEHÁZ ALAPRAJZA. (310)

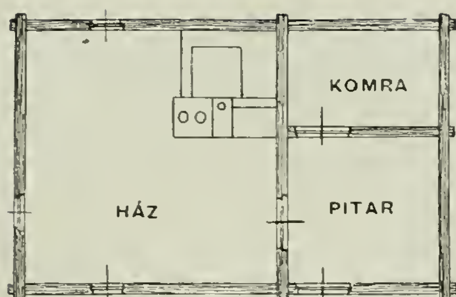
A kamara kis ablakát ügyeskedő szalmafonással látják el. Ez az ablak ma is alig nagyobb még jókora tenyérnél. Az ember szinte sajnálja az asszonyokat, hogy ilyen kis ablakú levegőtlen és sötét helyiségben kénytelenek aludni, az a kis ablak azonban pompás tanubizonysága a palóc ravaszkodásának, amely kifog az adóösszeírók eszén, akik utóbb rendes szobának néznék a nagy ablakos kamrát, s így nagyobb adót vetnének ki rá. Így azonban csakugyan nem írhatják csupán a kamra rubrikába.

Ha összehasonlítjuk a legrégibb faházak, meg a vertfalu és a vályogból rakott parasztházak alaprajzát (310—319), — mert hiszen az alaprajz, a helyiségek elosztása a fődolog ezeknél, — azt látjuk, hogy a más-más anyagból épült házak őstípusa mégis csak egy, az Alföldtől kezdve föl egészen Rozsnyóig, föl a magyarság határáig.

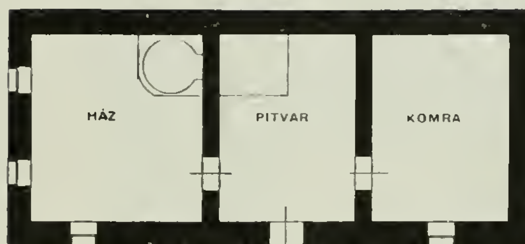
A háromhelyiséges faház-típust, ami pitarból, házból és komrából áll, ezt megtartotta a palócság akkor is, amikor már vályogból, pelyvás agyagból építette házait. E vidéken tehát külön faház-típusról, és külön kő- vagy vályogház-típusról szólni nem lehet. A palócság soká megmaradt ennél a típusnál, és megfért, meglakott családostul ilyen három osztású házban.

Emlékezzünk meg azonban olyan palóc házról, ami még ennél az őstípusnál is egyszerűbb, — ilyenek a körösi, a horkai és a hasznosi faházak. Példa erre a csábi pásztorház, ami fából épült s csak két helyiség: pitar, ahonnan a padlásfeljárás nyílik, meg a ház. Az ilyen hajlék ritka, típussá nem formálódik, mert az utolsó jobbágy ember sem lehet el komra nélkül, ahol az életet tartja. Talán holmi jövevény, udvarról élő cseléd építhette.

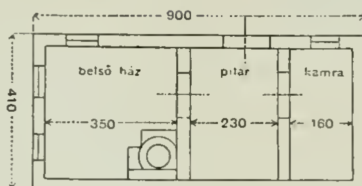
Nem annyira a módosság, mint inkább a család szaporodása, házas fiaknak is az apai tűzhelyhez való telepedése okozza azt, hogy sokszor két lakószoba *első ház, előház* megmarad, meg a pitar is, hanem a pitartól balra a régi komra helyén vagy hálókamra nyílik, mint a Buzsinszki Márton vályogházában Bánrévén, vagy *utóház* (megkülönböztetésül az *első háztól*), mint a Farkas István házában Özörényben, amit 1864-ben építettek. A komra

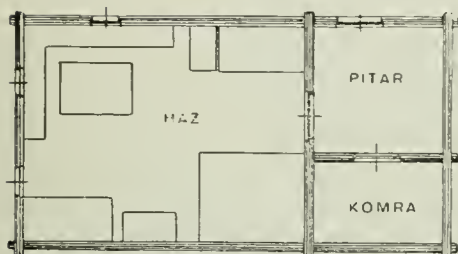
Mátraderecskéről.

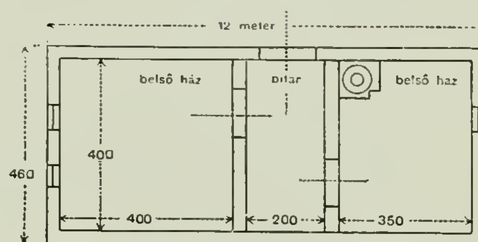
Csoba János háza Siden (Gömör).

Serke községből.

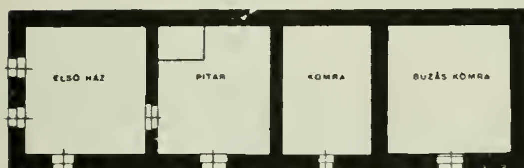

Máté József faháza Gömörkörösön.

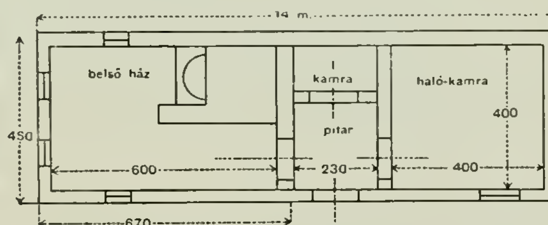

Vajda Gergely faháza Horkán (Gömör).

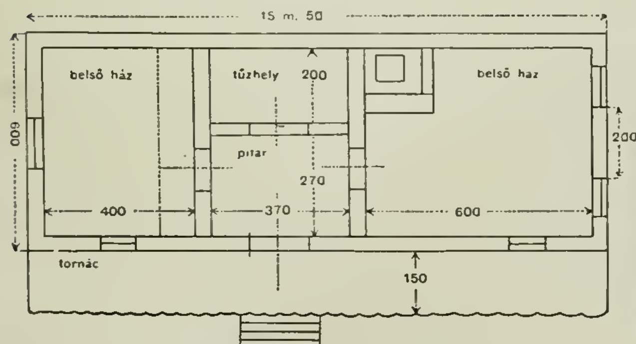
HÁRMASOSZTÁSU JELLEGZETES HÁZAK ALAPRAJZAI. (311—315)

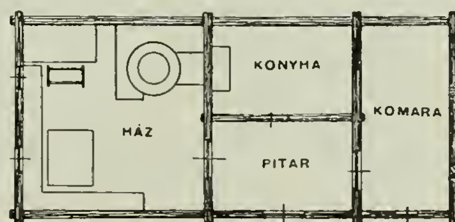
Urbán Pál kőháza Siden (Gömör).

Mátraderecskéről (Heves).

Bükk-Mogyorósdról (Borsod).

Csépe Ignácz faháza Hasznoson (Heves).

NÉGYOSZTÁSU JELLEGZETES HÁZAK ALAPRAJZAI. (316—319)

GYÖNGYÖSPATAI ÁGASOS HÁZ. (321)

így hátra szorul az utóház végibe és nem is járhatnak bele az utóházon által, hanem kivülről, ép úgy mint az ólba (istálóba). Farkas István ozörényi házában az emberlakta részek elé oszlopos tornácot építettek, magasat, amihez lépesők vezetnek föl, mert hegyes-halmos talajon épült Ozörény község.

Ez a kétházas (kétszobás) elrendezés adja második fejlettebb háztipusát a palócságnak. Mátraderecskén ugyancsak hálókamrának nevezik az utóházat, akárcsak Bánrévén. Mogyorósdon belső háznak nevezik mind a két lakószobát: az elsőt, az utca tele nézőt is, a hátulsót is. A kettő között pitar van, de ennek hátsó elrekesztett részét nem hívják konyhának, hanem csak tűzhelynek. Szakasztott ilyen Sátán az a ház, aminek az alaprajzát adjuk. Az a körülmény, hogy ebben a két házban, a mogyoróscliban, meg a sátaiban, csak az utóházban lelünk kemencét, ama föltevésre indít, hogy legalább télen csak az utóházat lakták, az első házat pedig parádés szobának tartogatták.

Olyik helyen a két legegyszerűbb tipus tehát: a házas-pitvaros-kamrás ház, egybetapad egy másik ugyanolyannal, egy födél alá bujik a kettő anélkül, hogy össze lenne kötve. Bátorfalun, Hontmegyében, Sokoleneki István háza ilyen, jeléül annak, hogy két familia épitkezett egy portán.

Egyébként meg kell állapitanunk, hogy a palócok is, mint általában a magyarok, a házzal nem valami sokat törődnek, s benne a kényelmet nem igen iparkodtak soha fokozni. Ez természetes is, mert hiszen a nép idejének javarészét künt a szabadban tölti: a földmivesmunka a szabadban folyik; aratás, szénahordás, s egyéb takarulás idején, napfölkelte előtt már elmegyen hazulról és csak öreg este, sokszor éjféltájt tér haza. A lakás tehát éppen csak alvásra való. Nyáron, aki csak teheti, künt tornácon, padláson, pajtában aluszik friss levegőn. Bizony, mintha csak most is sátornak néznék még a házat, mely éppen a legszükségesebb időben menedék csak.

Mikor a letelepülők részére helyet kellett kijelölni, ez rendesen erdőségbe esett. A kiirtott fa a legolcsóbb és legközelebb lévő házépitő anyagnak kinálkozott. Kedvére vághatott abból a jobbágy. Egy-egy palóc vármegyének majdnem fele részét foglalják el a hegyek, melyeket rengeteg erdők boritanak. Legősibb ház itt az erdőségek ölén természetesen a faház, melyben egyetlen vasszeg sem volt. A népies építés leleményessége az egyes alkatrészeket csapolással, faszögekkel és guzskötéssel erősitette meg. A durván ácsolt fagerendák közeit sárral megtöltötték, kívül-belül simára tapasztották. Beszélik a régiek, hogy az erdő négy élőfáját azon álltóhelyükben faragták ki úgy, hogy azok gyökereikkel tovább is kapaszkodtak a földbe. A négy élőfa adta a ház négy sarokoszlopát, ezekhez erősitették a fekvő gerendákat. Igy a ház az idővel, viharokkal tovább dacolhatott. Kőből épült ház hajdanta nagy ritkaság volt ezen a környéken, mert a régi monografiák az egyes falvaknál el nem mu-

JELLEGZETES ŐSI PALÓCHÁZ. (320)
Nagyobbodó füstlyukkal, a vidék jellegzetes ereszével.

lasztanák megemliteni, hogy «ezen helység több uri lakhelyekkel és köépületekkel ékeskedik.» A faházat azonban a köháznál azért becsülték többre, mert jobban tartja a meleget.

Faházait a nép maga rótta össze, hivatásszerü iparosok segedelme nélkül, legföljebb szomszédját s rokonait hívta segiteni az épitő. Azért tartja a régi magyar közmondás: Rossz gazda, ki a maga házára egy faszeget faragni nem tud. Az épités befejezésekor az áldomás persze nem marad el, amikor naiv rigmusokkal kivánnak a gazdának az új házban erőt, békességet, hosszú életet, meg hogy Isten mentse a házat tűztől, víztől.

A Társalkodó címü ujság 1839-ben így ír, például Rimaszombatról: «Kis helyre szorult, igen tömör város, házak s lakók, úgyszólván egymás hátán, többnyire kéménytelen

(322)

faépületekkel. A füst a házak belülfütő kandallóiból egy kurta tapaszcsőn a padlásra egyenesen megyen föl, s ott oszlik el, minden házat salétromfőző helynek képzeltetvén annak tetőnni kigőzölgése.» A jellegzetes palóc faluban: Pilinyben, 1908-ban bontották le az utolsó faházat.

Findura Imre azt mondja: Nem mesebeszéd, hogy Losonczy István Rimaszombatot egy kerek erdőbe épittette. A mai korban is élő szemtanúk állitják, hogy fából rótták a rimaszombati házakat. Néhai Csesznok Pál orvos háza helyén is oszlopokon nyugvó régi faház volt. Ilyen ősi ház még a szabadságharc előtt is sok volt. A régi Vitalis-féle ház mestergerendáján e felirás tanuskodott az épitkezés koráról: «Épitette Varga Bálint 1572-ben.» Findura szerint régibb házak is voltak. Lóska István házának kéménye nemrégiben is fából volt még, mintha csak kis torony meredt volna a házon.

Különben nem is igen kellenek régi szemtanúk ahhoz, hogy Rimaszombat, a megyei székhely házai is fából épültek. A Rima partján lévő Óvárosban, a régi mesteremberek negyedében, még manapság is hosszú utcákat alkotnak a fából épült házak. Ilyen utca például a Szijjártó-utca. Jól látjuk a hatalmas, széles, vastag tölgyfa-tönköket, melyeknek keresztbe összerótt sarkai ülőhelyül szolgálnak.

Rimaszombatban, az emlékezet szerint, földmívesosztály sohasem lakott ; e házakat mesteremberek lakták mindenkoron s Rimaszombat még ma is jellegzetes hazája a régi és igen érdekes külsejű faházaknak.

A pitarajtó alján lévő gerenda: *küszök;* ebbe van beácsolva a két függőleges *csapos fa, ajtófél,* s ezek felső végén fekszik a *szemödökfa.*

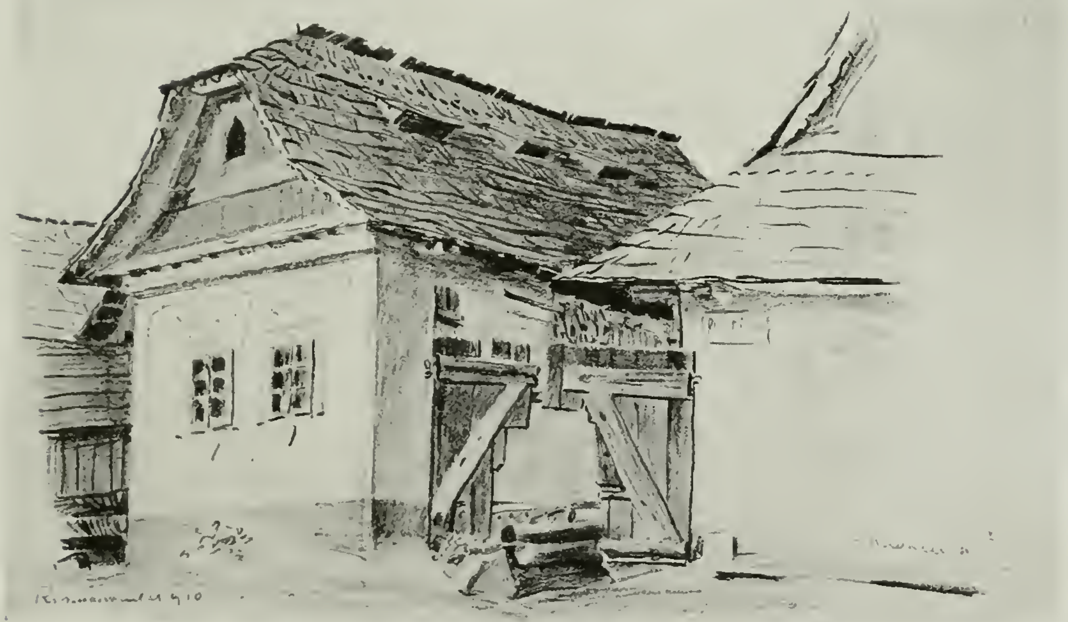
Az ajtókat is hasogatott, simábbra ácsolt tölgyfa-pallókból állították és somfaszögekkel szögezték össze. Az ajtónak sarokfelőli részén, fönt is, lent is, egy-egy kiálló csapja volt, melyet lent a földbe beásott ajtótőke kivájt mélyedésébe helyeztek bele, fönt pedig az ajtófejfához, vagy a borsodiak szerint : a küszögfához erősítették gúzzsal. Az egész ajtó ezen fordult. Előrehaladottabb viszonyok között az ajtót a sarokhoz *nyakvas,* sarkvas tartja. Az ajtót fakilinccsel zárták, amit zsinegen húztak föl, ha kívülről akartak benyitni. Az ajtónak zsineghúzós zárója : *kallantyú, facsattantó, násfa ;* ha fogantyúja van : *kilincs.*

Még gyakori a fakilincs, kilincstartóval és ütközővel. Miként a vaskilincs, úgy a vas-zár is csak bajosan férkőzött a palócok közé. A fazár: *külkőszár,* amit fából faragott *gerezdes kucs* nyit. A zár három lyukjába, a kulcson lévő három *külök* illik. A pitarajtón kívül lévő, kifelé nyiló alacsony léces ajtó: *sarampos ajtó,* mely nyáron a baromfit tartja vissza. Az ajtó belső részén toló fazár is volt alkalmazva, amivel éjszakára zárták el a lakást.

A palóc föld lelkes kutatója volt a korán elhúnyt Pápai Károly, aki az Ethnographia című folyóiratban hosszabb tanulmányt írt a palóc faházról: a ház építését ő következően írta meg:

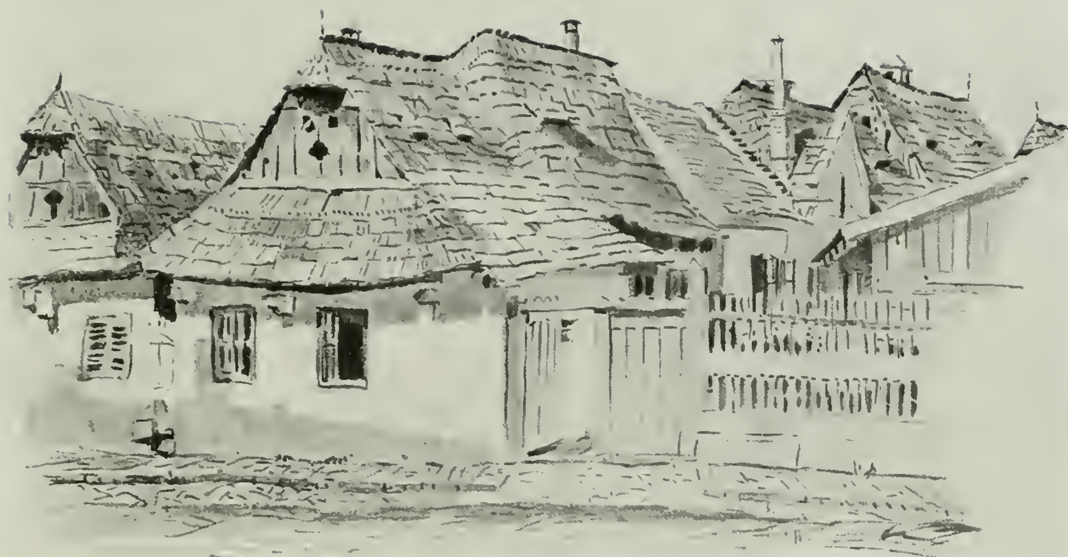
A faház, mint a más anyagból készült palóc házak is, hosszú egyenközényalakú, de nagysága az anyag által inkább korlátozva van, mint például a kő- vagy vályogházaknál. Alapul a faháznál is kő szolgál. Az alapvetésnél a kiszemelt helyen árkot ásnak, úgy egy láb mélységbe, vagy ha a tanga- (porhanyó) föld szükségessé teszi, mélyebbre is. Az árkot kővel tele verik úgy, hogy az egy darabon a talaj színe fölé emelkedik. Ahol a talaj egyenetlen, ott a köalapot az alacsonyabb részen magasabbra emelik. Dédesen alul nagy terméskövet vesznek «puhakőből», amit egy közeli hegyből fejtenek. A kőalap meglévén, erre jönnek a fagerendák. Leginkább a tölgyet használják gerendának, mert azt kevésbbé eszi a «szó» (szu), mint a bikket; Kelenyén a falu körüli nyárfákat is használják épitkezéshez. E gerendák csak durván vannak faragva és azokat, valamint az egész házat, vagy maguk, vagy ácsok készitik el. A kőalapra kerülnek a *talfák,* melyek az épület legvastagabb, legerősebb gerendái és amelyek berovással vannak egymással összekapcsolva. E talfákon megjelölik a ház helyiségeinek beosztását és a bevezető ajtók helyét. A talfákba vannak róva a függélyes oszlopok: *boronnafák,* és pedig nemcsak a szögleteken, hanem helyenkint más pontokon is, így elül és hátul, a ház keskeny oldala közepén, meg a ház széles oldala néhány helyén. A boronnafák között vízszintesen gerendák fekszenek, a falat alkotva, amelyen ajtóknak és ablakoknak nyilások hagyatnak. Ha már a fal a kivánt magasságot elérte, fölteszik a fölső részét záró és összetartó vastagabb gerendákból álló *majorpangokat* (Mauerbank), vagy mint Dédesen nevezik: *falgerendákat,* melyek lehetőleg egy darabból állanak és a ház *uglyájára* támaszkodnak. (*Ugoly,* szláv eredetű szó *Winkel* jelentéssel.) A hosszoldali majorpangokkal párhuzamosan húzódik a ház mellső és hátsó keskeny részének közepén álló boronnafákra támaszkodva a *mestergerenda,* melyre a padozat és az egész házfödél nyomást gyakorol. A mestergerenda mindig egy darabból van, és az a ház egész hosszán végighúzódva, néha még elől ki is szökel. Hogy nagy terhét jobban bírja: föléje, például Lapujtőn, kis «prajcot» vagy «támatót» (támasztót) alkalmaznak, vala-

HÁZAK RIMASZOMBATON. (322*b*, *c*)

Schwalm Nándor rajzai.

HÁZAK RIMASZOMBATON. (322 *d, e*)
Schwalm Nándor rajzai.

mint helyenként a szoba közepén alatta álló függélyes oszlop, a *bódoganya* által is védik a behajlástól. A mestergerendák tartósságát átlag 30—40 évre becsülik.

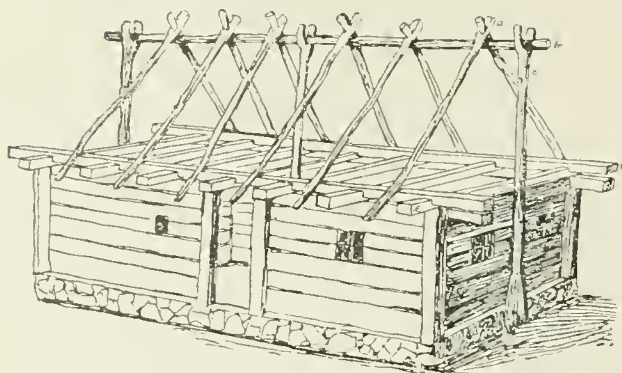
A falakat képező durván ácsolt gerendák közeit földdel töltik ki, mindkét oldalon betapasztják s azután bemeszelik. A tapasztásra híg sarat kevernek, néhol pelyvával; fehérítésre a mészen kívül, amit több helyre tótok hordanak, más anyag is használatos, így Lapujtőn valami fehér agyagféle, amit a falu határában találnak. Miután a ház oldalfalait fölrakták, a majorpangokon és mestergerendán át fektetik — haránt irányban — a *keresztgerendákat* vagy *keresztfákat*, melyeket Dédes környékén *általgerendáknak* is neveznek. Ezek, hogy be ne hajoljanak, egy darabból valók, 3—4 láb távolságra egymástól. A keresztgerendákra deszkák jönnek, mint padolás, *padlót* vagy *padot* képezve, amit földdel megtapasztanak. Régebben az ilyen deszkákat is csak fejszével, durván hasították.

Istvánffy Gyula így írja le a palóc-ház építését:

«Az építendő ház helyét kijelölték, alapját kővel kiegyengették s arra köröskörül lerakták a tölgyfából faragott tal'fákat s ezeket az érintkezés szögénél egymásba csapolták. A talpfákba az építendő ház négy szögletén, valamint a választófalak két végén is, egy-egy oszlopot állítottak, melyek a falak mentére eső oldalon ki voltak zsilyipelve (vájva) s ezekbe bocsájtották be, élükkel egymásra, a hársfából vagy tölgyfából hasogatott és durván ácsolt deszkapallókat, az ú. n. ravást, amíg csak a ház kívánt magasságát el nem érték. Ilyen ravásfallal reggették el a ház egyes részeit is egymástól. A ravásfalat azután folyó- vagy borító gerendákkal (a hevesi palócok szerint majorpanggal) födték be s ezeket az épület oldaloszlopaihoz szintén csapolással erősítették. A ravást később, kívül-belül, sárral betapasztották, agyaggal símára bekenték és bemeszelték. A ház elején és végén lévő folyó-gerendákra fektették rá az egész ház hosszában elnyúló mestergerendát. Ezt, hogy a maga súlya alatt idővel meg ne hajoljék, rendesen egy oszloppal támasztották alá, az ú. n. *bódoganyá*val, mely mindig a házban, a kürtös vagy búbos kemence *kocig*jának az összeszögellő részénél volt fölállítva. Rendszerint fogasnak használták, faszögek voltak beléje verve; szűrt, gunyát, tarisznyát arra aggattak. A borító- és mestergerendán keresztül fektették azután a négyoldalúra ácsolt átalgerendá kat, körülbelül egy-egy méternyi távolságra egymástól. Ezen átal- vagy keresztgerendák az épület falán túl rendesen egy félméternyire kiugrottak s végeiken nyúlt végig, az egész ház hosszában, mindkét oldalon az ú. n. vízvezető gerenda, mely mintegy összekötő s megerősítő kapcsa volt az átalgerendázásnak, amennyiben kissé kivájt mélyedéseivel feküdt rá az átalgerendákra s azokat helyzetökből úgyszólván mozdíthatatlanná tette. A keresztgerendákat fejszével hasogatott s nagyjából leácsolt tölgyfapallókkal födték be, a padlást földdel lebunkózták, tetejét pelyvás vagy marhatrágyával kevert sárral vastagon letapasztották, hogy jó meleget tartson.

A palóc lakóház egy másik fajtája volt a *patics-ház*, melynek alapját terméskövekből rakták le, mint a faházét, arra gerendákat tettek, a gerendákba pedig nemcsak az épület négy szögletére, hanem ezek között egy-egy ölnyi távolságra is állítottak oszlopokat s azokat alul-felül és középen, vízszintesen beékelt egy-egy riglyi tartotta össze; e riglyik közeit vékonyabb fűz-, nyír- vagy gyertyánfa- és juharfavesszővel fonták ki s pelyvás sárral (patics) kívül-belül vastagon betapasztották, agyaggal símára kenték s amikor kiszáradt, fehérre meszelték.

A lakóház harmadik fajtája volt a *vert-ház*: a falakat nem deszkarovásokkal, nem fonással és tapasztással készítették, de az épület beosztásának [megfelelő helyekre erős oszlopokat állítottak le, ezeket két oldalról bedeszkázták ideiglenesen s e deszkák közé verték le a pelyvás sarat, a kívánt magasságig, ezért volt vert-ház a neve. A fal elkészülvén, a deszkákat két oldalt leszedték, de hogy még is legyen, ami az épület falait összetartsa, a ház és a komra négy szögletén beállított oszlopokra hellyel-közzel fűz- vagy nyírfagúzsokat kötöztek s azoknak végeit szintén beverték a sárfalakba, nehogy idővel szétváljanak. A kicsiny és egymáshoz közelálló ablakokat, csak akkor vágták ki, amikor a fal már elkészült és jól kiszáradt.

SZELEMENES FAHÁZ VÁZA. (323)

a) hargasfa; *b)* szelemenfa; *c)* ágasfa; *d)* vízvezető gerenda; *e)* átalgerenda; *f)* borítógerenda.

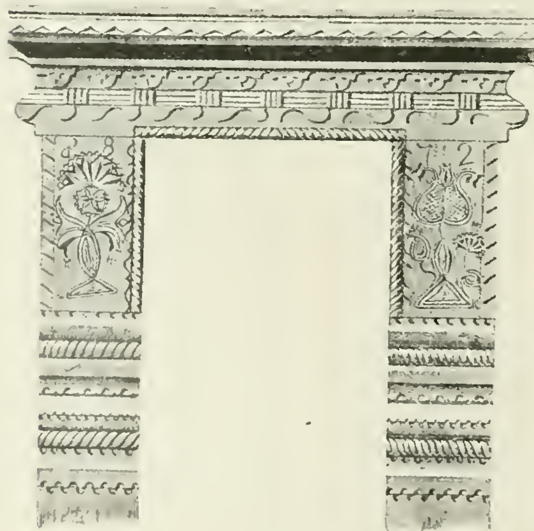
Az építkezés e három fajtájának ma már úgyszólván emléke is teljesen kiveszőben van.

Az épület fölé került a háztetőzet, vagy amint ők nevezik, a *hajazat*, a fedés, aminek egész terhe az ágosfákra nehezedett. Ugyanis minden palóc háznál régente a ház elején (321), a homlokfal előtt, a ház közepén, a pitvarban, s a ház végénél, a kamra külső falánál leástak egy-egy ágosfát, aminek földbe kerülő faragatlan tökéje 50–60 cm átmérőjű vastag volt, a föld fölött nyúló része pedig négy oldalra faragott s kettős ágban végződő. Ezen ágas fákra helyezték az egész épület hosszának megfelelő nagyságú gerendát, az ú. n. *szelement*, melyhez a háztető két oldala felől héjuktól meghántott s emberi karvastagságú hargas fák támaszkodnak; a hargas fákat közvetetlenül a szelemen fölött egymásba ékelték (egyiknek végét kissé laposra faragták, másikét behasították, s amazt ebbe helyezték), az érintkezés helyénél megfúrták és faszögekkel összeerősítették. Alsó végüket a vízvető gerendához erősítették. A horgas fákat 30–35 cm távolságra végig kifúrták, abba aprófát (faszögeket) vertek s ezekre fektették a jobbára hárs- vagy gyertyánfából hasogatott léceket, amiket guzzsal kötöztek a horgas fákhoz; a guzst fűz- vagy gyertyánfa-vesszőből, vagy szalmából csavarták. A tetőzet faváza így elkészülvén, az épületet szalmazsuppal (némely helyt náddal) szépen símára befödték, úgy, hogy a csomókba kötözött gabona-szalmát a horgas fák szögeibe akasztották belé».

A palóc sem táplál a cigány iránt faji ellenszenvet, szívesen megtűri a falu közelében, s ha a cigány meg akart települni, ezt könnyen megtehette. Ha meg elunta, hogy tűz mellett csak vizet főzzön: fejét vályogvetésre adta; ezer darabot megvetett néhány forintért. Tízezer vályogból pedig már megépíti a szegényebb palóc a maga házát. Az erdőket erre is kitűnő pénzért hasznosítják, a sok gyár is pusztítja a fát, így hát kénytelenek a faházat mellőzni. Egyébként jól jegyezte meg egy rimaszombati ács, hogy «a faházakat ma már a törvény is tiltja.»

Balogvölgyében a lakóházak nagyon külömböznek egymástól. Az északi részeken szalmával födött ház van több, s minél lejebb járunk, annál több a szilárd anyagból épített, cseréppel födött ház. A falusi új házak pedig a rimaszombati házak mintájára épülnek. A Mezőkövesd és Tura közé eső vonalon, ott azon a nedves síkságon, ahonnan csak kéken látszanak észak felől a Mátra csoportjának vonulatai, pelyvás iszapból meg agyagból épülhettek már az első házak is.

Az ősi kicsiny faházak helyett ma már téglaházak s kőházak épülnek. A téglagyárak itt is szaporodnak, még pedig sokat termelő kőkemencékkel. A napszám ma már elég jó, a munkabíró család a bányákban, hutákban, gyárakban szépen keres s ha a paraszt jobb

ABLAKKERET ZSELIZRŐL. (324)

módba jut, ennek hamarosan jelét adja rangosabb építkezéssel is. Már egy régi följegyzés szerint is. «több nógrádmegyei községnél a természet ajándékai között megjegyzést érdemel, hogy itten a legjobb s legfehérebb mész égettetik, mi a munkás ember fáradságát megjutalmazza ugyan, de általa nagyon kevesedik az erdőben a fa.»

Tudni kell egyébiránt, hogy régente kőből való házak építéséhez különös kiváltság, regália kellett, nehogy azután várnak, rablófészeknek alakítsák azt át. A monda is azt tartja: a király a híres Bebek-család ősének csak azt engedte meg, hogy hét juhaklot építsen, de ő visszaélt az engedelemmel, és hét várat épített. Így lett azután nagy az ő hatalma!

A régi kis házakon utcára ablaknak csak szűk lyuk nyílott s ebbe az egyetlen üveglapot jól betapasztották.

Egy esztergommegyei régi vármegyei szabályzat csak olyan mesterember-telkeket adóztat meg, amelyen ablakos házak vannak. Ebben leli magyarázatát, hogy akkor nem is vágtak minden házra ablakot.

A JELLEGZETES FELVIDÉKI HÁZ ELEJE. (325)

A régi háztípuson rendszerint négy ablak van (320); azok az ablakok legföljebb 35–40 cm szélesek és magasak voltak. Kettő rendesen utcára nyilik, egy pedig a házból az udvarra. A negyedik, s amazoknál hagyományosan kisebb ablak a komra falán van. Az utcára nyiló, két ablak a tipikusabb, nem úgy, mint a Dunántúl kis falvaiban, ahol egy ablak volt szokottabb. A pitar csak a nyitott ajtón át kap világosságot.

Az ablakokat táblákkal látják el, melyeket a falon az ablakkeret övez; az ablakot rendszerint olyan nyugtalan hullámvonallal szabják körül, mint amilyent a házormok keretelő léceire metszenek. Ostoros körül, nem messze Egertől, gazdagon festett ablaktáblákat láttunk. Ezeknek festett ornamentikája megegyezett az újabb tulipántos ládák és ágyak ornamentikájával; sok rajtuk a természetből vett forma, kevés a stilizálás.

A 324. ábra egy kicsiny ablakkeretet, nem nagyobbat, mint egy kisebbfajta tükör kerete, zselizi faragást, mutat. A kicsi keret teteje arkitektonikus szabású, mintha építmény párkánya lenne; ereszes, és az eresz alatt szép körvonalas friz s faragott kötélcsomóra emlékeztető motivum megyen végig. Magát a belső nyílást ugyancsak kötélformára faragott tag veszi körül és ez a kötélfriz meg van alább is a két oldallécen, kétszer egymásfölött, a gazdag horizontális tagozatok között, amihez hasonló gazdagságú párkánytagolást keveset lelünk a magyar népies munkák között. A két oldaloszlopkára

faragott két ornamentális bokor rajza naiv és jó. A bemetszett díszítés tövét réteges háromszögforma alkotja, ebből sarjadnak az egyiken hajlós levelek, a másikon kétféle virág; a motivum felső nagy virágzatát baloldalt stilizált szegfűforma képezi, ami körösbimbón áll, a másikon meg nagy, kihajló szélű, kehelyforma virág. Az ablak fölötti díszítés neve: *inc*.

A palóc ház legősibb formája a már ismertetett *szelemenes-ház*, melynek 323 sz. rajzát a Borsodban és Hevesben látott utolsó példányok után Istvánffy Gyula készítette. A szelemenes faházon a vértet vesszőből fonták és egy síkba esett az utcára néző, mindig két ablakos *ravás*-fallal. Vidékünket azonban ma már nem ezek a típusok uralják. Ha ugyanis Budapesttől fölfelé utazunk, azt látjuk, hogy a házak tetejének más az alakja, mint Dunántúl. Dunántúl ugyanis az úgynevezett üstökös ház a jellegzetes, vagyis amelyiknek oromfalcsúcsánál ernyőszerű eresz borul előre, hogy védje az omlósabb anyagból épült oromfalat az eső ellen. Dunántúli kötetünkben sok ilyen házat mutattunk be. Megírtuk, hogy ha az

A PALÓCVIDÉK JELLEGZETES LEGŐSIBB HÁZFORMÁJA A FÜSTLYUKKAL. (326—329)
1 Kondó községből (Borsod); 2—3 Ludány községből (Nógrád); 4 Nógrádhalásziból.

oromfal szilárdabb anyagból épül, akkor az üstök visszafejlődik, mig végre az a teljesen szilárd épitkezésnél egészen el is tűnik. E kötetünk területén azonban olyan házak tipikusak, melyeknek oromfala fönt a csúcsnál függélyesen halad a háromszögnek mintegy közepéig s ott azután egy széles eresz lejtősen ereszkedik le az ablak fölé. Ha tehát a ház utcafelőli ablakai alatt állunk: fejünk fölött olyan széles eresz van, mint amilyen széles a ház utcafelőli homlokzata (320 és 325).

A tetőzet e formája későbbkeletű a szelemenes házénál. A vért ezeken is, legalább a legősibb formákon, jobbára vesszőfonás. Ezt tehát nem kellett a dunántúli formát viselő üstökkel védeni. Annak nem igen ártott az eső. Egyébként is a tető a vértnél kiljebb nyúlik, így tehát valamennyire védi is a vértet.

Ilyen házban született Tompa Mihály, a rimaszombati szegény csizmadiamester fia, a természet nagy rajongója, a merengő lelkű, virágot szerető poéta; költeményeit javarészt a Sajó mente, ez az áldott magyar föld ihlette (331).

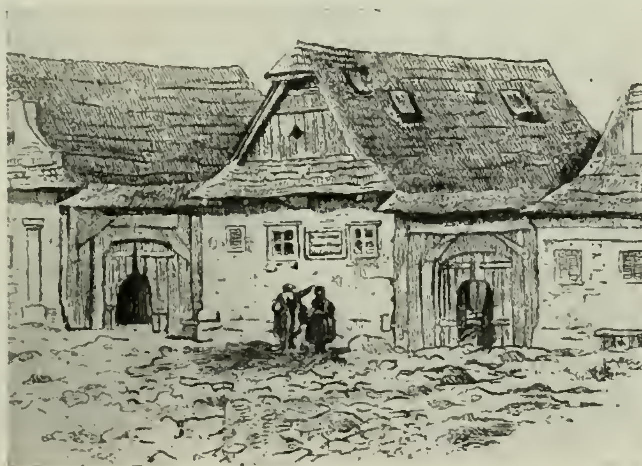
KÉT HÁZ EGY TELKEN, HASZNOS KÖZSÉGBEN (HEVES). (330)

Findura Imre azt mondja, hogy az ilyen modorban épült házak a XVI. század sátrait utánozzák; e házak alakjában az ötrudas sátor szerkezetének utánzása el nem vitatható (!?).

Ilyen ereszek a dunántúli házaknál hiányoznak. Ezek az ereszek tagadhatatlanul fokozottabb mértékben védhetik a ház alsó részét, de el is sötétitik a szobát, amin úgy segitenek, hogy nem egy, de két ablakot vágnak a falba. Ennek az előre nyuló eresznek az is hátránya, hogy az esővizet a járdára csurgatja ki, — ezért is igen találó neve: *csöpögő*. Hallottuk a *farazat, első üstök, terrasz* és a németből eredő: *zimsz* elnevezést is. Rimaszombaton is ilyen elülereszes faházak alkotnak még most utcákat. A városi rend azonban itt már bádogvízlevezető-csöveket, csatornákat alkalmaztat az eresz alá.

A legősibb szelemenes házakon, elül az oromfal alatt, ferde eresz sohasem volt. Nem találtuk nyomát az ágasfa közepében az üstökváznak.

E felvidéki tetők alakulási menetéről a következőket írhatjuk: mind a négy lapjával dülő tetőnek, két kisebb oldala erre is *farazat*. A legrégibb födéltípus az, melynek felső szögletében a füstjárásnak kis lyukat hagytak (326—330). Ennek neve: *füstlyuk*. Aki mutatósabb házat akar, az a füstlyukat gondosabb alakúra formálja, fűz- vagy gyertyánfavesszővel befonja, csinos rácsal látja el. Ekkor már fenn egy kis függőleges oromfalazat keletkezik. A farazat iránya ettől a függőleges résztől mintegy negyvenöt foknyi szögben eltér (332 338). Ha a házra kémény kerül, a függőleges háromszög lefelé megnövekedik. A népies díszítés e növekedés arányában nyer teret. Az ékes deszkázás mindenféle sugaras, alakos összeszerkesztés. Különösen ügyeskedtek e tekintetben a rimaszombati házakon. Ha a függőleges rész rövidebb, akkor csak egy szelelőlyuknak jut hely, ha hosszabb, már kettő is elfér rajta. E nyílásokat csillag-, kereszt-,

TOMPA MIHÁLY SZÜLŐHÁZA RIMASZOMBATON. (331)

PERESZLÉNYI UTCASOR. (332)

virágalakúra fűrészelik. Nagyon szeretik a fogacsos homlokrészeket, a lóhere-levél alakjára metszett három lyukat. Az oromfal ereszét a régihez való ragaszkodás őrzi meg. Érdekes és jellemző példája ennek, hogy mikor az oromfal teljesen kőből épül, háromszögének alsó-vonalánál még mindig marad akkor is egy lejtős párkány, amit rendesen cseréppel födnek be (339). Erre a rudimentumra még jobban ráillik a *csöpögő* név, míg a széles ereszt inkább a *folyató* név jellemezhetné.

Pápai Károly rámutat arra, hogy a kezdetleges dűlő-farazatnak másirányú alakulása az, mikor annak felső csúcsa marad meg egy kis háromszög alakjában, dűlő helyzetben, szalmával födve, míg alsó, nagyobb egyenszárú trapézalakú része függélyesfalu lesz. A dűlőfarazat csökevénye tehát ernyőként védi az oromfalat (342—344). Erre a védelemre csakugyan szükség van akkor, ha a falat könnyen máló agyagból, vályogból emelték. Az utóbb leírt alak, mint már említettük, otthonos Dunántúl.

A födél első és hátsó részére függélyes elzárás előfordul oly kezdetleges alakban is, mely a dűlő-farazatból le nem vezethető. Ennek legegyszerűbb módja a fonás. Ezt úgy készítik, hogy az élen lévő két szarufa alsó végére egy szaruforma lapos fát szegeznek, abba függőlegesen héjjas mogyorópálcákat állítanak, s átbújtatva, vízszintesen történik a fonás (341). A födél e részének itt is *vértelek*, *vért*, *vércelet*, ha kőből van: *kővért* vagy *orom* a neve. E szó a szláv *ver* szóból származhatik. A vértelek felső szöglete is nyitva marad, hogy ott tódulhasson ki a füst. Újabban természetesen a vértelek anyaga is deszka (329), vályog, kő vagy tégla. A födél hátsó része azonban maradian ragaszkodik a vérthez. Ott, ahol a padláson nem kell a takarmány kihullásától félni, a vértet akár el is hagyják.

A kéményes házaknál füstlyuk helyett ablaknyílás kerül a vértre, a padlás szelelésére és megvilágítására. A vérten látható félköralakú nyílás a régi füstlyuk formájához ragaszkodik. Több faluban a vértben egy kis bemélyedés, afféle fülke van, melynek eredeti rendeltetése valami szent szobrának befogadása; a palóc azonban legtöbb helyt elfelejti ma már onnan a szentet s a fülke üresen ásít le az utcára.

JELLEGZETES ERESZES HÁZAK. (333—334)
A füstlyuk vértelekké nagyobbodott. 1 fonott vértelek, Erdőkövesdről; 2 deszkázott, Tar községből.

A padlás neve: *pad*, melybe a *padlyuka* vezet föl. Egyes községekben a padlás neve: *szoba*, s az odavezető létra neve: *rétla*, *garádics*. Némely helyt a padláslyukhoz lépcsőzetesen bevagdalt hengeres gerendát támasztanak, baromfiak följárójának.

Lapujtőn az eresz neve *eszterhát*. Az eresz alatt van az *ereszalja*, a *házmelléke*, amelyet földből hányt *tőtvény* emel az udvar színtjénél magasabbra, s földverő *bakó*, sulyok egyenesíti meg, aminek a neve: *lebakolás*. Itt van a *tőcik*, a padka, ahol ráérő időben tereferélnek anélkül, hogy a nap hevével vagy az esővel törődniök kellene.

Az eresz alatt a ruhaszárító rúd, melyet két lécbe dugnak. Az ilyen léc neve *kanó:* ezt is ügyesen cifrázzák. Az eresz arra is jó, hogy esőben, meg télen a háziasszony alatta étethesse az apró jószágot. Az eresz alatt szalmából font nyoszolyán aluszik nyári éjszakákon a gazda.

DESZKÁZOTT VÉRTELEK ÉS ERESZEK. (335—338)
1 Gyöngyöspatak; 2 Diégelypalánk; 3 Sár; 4 Pereszlény.

Az ereszt, sok helyen, még erre felé is, faoszlopok tartják (351). Gyakoriak a hengeralakú kőlábak (352). Ha ezek közeit fallal töltik ki: a ház ambitusos. A gazda a zsupfödés összeállításában, a létrás tetőzet (342, 345—348) találékony újabb és újabb formáinak kieszelésében kereste a szépet. A tetőzet alakításában mindenki túl akar tenni szomszédján. A kis faházak igénytelenségéhez arányítva, sokszor a mesteri zsuppolás valóságos fényűzés volt.

A falak elkészülése és a keresztgerendák fölrakása után — írja Pápai Károly — a födéshez fognak. Az uralkodó kezdetleges födélalak a szalmafödél, mely következőleg épül föl. A keresztgerendák végébe csapolják mindkét oldalt a *szarufákat*, melyeket fölül egymással kapcsolnak össze, de számuk kisebb, mint a keresztgerendáké. E szarufák leginkább tölgyből valók s egynek-egynek hossza a keresztfa kétharmadának felel meg. Ahol a házfödél

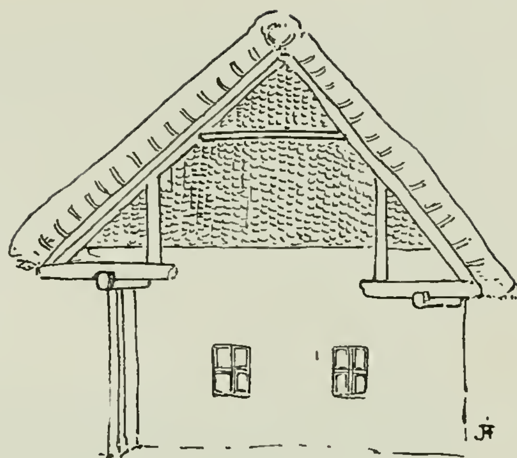
FEJLŐDÖTT HÁZ TAR KÖZSÉGBŐL (HEVES). (339)
Visszafejlődött csöpögővel.

keskeny oldalain meredeken dűlő, ott azon oldalakon is vannak szarufák alkalmazva. Néhol két átellenes szarufa közé a baromfi számára lécet tesznek, amit *kakasülőnek* neveznek. – A szarufákra fektetik a vízszintes *léceket*, bikk, fűz vagy egyéb fából, melyek ezelőtt nem voltak ácsolva; e lécek tizennyolc hüvelyknyire vannak egymástól és belőlük egy-egy oldalra, a födél magassága szerint átlag úgy tizenkét szál szükséges. E lécek szolgálnak alapul a födésre használt szalmának, melyből e célra *zsufokat* készítenek. A szalmafödél élére néhol, hogy az szilárdabb legyen, egymást az élén keresztező két-két rövid lécet *(kaloda)* helyeznek. Ezelőtt, mint Apátfalván hallottuk, a födél vázának valami kezdetleges alakja is járta. A tetőt *ágasok* tartották, olyanformák, mint a kútágas, de rövidebb *füllel*, csakhogy éppen a reá fektetett szelemény le ne hengeredjék róla. Három ilyen ágast alkalmaztak; egyet-egyet a ház két végében, a középső meg a pitvarból, vagy kamrából nyúlt föl. E három ágason át fektették az egy láb vastag tölgyfa *szeleményt*, mely egy darabból volt és az egész épületen végignyúlva, még elül s hátul ki is állott. A szarufákat a *horgasok* helyettesítették, melyek páronként a szelemény fölött voltak összekapcsolva. Ezekhez a fákat nem simították, csak a héjat húzva le róluk, egyiknek egyik végét bevágták, másikét meg kihegyezték, úgy, hogy az előbbi hasadékába beleilljék, és az így összeillesztett párt faszöggel összeszegezve, a szelemény fölé helyezték. A horgaspárok 2—3 lábnyira voltak egymástól, sűrűbben, mint a szarufák, és mintegy 10—15 pár volt szükséges. A léceket azután a *horgashoz* sertével erősítették egymástól másfél lábnyira, hogy az egyik zsup a másikra jól ráfeküdjék. Úgy ez utóbbi régi, mint a jelenlegi födélváznál a lécekre szalma jön, leginkább gabonaszalma, mint legkönnyebben beszerezhető anyag a födéshez. A szalmából *zsufot* (zsup), vagy ahogy vidékenként nevezik, *bábut*, *babkát*, *matringot* készítenek, amit szalmaguzszsal kötnek a lécekhez. E zsupok összeállítás, tartósság és födélre való elhelyezés tekintetében külömböznek. Van *lapos vagy sima zsuf* (Tesmagon: *kancababka*), melynek az előállítása legegyszerűbb, hozzá a legkevesebb anyag szükséges, de tartóssága is legrövidebb. Ennél a zsuf tövét kötik meg, feje van lefelé, hogy simán essék a födélen. — Van azután *fecskés*, *fecskefarku* vagy *uglyás zsuf*, ami kalászával ezen alul van összekötve; ezt néhol az alsó léceken használják, általában pedig az éleken, ahonnan uglyás előnevét is vette. Van végül *fejes* zsuf, melynek kalászát visszacsa-

HÁZ SZELLŐZŐ LYUKKAL NÁDUJFALURÓL (HEVES). (340)

varva és megfordítva szalmakötéllel átkötik és úgy alkalmazzák, hogy feje van fölfelé és az esőlé a szalma tövén folyik le. Ez az alak lehet egy és két fejes, de az utóbbi előállításához csak igen kevesen értenek. Ezt is leginkább a *szegőn* (él) használják, míg a födél többi részén a sima alak járja. Ha az oldalt is fejes zsuf födi, a födél *rékásan* (rétegesen), lépcsőzetesen esik és *létrás kötésűnek* mondják. Ez a legfáradságosabb, de a legtartósabb, eltart ötven évig is. — E zsupalakok külömböző alkalmazása szerint három főbb födélalakot külömböztethetünk meg. A legkezdetlegesebb a *sima*, legfejlettebb a *létráskötésű* és átmeneti állást foglal az éleken a *létrás*, mely leginkább el van terjedve. A gömöri szőlőhegyekben sok helyt venyigével födik a hajlékokat, a tető gerincére pedig kenderpozdorját helyeznek.

FONOTT VÉRTELEK ÉS GERENDÁZATA. (341)
(Tárkány, Heves.)

Azt mondja a régi közmondás: Sással födött házban, bátorságos aludni. Vagyis: a szegény ember bátorságban él. A másik közmondás pedig ez: Szomszéddal jó házat födni. Vagyis, ha a szomszéd segít, mint ahogyan szokás: kevesebb a költség... Bizony ma már nem igen segít zsuppolni a szomszéd, mert a vármegye szabályrendelete tiltja a tűzfészkeket. Ma már legföljebb csak javítgatják a szalmatetőket. Ezen a vidéken igen sok a fazsindelyes ház, mert hisz olcsó volt valamikor itt a fa. A rimaszombati népies házakat is fazsindely födi.

A mestergerenda rendesen kinyúlik a falból az utca felől, s végét szépen fűrészelték és díszítették. A mestergerenda nagy szerepet játszik a házban. Findura Imrének 1885-ben írt tanulmánya szerint, a mestergerendák fölírásai igazolják, hogy két-háromszázéves házak is voltak. Maczonkán 1878-ban egy gerenda ezt a fölírást viselte: *1587-be csinátatta Szabó Bálint és Orosz Menyhért.* Különösen az erdős Gömörben hatal-

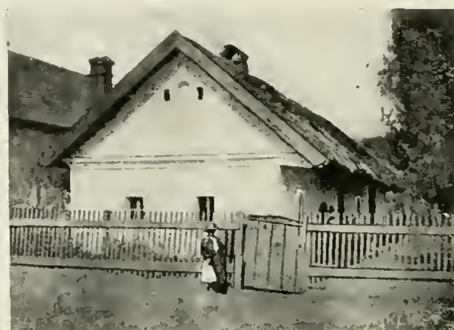

HÁZ DIÓSJENŐRŐL, LŐRINCZRŐL ÉS DRÉGELYPALÁNKÁRÓL. (342—344)
A Dunántúlt jellemző visszafejlődött üstökkel. Az első kőből rakott, a második fonott vértelekkel.

mas a mestergerenda; ékesen kifaragták valóságos műdarabnak (356, 358). Alsóhangonyon, Zubonyon, Naprágyon igen szép sorozatokat rajzolhatnánk össze. A mestergerenda mindig szem előtt van, a családi ünnepélyeknél is jut szerepe. Illik tehát, hogy díszes legyen.

Lakodalomban, éjfél után, a menyasszony-fektetés következik. A menyasszony fejéről leveszik a koszorút, miközben a vőfélyek égő gyertyát tartanak kezükben. A vőlegény a menyasszonyt elvezeti a kamarába vagy a padlásra; hajnalban tölkontyozzák, aranyos, ezüstös főkötőt tesznek fejére s átöltöztetik szép cifra ruhába; a vőlegényt pedig pajtásai összekötözik és a mestergerendához kötik. A menyasszonynak kaláccsal és mézes-

HÁZAK, MELYEKNEK OROMFALÁT AZ ELŐRENYULÓ TETŐ VÉDI. (345—348)
1 Balogfalva (Gömör); 2 Abafalva (Gömör); 3 Drégelypalánk; 4 Diósjenő (Nógrád).

pálinkával kell kiváltania. Rigmusmondás közben, a vőfély bizonyos meghatározott sornál, rézfokossal meg kell üsse a mestergerendát.

A mestergerenda oldalára bemetélt lécet szegeznek, ebbe dugdossák a késeket, hogy a kis gyermek hozzája ne férközhessék. Fölötte áll a gazda pénztára, ott az asszony imádságos könyve. A had között kimért gabonáról rovás-páleikát tartott a gazda, itt-ott a mestergerenda fölött találunk még ilyen számrovást. Bél Mátyás versben magasztal egy Baloskó Pál nevű nógrádi földmívest, aki papjának evangéliumát rovásra rótta és tíz év után is onnan olvasgattá s elrendelte, hogy ezt a rovást koporsójába helyezzék. A mestergerendáról rendesen egy kis üvegedény lóg le, amelyben vízkeresztkor templomban merített szenteltvíz van. A haldoklót ezzel hintik be, miközben kezébe égő gyertyát adnak. Mi az: Se Isten nem teremtette, se ember nem csinálta? — kérdi a palóc a fiától. — Repedés a mestergerendán.

A *bódoganya* nevű oszlop palóc-különlegesség. A bódoganya, tölgyfából való hasábos, vagy hengeres oszlop, mely a szoba közepén áll a mestergerenda alatt. Régi palóc házaknál a bódoganya gyakori volt. Úgylátszik túlságosan féltek a ház, a mestergerenda leszakadásától, ezért állították az oszlopot a *szoba közepére*, ahol bizony nagy akadék lehetett. Az új házakban persze már elhagyják az idomtalan, akadékoskodó oszlopot. Sok szobában két oszlop is volt. Az egyik a bódoganya, amelyik az asztalhoz állott közel, a másik pedig a *bálvány* a kemencénél. Rimaszécsen is palócmódra építkeztek. Itt is sok volt a bódoganyás ház. A Murányi-féle házban a legutóbbi időkig fennmaradt a bódoganya.

A palócok egyik írója szerint, a bódoganya teli van cifra berovással, talán régi

MIKSZÁTH KÁLMÁN EGYKORI LAKÓHÁZA MIKSZÁTHFALVÁN, EMLÉKTÁBLÁVAL. (319)
Jellegzetes a tető a füstlyukkal.

hun scytha-jegyekkel (?); e jegyeket a gyermekek sorra csókolták imádkozás után, lefekvés előtt, vagy büntetésből, ha csínt követtek el.

A bódoganya is szerepel a palóc mondásokban. A gazdasszony gondosan elzárja a kamarát, mert «a gyerekek megennék még a bódoganyát is, ha szalonnából volna».

Vizsgáljuk kissé még a tetőt!

Bánrévén, Ruzsinszki Márton házában, amit 1855-ben építettek vályogból, a házon fölül, a lakószoba fölött *általgerendák* feküsznek párhuzamosan egymással, azokon alul végigmegyen középen derékszögben a mestergerenda és átéri az *előház* hosszát. Ezeket az általgerendákat Bátorfalun szobagerendának mondják, Siden *keresztülvaló* gerendának. A falon végigfekszik körül a *borítógerenda*, ahogy Bánrévén mondják, de Bátorfalun ez *sárgerenda*. Ez a gerenda Gömörben bizonyára az eredetileg német bányavárosbeli iparosság hatása alatt németes nevet nyert; Siden *Mórpang*-nak mondják, Kőrösön pedig *majorpank*-nak.

PITAR KŐLÁBBAL ÉS FARAGOTT FAOSZLOPOKKAL FÜLEKSÁVOLYON. (350)

A födélszéknek formája mindenütt az, amit az építőművességben most nyeregtetőnek hivnak. Annak a nagy háromszögnek, amit az ilyen födélszék mutat a ház végéről nézve, alsó vonalát a *kötőgerendák* képezik, a körösi palócokkal szólva, mert már Siden *keresztgerendának* mondják. Kétoldalt a kötőgerenda végén erednek a szarufák s összeérnek fölül. Azt a rövid kis vízszintes gerendát, ami fölül összetartja a szarufákat, *kakasülőnek* nevezik az egész palócságon. A fal fölött előrenyuló tetőrész, az eresz neve: *szerha;* az a gerenda pedig, ami végigmegyen az eresz külső szélén, *koszorúgerenda;* ebbe illeszkednek a *stikkek,* azok a kicsi gerendadarabok, amik a koszorúgerendától a falig, a borító gerendáig vagy sárgerendáig érnek. Ezt az elnevezést is a régi német városi ácsoktól vették által.

Ahol hijjával vannak jó és olcsó fának, a régibb, szegényebb házakon silány galyfából kerül ki a födélszék legnagyobb része, de meg a mennyezet is. A födélszék tartására sajátságos, de igen célszerű tagot igtatnak be: az ágast (321). Ez az *ágas* az építmény két keskeny végén, tehát elül, a ház két ablaka között, meg hátul, ezzel arányos helyzetben áll szorosan a fal mellett földbe ásva és viseli másodmagával azt a hosszú kötőgerendát, ami a födélszék élét adja meg. Ehhez az egyetlen erős és biztos, bár igen kezdetleges szerkezethez, ami nem nyugszik a gyönge vert falon vagy paticsfalon, csatlakozik, csimpeszkedik a szarufáknak sora kétoldalt, és pedig Mezőkövesden felül is sok helyt kakasülő, tehát rövid kötőgerenda nélkül.

Kémény a régi palócsági házon nincs; a tűzhelyről, vagy a kemencéből szálló füst eloszlik a padláson és kiszivároghat a szalmafödés meg a zsindely közein, vagy általjárhat a padláslyukakon. Hogy a füsttel felszálló szikra meg ne gyújtsa a fedélszéket, a füstcsatorna felső száján a padláson füstfogót raknak téglából, olyan félhenger-féle építményt, aminek falába beleütközhetik a füsthordta égő pernye, de a füst csak kétoldalt, megcsillapodva szállhat ki a kicsi félhenger bolthajtása alól.

Érdekes kortörténeti adattal szolgálnak Hunfalvy János *Gömör és Kishont Leírása* című, 1867-ben megjelent munkájának eme sorai:

«Ha egy csupa kéménynélküli faházakból álló és fazsindellyel fedett hegyvidéki helységhez közeledünk, melyben tehát hibáznak a vidám fehér falak, a sugár kéményekből emelkedő kék füstoszlopok és többnyire gyümölcsösök szép zöld lombjai is, akkor az ily házhalmaznak fakó színe és a széles háztetőkön elterjedt füstlepel szomorú, lehangoló benyomást eszközöl reánk; és gondolkozásunkat önkényt a könnyen eshető tűzvész rombolásaira és annak fürkészésére irányozza, mi lehet oka és haszna a kémények hiányának? És valóban a lakost folyvást éberségben tartja annak tudata, hogy tűz által laka és épületei földig leéghetnek; ezért tüzelőhelyére nagyon vigyáz: nagy szélben tüzet nem rak, vagy afelett a ház lakóiból egyet őrködni hágy; az ébersége fölmenti őt a tűzkárelleni biztosítástól,

RÉSZLET DRÉGELYPALÁNKÁRÓL. (351)
Az első házon, fent, a Dunántúlon otthonos üstök, alul pedig a palócságban jellegzetes eresz.

mely ily vidékeken eddig igen kis mértékben vétetett igénybe, mert tudja, hogy tűzvész náluk a legritkább szerencsétlenség; Sumjáczhak legvénebbjei sem emlékeznek házégésre. Ha pedig a kémény hiányának okát kérdezzük tőle, azt nem tudja megmondani, csak azzal válaszol, hogy sok költségbe kerülne és hogy itt nem szokás másként építeni. Szerintem e régi szokásnak oka a fűtés rendszerében és a tűzhely architekturájában rejlik. Konyháinkban a kéménynek két-három falalapja van, mely biztosan tartja meg a ráépített kéményt. Ezen lakoknál pedig mélyen a szoba közepe felé esik be a tűzhely, mely egy kémény ráépítésére gyenge, nem biztos, nem alkalmatos, más modorban csakugyan költséges; lehet ezenkívül, hogy a tető fölé kinyiló hosszú kémény erős léghúzásával igen kihűtené a lakot és ebbe erős szelek idejében tömegesebben lökné vissza a füstöt, mint a szél hatását gátló tető alatt nyíló mostani kürtőnél. Meg kell még jegyeznem, hogy a kürtőnek padoni nyílása a szobában függő zsinór kezelése által sarkonhajló fedővel zárathatik, az alsóvidéki magyarok azt egy póznára tűzött és rongyokkal kötött kóccsomóval dugják be. A pad tehát a ház füstgazommétérje, melyben húst és szalonnát füstölnek, szuszékokban gabnaneműt tartanak; az egész egy lomtár, melynek szarufakötéseire néhol ösztörűn még a tyúkok szállnak föl hálás végett és melyből a füst zsindelyrészeken át szabadul ki.»

COBURG HERCEG KASTÉLYA CSERÉPVÁRON ÉS EGY FÖLDMIVESGAZDA HÁZA JÁNOSIBAN. (352)
A gazda háza ékesebb.

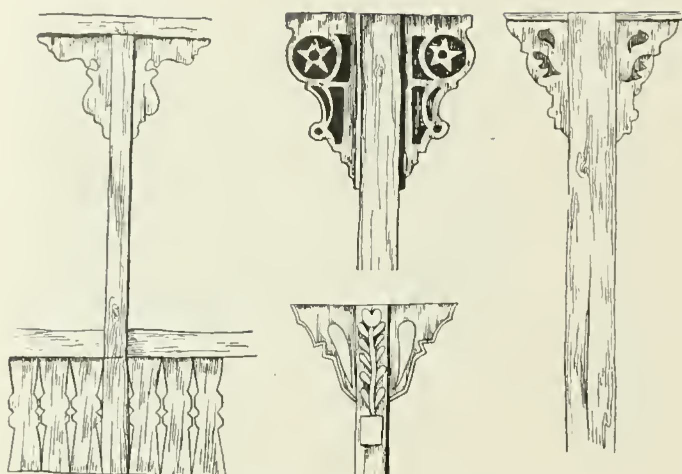
Bizony hiába írja Hunfalvy, hogy a tűz a legritkább szerencsétlenség, mert a palóc vármegyék községeinek történeteit olvasva, azt látjuk, hogy igen sok község égett ott le porig, bármiként is űzték azt az elterjedt babonát, hogy ha tűzveszedelemkor egy mezítelen asszony körülszaladja a házat, akkor az nem ég le.

A kultura meg a jómód, természetesen, meghozta a palócházra is a kéményt, de a palóc meg nem állhatta, építette légyen bár a legegyszerűbbet, a vesszőből fonottat, amit sárral vert be azután, vagy akár urit, városiasat, hogy ne díszítse, kifejezést adván rajta izlésének, olykor hitvallásának is. A palóc kémény ékes és sokféle; van olyan, amelyiken sima vízszintes vaslemez áll, négy kicsi oszlopkán minden ékesség nélkül, de a legtöbb ilyen esőtől védő lemezre valami cifraságot, tagozatot tesznek, hasonlót ahoz, amilyet kapuoszlopokra faragnak. Így csúcsos lesz, cifra a kémény, mert rajta a négyszögű lemezen csonka gula, meg csonka kúp forma tagozatok állanak.

A falazott kéményre a nyílás fölé, olyik helyen, háztetőforma kicsiny tetőt adnak, másutt meg beboltozzák hengerformára; ezen a hengeren sokszor ott a kereszt, mutatván gazdája hitvallását.

De tudnak cifra kúpos, zsindelyes tetőt építeni a deszkából szegelt vagy szalmával körülvett kémény fölé, kit álló oszlopokra, kit meg zeg-zugban menő rudacskákra illesztve igen festői módon, amint ez az itt adott rajzok mutatják.

A kéménynek a tetőből, *hajból* kiálló részei: *szár*, *lyuk*, *bótozat*.

DISZÍTETT TORNÁCOSZLOPOK NÓGRÁDBÓL. (353)
1 Borsosberény; 2–3 Berkenye; 4 Diósjenő.

A palóc a házán szívesen vallja meg hitét, nemcsak az oromzatra rajzol keresztet, hanem az épület csúcsára, kéményeire is el helyezi azt.

A faházak alacsonyak, a földszínen állanak csupán, mert a palóc hajdan nem építette faházait magasra, mint a székely, magas tornácot se épített eléje cifra faoszlopokkal.

Az arkitektonikus ornamentikára vonatkozóan, ki kell jelentenünk, hogy ami efféle van a palócságon, az mind újabb keletű és a díszítőművészet szempontjából meglehetősen értéktelen. Sok ház udvar felé eső részén tornác halad végig, faoszlopos; az oszlop maga tömör és dísztelen, hanem felül a fejnél kétoldalt kivágott deszkát illesztenek hozzá, cifrára metszik körül és meglyukgatják, hogy díszes fejet mutasson, ami természetesen nem tömör test, mint az oszlop, hanem deszka lapjából kifűrészelt valami, úgy, hogy csak a silhuettjével hat. Ilyen kimetszett oszlopfőt hármat adunk részletes rajzban (353), egyik Borsosberényből való, ennek körvonala a legnyughatatlanabb; a másik kettő Berkenyéről, ezeket a cifra konturmetszésen kívül át is lyukasztották kerek, meg hosszúkás nyílásokkal.

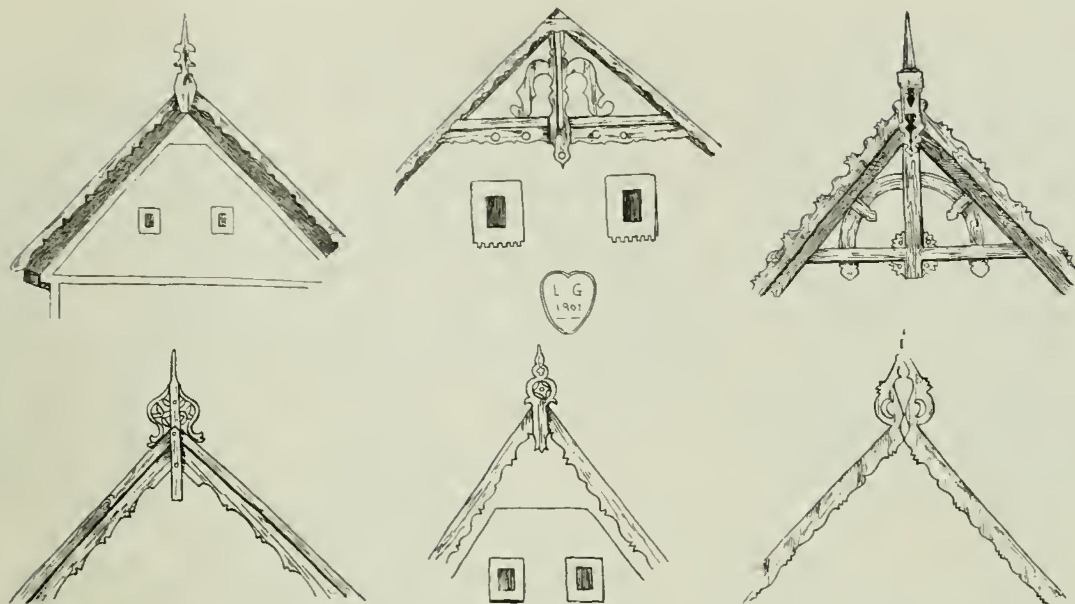
Azok az ácscsinálta díszek, amiket manapság alkalmaznak házak elejére, ugyancsak városi házak vagy villák, fürdőpavillonok díszítései révén jutottak el ide is, igaz, többékevésbbé elnépiesítve. Ezeken az oromdíszítéseken még a legeredetiebbek az árbocdeszka kimetszései, amikből ugyancsak adunk mutatónak egynéhányat (355, 357). Vagy erős felnyuló törzsök ez, kisebb ágakat bocsátó, vagy oldalvirágok tapadnak hozzája, de metszenek kerek gyümölcsformájút is, amiből fölül levelek sarjadnak. Az itt bemutatott három ilyen orom közül kettő Borsosberényből, egy Berkenyéről való.

A faházakon évszázadokon kiforrott díszítéseket nem mutathatunk ki ama sok pusztitás miatt sem, amelyek errefelé is mindenféle épületet, jóformán százévről százévre, értek. A házak legnagyobb és legállandóbb ellensége itt is, ismételjük, a tűz volt.

Régi leírások gyakran panaszolnak így: «A mult században azon szerentsétlenség is érte a szegény akkori lakosokat, hogy némelly gyermekeknek játszó tsintalanságok miatt tűz támadván, az egész falu hamu maradvánnyá változott.» Tatár s török itt egész országrészeket pusztított el. Verántz Antal egri kanonok, 1550-ben, püspökéhez, Oláh Miklóshoz levelet intézett, amelyben megírja, hogy Egernek régi formájából semmi sem maradt meg, «minden borzasztó, szomorító abban. Mars fiainak szabatos kitörései itt mindent elrútítottak. Akár-merre fordítod szemeidet, nem akad egyéb elődbe romladékoknál, rémülésnél, ragadozásoknál, veszélyeknél és kétségbeeséseknél«. Gyön-

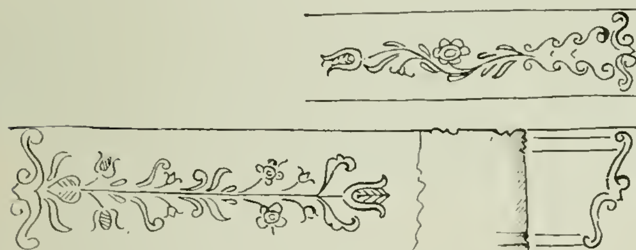

SAJÓECSEGI HÁZ ÁCS-DÍSZEKKEL (BORSOD). (354)

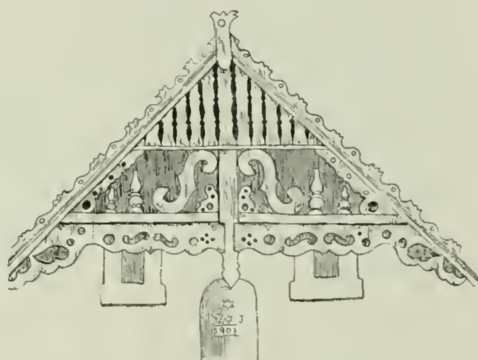

OROMCSÚCS-DÍSZÍTÉSEK FÁBÓL. (355)

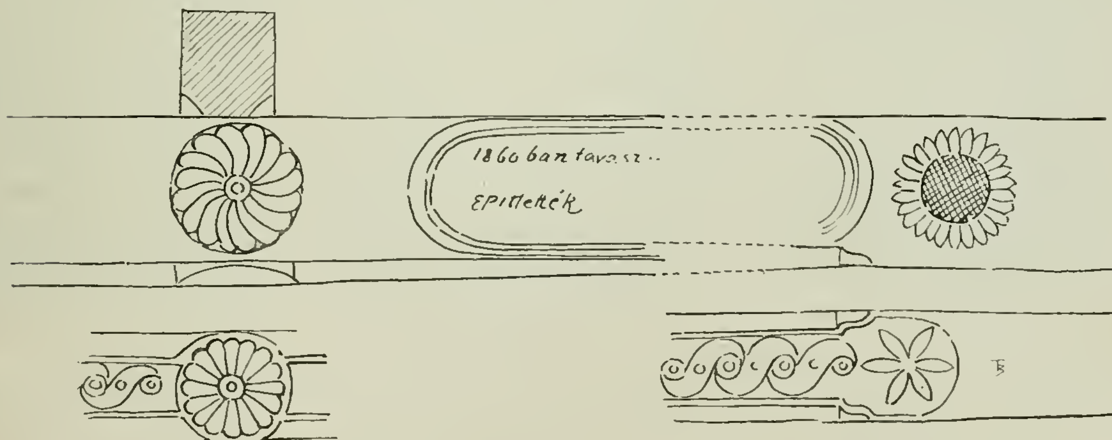
1, 2, 6 Berkenye; 3 Diósjenő; 4, 5 Borsosberény (Nógrád).

DÍSZÍTÉSEK A MESTERGERENDÁN. (356)

OROMCSÚCS-DÍSZÍTÉS DIÓSJENŐRŐL. (357)

MESTERGERENDA OLDALA ÉS ALJA SAMU MIKLÓS HÁZÁBAN JÁNOSIN 1864-BŐL. (358)

A gerenda fölirása: »1860-ban tavasz alkalmával épült ez az épület Varga Miklós által május 26-án építtették Samu Ferenc, István és György testvérek Istenünk adj bele áldást, békességet!

gyös egykor legnagyobb részben leégett. Akkori följegyzés szerint apróbb égések majd mindennap fordultak elő s már attól tartottak, hogy városuk egészen elpusztul; a templom egész berendezése elégett. A sok tüzet a hatalmukat vesztett, mindinkább visszaszorított törökök rakták. Egert Dózsa hadai teljesen fölégették. A Rákóczi-korban, söt az 1848-iki szabadságharcban is sorra égették a helységeket. A *Magyarország Vármegyéi és Városai* című monográfia historikusa így írja le például Losoncz pusztulását: «Az oroszok főhadiszállása Apátfalván volt, táboruk a Losoncz és Apátfalva közötti réteken feküdt. Egy polgárokból alakult küldöttség fehér zászló alatt iparkodott a főhadiszállásra. Sok megaláztatás és rémitgetés után végre Grabbe tábornok elé kerültek, aki kegyelmet igért.

MIKSZÁTH KÁLMÁN SZÜLŐHÁZA. (359)

A kegyelem azonban csak puszta szó maradt, mert a szélső utcákon még aznap délután rabolni kezdtek és este a rablás és fosztogatás már egész rendszeresen megindult. Előbb azonban hajmeresztő kegyetlenséget kellett az ott rekedt lakosságnak végigszenvednie. Este tíz órakor kozákcsapat vágtatott a városba és a lakosságot kancsukával a guerillák által megölt orosz katonák sírjához kergette. Ott arra kényszerítették őket, hogy a sírt puszta körmeikkel bontsák föl; s közben folyton kancsukázták és rugdosták a sírbontókat, kiknek jajgatásával tele volt az éjszaka. Mikor végre a bűzhödt tetemek föltüntek, akkor azoknak kivételére és megmosására kényszerítették a losoncziakat. Ezután a három orosz közlegény bűzhödt maradványait visszatették a sírba, a tisztekét pedig másnap a katholikus templomból temették el.

Éjfél után trombitaharsogás adott jelt a rablás megkezdésére. Az ezredek egymásután vonultak be a városba; amely ezredek legvégül jöttek, azok már nem kaptak elegendő

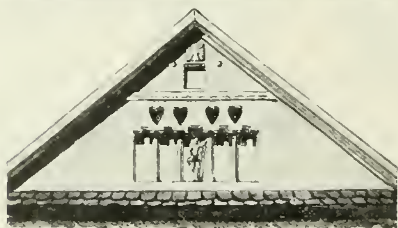

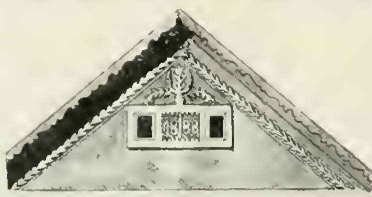

DÍSZÍTETT OROMFALAK. (360—368)

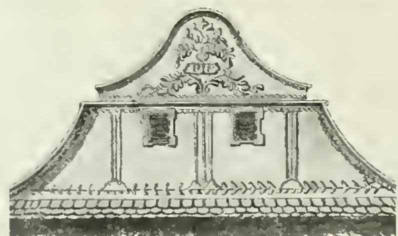
1 Velezd; 2, 4 Mikófalva; 3 Putnok; 5 Dubicsány; 6 Noszvaj; 7 Rimaszécs; 8 Dubicsány; 9 Czenter községekből.

A PADLÁSLYUK DISZÍTÉSEI. (369—373)
1 Mucsony; 2 Lénárdfalva; 3 Sajópüspöki; 4 Velezd; 5 Sajópüspöki.

zsákmányt, dühökben azután fokozott kegyetlenséggel bántak el a lakosokkal. De az elüljáró ezredek sem kímélték a polgárokat; nemcsak irgalom nélkül verték őket, hanem ruháikat, elsősorban csizmáikat szedték el tőlük. Voltak, akiket egész mezítelenre vetkőztettek le; különösen pénzükért üldöztek sokakat az egymásután érkező, rablási vágytól égő ezredek. A tisztek a közlegénységgel versenyezve raboltak, s mikor már a lakásokból, boltokból mindent elhurcoltak, csákányokkal és dorongokkal zúzták össze mindent, amit találtak. Egyetlen butordarabot sem hagytak épen, még az ágyneműt is mind fölmetszették s a tollat szétszórták.

Sokan különös ügyességet tanusítottak az elrejtett pénzek és kincsek feltalálásában. Betörtek a pincékbe is, ami bort meginni nem tudtak, azt kifolyatták; amit azután részegségökben végbez vittek, az leírhatatlan kegyetlenség volt; tisztjeik sem bírtak már velök, kirabolták a gyógyszertárat és a templomot is, söt még a holtakat is megbolygatták. A lakosságot folyton kancsukázták, sokakat halálig gyötörtek. A rablás másfél napig tartott, mialatt a várost szüntelen bekerítve tartották, hogy senki ne menekülhessen. Augusztus 9-én azután fölgyujtották az oroszok a várost. Borzalmas ünnepélyességgel történt ez. Előbb a szobákban maradt összetört butort a város piacára egy halomba hordták, és hogy belőle egyetlen darabka se maradjon meg, az egészet szurokkal leöntötték, azután mindent előre elkészített szurkos kanócokkal felgyujtottak. Abban a pillanatban, amelyben ez megtörtént, megzendült a tábori zene. Az oroszok hahotázva látták a lángokat felcsapni; borzalmas kacagásuk belevegyült az ünnepi zene hangjaiba. E szivetfacsaró jelenethez felhajtották a város koldusbotra jutott, agyongyötört lakosságát. Közben felgyujtották a várost is; egyenként vetettek üszköt a házakra és azonkivül röppentyükkel is szórták a tüzet. Az egész várost fekete füstfelhő fogta be, melyből föl-fölcsaptak a vörös lángnyelvek. A levegőt betöltötte a rémült állatok bőgése és vonítása. A városban őrjáratok cirkáltak és akit oltással foglalkozva találtak, azt megkancsukázták. A kétségbeesett lakosságot többször nekihajtották a tűznek is. A vad orosz katonaság pedig még azzal is dicsekedett, hogy ezzel még nincs vége a szenvedésnek, mert a lakosságot az utolsó szál emberig föl-fogják koncolni. A tűz ropogásába, a lángok sistergésébe többször beleszólt az orosz tábori zene. A látvány az est beálltával csak fokozódott borzalmasságában; Losoncz ekkor a fekete éjszakába máglyaként világított, melynek tüzes hullámait föl-fölkavarta a szél. Amikor az est folyamán a hőség tűrhetetlen lett, az orosz katonaság átkergette a lakosságot Apátfalvára. A kényszerítve menekülőket a lángban álló város összeomló falainak dörgése s az oroszok zenéje kísérte. A város 369 házából csak kettő maradt meg, és ezek is a kertekben a város szélén állottak. Természetes, hogy Tugár is osztozott Losoncz sorsában. Mikor a lakosság megfogyatkozva ismét össze-

gyűlt, Losoncz és Tugár lakossága együtt nem tett többet 1400 léleknél, holott 1847-ben a lakosok száma meghaladta a 4000-et.

A város felépülése oly lassan haladt, hogy még 1851-ben sem volt egyetlen teljesen befejezett és a szükséges melléképületekkel ellátott háza. Még a legszükségesebb butorzat is hiányzott. A lakosságnak elég munkát adott a romok eltakarítása. És milyen lakosság volt ez! Félmeztelen, rongyos, kiéhezett és halálosan elgyötrött alakok lézengtek mindenfelé. A városban egy falat kenyeret, egy korty italt, egy darab ruhát nem lehetett kapni. Ha szélvész vagy zápor kerekedett, irtózatos volt hallani az összeomló falak rémítő zaját. A beszivárgó lakosság alig tudott magának annyi helyet találni, ahol meghúzódjék. Boltozatok, kapuk alatt, pineékben vagy födetlen szobában vonták meg magukat és az éjszakákat állva vagy ülve kínlódták át . . .

Természetes, hogy ily körülmények között tömérdek ősi motivum pusztult el, talán örökre. Egyébként pedig, ilyen szomorú idők után a népnek kedve sem igen lehetett, hogy házát különösebb módon díszítse.

Annál nagyobb gyönyörűségünk telhetik az újabban épitett kőházak népies díszítésében. A régi építkezési módokat nem követik, a fa drágultával a nép áttér a még természetesebb építőanyagra: a nagy hegyek gyomrából bányászott kőre. Az ereszek alá kőlábat épitenek; tűzbiztonsági okokból a fonott és deszkákból összerakott vért sem kerül már a házra, az oromfalat szintén kőből, téglából épitik meg (359).

Bejárt területünkön a házak oromfala olyan szépen, ízléssel, olyan eredetien van díszítve, mint az ország más részeiben sehol egyebütt (359—382). A díszítéseket a fal vakolatából domborítják elő a legügyesebb változatokban. E díszítés mindenütt fehér, mert hiszen a falakat itt is meszelik; ha itt-ott látunk is színesre mázolt virágot, ez inkább csak különködés. Az egri járásban van néhány község, ahol a falakat rikító színekkel mázolják be. Minden falunak megvan a maga színe. Az ilyen házakon azonban nem is látunk virágokat. Nógrádban csak a tót házakon van színes díszítés. A jellegzetes magyar házak ormain falból kidomborodó fehér virágokat, leveleket, csillagokat, emberi és állati alakokat látunk, melyek alatt sokszor ott az épités évszáma és a házat épittető gazda neve. A tornaljai járásban levő Hétközség egyik házán következő jókedvű fölirás van:

KŐHÁZAK: AZ OROMFAL A TETŐ ELŐTT NYULIK FEL. (374—376)

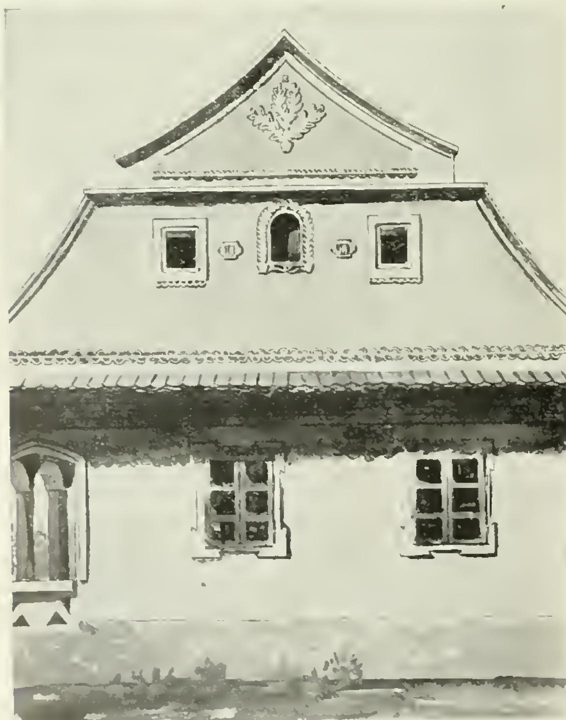
1 Gömörsid; 2 Szentsimon; 3 Jánosi (Gömör).

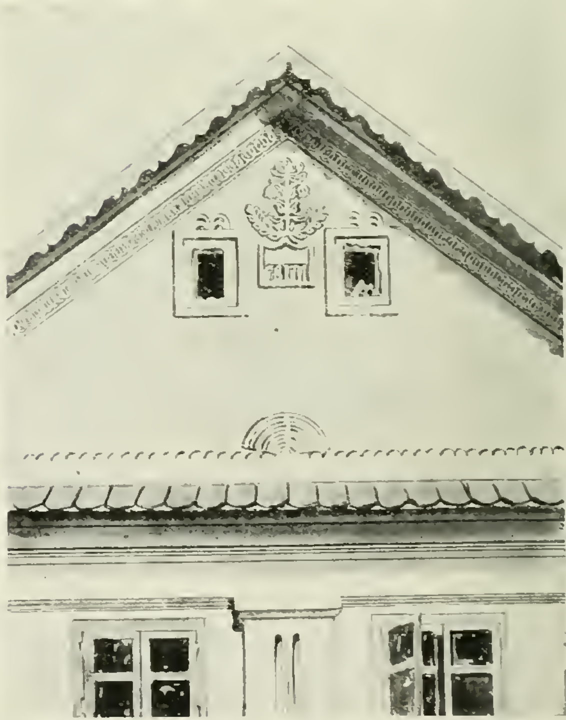

DÍSZÍTETT HÁZ SZENTERZSÉBETEN. (377)

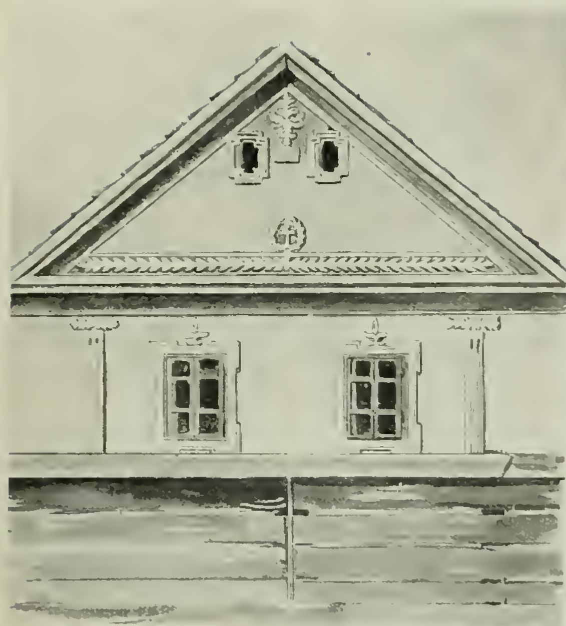

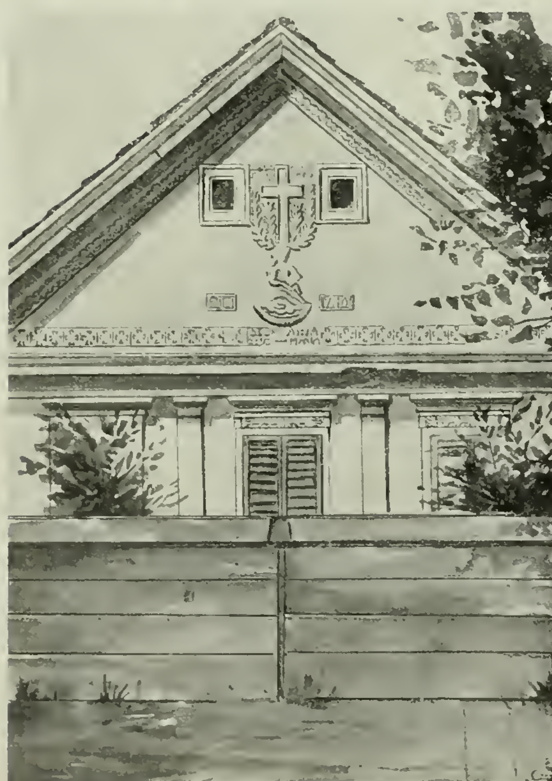
DÍSZÍTETT HÁZAK. (378—381)

1 Sajónémeti (Gömör); 2 Szuhakálló (Borsod); 3 Rimaszécs; 4 Héth (Gömör).

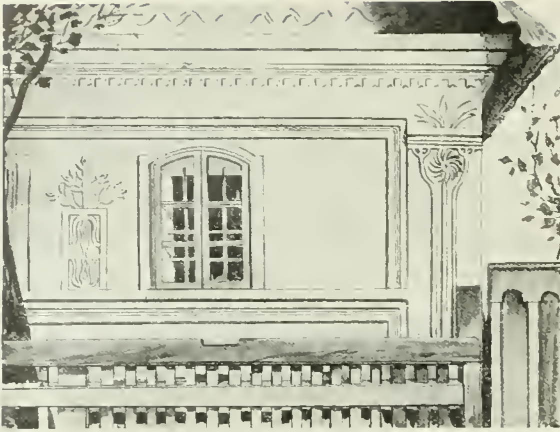

DÍSZÍTETT HÁZAK. (382—385)
1 Dubicsány; 2 Nagybarcza; 3 Velezd (Borsod); 4 Sajónémeti (Gömör).

DÍSZÍTETT HÁZ VELKENYÉN (GÖMÖR). (386)

«Épült Hétben, 1777-ben, Héthy Tamás idejében».

Gróh István alapos tanulmánya szerint, különösen a Rima völgyén lefelé: Rimaszombattól délnek Feledig, onnan keletnek fordulva. Sajószentpéterig a Sajó mentén, azután délre Bánrévétől a Barkóságban Szentsimonig, Hangonyig, azonképpen északra az egykori Torna megye területén. Hárskúton, Almáson, Szögligeten, Görgön akadunk szép stukkó-ornamentikára, a legmódosabb, tehát a régi palócház típusától leginkább eltérő házakon. Noha ez az ornamentika az ősi díszítő kedven kívül bizonyos külső hatásoknak, a nemesi kuriaépítés, meg a templomi ornamentika befolyásának köszöni létét, *mégis nagyon becsesnek kell tartanunk motivumait. Az ornamentumok, leszámítva az idegen történelmi stílusoknak itt-ott megmaradt nyomait, teljesen magyarok.*

Az oromfalak e gyönyörűséges díszítéseit a nép fiai közül kikerülő kisebb kőmívesek (387) formálgatják kis mintázó szerszámaikkal. A házakon idegenből átvett tagozatok is vannak. Ezeket azonban a nép ízléséhez szívesen alkalmazkodó kőmívesek elmésen formálják magunkévá, egyes idegenebb ízű motivumoknak újabb dekorativ rendeltetést szánnak és azokat nagy szeretettel, teremtő erővel házasítják össze a vidék különböző népművészeti és népipari tárgyain látott ornamentikával.

E népies stukkó-stílusnak a kialakulása hogy mikor kezdődik, azt bajos megállapítani. Bizonyára már akkor fogtak hozzá ezen a jómódú vidéken, amikor lemondottak a faház építésről. A legrégibb ilyen motivumok, amik ránk maradtak, köztük egy igen gazdag oszlopfej Sajópüspökiből, a XVII. századbeli kályhacsempékkel mutatnak rokonságot. Ennek a pilaszter-fejnek a díszítését egy az iparművészeti muzeumban őrzött kályhacsempén találjuk meg. Talán voltak régiebbek is, de a vályogból épült parasztház nem hosszú életű és a ház külső képét csakolyan szívesen újítja meg a földmívelő időnként, az új divat szerint, akár a városi ember.

SAJÓKAZINCZI KŐMIVES (387)
aki szépen díszíti a házakat.

Nagyon valószínű, hogy templomaink és városi építményeink stukkó-díszítése serkentette a népet az ilyen házdíszítések utánzására, talán segített is az illető falusi kőmíves egy-egy nemesi kuria bolthajtásának a cifrázásánál, és ott ellesett, eltanult egyet-mást.

Nálunk a stukkó-díszítés — nem a falusi népcsinálta építményeket értjük — a XVII. században kerül erősebben divatba a sgrafittóval együtt, de él vele gyakran a XVIII. század arkitektúrája is, alkalmazzák a templomépitők, a városi házak, meg a nemesi kuriák építő mesterei.

Nem szólva a templomokról, amikből bőven juttatott Mária Terézia kora déli Gömörnek is, szép stukkó-díszítést látunk Csetnek egynéhány nemesi udvarházán, kivált a Sárkányokén, de van több Rimaszombatban is, meg azon alul Jánosiban, Bánrévén és Putnokon.

OSZLOPZATOK A HÁZON VAKOLATBÓL. SAJÓPÜSPÖKI (GÖMÖR). (388—391)

Az első, amit eltanult a palóc a nemes úrtól, az oszlopos tornác építése volt. Ezt a tornácot végigviszi legtöbbször az egész udvari homlokzat mentén, s kivált Jánosi községe van tele ilyen oszlopsoros parasztházakkal, de van másütt is. Mi egy czenteri ilyen házat mutatunk be a 368. ábrán; a ház az utcának síma fallal fordul, amibe az utcai lakószoba,

OSZLOPOS TORNÁC SZENTSIMONON (GÖMÖR). (392)

az *előház* két ablakát metszették. Az utcai fal fölött háromszögletes oromfal áll, ami legtöbbször símaszélű, de van néhány barokkos szabású is Rimaszécsen, meg Sajópüspökiben. Az utcai homlokzat meg van rakva stukkó-disszel, hol sűrűbben, hol ritkábban, hanem az oszlopsor ki az utcára nem folytatódik soha. Díszes, de zárkózott az utcafelőli rész, — a tornác oszlopos arkádjai, a tágas nyílások, mintegy a gazda házának és lelkének melegebb megnyilatkozásai, csak azt fogadják, aki már belépett portájára.

Ezek a tornácoszlopok vagy lapos segmentum bolthajtást hordanak, vagy félköröset, vagy vízszintes gerenda fekszik rajtuk végig. Lábuk ritkán van; azon a falon állanak, ami egyszersmind a tornác mellvédjét képezi; testük vagy síma henger, vagy nyolcszögletes, ritkábban négyszögletes, s vonalas bemetszett dísz is van a legtöbbön. Az oszlopfej ugyancsak hiányzik sokról, ama czenteri házban sincs, melyről imént szóltunk, de azért az ilyen fejetlen oszlopokra nehezedő félkörös boltozás a maga egyszerűségében igen jó, itt-ott nehézkes, de igen művészi hatású. A fejes oszlopok között van sok olyan, amelyiken négyzetes lap: abakus áll, s ezek az újabbak; legművészibb oszlopfők azok, amik kockaformájúak. Három helyen találtunk bemutatásra méltó szép oszlopot. Szuhakállón a községházán van az egyik (393*a)*. Ennek a feje alatt körülfutó gyöngéd tagozatok látszanak (az egyik fogsoros), magának a fejet képező kockának az oldalára pedig szúrós fenyőféle lombozatot mintáztak. A másik, talán ennél is jobb, egy disznóshorváti (393*b)* házban van; ezen a kocka alsó élét lefaragták és oldalára kereket mintáztak. Hanem a fogsor megvan ezen is, kétszer: az oszlop nyakán s a kocka tetején. A harmadikat, a legszebbet, Radistyánban leltük. Ezen az oszlopnyak díszítése egyetlen körülfutó leveles ág, igen szigorúan stílusos rajzú; föléje vékony szabású abakust helyeztek, nehogy hirtelen legyen az átmenet, s csak e fölé került a tulajdonképpeni fej, a nagy kocka, aminek dísze szépen megmintázott rózsás virágtő.

Kedvesek, harmónikusak, sőt olykor komolyak, majdnem monumentálisak ezek az udvari csarnokok, szinte azt mondhatnók, nem is parasztházhoz illők, ha nem ismernők a mi méltóságos megjelenésű, kevésszavú földes gazdáinkat.

Az utcai ház homlokzat díszítése csekély plasztikájú relief, valami lapos ornamen-

DÍSZES PITARBEJÁRAT. SAJÓPÜSPÖKI. (393)

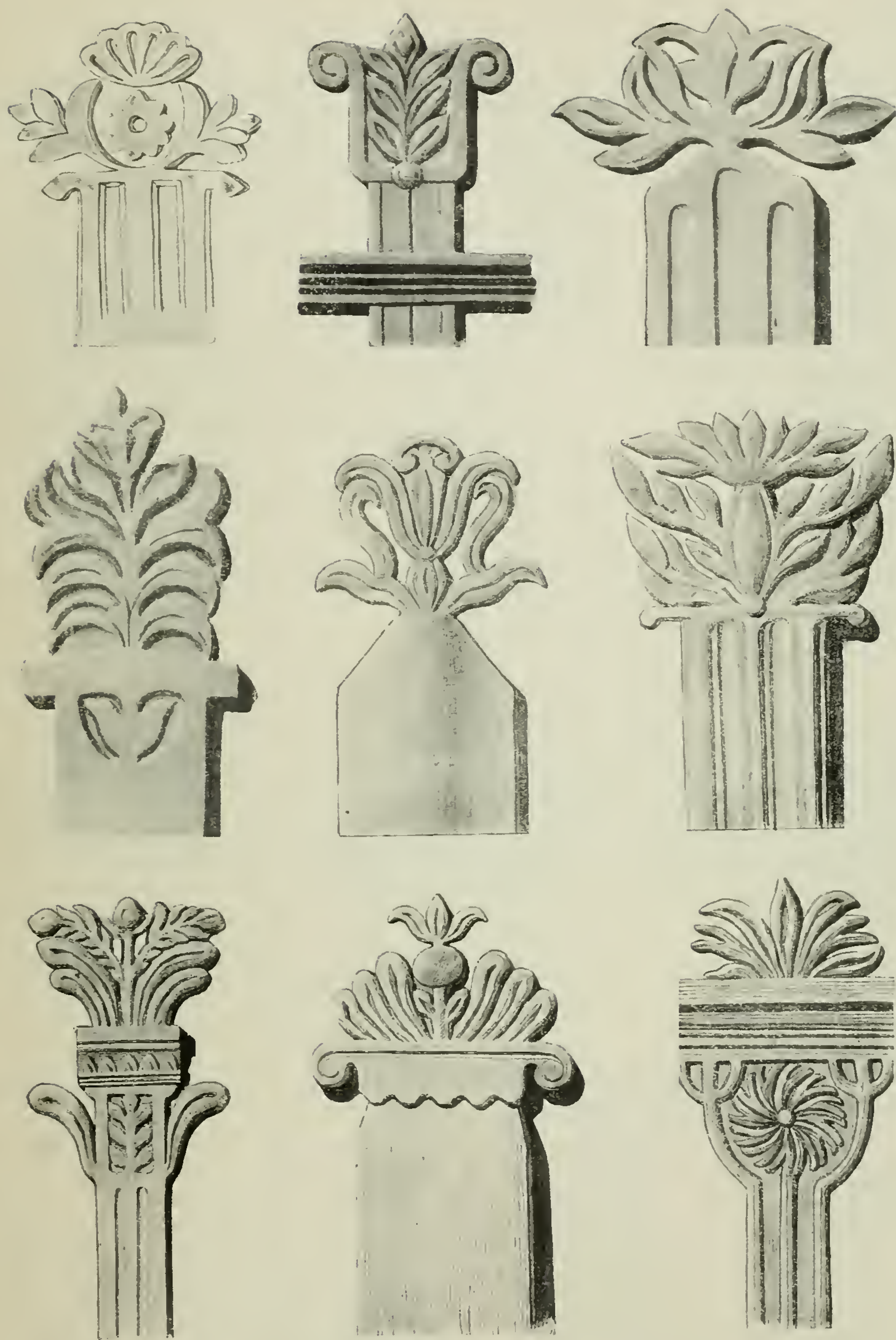
A TORNÁC OSZLOPAI KÖZÖTT. (XVI.)

DÍSZÍTETT TORNÁC-OSZLOPOK ÉS RÁCSOS AJTÓ SZUHAKÁLLÓ KÖZSÉGBŐL (BORSOD). (393 *a*)

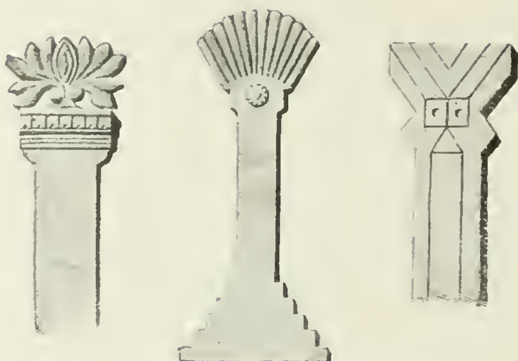

DÍSZÍTETT TORNÁC-OSZLOPOK, DISZNÓSHORVÁTI KÖZSÉGBŐL (BORSOD). (393 *b*)

OSZLOPDÍSZÍTÉSEK VAKOLATBÓL. (394—402)

1 Verkenye; 2 Jánosi; 3—5, 7 Sajópüspöki; 6 Rimaszécs; 8 Héth (Gömör); 9 Szuhakálló (Borsod).

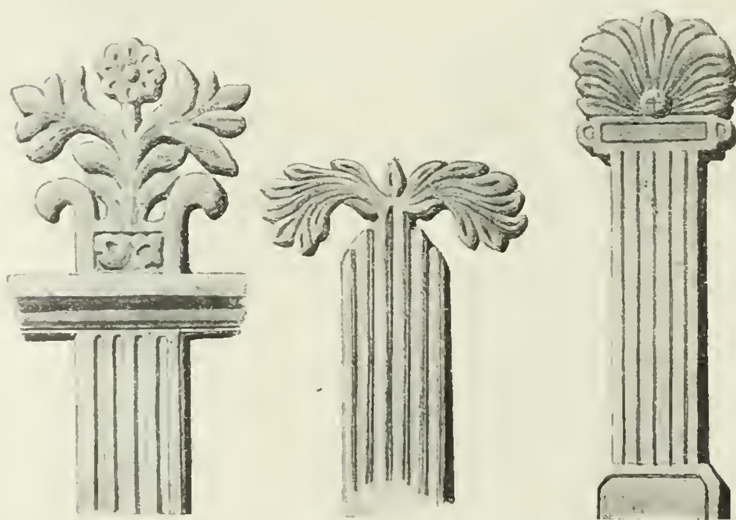

OSZLOPDISZÍTÉSEK VAKOLATBÓL. (403—405)

tális forma, ami közel áll a sík díszítményhez, s amelyen nem állotta útját sem szerkezet, sem idegen stílusbeli hatás, népünk díszítő kedvének. Vegyük sorra ezeket a házhomlokzatdíszítéseket, és pedig először azokat, amelyek az orom alatt vannak, attól párkánnyal elválasztva, tehát azokat, amelyek az előház meg a tornác végének utcai falát ékesítik.

A homlokzaton pilaszterfélék, vakolt oszlopok (388—391, 393) törzsökei emelkednek az ablakok között, rendesen három, — kettő kétoldalt, egy meg középen, — de nem nyúlnak föl egészen a párkányig, hogy azt tartsák, hanem kivirágzanak, egyik dúsabban, másik egyszerűbben, valamivel már a párkány alatt. Ha ezeket a pompás motivumokat nézzük, amik hol virágos oszlophoz, hol meg egyenesen kileveledzett fatörzshöz hasonlítanak, szinte kísértésbe esünk: ne keressük-e bennük a régi székely díszítés istenfáját, az őshazából hozott jelképes növényt, amit oly gyakran faragtak a székelyek az ő kicsiny és nagy kapuik oszlopaira!? Mert bár a legtöbb ilyen díszítés törzsöke pilaszterre emlékeztetően síma vagy csatornás, úgy is csinálják, hogy «húzzák» a vakolatból, kimetszett deszkasablon szerint, mindazonáltal akad olyan is — mi kettőre leltünk — amelyik tövitől kezdve egész hegyéig leveles végig, tehát nyilvánvalóan fát ábrázol. Egyik *héti* házon, meg egy *dubicsányin* láttunk ilyen végigleveles törzseket.

Az a véleményünk, hogy e naturalisztikus tagozású oszloptörzseket kivételnek kell tekintenünk; a többi virágos fejű oszlopka pedig mégis mind a korinthusi oszlop díszesen leveles fejének paraszti mása, utánzása az úriházon vagy a templomban látott formáknak. Ha nem is vesszük azt a hasonlatosságot, ami némely régi kályhacsempénk dísze, meg egy-két sajópüspöki ilyen pilaszter-fej között van s ami, mint mondottuk, arra mutat, hogy a XVII. század végével kezdték cifrázni ilyen oszlopokkal a házak elejét, már az a körülmény is tartózkodóvá tehet bennünket, hogy faházakon, a palócház legősibb típusain, ez a motivum teljesen hiányzik. Azután meg a székely istenfák között se igen akad olyan, mely öregebb lenne kétszáz esztendősnél. Hanem ezek a díszítő formák pompásak s úgyszólván az egyedüli plasztikus házdíszítő motivumok, amik szinte készen kinálkoznak mai magyar építőművészeinknek (378—445). Mert bármint vélekedjünk is a nemzeti törekvésekről, amik a legutóbbi két évtizedben foglalkoztatták építészeink legjavát, az bizonyos, hogy népies arkitektúránk végtelen keveset nyujtott olyasmit, amit használhatő anyagnak lehetne mondani. Legtiszteletreméltóbb s legötletesebb mestereink is kénytelenek voltak hindu formákhoz nyúlni s csak az arkitektonikus közöket, falfelületeket töltötték meg az-

OSZLOPFEJEK VAKOLATBÓL VELKENYÉN (GÖMÖR). (406—408)

után magyaros síkdíszítéssel, legtöbbször a himzés formáival, amikben viszont igen gazdagok vagyunk. Ezek a sajómenti formák itt plasztikusak, árnyékot vetők és egyenesen épület, igazán a ház díszítésére teremtődtek.

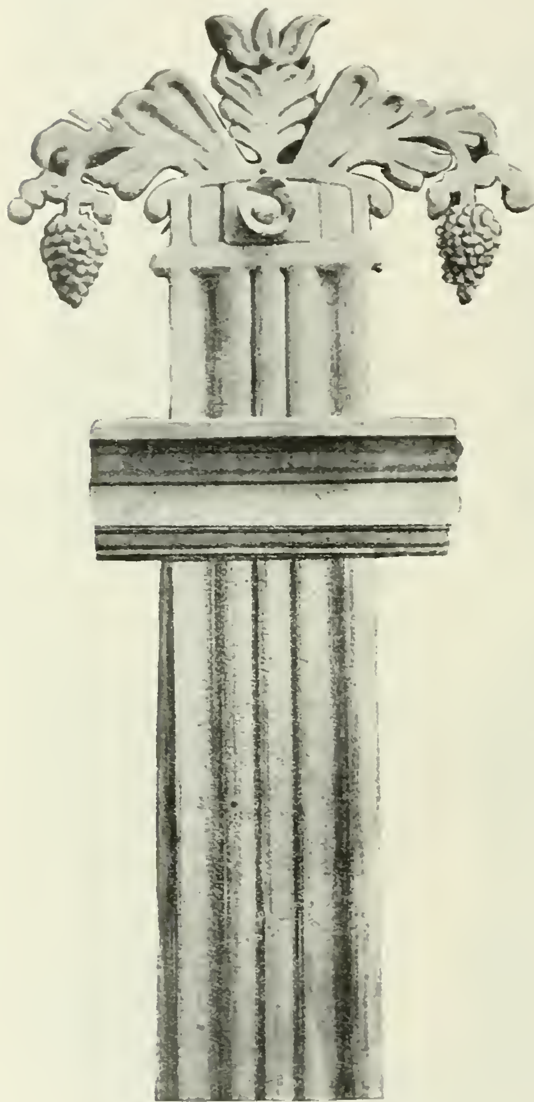
Az ilyen virágos oszlopok legegyszerűbbje símatestű pilaszter, aminek hegyén bimbó tárul szerte; magját még két nehézkes levél borítja körül, de kettő már lefeslett mindegyik

OSZLOPDÍSZÍTÉSEK VAKOLATBÓL. (409—414)
1 Szentsimón; 2, 5, 6 Sajopüspöki; 3 Velkenye; 4 Abafalva (Gömör).

oldalon, mint ahogy egy bánrévi házon látjuk. Lába a pilaszternek, vagy akármilyen tőtagozása a legtöbb helyt nincs is, csak egyetlen olyan kivirágzott oszlopot leltünk Rimaszécsen, aminek az alja, a töve megdudorodott legalul, mintha valami fa gyökere lenne. E rimaszécsi töves oszlopon egyébként pompás virágzat is van, széles ernyőforma, ami mellett két kisebb bimbó fakad. Ugyancsak a legegyszerűbbek közül való az a velkenyei oszlop, aminek törzsöke mintha összekötött, vagy összenőtt rudakból állana s annak közép-

sője, éppen a legjobban kinyúló levelezett volna ki; úgy áll ez a leveles törzs ott a többi között, mint a lictorok vesszőcsomója közé kötött bárd vége. Egy másik, ugyancsak velkenyei házon, ez a csatornásan tagozott oszlop dús virágot hajt, aminek szirmai sűrűn hajlanak szerte, jóval túl a pillér két szélén s csak egy kicsiny mag áll meg peckesen a középen.

OSZLOPDÍSZ VAKOLATBÓL VELKENYÉN (GÖMÖR). (415)

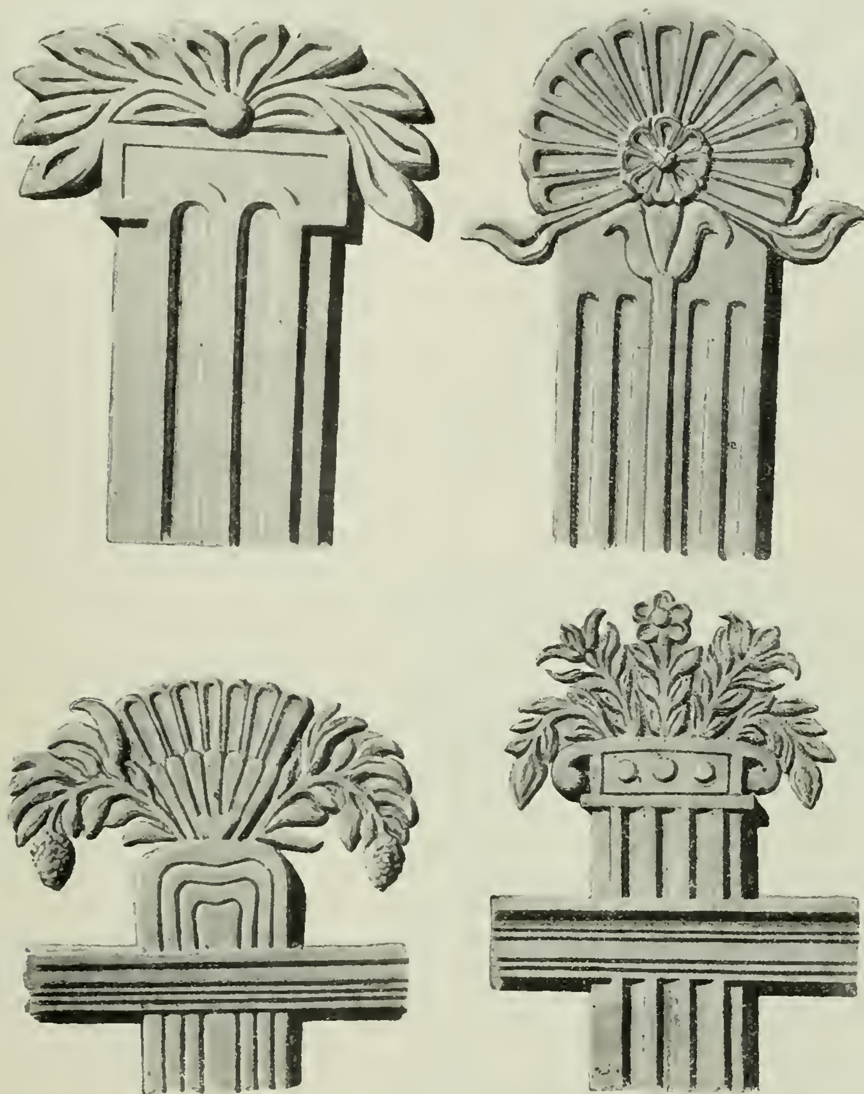
Messze a Rima völgyétől, Abaujban, a Boldva völgyében: Szinben találtunk olyant is, aminek töve lépcsősre metszett piramisforma, fején pedig, ami kissé szélesebb a törzsöknél, szigorúan geometrikus elrendezésű sugaras levelek állanak szorosan. Még ennél is merevebb egy szentkirályi (gömörmegyei) házat díszítő ilyen oszlop tagozása, mert ennek a virágos feje is csupa egyenes vonalból metsződött ki s abból adódott páros magja is, ami a kehely fenekén ül; akár deszkából metszették volna ki az egészet.

Viszont a szomszéd falubau, Abafalán van olyan virágos törzsök, mely háromszoros ágban fut fölfelé s kivirágzik mind a három, megbütykösödik, de míg a két oldalsó csak szerény két levelet hajt, a középsőn nehéz gyümölcs is vagyon, amiből két mag dudorodik elé s e gyümölcsből sarjad a középső virág, meg két leveles galy, jobbra és balra.

Egész sorozat van olyan oszlopokból is, amiknek feje arkitektonikus szabású. Van rajtuk léctagozás több sorban, fogas friz, sőt voluta is, két végén megkunkorodott felső tag, amit nyilván a jón oszlopból vett át a palóc kőmíves, és ennek az arkitektonikusan lezárt pilaszternek a tetején aztán kisarjad a magyar virág, vagy úgy, mintha egy nagy magos váza száján nyúlna ki, mint egy héti házon láttuk, vagy mintha odafönn kelt volna, mintha a pilaszter tetején vert volna gyökeret. Olykor, mint egy velezdi oszlopon látjuk, az ilyen arkitektonikusan befejezett pilaszter tetején csomósan, ötével kél szorosan egymás mellett a duzzadt növénycsira. De gyakorta lelünk olyan pilaszterekre is, aminek feje díszes zárt edény, olykor füles váza (mint egy jánosi házon), s ebből sarjad a növény, vagy valami leveles, fürtös virág, vagy a kövér húsos háromleveles bokor.

Bánréven van olyan oszlop is, aminek a tetején egyetlen óriási virág ül, széles sűrű szirmú, úgy, hogy széle nagy körben iródik, akár kiterjesztett pávafarok, vagy mint nyitott legyező. Ilyen legyezőt, de nem ennyire nyitottat láttunk Dobóczán is egy törzsök tetején; e mellett a legyező virág mellett azonban kétoldalt leveles galy ered, nehéz, lekonyuló s mindegyiknek a végén szőlőfürt lóg. Rimaszombat alatt, a rimamenti falvakban kiváltképpen szeretik a szőlőt mintázni ezekre az oszlopon kelt növényekre, de nem naturalisztikusan; a sarjadzás maga középen virág, rendesen tulipánforma, a levelek hegyesek és kétoldalt mégis szőlőfürt lóg az indán. A palóc kőmíves szinte eszményi növényfajtát teremt így, aminek gyümölcsébe s virágjába összefoglal mindent, ami néki kedves.

Jánosiban, ebben a Rimaszombathoz legközelebb fekvő helységben nagyon erősen megérzik az empire- s a biedermayer-formák hatása a parasztházakon, nem úgy, mint az alább eső falvakban. Az ablakok félkörösek (420), a főpárkány alatt még egy párkány fut körül a félkörös ablakok vállmagasságban, úgy, hogy körbefordulván, az ablakok felső

OSZLOPFEJEK TELJES POMPÁJUKBAN. (416—419)
Relief, szintelen vakolatdiszitések. 1—2 Sajópüspöki; 3—4 Jánosi (Gömör).

keretét adja meg. Ez a párkány nem akadályozza a palócot, hogy virágos oszlopait mégis csak elhelyezze a homlokzaton: a vízszintes párkányt általvezeti a függőleges pilaszter testén, szinte odaköti véle, s a párkány fölött dúsan virágzik ki a pilaszter-törzsök hegye.

Az egykori Torna vármegye területén — mert Abaujjal egyesítették ezt a köves talajú, legészakibb fekvésű kis magyar vármegyét — van egynéhány falu, amiknek házain, mint mondottuk, a sajómellékiekhez hasonlatos ornamentikát lelünk. Hárskúton, mely még a sajóvölgyi oldalra néz, meg innen kezdve a Szoroskő-hágón túl már kevés régi ház

ÍVELT ABLAKOK. (420)

maradt; ujraépitették a falvak nagyobbik felét amerikai pénzen, de a meglévők között akad olyan, amit kivirágzott oszlop díszít. Többet lelünk Almáson, meg Görgőn. Görgőről egy házat mutatunk be itt, s négy ilyen virágos oszlopot. A ház azért érdekes, mert a virágos oszlopok között az ablakok tetején teljesen olyan indák erednek, amiknek lecsüngő virágai emlékeztetnek a lószerszám bőrből metszett sallangjaira. A négy görgői virágos oszlop igen szép, és bizonyos fokig különbözik is a sajóvölgyiektől; az egyik oszlop tetején háromszögletes rakvány látszik, aminek hegye kivirított s kelyhes virágot termett; a másikon a rakvány olyan, mintha abroncsos edény lenne, amiből vékony álló szár nő elé; a harmadik kerek nehéz lap, amiből kicsi rügyek nőttek ki sűrűn, a szélén.

A legszokatlanabb ilyen virágos oszlopot (421) azonban Sajóradnán találtuk, nem az épület oldalfalán, hanem fölül, az oromban. Ennek a töve négyszögű lap, bemetszett írással, amiből kitetszik, hogy 1850-ben épült a ház. A négyszögű lap fölött emberfej következik s ebből sarjad följelé a kerek oszlop, vagy inkább pálmatörzsök. Ez az egyetlen ilyen rendeltetésű figurális díszítés, amit oszlopokon láttunk. Van ennek a törzsöknek kövér, pálmára emlékeztető levele, meg négyszögbe állított magvas gyümölcse is, amiknek csomója fölött apróbb virág sarjad.

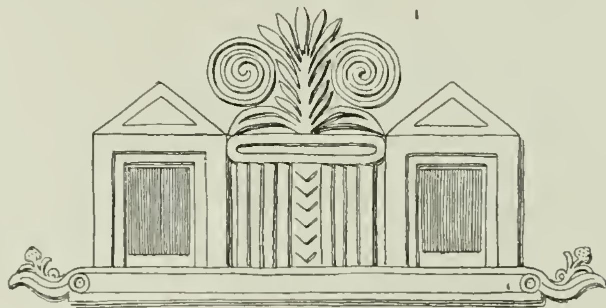
SAJÓRADNAI (BORSOD) HÁZOROM DISZÍTÉS. (421)

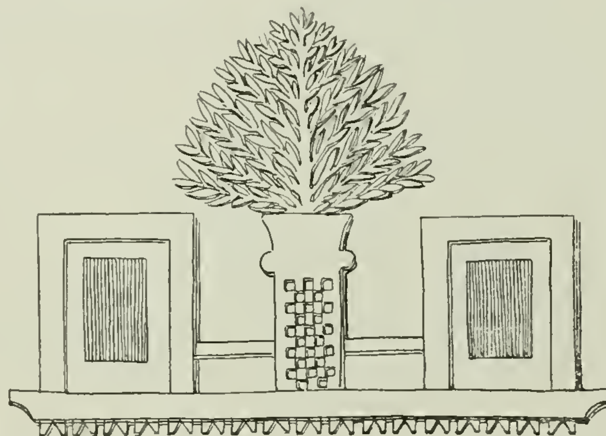
Sajátságos, hogy az ablakok díszesebb kiképzésével, az utca felé nyíló s a virágos oszlopok között álló ablakok díszesebb kiképzésével nem sokat törődtek. Az ablakok fölött egyszerű léc halad végig, vagy még egyszerűbb keret fogja körül a négyszöget. De akadnak kivételesen cifrább ablakok is. Dubicsányban és Sajókazinczon van olyan ház, aminek ablakja mellé kétoldalt két virágcserepet mintáztak reliefben s ebből ered a két-két virág, szorosan az ablakfelek mellett. A dubicsányi virágok hajlós indájúak s egészen körülveszik az ablakot felül is, de rajzuk kusza, nyugtalan, s nem eléggé stílusos. A sajókazincziak ellenben merevek, nem érnek az ablakon fölül, de a levelek, meg a sűrűn álló rügyek rajza szép rajtuk s igen stílusos a fölül nyíló két legyezőforma virág is.

A legszebb ablakdíszítést egy bánrévi házon láttuk, nem is utca felől, hanem egy udvarra nyíló ablakon. Az ablakot itt nem kétfelől fogja körül

a viráginda: az ablakpárkány fölé helyezett el két cserepet a kőmíves és ebből a két cserépből növesztett ki valami sajátságos, de igen érdekes rajzú két bokrot, aminek levelei nyúlottak, némely galya megkunkorodik s gyümölcsei különösek, fügére emlékeztetők.

A sajó- és rimamenti házak utca felé eső orma éppen olyan díszes, mint az alattuk levő fal. Mostanság csak háromszögletes orom készül, de Sajópüspökiben meg Rimaszécsen van olyan orom is, aminek nagy konturvonala barokkos, sőt az egyik rimaszécsi orom tagozása meg azt a sajátságos felsőmagyarországi renaissance-stílust juttatja eszünkbe, aminek emlékei bőven maradtak meg a sárosi és szepességi városokban. Ennek a régi szabású oromnak belső térbeosztása arkitektonikus: bemélyített mezők, oszlopkák, közbül fülkék sorakoznak végig, azonfelül vannak a szívformájú padlásablakok, jobban mondva padláslyukak.

DISZÍTÉSEK A PADLÁSLYUK MELLETT SAJÓKAZINC KÖZSÉGBŐL (BORSOD). (422)

Az utcai házormok mezejének legsötétebb foltjai a padlásablakok s ezekhez kell igazodnia a gyöngéden lapos reliefdíszítéseknek. Ezek a nyílások rendesen párosával állanak, ritkábban hármasával. A páros nyílások alakja vagy négyszög, vagy szívforma. Ritkábban találni azonban köralakuakat, meg kerek, bolthajtásos végződésű négyszögű nyílásokat. Ha hármas nyílást csinálnak, az vagy három egysorban álló négyszögű ablak, közös keretbe foglalva, mint egy velezdi házon látjuk — vagy összetapadt három szív, amik magvak módjára szorulnak egymáshoz, mint azon a héti házon, aminek ablakai között végig leveles inda fut föl s amit 1881-ben építettek.

Ami már most a díszítést illeti, a négyszögű (422—423) ablakokat vagy egyszerű léeekkel fogják körül, amik szabadon rajzolódnak az orom mezejébe, de tetejükön rendesen virág kél és az aljuk is csipkés, mint azon az emberfejes oromzaton látszik, amiről imént szólottunk, — vagy valami közös vízszintes párkányra állítják a páros ablakokat. Ez a párkány a barokkos körvonalú ormokat átmetszi egészen és a nagy arkitektonikus formába illeszkedik, az ujabb parasztos ormokon azonban csak rövid darab, éppen hogy a két ablak elfér rája. A plasztikus díszítés ilyeneknél a két ablak köziből kél, vagy lábas edényből, mint egy sajónémeti házon, aminek ormára szőlő indája futott, vagy közbeállított oszlop tetején fakad, mint egy sajókazinci meg egy ezenteri ház mutatja, vagy kicsiny táblaformán áll, amely táblára sokszor az évszámot mintázzák rá. Ilyen van a bánrévi egykori iskola épületén is.

A szív-forma ablakok bekeretelése gazdag; a körülfutó vonalakból ritkán hiányzik a csipkés, a zeg-zugos díszítés. Ilyen szívek állanak szabadon is az oromban, több helyt, de legszervesebb, mondhatnók legpoétikusabb az a megoldás, amit Mucsonyban láttunk egy ilyen oromzaton; a szívek közepén pálmatörzsök féle nő fölfelé, ez fölül több kisebb és két nagy ágat hajtott, lefelé konyulókat, és e két nagy ág végén látszik függeni a két szív, két termetes gyümölcs módjára.

Több példát tudunk arra is, hogy az oromban utánozták, megismételték az utcai alsó fal motivumait és a nyilások között kivirágzó oszlopokat emeltek, rendesen hármat, ahogy az arányosság kivánta. Ezek között az oszlopos díszű ormok között a leggazdagabbat Barczikán láttuk; a középső oszlopon valami tabernákulum-féle, ezen cserép s abból ered a hajlós indájú szúrós levelű rózsaféle növény; a két kisebb oldalsó oszlop bokra ugyanilyen, de nem cserépből fakadnak és virág sincs az indák végén.

Egy igen régi és megrogyott sajónémeti ház ormán ugyancsak három oszlop ered, akár alant ugyanezen az építményen; a középső oszlopon erős széleslapú levelek sarjadnak cserépből, a két kisebb oszlop rátett virágja pedig olyan, mint egy-egy félig nyitott legyező. Egy másik sajónémeti házon, amelyiknek orma háromnyilásos, egyetlen oszlop emelkedik középen az oromban, feje megszélesedik, az 1875-ös évszám van rajta és e fölött igen dúsan mintázott és nagyon szépirajzú bokor terjeszkedik; az oszlop tövén kétoldalt két edényből ugyancsak virágok fakadnak. Ennek a házoromnak csúcsán négyesosztású gótizáló nyilás is van és ugyancsak gótizáló a főpárkány díszítése; valamely akkoriban épült templom vagy kápolna formái ragadhattak meg építője emlékezetében.

Mária Terézia rokokója ujítja meg a templomokat és beleavatkozik a parasztház ékesitésébe is, de az empire sem marad hatás nélkül. Meglátja, megbecsüli a nép az ily formákat, bévesz belőlük mennyit-annyit, de úrrá is lesz felettük, módosítja, ha erősebben éri az oltás, kiheveri és annyi idegen beavatkozás után is teljes virágjában áll előttünk a palóc népművészet.

Oszlop végen sarjadt nagyon csinos virágot látunk még egy velezdi oromban, de itt a háromszög három csúcsán külön-külön bokor-ornamensek kelnek; egy 1891-ből való disznóshorváti ormon a két nyilás összefoglalva közös talapzaton áll és felül szépen rajzolt bokor nő ki közülök.

Figurális díszítésre is akadunk egy sajónémeti ormon. Ennek alsó ornamentális vonalán a Szűzanya ül széles fodros ruhában, aminek redővonalai stilizáltan kunkorodnak; ölében a gyermek, hátamögött pedig arányosan a kereszt emelkedik elő, aminek oszlopát körülfogja négy felsarjadzott virágos leveles ág.

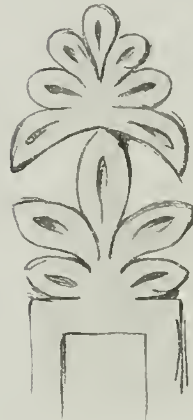
Azon az almási házon, amit itt bemutatunk, a két félkörös padlásablakot ivesen koszorúforma galy köti össze fölül s ez alá buvik, alulról, a kivirágzott oszlop. Egy sajókazai házon a páros négyszögű ablakok nyomott háromszögű orommal vannak ellátva fölül, s a közbüliktatott csinos díszítés erős csigavonala is azt mutatja, hogy valami klasszikus példára gondolhatott készitője.

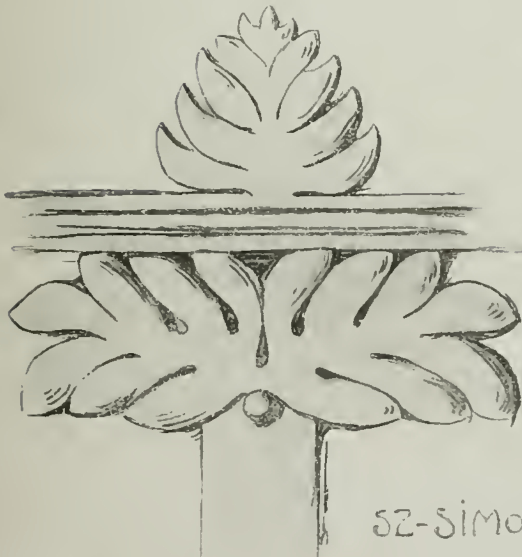
Le, délnek, Eger felé, egyszerűbbek már az oromdíszítések, bár kevés marad díszítés nélkül Ostoros és Noszvalj között; ékesek Egerben azok a földmives vagy szőlőmives házak is, amik az Ostorosra vezető út mentén feküsznek a város szélén. E tájékon az oromdíszítés és a padlásnyilás más, mint odafönt a Sajó mentén; gyakori két padláslyuk között a félkörös fülke, a XVIII. századbeli építés e kedves motivuma, és van sok párosan félkörű ablaknyilás is.

Különálló edényből fakadó bokordíszítés bőven található minden faluban (424—441), kivált a Barkóságban; rajza majd mindegyiknek más és más. Mutatunk itt ilyet bőven. A legegyszerűbbeken, mint azon a két sajópüspöki bokron, amit itt adunk, csak egyetlen cserépből kelt rózsa áll két levéllel. Máson két S hajlású levél és apróbb virágok látszanak egy nagyobb tulipánforma két oldalán. Van aztán úgyanitt több gazdagabb, köztük olyan is, amelyiken a függőleges merev szárat derékban metszi által a félkörös vonalban eredt két oldalág, igen stilusosan. Rimaszécsen van egy 1862-ből való bokor, aminek rajzában egyesül a kacskaringós zsinórdíszítés a növényi formákkal és pedig igen érdekesen; a gazdag fonás a növény törzsöke, egyszerűbbjén a szerteágazó kacskaringók a szőllő kacsaira emlékeztetnek. Serkén évszázados táblából ered a hármaságú bokor, s az idevaló palóc házornamentika rendes módjára a középső galy virágos, csupán a két oldalsón lóg nehéz szőlőfürt.

HÁZDÍSZÍTÉSEK SZENTSIMONRÓL (GÖMÖR). (423)

APRÓBB VAKOLAT-DÍSZÍTÉSEK HÁZORMOKRÓL. (421—438)

1, 5 Rimaszécs; 2, 3, 9, 11, 12 Sajópüspöki; 4 Serke; 6 Jánosi; 7, 13 Abafalva; 10 Dubicsány; 8 Velkenye; 14 Hangony; 15 Bánréve.

SZENTSIMONI HÁZRÓL. (439—440)

Ezek közt a virágcserépből fakadó bokrok között szépség és érdekesség dolgában kettőt kell kiemelnünk. Egyik egy rimaszécsi ormon van — ez a városka sok szép arkitektonikus ékítményt gyűjtött és őriz — s rajzának tisztasága és gazdagsága teszi becsessé. A középső ágon széles virágkehely, ebbe profilformában szembenéző csillagot illesztettek magnak; a két lehajló oldalág gyümölcse szöllőfürt, a többi gyümölcs pedig kerek dióforma, sajátságosan berajzolt magvakkal. A másik díszítést Szögligeten, az egykori Torna megye területén, a szádvári nagy erdők mélyében fekvő kicsiny faluban leltük. Ennek ágaihoz hosszú, sűrű, nyúlt levelek tapadnak szorosan, de mintha az ornamentális növény kihasította volna az edény oldalfalát, abból is ágak erednek és hajlanak föl a bokor felé.

Vannak akik azt vitatják, hogy a díszített oromfalas házak csak a tótsággal határos részeken fordulnának elő. Ebben az állításban burkolt célzás van arra, hogy a magyarság a tótságtól vette volna át az oromfalak szép díszeit!... Magunk is meggyőződtünk ennek valótlanságáról, amit nagyszámú képeink eredőhelye is igazol. Mégis, megkérdeztük a palócföld két szorgalmas kutatóját is. Istvánffy Gyula írja nékünk, hogy a palócházak oromfalának, a vérteleknek díszítései nemcsak a tótsággal szomszédos területeken észlelhető; Borsod és Heves megye belső területein is lépten-nyomon találkozunk ilyen oromdíszítéssel, ez tehát semmiesetre sem a tótokkal való érintkezés hatása, de eredeti palóc népművészet. Fábián Gyula azt a meggyőződését közli vélünk, hogy az oromfal díszitését a tótok vették át a magyaroktól. Az általa bejárt nagy területek ezt kiáltó példákkal igazolják. A palóc házak valóságos paloták a tót viskókhoz mérten; a magyar házak oromfala díszes, a tót házakon legtöbbször semmi, vagy csak nagyon kevés a díszités. Ebből inkább következtethetünk magyar eredetre, mint tótra. Való azonban az, hogy a tót textiliák kiválóbbak a palócokénál, akiknek kézimunkáira a tót szomszédság befolyást gyakorolt. A palócházak díszítései azonban teljesen magyar lélekből fakadtak.

Gömörben, a magyarság határán túl, jó darabig a tótság építkezése teljesen magyar hatás alatt áll és csak azután megyen át a gömöri tótság különleges építkezésébe. Természetesen, nem lehet célunk, hogy munkánkban a tótság építkezését ismertessük, csupán azt említjük meg, hogy a tótság házait rendszerint gerendákból rója össze és azon díszítést nem alkalmaz.

VAKOLAT-DÍSZÍTÉS, BÁNRÉVE (GÖMÖR). (441)

Egy 1828-ban kelt leírás Egerben még itt-ott elszórt régi török házakat emleget, melyeknek alja kőből vagyon, felső része pedig fából ácsoltatott. «Találtattak akkor még Egerben török pincék is.» Az egriek, e följegyzés szerint, még akkor emlegették azokat a férfiakat, a kiknek török származása bizonyos. Ilyen volt a meghalálozott Topa városi tanácsbéli úr, az öreg Ali szenátor, kinek apja még valóságos körülmetélt mohamedánus volt. Posta Áron külsőtanácsbelinek az apja is ozmán volt, s Egerben

keresztelkedett meg. Idetartozik a címerébe félholdat viselő Török família is, nevezetesen: főtisztelendő Török József apáturnak és hajdan rimaszombati plébánosnak a nagyatyja született muzulmán . . .

Ahogy a Török-família címerében levő félhold a törököktől maradt, épp úgy a törökvilágra emlékeztetnek bennünket azok a félholdalakok, amelyek itt-ott a palócházak oromfalán húzódnak meg a virágbokrok között díszítésnek.

Ha nem is szépművészeti, de kultúrtörténelmi szempontból ugyanoly becsesek, mint falusi házaink, a kisvárosi régi házak, amiket iparosok építettek; saját mesterségükhöz szabván azokat, karaktert adtak egy-egy utcának, kivált Miskolcz régebbi része s Rimaszombat gazdag ilyen házakban. Adunk mutatóba belőlük (442—451).

*

MISKOLCZI RÉSZLET. (442)

A palócok építkezését erősen befolyásolja a *had*. A palócság ugyanis az egyetlen magyar törzs, aki még ismeri a *hadat:* a családból alakult, szűkebb törzsi köteléket. A törökdúlás földönfutóvá tette az Alföld népét és megbolygatta a dunántúli magyarságot, a hadak szervezetéből azonban azt látjuk, hogy a palócok törzseit nem mozgatta el ősi helyükről. A régi magyaroknál a had a családhoz tartozók összessége volt, amelybe nemcsak a nők és a gyermekek, de a cselédség is belétartoztak. Azoknak gyüjtőneve, akik egy családhoz tartoznak, a palócoknál ma is: had. Így: Balog-had, Kelemen-had, Varga-had. A *hadnagy* szó egy-egy ilyen had első emberét jelenthette. A had a középkori magyarságban is a nemzetséget jelenté. Egy 1826-ban kiadott könyv megemlíti, hogy palócország fővárosának, Szécsény mezővárosnak bírája: régi időktől fogva *hadnagy*-nak neveztetik itten. A had elnevezés ma már különleges palóc szó. Ha másutt is fölbukkanik az országban, bizonyos, hogy palóc ember vitte oda; a nemzetség elnevezést nem használja a palóc, helyette inkább a *csomota* elnevezéssel él.

A had tagjait benső érzelmi kötelékek fűzik egymáshoz; minden ügyes-bajos dolgukban védik egymást. Így parancsolja ezt a palócbecsület. A had férfi tagja: *férfi-cseléd*, a női tag: *fehércseléd*. Az elaggott férfi; *apó*, az elaggott nő: *anyó*.

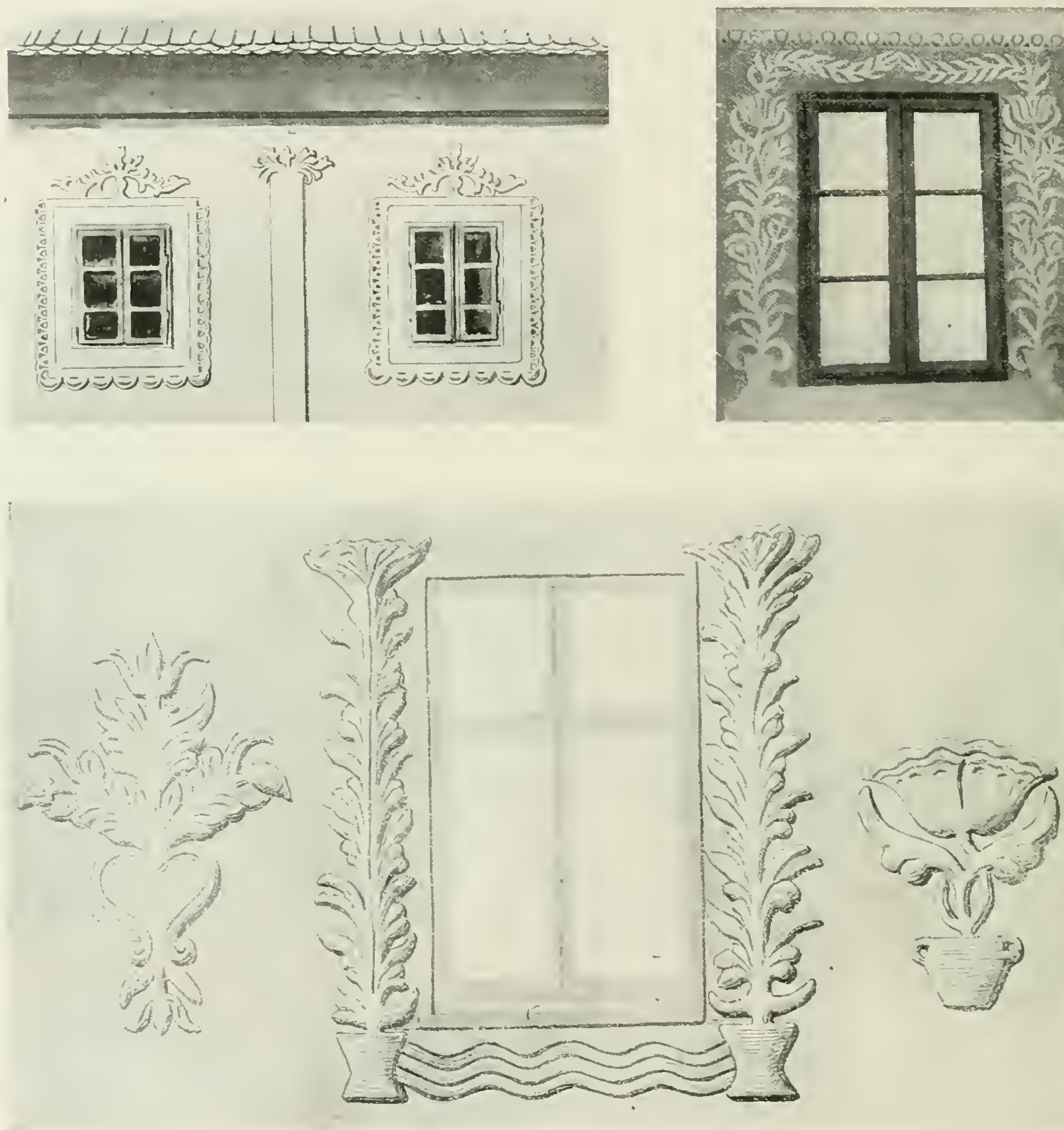
A férj felesége, amannak testvérét: *kisebbik uram*-nak mondja. A palóc nóta szerint:

Nem káposzta, ki nem fejes,
Nem menyecske, ki nem szeret.
Nem menyecske, ki nem csalfa,
Ki az urát meg nem csalja.

Nem szeretem az uramat,
Csak a kisebbik uramat.
Ha meglátom az uramat,
Rosszul érzem én magamat.

A hajdani törzsszerkezet összetartó érzése igen erősen ki van fejlődve bennük s talpraáll minden egyes ember, ha a *had* közös becsületéről vagy sorsáról van szó. Az egy hadba tartozó familiák ritkán válnak meg szülőfalujoktól s nem igen szakadnak el messzire

egymástól. Ez a magyarázata annak, hogy a palócfalvakat legtöbbnyire egy-két család lakja s tele vannak egyforma nevű emberekkel. *Őrhalom* község 322 adófizetője között — Farkas Pál följegyzése szerint — 5 Bagyinszky, 12 Balla, 25 Bertók, 11 Cserni, 8 Csordás,

ABLAKDÍSZÍTÉSEK BORSODBÓL. (443—445)
A felsők Dubicsányból, az alsó Sajókazinczról.

16 Fábián, 9 Farkas, 29 Hegedüs, 7 Járja, 31 Kanyó, 9 Márton, 7 Nagy és 14 Varga van, vagyis 13 családnév 180 adózó. És így van ez a hadrendszer mindenütt. *Hugyagon* például, 266 adófizető között 21 Antal, 22 Balla, 8 Benécs, 19 Borda, 8 Boros, 22 Ferencz, 16 Győri, 19 Pénzes, 6 Riczi és 7 Sándor van, vagyis 10 név esik 151 családfőre. Természetesen, az egyforma nevü hadak fiait elő-, utó- és csúfnevek különböztetik meg egymástól s ezek osztogatásában nagy mester a palóc, úgy, hogy némelyik csúfnév köré egész regény fűződik.

A had szervezetében a had fejedelme a *gazda*, aki nem dolgozik, mert az ő vállán a gazdaság irányításának, a munkabeosztásnak s a fölügyeletnek, a parancsolgatásnak gondja. A gazda mindig magányosan étkezett; őt öregségében értelmesebb gyermek

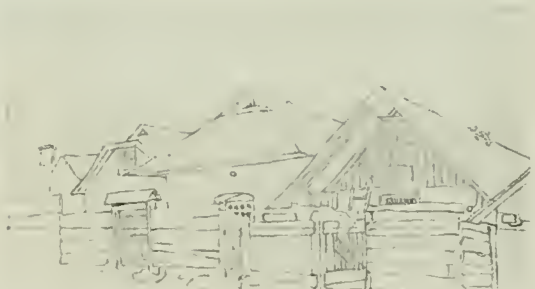

MISKOLCZI RÉSZLETEK. (446—451)

1 Avasról; 2 Tetemvárról; 3 Városi utcarészlet; 4—5 Avasi pincesor; 6 Kőporosról.

segítette, aki a *házőrző* rangot viselte, csak ha alkalmas gyermek nem volt, akkor következett sorra a család valamelyik idősebb tagja.

A *gazdasszony* rangnak joga és kötelessége nem éppen a gazda nejét, hanem mindig a had legidősebb nőjét illette. Ilyenkor a gazda és a gazdasszony ellenőrizték egymás gazdálkodását. A közös jövödelem fedezte az egész ház élelmét, adóját, a gazdasági eszközök árát, a férfiak ködmönét, szűrét, kalapját, lábbelijét; a dolgos legényt megtisztel-

ték egy-két szebb ruhadarabbal, különösen pitykés kislajbival. Más ruhadarabot mindenkinek maga erejéből kellett megszerezni.

Ilyen házközösségben a munkafölosztás is bizonyos házi törvény alapján történt. A lányok ruházatát az anyának kellett előteremteni a piacra vitt tojásból, tejből, csibéből; az otthonszőtt vászon árából került ki a leány boltiruhájának ára. A leány lakodalmi költségét az apa és anya közösen viselték megtakarított pénzecskéjükből. Szegényebb emberek leányai ma is szivesen járnak el napszámba, így szerzik meg ruhácskájukat s a ráváló pántlikát és gyöngyöt.

BEPILLANTÁS DIÓSJENŐI, ERDŐKÖVESDI ÉS SZENTSIMONI UDVARBA. (452—454)

Ha a gazda gondatlan, ha korhely: leteszik a tisztségéről, s mást választanak helyébe. A rendes apa föltétlen tekintélyét mi sem igazolja jobban, mint az, hogy fiának ő keres menyasszonyt. Miután kiszemelte az alkalmas leányzót, azt mondja fiának: «No fiam, megházasodtál!» Mire a fiú azt kérdi: «Hát aztán kit vettem el édes apám?...» Sokan vannak, akik házasságuk előtt alig ismerték feleségüket.

A palóc új párját rendszerint a szülői hajlékba viszi. Sokszor több feleséges fiú gazdálkodik a telken, s békességben élnek egy födél alatt. A gazdasszony látja el a konyhát; fiatalabb asszonyok a külső munkát végzik, ezért nem is igen értenek a főzésbez addig, míg a gazdasszonyságban rájuk nem kerül a sor.

Azt mondja a magyar példabeszéd: «Kés kanál, nem esik csörrenés nélkül.» A családok bizony összeperlekednek némelykor, különösen, ha valami nyelvesebb fehérnép kerül a házhoz. Ilyenkor a sok pör-patvar vége «*válakozás*» lesz, vagyis megosztják a birtokot, «*nyilat huznak*», sorsolnak az egyes részek fölött. A válalkozásnak csak akkor volt ereje, ha ezt jelképileg is dokumentálták. A gazda ugyanis egy kenyeret annyi részre szelt szét, ahány részre szérte vált a had. «Elszeltük a kenyeret» annyit jelent, hogy a szétvállás befejezetten megtörtént. A válakozást nagyon elősegíti ujabban Amerika is, sokkal jobban, mint a torzsalkodó asszonynép. A szénbányászat és a gyáripar fejlődése a mezőgazdaságtól mindinkább több embert von el, amit a gazdaságok már is sinylenek. Mindez lazitja a hadi köteléket. A házközösség megszüntével a régi patriarkális élet is megszünik, az erkölcsök is mintha lazulnának...

Sok palóc egész sereg dédunokájával, több feleséges fiával él közös háztartásban. Följegyezték, hogy Szuha községben negyvennyolc ember élt egy hadban. Alig volt azonban olyan község, amelyben ne lett volna húsz-harminc tagból álló néhány had. Akárcsak a méhkas, teli volt esténkint a kis palócház. Ma már az ujházasok, ha a telek engedi, külön házikót épitenek. Egész kis utcák ezek a házak, amelyekben az elválakozott fiatalok

élnek, e vidéken még eléggé szaporán születő gyermekeikkel. Az ilyen telken lakókat egyportán valók-nak mondják. Az ilyen házak homlokzatát is szépen díszítik, noha a díszítések az uteára nem is látszanak ki.

Ilyen építkezést Szentsimon, Alsó- és Felsőhangony, Sajópüspöki, Velkenye, Simoni, Horka, Melléte, Pelsőcz, Szalócza, Gicze, Bereske, Rimaszécs mutat jellegzetesebben; az ilyen teleknek rendesen nincs is kapuja, rendbentartása miatt az egyportán valók nem is pörlekednek.

A válakozás miatt, vagy pedig azért, mert az ősi kisházban az egész had meg nem fér, a régi épületeket toldják-foldják, az eredeti beltelket itt is, ott is beépítik úgy, hogy az eredeti letelepedési viszonyok kibogozása igen bajos már.

KISHARTYÁNI PALÓCHÁZ. (NÓGRÁD). (455)
Abogyan az ezredévi kiállítás faluja mesterkélten bemutatta.

Egy följegyzés szerint, Rimaszécsen a házközösségek idejében olyan hosszú szobában laktak, hogy «háromszor kellett köszönni benne, míg észrevették» . . .

A hadakba tömörült palócnép nagy darab földet szállott meg, ha nem is legjava mezejét az országnak; úgy látszik a palócságnak a nagy osztozáskor, a törzsek elhelyeződésekor az ország soványabb, hegyesebb részével kellett megelégednie.

Mekkora ez a megszállott országdarab, hol vannak ennek a népnek a határai, arra egyedül a kiejtés, a nyelvbeli sajátságok adnak felvilágosítást, mivelhogy nyelvében erősen elüt ez a törzs a többi magyarságtól. Nyugat felé népművészet, építkezés, népszokás lassan elapadt, megsemmisült. Így tehát, ismételjük, a nyelv, az egyetlen maradandó, amit legnehezebben hagynak el népek s ami legkevésbbé módosul az idők folyamán, a kiejtés, hangzás igazít útba a határok megállapításánál.

A kimutatás szerint a palócok területe ötven négyszögmérföld. Minden lélekre négy kataszter hold esik, s minden lakóházra hat lélek. A négy holdba beléászámítandó

UDVAR SOLYMOSRÓL (HEVES). (456)

a legelő, az út, a haszonvehetlen terület, az ugar is. Így tehát csak két hold termőföld jut minden lélekre. A népesség átlagban annyi, mint az ország több részében. Ez a nép igen nagy szeretettel van szülőföldje iránt. A hegyes, köves, erdős, hepe-hupás vidék kemény rögjét erős munkával kell művelniök, de el nem hagyják addig, míg csak egy falat száraz kenyeret megszerezhetnek rajta. Ha végül Amerikára szorulnak, ezt is csak azért teszik, hogy az ott szerzett pénzen az ősi birtokot valahogyan visszaválthassák.

Az Amerikából hazakerült palóc, a régi kis gunyhó helyett nagyobb, módosabb épületeket emel, amelyeken bizony ott vannak a formák, amiket Amerikában megfigyelt. Nemcsak viselete, nemcsak hajléka vetközi le a régi formákat: a beszéde is. Néhány évi amerikai tartózkodás után a hazatért palóc jól beszél angolul, gyermekei pedig az angol helyesírásban is otthonosak. A magyar szót önkéntelenül is keverik angol kifejezésekkel, különösen azok a fiatal emberek, akik gyárakban dolgoztak. Beszélgettünk egy palóc asszonnyal, aki azt mondotta, hogy Amerikában valamit hozatott a *bucserostól*. Mikor jegyzőkönyvünkbe beírtuk e megfigyelésünket, az egyszerű parasztasszony ránk szólt, hogy ezeket a szavakat nem így kell írni, hanem úgy, mint az angol írja, mert az egészen máskép ír, mint ahogyan beszél! ... A körülállóknak azután elbeszélte, hogy oda künt csak mindenki *missz, misszisz*. Ott még a köztársasági elnök is csak *miszter*. Ott nem kell ám az embernek egyre azon törni a fejét: kit, milyen megszólítással tiszteljünk meg! ...

A palócok földjén sok várorom nézeget egymásra. Itt a Pogányvár, ott a Somoskő, amott a Baglyas, Salgó, Fülek, Pocskő, Gede, Sirok, Hasznos, többé-kevésbé ép romjai tekintgetnek széjjel az erdőborította hegyormokról. A legtöbb községben van Várdomb, Várhegy, Váralja nevű dűlő, melynek környékén várnak már hire hamva sincs. Várak s dűlő nevek bizonyitják, hogy a palóc-magyarság mennyit küzdhetett és szenvedhetett hazája megvédésében. Bízzunk benne, hogy jövendőkben is hivek maradnak a hazához, s a messze idegenből is vissza hozza őket a szivük, ide a fehérre meszelt hegyvidéki házikókba.

A civilizáció, az amerikai vándorút sok mindent elszintelenít, elfelejtet, mint ahogyan az idő elkoptatja errefelé is például a dűlőnevek jelentőségét. Ha már itt vagyunk a palócházaknál, gazdaságuknál, jegyezzünk föl néhány dűlőnevet, intelmül, hogy aki csak teheti, iparkodjék ezek jelentőségét a nép körében kinyomozni és a magyar ismeretek számára megmenteni.

Piliny községben a dűlők, vagyis bizonyos földterületek elnevezése a következő: Bóbiska, Sirmány, Leshegy, Zuhaj, Gimvögye, Finkö, Tobóka.

Rimaszécsen: Mikócsa, Göröcsenköz, Gombicalja.

Karancsapátfalván van egy Koplaló-bérc. Ennek neve onnan ered, hogy mikor a török Fülek várát elhagyta, hadi foglyait itt őrizte, nagy koplaltatások közben.

A *Karancs-hegy* jelentősebb pontjainak neve: Csakta, Keresek, Zsodány. *Mátraszele* községben: Bóhásza, Nizes, Mehes-domb, Rakotyás, Purga-kő, Batányak, Csibaj, Gágereszti, Kövieses.

Mátranovák községben: Akollaposd, Dongor, Szalondoka, Pagonyszer, Dergószoroslápa, Póris, Emberest.

Kazár községben: Nagytordás, Bozorád, Torombos, Polyos völgy, Nyárjuska, Benefark, Székortvány.

Zagyvaróna községben: Poczikvár, Diktámostető, Bodony, Polyankút, Csanálos, Ravaszlyuk, Csobánberek, Aszaló, Budiszló.

A palóc-házzal összefüggő adataink nem lennének teljesek, ha meg nem említenők, hogy az ezredévi kiállítás falujában is bemutatták a palóc-házat (455).

Jankó Jánosnak a kiállítás néprajzi falujáról írt tanulmányában lévő palóc-ház Nógrád megyének Kishartyán községéből való. Jankó szerint Pápai Károly volt a leglelkiismeretesebb házészlelők egyike; amit ő a palóc-faház címen leírt, az csakugyan legjellemzőbb a palócságra még ma is. Jankó tanulmánya egy kinyalt, pallérizlésű házat mutat be, melynek oromfalán két padláslyuk s közötte egy kereszt van; ez alatt az építésre vonatkozó fölirás. Könyvünk igazolja legjobban, hogy a Jankó János tanulmányában bemutatott palóc-ház mennyire nem típusa a palócok díszes házainak. A kiállítási ház megépítéséhez rövid volt az idő, nagyon sokan is szólottak hozzá, pénz sem volt elég az alapos kutatáshoz. Beismerte ezt maga Jankó János is; azt mondja, hogy a kiállítási ház részleteit egy kiállítási közeg és egy megyei tisztviselő gyüjtötte össze, akik egy igen jómódú gazdának egész modern házát javasolták, mely alig jelentőbb a palócra, mint az egész alföldi és dunántúli magyarságra, ahol az épúgy előfordul. Újfajta házak ugyan a tűzhamvasztotta régi házak helyén sűrűn fordulnak elő, többségben azonban nincsenek. Ahol előfordulnak, csak feltünők, de nem jellemzők.

*

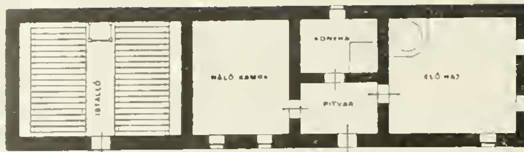
Tekintsünk most kissé körül a telken (456–457).

A legősibb portán láthatjuk, hogy a pajtákat, a csűröket és az istállókat a lakóházzal nem építették egy födél alá. Ennek oka, hogy a fából összerótt lakóházakat bajos lett volna a melléképületekkel szervesen összeépíteni. Amikor az építkezés vályogra, köre tért át, akkor az istállókat is egy födél alá helyezték (458–459) az emberi hajlékkal.

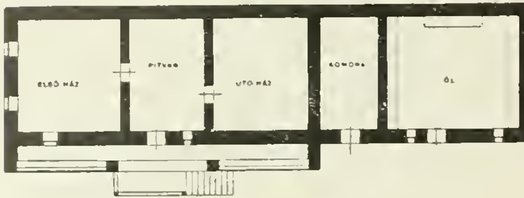
A pajtának két része van; nyitott részében lovakkal nyomtatják vagy csépelik a gabonát; a másik résznek három alkatrésze: a *rakodó*, ahol a magnak, a vetnivalónak

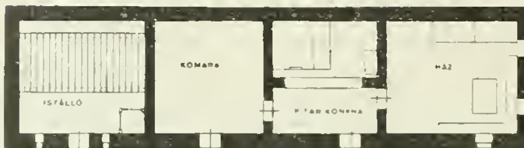
UDVAR HIDASOKKAL. (457)

Ruzsinszki Márton vályogháza Bánrévén (Gömör)

Horkai ház (Gömör).

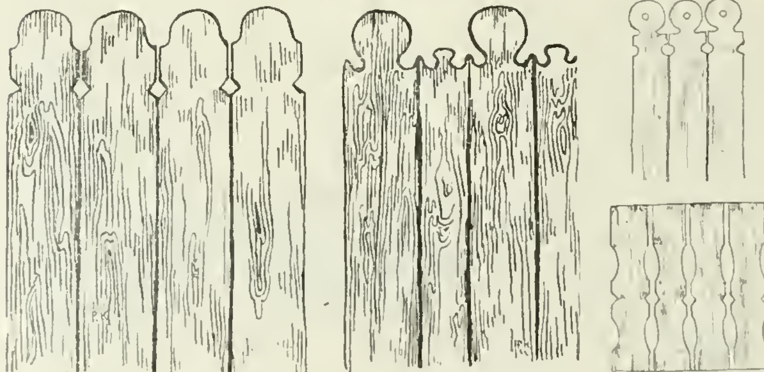

Gömörkörösi gazda háza.

OLYAN HÁZAK ALAPRAJZAI, MELYEKBEN A LAKÁS ÉS ISTÁLLÓ EGY FÖDÉL ALATT VAN. (458—460)

kiválogatott kalászos gabonát tartják; a *szemház:* a kicsépelt szem raktára; a *szerház:* külömböző gazdasági eszközök őrzőhelye. «Itten látni lehet két ágú szántóvasat, mellyáltal a köveket a szántás között ide s amoda forgatják, azt állítván, hogy nagy balgatagság volna a kövektől tisztogatni a szántóföldet, mert az adja a bévetett magnak a szükséges nedvességet, ezek gondolkozás módjára az adhatott a Lakosoknak okot, hogy nyárban leginkább vízben szenvednek ők fogyatkozást.» Nógrád felsőbb részeiben még sok faekét is látunk. Eleinte azt hittük, hogy ez valami nagy elmaradottság jele. Megmagyarázták azonban, hogy kénytelenségből használják, mert a vaseke meghajlik s eltörik a köves talajban. Az ekevasat tehát a faekére szegezik és úgy szántanak.

A figyelmes kutató a melléképületeknek rejtett zugaiban a nép mesterkedésének sok termékét látja, melyek érdemesek lerajzolásra, fényképezésre. Egy csűrben például *korcsolya* hevert. Mit jelent itt ez az elnevezés, arra Szendrei János következő leírása felel meg: «A XVI. században bortermelésünk és kifejlett borkereskedelmünk mellett egy érdekes, ma már régen teljesen megszűnt céh is volt városunkban (Miskolczon), s ez a korcsolyások céhe volt. Azt a létraszerű alkotmányt, amelyen a hordókat a kocsira föl- és lerakni szokták, azt hívják ma is korcsolyának. Ennek készítésével foglalkozó s egyszersmind pincekezeléshez értő emberek voltak a korcsolyások, akikről a város 1573-ban külön statutumot is alkotott. Eszerint: ha vidéki ember érkezett a városba bort vásárolni, köteles volt legelsőbben is a korcsolyásokat megkeresni s a borokat csak azokkal rakathatta fel, amikor is egy fél régi magyar akó bortól, ha azt pincéből vonták fel, 8 dénár, ha pedig kamrából 6 dénár járt nekik. Ha pedig nem akarná a korcsolyásokat igénybe venni, azt a bírónak jelenteni köteles, amikor is másokkal is felrakathatja, vagy maga is felrakhatja a bort, de a megszabott díj felét ez esetben is köteles a korcsolyásoknak megfizetni.» Elmultak a korcsolyások, s a közmondás szerint: «Rimaszombaton se csinálják már a csutorát.»

KERÍTÉSEK NÓGRÁDBÓL. (461 *a*)

1 Horpács; 2 Kökényes; 3—4 Berkenye.

Képünkön jellegzetesen megépített csűrt látunk; terjedelmes faépítmény; összerótt gerendákból van a fala, mint a régi házé s a födele zsuppos.

Több részből áll s

középső nagy terét, mely körül arányosan helyeződnek el a részek, szérőföldjének mondják. Itt csépelték ki a termést, kivált régebben, amikor még csak hadaróval dolgoztak hosszú őszön, olykor be a télbe is. A szérőföldjétől kétoldalt halad egy-egy csűrág; mindegyik csűrágnak azon a végén, amelyik a csűr hátsó fala felé esik, ott a csűrfiók. Kívül a csűrön ugrik előre — olyan szélességben mint a két csűrág — két szekérszín. Ami a csűrszerkezet elnevezését illeti, a gerendákból rakott csűrfalat *csűroldal*nak mondják, közbül vannak a *csűroszlopok*, s ezek részekre osztják az egészet; a csűroldal és az oszlopok fölött fut el vízszintesen a *borító* (értsük *borító gerenda*), azon szarufák, meg a kakasülők, akárcsak az emberi lakás födelén. A szarufák közé égerfalécek vannak verve, olyan sűrűen, mint azt a fejes matring kívánja.

Tekintsünk körül a Mátra vidékén. Im azon a Mátraderecskéről való[1] házon (317), aminek alaptervét adjuk, a gazda az ő lakószobáját belső háznak nevezi. Pitaros, komrás

ŐSI KERÍTÉS KEMÉNYFÁBÓL. (461)
Fent vessző tartja össze. Lócz községből.

ez is. A jómód azután, vagy a család szaporodása megváltoztatja lassacskán valamelyest ezt a legegyszerűbb, mondhatni ősformát.

Itt van Urbán Pál kőháza (318), Sidɩ n. Házas (szobás), pitaros, komrás ez is, de a komra mellé még egy búzáskomrát építettek, csak úgy az építményhez tapasztva, mert kívülről nyílik, s nem a pitarból, mint a többi komra. Egy kőrösi gazda házában meg, a rendes háromhelyiséges ház végibe istálót építettek (460), úgy, mint a sidihez búzáskomrát, pedig — amint az eddig látott háztípusok mutatják — a lovak, tehenek ólja külön állott egykor s nem egy födél alatt az emberi lakással.

Említettük, hogy manapság az istáló (régi nevén az ól) a házhoz csatlakozik és azzal egy födél alatt áll. Különösen Hevesben figyeltük ezt meg. Azon a részen, ahova a nagy lábas állatot kötik, a jászol előtt *hidlás* van, talajra rakott deszka. Ezt a deszkázást két befektetett gerendára, az ormos gerendára szegezik, amint azt képeink között a bánrévi

DÍSZÍTETT KAPUOSZLOPOK. (462—464)
1, 2 Mulyad (Nógrád); 3 Sajószentpéter (Borsod).

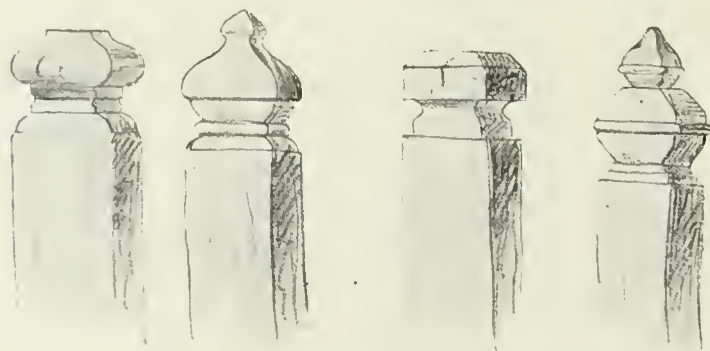
ház istálójának rajzán láthatjuk: kétoldalt áll, a két rövid fal mellett, a két jászol; közbül a két hidlás között, az ajtóval szemben, ott a szénatartó. Az istálóban mindenféle szép szalmafonást látunk díszítésnek; a lovak közé akasztott rudat — a stráf-fát — mesteri szalmafonatokkal borítják, nehogy a lovak fölsebezzék lábukat.

A palóc is, mint általában a magyar, lovát nagyon szereti. A lóval bánó legények, apjuk padlásáról ellopkodják a kukoricát, és titokban adják a lovaknak, hogy az állat jobban hízzék! A borsodszemerei plébános mesélte nékünk, hogy volt egy nős kocsisa, aki saját kukoricáját hozta el hazulról, a plébános lovainak adta, bármint civódott is véle ezért a felesége. Mikor a plébános e túlságos jóakaratáért megdorgálta kocsisát, a kocsis azzal védekezett, hogy nem elég fényes a lovak szőre. A nép ugyanis azt tartja: ha a ló sok kukoricát eszik, attól szőre szép fényes, tükrös lesz.

Több községben föltünt, hogy a házak falán patronnal mázolt szines lóalakok vannak; megtudtuk, hogy a gazdák annyi lovat föstenek a falra, ahány az istálóban áll. Így büszkélkednek gazdaságukkal. Ha a faluban azt akarják kifejezni, hogy valaki tekintélyes jómódú gazda, azt mondják: négy ló is van föstve a falára! . . .

A palóc legény heves, lobbanékony. Korcsmában, búcsúban bizony egyik sem engedi a jussát. Jó katona is válik belőlük, még pedig leginkább huszár, a kik rettegett ellenségei voltak a világháboruban a pikás orosz kozáknak. Már a kis gyermeket is lóra nevelik. Gúnyolják is egész életében azt, aki leesik a lóról. A palócot bírósághoz citálták s ott megkérdezték tőle: a sok Nagy János közül melyiket akarja tanunak idéztetni? Azt mondta közelebbi ismertetőjelnek: Azt, amelyik leesett a lórul! . . . A palóc leány is pompásan üli meg a lovat.

Palóc férfi az ékszert nem ismeri, jómódját lovaival, marháival mutatja. Szereti a cifra lószerszámot, a szépen kicsipkézett sallangokat. Ezen a vidéken a lovak fejét föltünő gazdagon boritják el a sallangok. Állatvédelmi szempontból bizony nem igen helyeselhetjük ezt, mert a lónak szemét, orrát veri a sok sallang s látásában is akadályozza, idegessé teszi. Kérdeztük az egyik palóc legénytől, miért költekeznek erre a sok sallangra? Azt felelte: «Azért, mert ez a szeép!»

KAPUOSZLOPOK. (465)
1, 2 Ludány; 3, 4 Nógrádhalászi.

Hogy a cifra lószerszám a magyarság régi pompaszeretetéből fakad, mutatja egy régi leírás, mely Ulászló királynak 1494-ben, Egerben történt látogatása alkalmából ezt jegyezte föl: «A találkozásnak pompáját emelte a tzifrán felkészitett Magyar Nemes ifjak sora, kiknek nem tsak ruhájokon tsillámlott a sok arany készület, gyöngyök és rojt, nem tsak nyakokban ragyog-

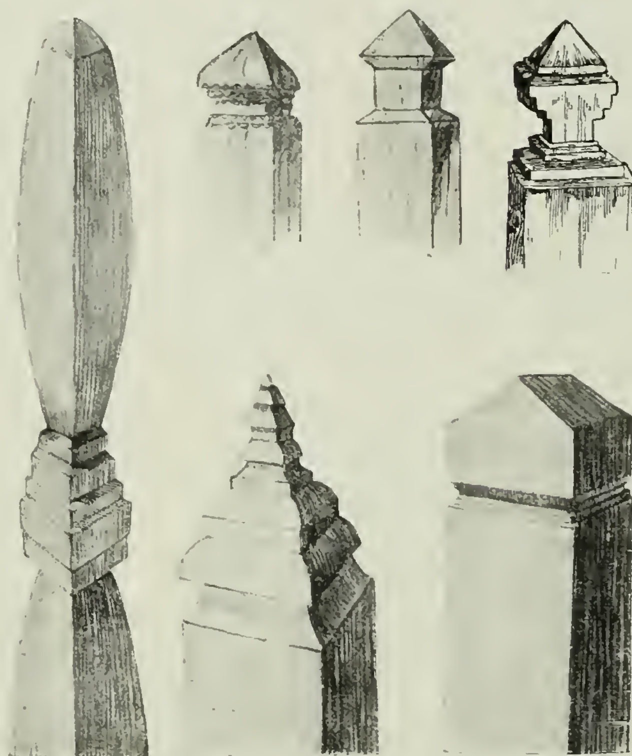
tak az arany lántzok, hanem még lovaik is igen drága tzafrangokkal és tzifra szerszámokkal, s mesterséges nyergekkel voltak felékesítve.»

A módos palócnak hámba fogott sallangos, csótáros lovait látva, mintha csak ilyen díszfelvonulás maradéka volna előttünk!

Valamikor a lószerszám is a népies ipar terméke lehetett. Tudjuk, hogy a rimavölgyi Hacsav tót kisközség lakosai nyerges mesterséget folytattak.

*

Az uraság, telepítéskor, nemcsak házhelyet adott a jobbágynak: azt is megengedte néki, hogy az erdőből a kerítéshez fát hordhasson be. A belsőségek között lévő kerítések neve: *közgát*. A tölgyfahasábokból álló kerítés: *szá' karó-gát* (461). E hasábokat gödörbe állítják, a nevük: *zsilip*. A fa drágultával újabb időben ilyen kerítést már nem készítenek: vékony karókat szúrnak le a földbe s ezek közét nyirfa surjával befonják. Csakhogy most már vesszőhöz sem igen juthatnak s így került sor a *tövises gát*ra, a *tövisesre*, a *sövényre*, a *fonott gát*ra. Földbe vert karókat tövises ágakkal raknak meg. Ez sok helyet foglal el és könnyen rongálódik. A jó közbiztonsági viszonyokat jellemzi, hogy sok ház telke az utca felől nincs is elkerítve, ha csak virágos kiskert nincs a ház előtt, mert itt vagy az udvarban szeretik a virágos kiskertet; úgy illik, hogy a leány, templombamenet, virágot vagy rozmaringszálat vigyen kezében tartott keszkenőjében. Nem is legény az, akinek vasárnap, búcsúban kedvese föl nem virágozza a kalapját!...

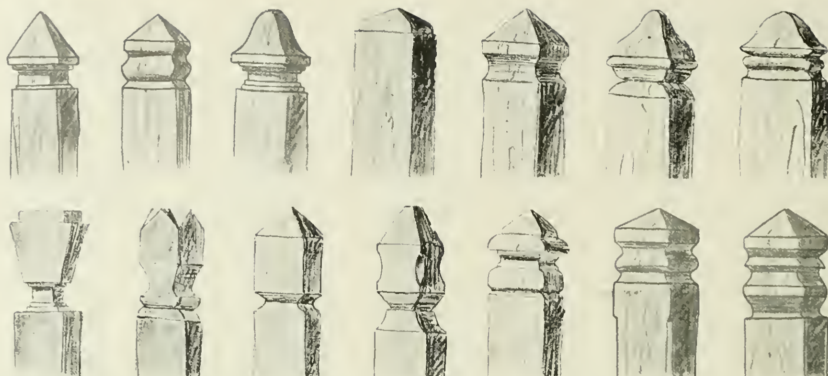

FAOSZLOPOK. (466—470)
1, 5, 6 Gömörből; 2, 3 Parád (Heves); 4 Diósjenő (Nógrád).

A közgátakat rendben tartják, mert hát: Jó kerítés, jó szomszéd.

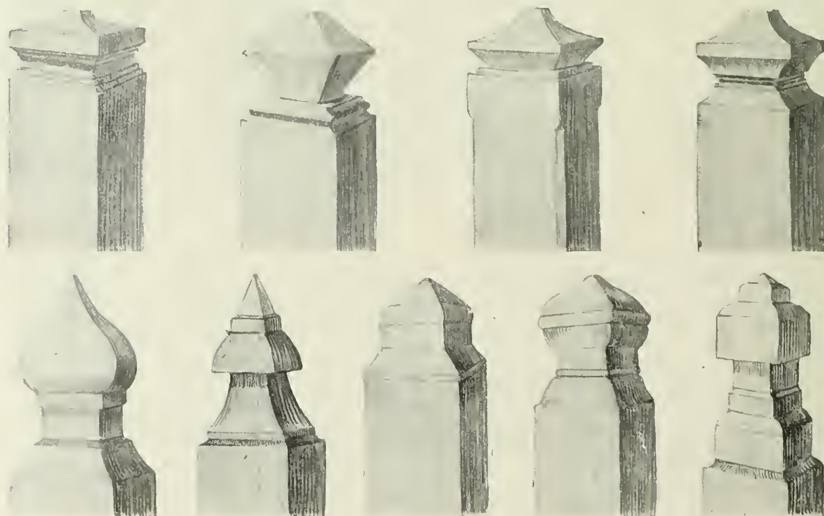
Igen természetes, hogy a fában, erdőben bővelkedő palóc nép művészeti emlékei jórészt famunkák, fafaragások. Kivált ezelőtt, a jobbágyság korában, amíg az erdők nem voltak elkülönítve, a leghatalmasabb törzsökök kinálkoztak kapuoszlopnak. Amilyen soká csak megállott az ilyen földbe ásott oszlop korhadás nélkül, olyan rég időre nyúlnak vissza ismereteink népművészetünk történetében. Fájdalom, messzibbre nem. Innen van az, hogy ezek között az oszlopok között is a legrégibbeken erős empire és XVI. Lajos korabeli hatást látunk érvényesülni.

Egyébként igen komoly alkotások ezek (462—474) s a fejfákkal tartanak atyafiságot. Formában talán még változatosabbak, mint a temetői fejfák. Olyiknak alakítása, felépítése szinte monumentális, mintha ilyen kicsiny arányú dologban nyilatkozott volna meg készítőjének arkitektonikus érzéke, nem lévén módjában nagyobb alkotáson mutatni meg erejét. Ha e fejfáknak némelyikét nagynak gondoljuk el, toronynak, kupolának: csodálatos eredeti formák alakulnak képzeletünkben ... Lehetetlen letagadni, hogy a kapubálványokba is belé

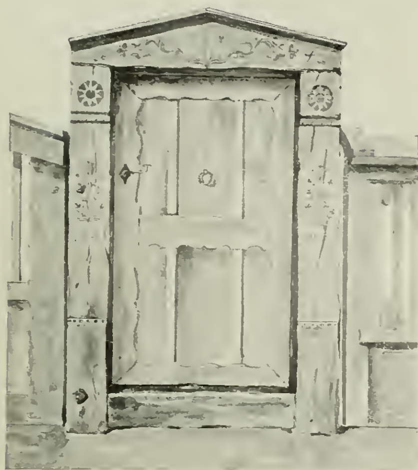

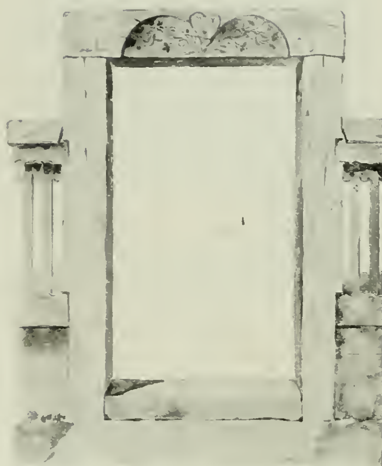
KAPU- ÉS KERÍTÉS OSZLOPOK NÓGRÁDBÓL. (471—472)
1—3 Ludány; 4—7 Rapp: 8—14 Balassagyarmatról.

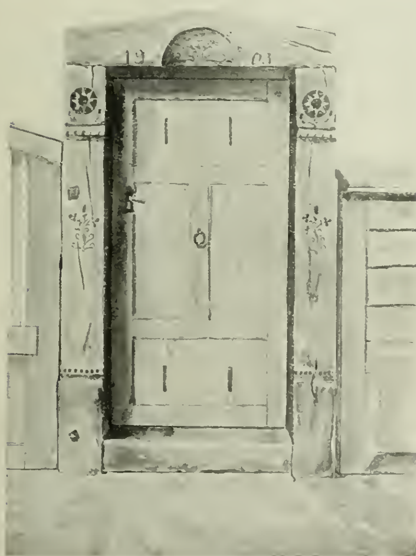
avatkozik az idegen stílus hatása, de igen kicsiny mértékben. A XVI. Lajos korabeli kastélyok kőből épített kapufelein rendesen díszes faragott kőváza áll, vagy gömb, esetleg egyéb forma. E vidéken is több ilyen kastély épült s a copf-stílus e csinálmányai nem maradtak hatás nélkül népünkre. Az a forma azonban, amit palóc faragóink az oszlop hegyébe állítanak, az nem váza többé, hanem sajátságos alkotás, olykor nagy óriás gyümölcs, vagy nehéz kerek kupola, esetleg elaprózott, többszörösen ismétlődő ereszek s tetőcskék egymásra állítása, — formák, amik a kinai építésre emlékeztetnek. Nézzük végig

FAOSZLOPOK GÖMÖRBŐL. (473—474)

DÍSZÍTETT KISKAPUK VELEZDRŐL (BORSOD). (475—478)

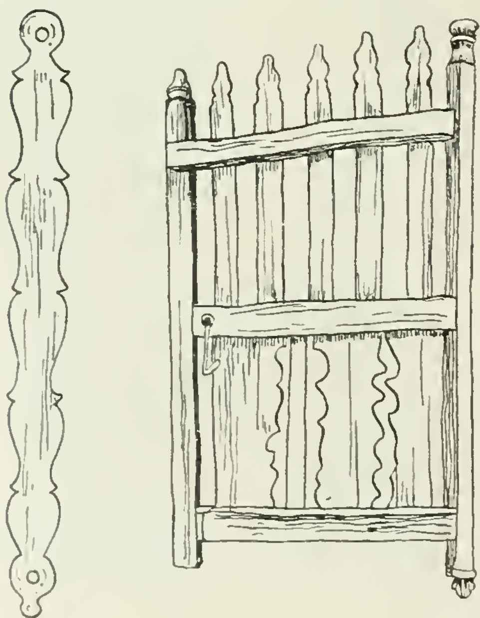

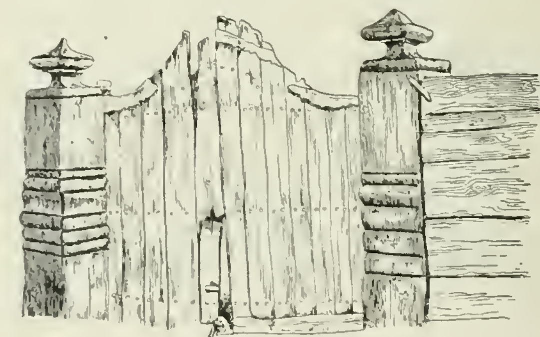
KISKAPU. (479)

Nagyhangon, Apátfalva, Hasznos, Visonta, Bolyok kapuoszlopait: sehol semmi ismétlés a formákban, ahány, annyiféle és mindegyikben erélyes tagozás, buksi, egyszerű, de erős duzzadások, vagy erős kúpok, fogas alju piramisok; némelyik szinte nyak nélkül áll a törzsökön, a másik vékony, nyúlt nyakon emelkedik, amit megsokszoroznak alul lépesőmódjára az egyre kiljebb ereszkedő tagozatok. Némelyik, — mint egy susai kerítésnek sarokoszlopa, — türelmetlenül egymásra halmozott négyszögű és duzzadt formákból épül fel, több másik szerény körülötte, egyenes minden vonala, ahogy a fűrész adta s mintha irtóznék a hajlós kerek élektől. Szerény alkotások ezek méretben, embermagasságunál alig nagyobbak: de ha vizsgáló szemmel nézzük, valósággal egyéniséget lelünk mindegyikben. Meg vagyunk győződve: mostanság, amikor a modern építés még mindig mohón keresi a formákat, hogy megalkossa korunk stílusát, sok becses eszmét lel majd az építőművész ezekben a faragásokban. Gazdag bányája ez az ötleteknek, a tetővonalaknak, silhuetteknek s megérdemli közülük nem egy, hogy nagyobb méretekben valósítsák meg.

Abból a gyűjteményből, amit bemutatunk, nem tudjuk, melyiknek adjuk az elsőséget. Nagyon szépek Hangony, Parád, Szentsimon kapufelei, de mégis talán a bolyoki nyolcfajta sorozat a legbecsesebb, kiváltképen építőművészeinknek (474*a*—*e*).

A palóc-ház kapuja szerényebb (475—479), mint a székelyházé, még a legdíszesebb tornácos építményeken is. A nagykapu s a kiskapu díszítésére nem fordit annyi gondot a sajómenti nép, mint a székely, pedig fája lenne hozzá bőven. Székelykapukhoz fogható nagy kaput, de dísztelent, láttunk ugyan fönn Murányban, de azt tótok csinálták és kívül esik a mi vidékünkön. Erős, keményfából összerótt kerekzárású kiskaput Pelsőczön találtunk egynéhányat, de ezek is simák, dísztelenek. Az egyetlen nagyobb szabású kaput Sajókeresztúron láttuk. Ennek beosztása ugyanolyan, mint a székelyeknél, de bár hatalmas gerendákból állitották össze az egészet, kivált erőteljesen rótták össze fölül a sarkokon a függőleges és vízszintes tagokat, olyan rövid kötőgerendákkal, amit azután

KISKAPUK DIÓSJENŐRŐL. (480—481)

ívesre faragtak: vésett vagy föstött ornamentum nincsen rajta, fazsindelyes széles eresze alól hiányzik a galambdúc is.

Meglehetősen sok a díszítés azokon a kicsiny kapukon, amiket a sajómenti falvakban lelünk, Putnok és Sajószentpéter között; a legékesebbek mégis Velezden vannak. De bár díszítés elég van rajtuk, megépítése jelentéktelen mindegyikének és az a szinte monumentális erő, ami az erdélyi kapukat jellemzi, hiányzik ezekről. Három gerendából kerül ki az egész kapu, két leásott oszlopból és egy szemöldök-fából, amit vízszintesen illesztenek a két oszlopra. Ennek a felső vízszintes gerendának a felső vonala vagy csúcsba megyen át és nyomott lapos ormot képez, amire még keskeny lécet szögeznek, hogy ereszt formáljon, vagy pedig csak vízszintes marad az egész. A szemöldök-gerenda bemetszett díszítései, vagy bemélyített félkörös mezőbe illeszkednek, amint azt két kapun látjuk, — vagy páros félkör kereteli az ornament bokrot, a félkörök csücskébe pedig szívforma ereszkedik, amibe monogrammot írtak, vagy pedig egészen szabadon futnak szerte a díszítés kígyódzó indái. A két oldaloszlopnak feje is van; faragással kiugratott négyszögű mező, amibe kört írtak s azon belül sugaras csillagformát.

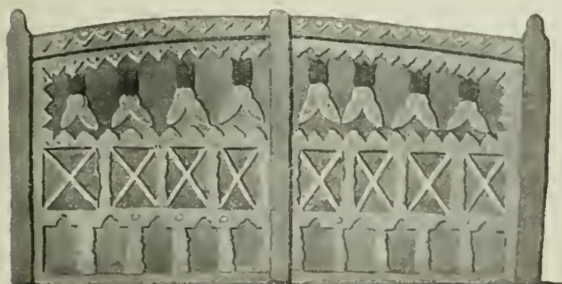

TAKARÉKOSAN ÉPÍTETT KAPU AJNÁCSKŐN. (482)

A LEGŐSIBB KAPU. (483)
Sövényfonás egy tiboldddaróczi pinceházon.

Ugyancsak lábat faragtak a négy kapu közül három oszlopának, s az oszlopok derekára gazdag bokrot metszettek. Újabb munka mindkettő, 1903-ból való; egy 1905-ből, egy meg 1906-ból, — jeléül, hogy a nép még mindig kedvvel ékesíti házát s holmiját ezen a vidéken, már csak azért is, mert e kiskapuk előtt van a *talàca*, a légyott . . .

Miskolczhoz közel, Radistyánban ugyanilyen kaput lelünk egy házon, de párosával helyezve a nagykapu két oldalára; a nagykapu azonban befoglalva nincsen, s felső arkitekturát képező párkánygerendája is hiányzik.

Általában azt mondhatjuk: a palócságon, aminthogy nem gondoltak arra, hogy a nagykaput és a kiskaput befoglalva, arkitektonikus egésszé képezzék, annyira hanyagul munkálják meg a nagykapu szárnyait, söt a kiskapu szárnyát is csak könnyű fedődeszkákból szegezik egybe. Mintha könnyen romló, időnként kiváltandó résznek tartanák

KAPU KÖKÉNYESRŐL (NÓGRÁD). (484)

VISONTAI KAPU. (485)

A MISKOLCZI PAPSZERRŐL. (486—487)

ezeket, amik annál alkalmasabbak, mennél kisebb súlyúak. Viszont nagy szeretettel faragják ki a különálló, szinte művészileg külön egységeket képező kapuoszlopokat, a bálványokat széles kemény törzsökökből, mintha ezek volnának hivatva a maradandóságot, a megálló erőt jelezni a silány fenyőlécek között. Egy diósjenői kapun a nagykapu szárnyai gyöngék, szakadozottak, azonképen a kiskapué is, — de a nagykapu bálványa annál erősebb, jó és és ékes munka. Még a matyóságon is, ahol ékesre metsz, hímez és farag mindent a jómódú nép: a kapuk felépítéséből hiányzik a monumentalitás. Igaz ugyan, hogy kevés a keményfájuk, és távolabbról szerzett, kereskedőkadta fenyőfára vannak szorulva mostanság, de ékes régi kaput alig is látni. A kiskapu legtöbb házon hiányzik, ellenben a nagykapu szárnyai oly könnyűek, hogy könnyen tárhatja azokat a gyerekember is. Ritkásan szögezett, vízszintes deszkák adják a kapu testét, amiket középen egy álló és két oromban hajlott kötőléc tart össze. Sok házon már megvan a külön kiesi- és nagykapu, és a kiskaput szemöldök-gerendával építik meg, amire deszkából apró tetőt vernek, olyan koporsófödélfélét, de az oszlopokon díszítés alig van. A nagykapuk, több helyütt, fölül lécesek, alul deszkásak, s míg felső vonalát a kapunak ellágyítják, barokkossá teszik olyan deszkával, ami felül összefogja a rács álló részeit, az alsó deszkás részt apró oszlopocskákkal és lécekkel árkádossá formálják ép úgy, mint legtöbb helyen a vérceletet. Ez a törpe árkád olyik helyen aztán a kerítésen folytatódik. Gömörben a szárazvölgyi magyarságnál faragványos kapukkal, oszlopokkal, boltívezett kiskapukkal találkozunk. Különösen a hatvanashetvenes évekből maradtak szép példányok.

JÁNOSI (GÖMÖR) HÁZ ÉKES AJTAJA. (488)

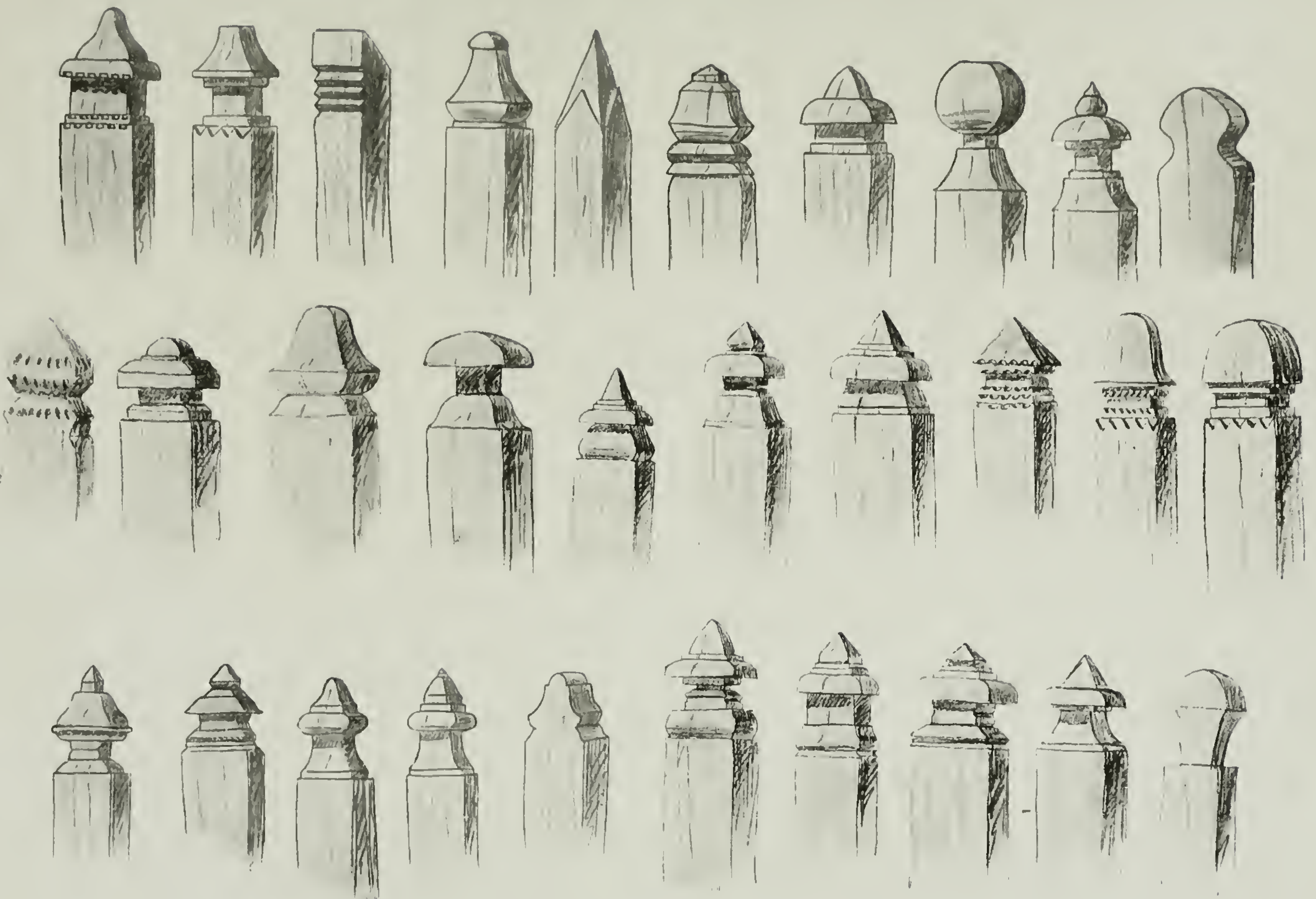
A kapuoszlop és a kerítésoszlop a palócsági népművészetnek igen becses anyaga.

Ha körülnézünk a palóc-ház udvarában (498), a sok ékes kútágas közül egynéhány megérdemli, hogy bevegyük képét e könyvünkbe (499). A palócsági kútágasok egy része természetes ágasfa. Ezek a legdísztelenebbek. Kevés az olyan, amelyiken az elágazás alá nyakforma tagozatot faragtak, s a két ág végét kerekre, bütykösre formálták, mintha a két kehelyvonal megkunkorodása lenne. Az ágasok legtöbbje azonban igazában nem ágas, hanem gerendába vágott hosszúkás nyílás, amibe —

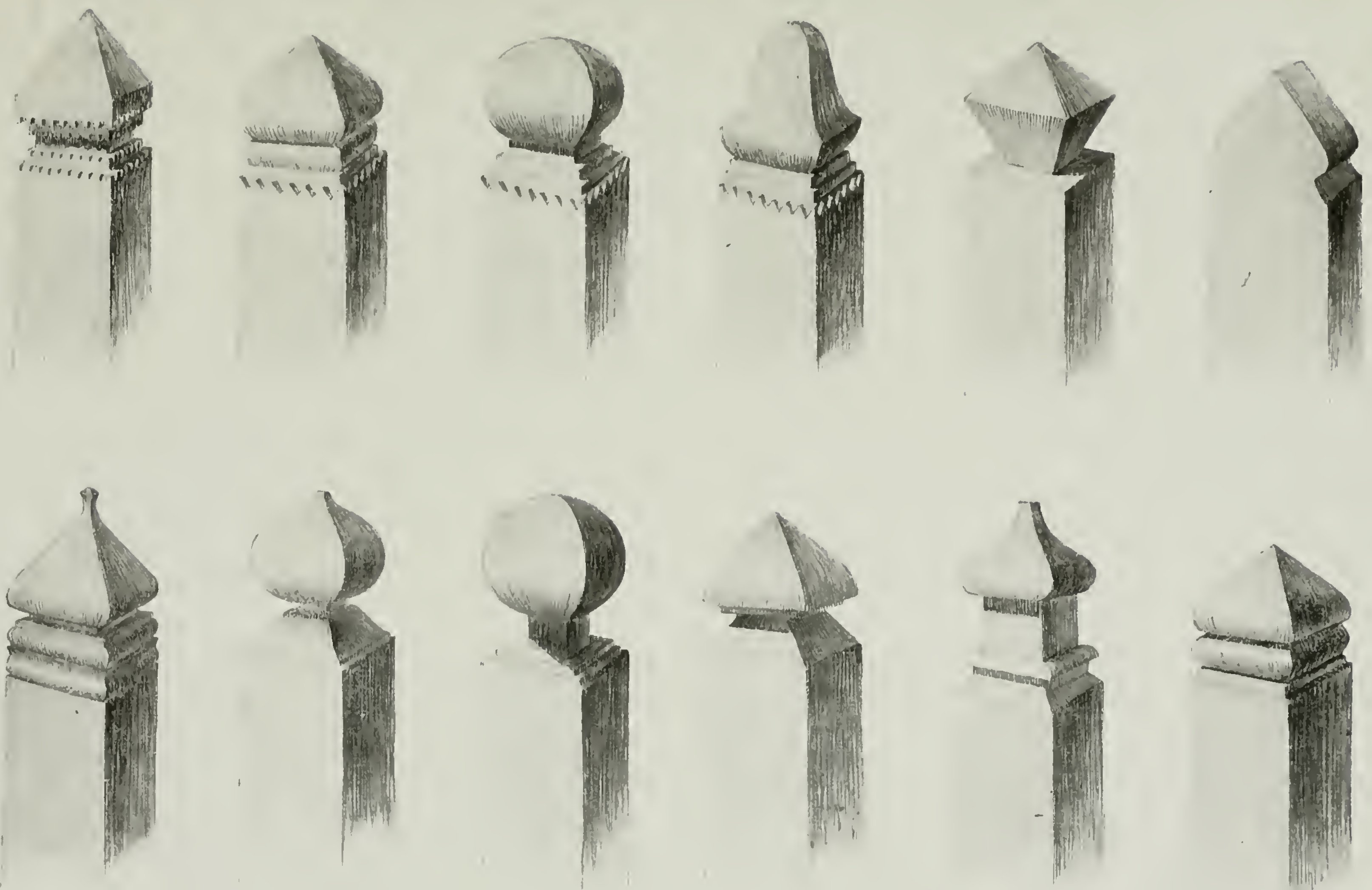
GÖMÖRI KAPUOSZLOPOK. (471*a*)

Felső 1, 3, 4 Susa; 2 Bolyok; 5–10. Felsőhangony. — Alsó 1–6. Felsőhangony; 7–9 Jéne.

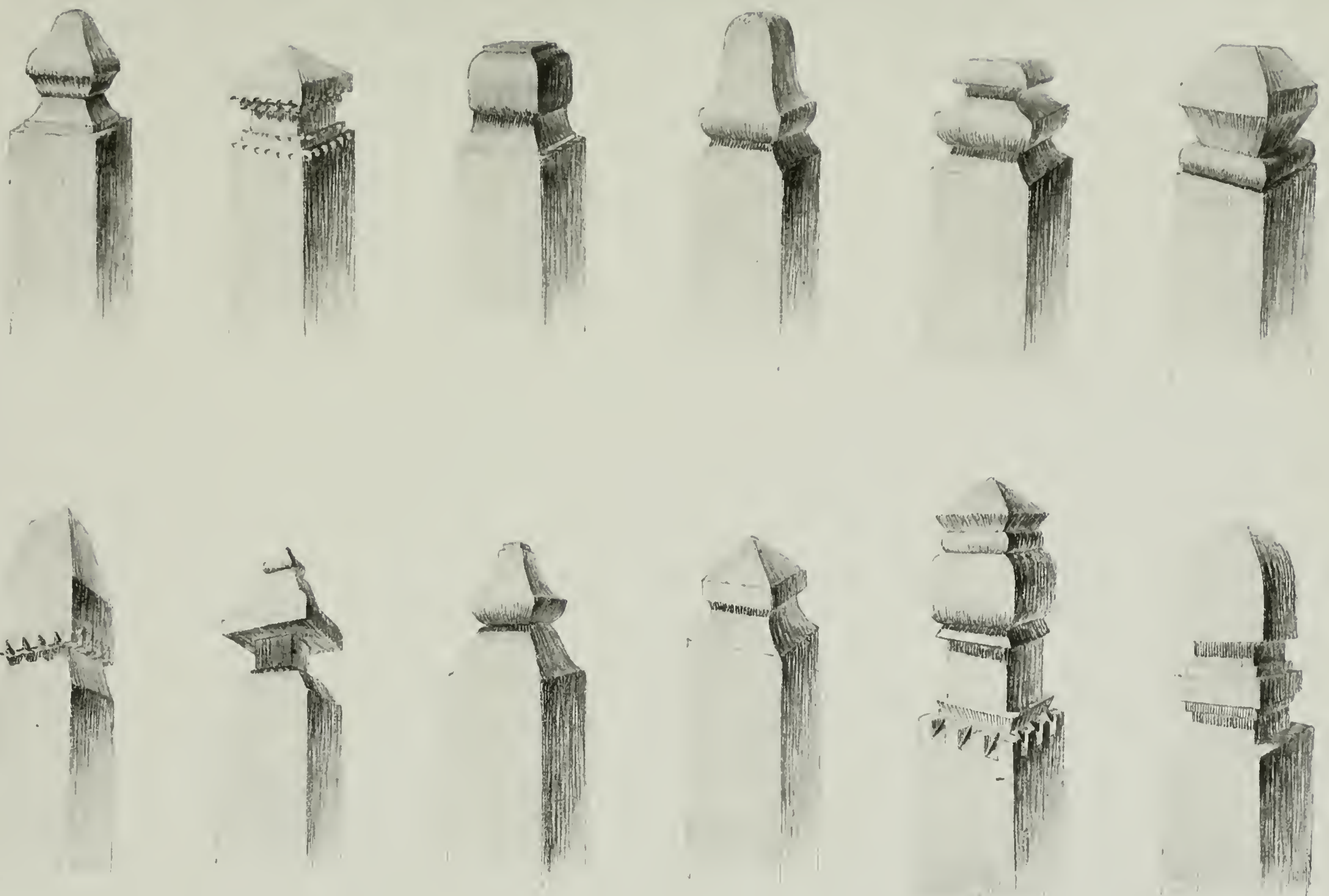

KAPU- ÉS KERITÉS-OSZLOPOK GÖMÖRMEGYÉBŐL. (474 b)

1—3, 16—20 Bolyok; 4, 5 Ludány; 6—11 Szentsimon; 15, 21—30 Hangony.

PARÁDI OSZLOPOK (HEVES). (474 c)

BORSOD ÉS HEVESMEGYEI FARAGOTT OSZLOPFEJEK. (474 *d*)

KAPUOSZLOPOK. (471. l.)

1–17, 26 Bolyok (Borsod); 18–20 Felsőhangony (Gömör); 21–25 Parád (Heves); 27 Susa (Gömör).

Palócasszony konyhája. (XVII. tb.)

KAPUK RADISTYÁN KÖZSÉGBŐL. (BORSOD) (489)

SAJÓSZENTPÉTERI HÁZ KŐLABAKKAL (BORSOD). (490)

keresztül — vasrudat dugnak, hogy ezen forduljon, mint tengelyen a kútgém. Ennek az átlyukasztott gerendának, mely olykor két darabból van összeróva, a teteje vagy ferde lap, amire deszkát szögeztek, védeni az eső ellen, — vagy ékesen faragott csúcs, erősen domború gyűrűvel, vagy gyűrűkkel. A nehéz, süvegformájú végződés alatt van olyan is, aminek nagy formája egyszerű, hanem a fába indákat metszettek, amik körülveszik a nyílást, vagy kerek, körzővel vágott rózsát a nyílás fölé. A legérdekesebbet Bolyokon láttuk. Ez egyszerű, átlyukkasztott gerenda volna, de tetejére kerek deszkát s erre galambdúcot helyeztek; az egészet csupos zsindelysüveggel látták el; szokatlan, de igen festői és kedves az egész alkotmány.

★

Eddig a házat külsőleg vettük szemügyre. Tekintsünk be most már a lakásba és keressük meg ott is népünk művészkedését.

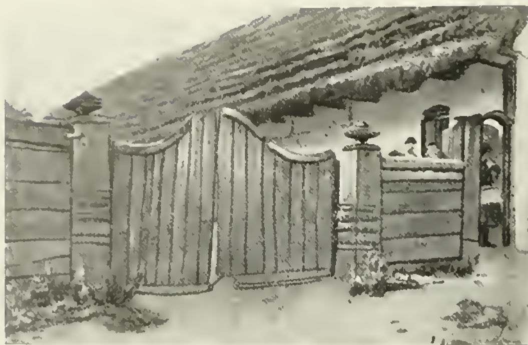
A szobában legelőször a kemence köti le figyelmünket. Ezen a vidéken is megtaláljuk a szénaboglyához hasonlító *búbos kemencét* (501), mely az Alföld felől terjedhetett idáig. E kemencét a pitvar falához a nyak, a kemence torka köti, s azon keresztül a konyha felől fűtik a kemence száját. Előtte van a *kocik*, a főzéshez szükséges tűz helye. A szobában lévő kemence szája olyankor szolgál be a szobába, ha beházasodások miatt egy-egy család szűkebb térre szorul. A száj mindig az ablak felé nyílik.

E vidéken jellegzetes a *kürtős kemence* (500, 502) és a *sipos kemence* (503); ezek négyszögletes alapon épülnek, holott a búbos kemence alakja kerek.

A kürtős kemence elnevezés magyarázata, hogy a kemence szája fölé, mintegy félméter átmérőjű eső, kürtő borul. A kürtő hengeres (de hasábos is lehet) és fölfelé keskenyedik; mindig függőlegesen vezeti föl a füstöt a padlásra. Alsó része mogyorófapálcából hajlított koszorú. A padláson a kürtő tervének megfelelő alaprajzban apró lyukakat fúrnak, ezekbe mogyorófapálcákat bocsájtanak s a pálcák végét a koszorúhoz kötözik; felső végük bunkós lévén, azok a padlás apró lyukaiban megrögzodnek. A pálcák tehát a

DÍSZES KAPUFÉLFA NÓGRÁDVADKERTRŐL. (491)

KAPU ÉS KAPUBÁLVÁNY DÍSZÍTÉSSEL DIÓSJENŐRŐL. (492)

kürtő vázát, szárát alkotják, amit fűzveszszőkkel fonnak be s aztán szárát sárral kívül-belül betapasztják. A kürtő szája fölé a padláson fűzvesszőből hosszúkás ládaforma *kiskemencét* fontak s egyik keskenyebb oldalát, a füstjárásnak, nyitva hagyták; a füst a védtelen füstlyukon távozik, mert a régi palócháznak nem volt kéménye. A kiskemencét időnkint meg kellett a koromtól tisztogatni.

A kiskemence helyett a padláson végig egy füstvezető csövet fektettek, melynek neve: *síp, sipka.* Tudnak arról is, hogy valamikor ezt magában a szobában, a mestergerenda fölött vezették, hogy ezzel is szaporítsák a meleget. Tűzbiztonság okából ma már mindenféle kürtőt elhagynak.

A *sípos kemence* kürtője nem függőleges, hanem rézsutos, tehát nem a padlásra, hanem a szoba falába vezet, s a füstöt a konyhában épített szabad kéménybe viszi. Mivel a szabad kéményes ház későbbi fejlemény: a sípos kemence a kürtős kemencénél szintén ujabbi alakulás. A síp, sipka itt félhenger, melynek lapos alapja tölgyfadeszka. Ennek kilyukkasztott széleibe fonják félkörösen a fűzfavesszőket.

Szeder Fábián a kürtőt *szittató* néven említi, bizonyára azért, mert ez kiszívja a füstöt.

A kürtőbe *kürtő-dugót* szorítanak, hogy a meleg túlságos hamar el ne távozhassék. Ha vastűzhelyt állítanak a szobába, akkor is be kell dugni a kürtőt, mert a tűzhely füstje a kemencébe jut s ha nem lenne dugó, betódulna a szobába is.

A kemence szájába úgy alul, mint fölül, szélesebb kő: a *bábkő, pánkő, cseresznyeg* van építve, ami a lángot és a szikrát tartja vissza. Több helyen a kemenceszáj előtt húzódó padkának, a *tűzpadnak* közepe is: *cseresznyeg.*

Azt a részt, mely a tüzelőhelytől a kemence szájáig terjed: *kemencenyak*nak hívják.

A kürtös- és sipos kemencének ajtómelletti részéhez is építenek, ennek neve: *szap,* az alja; *szappallya.* Közmondás is van róla: «Hivatlan vendégnek szap alatt a helyi.» Szeder Fábián palóc szójegyzéke szerint; szapp: a kemence külső oldala, amelyen a világító fa-szilánkokat szárítják. Szerinte, a szapally: a kemence oldal mellett való földből csinált pad. Más forrás szerint a szap: lapos kemence, amelynek Hevesben szapha a neve.

KAPUK ÉS KAPUBÁLVÁNYOK DÍSZÍTÉSEKKEL DRÉGELYRŐL. (493—494)

Másütt a kemence oldalán két lépcsőzetes *pártázatos* hely volt. Az ilyen kemence: *pártázatos kemence.* Az alsó: *pártázat*; a felső: *kuckó.* A pártázaton ültek a fonóleányok, a kuckón pedig a gyermekek húzódtak meg. Pintér szerint volt még egy alul üres pad is, ez volt a szap. Mások ezt *kócig* vagy *padka* névvel illetik.

KAPU ÉS KAPUBÁLVÁNY DÍSZÍTÉSSEL NOSZVAJRÓL. (495)

A régiek szerint sok kemence belső szögletéhez már egy kis magasabb kandallóféle volt ragasztva, amiben szárított fenyő forgácsot égettek a szoba megvilágítására olyankor, amikor nem akartak tüzelni. Az olajmécs neve: szegényke. Elmaradottabb falvakban még használják, sőt sok helyt láttuk, hogy hasogatott gyertyánfa világával is beérik. A kemence közelében, a falban, több helyütt egy kis fülke van s egyebek között ebben áll a fából készült sótartó is. Rendes palóc asszony szárazon tartogatja sóját.

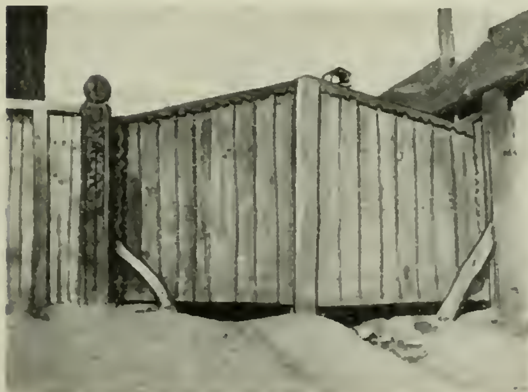
Jó kemence mellett könnyű a telelés, tartja a közmondás. Sütnek, főznek rajta, szögében melegszik a gyermek, s éjjeli vacka is ott van. A gazdának a szap a kanapéja, azért is emelkedett az egyik vége, még pedig az, mely a kemence szája felé esik. Így a fekvő ember látja: ki jő be az ajtón? . . .

Egy följegyzés szerint, a kemence padkáján az ágytól eltiltott vének alszanak, akik a papnak már ágybért sem fizetnek. Úgy látszik, ez az ágybér a had portáján állott ágyak száma után járt a tisztelendőnek. Az elaggott családtagok a téli nap legnagyobb részét is a kályha mellé húzódva töltik el. A kemence tetején szárítják a tökmagot, ami a gyermekek kedves csemegéje, de olajat is ütnek belőle. Itt szárad a rakottya fűzgallya, amit mennydörgéskor a küszöbön keresztbe kell tenni, hogy villámcsapástól megmenekedjék a ház.

A kemence tetején melegszik a kedves háziállat is, a *cicelka*, a macska.

A kemence olyan erős, hogy lakodalomban egész sereg gyermek csudálja tetejéről a vigasságot.

Ezek az ősi melegítő építmények is pusztulnak már, helyette *masinát*, vastűzhelyet állít a palóc. A vastűzhely sütőjének a neve: *rüra, róra, lóra, dob.* A sparherd a palóc

KAPUK ÉS KAPUBÁLVÁNYOK DÍSZÍTÉSEKKEL NÓGRÁDVADKERT- ÉS PERESZLÉNYRŐL. (496—497)

FELNÉMET KÖZSÉG UTCÁJA KÚTÁGASSAL (HEVES). (498)

asszony nyelvén *porhely* lesz. Éppen úgy, mint ahogyan az Orenstein boltos *Uristen boltosa*; a Lichtenstein uraság: *Lik István*; az Augenfeld körorvos: *Ágonfőd* doktor; a szabadságos palóc-katona Urlaub-ja: *Urlap*.

Ezeken a kemencéken bizony díszítő népművészetnek nem sok a nyoma. Hanem arkitektonikus szempontokból annál figyelemre méltóbbak a kemencék, melyeknek fonásával, építésével a nép sok formaérzéket tanusít.

A fazekasok, a kályhások annál pazarabbul díszitették a kályhaliókokat. A középkori várakat kandalló fűtötte, csak a kor vége felé lépett föl a téglákból és csempékből rakott kemence. A kassai fazekasok artikulusa *formás kályhát*, és *mély kályhát* ismer. A formás kályha bizonyosan lapos és dombordíszes csempékből, a másik pedig tányérosan homorú csempékből volt rakva. Noha a vidék városaiban, a falvak kastélyaiban, már a XV. század végén kályhákban fűtöttek, ezek a nép hajlékába mégsem tudtak lejutni, mert a búbos kemencét a nép maga megfonta, betapasztotta, pénzt tehát nem kellett érte kiadni. A kemencét évenkint kétszer is bemeszelték szép fehérre, így tehát a díszeket nem tűrte meg. Errefelé, a német *Kachel* szó után, csak a kályhaliókot, a csempét illeték a kályha szóval.

Palóc találós kérdés ez: Mi az: «Télben fias, nyárban meddő?» Ez a kemence, mert télen a gyermekek körülülik, de nyaranta árván áll magában.

Bezzeg, ma már nem sok kemencét ülnek körül a gyermekek. Elmulnak az idők, amikor a kemence padkáján tere-feréltek a hosszú téli estéken, s az öregek a fonó, tollatfosztó fiatalságnak a szapról mondták a szép palóc meséket vasgyerek vitézségéről, Argyélus királyfiról, Báróról, áspis kigyóról, a garabonciás diákról, az üveghegyről, hamupipőkéről, hétfejű sárkányról, Babszem Jankóról, rézhídról, ólomfejű barátról, az aranyszőrű paripáról, meg a *bibányos* asszonyról, a bűbájos asszenyról, aki úgy benne él ma is még a nép képzeletében, hogy a palóc, mielőtt lefekszik, párnájára keresztet vet, sőt lábát is keresztbe teszi, mert különben megnyomná és kiszívná vérét . . . a bibányos asszony!

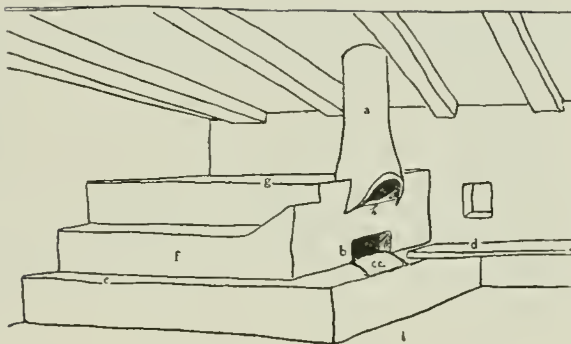
Amikor még ott mesélt öregapó a kocigon! . . . «Volt a világon egy ország, amelyiknek az egin sem csillag, sem hódvilág, sem nap nem vót, hanemháitt sitét vót mint a koromfekete écaka. Lakott ebbe az országba egy kirá, annak három szép lyánya vót. Megint lakott ebbe a sitét országba egy szegény ember is, annak me vót három fija, e közeö a let kisebbiket kis Miklósnak hitták. Egyszer csak azt mongya kis Miklós az apjának: Édes apám-uram, azt beszélyik azt országba: a kirá annak szánta lettszebbik

KÚTÁGASOK. (499)
1—3 Diósjenő; 1 Bolyok.

lyányát, aki országának egire elhozza a csillagokat, a hódat meg a napot, menyék hát fejő kied a kiráho, oszténg mongya me neki, mink hárman, ha nekeönk aggya lyányait feleségeő, hát tellyesitjük kivánságát . . .»

Múlik már a nép mesélő kedve, erősen. Ma már krajcáros ujságot olvasnak a szapon s arra kiváncsiabbak : milyen is az élet tengerentúl, az ohiói tárnákban, a csikagói kohók mellett . . .

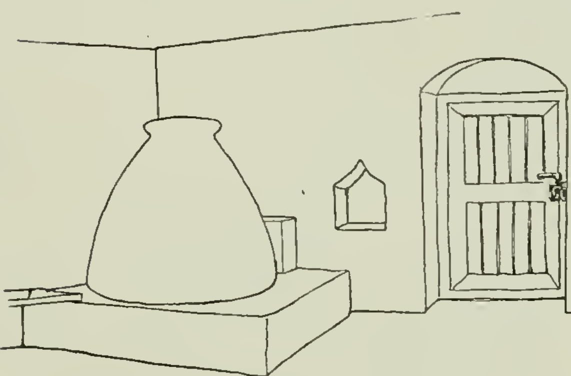

KÜRTŐS KEMENCE. (500)

a) kűrtő ; *b)* a kemence széja ; *c)* tiszpal, tiszpó ; *d)* tűzlóca ; *e)* palka ; *f)* szapka ; *g)* kocig ; *h)* cseresznyeg.

★

A bútorzat errefelé is egyöntetű s a bútor elhelyezése az épület ablaknyilásához alkalmazkodik. A palóc házon az utcára két ablak néz, az első szobának egy ablaka pedig az udvarra nyílik úgy, hogy olyan távol van a ház sarkától, mint a legközelebbi utcai ablak. A kemence tehát nem kerülhet, csak az ajtómelletti sarokba.

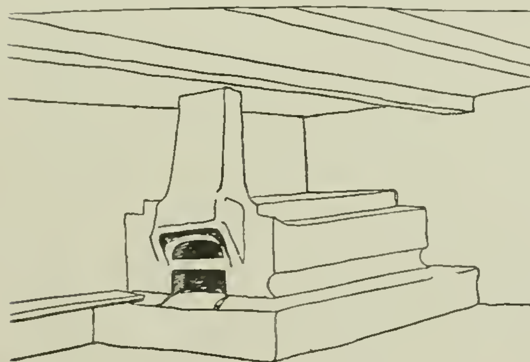

BUBOS KEMENCE. (501)

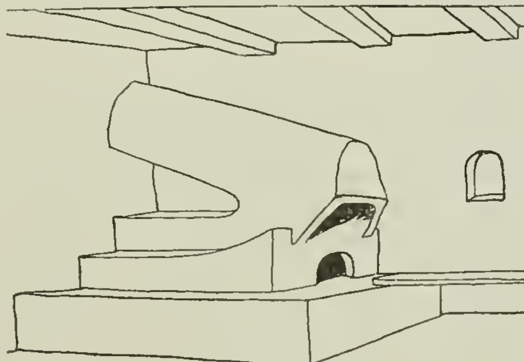
Az asztal, a két ablak közötti sarokban áll. Az ablakok alatt lóca fut, derékszögben. A háznak ama fala mellett, mely a szomszéd telekkel határos, vagyis ahol a kemence áll : ott az ágy, aminek neve itt általánosan : *nyoszolya.*

A szűk palóc szobákban a berendezés egyszerű. A padokat, asztalokat a Mátra, a Bükk, a Karancs erdeiből került keményfa-deszkákból hajdanában a gazda maga készitette. Bármilyen egyszerűknek látszanak is ezek a holmik formájukban, rajtuk a palóc igen egészséges tervezési készsége.

Az asztal körül csak férfiaknak van ülőhelyük, a fehérnép férje mögött áll, s onnan nyúládoz a közös nagy tálba. A gazda az asztal ama sarka mellett ül, amelyik a szoba szögle-

KÜRTŐS KEMENCE. (502)

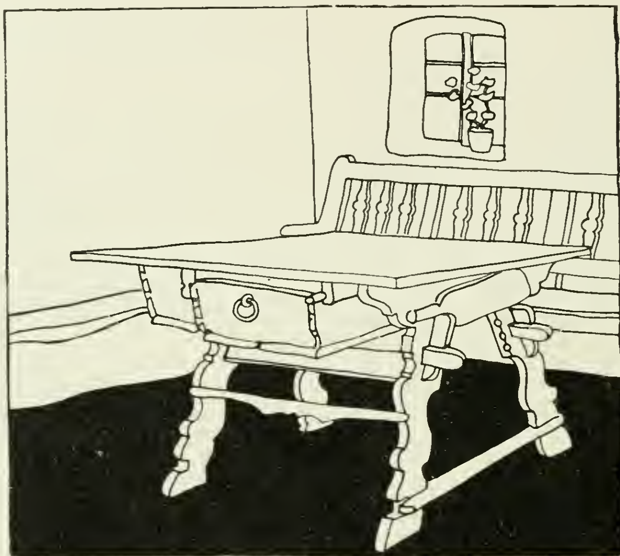
SIPOS KEMENCE. (503)

Istvánffy Gyula rajzai a Néprajzi Értesitőből.

tébe esik, a vendéget is ezzel a hellyel tisztelik meg. Itt is az a régi magyar szokás, az a tisztesség, hogy a gazda maga iszik elébb a borosüvegből, s csak aztán kínálja vele vendégét emigyen: «Adom böcsülettel!» Mire a vendég: «Köszönöm, böcsülettel veszem.»

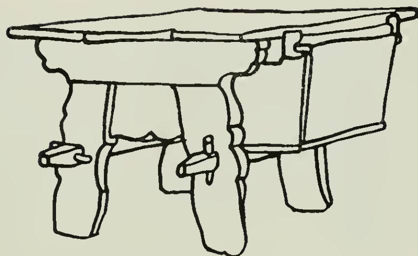
Szinte alig hihető, hogy a villa használata még a legutóbbi időkig is ritkaság volt. Az ételt hüvelyk-, mutató- és középujjukkal ették ügyesen és tisztán. Findura Imre is följegyzi, hogy «közös tálból mártogatnak és három ujjal esznek».

Már első kötetünkben feltünt a hozzá értőknek a kalotaszegi asztalok logikus szilárd összeépítése, biztos kötése. Ugyanigy vagyunk a palócságban. Azok az asztalok, melyeket a 504—506. ábrán bemutatunk és amik közül kettő a hevesmegyei Sátáról, egy pedig a borsod-

SZOBARÉSZLET SÁTÁRÓL (HEVES). (504)

megyei Matyinkáról való, szerkezet dolgában olyan jók, hogy egysorba állíthatók a középkori bútormívesség legsikerültebb munkáival, és formában is jellegzetes mind. Azt hisszük: ilyenek lehettek a középkori magyarság asztalai is. Ez a régiszabású bútordarab szerteveti négy lábát, hogy megálljon jó biztosan. Erős, vízszintes paralelltartók fognak össze felül két-két lábat, és tartják az asztal lapját, alul pedig nagy fiók jár, mélyen leereszkedő, néha egészen az asztal felemagasságáig, a kenyérnek való asztalfia. A lábakat középen, vagy azon alul kötőlécek tartják össze, amiknek végibe éket vernek, hogy szorosabban álljanak. Hogyha az egyik sátai asztal lábát nem vágta volna fűrésszel hullámvonalura csinálója, hanem hagyta volna egyenesre, úgy mint azt a másik sátai asztalon látjuk: mind a három asztalt ősmagyar parasztbútornak mondhatnók. Az asztal fölött lógott, egyik aratástól másikig, a kalászból kötött aratási koszorú. Különleges palóc szokás, hogy a paptól kapott gyónócédulákat cérnára fűzték és az asztal fölé akasztották.

ASZTAL 1801-BŐL MATYINKÁ KÖZSÉGBŐL (BORSOD). (505)

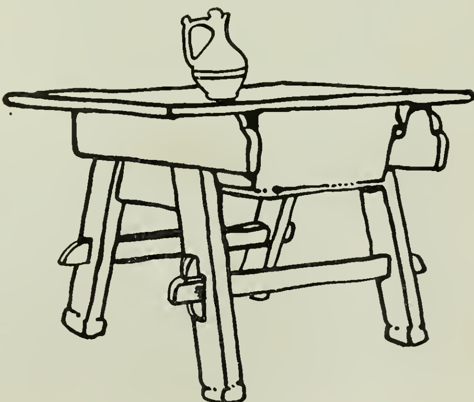
A régi szép lócákat nemes fából, leginkább százados tölgydeszkából készítették, de mindenesetre keményfából, mint ez a régi népdal mondja :

[házába,
Ha bemegyek, ha bemegyek a szeretőm
Leülök a, leülök a cseresnyefa-lócára,
Balvállamra hajtja a fejét,
El ne felejtsem a nevét.

A lócák hátán, de más bútoron is, igen divatos erre az áttört díszítés (507—508). A palócbutor között legszebbek és legérdekesebbek azok a lócahátak, kanapéhátak, amelyeknek deszkájába emberi és állati alakok vannak kimetszve. Ezeket az alakokat többször külön fából faragják ki és a bútor kimetszett fülkéibe beállítják, beerősítik. Ezeknek az alakoknak a rajza rendkívül eredeti, ámbátor nem plasztikusak, csak a sík felületből vannak kimetszve. Rimócon lerajzoltunk néhányat. Az egyik ilyen lócahát közepén virágos végű kereszt látszik, két díszes átlyuggatott oszlop közé állítva. A keresztvirág felé kétoldalt lovasok jönnek, négy-négy mindegyik felől. A legközelebb álló két lovas paripája ágaskodik, az a mögött álló fölemeli a karját, mintha valami kürtöt fujna. A leghátsó két lovas rajza nem egyezik a két oldalsóval ; a balfelüliek fölemelik balkarjukat, míg másik kezükkel a kantárt fogják ; a jobb lócavégen az egyik ágaskodó lovon valami madárféle ül, s alatta ágaskodik az állat ; a másik ló is ágaskodik, lovasa előtte áll és kantárszáron fogja. Valami hódolásféle lehet ez a lovasok részéről — a kereszt előtt.

Egy másik rimóci lócahäton, aminek csak az egyik, az érdekesebbik felét rajzoltuk le, középen arányos helyzetben két kecske ágaskodik ; az utána jövő mezőben lovasember vágtat, azontúl valami vadászember küzködik farkassal, mely fölágaskodott s úgy támad az emberre ; az utolsóelőtti mezőt vízszintes léccel két részre osztották, a felsőbe futó farkast metszettek, az alsóba pedig nyúl vagy macskaféle állatot, aminek háta meggörbedt s így az egész test arányos, jól stilizált díszítő formát ád ; a legvégső kicsiny mezőben, egész a lóca szélén, magános ember áll.

Egy ugyancsak rimóci karosszéken két egymásfölött fekvő mezőt díszítettek ilyen kimetszéssel. Az alsó mezőben lovasember áll, természetesen profilban, mellette pedig, kétoldalt két oszlop; a felső mező közepét két egymás mellett álló összefogózkodott emberpár foglalja el, akik tartanak valamit kifelé eső másik kezükben ; kétoldalt, épp az alsó oszlopok fölött, cserépből kelt virág.

ASZTAL SÁTA KÖZSÉGBŐL. (506)

Hasonló alakos kimetszésekkel díszítik a bölcső végét is. Ilyen bölcső véget az 509—511. ábra mutat, amin két alak áll, a középső kimetszett rózsával ékes léc két oldalán, de ennek a két embernek a rajza egy, úgy látszik egyszerre vágták ki, az egymásra helyezett deszkából.

Piliny községben és környékén is otthonos az ilyen bútor. Hasonló bútort mutat be Nyáry Albert báró a

Néprajzi Értesitő-ben, Piliny község néprajzi leírása kapcsán. E leírás a következőket mondja:

«A község népének a faragáshoz erős érzéke van. Többen foglalkoznak közülök azzal, hogy bútorokat csinálnak, s eredeti faragással látják el azokat. Legtöbbre vitte e téren Bertók Jankó, aki közönséges bicskával igen jellegzetesen faragja ki eredeti ötleteit. Egy lóca támláján, bükkfaerdőben vadászatot ábrázol. Már maga a faágak és lombok stilizálása érdekes és változatos. Aztán a lövés nyomán elesö szarvas, a szimatoló kutya, a malacától követett vaddisznó, az ágak közt békén üldögélő mókus, meg a vadász egyaránt nagy jellemző erővel vannak ábrázolva. Egy másik sorozat a tölgyesben legelő juhnyájat mutatja

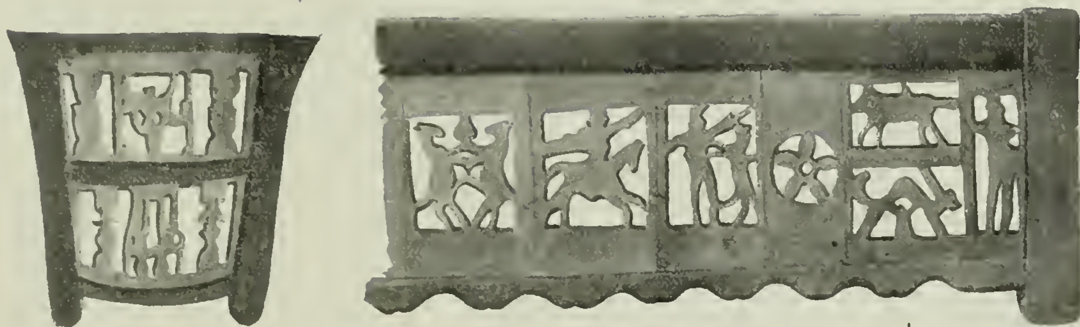
PAD RIMÓCZRÓL (NÓGRÁD). (507)

be. Aztán egy széktámlán ott van a kaszárnya, a kapu alatt őrködő bakával, míg egy másik házikóból a gazda, fejszével vállán, erdőre indul. Egy asztal oldalán a szántó-vető igazgatja ökrös igáját, utána pedig szórja a magot a pajtása, másik oldalon már az aratók mennek szép libasorban. Az egyik asszony már alakjával is jelképezi a termékenységet.

A fogas egy egész szakasz huszárt mutat, amint kivont karddal támadásra rohannak. A közönséges lovat vastag nyak, nagy fej jellemzi, míg a tiszt úr lovának kicsi, finom a feje. Szemben egy bakacsapat, akiket szintén tiszt vezet. Van köztük dobos, zászlós,

RIMÓCZI PAD NAGYITOTT RÉSZE. (508)

BÖLCSŐ ÉS PADRÉSZLETEK RIMÓCZRÓL. (509–510)

trombitás is. A milléniumra a királyt is kifaragta a parasztművész, amint koronásan, palástosan lépteti paripáján. Az asszonyok meg a szövésben igen ügyesek. Ezelőtt vörös és kék pamuttal szőttek stilizált virágokat, pávákat, galambokat, újabban pedig egész modern izlésű díszeket szőnek sokféle színben. Vánkosvégek, abroszok, kötények, ajándék kalácstakarókendők kapnak efajta díszítéseket. Van köztük: pávás, szőlős, függeleveles, **H**-s, szives, stb. Nagyon szép slingeléseket láthatni alsószoknyákon, farkas-főkötőkön, zsebkendőkön. Ezeket a leányok csinálják s maguk találják ki hozzá a mustrát is.»

Az ágynak legősibb formája: az ágyszék, mely négyszegletű lábakból, deszkákból összerótt, kezdetleges tákolmány. Ezt ma már a legszegényebbek szobájában is alig látjuk, az istálókba szorult ki. Régente a palócföld különlegessége volt a *sátoros ágy* (512). Az ágyat négy magas oszlop környezte, négyszögben. Fölső részeikre mogyorófapálcát erősítettek s ezekre mintegy harminc méter hosszú lepedőt ráncoltak. A lepedő két vége az ágy előtt ért össze s ott szét lehetett tolni. A sátor tetejét is befödték. Minél ráncosabb és fodrosabb volt a lepedő, annál szebbnek találták. Módosabb helyen két-három sor csipkével is diszitették. Valóságos családi ereklye volt a sátorlepedő, mert a család valamennyi asszonya azonegy sátorlepedő árnyékában szülte meg magzatát.

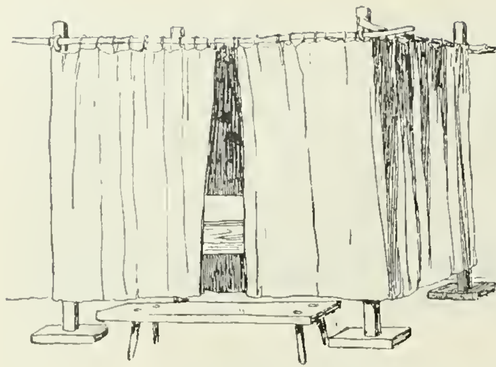
Azt mondják: a gyermekágyas asszony, *sátort fekszik*. Ha az asszony máskor nem ilyen ágyban feküdt is, szüléskor mennyezetes ágyba fektették.

A palócz ezért nevezi a szülést sátoros ünnepnek, melynek közeledtével illik kimeszelni a házat.

Sok lakott kamara ablakán szalmafonás helyettesiti az üveget. Bizony télen, az északi megyék

BÖLCSŐ RÉSZLETE RIMÓCZRÓL. (511)

SZUNYOGHÁLÓS ÁGY. (512)

légmérsékletében, szellős berendezkedés ez, — de hát az asszonyok segítenek magukon. Az utcai szobában álló kemence tetején köveket vagy tölgyfapallókat melegítenek s azokat az ágyba rakják.

Az ágy elé alacsony lócát állítanak, melynek neve: *ringeő, ringaó*. Mikor még a fejlődöttebb bölcsők nem voltak, a csecsemőt kisteknőbe fektették. Anyja, a lócán ringatta a teknőt lábával.

A sátorlepedős ágyak pusztulnak. Sok községben már csak a hirük maradt meg.

A festett nyoszolyák jöttek divatba, amelyeknek háta a cifra menetű házoromzatot utánozza. Az egri járásban a menyasszonyágyat különösen szépen diszíttetik, színes tulipánnal, virággal. A menyasszony ágyának már csak azért is díszesnek kell lenni, mert szem előtt van. Lakodalom előtt ugyanis, a nyoszolyólányok a vőlegény házától kocsikon, nagy vigasság között mennek a menyasszonyékhoz: ágyat kikérni. Velük megyen egy tréfás, figurás ember, aki rigmusokkal kéri ki a menyasszony bútorát és ágyneműjét. Humoros párbeszédek után kiadják az ágyat, a pompásan dagadó dunnákat és a ládát, azután nóta-szóval hajtatnak vissza a vőlegény házához. Ott megvetik a menyasszony ágyat, melybe kutyát vagy macskát is dobálnak, hogy a menyecske meddő ne maradjon! . . .

A palóc falvak határában, a zöld legelőkön tömérdek a lud. A gömöri Uzapatin, balogvölgyi magyar községben van egy *Ludas* nevű dűlő; erről azt tartja a nép, hogy Széchy Mária birtoklása idejében a lakosok száz darab fehér ludat vittek az urasszonynak ajándékba s ezért ajándékozta nékik e dűlő földjeit. A libatenyésztés, a *tollyu*, a toll a palóc asszony főjövedelmi forrása. A nagy ludtenyésztésnek az is egyik magyarázata, hogy a palóc asszonyok büszkeséggel *pászítják*, tornyozzák föl a nyoszolyát, dagadó, tarka párnákkal tetőgerendáig.

Az ágyban van a *dunna*, ezen a *ciha* és *fejel*. A *párna* csak kis gyermek ágyneműje. Az ágyiruha párnája a házasszony leánykori munkája. A vászon kenderje saját kertjükben termett, ő fonta a fonalat. A dunnahajak szép rózsás szövete sokszor abból a szoknyából kerül ki, amit a változó divat levettetett a leánynépről.

A menyasszony-ágy vetetlenül áll a házban, — ereklye az! Ha az asszony nagybeteg, csak akkor fektetik bele, mintha az ágy bűvös erejével akarnák meggyógyíttani . . .

Egy ágynemet gombos nyoszolyának hívnak; nóta is szól róla:

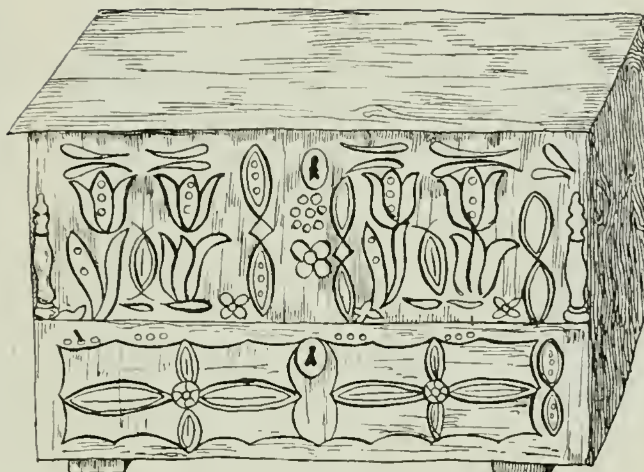
Estelegyik, alkonyogyik,
A madár is elnyugogyik,
Hát a világ szép asszonya,
Hol nyugogyik az écaka?

Se nem ágyba, se nem házba,
Se nem gombos nyoszolyába.
Zöld erdőbe, sik mezőbe,
Ott is a fel sötétebbe.

A fiatal menyecske köntöseit itt is tulipános ládában hozta az urához. A ratkói völgyben lévő Fillér tót kisközség lakósainak

TULIPÁNOS LÁDA AJNÁCSKŐRŐL. (513)

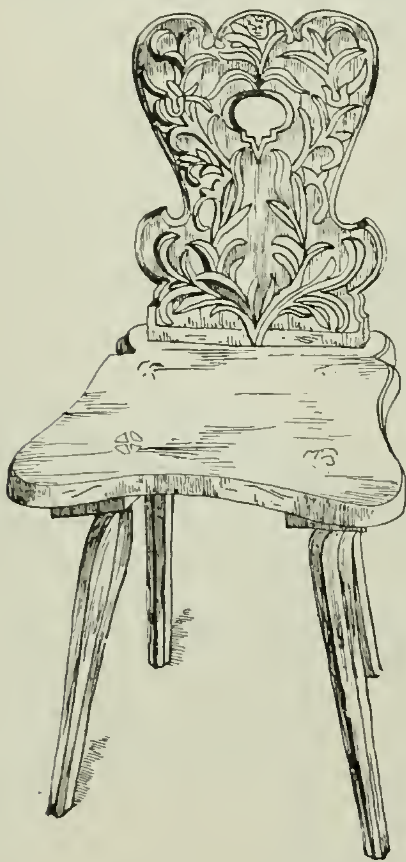

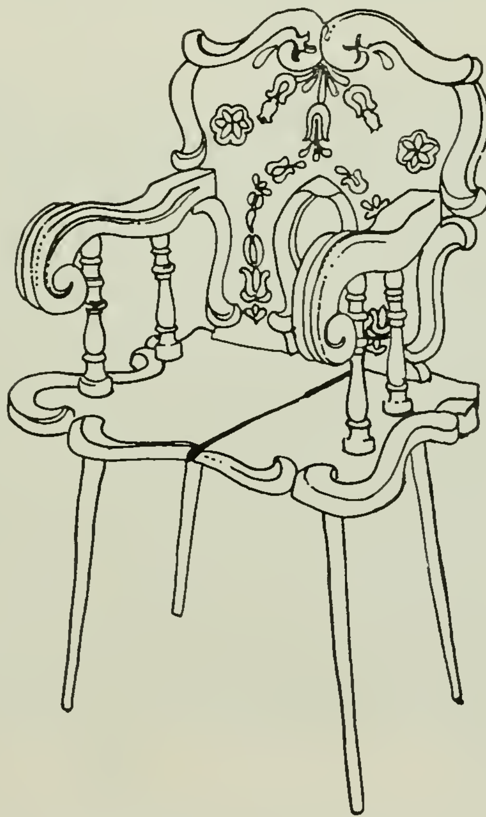
TULIPÁNOS LÁDA BOROSBERÉNYRŐL. (514)

nagy része szekrényeket és cifra ládákat készített, amiket messze vidékek vásáraira elszállitottak.

Úgy látszik erre nem a ládát készítő asztalosok cifrázták a bútort, hanem külön bútorfestők, mert Miskolczon az 1883-ban kelt kimutatás ezerötszáztizenkilenc iparos között még külön egy bútorfestőt is megemlít.

A ma is divatos tulipántos ládák ősét szintén a XVII. században leljük meg, köztük néhány igen szépet, föstöttet, faragottat, aminek tetejét s oldalát profilozott lécek osztották mezőkre, mint Bánffy Kata ládáját, mely az országos iparművészeti múzeumban van. Utóbb átvette a nép is ezt a ládatipust, bár egészen bizonyos, hogy a «szuszék» volt eladdig a nép ládája. Azóta lett kevesebb a ládán a plasztikus díszítés, ellenben megszaporodik a festés, mert nincs a falusi embernek olyan gyaluja, ami kiadná a cifra profilozott

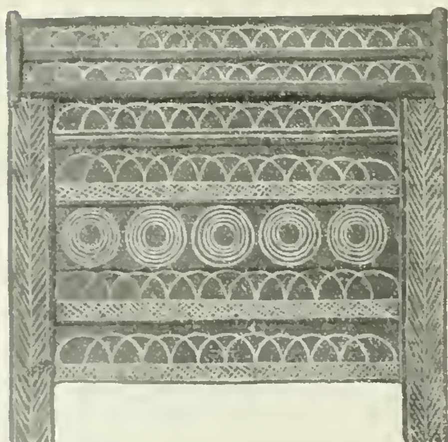
VERKENYÉRŐL ÉS SZÉCSÉNYBŐL. (515—516)

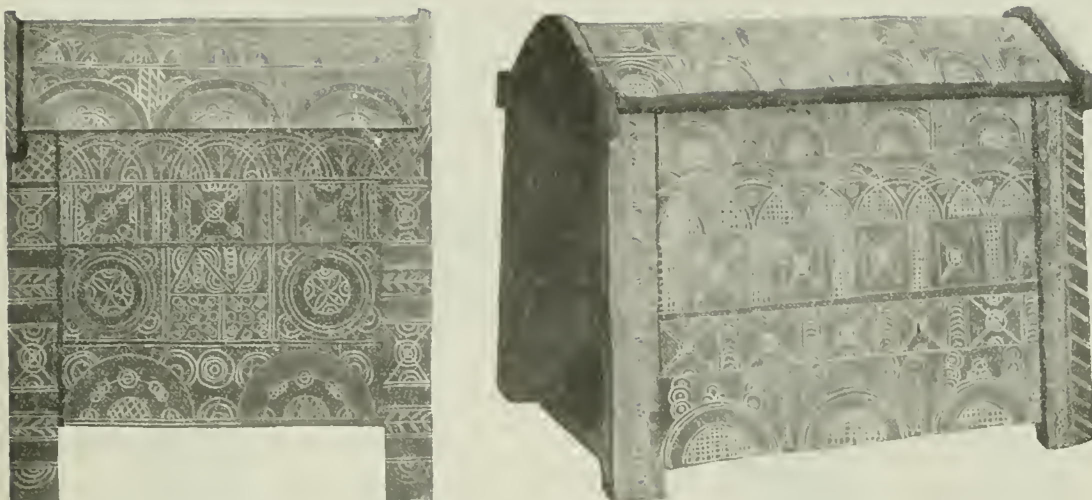
RIMASZOMBATI UDVAR, JOBBKÉZT A VÁROSBAN IS OTTHONOS SZUSZÉK. (517)

léceket. A palócsági ládákon a tetőlap rendesen sima és a festett dísz java sem oda kerül. Az előlap vagy mezőt képez, vagy különálló hosszúkás mezőt hasítanak ki, mintegy talapzatnak az ornamentális díszítés számára, amely hosszúkás lap olykor az alsó fiók előlapját adja. Kétoldalt a láda oldalán, esztergályozott féloszlopok állanak, vagy olyan nagyok, mint a láda magassága és fölérnek egész a fedőlapig, mintha igazán a szerkezethez tartoznának, vagy aprók ezek, mint azon a két ládán, amit a XVIII. táblán mutatunk.

A gömörszkárosi a szebbik. Alsó szélének menete ugyan rokokós, valamint az a két forma is az alsó keskeny mezőben, ami az 1838-as szám mellett van, hanem a többi festett díszítés igazán magyaros, népies ékítményeink javából való. A felső nagy bokor törzsöke tojásforma, többrétű és díszes. Ebből kétfelé széles, kövér levelek erednek, ugyancsak réteges szerkezetűek; a leveleket sűrűn veszi körül virágbimbók apróbb tömörsora, míg az ékítmény két szélső tömegét, mondhatnók ennek az eszményi mérlegnek ornamentális egyensúlyozóját, nehéz piros rózsa képezi, aminek közepéből három-három szúrós fehér bimbóféle fakad. A Borsosberényből való láda egyszerűbb, és nem látszik meg rajta a rokokó hatása (513). Az előlap mezeje kétfelé van osztva ezen is; keskenyebb talapzatra, amin kétoldalt esztergályozott féloszlopkák állanak, és egy felső, szélesebb mezőre, amiben tulipánok állanak sorjában. Az 514. képen ajnácskői zöld láda, aminek előlapja egyetlen

RÉGI MAGYAR SZEKRÉNY, SZUSZÉK MAGZONKÁRÓL (HEVES). (518)

RÉGI MAGYAR SZEKRÉNYEK, SZUSZÉKOK TAR ÉS OSTOROS KÖZSÉGBŐL (HEVES). (519—520)

mező és díszítései bemetszettek. Ez a díszítés sajátságos egyesítése a rokokónak és magyar népies formáknak, — olyan két bokor, amiknek aljáról nem hiányozhatik a rokokó kunkorodás s amilyent többet is találhatunk falusi templomaink vakolatból formált díszei között.

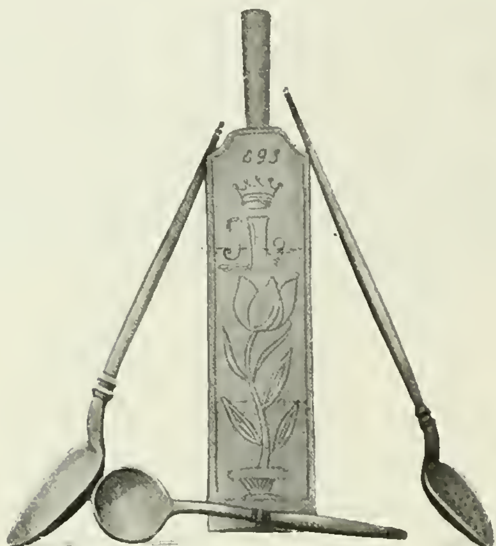
Az egri járás ládáinak teteje olyan formájú, mint a házfödél.

A kis szobákban széknek nem igen jut hely. Az asztal két oldalán futó karoslóca ott a kanapé, a kemence széle, s a láda az ülőhely. Ha vendég érkezik, behoznak egykét lócát az ereszalja alól. Ami szék van, az mind az ismeretes hátasszék, melyen a rokokó és renaissance igen érdekes népies földolgozásai nyilvánulnak meg. A 515—516 képeinken bemutatott két nógrádi szék fogalmat nyújt a népies rokokó bútorról; az egyik Berkenyéről, a másik

RÉGI MAGYAR SZEKRÉNYEK, SZUSZÉKOK TAR ÉS HASZNOS KÖZSÉGBŐL (HEVES). (521—522)

Szécsényből való. A szécsényi a cifrább, festett díszítésű s azon látszik meg jobban XV. Lajos stílusa. A lábak dísztelenek ugyan, mint minden parasztszéken, kötőléc sem fogja össze a lábakat, de a hátlap körvonala nyugtalan, hullámos és két faragott kunkorodás ér össze rajta középen, amiből három lecsüngő tulipánszár ered. Ugyancsak rokokós a két végén meg-

MÁNGORLÓ ÉS FAKANALAK JÁNOSIRÓL. (523)

FÁBÓL METSZETT SÓTARTÓ LAPUJTŐRŐL. (525)

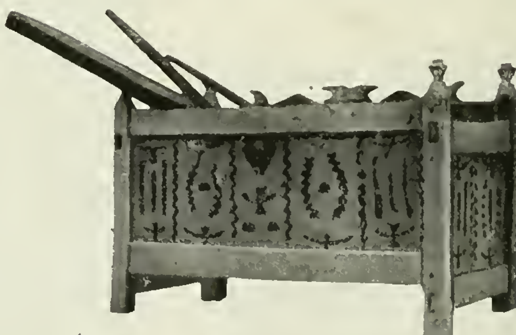
SÓTARTÓK HASZNOSRÓL. (526)

TOLLTARTÓ. BÉR (NOGRÁD). (527)

KRUMPLITÖRŐ JÁNOSIRÓL. (524)

KANÁLTARTÓ DIÓSJENŐRŐL. (528)

kunkorodott kar, aminek faragása egyébként igen gondos és ízléses. A berkenyei széknek csak a hátlapja díszes, karja nincsen. Az a forma, amit ezen látunk, az már a XVII. század második felében, a jezsuita-stílus idején ismerős lehetett a nép előtt; székünk hátán kanyargó dús indák erednek, lapos reliefben faragottak, és hozzáilleszkedve a cifraszélű deszka mezejéhez, sarjadnak fölfelé, megkerülvén kétoldalt azt a nyílást, ami a szék fogására szolgál.

Eddigi köteteinkben elég sok bútort mutattunk be az ország külömböző vidékeiről, mégis csak azt mondjuk: nagy nyilt kérdés még a magyar népies bútor kérdése . . . A föstött díszítésű bútor ornamentikája inkább magyar. Van belőle bőven. Alaposabb kutatást azonban a magyar bútor szerkezetbeli önállósága, megépítése, eredetisége kiván. Hiszen magyar holmi a ciframetszésű háttal ékeskedő szék, a pompásan hajladozó konturokkal ékes tornyoságy, a hullámvonalas tálas, — mindez azonban másütt is otthonos népstílus, amihez kimutathatóan két évszázadon át ragaszkodott más nemzetbéli pórnép is. Bútorunkon több stílus hatása mutatkozik: itt a német renaissance, a XVII. századbeli jezsuita barokk, XV. Lajos stílusa. A jezsuita barokk tömérdek mintát adott a székhátak díszítéséhez, faragásához, szerkezetéhez; XV. Lajos stílusának hatásától a közelmultig sem tudott szabadulni a népies asztalosság, mely nemcsak a tálasok alját, de a templomi székek oldalait is inkább nyugtalan, hajladozó vonalakkal cifrázta. További föladat annak a kiderítése, milyen volt a népies, a régi bútor, mielőtt e hatások hozzáférköztek?...

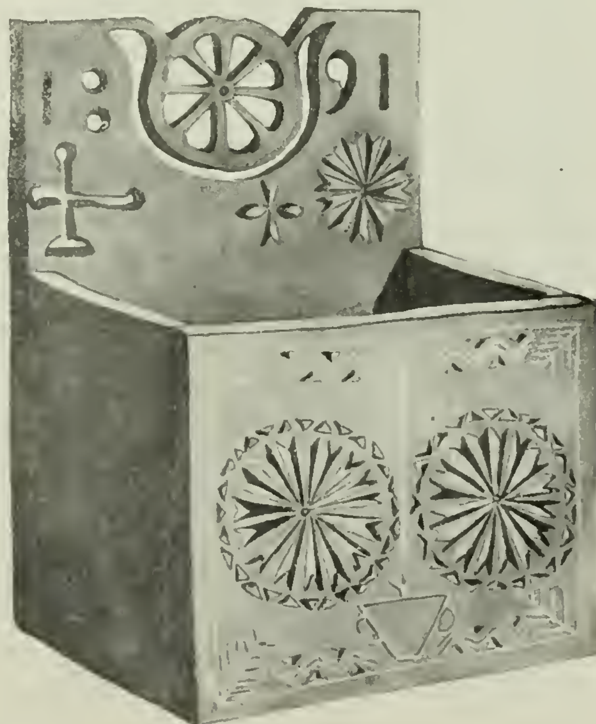
MOSÓLAPICKÁK. (529—530)

Érdemes azonban már most megjegyeznünk, hogy a nép bútorán a renaissance művészet végső korának minden alakulása meglátszik, csak éppen az asztalon nem. Ennek egész szerkezete becsületes, magyaros egyenességgel, jellemző erővel van megépítve.

A kamarában, a pitar előtt (517) nagyon érdekes láda: a *szuszék* bilincseli le érdeklődésünket úgy alakjával, mint gazdag díszítéseivel (518—522).

Szeder Fábián is említi, hogy a szuszék szekrényformájú láda, melyben ötven mérő gabona, sőt több is elfér. Ezek a szuszékok, hombárok többé-kevésbbé ép állapotban ott láthatók a lakás, a melléképületek, a telek minden részében; a régi darabok mutatják, hogy a szuszék tipikusan él ezen a vidéken. Valaha bútor volt, mint már mondottuk, bizonyára a tulipános láda elődje. Ma már inkább csak gabonát tartanak benne.

E szuszékokban kell a magyar bútor elejét keresnünk! — írja Gróh István, sok meggyőződéssel. Megépítésük, egyes részeiknek összerovása, peldásan szerves munka, akárcsak a Franciaországban fönnmaradt egy-két románkori ősbútoré. Brassó vidékéről ismerünk templomi ládákat, melyek hasonlítanak a palóc-föld hombáraihoz. Amazok díszítése azonban román és bizánci motivumokból kerül ki. Valószínű, hogy az ilyen alakú ládákat ismerte meg először a magyarság új településhelyén és a középkor magyar-

SÓTARTÓ BUJÁKRÓL (NÓGRÁD). (531)

ságának is ez volt ruhásszekrénye. Csak a módi szorította ezeket az erőtől duzzadó, szép formájú bútordarabokat a szobából ki a kamarába. A szuszékot ma már csak a barkácsoló, faragó ember ácsolja össze, aki azonban hűségesen őrzi is a régi nemes formákat; a ruhás láda készítését átvette az asztalos, a tanult mesterember.

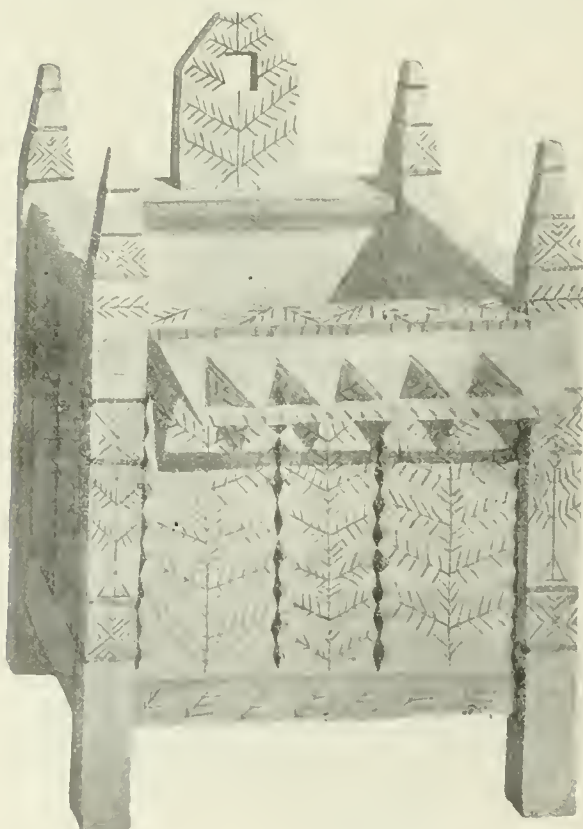
A szuszék ácsmunka, ami az asztalosmunkától különbözik, mert az asztalos a bútor oldalait rámaművekkel csinálja, — a szuszékokon azonban nincsen ráma: a deszkák közvetetlenül a lábat is megadó négy sarokoszlopba vannak csapolva, mint a középkori templomajtók deszkái.

A szuszék rendesen bukkfából készül; teteje formás, akár a házfödél vagy a koporsó teteje, olykor lapos is. A laposak Poroszló, Bogács és Nozvaj tájékáról kerültek ide. A többi különösen Gömörben, Murányvölgyben és a Felső-Balogvölgyben készült.

A magyar díszítőkedv csak a virágokban, a levelekben leli örömét, éppen azért föltünő, hogy az ősi magyar bútornak tartott szuszékoknak rendkívül buja ornamentikája olyan geometrikus, amit kivétel nélkül szerszám ad ki, a véső, a körző. Ezt a vonalornamentikát bekarcolják, bevésik, a szuszék megépítéséhez illő alkalmazkodással.

A négy sarokoszlopra külön díszítés kerül. Rendesen átlós téglák, zeg-zug vonalak, vagy köröcskék, amiknek mezejét többszörös vízszintes vonalak választják el. Vannak azonban összetettebb díszítések is olykor e sarokoszlopon, de ez a díszítés mindig különálló és sohasem keveredik egybe a vízszintes oldaldeszkák díszítésével.

A tető ornamentikája aszerint igazodik, ahány deszkából áll. Minden deszkán külön sorakoznak vagy nagy félkörök, többrét húzott vonalakból, közbül lefutó egyenesek választószalagjai, vagy a nagy körökhöz olykor kisebb félkörök tapadnak, azon mód, mint a XVIII. századbeli lőportartó szarukon; de gyakran iktatnak a körös mezők közé hálóformát is. Az oldalrészek díszítése legtöbbször egymásba fonódó, félköríves friz — akárcsak a román építésben — felül a párkány alatt, azon alul pedig, a következő deszkán négyszögű mezők, téglaformák látszanak sorjában, benne kicsiny kerek magvak; a legalsó sorban megint vagy félkörök, vagy egészen kerek rózsák vannak.

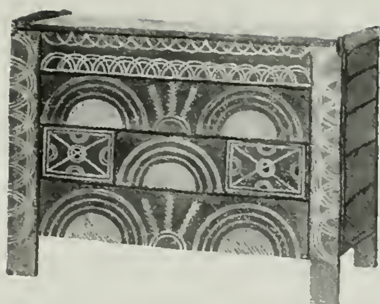

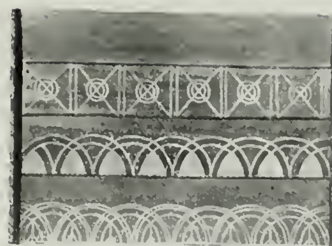
KANÁLTARTÓ BÁTORFALUBÓL. 532)

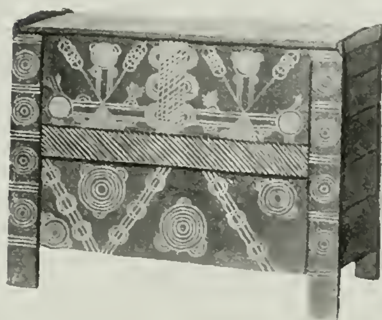
De nincsen határozott szabálya ennek a díszítésnek. Van olyan szuszék is, aminek oldalán a legfőbb motivum nagy, díszes féltányér, emellett meg kétoldalt leveles ág nő fölfelé; van olyan, amelyen nagy háromszögformák váltakoznak a körrel, vagy a félkörből nőnek elé, — akár valami nagy tőből, — virágos kelevények és háromszögletes sarjadzások. Egyetlen egyet láttunk, amelyiken a három deszkából álló oldallapot egyetlen zárt mezőnek tekintette díszítője, hármas vonallal cifraformájú szögletes ornamentális mezőt keretelt be rajta és megtöltötte eszményi növényzettel, ami körös gumókból sarjad fölfelé. A többin külön ékesített minden vízszintes deszkaszálat faragója, s így egymásra

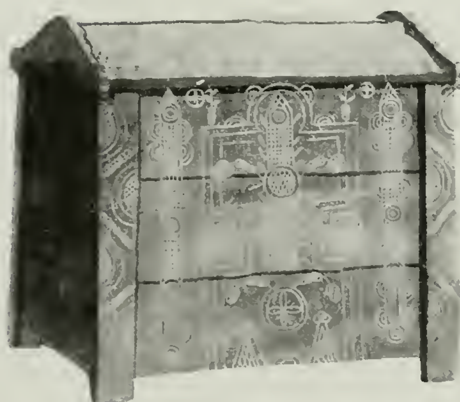
CINEZETT OSTORNYELEK, FURUGLYA. — PALÓC MENYASSZONY TULIPÁNOS LÁDÁJA. (XVIII. tb.)

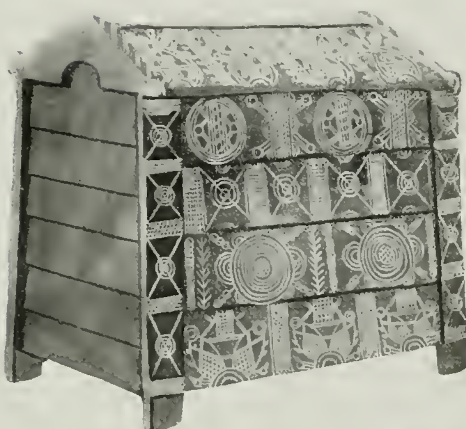

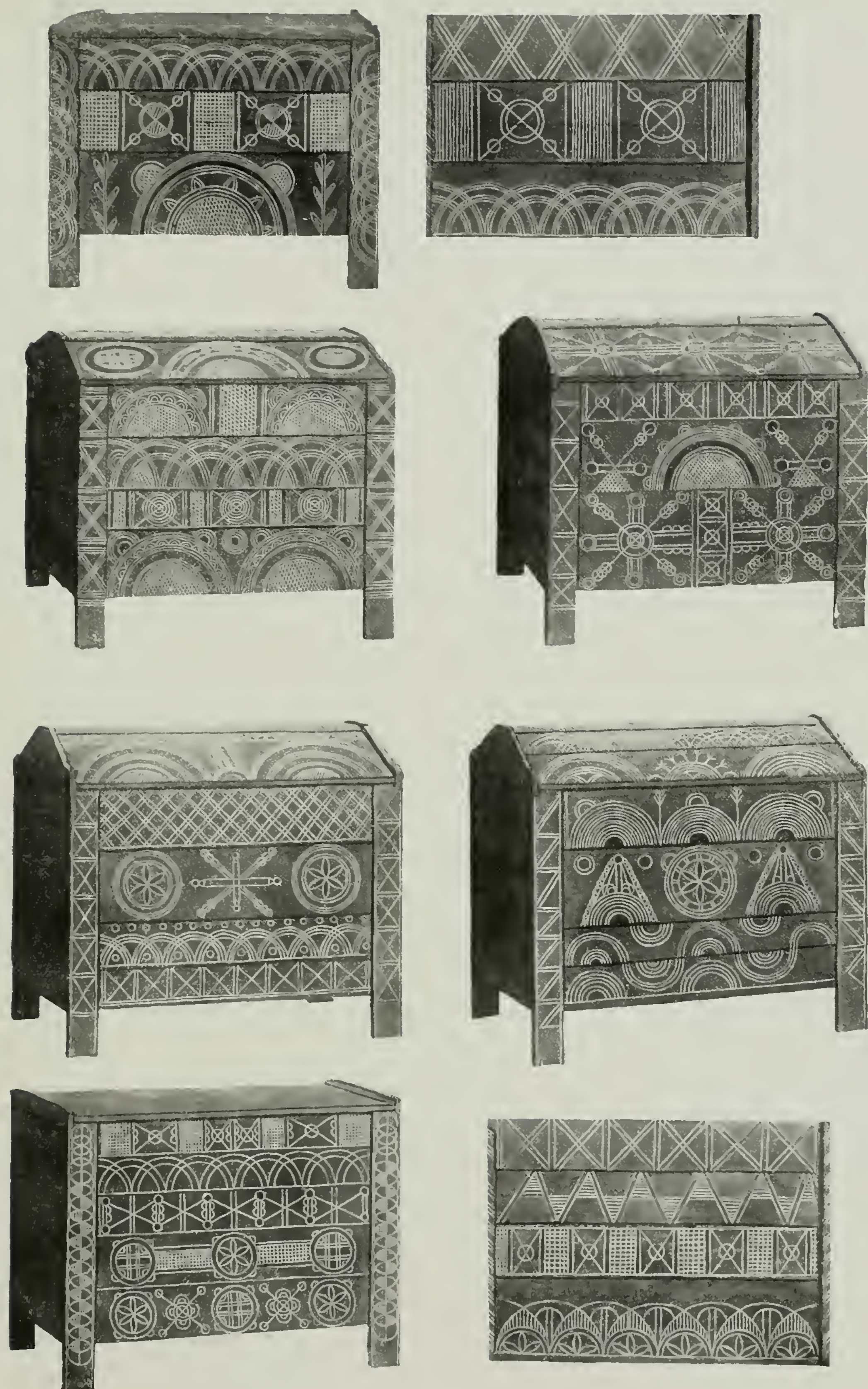

RÉGI MAGYAR SZEKRÉNYEK (SZUSZÉKOK).

1–4. Poroszló. (Heves.) 5–6. Fülek. (Nógrád.) — 7. Ajnácskő. (Gömör.) — 8. Ostoros. (Heves.)

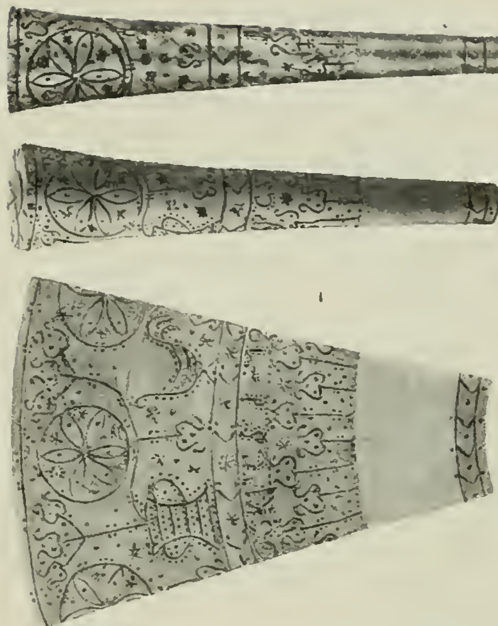
RÉGI MAGYAR SZEKRÉNYEK (SZUSZÉKOK) POROSZLÓRÓL (HEVES).

fektetett szalagdiszekből adódott ki az ornamentika.

Az a sorozat, amit itt mutatunk be, nagyon gazdag és minden darabja megérdemli, hogy külön-külön figyeljük meg rajta a díszítést, mert hisz a réteges szerkezettől eltekintve, ami közös a legtöbbön, úgyszólván mindegyik más és más művészi megértés szerint készült.

Munkatársunk, Gróh István rámutat arra is, hogy mennyire rokon ez a díszítésmód a bronzkori fémeszközök díszítésével! Ugyanazok a szerszámok: az egyeneseket és zeg-zug vonalakat vonó véső, és a kört adó cirkalom szülte mind a két ornamentikát; így a bár különböző anyagon sok tekintetben hasonló a díszítés.

A bronzkor díszítéseit hasonlóan megállapíthatjuk a mai kor egyéb tárgyain is.

ÜTŐK, NÓGRÁDBÓL. (533—535)
Gyermekjátékok beégetett díszítéssel. Az alsó ábra a középsőn lévő díszítés kiterített rajza.

*

A palóc konyhájában is ott a népművészkedés. Maga készítette párjának a kenyérszakajtót, a sótörő mozsarat, a csipkés szélű pócokat, a sótartókat és kalántartókat, kanálosokat, a tésztanyujtó *csikitőfát*, a tökgyalukat, krumplitörőt, káposztagyalukat (523-528).

Bizony, nem szívesen vásárol a nép boltban, hiszen Thuróczy még azt is följegyezte, hogy a diósjenői hegyekben talált «gránátkövet» a paraszt-vadászok puskába töltik golyóbis helyett! . . .

A palóc megyéket hatalmas fenyvesek borítják, ott a faipar mindig virágzott. Az egyik község favillát, a másik lapátot, a harmadik dézsát, zsindelyt, deszkát, szekeret, kádármunkát készített; sok fűrészmalom is működik e megyékben. A faiparosok külön, népes céheket alkottak. Innen a palóc-házakban a fából készült sok holmi.

A konyhában lévő víztartó faedény neve: *vizesrocska*, mely az ősi házakban egyszerű fatökén áll. Sok helyütt a pitar falában egy kis fülkében áll a vizeskorsó. A rocska mellett van a *mericske*, vagyis a bögre, a pohár.

Apafalván a 529. ábrán bemutatott sulykot találtuk. Szívből fakadó, nagy virágos szár a díszítése; a két oldalát keretelő leveles díszítés emlékeztet a kalotaszegiekre. A 530. ábrán bemutatott sulykot Licze községben találtuk. E sulyok teknikája kezdetlegesebb. Rajza nem rossz, a szőlőbogyókkal váltakozó levelek és a hullámvonalas inda izléses, de a beütögetett kerek vésőnyomok szeretet nélkül valók. Általában azt tapasztaltuk, hogy e vidéken nem fordítanak a sulykok díszítésére annyi gondot, mint Kalotaszegen, ahol a sulykok díszítése talán legszebb az odavaló faragások között. A krebschnittel ékesített dolgok közül 531. ábránkon a Buják faluban talált sótartót mutatjuk be, amelynek elején a két metszett rózsa jellemzi ezt a díszítő eljárást. Az 532. ábrán látható bátorfalusi kanáltartó, *kanalas*, ékes munka, különösen a négy kis sarokoszlopnak kedves a formája. A bekarcolt díszítés szúrós fenyőgalyakra emlékeztet.

Amint Őrhalmon kutatunk, nagy kiváncsian jön át a szomszéd gyerek: vajjon mit is akarhatunk itt? . . . Kezében sajátságos tárgyat (533—535) pillantunk meg. Azt mondja, e tárgy neve *ütü*, amivel e vidéken a gyermekek nagyon szeretnek játszani.

E játékszert szívesen díszítik is, hogy a gyermekeknek annál nagyobb örömot szerezzenek vele. Az ütőnek kiterített rajzát 535. ábránkon szintén bemutatjuk. A csonkakúp vastagabb felén kétfüles edényből nagy, kerek, rózsás, indás növény sarjad, aminek az ága alá kakas húzódott. Az ütő vékony részén virágos szárak kelnek, de még elfér fölöttük néhány cifra betű, meg az évszám.

Pompás magyar díszítéseket lelünk e vidék cserépedényein.

A konyha falán, a szobában tálasokon lógnak a színekben virító, virágokkal ékes tányérok, korsók, amiknek legnagyobb részét csak ünnepi alkalommal használják. A szebb edényt a leánnyal adják hozománynak.

Az egri járásban is a szobák falán igen sok a rózsás tányér; az apátfalvi edénykészítés java munkája mind s ha a cserépedény összecsörren a falon: valami kedves ember halt meg abban az órában!...

A tál már csak azért is díszes, mert sok helyen dívik még itt is a magyaros mátkatál küldése.

Pünkösdkor a cifratálat rozmaringgal s akácvirággal földiszítik, csemegével megtelézik, közepébe díszes boros kancsót helyeznek — s a leányzó e tálat kedvesének vagy barátnőjének küldi el, aki a kiszedett csemege helyett mást rak belé és a tálat küldi tovább... A tál így járja a falut aratásig, de olykor eljut még a szomszédos falvakba is. Keresztanya az ő gyermekágyban fekvő komaasszonyának egy hétig hord ételt, aminek a neve: posztrik. Ezt sem illenék csak aféle akármicsodás disztelen tálban a komaasszony elé tenni!

A palóc is szívesen rendez nagy áldomásokat, ha alkalma és módja kerül! Az étel sokkal izletesebb, ha díszes edényben tálalják! És van a palóc konyhán sok finom jó magyar étel. Ezeket dicsérik a lakodalmi vőfélymondókák:

Itt az jó marhahús ecetes tormával,
Vagy akinek tetszik, savanyó mártásval.
Vagyon ám tyúkhús is, fajn iborkával,
Bion nem kíméték, levágták sorjával.
Hát sertés orjából honne tálalnának,
Enné jobb eledelt bion nem tanának.
Liba, kacsa, jérce piros pecsenyéjét.
Kévánatos izvel már meg sorra hoznék.
De vagyon itt módval disznó meg marha is,
Ki léve, megsütve, ki meg mártásval is.
Aki meg kedveli a csontos hús izit,
No meg az fogában derekasan bizik:
Annak im ajálom fejit a disznónak,
Nagyjártányi fődön ez tartatik ám jónak,
Bizony némely részi félnapi nyárson sült,
Sorosángyom sütte, mindég melletti ült.

Hozom a herőcét, a csőröge fánkot,
Meg a vékony rétest, a jó turós lángost.
Sercegő zsirba sűt az herőce szépen,
Sütőbe az rétes hasonlatosképpen.
Almáva, turóva, van tőtve az rétes,
Maruzsáva szinte, attó olyan éldes.
Cimetve, cukorva is meg van ijesztve,
Sorjáva, rendive az tálba illesztve.

Ilyen helyes rigmushoz díszes tál is dukál!

Gömörben a fazekasságot olyan nagy mértékben folytatják, mint sehol e hazában. Gömör népét a szomszédos megyék általában fazekasoknak mondják. Számos község föld-

műves népe ráérő idejében a fazekasságot, mint háziipart végzi, nemzedékről-nemzedékre az egyes családok különböző rendszerével. Valamikor a gömöri fazekas fogalom volt az országban, melynek minden zugát bejárta. Szekerét csodálatos ügyességgel emeletnyire rakta meg. Az edényekkel gabonáért cserekereskedést folytatnak. Az úton persze sokat lát a fuvarozó ember. Azért mondják rá még ma is: «Huncut ember az, lovas ember az!»

Sok községnek majdnem egész lakossága cserépedény, zsindely és kályhakészitésből élt. A gömöri fazekasok büszkén emlegetik, hogy a cserépzománcot, a mázat az ő hazájukban alkalmazták először. A gömöri cserépedény híres is volt messze vidékeken, olyan kitünően tudták égetni, hogy az asszonynép vásárban hangjáról megismerte a gömöri edényt. Hogy milyen becsülete van az idevaló edénynek, azt jellemzi ez a közmondás: «Még a melléti fazék is eltörik».

A vasipart a mult század elején még apró tótkemencék képviselték itt, de a nagy vasgyárak a nép kezéből kivették ezt az ipart, — az agyagipar iránt azonban a nagytőke nem érdeklődött, az edénykészités megmaradt a nép kezén. Gömört kitünő, könnyen mintázható, szép fehér agyagja tette a fazekasipar ősfészkévé. (A nógrádmegyei Boltár község leirásánál egy régi könyv megjegyzi, hogy van ott egy különös neme az agyagnak, melynek a neve *saponaria.* Ezzel a malomkerekek tengelyeit szokták megkenni a molnárok.)

Már 1867-ben följegyezték, hogy Ostyán vidékéről 50,000 mázsa agyagot adtak el más vidékre. A fazék és korsó gyártását évi 60,000 darabra tették. A zsindelyt milliószám gyártották már akkor.

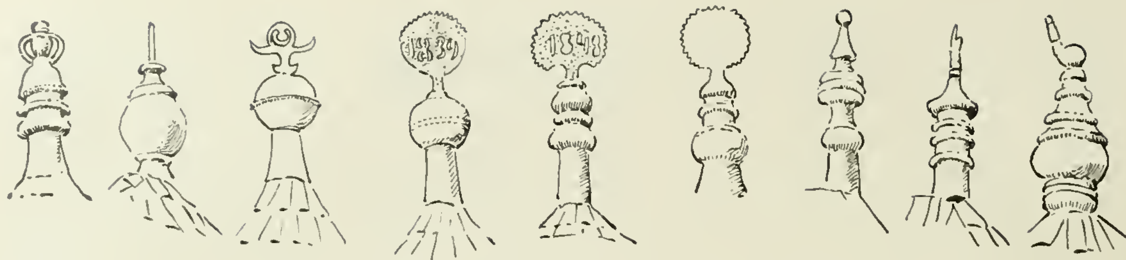
A palóc vidék agyagművessége földrajzilag három nagy csoportra: a murányvidékire, a gácskörnyékire és a mezőkeresztesire tagozódik. Közbe, persze, sok apró fazekas-hely esik. A három csoport munkáján nem egyezik az ornamentika, s különbözik a művészi ízlés is. A gömöri gölöncsérfalvakat felsorolta: Korabinsky földrajzi lexikonja 1786-ban és Bartholomeidesnek Gömörről 1805-ben kelt munkája.

Legtöbb fazekas falu a Murány folyó alsó vidékén fekszik. A balogvölgyi Padár magyar község is sok edényt készitett. A fazekasságot nemcsak magyarok, hanem igen nagy számban mivelik a tótok is. A Rimaszombat mellett lévő Tamásfalva lakosai nagyrészt kályhások és fazekasok. A Rimaszombat fölött lévő Zsaluzsán, Susán, Pongyelók, Szuha községek tótok, de jól beszélnek magyarul is, főfoglalkozásuk szintén agyagedénykészités. Érdekes, hogy Rimaszombatban valamikor igen nagy agyagipar volt, de most már egyetlen fazekas sincsen. Az utolsó fazekas özvegye beszélte nékünk, hogy a Rima partján vagy százötven fazekasnak 50—60 kemencéje állott, aminek a neve itt *bánya* volt. A kályhásné ki is vezetett bennünket a kemencék egykori helyére, ahol éppen az előtte való napokban bontották le az ura bányáját, anyagjáért felében. A kemence helyét köralakú bemélyedés jelezte. Az asszony leirása szerint, a bányának nem volt teteje; az égetendő edényt a kemence közepére rakták, a tűz körülötte égett s a szabad tűz lángja érte az edényt. A lángok a szabadba csapkodtak. Az edény úgy kitüzesedett, mint az acél s úgy kiégett, hogy abból bizony egy porcika sem maradt égetlen. Egy fazekasnak négy bányája is volt, kisebb is, nagyobb is. Kéményes kemencét itt nem épitettek. Az asszony nagyot sóhajtott, körülnézett s azt mondotta: Bizony, más idők jártak akkor, amikor ezekben az árbocos házakban még fazekasok laktak! . . .

Árbocos házak? . . .

— Hát igen, tessék csak fölnézni a házak csúcsára: ott vannak az árbocok!

Csakugyan, a legtöbb ház oromcsúcsán félméternyi, gyűrűs, gombos rudacskák meredeznek: valamikor ezekre volt helyezve a fazekas-címer, a *cifra!* Ha végigsétálunk a rimaparti faházak között, még látunk ma is ilyen cifrákat: színes cserepekből (536). Mindenik fazekas címere más figurát mutatott, egyiken kokas volt, a másikon ember ült, mintha dolgoznék, harmadikon a fazekas korongot hajtott, ki meg golyót csinált rá, ki rózsát, ki meg tulipántot. Ezek a cifrák a fazekasok jelvényei, házuknak talán ismertető jelei voltak. A rimaszombati muzeum szép sorozatot őriz belőlük. Zsindelyezés közben

ÁRBOCOK A RÉGI RIMASZOMBATI FAZEKASOK HÁZAIRÓL. (536)

sok árbocot levertek, sokat meg csintalan tickók dobáltak le. A fazekasné fájdalmasan panaszolta nékünk, hogy az ő árbocukat is leverték, éppen a minap!... Bementünk szíves hivására, a szobájába, ahol több nemesebb kivitelű cserépedényt láttunk, finomabb festéssel. Egyiknek tetején körte volt mintázva. Elmondotta, hogy az ő ura ilyen finomabb munkákhoz is értett, de meghalt szegény. Egy este elment hazulról s künt a réten agyonütötték. Ma sem tudják, ki ölte meg. Elővette imádságos könyvét, előkeresett belőle egy ujságból kimetszett hírt, amelyben a helyi szerkesztő urak igen szépen beszélik el, milyen derék ember volt az utolsó rimaszombati fazekas!... Ma már tót parasztok hordják Zsaluzsányból az edénynémüt Rimaszombatba.

Említsük meg, hogy a fazekascifrákat újabban pléhutánzatban alkalmazzák az úriházakon, mint ahogyan az elül üstökös házak érdekes födélszerkezetét nagyon ügyesen alkalmazzák a villaszerű új épületeken. Említsük csak meg ezúttal azt is, hogy a rimaszombati protestáns főgimnázium gyönyörű épületének vakolatába nagy, magyaros virágokat ábrázoló mezőket mintáztak a régi edények díszítései nyomán. Bárcsak minden város így becsülné meg a magáét, bárcsak ilyen magyaros eredetiséget lelhetnénk minden városunkban!

Kiválóbb fazekas községek a palóc Deresk, Licze (537–542), Melléte, a félig magyar Süvete, Kövi, a tót Perlasz, Jolsva-Tapolcza. Miglész murányvölgyi, Felsőszkálnok rimamenti tót kisközség lakosai mindig híres fazekasok voltak. Nógrád vármegye 1715–20-ban kelt összeírása szerint, egész községek folytattak fazekas-ipart, úgy Kálnyó, Poltár, Szinóbánya. Gácson évszázadokon át készült cserépedény s az egész Alföldet ellátták. 1726-ban ötvennyolc fazekasmester dolgozott a községben. Gácson a fehér asztali cserépedényekből «olly jeles készítmény vagyon, melly sokfelé vitetik, vevődik és használtatik, szép és tartós.» Borsodnak, Hevesnek is van jó agyaga több helyütt, azokon a hegyfarkokon, amik dél felé nyúlnak le az Alföldnek, például Tibolddarócon.

A szomszédos tótság edényei is természetesen legelőször a palóc házakba találtak utat. Híres volt például Hont megyében Belluja és Berencsfalva tót községek gelencsér-ipara; e falvak lakósai nagy mesterek voltak az engobe-karcolásban: a sgraffitóban. Cifra, nagy, öblös, virágokkal, alakokkal, fölírásokkal hímes korsóik messze földön híresek voltak. Kancsóik alakja: *széles korsó kiöntővel, egyenesnyakú szűkebb korsó, dugórajáró szűknyakú korsó.* A korsók hasán rendesen bort és jókedvet magasztaló tót versek voltak. Még pedig gót betűkkel. Ezeket azonban rózsák, tulipánok, görbécskék, forgócskák, szivecskék koszorúzták. Ilyen korsókat csak megrendelésre készítettek, de a közönségesebb edényekkel még Szarvasig is eljártak. A fazekasok földmíveléssel is foglalkoztak és semmiféle céhbe, ipari szervezetbe nem állottak.

A kassai fazekasok artikulusa paraszt- és himpellér-fazekasokat is ismer a céhbeli fazekasokon kívül. A céhszabályzat amazoknak csak közönséges vörös cserépedények és a fehér cserépedény készítését engedte meg. A fehéredény-készítők lehettek a himpellérek, akik városban laktak; ezek a himpellérek a népművészet terén derekasabb munkát végeztek, a céhbeli mesteremberek inkább tucatmunkákat gyártottak; a kályhák készítése is inkább az ö munkakörükbe tartozott.

LICZEI FAZEKASOK. (537—542)

1 bunkózzák az agyagot; 2 a korongozás megkezdése; 3, 4, cifrázás; 5 őrlik a mázat; 6 égető kemence.

Rozsnyón meg Rimaszombatban régen is fazekascéhek munkálódtak. Erre bizonyítékok ránkmaradt munkáik: mesterjellel ellátott kancsók, tálak, amiknek felső felén ott a csináltató mesternek a neve vagy céhének a jele, fenekén meg készítőjének kezdőbetűi. De vannak írásbeli bizonyítékok is. A rimaszombati vármegyei múzeumban igen töredékes, szinte érthetetlen lapot találtunk, 1650-ből valót, amit megbecsülünk annyira, hogy szó szerint közöljük, mint fazekasságunk történetére vonatkozó írásos ereklyét.

« . . . . pryma.
Anno Dominy Jezu Christi 1650 . . . .

Az Fölséges mindenható Ur Istennek segedelméből és engedelméből az Fazekasok Böcsületes Czéhe egyenlő akaratából végeztük Ezt az mikor uj mester akar Beállani tartozik az Cének Beállásért adózni (? tyzenkét Foryntot, Ezek melett egy tál Ételt, (?) egy pecenét. Egy . . . . . . poharat. Egy pint bort ötven Egedik esztendőben volt Cémestere A . . . . . Diák Lukács Dékán Fazekas . . . . Ezeknek az ydeyekben szerzőtték Ezt ekként (?) Az dolgokat Egyenlő akaratából az Tőb böcöletes uraymval Egyenlő képen, úgy mint Bady Mihály uram és . . . Esztendő előtt való Városbirája, második Miskosci Mihál uram város Kapitánna És Hotak (?) Paty uram, Bodó András, Cetneki György, Ezeknek utána tőb Becöletes uram . . . . . . és voltak. Ez Felől my . . . . . . végezésben az uristen ő Felsége álga meg Kögelmetöket ebben . . . . . . végezésben.

Másodszor (? ?) Annó Domini Jezu Chrysty 1652 Böytelő havának Tizen Kiencedyk Napján.

A Fazekasok Céhe ugyanazon Egenlő akaratból Végezték és találták yónak hogy . . . . telt viz . . . . . Azért . . . . Bady Mihál uram és dékánná Bady András, ezek mellett Ez (?) felől megint Emberséges Emberek voltak.

Ezeknek utánna mivelhogy az legén . . . . ys Sokan nem fizetik. Végezték az legénnek hét számra Tizenkét poturát az utánna valónak Fizet, az alábvalónak noci poturát . . . . . . hogy Az esküt Dékán uramnak . . . . az Kinek legéne találtatik és meglássa mellyik . . . . . Ez felől még . . . . rendelé . . . . Mert az mely uramon rajta . . . . . Cé yósságára megh büntettők . . . . .»

A negyvenes években Miskolczon és Rozsnyón fayencegyárak működtek.

A cserépedények elnevezése itt: bögre, butykos, csupor, fazék, kancsó, korsó, köcsög, tál, tányér, csobolyó és a felemeléskor csörgő csöcsöskorsó, sirány.

A sirány bőszájú, fületlen kisebb fazék, melynek formája teljesen azonos az Árpádkor sírjaiban talált ama edény formájával, amiben a holtak mellé ételt helyeztek.

A legrégibb történelmi korszakoknak: a kőkornak, a bronzkornak agyagművességét jól ismerjük, mert a fölásott telepeken, az urnatemetőkben, a sírokban igen sok cserépedényt lelnek régészeink. A magyar nemzet első félezer esztendejének agyagművessége azonban teljesen ismeretlen. Bizonyos pedig, hogy a süvetei s a poltári agyag-ból mindenkoron égették az edényt és díszitették is azt kedvükre. Elpusztult azonban minden, amit a XV. századig csináltak. A régész megment minden kis cserépdarabot, mert hiszen rajtuk rendszerint díszítések vannak, ami az ősi emberben ébredező művészkedésre vet világot; földmunka közben sokszor találnak magyar korból való edényeket is, ezüstpénzzel telve, a pénzt beviszik a hatósághoz, az edényt összetörik. Ha a hatóság kézhez is kapja: az ügy letárgyalása után ő semmisíti meg. Kár pedig ez nagyon, mert ma már csak ezek az edények deríthetnének világosságot hazánk agyagiparának legrégibb multjára.

A gömöri bányavidéken erősgyökerű kultura és ipar sarjadt már a középkor csúcsíves korszakában. A gömöri templomok mészrétegei alól elő-előcsillanó falképek igazolják ezt a kulturát. A középkornak fazekas munkáiból mégis csak kevés maradt reánk. Ami kevés emlékünk van, az is csak néhány kályhacsempe, tisztára gótikus izű, minden népiesen magyar ornamentika hijjával. A gótikus művészetbe nehezen férközött belé népies művé-

szetünk, csak a középkori templomi falképek keretelő szalagjainak ornamentikájában lelünk egyet-mást, ami idesorozható, s amit a külföld gótikája nem ismer. Viszont azonban: népies művészetünk befogadta a gótika többi díszítőformáját, melynek egyike másika még ma is él fafaragásunkban s adatunk van rá, hogy népies fazekasságunk se zárkózott el a csúcsíves művészet formái elől teljesen.

Az iparművészeti muzeum őriz egy gótikus kályhát, de ezen szentek állanak derékig reliefben: Szent Péter, Szent Pál írásos szalagokkal, a bűnbeeső emberpár az almafa két oldalán, de népies formának nyoma sincsen rajta. Ezt a kályhát bizonyosan városi mesterember csinálta, idegenből hozatta a mintát, mert ezzel egykor éppen úgy kereskedtek, mint most. Ha nincsenek is középkori edényeink, de besajtolt díszítésű gótikus edény maradt reánk egynéhány.

A szécsényi vár piacán két kancsót ástak, amit az iparművészeti muzeum szerzett meg. Ezek az edények a XVI. század első feléből származhatnak. Sajnos, népiesen magyar díszítéseket ezeken sem látunk, mert városi mester csinálta, aki a korabeli német fazekasmunkák ízlése után igazodott; díszítései a késői gótika áttörött geometrikus műveire és németföldi díszes gombokra hasonlítanak. Ha e korsó ornamentikája nem is a mienk, azért a palóc földben talált lelet mégis becses, mert megmutatja: mennyit tudott teknika dolgában a késői gótika fazekasa. Meglátjuk rajta, hogy az agyagiszappal, az úgynevezett *engobe*-bal való leöntést nem ismeri, ólomzománcot nem használ, de a rárakással vagy benyomkodással díszített edényt már ólommázzal vonja be. Ennek megállapítása nagyon fontos, mert korszakos fordulónál állunk agyagművességünk történetében. Száz esztendővel későbbi korból ugyanis, már olyan edények, föliratos, évszámmal jelzett tányérok maradtak ránk szép számmal, amelyeken dúsan sarjadzik a németes renaissance ornamentikája. Ezeknek az edényeknek teknikája már egészen más, mint a késői gótika edényeié. Szép fehér ólomzománc borítja ezeket a majolika-edényeket.

SERKE KÖZSÉG. (543)

A terméketlen, kevés műemléket hagyó, politikai csapásokkal teljes XVI. század elmultával változott tehát meg agyagművességünk olyan irányba, mely bennünket már a népművészet szempontjából is érdekel. Az agyagművesség terén nagy reformok állanak be városainkban, különösen Rimaszombaton és Rozsnyón erős fazekas-céhélet indul meg és fejlődik. Az egy emberöltőn bekövetkezett óriási változásnak történetét szerencsére jól ismerjük. A magyarországi fazekasság újraszületését a *habán* név alatt ismert népnek köszönhetjük.

Mindenekelőtt jól jegyezzük meg, hogy Nagyszombatban, 1567-ben, Zsolnán pedig 1582-ben a fazekas-céheknek már statutumaik voltak; Vittenczen a fazekasok tót céhe 1670-ben alakult; Csejtén 1609-ben tíztagú fazekas céh volt; Modorban a fazekas mesterség a céhlevélnek 1642-ben történt kiállításakor már szépen virult; Nagyszombatban 1567-ben szerkesztettek artikulust. Látjuk tehát, hogy magyar földön részben magyar, részben tót kezek készítették az edényt és díszítették népies motivumokkal.

A palóc földön lépten-nyomon találunk fehér edényt, melyeknek testét sűrűn borítják olyan színes díszítések, amikben szembeötlők a magyaros motivumok (XIX–XXII. tb.). Ezeket az edényeket *habán*-edényeknek nevezik, mert a köztudat azt tartja, hogy ezeket

a *habán* elnevezésű nép készítette. Erdélyben és Sárospatak környékén is sok ilyen edény van, amelyeket szintén habán munkának tartanak. A habánok Morvából szakadtak hozzánk, anabaptisták, újrakeresztelők voltak, akiket hitükért Thurzó Szaniszló olmützi püspök fölbujtására I. Ferdinánd király Morvából kiüldözött. A szekta hívei lassan húzódtak át a szomszédos magyar földre: Nyitra megyében már 1530-ban jelentkeznek. Nyáry Ferenc birtokán már 1546-ban malmot és házhelyeket vásárolnak. A király fenyegetésére azonban úgy ez az uraság, mint mások, ismét üldözik őket, visszatérnek tehát Morvába és Ausztriába. Hazánkban újra megjelennek 1554-ben. Bocskai csapatai 1650-ben Csejte, Vittem, Szobotistye, Lévár, Kosztolány nevű községeiket fölégetik és 120 habánt hadul visznek. A habánok közül sokan 1621-ben Erdélybe menekülnek Bethlen Gábor fejedelemhez, de a menekülők helyére ismét új hitsorsosok érkeztek. A német, a magyar, később a török is üldözi ezt a szerencsétlen kis népet, még Rákóczi György fejedelemre is panaszkodnak, mert ő sem nézte szivesen vallásukat.

Megfejtetlen kérdés az, hogy a habán szó honnan ered? Bizonyos csak annyi, hogy itt támadt Magyarországon, s csak a nyugati határszéli megyékben ismerték ezt az elnevezést. Voltak másutt is anabaptisták, de a habán elnevezést ezekre nem alkalmazták. Sárospatakon például, *újkeresztény* volt a nevük. A habán név valahogyan úgy ragadhatott rájuk, mint a mi magyarjainkra a palóc. Egyesek szerint: a bujdosók magukat Hannoveránereknek mondták, ami az ő kiejtésük szerint Hannoberánernek hangzott. A hivatalos írások a hosszú nevet így rövidítették: Ha(nno)beráner, habaner. Mások szerint a szláv «habati», fukarkodni szóból származik. A zárt udvarokat röviden hab-nak nevezték. Innen támadhatott a tót habán szó. A korsósok magukat Hafnernek, tájszólásilag: Hafanernek mondták. Dr. Szendrei János kutatásai szerint, az istenes kis nép nevét valószínűleg a Haushäben szótól nyerte. A habánok ezermesterek voltak. Volt köztük késműves, kardcsiszár, kovács, lakatos, bognár, takács, csapó, szabó, szitakötő, kötélverő, asztalos. Sok volt köztük a fazekas is, de azért habán elnevezés alatt nem szabad éppen csak fazekast érteni. Ők hozták be a fehér bádogot, ezért boszorkánypört is folytattak ellenük, mert azt mondották, hogy ilyen portékát csak az találhat ki, aki boszorkányokkal cimborál. Míg ők be nem jöttek, hazánkban nem értettek a borkezeléshez: a habán vincellérek borderítő eljárása föllendítette a magyar bor értékét. Az uraságok belőlük válogatták híres vincellérreiket. Gyógyítottak is a habánok. Majthényi László szerémi püspök 1624-ben írja: «... az nyavalyás Gáborné asszonyomnak míg én haza megyek az jámbor újkeresztény borbér használjon neki». Báró Majthényi György 1649-ben írja Pozsonyból: «Hozzon kgd. valami hat szép pálcát az újkeresztényektől, valamely pár késeket ... csináltasson nékem az újkeresztényökkel vagy harminc tubust, egy kis haltartómba akarnám az vizet vitetni». Sok más főúri család, képzettebb orvos hiányában, ilyen «medicæ artis professor» tudományára bízta életét, különösen a bányavárosokban, ahol a habánok kömetszők voltak. Egymást Testvérnek (Bruder) hívták, hivatalosan Taufer nevet mondottak. Innen a cseh toufarner elnevezésük. A habánok 1763-ban áttértek a katolikus hitre, tehát kétszázhuszonhét éven át alkottak önálló szektát. A dolgos és később megszeretett nép sok kiváltságot nyert, s házközösségben, kommunizmusban éltek. Lakásaik, szokásaik az őt környező népekétől elütöttek; érthetlen, zagyva nyelven beszéltek, zárkózottak voltak, ezért nem tudta őket a szlávság fölszívni. Mária Terézia 1781. évi pozsonyi rendeletében megtiltotta, hogy a megtérteket habánoknak mondják, hivatalos nevük *újudvarbeli katolikus* volt, mert zárt, négyszögű kuriájukat *Neuhof*-nak mondották. Nyitra megye közgyűlése is megtiltotta a habán név használatát. A tilalom azonban nem járt sok eredménnyel, mint ahogyan még a csúfnevüket sem tudták kiirtani. Csúfnevük tótul: *havrany;* latinul: *stablarii, baculares*, bottaljáró, botfaragó, *elancalárii* titkolódzók, *hortularii*, kertészek. Ezeket az adatokat a Felvidék és a szláv irodalom jeles ismerője: Ernyey József írta nékünk.

A habánok faluszám maradtak meg Pozsony és Nyitra megyében, a Felvidék ama városaiban, ahol beolvadtak a mesteremberek közé. Elkatolikusodásuk után régi erkölcsei-

ket elhagyták, eltótosodtak, ma már hírmondójuk sincs. Nevüket csak az egész országban őrzött fehérfalu, ékesvirágú edények őrizgetik.

A magyar motivumokkal telitett korsók gyártását nem szabad pedig a habánok érdemének írnunk, mint azt többen cselekszik. Ebben a mi véleményünket megerősíti Sochân Pál turóczszentmártoni festő, aki nagy szorgalommal kutat a habán majolika néven ismert műipari tárgyak története után. Tanulmányait tót és cseh nyelven írja. Azt írja: a magyarországi tótság híres majolikájának főérdeme a cseh exulansokat illeti. Jogtalanul tulajdonítják azt a habánoknak. Számos Magyarországon talált edényen is sok az oroszlán-díszités, ez a cseh oroszlán pedig azt mutatja, hogy ezek az edények azonosak és egykorúak lennének a cseh-morva gyártmányokkal. Igaz, ugyan, hogy az oroszlánt a habánok

FALURÉSZLETEK. (544)
1 Lőrinczi; 2 Őrhalom (Nógrád); 3 Pereszlény; 4 Nógrádhalászi.

is átmásolták, de annak értelmét nem tudták. Ezek az exulánsok részben huszita-maradékok, cseh testvérek voltak; egy részük evangélikus hitet vallott s Rákóczi György Puchón, Ledniczen, Szakolczán telepítette le őket. Sochân szerint, kétségtelen, hogy a tót fölvidéken a majolika gyártása csak e néptöredék bevándorlásával kezdődik; ők a felvidéken 1627—1628-ben kerestek menedéket, szintén igen erkölcsös emberek, ügyes iparosok voltak. A magyarság népművészetének szempontjából igen erősen kell hangoztatnunk Sochân ama megállapítását, hogy hazánk területén a fazekasipar *a maga ősrégi díszitésével, mint háziipar mindenkor virágzott az exulânsok bejövetele* előtt is. A keramikában mégis új korszakot nyitottak. Vagyis: előttük is volt már itt díszített edény. A korábban érkezett habánok a majolika teknikáját bejövetelükkor nem ismerték, majdnem egy század multán tanulták csak meg az exulánsoktól.

Az avatatlanok jórésze az exuláns cseheket és a német habánokat, tévesen, egyazon népnek tartja. E tévedés annál könnyebben támadhatott, mert hiszen a két népnek hasonló

vallása volt, egymás szomszédságában laktak, egyformán ipari reformátorok voltak. Az egyik népet üldözték, mert azt hitték: a másik vallását követi. A valóság azonban az, hogy a habánok németnyelvű és nemzetiségű anababtisták, a mi exulánsaink pedig csehnyelvű evangélikusok voltak. A csehek már 1647-ben katolikusok lettek s a csak 1763-ban áttért habánok túl is élték őket. Az exulánsok korában olvadtak a tótságba, ezért tűnt el az ő nevük teljesen. A magyar szakértők: *Szendrei*, *Dénes-Dirner*, *Huszka*, *Petrik*, *Wartha* a habán művészetnek tót jelleget tulajdonitanak. Csak az elfogult cseh írók iparkodnak e magyar földön termelt szépséges edények készítésének érdemét a cseh eredet javára írni. Sochân szerint, a habánok főérdeme a majolika körül csak annyi, hogy a XVIII. századtól kezdve a XIX. század első feléig a korsókat nagyban gyártották, emellett saját készítményeikkel és tótoktól vett portékával elárasztották a piacot, tehát a gyártmányt népszerűvé tették. Igy valóban érthető, hogy a habánok terjesztette árú, habán néven ment át a közismeretbe, sőt az irodalomba is. «Mi volt ebből valóban habán kéz munkája, mit gyártottak a cseh testvérek és mit a tótok, talán akkor sem lehetett volna megkülönböztetni, annál kevésbbé lehet erről ma határozott véleményt mondani.»

Kérdezzük mindezek után: lehet-e azt mondani, hogy az úgynevezett habán-edények szépséges díszítése cseh is, tót is, csak nem magyar?! . . . Hiszen adatokkal igazoltuk, hogy a habánok idejében fazekas céheink voltak! Annyi azonban bizonyos, hogy a habánság céheket nem alkotott, talán nem is alkothattak volna soha. Sochân elismeri, hogy már az exulánsok bejövetele előtt, a magyar földnek ősrégi fazekas díszítései voltak, az új néptöredékek csak a keramikában nyitottak új korszakot! A habán edények díszítése között tömérdek van olyan, ami a mai somogyi pásztorfaragások díszítéseivel is megegyezik. A cseh, a morva edényeken megnyilvánul a renaissance, a francia fayance gyárak ízlése, a híres magyarföldi holicsi gyár műtermékei más országok ízléseire is kihatottak. Mindamellett bizonyos, hogy a vásárban vagy akár a szekerező fazekasoknál vásároló magyar nép, a palóc nép például olyan díszítéseket kivánt, amilyenek az ő lelkéhez voltak közelébb. Azért van ott a habán edényeken is mindenütt a rózsa, a tulipán, a palóc erdő királyi vadja: a szarvas. Ne engedjük tehát elvitatni magunktól a habán edények díszítéseit se, mert kétségtelen, hogy azok magyar ég alatt, hazai talajból, hazai ízlésből fakadtak. Ha a kutatók nem tudják eldönteni, hogy az edények díszítései cseh, morva vagy tót eredetűek-e, akkor ne mondják ki olyan határozottan azt se, hogy e díszítések nem magyarok.

A szláv néprajz művelői igen sok igyekezettel akarnák tőlük elvitatni népművészetünk magyar eredetét. Noha nagy szeretettel gyűjtöttük össze eddigi öt kötetünk anyagát, mi nem akarunk hasonló hibába esni a szlávsággal szemben. Mindenki köteles beismerni a tótoknak a díszítés iránt való nagy érzékét, kedvét. Nem szabad tehát kitérnünk annak megállapítása elől, hogy különösen az ország e részében talált régi edényeken a felvidéki tót fazekasság nemes ízlése is megnyilvánul. Viszont: azt is meg kell állapítanunk, hogy a reformáció századaiban a német renaissance befolyásolja úgy a tótság, mint a magyarság díszítő motivumait, ámde a rimaszombati és rozsnyói fazekas céhek tagjai fürgén tanulják meg és magyarosítják el a renaissance mintáit. Sőt menjünk csak tovább a megállapításokkal! A XVII. száz év végén és a XVIII. elején: a rutének terjeszkednek Abauj és Gömör legészakibb felén, s ők magukkal hozták az orosz, úgynevezett moszkovita stílus népies elváltozásait, templomaik sajátságos torony- és kupolaformáit is. Érdekes, hogy ezt a stílust a radistyáni kálvinisták, a csetneki és a sebespataki luteránusok utánozzák. Nem vagyunk tehát elfogultak kutatásaink közben. A habán edény név alatt ismert tárgyak díszítéseit azonban nem engedhetjük át a habánoknak. Sochân Pál is ezt írja: «A habánok szorosan alkalmazkodtak anababtista szektájuk rideg felfogásához, követték az egyszerűséget: ruházatuk, hajlékaik disztelenek, imaházaikban képet, szobrot, oltárt nem tűrtek. Hol fejlődött volna tehát műízlésük, érzékük a szép iránt?! Ez belőlük teljesen hiányzott, ezért tőlük művészi alkotást nem várhatunk. A habánok mindössze ügyes, pedáns iparosok voltak. Lelkiismeretes munkájuk mellett csak a gazdagság utáni vágy volt az, ami iparukat fej-

lesztvén, őket utóbb kereskedőkké tette. Amikor már Morvaországban, majd a felvidéken megtanulták az exulánsoktól a majolikagyártást: a XVII. század második felében nagyban folytatták ezt a jövedelmező mesterséget. Megtanulták a teknikát, emellett híven és ügyesen másolták az exulánsok és a tót korsósok díszítéseit, de maguk ujat nem alkottak, formát ornamentikát nem teremtettek. Ahol habánok sohasem voltak, ott a fazekasság, sőt a tinomabb korsós ipar is szépen virult.»

A palóc vidék sok fazekas céhe a felszabadult legénytől szintén megkivánta a vándorlást, másként nem is bocsátották remeklésre. A magyar legények bizonyára megjárták a habánok műhelyeit, de megjárták a tőzsgyökeres magyar vidékek cifrázó fazekas mestereinek műhelyeit is. A díszitésekben tehát nemcsak nemzetközi, hanem hazai kölcsön hatások is megnyilvánulnak, de az bizonyos, hogy a magyar speciális népművészet az edényekre rálehelte a maga sajátosságait. A bemutatott rimaszombati céhokirat igazolja, hogy ott már a habánok korában céh volt. Gömörben magánosok, gyűjtők, egyházak birtokában sok szép fehérfalú, tarkán díszített, ónmázas edényt találunk. A rimaszombati muzeum igen szép gyűjteményt őriz. A Magyar Nemzeti Muzeum néprajzi osztályában is sok ilyen edényt mentettek meg, melyek az 1754., 1799., 1802., 1844., 1851. évszámot viselnek. Úgylátszik, különösen nagyobb korsókkal parádéztak. A fazekasok a templomok részére bortartó edénynek hitbuzgóságból készítették a remeket. Tudnunk kell, hogy az agyagot az uraság földjéről kellett hozni, tanácsos volt tehát, hogy a fazekas a lehető legszebb edénnyel figyelmességet tanusítson az uraság, a gazdatiszt irányában. A fazekasoknál különböző céhek díszített korsókat is rendeltek, amelyeken a szokásos magyar virágokon kívül az illető mesterség jellegzetes szerszámainak is rajta kellett lenni; hogy ezek a díszkorsók emléknapokra is készültek, mutatja a rimaszombati muzeumban lévő egyik újabb korsónak ez a fölírása: «*Bodnár Mihály erdőőr lettem Coburg herceg uradalmában 1885-ben, nőm Szlatincán Mari.*» Egy másik korsón ez a dévajkodó fölírás van: «*Multadban nincs öröm. jövődben nincs remény, tehát igyál.*» Láthatjuk, hogy ezek az edények magyar embereknek, magyar intézményeknek, magyar szokásoknak készültek. A gömöri völgyek északon rendre bezárulnak, az azontúl fekvő föld már idegen világ, ahonnan, különösen régente, vásáros ember nem igen közlekedhetett be a palóc földre. Ott tehát föl kellett lendülnie ama vidék saját fazekasságának is.

MESTERJELEK. (545—547)
1—4. sor rimaszombati, 5. sor rozsnyói mesterek edényeiről; 6. sor meghatározhatlan helyekről.

Munkatársunk, Gróh István megállapítja, hogy a rimaszombati és a rozsnyói edényeken a készítők mesterjeleket alkalmaztak. A rimaszombati mesterek jeleit a 545. ábra, a rozsnyói mesterek jeleit a 546. ábra mutatja. Azoknak az edényeknek a mesterjeleit, amelyeknek készítési helyét nem lehetett megállapítani, a 547. ábránk közli. További kutatás föladata a többi mesterjel megmentése. Talán kiderül majd az is, hogy e titokzatos betűk mögé kik rejtőztek olyan szerényen? . . .

Figyelemreméltó, hogy ugyanazon jel különböző korú edényen is szerepel, ami azt mutatja, hogy a mesterség és a jel apáról fiúra szállott több nemzedéken át. Van olyan jel is, amit egyformán megkapunk a Rimaszombaton és a Rozsnyón készített edényen is. A *W* sok edényen ott van, ami a mesterek termékenységének a jele, és a mesterek talán atyafiak lehettek vagy közös hagyományok fűzték őket egymáshoz.

A rimaszombati muzeumban 1657-ből van egy *W* jelű ónfödeles kancsó, mely Rimabrezóról került ide, de nagyon valószínű, hogy a rimaszombati vagy rozsnyói céh készí-

ÓNMÁZAS KANCSÓK A XVII. SZÁZADBÓL. (548—549)
Rozsnyóról és Rimaszombatról.

tette, mert egy ugyanilyen jegyű másik korsónak rimaszombati származását kétségtelenül megállapíthatjuk. Ez a másik korsó szép fehér, alul rovátkos, derékon fölül kékkel és sárgával írták meg. A korsón az ornamentika nagyobbik része idegen, sajátságos hollandi barokk, de nem elparasztosított, hanem finom rajzú, azon alul pedig egy övdíszítés teljesen magyaros: pávaszemes virág hullámos levelek között; a korsó fülének díszítése még magyarosabb, csigavonalas, de szinte durva rajzú. Ime ezen az egyetlen darabon világosan érintkezik a két ipari kultura: a kívülről hozott és magyar (548).

Több mester a jegyét datálta is. Legrégibb az 1557. évszám.

A második datált rimaszombati kancsó 1689-ből való, de ezen fenékjel nincsen; munkája gyönge, alap-anyaga ónzománc s az piszkos, egészben olyan, mintha a megfrissítő habán teknika nem ért volna el a maga tökéletességében ebben az időben mindegyik rimaszombati mester műhelyébe. A XVIII. századbeli rimaszombati fazekas mesterjelek sorjában így következtek: *I. B., A, T, TS, I, G.* Ezek mind olyan kancsók fenekén vannak, amik most Szabó Elemérné tulajdonai.

Özv. Gaskóné asszonyság, ugyancsak Rimaszombatban, több mívet őriz. E művek fenekén ezek a mesterjelek látszanak : *R, ME, G, K.*

A rimaszombati muzeum régi cserépedényein a következő jeleket látjuk : *G, M, JSC, É, S, H, I* (1775-ből) *W.*

Gróh István tulajdonába került Rimaszombatból a *W* jelű kancsó (548), amin egyesül a hollandus barokk, és a magyar ornamentika. Az ő tulajdona egy *K, S, F* jelű kancsó is. Régi rozsnyói munkákból ott a városházán néhány szép darabot őriznek. Ezeknek a legrégiebbjét *S* jelű mester csinálta 1661-ben, bizonyára egy odavaló takácsmesternek, mert koszorúban három vetélőt írt a kancsó elejére, és szép lazán virágos díszítéssel födte be az edényt. A többi rozsnyói munka jóval ifjabb ennél. Van egy, aminek fenékjele ötös-

ÓNMÁZAS KANCSÓK A XVII. SZÁZADBÓL. (550—551)
Rozsnyó és Ratkó községből.

forma szám s díszítése rokokós, tehát a század derekáról van. Van ott egy kicsi ónfedeles kancsó, aminek a fenekén kerek o betű van, melyet függőleges vonal szel keresztül ; van egy *K* betűs is (549), ugyancsak a XVIII. század közepéről.

Gömör megyének egyéb vidékein, Rozsnyó és Rimaszombat között több mesterjelet jegyeztünk föl. A *W* jelű mester munkája megvolt Rozsnyótól északra : Nagyveszerésen a Sajó mellett. A mester az edényt 1784-ben készitette (550), a fölírás szerint : Sáfar Janó megrendelésére, de csinált ugyanolyant egy pelsővi palóc-családnak is. A mester tehát bizonyára rozsnyói ember volt még. A többi jeles mester céhét nem tudnók megállapítani. Ilyenek a *M. W.* jelű mester, aki 1734-ben gyönyörű munkát csinált, Ratkón akadtunk rá (551). Más ilyen mesterjelek : *S. G. I.*

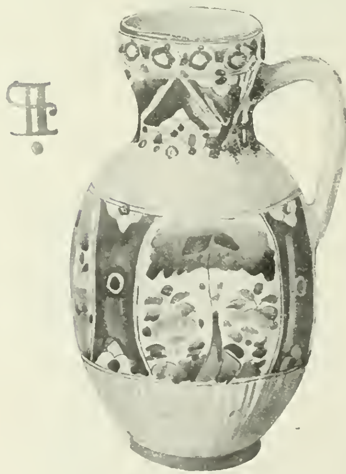
E munkák kora két-három évtizednyi pontossággal megállapítható az ornamentikából, a díszítő motivumokból, mivelhogy a díszítésen nagyjából meglátszik annak az európai nagy stilusnak hatása, — hol erősebben, hol gyengébben, — amihez odasimulni, úgylátszik, művészi becsületkérdésnek tartotta a tanult céhbeli mester.

KÁVÉSEDÉNY. (552)
A XVII. századból, Felsősajóról.

A legrégiebbek, a XVII. század második feléből való munkák stilusa, minden magyarsága mellett is, a német renaisanceera emlékeztet. Ezeken az alap anyaga meglehetős jó kékesfehér vagy sárgásfehér ónzománc, ami összeálló, egyenletes s csak a széleken kásás olykor. Az ornamentika finom, laza, az indákat igen kicsiny ecsettel rajzolják; a virágok, levelek meglehetősen aprólékosak. Kedves színük a kobaltkék, a barnakő adta viola, a zöld, meg a sárga. Ez az ornamentika él tovább 1700-on túl is, de sürübb lesz, gyarapszik figurális elemekkel, nagyobb műveken lovas vitézekkel, halásszal, pásztorral egész a XVIII. század első harmadáig. Ettől kezdve megérzik a munkákon XV. Lajos stilusa, bár eleinte igen gyöngén. A kancsóknak csaknem egész felülete ékes ebben az időben, ornamentális övek futnak rajta többrét, alul-felül, geometrikus diszitesűek és levelesen cifrázottak, ezek között meg egy szélesebb sávon gyakran figurális diszités foglal helyet, olykor eszményi városnak képe, tornyok és arkádos házak, amilyenek ma is vannak a felvidéken. Az a Ratkón lelt, 1734-ből való, kobaltkékkel megirott kancsó, amiről előbb szólottunk, szép példája ennek s amint látszik: készitője még nem fogadta el az új francia stilust.

A rozsnyói városház két kancsója, a *K* jelű és a három jelű, már erősen rokokós. Ez a két munka teknika dolgában igen tökéletes; átveszi az új stilusból a hálósdiszt, a rocaille-re emlékeztető kunkorodást, csak hasán mutat mindegyik egy-egy ovális térben szépen megrajzolt magyaros virágcsomót. Ez a rocaille-forma kisért azután fazekasaink több munkáján, sajátságosan egybefonódva a magyar ornamentikával, galyas frizekkel, geometrikus szalagokkal. A rokoko naturalisztikus anyagából kerül az edényekre a pálma, terebélyesen hajlós törzsökön nőtt fa, aminek töve mellől kétoldalt két bokor sarjad. Ez a pálmás sarjadzás néha csak egy nagyobb mezőt formál a kancsó hasán, kivált a kisebb munkákon; némely mester azonban, mint az I jelű, háromszor is megrajzolta művén egy övbe, setét violaszin mezőkkel választván el egymástól, ezt a laza rokokós diszitést.

ÓNMÁZAS KANCSÓ. (553)
A XVII. századból, Köviről (Gömör).

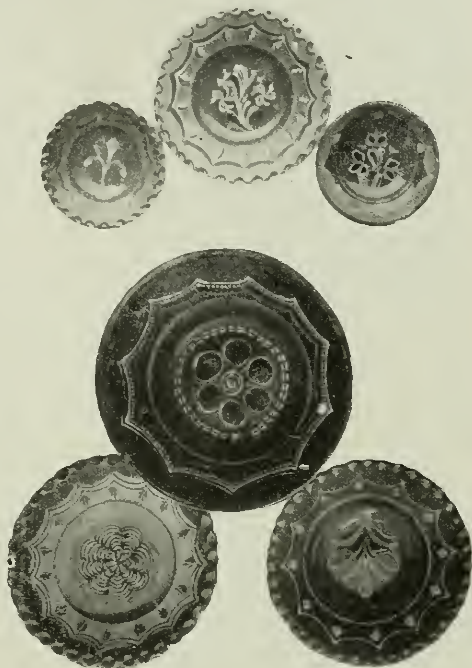
A XVIII. század vége még mindig jó korszaka fazekasságunknak; a teknika majdnem olyan tökéletes mint azelőtt egy emberöltővel, a fehér zománc csak valamivel sárgább s a diszités, rajzban, mintha kevésbé lenne finom, de viszont eredetiségben, magyarosságban mintha még gyarapodott volna. Eltünnek a rokokoformák, szigorúbb a felület beosztása abroncsokkal, félkörös, szinte románszabású és egyéb geometrikus frizekkel, alul-felül a középső nagy mezőben pedig megjelenik gyakorta a szarvas, dúsan rajzolt ornamentális sűrűségben, vagy pedig különálló, magyarosan rajzolt bokrok sorakoznak a kancsó derekán. A *TS* jelű és az 1784-ből való *W* jelű rozsnyói kancsók szép munkái e kornak.

A XVIII. század legvégén rohamos esést, pusztulást látunk a céhbeli agyagművességben, kivált teknika szempontjából s ezért az eldurvulásért az osztrák-cseh kőedény- és porcellánipart tehetjük egyedül felelőssé, aminek a gyártmányai akkor jelennek meg először tömegesebben piacainkon és kiszoritják az uribb házakból céheink munkáit. Parasztosodni kezd a fazekasság és egy-két évtizednyi küzködés után, a XIX. század első évtizedében, lemondanak a drágább, de művészi

ónzomános eljárásról. Az ornamentika nem szenved sokat stilus dolgában, de a rajz hebe-hurgyább lesz, aféle kapkodó, türelmetlen mesterember munkája, akinek művét gyatrán fizetik csak.

Eltünnek a mesterjelek is, a XVIII. század legvégéhez közeledvén. A céhbeli fazekas nem büszke már munkájára, nem írja nevét a fenékre, szinte kiérzik díszitésből, hogy legfőbb célja sokat csinálni, piacra, hamar, népnek való olcsó dolgot.

Agyagművességünk e hanyatló korában — amit mi e foglalkozás középkorának mondanánk — alig csinálhattak szebb, maradandóbb munkát, legalább mi nem akadtunk ilyenekre. Nem készülnek ékes, nagy kancsók, hasas, öblös edények, amiknek az oldala tele dísszel, meg a céhre vonatkozó jelvényekkel, nem csináltatnak református egyházak templomi edényt, mint régebben, ezelőtt egy emberöltővel. Azok az apró kancsók, amik az ónzománcos teknika legvégső korából valók, ha ékesek is, rajzuk kevésbbé aprólékos. Az olyan mester, aki régibb idők nevelése, hajlós törzsökű fát föst az edény oldalára, arra nagy, nehéz leveleket zölddel, közbül sárga virágokot, a tő két oldalára pedig erős bokrokat XV. Lajos stilusának felfogása szerint, s csak a kékes-piszkos zománc, az alaptest mutatja, hogy végét járja ez a teknika. Mások függőleges, álló száron helyeznek el csomós virágokat, s az a szár nagy, hagymaforma réteges tőből kél, akár a tulipán. Laza bokrokat is látunk, aminek közepe kelyhes tulipánforma virág, rendesen fehér, s attól kétoldalt meg vékony indás virágok hajladoznak. Az ilyen laza díszítés nagyon szép, kivált a sárga ónzománccal borított edényeken. Ez a sárga ónzománc csak későn jelenik meg. E korban mégis hanyatló agyagművességünk legszebb darabjai ezek. E sárga szín középen áll rendesen, az okker és a narancs között, tiszta, tüzes és megtűri magán jól a reá festett szineket, a zöldet meg a violát, bár ezek lazuros áttetsző tónusok. Sajátságos, hogy ugyanebben az időben kedveli meg agyagmivességünk a kóbaltos kék ónzománcos alapot, ami tónusának mélységében és tisztaságában vetekedik a sárgával. E két alapszínnel többet tudnak az 1800. év tájának fazekasai apáiknál, de egyebekben a kontárkodás felé hajlanak már.

TÁLAK BOGÁCSRÓL (BORSOD). (554)

Térjünk vissza az ornamentikára.

Ez időben jelennek meg edényeinken legelőször azok a díszítések, amikhez hasonlót kivarrott szűrökön és subákon, s a szűcsmesterek mustrakönyveiben lelünk. Ime az agyagművesség szakít a hagyományos ornamentikával, és merész kézzel nyúl a legmagyarabb motivumok után. Ez időben, tehát a XIX. század legelső évtizedében jelennek meg edényeinken azok a magyarosan rajzolt bokréták, amiknek legfőbb motivuma, ritmusadó foltja

két nagy, párosan álló rózsaszem, esetleg még egy harmadik is ezek fölött ; középen hosszúra vont vékony levelek tömege teszi szorossá a teret a nehéz virágok között. A rajz még ecsettel készült, egy nagyobbal, ami a foltokat adta, meg egy finom, apró, vékony szálúval, amivel a körvonalakat húzták meg. A gurgulya, az új népies fazekasság e kedves díszítő szerszáma, még nem került be a céhbeli fazekas műhelyébe, csak szórványosan. Igaz, voltak olyanok is, akik a külföldi gyári termékek ékességeit utánozták, elszórtan rózsákat föstöttek kobalttal a sárgás vagy kékesfehér mezőre, szimmetria nélkül. Ilyenek azonban csak kevesen voltak. Ellenben igen szépen kifejlődik és a multtal szemben még gyarapszik a geometrikus díszítésmód. Már a XVIII. század derekán szívesen írnak szalagokat, öveket félköríves vonalakból, kockás hálóból, sorbarakott tojásformákból, amikbe kisebb magvakat illesztenek és az ónzománccal utolsónak dolgozó fazekas átveszi örökségnek ezeket a formákat mind, megszaporítja és használja gyakran. Vannak kancsóink, amiknek derekán függőleges vonalakból álló rács halad körül, aminek közepébe pettyeket csöppentett sorjába a fazekas, alul-fölül pedig kúpformára húzgált vonalak frizét helyezte. Van olyan is, amelyen nagy tojásvonalak állanak sorjába s két rendben egymás fölött ; a vastag ecsettel rajzolt tojások közibe vékony hajlós vesszőcskék illeszkednek összefonódva. Több kancsón összetapadt köröknek frize fut körül a kancsó derekán, amiknek közibe szemet, pöttyöket rajzolt a fazekas. Akad ágas friz is, amiben minden tag egy-egy húzás, szigorú geometrikus ismétléssel.

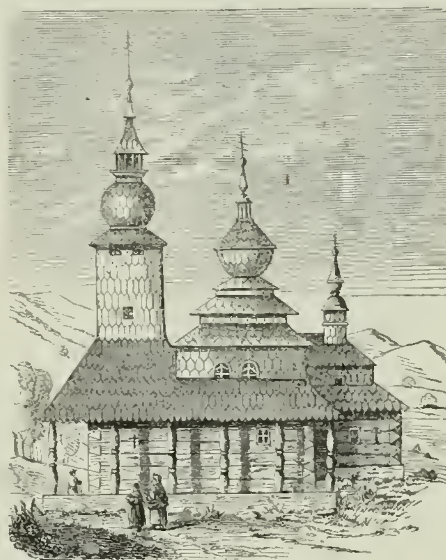
A XIX. század első harmadában már elhagyta a céhbeli fazekasság az ónzománcot és *focskolja* az edényt, vagyis szikkadt állapotban leönti finom, őrlött agyagiszappal, azután kiégeti gyöngén, *zsengéli* az edényt ; zsengélés után leönti vastagon ólommázzal és kiégeti másodszor, erős tűzben. Ez az *engobe* eljárás ; ez valamivel művészietlenebb, durvább könnyebb és gyorsabb munkát enged, de bizonyára gazdaságosabb. Elparasztosodik véle a céhbeli fazekasság, elveszíti úri vevőit s vásáros népnek dolgozik ezentul, sokat ; olcsón cifráz, erős színekkel, nagy, könnyű motivumokat ír és bár megbecsüli ezt a munkát a falu népe, nem kerül az többé soha az úri nép konyhájára.

A megkorongolt nagy formák jó ideig ugyanolyanoknak maradnak meg, mint az ónzománc-teknika korában : karcsú füles kancsók, és kisebb-nagyobb tálak, hanem díszítő motivumai immár az *engobe*-eljárásból sarjadznak. A nagy hajecset mellett, ami a leveleket és kövér rózsaszirmokat adja, nem jut szóhoz a kicsiny hajszálvonalat húzó ecset, ellenben rendes szerszám már a gurgulya, a vastag konturvonalat csurgató, kicsi edény, vagy szarvacska, aminek a végét átlyukasztják és lúdtollat illesztenek belé, hogy azon csurogjon elé az agyagos festék. Bekarcolást, sgrafittót nem látni a régebbi palócsági engobált munkákon, hasonlóan hiányzik róluk a plasztikus díszítmény, virágoknak, ember-, állat-alakoknak a reliefje, nem úgy mint Sárospatakon vagy Hódmezővásárhelyen, ahol szívesen fogtak a fazekasok, meg a tálasok ilyen szobrásznak való pepecselésbe, az elmult század első felében.

Az ecset, a gurgulya adta díszítés, jó, szép és stilusos ebben az időben. A XXII. táblán egy kis gömöri kancsó, aminek rajzát kiterítve is adjuk. Az edény alapanyaga vörös agyag. A díszítést gurgulyából csurgatták fehér agyagból, s ugyancsak gurgulyából csöppentették a virágok magvait. Középen széles szirmú rózsa, inkább csak konturokban rajzolva, a szirmokban zöld és fekete pettyek, beljebb karikák és fekete mag ; ez mint legsúlyosabb motivum a kancsó elejére került, de szebb a két oldalsó virág, aminek előképe talán tűleveles fenyő lehetett, két lehajló gyümölcsé pedig magvas toboz. Olyan ember tudja igazán megérteni e két motivum szépségét, aki mint tervező, benne élvén az iparművészetben, tapasztalja, milyen nehéz a stilusos, egyszerű és vonzó díszítés megteremtése.

Van edény, aminek ideális bokorforma-díszét hullámos gurgulyavonalak adják ki, s felváltva feketék meg sárgák. Tojásformák is sorakoznak, frizt alkotva, némely kancsó derekán, de töltelékük már vízszintes vonalkákból áll, közeikbe szúrós gallyakat dugdosott a fazekas, alul-felül pedig hullámvonal szegi be a kancsó szélét.

A gurgulya-adta hullámvonal legkedvesebb motivuma lesz a fecskoló fazekasnak, mert könnyen adódik a forgó korongon és egy-két másodperc alatt körülfut a vonal az edény törzsökén. Látunk azonban olyan edényt is, amelyiken függőleges hullámvonalak osztják részekre, gerezdekre a kancsó testét s közbül, elszórva, egymás fölött kicsiny bokrokat ír a fazekas fehér agyaggal a fekete mezőre. Az így adódó laza díszítés még az elmult ónzománcos korszak ornamentikájára emlékeztet.

(555)

A paraszt-ornamentikától elütő, habár gurgulyával irott geometrikus díszítés fel-felütődik még a XIX. század céhbeli fazekasságának munkáin, egész a hatvanas évekig. Látunk edényeket, amiknek alján apró félkörökből formált friz fut körül széles sávban s fölötte merev indák állanak fölfelé, szúrós tűleveles díszítéssel. Még mindig élnek a félkörös frizek is, olyik durván széles vonallal rajzolva, olyik vékonyabb vonalakból, s belsejükbe vagy kerek golyócskákat vagy kúpformán egymásra rakott félköröcskéket rajzol a fazekas.

Mind közelébb jut a városi agyagművesség a falusi háziiparszerűen űzött fazekassághoz és összetalálkozik teljesen a kettő a hetvenes évek tájékán; a falusi legény bemegyen már dolgozni a városi műhelybe, mert a városi mester nem nevel inast azóta, hogy szertebomlott a céh. Bent marad a giczei, mellétei legény Rozsnyón vagy Rimaszombatban, onnan házasodik s rámarad az öreg, céhben szabadult mester műhelye, szerszámai, egynéhány régi füzet fehér mázak meg festékek összeírása, amiket ez meg sem ért már és elparasztosodik, leereszkedik a céhbeli agyagművesség arra a szintre, amelyen kétszáz esztendő előtt dolgozott a falubeli fazekasok tudása.

EGY FELVIDÉKI CSERÉPTÁL DÍSZÍTÉSE (555*a*).

Kétségtelen, hogy a falubeli kezdetleges fazekasmesterség ugyanolyan, többszázados multtal bír a palócságon, mint a céhbeli iparosság, és hogy ez a mult a mi szemünkben, akik a népművészettel foglalkozunk, csakolyan tiszteletreméltó, szinte talán még becsesebb, mint amazé. Kár, hogy a falubeli agyagművesség emlékeiből nem tudunk összeállítani olyan teljes sorozatot, mint a céhek készítette ónzománcos munkákból. A falusi holmi összetörik, elpusztul rendre s kevés paraszti munka él tovább egy emberöltőnél. A templom, az egyházak pedig nem adtak helyet ezeknek a népies dolgoknak, a sekrestyék, a kálvinista kurátorok ládái csak ónedényeket, régi ónzománcos műveket őriztek meg.

A legrégebbi ilyen falusi ember kezéből való darab az, amit Gömörben, Balogvölgyön leltünk s ami legalább is a XVII. századból való (XXIII. tb.). Széles, ornamentális szalag osztja ezt az öreg tálat két, nem egyenlő részre. Míg az alsót sugarasan haladó virágos szálak töltik meg, a felső térbe hatalmas

háromkupolás építményt, bizonyára templomot rajzolt csinálója. Mindegyik kupola nagyobb a félgömbnél s mindegyik fölött egy fia-kupola is áll, ami bizonyára e kupolák laternájának népies ábrázolata. Ezekben a kupolákban a ruthénség-hozta oroszos építés hatását látjuk meg. Szerette e formákat gömöri népünk és élt vele, mert tornyait, haranglábait ezek után építette (555 *a*). Két ornamentálisan tagolt fa áll tálunkon a templom két szélén, de virágos galyakat ereszt a két kis kupola csúcsa is. Az egész, minden naivsága mellett, igen erőteljes és stilusos kompozició. Maga a tál most a Képzőművészeti Főiskola tulajdona.

Amint ez a darab mutatja, a falusi fazekasság ebben az időben az *engobe-eljárással* élt s azt gyakorolta mindvégig, egész a mai napig. Nagy kár, hogy a XVIII. századból, s a XIX. század elejéről csak kevés emlékét bírjuk e falusi fazekasságnak. Gömörben találtunk ugyan töredékeket, focskolt darabokat, tehát falusi ember kezéből valókat, amiken megérzett XV. Lajos stílusa, és Metzenzéfen láttunk két datált kancsót a direktórium korából, ugyancsak engobáltakat, amikre nagy stilizált rózsaformákat festettek ecsettel és gurgulyával a jászai fazekasok, de ezek az emlékek nem olyan folytonos láncszemek, hogy az ornamentika fejlődése kitetszenék belőlük. Nincs egyéb mód tehát: a mai palócsági fazekasságot adjuk olvasóink elé azon mód, ahogy ma művelik azt Mezőkeresztestől kezdve északnak föl a Murányvölgyig, s onnan el nyugatra, Nógrád széléig.

E falvak népe nagy edényeket készít, mert hiszen csak a nagy edény győzi le méreteivel a finomabb gyári munkát. Agyagjuk szép világossárga, és legkedvesebb engobejuk az őrlött, barnakővel festett, feketés színű, ami igen szép violás feketére ég ki gyarló, kezdetleges, nyilt katlan-kemencéikben. Fehér engobe-ot nem igen csinálnak, hiányzik az arravaló jó fehér agyagjuk; legvilágosabb tónusuk is meglehetősen sárgás. Ami már most az ornamentikájukat illeti, ez az edények nagyobb arányainak megfelelően, ugyancsak nagyban irott, merészen húzott, felületesen el-elkapkodott, de elég eredeti és még meglehetősen gazdag. Az ő vásárlóközönségük megkívánja a díszítést, és nem venné szívesen a csupasz, iratlan edényt, az olyanfélét, amilyet például a túladunai fazekasok készítenek Vas és Komárom vármegyékben. A liczei fazekas ornamentikájának jókora részét a csurrantó szarvacska adja ki, az ilyen nyilt gurgulyából csurgatott vonal; másik szerszámjuk a hajecset, amivel a széles kövér virágszirmokat, meg leveleket rántogatják szaporán az edényre. Harmadik szerszám a horgasvégű bádog, amivel a sgrafittó vonalát szántják a szikkadt edény oldalába, szélesen, úgy, hogy ez a bekarcolás nem csupán a kontur vonal szerepét végzi, festett felületeket szegvén be, hanem maga is díszítményt ád.

Díszítenek patronnal is, olyankép, hogy vékony összehajtogatott papirosból rózsákat metszenek ki egyszerre többet s ezeket körültapasztván az edény meztelen oldalán, a reáöntött engobe-festék nem fogja ezeket a tereket s üresen marad a papir-rózsa formája égetés után is. Ritkán használják utóbbi időkben a szivacsot, mert szaporátlan munkát ád, de régebben gyakorta mártogatták barnaköves festékbe és nyomkodták körül az edényre, úgy, hogy a fehér alapon márványos rajzot adott a nyoma, hol sűrűbbet, hol ritkábbat, aszerint, ahogy nyomkodták. A pöttyöket, amik nélkül nincsen palócsági ornamentika: vagy gurgulyával ejtik, vagy ha nagyobbakat kívánnak, festékbe mártott mutatóujj hegyével pöttyentik.

A mai rozsnyói fazekasok a gurgulyából ejtett fehér csöppeket néha nyomban a fekete leöntés után hullajtják rá az edény oldalára, hogy ez és a fehér agyag kicsiny tócsája egybefutván, széleken a barnaköves leöntéssel, igen szép, lágyszélű köröket ád. Az ilyen újonnan leöntött barnaköves edényt kanálból csurgatott fehér festékkel is díszítik s a lefutó festék szép pulia csíkokat formál az edény oldalán.

Igy kihasználja a palócsági fazekas a teknika nyújtotta díszítő módokat, de ír is sokat. Legkedvesebb motivuma az oldalról nézett rózsa, ami olykor tulipánhoz vagy bujalevelű szegfűhöz is hasonlít. Ezt a virágformát a széles ecsethúzás könnyen adja ki és azzal, hogy egy-egy levél megvonása közben, a húzás végén elfogy kissé a festék az ecset-

CSERÉPEDÉNY NÓGRÁDBÓL ÉS GÖMÖRBŐL. (555 *b*)

ből, vagy több festékanyag jut az egyik szirомra, mint a másikra, szép árnyalások állanak elő és bizonyságot tesznek a bátor rajzról, a tétovázás nélkül való biztos írásról, amihez nem kellett semmi előleges vázolás. Ha azután ennek a virágnak, ami legtöbbször rózsára emlékeztet, nagyobb pöttyöt ejtenek a közepébe, akkor megvan a bele, a magja, de tesznek több apró pontocskát is, néha annyit, hogy mindegyik rózsaszirom tövére jut egy-egy.

Ritkábban rajzolnak fazekasaink szemközt nézett rózsát, s ha mégis csinálnak ilyent, az részarányos teljesen, négyleveles, felül derékszögben álló szirmokkal; ezek mögül pedig a közökből ugyancsak négy kisebb levél búvik elő, szigorú rendben s a rózsa közepét, meg a levelek végeit bőven tarkázzák csöppentett pontokkal. Egynéhány esztendővel ezelőtt, Gömörben is, meg Nógrádban is, írtak az indák végére nehéz, zárt szélű bunkós virágot, olyant, mint a ki nem nyílott pünkösdi rózsa, de hegyesebbet valamivel, s annak vagy a tövére illesztettek egy nagy pettyet vagy derekán övezték apró pöttyök sorával. Az bizonyos, hogy ezeknek a virágoknak, akár nyíltak azok és kehelyformájúak, akár csukottak, nem igen természetbéli forma az előképe, hanem az ecset, meg a türelmetlen sebes rajz formálja mindannyit. Mert gondosabb rajzra idő nincs; annyi gond már nem telik a fazekastól, hogy megkörvonalozza ecsettel a virágot és formálja, mint a régiek tették, vagy legalább gurgulyával csurgassa körül, mint a tordaiak csinálják, avagy fácskával karcolja meg a körvonalakat a régebbi paraszt-fazekasság eljárása szerint.

Az ecsettel húzott ilyen virágokon kívül, külön csoportba kell foglalnunk azokat az elliptikus szilvaformájú hosszúkás motivumokat, szikárabbakat vagy kövérebbeket, amikből Nógrádban készül sok, tányérokra meg fazekak oldalára. Egyik ilyen nógrádi tányéron öt efféle magvas virágforma tapad a középső körhöz s a hosszúkás virágokba zöld magvakat huzgált a fazekas, körülvéve az egészet dúsan négy ágból sarjadzott leveles indákkal.

Olykor az ilyen üresbelű hosszúkás virágzat hegye sarjat bocsát, kilevelezik és így virág formálódik, ami egymaga díszíti egy pataki tányér közepét. Egy másik pataki edényen, egy hasas fazék oldalát körülfutó indán olyan virágokat látunk, amit egy belső karika és köréje írott hat kis karika alkot. Az efféle apróbb elemekből formált csomós virágot nem ismerik a gömöri fazekasok.

Azok a levelek, amik a virágok tartó indáit borítják, egyfélék mindenütt, az egész palócságban: fölül szélesek, kerekdedek, ahogy az odanyomott ecset adja, alul meg hegyesek, testetlenek, mert vékonyabb rétegű a festék, eltávolodván a hirtelen húzott ecset az alaptól. Cserepeinken így az írás, a cifrázás szüli ezeket a formákat, de hogy mégis belevalók a magyar ornamentika anyagába nagyon, abból látszik, hogy a szűcsök és szűrmivesek is hasonlót himeznek. Ledélnek, a palócság Tisza felé eső részén, Mezőkeresztesen, melynek fazekassága rokon némileg a középtiszai mezőtúri agyagmívességgel, olykor ezeket a hegyes leveleket oly sűrűn huzgálják, hogy egyetlen fürtöt képeznek s ennek a leveles fürtnek a tengelyébe bévül fehér pöttyöket ejtenek sorjába. Ama díszítésen, mely egy ilyen mezőkeresztesi tál széléről való, még konturvonal látszik, ecsettel húzott, ami körülfogja a leveleket és virágokat; a munka tehát régibb, bizonyára két-három évtizedes. Ez különben meglátszik a díszítés rózsájának régies rajzán is.

A palócsági tálak széle leggyakrabban geometrikus díszítésű. Párhuzamosan csurgatott karikák, abroncsok, amik könnyen rajzolódnak meg a forgó korongon, szinte önmaguktól, ha óvatosan tartja a fazekas fölibe a gurgulya száját. Hasonlóan könnyen kapja a hullámos vonalat a tál peremére. Ez a két vonal: a karika, meg a hullámvonal kereteli legtöbbször a tálakat, de gazdagítják a vonalat háromszögben ejtett pettyekkel, s keresztbevont húzásokkal, amint azt egy liczei tányéron láthatjuk. Régies az a hullámvonalas nagy keretrajz, amit egy pataki tányérra írtak; egészen különleges a hetvenes évekből valami Hronyecz rozsnyói mesternek a tányérkeretelése, azé, amelyiknek közepébe hegedűst írt; ezek a szép ecsetvonások bokrokat formálnak, amiknek közibe piramisra rakott pöttyök sorakoznak. Nagyobb tálak szélét díszíthetik friz-formára sorjába rakott rózsaszálak, vagy

hullámvonalas gurgulyával írott indák, amiknek oldalából szúrós lomb ered, avagy körívek, befelé csüngő zsinegek összefüggő vonalai, amik mellett szorosan pettyek állanak, mintha felfűzött gyöngyök volnának.

Díszítik a tál szélét olyképen is, hogy amíg lágy az agyag, hüvelykujjal nyomkodják be a szélét sűrű láncolatban egymásután; mintha fonott kötél venné körül szorosan az edény peremét.

Emberi vagy állati alakot a mai fazekas ornamentikában alig találunk, de kissé régebbi munkákon, amiken meglátszik, hogy több kedvvel és türelemmel csinálták, mint manapság, lelünk ilyeneket is.

NÓGRÁDI CSERÉPEDÉNYEKRŐL. (556)

A muzsikáló cigánnyal ékes, kicsiny rozsnyói tálat szintén a néhai Hronyecz csinálta. Ő, és a ma is munkálkodó Balzsai Márton voltak az utolsó remekelt céhbeli fazekas mesterek Rozsnyón.

A palócság déli szélén, ott, ahol már megérzik a kúnság hatása a fazekasmunkákon is, ott készült (a XXIV. tábla) díszes darab, az emberfejű kancsó. Ez a paraszt fazekasság egyik legkedvesebb, igazán szeretettel készült darabja. Hátul, füle alatt a bekarcolt írás: «1844-dik évben készült Csáti Jánosnak Vivát töltse tele mindjárt.» Alatta meg az *N* és *M* betűk. A kancsó jó kövér testén a fej, naivul, de jellegzetesen megmintázott kún orca, hegyében süveg, ami az edény csúcsos száját képezi. Alul a törzsökön két egymástól messzeálló menteszél, teli ékes apró gombokkal, meg zsinórhurokkal jelzi, hogy az emberkancsó mellén szerte van gombolva a mente; a keblen reliefben megmintázott kígyó kúszik fölfelé szép hatszirmú rózsák indái között. De nem szimbolum ez a gonosz állat, meg a virágok,

amik körülveszik, csak ártatlan dísz, akár a kalotaszegi kapuoszlopok virágos kígyói. Az edény hátsó felén, kétoldalt a fültől, még gazdagabb a díszítés, de már nem megmintázott relief, hanem sgraffittóval körülírott föstés. A vaskos levélborította inda hullámos és

NÓGRÁDI CSERÉPEDÉNYEKRŐL. (557)

három nagy rózsát tart, amiknek magját, meg szirmait hegyes fémcirkalommal metszette körül a fazekas. (Ma cirkalmat fazekasműhelyben nem látunk sehol.) Színben és formában igen kedves az egész. Hevesben is találunk ilyen emberfejű kancsókat. Ezek az edények abból az időből valók, amikoron egy régi író így jellemezte a korsókkal parádézó palócokat:

«A Palóczok lelki és testi tehetségekre nézve a többi Magyaroknál nem alább valók. Különös characterek a vidám barátság, emberbecsülés és az adakozás. A hegyes sovány környékbéliek is elegendő jókedvük minden szegénységek mellett; és kevéssel megelégedvén, a hol szerét tehetik, békességesen mulatnak a bor, vagy pálinka mellett. Legyen ismerős, vagy idegen, egyformán kedvelik, a társaságokba hívják, sőt kéntetik. *A gazdagabbak kinyitott pincéjök előtt senki se megy el, a kit be ne intenének egy italra: de a szegény is örömest nyujtja másnak csigés korsóját.* Házoknál a látogatót mindig megkínálják valamivel, ha más nincs, kenyérrel, és ha valaki ebéd vagy vacsora közt lép be házokba, azt az asztalhoz ültetik, magok dicsekednek azzal, midőn hosszabb útról megjönnek, hogy sehol se látnak olly jókedvű és barátságos embereket, mint önmagoknál.»

Mióta a *cirokfia*, a filloxera megdrágította a bort, kevesebb az áldomás, zajtalanabb a vendégség. Nincs is hát szükség olyan szép, cifra korsókra, ékes csutorákra. Valamikor pedig a csutorásoknak is céhük volt.

Pintér Sándor, aki a palócnéppel régészeti szempontokból foglalkozik, azt mondja, hogy a nemzetek megismeréséhez a régészeti tudomány: kiapadhatlan forrás. A palóc nép ismertetéséhez tehát a régészetet is segítségül veszi. Rámutat arra, hogy a bronz-kor emlékein több ékítményt misztikus jelnek tartanak a tudósok. Ilyen misztikus jeleik a palócoknak még most is vannak. Ha a palóc kincset megyen ásni: a keresztút metszésének közepén pontot rajzol, ezen keresztül egymást metsző vonalakat húz, s ezeket körrel bekeríti. A ponton várja azokat a rejtelmes lényeket, akik néki a keresett kincset elhozzák vagy megmondják: hol rejlik a kincs. Ha a kincskereső nem áll a keresztút kellő közepére, a rajznak nincs bűvereje. Ha a keresztvonalak a körön túl nyúlnak, a kincset hozó «kisemberek» (gnómok) helyett gonosz szellemek jelennek meg. Pintér Sándor a palóc e rajzában a «négyküllőjű kerék» nevű ékítményt látja, amely rég letűnt népeknek föld alól elékerülő tárgyain igen gyakran rajta van. Erről az ékítményről azt hiszik, hogy azok a napisten vallását kultiváló népektől erednek. A beteg ember pokolvarát a palóc javasasszony úgy gyógyítja, hogy a seben keresztül tűvel piros selyemszálakat ölt át úgy, hogy ezek keresztezzék egymást. A metszőpont a fájós seb középpontjára esik. Ezután a javasasszony hüvelykujjával a seb körül kört húz. Ime tehát: ismét itt van a négyküllőjű babonás palóc kerék, melynek az a rejtelmes hatása, hogy a seb gyökerét kihúzza, elszárítja, a fájdalmat enyhíti és meggyógyítja. Pintér, igen érdekes következtetéssel, azon a véleményen van, hogy a palócok ezt a misztikus jelet a napisten vallásából vették át. e jel a hatalmas napisten összpontosító erejét ábrázolta. A napból sugárzik ki a jólét és boldogság, aki tehát e jelben istenét tiszteli, az kincsekkel rendelkezik. Igy lett e rajz a kincskereső palóc talizmánja s a kuruzsló jelvénye. «No de — mondja Pintér — maradjon azon kérdés továbbra is függőben, valjon a föld alsóbb rétegeiből előtűnő egyes tárgyak cifrázatai mind, vagy csak részben valának-e misztikus jelei a hajdankornak? Inkább keressük föl a palóc egyéb eszközei ékítményét. Nem kell soká fáradoznunk, mert ha bármelyik palóc hajlékának küszöbét átlépjük, az ajtótól balra a szögletben mindjárt szemünkbe ötlik a «tálas» és amellett a «kanalas». A tálasban szép rendén ott pihennek a kisebb-nagyobb tálak, fazekak, sirányok, bögrék, fedők stb. E cserepek ékítményei, cifrázatai éppen olyanok, mint amilyenek a «lelhelyeken» kiásott edényeken szemlélhetők, — éppen olyanok, mint amilyeneket a hazánkban oly nagy számban lévő őstelep-helyeken szétszórva heverő ezer meg ezer cserépedény töredékein láthatunk, azon különbséggel mégis, hogy míg az ősi cserepeken a jellegző cifrázatok az anyagba mélyítve vannak, addig a mai kor cserepein e cifrázatok már csak festvék, de a bemélyített pontozatok ma sem igen ritkák. Egy ügyes palóc gazdasszonynak jól berendezett tálasán megtaláljuk tehát mindazon cifrázatokát, melyek a kő- és bronzkorbeli egyes tárgyakon előfordulnak, nevezetesen ott találhatjuk a «párhuzamos», «cik-cak», «káva», «csiga» és a csigavonalból a kettős körvonalba kibontakozó vonaldiszítések minden alakzatát. A palóc saját kezével faragta kanalának nyelén szemünkbe ötlik mindazon diszitmény, mely bármelyik kiváló

bronz-tárgyon szemlélhető, a palóc leány hímezte «kézelőn», «ingvágalyéron», «ingelőn» stb. ugyanezen alakú kivarrások tűnnek elő, hol a cik-cak vonaldísz *katyinkó*-nak neveztetik, — de nemcsak a cserépedényeken, kanálnyeleken és hímzéseken, hanem egyéb eszközökön is, mint például, ha szemügyre vesszük a szántó-vető palóc fejszéjét, baltáját, ing-, derékszíj-, csuha csatjait és egyéb kézi szerszámait, — ha figyelmünkre méltatjuk a juhászok, kanászok és egyéb pásztoremberek késnyeleit, pipaszárait, ostornyeleit, dudasípját és gordószárát, azok mindmegannyian tipice ilyetén cifrázatokkal ékítvék és pedig igen gyakran oly ügyesen, hogy a leggyakorlottabb metszőnek is dicséretére válnának. E cifrázatok leginkább késsel metszetnek a faanyagba, de gyakran ónnal vagy ólommal öntetnek ki. Ha egy régész a palóc nép felsorolttam eszközeinek ilyetén cifrázatát elszigetelten tenné megfigyelése tárgyává, azt kellene mondania, hogy e nép a bronz-korból még most sem lépett ki egészen, — pedig nagyban csalna a látszat, mert e nép már akkor, midőn még Nógrád, Gömör, Heves és Borsod vármegyéket a vasutak nem érintették, midőn a Mátra, Karancs és Zagyva-menti kőszén még értéktelen tárgyként pihent a föld gyomrában, faanyaggal és gazdasági eszközökkel tengelyen nevezetes kereskedést űzött, s így az ország nagyobb piacain megfordulván, a nemzettesttel egyenlően haladt a művelődés terén és mégis, hogy némely tekintetben ősi szokásait ily előre haladt ideig megtartotta, csak úgy magyarázhatjuk meg önmagunknak, ha elfogadjuk, hogy e népcsalád, már a honfoglalást megelőzőleg, mint elszigetelten letelepült földmívelő s baromtenyésztő nép, itt lakott. Szégyenére éppen nem válik e népcsaládnak látszólagos hátramaradása, mert ezen jellemévé alakult szívóssága nélkül aligha képes lett volna az eltótosodástól magát megóvni, s nem tehetne életével oly — majdnem hihetetlennek látszó — tanubizonyságot arról, miszerint több mint egyezer év alatt nem adta magát elő eset, hogy egy palóc község elszlávosodott volna; ellenben van rá eset, hogy kisebb tót községeket a palóc magába olvasztott.»

Ha már itt vagyunk a konyhában, figyeljük csak meg, mit is főz a palóc menyecske, milyen is a palóc konyha? Nézzünk körül a nép szakácsművészkedésének terén. Amint megtaláljuk a legősibb edényformákat, úgy rábukkanunk az egyik legősibb, legkezdetlegesebb eledel készítésére, amely visszavezet bennünket rég letűnt évezredek tűzhelyéhez. Az asszony a féligérett szemeket, a hordózos-kalászt a tűznél addig pörköli, míg a kalász toklásza leég és a szemek megduzzadnak. A szemet famozsárban megtöri, megsózza, azután dagasztja. Az ökölnyi cipókat, mint a krumplit, parázsban megsüti. Ez a tészta a hamuból sült *bodak*, mely a palóc népmesékben minduntalan előfordul.

Menjünk csak végig a faluban, kukkantsunk be az egyes házakhoz, mi minden kerül ezen a vidéken asztalra? A *csöré* nevű fehér túró, savóval, tejfeles liszttel készül. A *levesgaluska:* galuskás csirkelé. A kinyújtott tésztát a napon megszárítják, darabokra törik, ez a *lebbencs.* Ha kockára vagdalva szárítják: *pila.* A tojással behabart, forralt tejbe darabokra vagdalt hurkát raknak, a lébe vörösbors (paprika), meg mindenféle más jó fűszer keverődik s így készül a *habart hurkaleves.* A kukorica-galuskát tartalmazó leves: *gölödén* vagy *furkó-leves.* A tökmagot, kendermagot, a tányérvirág magját kisajtolják olajnak, a visszamaradt anyag neve: *szak,* — ezt megfőzik s így lesz a *zsufa-* vagy *zsupa-leves.* A búza korpáját meleg vízzel leontik s kenyérkovászt habarnak belé, ettől a víz egy nap multán megsavanyodik, tejjel megforralják, így készül a *kiszi* vagy *cibere,* ami kedves böjti étel, azt mondják: jó gyomrot csinál. Igen kedves eledelük a *levescsik,* vékonyra nyújtott tésztából metélt, hosszú csik. Vöröshagymás zsírra forróvizet öntenek s a külön kifőzött csikot ebbe áztatják. A szövőszék bordáján is sodornak tésztát s ebből készül a *bordás leves.*

Különös sütemény a *ferentő,* összecsavargatott, tepsiben sült tészta, amit azután tejbe áztatnak, mézzel bekennek, mákkal és cukorral behintenek. Tudni kell, hogy a méz a palóc-házban nagyon kedves csemege, a mézespálinka a vendéglátások elmaradhatlan kelléke, persze nem olyan nagy mértékben, mint a tótságnál, csak éppen annyiban, hogy

hűvös reggeleken kissé nekimelegítse a gyomrot. Kenyértésztából készült a *tekercsik, vakarcs* vagy *vakaró*. A fonott kalács: *morvány*; a pogácsa: *bodag*; töpörtővel készül a *gödölény*: a krumplibukta: *szuszkó*; a zúzott krumpli *döfőcske*; a zsírbansült, karikára vágott krumpli a *macsánka*: a kukoricalisztből készült gombóc: *görhe*. Sokféle süteményűk van: *zsidóbatyu, paptérgyi, kontyvas, szarkafészek, bátyurka, plajbác*, amit szeretnek a vendégek. A *látóba gyüttek* előtt cifra edénybe, tálba kerül a szép fehér vászonruhával leterített asztalra. A lekvár neve: lagya. A disznóhúst tavasszal hordóba rakják el, úgy hogy egy sor szalonnára egy réteg venyigét helyeznek. Erre helyezik a füstölthúst s erre ismét egy réteg venyigét. A jómód szeret vele büszkélkedni, hogy még aratáskor is tart a füstölthús. A nagybőjtben negyvenelnek, vagyis negyven napig napjában egyszer: világgyujtáskor esznek főtt ételt. Ezt sem zsírral főzik, hanem kendermagból vagy napraforgóból ütött olajjal.

*

Húsvétkor szépen kimeszelik, rendbeteszik a házat, a lovak sörényét, szerszámát megtisztogatják. Nagypénteken megúsztatják a lovakat, hogy rontás ne érje az állatot. Délután az elköltözöttek sírját kell rendbehozni, ami itt ilyenkor még a mindszenti tennivalóknál is fontosabb. A leányok patakba mosdanak, hogy egész évben szépek legyenek. Sokan a patakba ruhástól belédűlnek, s azon vizesen szaladnak haza ruhát váltani. A patakról vizet hordanak haza, s abban mindenki megmosdik. A házat is megloesolják vele. A gyermekek kolomppal, ostorral, kiabálással kergetik ki a házból a boszorkányokat. Így azután megtisztul mindentől a ház. Meg kell tisztítani a lelket is. A férfiak is rendesen *gyovonnak*, meggyónnak. A férfiak kezükben gyertyával sorfalat állnak az áldoztatópadnál. Húsvétvasárnapján a kúton vödörszám öntözik a leányokra a vizet, vagy beleállítják őket a patakba. Ha szép szerével nem állanak bele: a vízbe lökik őket. Húsvét másnapját ezért vízbehányó hétfőnek is nevezik.

Öntözködés után a leány hímes tojást ád az öntöző legénynek, de falatka szentelt sonka és mézes pálinka is kijár. Alig van falu cifrázott húsvéti tojás nélkül. Mi két helyről mutatunk be tojásokat: Dacsókesziről Hontból és Ostorosról Heves vármegyéből (559). A dacsókeszi tojások igen szépek, rajzuk gondos és a díszítő motivumaik sokfélék; ezeket a mintákat pedig bátran oda sorozhatjuk a magyar ornamentika legjobbjai közé. Legszebb ilyen motivum a zárt szélű, csúcsíveshegyű virág: ennek burokja néha vastag, úgy, hogy még egy zeg-zug vonal fér el beléje, bévül a magjában széles sarjadzások vannak, szélét pedig hullámvonalak csipkézik. Ezt a csúcsíves zárt virágot tagolják könnyedebben is: vékonyra veszik a héjját és bévülre leveles és kacskaringós hajtásokat rajzolnak, vagy ha kisebb a virág, pöttyökkel töltik ki, apró mákszemű magvakkal, akár a kékfestők. Másik főmotivum a kelyhes tulipán, aminek két kihajló szirma megkunkorodik, de megkunkorodik olykor a szirom alja is, és a két összeérő kunkorodás a virág alján ornamentális tövet képez. Ezeket a szirmokat is körülcsipkézik apró rügyekkel, vagy zeg-zug vonalakkal, belsejéből szálakat növesztenek elé, indákat, vagy csillagfélét helyeznek bele, az egészet pedig kívül-belül megrakják pettyekkel. Harmadik nagy motivum, amivel sokszor találkozunk Dacsókeszin, a tagolt levélhez hasonló virág: hat- vagy hétágú, öblös szélű. Ennek rajza általmegyen mindenféle változatokban olyan virágba, aminek közepe réteges mandulaforma s ehhez csatlakoznak azok a kerek, öblös rajzú rügyek, kinövések, amikbe ugyancsak olyan magvat illesztenek, mint a középső nagy magvak, és pettyekkel veszik körül az egészet.

Nagyon szépek, változatos menetűek az indák is ezeken a dacsókeszi apróságokon; szép formájúak a kisebb virágok, bimbók, s van egyiken-másikon kunkorodó kacs, amin tüskék nőnek. Állati motivumot csak egyfélét láttunk, madarat, minek fajtája nincs; geometrikus díszítés Dacsókeszin nem divatos.

Annál inkább megbecsülik a vonalas geometrikus díszítést Ostoroson, annyival szívesebben, mert itt meg a növényi ornamentika szegényesebb, mint Dacsókeszin. Az orna-

mentek rajza se olyan szeretetteljes már itt. Látunk itt geometrikus szabású öveket egyenesekből, zeg-zug vonalakból, láncszemekből, amik körülfutnak a tojás derekán és megadják a nagy beosztását az ornamentikának, s ebből a széles geometrikus övből egynéhány szegényes inda ered. Több tojáson sugaras vonalakból szerkesztett díszítést láttunk, a két végére sapka módjára ráillesztve, a közbülesö teret pedig nagy szárakon liliomforma szekfű, vagy arányosság nélkül hajladozó leveles ág díszítette. Van olyan is, amit hosszában fog át geometrikus szalag, mind a két csúcson általmenő, ezt esetleg pedig még egy övszalag vághatja el, derékszögben a másikra. Az ornamentika egyszerűbb növényi motivumai közé azonban beléveszi magát ezeken a tojásokon a nyúl, a kakasforma madár, mely ágat tart

FESTETT HUSVÉTI TOJÁSOK DACSÓKESZIRŐL (HONT). (558—559)

csőrében, meg egy megismerhetetlen négylábú állat, ami csillagosan díszített mezőn fut végig.

A tojáshimzésnek erre is kétféle a teknikája: a kaparás és a *kipcével* való írás. A kaparás persze igen sok gondosságot kíván s csak az a leány kap ilyen tojást, akit babája nagyon szeret. Kipcének nevezik azt a kis szerszámot, ami kis behasított fa, végében kis csövecskével. Az olvasztott viaszt ezzel viszik a tojásra. Losoncz vidékén a viasszal rajzolt alakoknak következő elnevezése van: rákfarkas, nagykeresztes, nyeregbundás, dominum, keresztes, kerítéses, halbordás, nagyleveles, bokrétás, kisasszonyos, katonás, orgonasípos, cifrabimbós, egészgyisztás, istenlétrás, papstólás, tökmagos, galambházas, macskanyerges, lóherés, rozmaringszalagos, malomkerekes, rozmaringbokrétás.

A név sokszor alig magyarázza a naiv ábrázolást, máskor meg pompásan jellemzi. A név is, a rajzolat is őseredetű, mely nemzedékeken át fönnmarad. A rákfarkas nevet

IVÓKANÁL CSITÁRRÓL (NÓGRÁD) (560)

nem értjük meg egyszerre, az ábrában nem is igen látnánk rákfarkat. A cifrázó asszony rákfarkat akart írni: amint a kipcét húzta a görbe fölületen, tudta, hogy a rákfarka görbe, befelé kunkorította tehát a vonalat, azután odarajzolja a rákfark izeinek elválasztó vonalait is, a szélmalom egymást kergető lapátaihoz hasonló elrendezésű négy motivumot, — így lesz a rákfarkas minta.

A nép emlékezetében a motivumok neve megmarad, mikor azután a mintákat már csak emlékezet után rajzolja, változtat rajtuk öntudatlanul is, beléadja saját izlését, kedvét, — így azután azonegy név évek mulva más-más ábrát jelent, melyeken, ha elemezünk, a közös vonást mégis csak megállapíthatjuk.

A hontmegyei Berneeze községből érdekes sarkantyús és *patkolt tojásokat* (559*a*) kaptunk b. Szokolyi Alajos úrtól, népének igaz jó barátjától. A kifujt tojást homokkal megtöltik s azután vékony vaslemezekből nyírt virágokat, alakokat színes fejű gombostűkkel tüzdelnek rá. Szélesebb pántokra sarkantyúkat, kereszteket helyeznek.

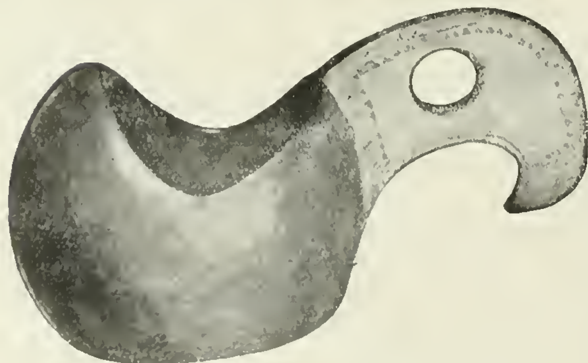
IVÓCSÉSZE NÁDÚJFALURÓL (HEVES) ÉS IVÓKANÁL ROMHÁNYRÓL (NÓGRÁD). (561—562)

A vasút nyomában járó civilizáció már itt is mossa el a régi szokásokat, mint márcziusi eső a havat. Ma már a palóclegény is «otkolonyt kezd» hinteni babája blúzára, pedig néhány éve pajtásaival együtt kihúzta még a kútra és vödörrel öntözte le a leány csárdás ingvállát.

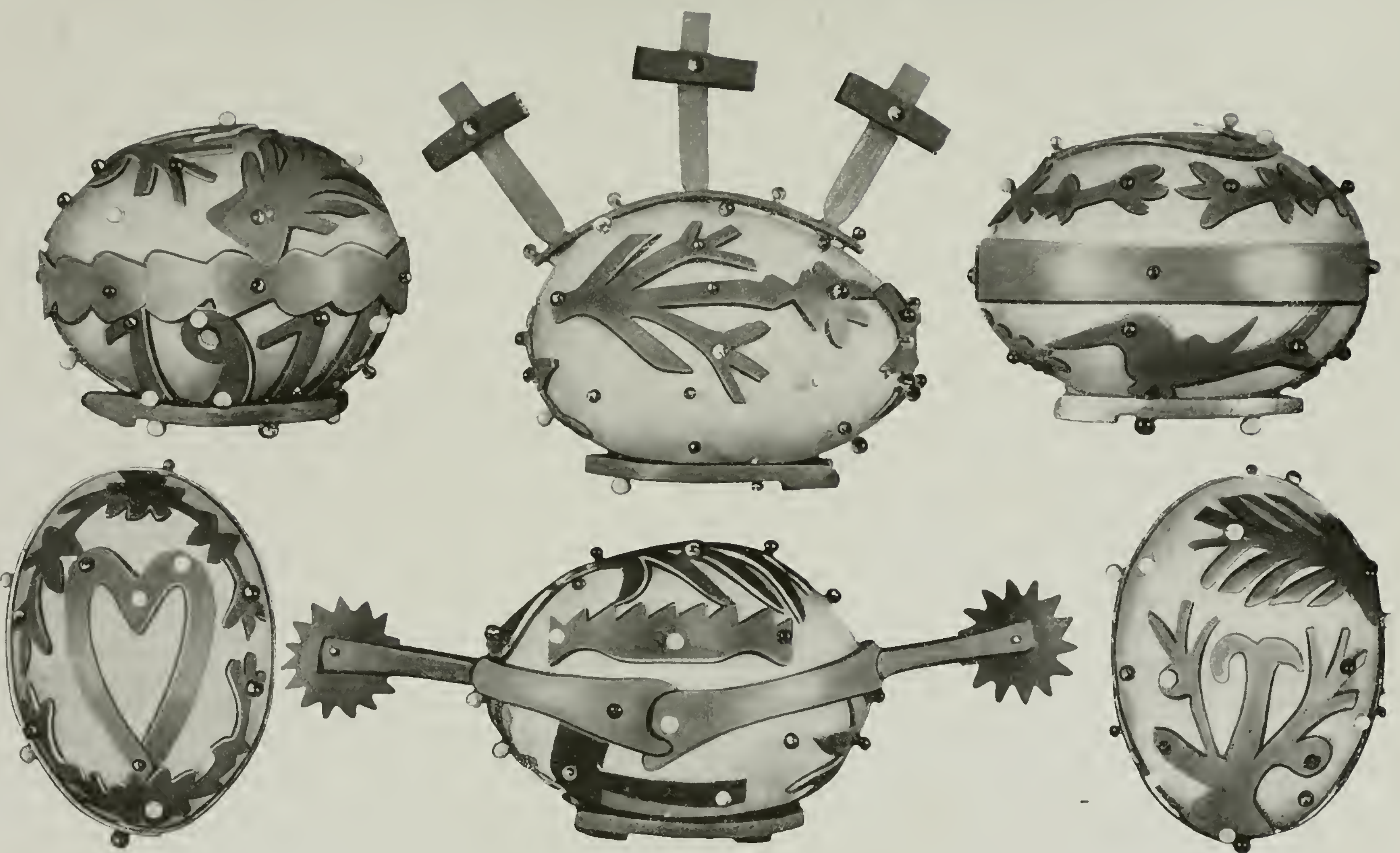
*

Tekintsünk ki a legeltető pásztorság közé is.

A felvidék hegyi pásztorságának élete, művészkedése eltér a síkföldi pásztorságétól, bár vele elég közös vonást is mutat. Területünkön a felső vidéket tót pásztorság, az alsó vidékeket pedig magyar pásztorság legelteti. Herman Ottó tanítja, hogy a tótsággal a pásztorkodás révén a legszorosabb kapcsolatban áll az oláhság kérdése. A felföld tótságának úgylátszik egész területén a juhász neve: *Walach.* «Ez azonos a *vlah* — *oláh* szóval; A Magyar Gazdasági Történelmi Szemle 1897. folyama tisztára kimutatja, hogy Gömör juhászsága már 1635-ben is alkotott testületet, melynek neve *Walaska Sloboda* volt s mely igen nevezetes szabadalmakkal bírt; ez az elnevezés található a karácsonyi misztériumban,

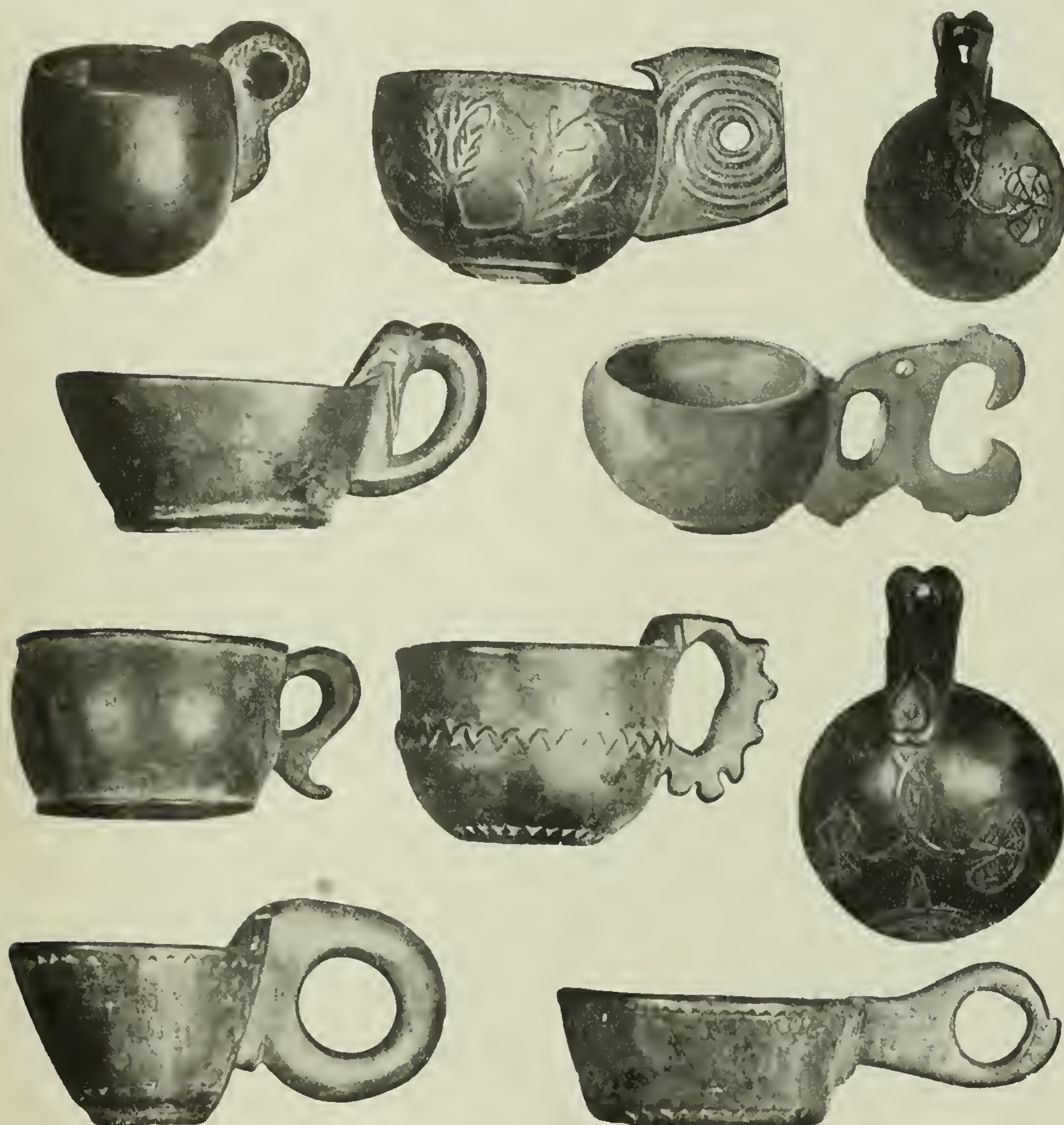

IVÓKANÁL CSITÁRRÓL. (NÓGRÁD) (563)

VASALT HUSVÉTI TOJÁSOK. (559 a)
Hontmegyei Bernecéről.

a betlehemesek énekében is: Pasli ovce walasi — Na betlemskon salasi. Juhot legeltettek a wlachok (juhászok) Betlehem szállásán. *Walaska* — juhászbalta, mint fegyver magyarra téve: *balaska*. A dolgot még szövevényesebbé teszi, hogy vannak Gömör juhász falvaiban ilyen nevű magyar juhász-családok: Farkas, Genesy, Sándor, Varga, Ádám, Gyenes, Bató, Gée, Jobbágyi, Pál, Imre, stb.»

IVÓCSÉSZÉK. (564—573)

1, 2, 6, 8 Dél-Nógrád; 3 Hasznos; 4, 5, 7 Nádújfalu; 9 Nagybátony (Heves); 10 Varsány (Nógrád).

Tudjuk, hogy régente vándorlókedvű erdélyi oláh juhászok a felvidéken birkanyájakat vállaltak el tartásra: a falka tej- és gyapjúhasznát megtartották, s bizonyos évek multán nagyobb mennyiségű birkát hajtottak vissza cserébe. Lehetséges, hogy ilyen oláhok után nevezték el a tót részeken a juhászt walachnak. Láthatjuk tehát, hogy vidékünknek különösen északibb részén, a magyar és a tót pásztorság művészete kölcsönhatások alatt

állhat. A tót pásztor azonban másként öltözködik, díszítéseit a réznek szertelen alkalmazása jellemzi, tüszőjét, tarisznyáját, dudáját rézbeverésekkel, gombokkal ékesíti.

E vidék pásztorságánál legelőször is a merítőcsészék, merítőpoharak, merítőkanalak érdekesebbek, s ez a holmi parádésabb itt, mint a dunántúli pásztorságnál. A merítőknek ez a vidék klasszikus hazája. A még följebb eső tót és rutén megyékben is pompásan díszített merítőket lelhetünk (560—582).

Palóc földön a vízmerítő csészék nagy elterjedését a sok forrásnak tulajdoníthatjuk. Nógrád vármegye néhai jegyzője, Radványi Ferenc, 1710 körül írt latinnyelvű versében így jellemzi a vármegye négy járását:

A természet a losonczi járást hegyekkel,
A fülekit azonkívül forrásokkal díszesítette,
A szécsényi ád kenyeret,
A kékkői pedig jó bort termeszt.

A Mátrának is tömérdek forrása van, a legmélyebb völgyekben, s a többszázméteres hegytetőkön is tör elé kitünő ivóvíz. Nevezetesek e vidék égvényes vizei, például a világhírű parádi víz. A megyéknek egy-egy részében lépten-nyomon bugyog forrás. A forrásokat csurgókutaknak nevezik, ezeknek vizét becsülik legtöbbre. Ahol ilyen csurgókutak vannak, az ásott kutakat el is hanyagolják.

Érdekesen jellemzi azonban a palócot, hogy palóc-legény világért sem menne a kútra! Méltósága nem engedi az ilyesmit! A kút körülete csak trécselő, pletykálkodó fehérnépnek való, — ha azonban künn dolgozik a mezőn, ha fát írt erdőn, örömmel megyen a forrás üde vizére s ott a merítőcsésze jóformán nélkülözhetetlen szolgálatot tesz. A pásztor a merítőcsészét rendesen tarisznyája külső részén, még pedig jobbfelül hordja, hogy kéznél legyen.

A forrásokat, patakokat, kutakat a palóc különben az ősmagyarok vízimádásával tiszteli ma is még. Azokban laknak a tündérek; a sárkányok, boszorkányok tanyája: a mocsár, — a forrásokban csak jó szellemek lakoznak. Talán ezek tiszteletére volt olyan ékes a merítőcsésze! . . . Karancs hegyén van a Karancs kútja, mely terméskőből fakadó forrás. A hegyre járó búcsúsok ebben megmosakodnak, mert gyógyítóvíznek tartják. A monda szerint e forrás akkor fakadt, amikor Szent István kardját beleszúrta a hegybe. Mátraverebélyben van egy sziklahasadék, melyet Szent László ugratásnak neveznek. A rege szerint, a szent király Ágasvár-hegyről ide ugratott s a szikla oldalfalából csörgedező forrást kardjával ő nyitotta meg, hogy szomjuhozó seregének vizet szerezzen; a forrásnak a nép gyógyítóerőt tulajdonít. A szent király lovának lábanyomát behorpadások mutatják, melyeknek épségére ügyelnek.

Merítőink formái becsesek még díszítés nélkül is, ami egyébként hiányzik nem egyről. Van köztük lapos, alacsony peremű, szinte kanálforma, aminek csak fülére, a fogójára jutott bevésett ékesség. Van mély, szűkszájú. Akad több olyan is, aminek alja lapos, akár a csészéé, úgy, hogy megáll, ha leteszik. A legtöbb azonban kerekaljú. Mutatja, hogy aki használja, ritkán ül asztal mellé, csak úgy állva, forrás mellett iszik.

Az ivópoharak legjellemzőbb díszítése a fül, amely sokszor plasztikus állat- és emberalakokat mutat. A fülön a tarisznyás embert, a kost, kecskét, a lakatot, a medvét s farkast ügyesen stilizálják, egész csoportokat valóságos szobrászati érzékkel szerkesztenek. A lapos fület sokszor csak áttörések, kimetszések díszítik, melyek hasonlítanak a románkori és a gótstílű templomok ajtóihoz, ablakaihoz. Egyes ívezetek stílusos oszlopocskákon nyugosznak. Kétségtelen, hogy ezekhez az áttörésekhez a templom, a kastély, az oltár adta a mintát. Több merítőpohár fülén az alakok humoros jeleneteket ábrázolnak; nem egyszer érzéki dolgokkal is pajkoskodik a pásztor. Ábráink közül díszítés dolgában leggazdagabb a 581—582. számú, félgömbforma, gömöri merítő. Nyele csigaformára összekunkorodó kígyó, és karcsu gyík, aminek feje még a nyélhez való, de megnyult, vékonyodó teste alája nyúlik a gömbölyű medencének. A csésze oldalára gazdag frizt faragtak; nagy virágok kelnek itt

vegyesen fenyőbokrokkal. Két ilyen fenyőforma bokron sasok ülnek szemközt egymással, a másik bokorra meg őzek kapaszkodtak és rágják a lombját egymással szemben, igen stílusos ábrázolásban: a fenék legalján farkas és ugró nyúl látszik. Mindezek a díszítések domborúak és szinte plasztikusabbak a kelleténél. Van azonban lágyabb ornamentikájú dísz is az egyik repedt öreg merítőn, aminek hasadt peremét ólomverettel kapcsolták egybe.

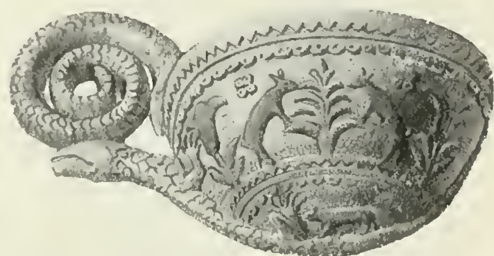
CÍMERES IVÓCSÉSZÉK. (574—580)

hogy tovább tartson: ez Tereskéről való, Nógrád megyéből. A fül itt is összekunkorodó kígyó, amint fejjel a csészének fordul. A medence oldalán gazdag lombú fa látszik; leveleit őz és nyúl rágja, mellette a mezőben két hosszúorrú vizimadár, az egyik mögött tojás.

Általános, hogy ha maga a merítő csészéje csupasz is, a nyele azért gazdag tagozású. A 560., 561. ábrák két merítőjét Nádujfaluban rajzoltuk le, azok ilyenek. A medence oldala sima mindkettőn, de egyiknek a fogantyuja erősen tagolt, horgas formájú; a másik fogantyujának tetején gyík megyen kifelé fordulva, és nem befelé, mint az előbbiek kígyói.

E kis merítőpoharak rokonai voltak azok a nagy merítők, amilyeneket tejgazdaságokban használtak tej- és savómerítésre. Különösen a juhtúró készítésével foglalkozó gazdaságoknál voltak ezek a merítők nagy számban. Igazi hazájuk azonban a tót vidék. Innen származhattak le a palócok közé. Majd ha dúsabb anyag lesz összegyűjtve, a pontos lelőhelyek és a készítők megnevezésével, csak akkor húzhatjuk meg a magyar és a szláv művészkedést elválasztó vonalat, csak akkor mondhatunk véleményt arról, hogy a két nép művészkedésében mi az eredetiség és mi a kölcsönhatás.

Ezek a merítőedények nagyon tünedeznek már, mert hiszen az erdők irtásával, a legelők fölosztásával, a gazdálkodás modernizálásával errefelé is tünedezik a pásztorélet. A Mátra és Bükk erdeinek megfogyatkozásával elhalványult az ősi szokásokban olyan gazdag kondásélet is, a gyapjú árának csökkenésével pusztul a juhászat. A forrás is kevesebb, mióta a vidéket megfosztják a csapadékot gyüjtő erdőktől.

IVÓCSÉSZE ÉS A RAJTA LÉVŐ MEGNAGYÍTOTT DÍSZÍTÉS DÉL-NÓGRÁDBÓL. (581—582)

A palócság és a vele határos tótság egyik kedves díszítő eljárása a teljes virágában még élő ólmozás. Csinálnak ólomveretes karikás nyeleket (583. kép, XVIII. tb.), guzsalyszárakat, botokat. Az ilyen módon formált ornamentikát nem pusztítja el, nem mossa el a használat, a kézfogás, koptatás. Az ólom kékesszürke tónusa kitetszik mindig még jobban azokon az öreg szerszámokon, amiket megbarnított az idő és az izzadságos kézfogás. Talán az anyag, a fémnek szelíd csillogása teszi, vagy a komoly geometrikus ornamentika, de van ebben a díszítésben valami monumentális, arányítva a savval maratott vagy bemetszett ornamentikához képest. Ami pedig a díszítő formákat illeti, ezeken látszik meg legjobban, hogy a nép nem ragaszkodik minden áron bizonyos díszítő elemekhez, hanem egészséges érzékkel mindig olyan formákat teremt, amik legjobban megfelelnek az anyagnak. Így a beágyazott ólomveret is akkor áll meg legjobban, ha összefüggően, megszakítás nélkül öleli körül a guzsalyszárat, vagy a karikás szárát. Ugyanazért csak lyukakat vágnak beléje, háromszögeket, keresztformát, szívformájút, így hálóssá teszik az ólomlemezt anélkül, hogy szertetépnék. Különös ornamentika fejlődik ki ezen a módon, ami igen sokszor a gótika áttörött geometrikus műveire emlékeztet, bár valószínű, hogy csupán eme teknikai kötöttség adta ki ezeket a régiekhez hasonló formákat.

Legpompásabbak és legbecsesebbek az ólomveretes karikás-nyelek. A kondás ritkán elégszik meg az ólomadta ornamentikával. Vékonyítja, vastagítja ízlése szerint a rövid fát, de csak bicsakkal, szabadkézzel, nem pedig művészetsorvasztó esztergapadon. Legfölül, a végén, félkörbe hajlított drótot vagy szeget üt be s erre tömör ólomkupakot ver, hogy erőssé tegye a nyél végét, mert ezen függ majd a szíjból fonott ostor. A kupak alatt

PÁSZTOROK OSTORNYELEI. (583)

áttört ékes veret következik, épp olyan gótikus izű, mint a guzsalyoké, de helye van benne az évszámnak, meg a gazdája neve kezdőbetűinek.

Igy az egyik, 1888-ból való, és T P betűvel kezdődő nevű ember csinálta. Alább ékes gyűrűk következnek, több sorban egymás alatt, a gyűrűkből azonban jelvények erednek. Azért mondjuk, hogy erednek, mert az ólom valósággal egy test az egészen. Igy az egyiken keresztet látunk két letűzött balta közé állítva, amiknek éle kifelé fordul, mint ha a keresztet védelmeznék. A másikon három keresztet látunk, egy nagyobbat, aminek három ága fölött ernyő vagyon, félkörös formájú, s ez az Üdvözítőé, a másik kettő, az alacsonyabbak, nyilván a két lator keresztje. Ahol külön darabokból metszik ki ezeket az ábrázolásokat és nem függnek össze az ólomkarikával, onnan kihull nagyon könnyen a fém s csak ágya mutatja, hogy mi lehetett benne. Igy ment tönkre egyik darabunk díszítésének legérdekesebb része, a fenyőfa mellé tűzött balta, buzogány és egyéb kisebb jelek, amiknek értelmét most már alig lehet megállapitani. De ékesíti a karikás nyelet a kondás bevert rézzel is igen sokszor, bár kevesebbet veszen ebből, mint az ólomból. Egyik bemutatott darabunkon a körberakott nyolcas formák mind rézből valók.

DÍSZÍTETT KANALAK. (584—585)

Fiatal pásztor a babájának faragott guzsaly-szárat is szereti ólommal ékesíteni.

A guzsalyokon takarékosan bánnak az ólommal, rendesen tövére teszik a legtöbbet, és a hatszögletesre vagy nyolcszögletesre faragott rudat borítják be szigorúan geometrikus rajzú hálós verettel. A pálca derekán ritkán van veretes dísz, legföljebb hegyére tesznek még olykor.

«Földfazék, fakanál», tartja a közmondás. Régente bizony nem adtak pénzt pléhkanálért. Megfaragta azt a gazda, a legény maga. Egy-egy pásztor ellátta vele az egész falut. A 584–585. ábrának ékes kanala igen régi lehet, nyilván a XIX. század elejéről való, ha ugyan nem régebbről, mert nyelének díszítése az osztrák kétfejű sasból formálódott. A kétfejű sast pedig, mint díszítő elemet, II. József idején fogadja be a magyar népművészet, főkép a kálvinista templomok, és használják a mult század derekáig. A kalotaszegi írásos varrottasok között is lelünk ilyen sasos formájúakra, kancsókat is találtunk így díszítve.

Pásztorkodó népünknek igen ékes holmija a gyujtótartó (586—591). Megelőző két kötetünkben sokat bemutattunk a tuladunai pásztorok faragott apróságaiból, gyújtótartóiból, kicsiny zsebbéli tükreiből, amiket dús ornamentika borít, közbül pedig emberek, állatok alakjai. A palóc pásztorember is díszíti a maga gyujtótartóit, de ezek motivumai mások, mint azokéi ott, túl a Dunán, mivelhogy más a palóc lelkivilága is. Díszített zsebbeli tükörre nem leltünk, s ha van is, bizonyára nem oly általános, mint Somogyban. A gyujtótartókról is hiányzanak a kackiás párok, a bojtár a menyecskével, a puskás betyár, a vadász, aki visszahőköl, amikor visszafordul rá a szarvas és virágos indát mutat szájában . . . Nincs ezeken birkát vagy disznót terelő pásztor sem, nincs nehéz sűrű ornamentika, páva vagy galamb, amelyik virágos galyat tart csőrében, nem ismerik a spanyolviasszal való díszítést, ami színessé teszi ezeket az apró csecsebecséket. Módunkban van pedig, hogy a palócsági gyujtótartókból egy gyűjteményt mutathassunk be. Legtöbbje Nógrád déli feléből való. Ha a díszítő motivumok komolysága szerint osztályozzuk, azokat kell előre helyeznünk, amiken egyházi, bibliai ábrázolások látszanak. Igy az egyiken Krisztus áll kitárt kézzel a buzavetésben és megáldja a termést. Ugyanennek a darabnak a másik lapos felén ismét

HIMES TOJÁSOK OSTOROSRÓL (HEVES).

HABÁN-EDÉNYEK GÖMÖRBŐL. (XIX. tb

HABÁN-EDÉNYEK GÖMÖRBŐL. (XX. tb.)

HABÁN-EDÉNYEK GÖMÖRBŐL. (XXI. tb.)

HABÁN-EDÉNYEK GÖMÖRBŐL. (XXII. tb.

NÉPIES EDÉNYEK GÖMÖRBŐL. (XXIII. tb.)

1–2. Mezőkeresztesi (Borsod) agyagedény-diszitések. — 3. Rozsnyói tányér. — 4. Licei (Gömör) tányér. — 5. Mezőcsáti korsó. — 6. Licei fazék. (XXIV. tb.)

Jézus félalakja, amint kezét áldásra emeli, fölül pedig, az iskátulya kicsiny födelén a derékig bepólyált gyermek Jézus. Csak a gyujtótartó fenekére jutott a ráncosnyakú kos faragott képe, ami azt mutatja, hogy faragója afféle istenes ember, juhász lehetett. Egy másik gyujtótartón Dániel áll három, ugyancsak ágaskodó oroszlán között, de nem verembem, mert az egyik sarokban hajlós törzsökü pálma kelt. Ennek a darabnak másik lapos oldalán ugyancsak ott a gyermek Jézus, két bárány között, tehát juhász faragta ezt is. Nem fából,

GYUJTÓTARTÓK ROMHÁNYRÓL. (586—591)
Pásztorfaragás.

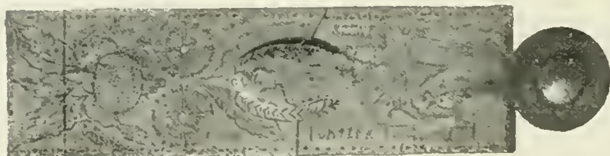
csontból faragta valamelyik pásztor a harmadik ilyen istenes ornamentikát egy gyujtó tartóra, de itt szólunk felőle, ámbár hogy a csontfaragás — faragást értünk s nem lapos, maratott díszítést — igen ritka népünk művészetében. E gyujtótartóvá alakított csontdarabon az áldó Jézus mellképe van s alatta bárány, másik felén a kicsi Jézus édesanyjával, mellettük meg szintén báranyka.

A világias ábrázolatok is másmilyenek, mint a somogyiak és a zalaiak. Itt is van egyiken kondás, amint nyáját terel karikással, de a disznók egymás fölött látszanak, mintha magas helyről néznénk, tehát nem síkba, hanem térbe helyezve. Ugyane darabnak a másik felén lovas érkezik egy ház elé, kardos pandurforma ember, és szól valamit a kapuban

ülőnek. Kétségtelen, hogy ezeken az ábrázolásokon meglátszik erősen a templom, meg az iskola képeinek hatása, de bizonyos az is, hogy a pásztorember azoknak a barokkos képeknek heves mozdulatú alakjait, amik a templomban kínálkoztak néki sokadmagukkal, szelídekké, nyugodtakká tette a maga kicsiny faragványain, mérsékelte, egyszerűsítette mozdulataikat, a maga stílusát adta belé e figurákba, amik egyszerűek, mert vagy egészen szemben vagy profilban állanak elénk, mint a primitiv művészi korok, az egyiptomi vagy a kezdő bizanczi művészet ábrázolásai.

Gyüjteményünk egyik darabján trónszéken ülő embert látunk, talán királyt, akinek kardja ott van hátul, széke mögé támasztva. Előtte lóról leszállott ember áll, fél kezével gesztikulál, a másikban kardja; háta megett a lova türelmetlenül emeli lábát. Ugyanennek a kicsiny tolófiókos gyujtótartónak a keskeny oldalán Attila csodás kardjának megtalálását faragta ki a pásztor úgy, ahogy azt az iskolában tanulhatta. A földből kibúvó kard itt vasszilánkocska, tőle egyoldalt ökrök állanak, fölötte két madár lebeg, másoldalt pedig az ijedt pásztor megy el kampós bottal kezében, hátat fordítva a csodálatos pengének. Ha összevetjük ezt a két ábrázolást, nem lehetetlen, hogy a trónon ülő ember maga Attila.

Ilyen trónon ülő király, aki előtt lovasember áll és jelent, elmond valamit, van egy másik gyujtótartón is, de ezen már a jelenet hátterében sátrak látszanak és kerekes szerszámok, nyilván ágyúk. Az iskátulya másik felén, a nagy mező legalján, disznópásztor lépked fűzfa mellett a konda után és nézi az elvonuló katonaságot: huszárok mennek ott, négy lovas egy sorban, akik közül a legutolsó visszafordította lovát; a legfelső sorban bakák lépkednek egymásután, egyetlen raj, a legelső ember már letérdelt, tüzelésre készen. Íme, három övben egymás fölött haladnak itt az alakok egyetlen nagy mezőben, akár az egyiptomi falképeken, mind egyenlően nagyok, tehát minden perspektívikus célzatú kicsinyítése nélkül a messzebb állóknak. Ugyanennek a gyujtótartónak a keskeny oldalán megint a csodás penge ütődik fel a földből, azon mód, mint az előbbinél, úgy, hogy Attilának kellene tartanunk az ülő királyt és az ő népének az elvonuló katonaságot, ha a király menyezete fölé nem véste volna be a pásztor azt a szót, hogy *Satopluk* (nem Svatopluk). Igy honalapító magyaroknak kell tartanunk a harcosokat?...

BOROTVATARTÓ. (592)

Van olyan gyujtótartó is több, aminek oldalára készítője szerszámokat vésett. Igy az egyiken sűrűen állanak egymás mellett: fűrész, fejsze, faragókés, szekerce, gyalú, sulyok meg kés, csupa házi szerszám: úgy látszik, nem pásztorember csinálta, bár ugyanennek a darabnak másik felén huszárok mennek lóháton egymás után. Van olyan darab is, aminek oldalára galyakat metszett faragója s ezt a szót: *emlék*. Ezen már még jobban megismerszik a városi kultura hatása, aminthogy iskolai tanulság bizonyítéka a többi is.

Emlékezzünk meg a pásztorember kedves zenélő szerszámáról: a furulyáról, ami ugyancsak nem marad díszítés nélkül. Legszebbeket láttunk Heréden; sárga fájához pompásan illett az ornamentika veres és zöld bemetszett s festett ékessége. Egyiken, fekete gyűrűs sávon, ezt a mondást láttuk bevésve: *«Eb kiri, eb adja.»* A mondás fölött hatalmas virágmotivum, erős tövön, alatta meg elszórva kisebb ornamentális motivumok. Gazdag geometrikus díszítésű gyűrűk osztják ezen is, meg a többin, részekre a kicsiny hengert, a furulya testét, s ezeket a részeket tölti meg a pásztor ornamentikával, kit sűrűbben, kit lazábban, de mindenképp nagyon szépen, amint az a bemutatott három darabon is látszik. (XVIII. tb.).

Ismeri a palóc pásztor, vadász és kerülő a bőrdomborítást is. Alig van bőrtarisznya, amin ott ne ékeskednék a szarvas. Legszebb bőrmunka azonban, azok között amit leltünk, egy evőkészségnek a bőrtokja.

Érdekes a 592. sz. borotvatartó, amit a hajdani Torna megye területén leltünk: Jászón. A munka 1830-ból való, szerkezete cifra, fortélyos, aki nem ismeri a csinját, le sem tudja venni a födelét. Ékítése bekarcolt díszítés; ebbe a bekarcolásokba azután festéket dörzsöltek s így láthatóvá lett az igen vékony, szinte hajszál-vonalakkal meghúzott rajz. A fedőlapon, a tok vékonyabb végén háromrózsás gazdag díszítés helyeződik el, aminek virágai keresztes és hálós osztásúak, tehát erősen stilizáltak, a levelek ellenben hajladozók, lágyak, a széles levelek mindegyikének belsejében magvas ér halad végig. A fedőlap másik végén, közel a sarokhoz, amin megfordulhat a fedőlemez, vitéz látszik bevésve, amint kicsi dárdát szegez háromfejű sárkány ellen. A fölírás ez mellette: *Szent György pokolra*, semmi több. A sárkányfejek közül kettő koronás kígyófej, a harmadik pedig, a legfelső, emberforma; de ennek a legfelsőnek a nyakán díszes taréj fut végig, mely taréjnak a rajzát ismerjük a XVIII. századbeli agyagipari ornamentikából. A borotvatartó tetején a kicsi elliptikus tolókán vagy tolózáron mellkép látszik, fűz- vagy babérág koszorújába fogva, csupaszképű férfi, göndörhajú, a század elejéről való viseletben. Körül a borotvatartón, a két hosszabbik oldallapon csillagos szalagdísz közé fogva ez a sajátságos írás látszik bekarcolva: *Lettem, Vagyok, Mulok, Ismét Leszek, De Mi, Nem Tudom Busulok 1830.* Elmélkedő ember volt, aki csinálta.

MALOMHÁZ SAJÓGÖMÖR KÖZSÉGBŐL. (593)

Rozsnyón, nem nagyon régen, a Rákoshegy erdejében egy puskaportartót leltek. Stílusa után ítélve a XVI. század második feléből vagy a XVII. század elejéről való lehet. Népiesen magyaros íz nem sok van rajta, mert rajzolni tudó, tanult, városi mester csinálta, valószínűleg ötvös; hanem az egyik nagy mező tetején ott a nagy szemes-rózsa, amit levelek, két alma meg két makk fog körül s ez már nem egészen tiszta német renaissance munka; a két kicsi zárólap pedig, a csont alsó elágazásán, olyan két rózsás ornamentumot mutat, amit bátran be lehet venni a magyar népies ornamentikába. A tanult képíró ismerte, átérezte kora művészetének stílusát. Az egyik oldalon hegyes-völgyes tájképet látunk. Az előtérben gyökeres törzs mellett két őz fekszik; egyik nyugodtan, másik visszafordulva: följebb, a középtérben ház, amit jegenyeforma fák nőttek körül; tovább, balra, az emelkedésen egy várkastély része. Legfölül, ebben a mezőben, a hegy gerincén szarvas rohan és visszanéz, mint a melyet megriasztottak; a lőporszaru másik oldalán vadkan jő elé fa mögül, s rohan neki egy lándzsavető vitéznek. Ennek a vitéznek a rajza sajátságos vegyüléke a németes klasszicizmusnak, renaissancenak, amibe némi magyarság is beléjátszik, akár a fricsi kastély figuráin, amit ugyanekkor díszithettek sgrafittóban. A vitéz fején renaissance sisak, derekán régi vért, lába mezítelen, de oldalán görbe magyar kard lóg.

Kevés maradt ránk a következő századok népies ízű csontfaragásából, kevesebb, semhogy az egésznek a menetét bemutathatnók. Ám ez nem is annyira helyhez kötött mesterség, mint a többi: a lőportartó úri vadászemberek készsége volt; ezek a lőportartók később, a XVII. század

MALOMHÁZ DRÉGELYPATAK KÖZSÉGBŐL. (594)

végén s a XVIII. században nemcsak itt a mi vidékünkön, de mindenütt Magyarországban geometrikus díszítésűek. A csont lapos felén, mely a legnagyobb sík teret adja, ott a nagy körzővel vont rózsa, aminek belsejét ugyancsak részekre osztották fel, cirkalommal, vagy merőleges négyfelé osztó, esetleg hatfelé metsző egyenesekkel, a rózsához kívül pedig kicsiny köröcskékből odatapadó, vagy belőle sarjadó rügyféléket illesztettek.

Manapság a nép, bár sok szeretettel faragja még a fát, a csontot nem munkálja többé. Ezért örvendettünk meg annak a kicsiny csontfaragásnak (595), amit Nógrádban leltünk Rétság környékén s a mi nyilván odavaló pásztorember munkája. Gyujtótartó ez, s mint a többi apróság, ami Nógrádból került, ez is vallásos ábrázolással ékeskedik, de mellette ott van, mint legtöbbön, a pásztorember állata: a bárány, persze mint Isten báránya, ki elvette a világ bűneit . . .

Faragásunk egyik oldalán az áldó Jézus mellképe látszik, keblén szívvel, mint azt a templomban láthatta a pásztorember, de talán még merevebben, stílusosabban. A mellkép alatt ott a bárány, gyöngéden és meglehetős jól megrajzolva, amint előrelép egy sajátságosan ékesített mezőben, mely ékességnek vésései talán a mező füvét akarják ábrázolni. A gyujtótartó másik oldalán a gyermek Jézus áll anyjával, aki kézen fogja gyermekét jobbjával, másik kezét pedig vállára teszi. A gyermek bal keze mellett természetesen ott a bárány, bár csak fele fért el a szent állatnak. Ez a két alak is merev, szinte részarányos elhelyezésű; rajzuk nem érdektelen.

CSONTBÓL FARAGOTT GYUJTÓTARTÓ
SZÉCSÉNYBŐL. (595)

TEMETŐ.

UTCARÉSZLETEK RIMASZOMBATBÓL. (596 *a*)

Betegségében a palóc inkább a komámasszonyhoz, nénémasszonyhoz, a falu javasasszonyaihoz folyamodik, a rendesen távol lakó drága orvost csak akkor hivatja, amikor az már nem igen tudhat segiteni rajta. Ilyenkor is inkább éjszaka küldenek szekeret, kocsit az orvosért, mert hát nappal nem érnek rá a lovak.

Orvosban különben sem igen bizik a palóc, — sorsát Isten kezébe helyezi s a halál elé bölcs megnyugvással tekint.

Ha a gyermek beteg: kiviszik az erdőbe, s egy elhasitott fán keresztül húzzák; anyja, a faluban kilenc helyen szedett, lisztből nagy perecet süt s azon átdugja a gyermeket. A hideglelősnek egy gerezd fokhagymát hetvenhét felé vágnak s pálinkával beadják; a torokfájóssal lenyeletnek a kisharangköteléből egy picurkát.

Nem csoda tehát az sem, ha ott a hegyek fölött sűrűn fut le egy-egy csillag az égről, s jelzi egy-egy palócnak, különösen kis gyermeknek halálát.

Amikor a palóc haldoklik, kinyitják az ablakot, hogy lelke könnyebben szabadulhasson a másvilágra.

«Ha pegyid eélteének fonala me'sszakad, ammeérges hala'nak torkaba beakad», — a halottasháznál megszünik a munka, a marhát nem fogják be . . . A leányt hófehérbe öltöztetik, a menyecskére legszebb ruháját adják. Az asszony az ő menyasszony-ruháját, a férfi pedig a menyasszonyától kapott jegyruhát, inget, gatyát híven megőrzi, mert abban akarja megtenni az utolsó nagy utat!

A palóc asszony ma már olcsóbban megkapja a vásznat Losonczon a zsidónál, mint amennyi a házi vászon munkája; ma már nem varr ő magának ingvállat, pruszlikot, derekat, mindezt megteszi egyetlen ruhadarab: a bluz. Virágot nem ír vásznára, mert kidrukkoltatni könnyebb a vásáron. Szűr, ködmön már régen nem kell. A menyasszony sem öltözik már esküvőjére rókaprémes mentébe, s azok a ruhadarabok is egészen kivesztek már, amelyeknek viselése hagyományhoz, szokáshoz, hithez, sőt valami babonához fűződött. Csak a halottakat öltöztetik föl még ma is úgy, mint azt a régi becsület kivánja.

A fiatal halott mellére lópatkót helyeznek s azt véle együtt temetik el; ez a szokás azonban ma már ritkább, nyilván amaz ősi szokásnak az emléke lappang benne, amikor a régi magyarok a vitézzel együtt temették el annak lovát is. A palóc babona szerint, a patkót azért teszik a halott hasára, hogy «föl ne gyüjjön», meg ne puffadjon. A ravatal alá ecélból vízzel telt dézsát is helyeznek.

Ha az elköltözött keresztszülő volt, csak akkor kulcsolják két kezét keresztbe; imakönyvvel akkor temetik, ha olvasni tudott. Apró holmiját eltemetik véle, mert különben hazajárna értük. Természetesen, nem maradhat el a pipa sem, egy zacskó jó szűzdohánnyal!

A sallangós, csipkésszélű, himzett dohányzacskók után kutatva, gyakran hallottunk ilyen kijelentést: «Volt a háznál egy cifra tulipántos, de bizony azt boldogult édes apámmal eltemettük, mert nagyon szerette szegény!»

Abban a helyiségben, amelyikben a halott fekszik: főznek és esznek, éppen úgy, mint máskor. Az éjjeli virrasztás nem divatos, de nappal szent énekekkel töltik a halott mellett az időt. A tehetősebbek a kántort is meghívják.

Temetkezési vállalat persze nincs a kis falvakban, hát a szekér oldalát viszik be a szobába ravatalnak. Egyik végét a lócára fektetik, a másikat pedig egy tizakós boroshordóra, ami mostanában, ilyen rossz termések idejében, amúgy is csak üresen áll.

A rend az, hogy a halott a mestergerenda hosszába feküdjék. A halott ágya-szalmáját a temető árkában elégetik. Sokan e szokásban a régi halotthamvasztás emlékét látják. Mindegy, — okos közegészségügyi cselekedetet végeznek.

A palóc keresztelője: *első szükség;* házassága: *középső szükség;* a temetése: *végső szükség,* «*utolsó szükség*».

A magyar embernek általában gondja szokott lenni arra, hogy halála után tisztességesen temessék el. Ha a szülő gyermekeinek oda ajándékozza ingatlanát: a néki azután is járandó élelmicikkeken kívül még a tisztességes eltemettetést is kiköti, sőt azt telekkönyvben bekebelezteti. Különféle temetkezési társulatok vannak ma már, amelyeknek tagjai havonkint átlag 20 fillért fizetnek holtuk napjáig, csak azért, hogy 40—60 koronás temetésben legyen részük, s ne hantolják el őket gyalulatlan fakoporsóban, mint a község szegényeit. Gyöngyösön már 1863-ban három ilyen egyesület működött s amikor egy-egy tagja meghalt a társulatnak, az élők mindannyiszor 10 krajcárt fizettek a közös pénztárba.

Régi jó kívánság: Adjon Isten minden jót, diófából koporsót. Az ugyanis gazdagon halt meg, akinek koporsót diófából csináltatnak.

A temetést az elhunyt komája rendezi, akinek *funerátor* a titulusa. A halotti torra ő hívja meg az ismerősöket, ő fogadja a sirató asszonyokat, akik elsirató mondókájukért ajándékot kapnak. Tót vidéken különösen a jól bepálinkázott sirató asszonyok tudnak hangosan jajveszékelni. Nagy kelete van az olyan asszonynak, aki szépen tud a koporsó fölött sírni és zokogás között kiénekeli a halott érdemeit. Sok faluban azonban a családtag nem sír, mert azt tartja, hogy a köny a koporsóba szivódik, ott megszaporodik s a halott vízben kénytelen feküdni.

Általában szokás, hogy a család a kántortanítónál bucsuztatót rendel, ami annál drágább, minél több a verse. E búcsuztatóban a halott nevében szól az énekelő kántor: az elköltözött minden hozzátartozójától, jóakarójától elbúcsuzik, s búcsuzik minden jószágától, marháitól, lovaitól, kutyájától, macskájától, malacaitól is . . .

A mester úr, a kántor úr feljegyzi, hogy a megboldogultnak kik voltak rokonai, jóakarói, szomszédai. Azután neki ül s megírja — nem egyszer bizony izzadva — a búcsuztató rigmusokat, erősen sarkantyuzva makacskodó Pegazusát. A kis hétéves Szunyog István Romhányban járványos betegségben pusztult el, s a mester úr így énekelt beszenteléskor koporsója fölött:

A járványnak mely uralkodik,
Áldozatul sok gyermek esik,
Mert a vörheny pusztitja őket
Az ártatlan szép kisdedeket,
Itt a kedves Szunyog Istvánkát,
A szülőknek kedves magzatát
Szinte elrabolta a földről
A szerető szülők szivéről.
E földön nem élt csak 7 évet,
Iskolás volt már a kis gyermek,
Hirtelen betegségbe esett,
Mely megölte a szép kisdedet.
De lelke él fent az egekben,
Az angyalok szent seregében,

Szülőiért ott imádkozik,
A kiktől most ő így búcsózik:
Szúnyog János jó atyám érted,
Kérem Istent, hogy áldjon téged,
És éltessen e földön soká,
Életedet tegye boldoggá.
Lanko Ilona anyám virrasztott,
Éjjel-nappal ő csókolgatott,
Ő volt nekem ápoló dajkám,
Melyért nyujtom csókom és hálám
Most Jánoska kedves testvérem
Búcsúzom tőled jó kis vérem.
Éljél itten jó egészségben
Szülőimnek nagy örömére.

Szúnyog János én öreg atyám,
Burgony Éva jó öreg anyám:
Köszönetemet fogadjátok,
Mert szerettetek s ápoltatok.
Lankó János öreg atyámnak,
Kalicka Anna öreg anyámnak
Nyujtom mostan vég búcsúzásom,
Áldja őket édes Jézusom.
Szúnyog Rozál jó nagynénémre,
Megyeri Ezechiás kedves férjére
Szálljon az Isten szent malasztja,
Kis rokonuk nekik kívánja.

Lanko János nagybátyám voltál,
Lanko Anna tőlem megváltál.
Kivánom ti nektek végemben
Isten áldjon meg itt mindenben.
Marcsok István jó keresztatyám
Szabó Erzsébet keresztanyám
Köszönöm tinektek jóságtok,
Mellettem tett fáradozástok.
Összességgel kedves rokonim,
Szomszédinkkal ismerősinkkel,
S mind kik engem itt szerettetek
A jó Isten legyen veletek.

Ezek a versek bizony nem a magyar irodalom gyöngyei. De hát azt mondta nékünk a derék romhányi mester úr: Nem az a fontos, hogy a verslábak jók legyenek, hanem az, hogy «nagy szívrehatás légyen, és senki se maradjon ki, és ne kerüljön más helyre, mint amely őt a tisztesség jussán megilleti!»

A romhányi mester bevallja, hogy ő bizony az ő nagy népszerűségét éppen ezeknek a keserves, naiv búcsuztatóknak köszöni, melyeknél szebbet a nép «még Pesten se hallott», amit ő mindig szivesen el is hisz nékik.

A hevesmegyei Dorogháza községből az ottani kántortanító úr közöl velünk ilyen búcsuztatót:

E koporsó Bakos János holttestét
Takarja, aki 58 évet élt,
Most itt hagyja e siralomvölgyet,
Adjon Isten néki üdvösséget.

Kedves Párom Katona Anna, kivel
32 évig házasságban éltem,
Bocsáss meg ha valamit vétettem.
Én is szívből megbocsájtok mindent.

Édes Fiam Bakos József és párod:
Szücs Terézzel titeket Isten áldjon,
Özvegyen maradt édes anyádnak
Életében legyél gondozója.

Kereszt komám Bakos András és párja:
Szabó Katalin komaasszonyomat
Isten áldja egész háznépével.
Boldogan éljenek az életben.

Összes rokonaim és szomszédjaim,
Ismerőseim és jóakaróim
Mindnyájukat áldja meg az Isten
Mennyországban találkozunk Amen.

A temetési szertartás után a koporsót, amikor viszik kifelé a házból, háromszor a küszöbhöz koccintják, hogy a halott többé vissza ne térjen.

A fiatal legényt: leányok, a leányokat pedig: legények viszik a temetőbe. — Szent Mihály lován, vállon.

Temetésen a fiatal leány koporsója előtt cserépbe ültetett rozmaringot visznek. A sírt rokonok ássák meg, ez az illendőség. A temetésen a végtisztességet az egész falu megadja; szép szokás, hogy a férfiak kapával mennek a pap előtt s a koporsó leeresztése után betemetik a gödröt, fölhantolják a sírhalmot, oldalára keresztet rónak. Vannak falvak, ahol a rögöt lábbal rugdossák a koporsóra, hogy a megholtat hamarabb elfeledjék. Az özvegy palóc azt mondja, hogy a felesége *halomban van*, vagyis a temetőben nyugszik.

A halottitorokat még itt is ülik. Terítenek az elköltözött számára is: evőeszközeit keresztbe teszik, tányérját leborítják s az asztal mellett helyét üresen hagyják, mert szentül bizonyos, hogy lelke köztük van. A torban közös pohárból isznak s mindenki rövid beszédben magasztalja az elköltözött érdemeit. A halottitorok, épen úgy, mint a napokig tartó lakodalmi dáridók, egyre szegényesebbek lesznek, mert amióta a «cirokszer» és a «fenerosszpora» vagyis a filoxera és a peronospora hadban állanak a szőlőtőkével, drága a bor, már pedig ital nélkül összejövetelt nem érdemes rendezni!...

A céhek halottjaikat különös ünnepélyességgel temették. Szigorú büntetéssel rendelik el, hogy minden céhtag jelen legyen az elköltözött mesterlegénynek, inasnak, a mester feleségének és leányának temetésén is. A miskolczi fazekascéh tizenhetedik artikulusa így

szól: «Ha valamely céhbeli mesterember, avagy annak cselédje meghal, annak temetésére a céhbeliek megjelenni és a halottat elkisérni tartozni fognak, aki pedig azt ok nélkül elmulatná, mesternek huszonöt, legénynek pedig tizenkét pénz lészen büntetése. És ha olyannak történne halála, aki tisztességesen a maga értékéből el nem temettethetnék, az a céhnek közönséges költségébül temettessék; úgy nemkülönben hogyha valamely vándorló fazekas legény a városban minekelőtte beállott volna, megnyomorodnék s meghaláloznék, a szerént a céh ötet segiteni s eltemettetni tartozni fog.»

A végtisztességnek ilyen megadása a kölcsönös megbecsülést jelentette. A temetésre való meghivás is «tábla-eresztéssel» történt. Sok céh a halottvirrasztás kötelességét a legényekre bizta.

Szendrei János följegyzi, hogy a mikolczi csapó- és gubásifjúság tagjának temetésén a menet élén egy legény a társaság koszorúját vitte, mely csinált virágból font koronaalakú ereklye-tárgy volt, felső részén két keresztbe helyezett félabroncsforma, kávával, tetején kis nemzeti szinű zászlóval. Belsejében egy citrom függött, cérnaszálon. Az egész nagy tányérra volt helyezve s bejárások (ifjúsági gyűlések) alkalmával az ifjúság tisztviselőitől (atyamester, nagy és kis bejárómesterek, nagy és kis dékán, jegyző, szolgáló legény, segédek) körül ült asztalon állott.

Ha az ifjúság valamelyik tagja halt meg, a koszorút a temetési menet élén vitte egy legény, mellette két oldalt másik két legény lépdelt kivont karddal, melyek hegyébe citrom volt szúrva. A koporsó sirbaeresztése után a két legény a nyitott sirhoz lépett, a kardja hegyén lévő citromot földobta s mikor leesett, estében, a levegőben, kardjával ketté szelte s az úgy hullott a sírba. Ehez különös ügyességre volt szükség. Már Bél Mátyás is megemlitette, hogy a nógrádi halottak temetése valóságos ünnepség, mert hiszen a temetkezési pompa különös sajátsága a magyarságnak, különösen a nógrádiaknak. «Pompa funebris ingenium loquitur cum gentis universæ, tum inprimis nobilitatis neográdiensis.» Azt is megemlíti, hogy az elhunyt koporsója után kedves lovát vezetik. Ez a szokás is emlékeztethet bennünket a régi magyaroknak ama szokására, hogy a vitézt lovával együtt temették el; megemliti, hogy a nógrádi temetéseknél sohasem marad el a gyászbeszéd, amit itt magyar nyelven tartanak. Följegyezték, hogy ilyen gyülekezetkor «háromszáz börös kotsit is lehetett megszámlálni s illy bőröskotsiban csak a főrendű urak szoktak vala utazni.»

Mocsári Antal az ö. 1823-ban megjelent megyei monográfiájában Szendrői Török András 1723-ban történt temetését következőképp irja le, hogy ez emlékezetül maradhasson: «Az udvar közepén előre már elkészült magasabb hely vala épitve, melly is vas-szin setét posztóval bévonva vala egészen, mellynek tetejére feltétetett a már lelketlen test, mellynek koporsója selyemmel vala béfedve, apró ezüst szegekkel rendel kiverve, hoszszában a két oldalain ezüst bádogból a megholtnak neve kirakattatva és a születése s halála esztendeje feljegyezve kitetszettek; ezen feljül ékesitették a familiája tzimerei, fehér selymen kifestve, tiz példányban a koporsó oldalait. A koporsón alul és feljül egész gyászruhába felöltözött férjfiak égő fáklyákkal állottak, a fáklyáról függő fehér selyemre volt festve a Török familia tzimere. Távolabb állott egy barna pej paripa, pompás ezüst ló készülettel, a magyar nemzet hajdani szokása szerint felékesitve, melly paripára felüle egy vas-pántzélba fegyverkezett férjfiú, borzasztó egész vas-öltözetben, melly szerint szokta vala magát hajdan a magyar az ütközet téres mezején felfegyverkezni: vas és tollas sisak volt fején, jobb kezében tartván egy kivont kardot; a bal oldalán ennek ellenében vezetéken állott egy egészen feketével bévont paripa, a mellynek tsak a fülei tetszettek ki, s tsak egy kevés hézag hagyatott szemeinek, hogy láthasson, erre vala a familia 8. tzimere felfüggesztve, a paripát egész gyászruhába öltözve, egy lovász vezette. A koporsó fejénél hasonló gyász ruhában egy férjfiú állott, kis zászlót tartván kezében. A koporsó emeletének legalsó részén, két oldalról karszékek valának sorban helyheztetve, a mellyeken sorral a szomoru gyászos felek ülének, tudniillik: a megboldogulthoz legszorosabb vérséggel tartozandók; jobb oldalát foglalta el ugyan a megboldogultnak megszomorodott kesergő özvegye,

leányaival és testvéreivel; bal oldalán a koporsónak ülének az atyafiak, hosszas renddel, mindnyájan gyász-ruhában, az asszonyi nem azon kivül még fekete fátyollal, hosszan leeresztve, béburkózva; különösen a koporsó fejénél alól a megholtnak kedves fijai és a veje könnyes szemekkel ülének karosszékeken. Távolabb a koporsó jobb oldala felől elfoglalták a helyet a megjelent Méltóságok, és a Fő Nemesség, bal oldalát elfoglalta a nagy születésü asszonyi nemből az első; ugy végre azokon tul vala az egybe-gyült népnek sokasága. Igy lévén mindenek a legnagyobb tsendességgel elrendelve, az ájtatossághoz már el is készülve, elmondatott az elő adandó halotti beszédnek elő-szava (Textusa); akkor a

A KOSDI TEMETŐ (NÓGRÁD). (596)

meghivattatott Méltóságoknak és a nemesi rendnek selyemre kifestett nemzetségi tzimerek osztattak, melly idő-közben nagy tsendesség leve a sokaság között; ezeknek utánna az ájtatos éneklés elkezdődött szomoru hangu mu'sikával, ennek végeztével kezdetét vette a tanitás (halotti Prédikátzió), mellyet monda ékes előadással és tiszta magyarsággal Quatsányi János akkori Nagy Zellei Plebános, és egyszersmind Vice Esperes, felvévén ujra elő-szavának Dániel Próféta II. R. 31. 32. v. «Te oh Király! látád, és ime egy nagy álló kép, nagy és jeles tekintetű kép áll vala előtted, és az ő ábrázatja rettenetes vala, annak az álló képnek feje jeles aranyból vala». Ezen gyászos tanitásnak vége lévén, magyar jeles versekkel (Parentatio) elő álla Darvas Pál, és azokat illő érzeménnyel el-mondá, s azoknak végét érvén a fő nemesek közül az elrendeltettek felvévén a koporsót, a residentionális

lakhely udvarán által a kapuig vitték szép renddel, ottan feketével bévont, és nemesi tzimereivel ékesitett hintóra feltételett a koporsó, és igy indula lassu lépten az egész gyülekezet Divény mező-város szomszédságába, ahol is azon régi familiának sir-boltja vagyon, a hová elérvén az odavaló Plebános Bolesieskovics János által egy más tanitás mondatott, s annak végezetével a koporsó a már elrendelt örök nyugodalmára betétetett; igy végre visszatérének, és a kik ezen végső megtiszteltetésre megjelentenek, illendőképen megvendégeltettek.»

Nemes ember végtisztessége ez, de csak az uri parádé nyomán igazodott már akkor is a nép.

A miskolczi városi tanács, Szendrei János szerint, sokat foglalkozván az egyház ügyeivel, 1735-ben a többek között azt az érdekes statutumot hozza, hogy ezentúl a temetéseket az egyház rendezi, főleg azért, hogy abból ne az idegen kereskedőknek, de a református egyháznak légyen haszna. Ugymond: «Akármely karban és rendben lévő városunk lakosainak halotti alkalmatosságunkbul, hogy ecclesiának maga javára és subsistentiájára valamely hasznot prosperáljon, tehát elvégeztetett, hogy ecclesiának négy rendbeli koporsóra kivántató materiáknak vásárlásárul és confectiójárul aptata dispositiót tégyen és azokbul akiknek minémű fog kivántatni, a matéria kiadattassék, hogy városunk lakosai idegen nemzettül, azoknak gazdagitásával koporsót kivántató matériát vásárlani ne kénszeritessék.»

KERESZT AZ ŐRHALMI TEMETŐBŐL (NÓGRÁD). (597)

Igy temettek azután egészen a XVIII. század végeig s hogy csakugyan olcsó volt a hivatalos taksa, látjuk Csorba István 1797-iki temetésének költségeiből. A koporsó volt 51 krajcár, a harangozás 24, a kántor 34, 9 diák díja 40 és fél krajcár, 26 itce bor 1 ft. 04 krajcár, két kenyér 36 és a prédikáció 64 krajcár.

Ugyancsak 1735-ben mondotta ki statutumban Miskolcz város, hogy aki az avasi templom belsejében kiván temetkezni, az tartozik az egyháznak 400 magyar forintot fizetni. Mondván: «hogy valakik potior uraimék és az böcsületes város nemes és alsóbb renden lévő lakosai közül magok meghidegedett testét parton lévő ecclésiák templomában temettetni kivánják elsőben is az olyattén személyek, vagy penig azoknak succesorai ecclésiának szükségére conferáljanak és numeráljanak 400 fl. Hung.»

Négyessi Szepessy János és Jobbaházi Dőry András mindjárt jelentkeztek és kifizettek a 400 forintot.

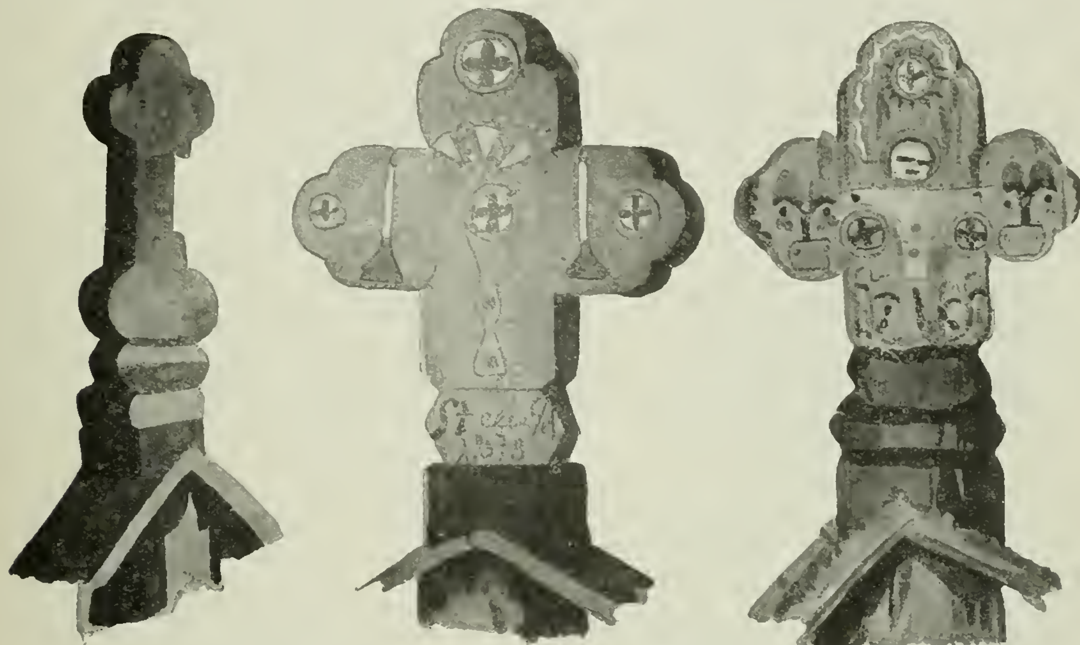
Pintér Sándor följegyzi, hogy sajátságosan majd mindenik palóc falu szélén áll egy piramis-alakú, kőből épült tömör oszlop. A világ négy tája felé tekintő oldalán egy-egy fülke van, melynek ma már a nép nyelvén káponka (kápolna) a neve. Ezek az épitmények eltünedeznek. Az oszlopok azt a temetkezési helyet jelölik, hová a meg nem kereszteIt, tehát pogány gyermekeket temették. A temetés egy fazékban történt, mint az némely községben most is szokásban van. E cserépedény a palóc asszony nyelvén: *sirány*. Pintér Sándor szerint, ennek alapja és cifrázata a bronzkori temetőkben gyakran kiásott edényekkel majdnem azonos. Pintér azt hiszi, hogy hajdan az oszlop mellett az anya könyeit hullatta az edénybe, most azonban ilyenformájú edényben ételt visznek a mezőn dolgozó emberek után. Pintér vélekedése szerint ez oszlopokat a régi magyarok az ő istenük tiszteletére emelték oltárnak s a táltosok ilyen oszlopoknál végezték szertartásaikat. A katholikus vallás hatása alatt a palóc anyák azt hiszik, hogy az oszlop körül nyugvó gyermekeik minden hetedik esztendőben éjjeli tizenkét órakor fölébrednek és siránkoznak; ha ilyenkor egy jótét lélek arra megyen, a kisdedek mindannyian, mint szárnyas angyalok röpülnek a mennyországba, — de ha éjfél után egy óráig senkit sem vezetne arra útja, e kisdedek ismét nyugvóhelyükre térnek s hét esztendeig várják ismét az arra tévedő jó lelket, ki

őket a pogányságból megszabadítja. Ma is van még sok palóc község, ahol a kisdedek siránkozását minden hetedik esztendőben hallják.

Ezeket az oszlopokat sok faluban kerestük, de már nem találtunk ilyet, bár Szécsény közelében minden falut átkutattunk. Azt hallottuk, hogy Varsány községben volna ilyen oszlop, — de bizony már ott sem tudnak róla semmit. Pintér Sándor értesített bennünket, hogy Mátraverebély községben azonban még mindig áll ilyen emlékkő.

A palócság temetője hajdan a templom körül terült el. Mivel pedig a templom magasabb, kiemelkedő helyen, domb, vagy halom tetején épült, odakerült a temető is.

A temetőt többé-kevésbbé erős fal fogta körül, olykor erődített kapuval ellátott. Ezek a temetők megteltek, legtöbbje már emberöltőkkel ezelőtt. Csak olykor: mészgödör ásása, vagy egyéb alkalommal láthatók a csontok az ásó meg csákány nyomán. Némely helyütt, pl. Abaújban, Pető-Szinyén, ebben a tótság közé ékelt kicsiny magyar református egyház-

KERESZTEK AZ ŐRHALMI TEMETŐBŐL (NÓGRÁD). (598)

ban, bár új temetőt telepített az egyház, mégis a templom kerítésén bévül temetkeznek a papok, érdemes rektorok, és családjuk tagjai.

Ezek a templom kerítésébe hantolt sírhalmok beroskadtak, begyepesedtek, itt-ott gyümölcsfa is, kivált szilvafa nőtt a régi hamvak felett.

Az újabb temetőket ma már rendesen a falun kívül ássák, lehetőleg partoldalba, vagy emelkedettebb helyen, ahol nem ütődik fel a talajvíz sírásás közben.

A nép is így énekli:

Faluszélyin egy dombtető,
Az aiatt van a temető.
Sok lyán kijár a falubó,
Kedvesi sirjára leboró.

Én is mennék, de nem lehet,
Mer ides anyám nem ereszt.
Nekem is vót egy kedvesem,
Elesett a csatatéren.

Kisérj ki rózsám a sirig,
Az örök nyugadalomig.
Vess rám egy-két kapafődet,
Talán megérdemlem tőled.

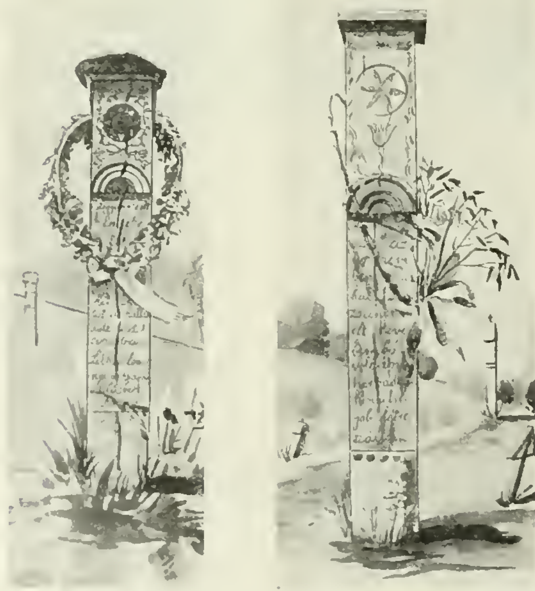

FEJFÁK NOSZVA KÖZSÉGBŐL (BORSOD). (599)

Az egésznek kerítése jó mély árok, aminek belső szélét szúrós ákácbokrokkal ültetik tele, nehogy az állat belebitangoljon; az ajtófa néhol csak csapófa, másutt léces kapu. Ezen a vidéken is több a szegény ember, tehát a sírokon a drágább kőemlék kevesebb. Ott azonban, ahol sok a lágy, faragni való kő, kőemléket is eleget látunk. A régiek között legsajátságosabbak azok a félhenger-alakra faragott kövek, melyeket leginkább Gömörben a Balog-völgyén állítottak az elhunytak sírjai fölé, kivált a lutheránusok; e kőhengereken nincsen népművészet, de figyelemre méltók, mert a tájék különlegességei.

A népies művészkedés annál jobban érvényesül a fából metszett fejfákon.

Az 597, 598. számu fejfáink Őrhalomból valók, ahol a díszített fejfáknak szép serege van. Alacsony, vaskos alkotások ezek, cifra, románosan lekerekített keresztvégekkel. A kereszt közepén, a név fölött kehely ostyával, kétoldalt égő gyertya, az örök világosság szimbóluma, másutt meg edényből kinövő virágbokor, vagy az I H S betűk.

Gazdag e vidék faragott fejfákban. Igaz, ezek a fejfák nem olyan finom, nem annyira könnyed faragások, mint például a kalotaszegiek, nem is lelünk olyan különlegesen temetői formákra, mint ottan, söt a fejfák alakja a palócságon rokon a faragott kapubálványokkal, de a formák gazdagsága meglepő. Ha osztályozni lehetne a fejfákat, elsőknek tennők azokat, amelyek valamelyest emberformájúak. Nem mondjuk, hogy faragójuknak egyenesen szándéka lett volna emberalakot utánozni, mert hiszen stilizált formák ezek, de például a tótfalusi fejfáknak kerek fejük van, az vékonyabb nyakon áll, meg szélesebb legömbölyített vállon úgy, hogy szinte lehetetlen ki nem nézni belőle az alakot, ámbátor faragója tovább ritkán megy és az arcrészeket ornamentika pótolja. Ritkábban ugyan, de megvan a törzs jelzése is. Fölül, a kerek fejen, bevésett, cirkalommal húzott csillagrózsa ékeskedik, alul a tagozatlan törzsökön van az írás. A fejfának ezt az alakját megtaláljuk följebb is, a Sajó és a Murány völgyében; Süvete temetője például — ez a magyarság felső határa — teli van ilyen fejfákkal.

FEJFÁK SAJÓKAZINCZRÓL ÉS SAJÓSZENTPÉTERIBŐL. (600—601)

Más palócsági temetők fejfája egyszerű oszlop, aminek fejét félkörben kerekítették le; az oszlop elejét ki-beugró tagozatokkal ékesítik s egyik ilyen beugró lapra vésik rá a megholt nevét, úgy, hogy azt védelmezi esőtől, hótól a kicsiny kiugró ereszforma. Sok ilyen fejfa van a szirmai reformátusok temetőjében; akadnak igen díszesek, olyanok, amiknek elölapjára indás ornamentikát vésnek és az előreugró tagokat, apró ereszkéket, kerek vésővel ki is fogazzák.

Erősen tagolt, igen jellegzetes fejfák vannak a miskolczi tetemvári temetőben is.

Díszes voltuk ellenére csupán az elölapot vagdalják be ezeken is igen erőteljes mélyedésekkel, a másik három oldal csupasz maradt; némelyik tetejére deszkát szögeztek, nehogy kikezdje a fa rostjait az eső és napsütés. Nyugodtabb formájúak azok a fejfák, amiket a Sajó völgyében lelünk, fel Putnokig. Az a két fejfa, amit e vidékről mutatunk be, a sajószentpéteri meg a kazinczi (600—601), egyszerű oszlop mind a kettő, de ezeknek fejét is eresz óvja s elejükre részben félkörös díszítést, részben körös rózsát és indás díszítést vésett készítőjük. Sajátságos: e két fejfára, amint képünkön is látszik, koszorút akasztottak, pedig ez ellenkeznék a református szokással! ... De megtartja e vidék református népe sok helyen a halottak napját is, gyertyát gyújt a sírokon, söt olyik helyen a pap is imát mond katholikus módra az elhunytakért e napon, mert hívei megkívánják.

A fejfák e csoportjában, amit bemutatunk, különösen megfigyelni valók a noszvai (599) és serkei (602) fejfák; a noszvaiak csak elül vannak faragva, a serkeiek között kivételesen akad olyan is, amit kétoldalán is csinosították fűrészeléssel és faragással.

Hasonló szép famunkát csak a palóc-házak bejáróin látunk; annyi szeretettel, olyan gazdag tagozással faragja a palóc háza kapujának oszlopát is, mint halottjai fejfáját, e kapuoszlopát annak a csöndes portának, amin túl az örökkévalóság kezdődik.

Dorogházán a sírok mellé többnyire erős tölgyfából készített keresztet tűznek, rózsákat és apró kereszteket faragva reá dísznek; fölírásuk többnyire ilyen: *Itt nyugosznak Bakos János porai. Élt 58 évet. Meghalt 1876.*

A nagykiterjedésű Rombánynak három temetője is van, mind szép helyen: magaslaton. Fejfákat jóformán csak gyermekeknek állítanak, a nagyoknak sírkő jár, mert jó kőbányáik és ügyes parasztkőfaragóik vannak. E kövekről a következő felírásokat jegyeztük le:

Itt nyugszik
Istenben boldogult
Bokros Mária
Emléke Bús Férjének
s Kesergő Gyermekkei
Hamvadozó porait Hű
Bús Szívvel Sajnálják
Elhunyt életének 31-ik
Évében julius hó 13-án
1849. évben.
Béke Hamvainak.

*

Itt nyugszik
A Mi kedves lányunk
Masetta Maris
Szül. 1897. Meghalt 1910.
Béke Poraira.

*

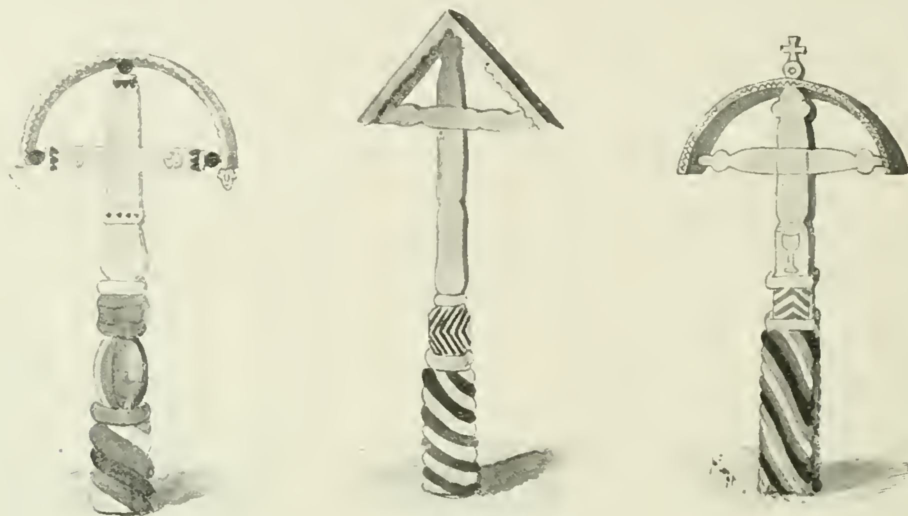
Itt nyugszik
Az istenkertjében
Kovács Ferencz
élt 26 évet
Nyugodjon békében.

Érdekes alakú keresztek vannak a csokvai temetőben. Mint a palóc temetők legtöbbje, ez is közvetetlenül a templom szomszéd-

FEJFÁK SERKE KÖZSÉGBŐL (GÖMÖR). (602)

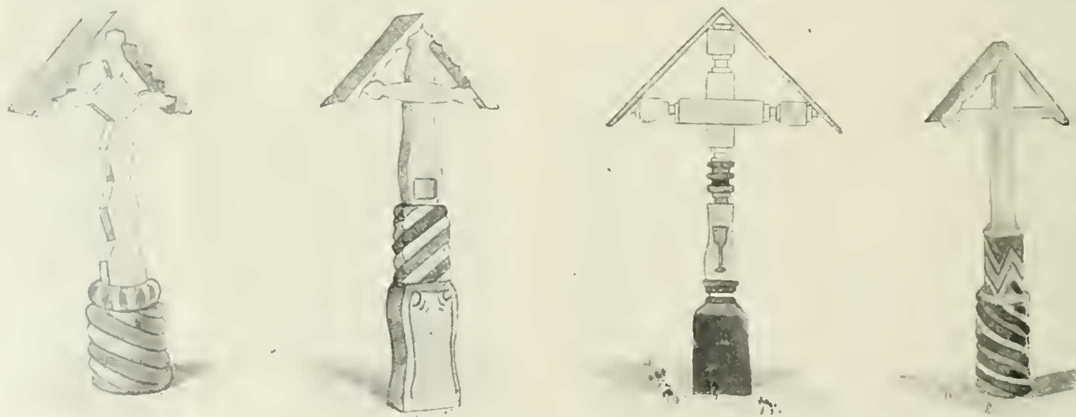
ságában terül el; a sírokat egy-egy fakereszt jelöli s akácfák lombja árnyékolja be az egész temetőkertet. A 603. képünkein bemutatott sírkeresztek legalább 25—30 évesek, jobbára tölgy- vagy bikkfából faragottak s eredetileg színesre voltak mázolva. Színezésüket azonban az idő viszontagsága nagyon lekoptatta s csak kevés maradt meg a faragás mélyedéseiben. E sírkereszteket a nép maga készíti, rendszerint olyanok, akik az ácsmesterséghez értenek; maguk faragják, maguk festik s a gyásszal megegyeztethetőnek tartják a piros, fehér, zöld nemzeti szín alkalmazását is. E sírkeresztek legtöbbje szélesebb, csigaszerűen faragott talapzatból emelkedik ki, s a hó és eső ellen való védekezés, de meg a tetszetősebb

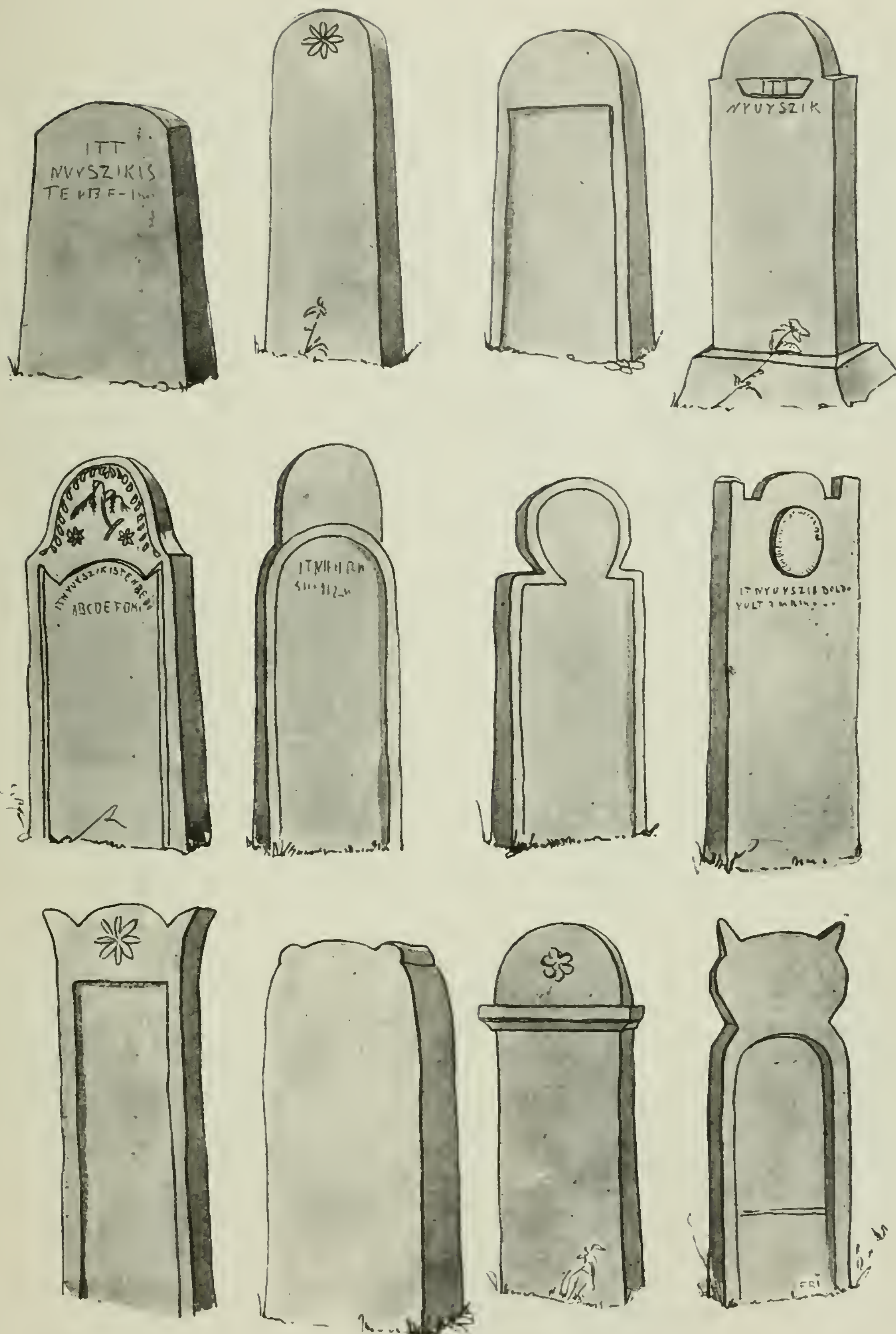
SÍRKERESZTEK A CSOKVAI TEMETŐBŐL. (603)

forma szempontjából is, valamennyi vagy csúcsos, vagy félköríves tetőzettel van borítva. Ez utóbbi rendszerint bádogból készül, de ezt már városi ember, a bádogos készíti.

Figyelemre méltó a Nógrád megye alsó részében lévő Kosd község temetője (596); a községben magyarok és németek laknak. A magyarok reformátusok, a németek katholikusok. A németek mind jobban és jobban magyarosodnak. Feledik a nyelvet, sőt a nevük is magyarosra kopik az idők folyamán. Mégsem vegyülnek, nincs egybeházasodás. A temető, Fábiánné Biczó Ilona megfigyelése szerint, két részre oszlik. Egyik felébe a

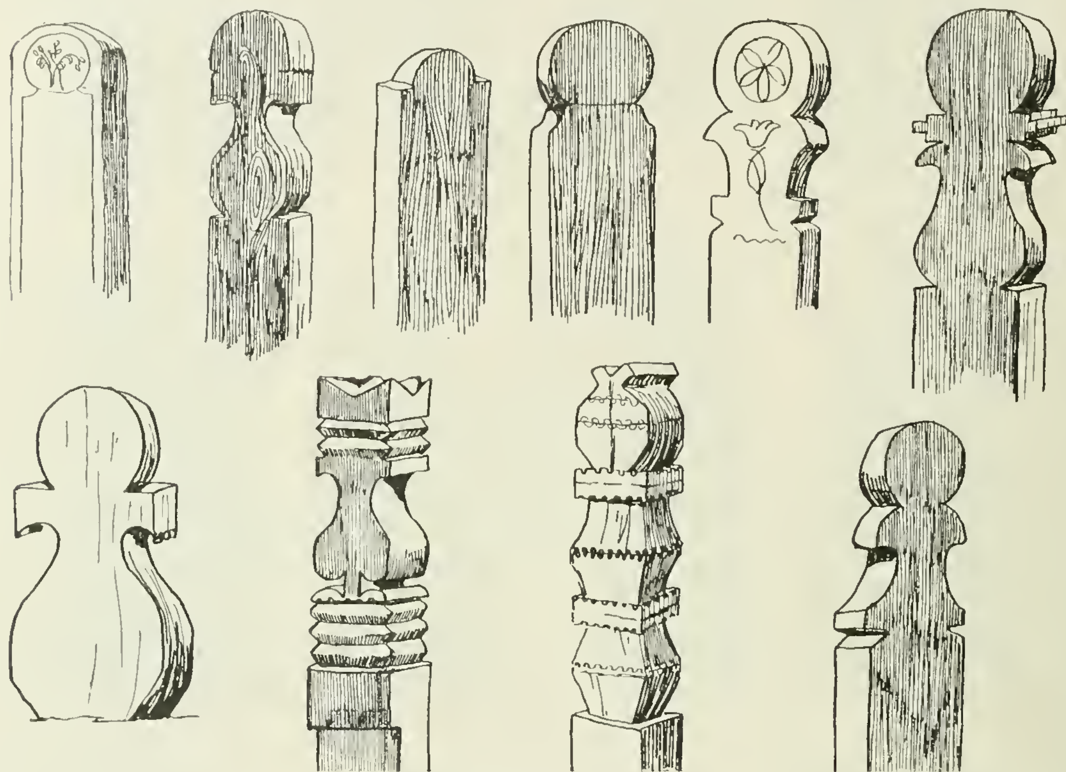

SÍRKERESZTEK A CSOKVAI TEMETŐBŐL. (604)
Istvánffy Gyula rajza.

SÍRKÖVEK A KOSDI TEMETŐBŐL (NÓGRÁD). (605)

reformátusok, másik felébe a katholikusok temetkeznek. A halottasház közös. A reformátusok emberemlékezet óta mindig ugyanebbe a temetőbe temetkeztek és temetkeznek ma is. Míg másütt a sírokkal megtelt temetőt tovább használni nem szabad, itt a koporsót koporsó mellé, sőt egymás fölé temetik nagy ceremóniával. A halottat megmossák. «Halottlátni» mennek a halottasházhoz. Divatban van náluk a virrasztás is. A virrasztók közül az értelmesebb, az «ékes énekü» imígyen szólal meg: «Eljöttünk a halottasházhoz, hogy

KOSDI FEJFÁK. (606)

azt megtiszteljük és meghol társunk testének kívánjunk esöndes nyugodalmat, lelkének örök üdvösséget a Jézus Krisztus által. Kérjük tehát Istent és énekelgessünk koporsója fölött.» Felhangzik azután, diktálás mellett, a virrasztó ének:

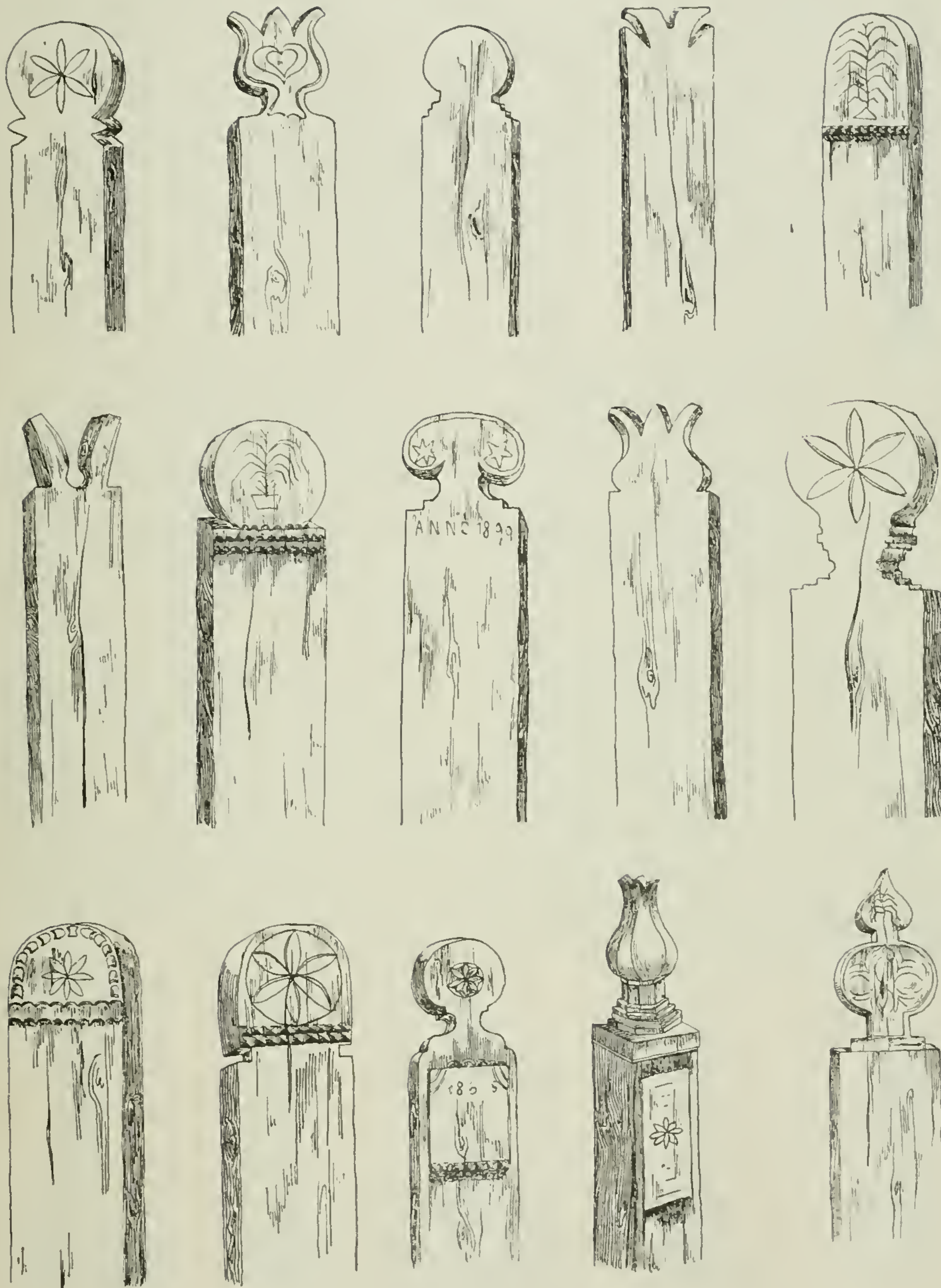
Nyugvó halott megállt órád,
Álom jött rád,
Mélyen elszenderített,
Nem virrasztanak veled,
Kiket kebled,
Míg dobogott, szeretett.

Gyászágyon vagy kiterítve
S elkészítve
A sír hosszas útjára,
De még el nem ereszthetnek,
Mert szeretnek.
Ezért foly szemük árja.

— — — — — — —

Igen, a hit balzsamot nyújt
S a vérző bút
Eloltja szívetekben
És ámbár most már elváltok,
Rátaláltok
Egymásra az egekben! . . .

Másnap eltemetik a megboldogultat, sok harangszó (majdnem minden órában harangoznak a halottnak) és prédikáció mellett, úgy, mint az más református helyen is szokásos.

DIÓSJENŐRŐL. (607)

FEJFA GÖMÖRBŐL. (608)

A külső eltérés csak az, hogy ifjú halottnál a halottvívők ezüstszínű fátyolt hordanak, leányoknál virágbokrétát a vállukon, egyébként pedig feketét. Helyi szokás az is, hogy a templom előcsarnokába elvisznek búcsúztatni minden halottat, csak azután vonulnak ki vele a temetőbe.

A temetőben faragott fejfákat és faragott sírköveket találunk. Régebben ugyanis a sírköveket is úgy faragták ki a közeli kőbányából hozott kövekből, ma azonban ezt a fáradságot sajnálják, készen veszik a sírköveket.

A faragott sírkövek azonban érdekesek és említést érdemelnek (605).

Még érdekesebbek a faragott fejfák, melyeknek csak a főtípusait ismertetjük. A kosdiak a fejfákat nem igen festik. Előfordul elvétve a kék, piros és zöldre festett is, de ezt nem tartós festékkel készítik, úgy, hogy hamarosan lemossa bizony az eső.

A fejfákon, feliratokon kívül, alkalmaznak bevésett apróbb díszítéseket: díszítő motivumok a szomorúfűz, szív, csillag, tulipán, virágszár, napkorong, kehely és különböző hullámvonalú díszítések. Ezeket a motivumokat egyszerűen csak bevésik egyforma mélyen és vastagon. Kidomborított díszt még a sírköveken sem találunk. Általában, amilyen gazdag és ügyes a fejfák kifaragása, oly szegényes a bevésett díszítés. De ez csak tetézi a fejfák erőteljességét és komolyságát.

A fejfákat rendesen a családtagok faragják kedves halottjuknak; ha pedig ilyen ügyes faragó nincs, elmennek a faluban Nagy Tóth Istvánhoz, aki legügyesebb ebben a művészetben. A kosdi fejfák közt vannak egészen egyszerűek, a sírkövekhez hasonlók (606. kép 1) s vannak dusabb tagozásúak. Alaprajzukat, azaz keresztmetszetüket tekintve, kétfélék: derékszögű négyszögűek és négyzetalakúak. Az előbbieknek csak két oldalon van tagozásuk. A négyzetes keresztmetszetűeknél minden oldalon tagozást látunk.

A fejfa igen érdekes, mert motivuma vita tárgya. Nem akarunk az eredetről határozott véleményt mondani, csak megemlítjük azt a két motivumot, amire a fejfa visszavezethető. Első: az emberi alak (606. kép 7). A göcseji gyermekjátékok között látjuk ezt a fejfaformát, mint bábút. A hasonlóság annyira szembeszökő, hogy ezt senki sem tagadhatja. Az emberi alak kezdetleges ábrázolása ez. Hogy ez a fejfa is emberi alakot akar ábrázolni, azt nem állítjuk, de nem is tagadjuk. Hogy a sír fölé emberi alakot is állítsanak, ez a gondolat, egészen természetes. Hiszen ősi szokás, hogy az elhunyt ember ábrázolását emléknek sírja fölé állították. Megtették az egyiptomiak, a görögök, rómaiak, és ma is szokás. Nem ez a motivum lappang-e a bemutatott fejfa alakjában?... A másik motivum, melyre e fejfák eredetét visszavezethetjük: az almássüttői vörösmárványból készült Biedermayer-keresztek. Azonban kálomista ember nem gondol keresztre, ha gondolna, nem állítaná a sírra. Hogyan került hát Kosdra, ki vitte oda, ki készíthette, — nem tudjuk.

FEJFÁK. (609)

1 Szentsimon; 2—5, Bolyok községből (Gömör).

A többi fejfák a szokott kopjafákra emlékeztetnek, ép úgy, mint a pestmegyei régi kálomista fejfák.

Megfigyelni valók a népi fejfák, sírkövek feliratai, emlékversei. Nem a halott ember érdekel ezen bennünket, de annak az élő embernek a lelke, aki azt a verset oda véste a fába, vagy kőbe. Jellemzők ezek a népköltészet, a néplélek tanulmányozása szempontjából. Általában érdekes megfigyelni, mint fogalmazza meg a nép ezeket a feliratokat. Vagy úgy, hogy az élő beszél a halottjáról, elmondván annak születési évét, halála napját és megemlíti a halott feledhetetlen jó tulajdonságait; elmondja, hogy meggyászolta, megsiratta; megörökítik, hogy a sírkövét ki emeltette a családtagok közül. Áldást kérnek hamvaira, békét sírjára. Van olyan fölírás, melyen a halott maga beszél. Elmondja: őt hogyan hívták, ki volt, amíg élt... Találunk olyan feliratot is, melyen mintha az élő ember kérdezné, aki a sírnál megállott, mintha kiváncsi lenne: Kit föd az a sír? Erre azután a felelet megnevezi egyszerűen a halottat.

Itt nyugszik istenben boldogult
gyermekeitől igaz szivvel meggyá-
szolt Juhász András élt 73 évet.
szül: 1836 megh: 1909 júl. 12. ez emlék
követ emeltették fájó szívű özvegye
Teknős Klára és szerető gyer-
mekei András és Sámuel. Sok szen-
vedéseire fájó szívvel gondolva őszin-
tén gyászolják e kedves halottat.
Gyermekei és unokái. Pályádat
híven megfutott. Hitedet megtartott.
Sokat szenvedett. Agg vedd el koronádat
odafenn.

*

Itt nyugszik istenben
elhún jó apa.
Mojzes Gábor
élt 63 Meghalt 1875
Négy kis unokája az
ölébe. Állitotta Teknős András
és neje.

*

Anyai szív tört bimbóját
Rejti e kis sirhalom,
Hogy fölötte fönn virasszon
A szülői fájdalom.
Szegény volt-e angyalokban
Istenem! dicső eged?
Hogy e kis lányt ily korán már
Angyalaid közé vetted,
Ám bocsáss meg, már tied
Ugy lett, a mint akarod
A föld nem volt érdemes rá
Hogy birja Tóth Jolánkát.
élt 15 hónapot, meghalt 1891. nov 28.
A sziv, melynek mindene valál
Emelteté e gyász emlékjelet
S csak abban talál vigasztalást:
Ott fönn majd találkozunk veled!

*

A körünkből titeket
Letépet végzet
A való eltüntével
Remény, öröm és minden
Bizalmunk oda,
Elnyelte a sir
Szabó József élt 2 évet.
De a szerelem él,
hozzátok égbe tör,
kik szerelmünknek
voltatok vértanúja
egekbe szálltatok
nem szálltok földre
többé békén p.

(A p. betű azt jelenti, hogy: pihenjetek.)

Egyszerűbb, de meghatóbb a következő:

Itt nyugszik
kis
Fijunk a kijér
Szivünk fáj.

*

Én is jó apa voltam,
Míg köztetek munkálkodtam.
De egy hirtelen nyavalya
Tőletek elválasztott.
Isten veled, hű férj jó apa!
E síremléket emeltette hű neje
Kemény Zsuzsánna
És gyermekei István és Juliána
Béke hamvaira.

*

Egy leány így beszél:

Én is virág bimbó voltam
Szülőim örömére nyíltam
Egy betegség elsorvasztá
Keblünkből kiszakasztá.

*

Éltemnek
Ifjú korában
Lelkem ártatlanságában
Vett magához
Istenem
Kovács Sámuelt
11 hónapos.

Mohos hant
Ha kérdem
Ki hamvait feded
Hogy tárt karokkal
Porait öleled
Farkas Zsuzsánna
ki élt
55 évet
Mikor megkóstolta a
végenyé-
szetet.

*

Még néhány szót a feliratok betűiről, helyesírásáról. A betűk nyomtatott betűk, de a parasztember íráshoz nem szokott kezének ott a nyoma. Jellemző, hogy minden ok nélkül nagy közöket hagynak az egyes szavak között s a szöveg teljes figyelembevétele nélkül. A g-betűt és az y-t egyformán írják. Mind a kettőt y-nak. Pl.: nyugszik = NYUYSZIK. A kettős mássalhangzót is sokszor elvétik.

Akár tavasz van, akár gyümölcsérlelő nyár, akár ősz, a kis kosdi temető egyformán kedves. A nép lelke benne, tele művészkedésének, költői érzésének látható nyomaival. A szép fejfák, a rájuk akasztott koszorúk, a sírfeliratok összekapcsolják az elköltözött lelkeket a földön járókkal. Nem a szomorúság helye ez. Szükséges, mert ide hozzák az elköltözötteket, de inkább kertnek tekintik, azon át járnak be Váczra, sokszor tapossák az útját. Aki oda kerül, az nem tünik el. Mindennap látják a sírját: szegény, így-úgy, — s beszélnek róla, foglalkoznak vele, míg csak maguk is melléje nem kerülnek.

Temetés után a hátramaradt házastárs éjjelenkint egy hétig abban az ágyban fekszik, amelyben az elköltözött vivódott. A palóc menyecske mély gyászának jeléül piros kendővel köti be fejét, amikor szülöttjét a temetőbe kiséri. Más gyászöltözetet a nép itt nem ismer.

A palóc nem igen tud belényugodni az elmulásba: jó emberei a temetőből éjjente hazajárnak; ha a templomban világosságot látnak, bizonyos, hogy az öreg tisztelendő úr jött vissza az oltár mellé; az öngyilkos, mint jajgató lélek jár haza; a bolygótűz és lidércfény nem más, mint a mérnök, aki rosszul mérte tagosításkor a szegény ember földjét!... A megholt csizmájáról a patkót leszedik, mert temetése éjjelén mindenki hazatér a szállást megköszönni, ne kopogjon hát a csizmája!... A másvilági életben való hitet igazolja az a szokás is, hogy a hajtűket ludtollal helyettesítik: majd könnyebb legyen a kontya!...

Van olyan község is, ahol kis gyermek temetése után hamúval behintik az asztal tetejét, hogy meglássák: járt-e otthon a kis elköltözött? Némely községben az ablakba egy tányér ételt tesznek ki, mert az bizonyos, hogy az elköltözött hazatér a szállást megköszönni.

SÍRKŐ GÖMÖRBŐL. (610)

Ezen V. kötethez

java munkájukkal járultak dolgozótársaim, írók és művészek:

GRÓH ISTVÁN
a képek és a szöveg nagy részében.

SÁGI JÁNOS
az egész munka folyamán;

BIRÓ SÁNDOR
FÁBIÁN GYULA
FÁBIÁN GYULÁNÉ, SZÜL. BRÉZÓ ILONA.
FARKAS PÁL
ISTVÁNFFY GYULA
KOSNYA GÉZA
FILLIPPINYI SÁMUEL
TÓTH GÉZA

ÉS

GRÓH ISTVÁN TÖBB TANÍTVÁNYA.

Ezen kötethez

java munkájukkal járultak dolgozótársaim, írók és művészek:

GRÓH ISTVÁN
a képek és a szöveg nagy részében,

SÁGI JÁNOS
az egész munka folyamán;

BIRÓ SÁNDOR
FÁBIÁN GYULA
FÁBIÁN GYULÁNÉ, SZÜL. BICZÓ ILONA
FARKAS PÁL
ISTVÁNFFY GYULA
KOSNYA GÉZA
FILLIPPINYI SÁMUEL
TÓTH GÉZA

ÉS

GRÓH ISTVÁN TÖBB TANITVÁNYA.

TARTALOM.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Külön mellékletek.

Egyszínűek.

Többszínűek.